Marksizam i socijalističko samoupravljanje

Marksizam — jedinstvo revolucionarne teorije i prakse koje mijenja svijet / Aktualnost marksizma — zašto marksističko obrazovanje / Teorijski izvori marksizma / Marxov metod istraživanja / Kritika filozofije / Kritika političke ekonomije / Klase, klasne borbe, revolucija, komunizam / Lenjinov doprinos teoriji i praksi marksizma / **Program, pripreme i izvođenje socijalističke revolucije u Jugoslaviji** / Društveni i politički izvori socijalističke revolucije u Jugoslaviji / Socijalistička revolucija i narodnooslobodilačka borba / **Socijalističko samoupravljanje i Savez komunista Jugoslavije** / Idejno-teorijske osnove socijalističkog samoupravljanja / Historijsko mjesto socijalističkog samoupravljanja i osnovne karakteristike njegovog razvoja / Radnička klasa osnovni subjekt socijalističkog samoupravljanja / Udruženi rad temelj socijalističkog samoupravljanja / Socijalističko samoupravljanje i međunacionalni odnosi u Jugoslaviji / Socijalistička demokracija i delegatski sistem / Socijalističko samoupravljanje i općenarodna obrana i društvena samozaštita / Savez komunista Jugoslavije i socijalističko samoupravljanje / **Suvremeni svijet, socijalizam kao svjetski proces, međunarodni radnički i komunistički pokret, politika i pokret nesvrstavanja**

Marksizam i socijalističko samoupravljanje

Izbor tekstova
i
predgovor:
Vjekoslav Koprivnjak

Izdavač:
Centar za kulturnu djelatnost
Saveza
socijalističke omladine
Zagreb, 1977.
Za Izdavača:
Branko Miškić

MARKSIZAM I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE

SADRŽAJ

Marksizam i socijalističko samoupravljanje (predgovor) 9

I.
MARKSIZAM — JEDINSTVO REVOLUCIONARNE TEORIJE I PRAKSE KOJE MIJENJA SVIJET

A. Aktualnost marksizma — zašto marksističko obrazovanje

1. Za dalje razvijanje marksizma 21
2. Edvard Kardelj, Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje 23
3. Vladimir Bakarić, Praksa nas uvijek vraća Marxu 32

B. Teorijski izvori marksizma

4. Vladimir Ilič Lenjin, Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma 43

C. Marxov metod istraživanja

5. Karl Marx, Predgovor Priloga kritike političke ekonomije 47
6. Karl Marx, Pogovor drugom izdanju »Kapitala« 49

D. Kritika filozofije

7. Karl Marx, Teze o Feuerbachu 53

I. Marx-Engelsovo shvaćanje čovjeka, društva, povijesti

8. Karl Marx, Prilog kritici Hegelove filozofije prava 56
9. Karl Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi 57
10. K. Marx — F. Engels, Njemačka ideologija 60
11. Karl Marx, Osamnaesti Brumaire Louisa Bonapartea 61
12. Friedrich Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države 62

E. Kritika političke ekonomije

13. Friedrich Engels, »Kapital« K. Marxa 63
14. Karl Marx, Ideologijski karakter buržoaske političke ekonomije 68
15. Karl Marx, Istorijska tendencija kapitalističke akumulacije 70

F. Klase, klasne borbe, revolucija, komunizam

16. Karl Marx, Pismo J. Weydemeyeru 73

I. Klase i klasne borbe

17. K. Marx. — F. Engels, Buržuji i proleteri 74

II. Država

18. Friedrich Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države 83
19. Karl Marx, Pariška komuna 86

III. Nacionalno pitanje i internacionalni sadržaj proleterske borbe

20. K. Marx — F. Engels, Njemačka ideologija 94
21. Karl Marx, Govor u Londonu 29. 11. 1847. 96
22. K. Marx — F. Engels, Manifest komunističke partije 97
23. Karl Marx, Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850. 97
24. Karl Marx, Pismo Kugelmannu 29. 11. 1869. 99
25. Karl Marx, Kritika Gotskog programa 100

IV. Marx-Engelsovo shvaćanje partije proletarijata

26. K. Marx — F. Engels, Proleteri i komunisti 101
27. Karl Marx, Opći statut Međunarodnog radničkog udruženja 106

V. Revolucija, društvo prelaznog perioda, komunizam

28. K. Marx — F. Engels, Manifest komunističke partije 108
29. Karl Marx, Kritika Gotskog programa 109
30. K. Marx — F. Engels, Njemačka ideologija 111
31. Karl Marx, Zajednica slobodnih ljudi 112
32. Karl Marx, Carstvo slobode i udruženi proizvođači 113

G. Lenjinov doprinos teoriji i praksi marksizma

I. Obnova filozofske osnove marksizma

33. Vladimir Ilič Lenjin, Filozofski aforizmi 115
34. Vladimir Ilič Lenjin, Prilog pitanju o dijalektici 116

II. Analiza imperijalizma

35. Vladimir Ilič Lenjin, Imperijalizam kao posebni stadij kapitalizma 116

III. Analiza države i revolucije

36. Vladimir Ilič Lenjin, Država i revolucija 122

IV. Lenjinovo učenje o partiji proletarijata

37. Vladimir Ilič Lenjin, Korak naprijed, dva koraka nazad 139
38. Vladimir Ilič Lenjin, Zadaci avangarde 148

V. Nacionalno i kolonijalno pitanje i revolucija

39. Vladimir Ilič Lenjin, Teze o nacionalnom pitanju 154
40. Vladimir Ilič Lenjin, O pravu nacije na samoodređenje 159
41. Vladimir Ilič Lenjin, Ceduljica za Politbiro o borbi protiv velikodržavnog šovinizma 164

II.
PROGRAM, PRIPREME I IZVOĐENJE SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE U JUGOSLAVIJI

A. Društveni i politički izvori socijalističke revolucije u Jugoslaviji

42. Nastanak jugoslavenske države i njen političko-društveni sistem. 167

43. Josip Broz Tito, Borba i razvoj KPJ između dva rata 171
44. Vladimir Bakarić, Osnivanje KPH i njena uloga u našem revolucionarnom razvoju 216

B. Socijalistička revolucija i narodnooslobodilačka borba

45. Josip Broz Tito, U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije 221
46. Josip Broz Tito, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe 228
47. Edvard Kardelj, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realiziranju 234

III.
SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE I SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

A. Idejno-teorijski osnovi socijalističkog samoupravljanja

48. Josip Broz Tito, Trudbeničko upravljanje privredom 255
49. Edvard Kardelj, Samoupravljanje — jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma 275

B. Historijsko mjesto socijalističkog samoupravljanja i osnovne karakteristike njegovog razvoja

50. Platforma za pripremu odluka i stavova Desetog kongresa 283

C. Radnička klasa osnovni subjekt socijalističkog samoupravljanja

51. Vladimir Bakarić, Radnička klasa — osnovni pokretač društveno-ekonomskih procesa 291

D. Udruženi rad temelj socijalističkog samoupravljanja

52. Edvard Kardelj, Idejna, društveno-ekonomska i politička opredjeljenja nacrta zakona o udruženom radu 299
53. Vladimir Bakarić, Problem ukidanja radničke klase 314

E. Socijalističko samoupravljanje i međunacionalni odnosi u Jugoslaviji

54. Josip Broz Tito, Govor na Općem saboru Federacije 23. 4. 1973. 317
55. Edvard Kardelj, Društvena reforma i reforma Federacije 320
56. Novi karakter Federacije, Republika, pokrajina i komuna 330

F. Socijalistička demokracija i delegatski sistem

57. Edvard Kardelj, Osnove političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije 333

G. Socijalističko samoupravljanje i općenarodna obrana i društvena samozaštita

58. Josip Broz Tito, Opštenarodna obrana i društvena samozaštita 343

H. Savez komunista Jugoslavije i socijalističko samoupravljanje

59. Josip Broz Tito, Ostvarivanje vodeće uloge Saveza komunista u razvoju socijalističkog samoupravljanja 347
60. Edvard Kardelj, Nema ni jednog ozbiljnijeg društvenog pitanja za koje Savez komunista ne treba da se zainteresuje i angažuje 351

VI.
SUVREMENI SVIJET, SOCIJALIZAM KAO SVJETSKI PROCES, MEĐUNARODNI RADNIČKI I KOMUNISTIČKI POKRET, POLITIKA I POKRET NESVRSTAVANJA

61. Josip Broz Tito, Promjene u suvremenom svijetu i spoljna politika Jugoslavije 357
62. Josip Broz Tito, Praksa socijalizma nema gotovih i ranije datih rješenja 368
63. Josip Broz Tito, Vizija svijeta čije se ostvarenje ne može spriječiti 374
64. Edvard Kardelj, Istorijski koreni nesvrstavanja 383
65. Vladimir Bakarić, Klasni smisao nesvrstanosti 394

Marksizam i socijalističko samoupravljanje

predgovor

1.

Danas možemo nedvosmisleno tvrditi da je marksizam bitno prisutan u svijetu. Ta tvrdnja se može argumentirati postojanjem čitavog niza zemalja koje nose atribut socijalističke i koje svoj društveni razvoj direktno temelje, kako same kažu, na marksističkoj teoriji. Ona se može argumentirati i činjenicom da u kapitalističkim zemljama postoje milijunski pokreti i političke partije radničke klase koje su od odlučujućeg značaja za svoje zemlje, a rukovode se i inspiriraju marksizmom i svoje akcije temelje na njemu. I zemlje u razvoju, netom oslobođene kolonijalne ovisnosti, prije svega na političkom planu, u borbi za istinsku ekonomsku nezavisnost također se pozivaju na marksizam i njime inspirirana rješenja. Oslobodilački i antiimperijalistički pokreti svoje zastave slobode ispisuju marksističkim uvjerenjima. Marksizam, marksistička misao danas je na ovaj ili onaj način prisutna kako u Evropi tako i u Aziji, kako u Sjevernoj i Južnoj Americi tako i u Africi, i na dalekom australskom kontinentu.

Ukazujući na značaj marksizma u suvremenom svijetu i njegovo univerzalno prisustvo, profesor Mikecin u svom eseju »Situacija marksizma danas« kaže slijedeće: »Danas gotovo i nema sredine, zemlje, kulture i socijalno-političkog pokreta koji ne bi bili u određenom odnosu s marksističkim učenjem. Taj se odnos kreće od prihvaćanja tog učenja kao vlastite misli vodilje, preko kritičkog suočavanja i dijaloga do pobijanja i odbijanja. Bez sustezanja se može kazati da je marksizam postao u doslovnom smislu riječi dominantna misao našeg vremena.«[1]

Postavlja se pitanje: U čemu je danas snaga marksističke teorije? Zašto marksizam predstavlja dominantnu misao našeg vremena? Kako to da različite sredine, različita društva koja se ne mogu usporediti po svojoj ekonomskoj razvijenosti, koja pripadaju različitim kulturnim krugovima, prihvaćaju solucije temeljene na marksizmu kao rješenja za vlastite društvene situacije?

Francuski mislilac i filozof Jean-Paul Sartre nas na neki način upućuje na odgovor. Još uvijek nisu prevladane društveno-historijske pretpostavke

1. Vjekoslav Mikecin, Rušenje dogme, Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 67—70.

(»povijesni trenutak«) koje marksizam i njima inspirirane solucije čine relevantnima.[2]

Koje su opće karakteristike suvremenog svijeta — svijeta 20. stoljeća? Nesumnjivo se može odgovoriti da je 20. stoljeće stoljeće revolucionarnih društvenih promjena, da se zbivaju temeljni preobražaji u materijalnoj proizvodnji, društveno-političkim odnosima i u duhovno-kulturnoj nadgradnji. To je stoljeće rušenja ili prestrojavanja društvenih odnosa uspostavljenih u epohi kapitalizma i imperijalizma. Suvremenost karakteriziraju klasni i nacionalni, antikapitalistički i antimperijalistički pokreti. Društveno-politička i ekonomska slika svijeta dovedena je u pitanje i dnevno se mijenja. 20. stoljeće karakterizira rađanje socijalističkih zemalja, karakterizira ga značaj uloge koje socijalistički procesi imaju u suvremenim svjetskim transformacijama. *Osnovna je karakteristika našeg vremena: prerastanje socijalizma u svjetski proces.*

Proizvodne snage i njihov neslućeni rast, potreba drugačijih proizvodnih odnosa i novog ekonomskog poretka — sve to dnevno afirmira revolucionarnu bit marksizma, jer: »Filozofi su svijet samo različito *interpretirali*, radi se o tome da ga se izmijeni.«[3] *U tome i jest stvarna moć i nadmoć marksističke misli, metode i prakse; njoj, naime, nije samo do pukog razumijevanja i tumačenja ovog svijeta, već i do njegove stvarne promjene.* U tome treba tražiti razloge aktualnosti marksizma u suvremenom svijetu.

Za dominantnu prisutnost marksizma u svijetu važna je još jedna njegova značajka: njegova otvorenost i životnost, mogućnost razumijevanja različitih društveno-historijskih situacija i njihovog revolucionarnog mijenjanja. Otud je i moguće da je marksizam prisutan u socijalističkim zemljama, zemljama u razvoju, kao i u kapitalističkim zemljama. U toj njegovoj prisutnosti u različitim zemljama treba tražiti i razloge zašto se danas govori o njegovoj policentričnosti. Da bi se razumjelo o čemu se radi i kako je to moguće, potrebno je ukazati i na Marx-Engelsov stav o komunizmu, izrečen još u »Njemačkoj ideologiji« 1846. god.: »Za nas komunizam nije stanje koje treba uspostaviti, *ideal* kome treba da teži stvarnost. Komunizam nazivamo *stvarno* kretanje koje ukida sadašnje stanje.«[4] U tom antidogmatskom shvaćenju marksističke misli i njome inspirirane akcije treba tražiti njenu snagu i djelotvornost.

Da bi se moglo odgovoriti na pitanja koja naše vrijeme postavlja pred nas, da bi se mogle razriješiti proturječnosti suvremenog društvenog razvoja, da bi se, na kraju krajeva, uopće mogla razumjeti društvena kretanja, neophodno je posegnuti za onom metodom razumijevanja suvremenosti i onom teorijskom mišlju koja će najbolje uputiti, koja će najviše pomoći, koja će biti najplodotvornija. *To je upravo Marxova metoda i Marxova misao i to stvaralački, a ne dogmatski primijenjena:* Jer, kako se kaže u Programu Saveza komunista Jugoslavije: »Marksizam nije jednom za svagda utvrđeno

2
Vidi Žan-Pol Sartr, Egzistencijalizam i marksizam, Nolit, Beograd, 1973, str. 12
3
Karl Marx, Teze o Feuerbachu, Marx-Engels, Rani radovi, Naprijed Zagreb, 1961, str. 323.
4
Karl Marx — Friedrich Engels, Dela, tom 6, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Prosveta, Beograd, 1974, str. 34.

učenje, niti je sistem dogmi, već teorija društvenog procesa koja se razvija kroz uzastopne historijske faze pa, prema tome, podrazumeva i stvaralačku teoriju i njeno dalje razvijanje, pre svega uopštavanjem prakse socijalističkog razvitka i dostignućima naučne misli čovječanstva.«[5]

Kada je riječ o marksizmu i društvenim solucijama koje on nosi, potrebno je ukazati na još nešto. Marksizam nije stvar odabranih, elite, nadljudi, to nije ekskluzivna društvena teorija namijenjena malom broju eksperata i znalaca, već naprotiv — marksizam je ona društvena teorija koja stremi proletarijatu, milijunima, najsiromašnijima, eksploatiranima, jednom riječju onom ogromnom dijelu čovječanstva koji ne živi životom »dosljednim ljudske prirode«. Upravo proletarijat, ti obespravljeni milijuni, predstavljaju za marksizam onaj povijesni subjekt koji ne izvodi samo vlastito oslobođenje, već oslobođenje čitavog čovječanstva. U toj upućenosti marksizma radničkoj klasi, u činjenici da on predstavlja njeno duhovno oružje, treba tražiti potrebu da radnička klasa i njena avangarda, aktivisti, neprekidno svoju praksu, svoju djelatnost, svoj stvaralački napor pokreću upravo na marksističkim spoznajama ali i da te spoznaje neprekidno razvijaju, te da razumijevanju suvremenosti pristupaju Marxovom, Engelsovom i Lenjinovom metodom.

Tu treba tražiti i odgovor na pitanje zašto se danas toliko inzistira na marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju u nas. Iskustvo izgrađivanja socijalističkog samoupravljanja pokazalo je da nema spontanog društvenog razvoja, te da se na putu k »asocijaciji slobodnih proizvođača« svjesne snage neprekidno suočavaju s dvije opasnosti: mogućim skretanjem u etatizam i mogućom restauracijom građanskog društva, jer ovdje imamo posla, kako nas to upućuje Marx, s društvom koje nema svoju vlastitu osnovu.[6] *Revolucionarna akcija prema tome nije stvar prošlosti, ona je i danas na dnevnom redu!* Toga je i te kako svjestan Savez komunista. Da bi do kraja ostvario svoju idejno-političku ulogu, Savez komunista reafirmira idejno-teorijski rad i idejno-političko osposobljavanje u svojim redovima, a i izvan njih, kao pretpostavku revolucionarne akcije. To je logična posljedica iskustava stečenih u izgradnji socijalističkog društva.

Trideset godina izgradnje tog društva kod nas apsolutno potvrđuje spoznaju da komunisti i svi oni, kojima je do stvari socijalizma, moraju neprekidno razvijati teorijsku misao, da moraju stvaralački pristupati marksizmu, ne shvaćajući ga kao dogmu, kao zbir vječnih istina, nego kao snažno poticajnu misao i metodu za unapređenje vlastite prakse, da je to i pretpostavka ostvarenja povijesne zadaće radničke klase. Govoreći na otvorenju Političke škole SKJ »Josip Broz Tito«, drug Kardelj je o marksističkom obrazovanju rekao slijedeće: »... marksističko obrazovanje u ovoj i u drugim političkim školama Saveza komunista i u našem društvu uopšte, ne treba da bude svedeno samo na to da komunistima daje hrpu knjiškog znanja i citata. Pozna-

5
Program Saveza komunista Jugoslavije, Komunist, Beograd, 1974, str. 231.

6
»Ovdje imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi, s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi madeže starog društva iz čije utrobe izlazi«, K. Marx — F. Engels, Kritika Gotskog i Erfurtskog programa, BIGZ, Beograd, 1972, str. 16.

vanje klasične literature stvaralaca marksizma i lenjinizma, neophodan je uslov marksističkog obrazovanja. Ali, marksističko obrazovanje treba, istovremeno, da na takav način povezuje teoriju sa praksom i marksističku nauku sa celokupnim znanjem koji će osposobljavati komunistu za borca, sposobnog da samostalno i smelo — da upotrebim Lenjinove reči — istražuje i krči puteve do najviših planinskih visova, to jest da bude sposoban da samostalno povezuje teoriju i praksu, društvenu kritiku sa društvenom stvaralačkom akcijom, osećaj odgovornosti za celinu revolucionarnog pokreta sa pojedinačnom inicijativom, revolucionarnu viziju sa realnom ocenom odnosa moći između socijalističkih i drugih unutrašnjih i spoljnih društvenih snaga koje se pojavljuju kao faktor našeg društvenog i političkog razvoja.[7]

To su razlozi zbog kojih se kod nas posljednjih godina toliko inzistira na marksizmu, marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju Saveza komunista, radničke klase, omladine. Cijela ta aktivnost i zahtjev za marksističkim obrazovanjem prije svega proizlaze iz potrebe vremena u kojem živimo, a ne iz nekih prosvjetiteljskih razloga ili iz želje za fetišiziranjem marksizma, kako to misle neki.

2.

Program izgradnje ove etape našeg društva nedvosmisleno zahtijeva da se marksističkim obrazovanjem obuhvate ne samo komunisti, već i cijela radnička klasa i omladina. Razlog za takav zahtjev leži u cilju ove etape — da radnička klasa udruživanjem i slobodnom razmjenom rada ovlada cjelinom društvene reprodukcije, odnosno cjelokupnim dohotkom koji stvara i da se eliminira sve ono što to onemogućuje. Drug Tito je na Desetom kongresu SKJ u svom referatu istakao slijedeće: »Usvajanjem novog Ustava, u kome je osnovni smisao obezbjeđenje odlučujuće uloge radničke klase i udruženog rada u svim društvenim poslovima, mi ulazimo u novu fazu naše borbe za socijalizam. Suština i osnovni cilj te borbe jeste da se vlast u ime radničke klase pretvori u vlast same klase i svih radnih ljudi, da radnici u udruženom radu neposredno odlučuju o sredstvima, uslovima i plodovima svoga rada i društvenom životu uopšte.

Socijalističko samoupravljanje koje je prve praktične korake započelo još prije sto godina, u prvoj proleterskoj revoluciji, Pariskoj komuni, i koje je svoju teorijsku zasnovanost dobilo u djelima Marxa, Engelsa i Lenjina — postaje u našoj zemlji cjelovit društveni sistem. Krenuli smo ka izgradnji slobodne zajednice proizvođača — besklasnog komunističkog društva.«[8]

Time su određena dva bitna momenta koja karakteriziraju socijalističko samoupravljanje: prvi, nastojanje da radnička klasa sama, bez posrednika,

7
Edvard Kardelj, Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje, SKJ u revolucionarnoj akciji, Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 285—286.

8
Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, Komunist, Beograd, 1974, str. 9—10.

odlučuje o svojem životu — dakle da najkonkretnije ostvaruje svoju povijesnu zadaću oslobođenjem sebe kao klase, te da time stvara i uvjete za besklasnu zajednicu; i drugi, da socijalističko samoupravljanje bude revolucionarna primjena marksizma u konkretnim društveno-historijskim uvjetima jugoslavenske zajednice, odnosno da se zasniva na najboljoj revolucionarnoj tradiciji međunarodnog radničkog pokreta, a da teorijski izrasta iz teza koje su formulirali Marx, Engels, Lenjin. To je vrlo važno za razumijevanje nastojanja i napora koji se upravo u ovom trenutku poduzimaju u našem društvu i pretpostavka je razumijevanja prave dimenzije i značaja novog Ustava kao i Zakona o udruženom radu čiji je cilj operacionalizacija ustavnih rješenja.

Radi se dakle, o nastojanju da se eliminira svako posredovanje između radnika i rezultata njegova rada, između radnika i vlasti; radi se o onom koraku koji je bitan na putu k istinskoj ljudskoj zajednici, k »asocijaciji slobodnih proizvođača« i time k ostvarenju onog povijesnog zadatka radničke klase koji znači njeno vlastito ukidanje kao klase, a time ujedno i svih ostalih klasa i klasnog društva uopće. Taj korak, taj čin, veoma se često shvaća, a i misli se o njemu kao o nečemu što spada u daleku budućnost, kao o nečemu što je smjela vizija, maštarija, pa je zbog toga u ovom trenutku nešto nedohvatljiva i pomalo utopijska. Pa čak i kad marksistički teoretičari, odnosno jedan njihov dio, diskutira o tom konkretnom putu ka komunizmu, onda se ta tema obično određuje kao povijesni cilj, a ne neposredni zadatak. Ako se ti teoretičari koncentriraju na probleme društveno-povijesne zbilje i njenog preobražaja, diskusija obično ne dopire dalje od problema eksproprijacije eksproprijatora, diktature proletarijata i njegovog revolucionarnog značaja i mjesta u strategiji osvajanja i vršenja revolucionarne vlasti radničke klase, socijalističke demokracije; tu se zastaje.

Ostaje pitanje: kako učiniti taj revolucionarni korak? Kako prevladati građansko društvo u svim njegovim elementima? Kako realizirati jedan od temeljnih Marxovih zahtjeva: promijeniti način proizvodnje koji je robnog karaktera, a time i društveni odnos koji nezavisno od subjektivne volje ljudi određuju njihovu povijesnu poziciju? Odgovor na ta pitanja mi pokušavamo dati konstituiranjem udruženog rada s ciljem da prevladamo bitnu karakteristiku našeg društva kao društva prelaznog perioda ili niže faze komunizma (u Marxovom smislu). Zadatak je, dakle, ostvarivanje i građenje socijalističkog društva na njegovoj vlastitoj osnovi, prevladavanje robne proizvodnje kao onog načina proizvodnje koji bitno određuje društveni odnos kao odnos eksploatacije, a radnika kao najamnog radnika. Taj društveni odnos određen je i karakterom vlasništva, bez obzira radi li se o privatnom ili državnom vlasništvu. Taj se zadatak kod nas nastoji realizirati razvijanjem samoupravnog socijalističkog produkcionog odnosa u uvjetima društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, te konstituiranjem udruženog rada i slobodne razmjene rada u cilju pretvaranja viška rada u potreban rad. Tim procesom osiguravamo one društvene uvjete koji su neophodni da radnička klasa ovlada cjelokupnom društvenom reprodukcijom. Tim činom eliminira se u krajnjoj konzekvenci i eksploatacija bilo koje vrste i radnik kao najamni radnik, odnosno robna proizvodnja. Ujedno se cijelim tim programom izvodi onaj spomenuti konkretni korak k »asocijaciji slobodnih proizvođača« kao konačnom cilju ove etape.

Izgradnju socijalističkog samoupravljanja na unutrašnjem planu prati i borba za drugačije odnose u međunarodnoj zajednici, dobro poznata pod imenom politike nesvrstanosti. Tu politiku »Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ« definira na slijedeći način: »Politika nesvrstavanja je borba za nezavisnost i ravnopravnost naroda i zemalja, za mir i aktivnu miroljubivu koegzistenciju, za ekonomski i društveni progres, za demokratske odnose među državama. Ta je politika samim time instrument antiimperijalističke i antihegemonističke borbe naroda. Ona izražava suvremene društvene promjene koje su potaknute socijalističkim revolucijama, odnosno borbom radničke klase za izmjenu stanja u vlastitim zemljama i u svijetu. Ona je već postala realna historijska snaga koja će u budućnosti, unatoč svim teškoćama i nedoumicama, igrati još veću ulogu.«[9]

Politika nesvrstavanja nastala je, s jedne strane, kao alternativa blokovskoj podjeli svijeta, a s druge strane ona izražava jednu novu društveno-historijsku tendenciju čija je osnovna karakteristika težnja svakog naroda da postigne svoju punu nacionalnu slobodu (političku, ekonomsku, kulturnu), te da se razvija u skladu s vlastitim težnjama i ciljevima. Proces emancipacije naroda koji započinje još u Lenjinovo vrijeme i koji Lenjin akceptira u svojoj koncepciji proleterske revolucije danas je definitivno afirmiran upravo u pokretu nesvrstanosti. Zalažući se ne samo za političku samostalnost već i za ekonomsku nezavisnost, stavljajući na dnevni red novi ekonomski poredak (koji će eliminirati privilegije najbogatijih zemalja i pretpostavka je za smanjenje jaza između razvijenih i nerazvijenih) pokret nesvrstanosti potvrđuje se i kao snažan revolucionarni subjekt suvremenog svijeta. Kako kaže drug Kardelj: »... pokret nesvrstavanja nije samo oblik međunarodne politike i akcije, *već i jedan vid društvenih, klasnih, ekonomskih, političkih i kulturnih prestrojavanja savremenog sveta* (*O. K.*). Stoga se ovaj pokret *ne može svesti na nekakvu političku rezervu socijalizma ili međunarodnog radničkog pokreta* (*V. K.*), već je jedna od bitnih komponenata društvenog preobražaja čovječanstva naše epohe, a time i daljeg razvoja samog socijalizma.«[10] Politika nesvrstanosti socijalističke Jugoslavije predstavlja ujedno konkretni doprinos jugoslavenskog marksizma analizi suvremenog imperijalizma, kao i uopće revolucionarnih kretanja u suvremenom svijetu.

Ta borba za socijalističko samoupravljanje i politiku nesvrstanosti koju vode jugoslavenski komunisti, jugoslavenska radnička klasa, predstavlja autentično jugoslavensko iskustva i originalan doprinos teoriji i praksi marksizma i međunarodnog radničkog pokreta uopće. No, ta autentičnost socijalističkog samoupravljanja i ta originalnost doprinosa jugoslavenskih komunista ujedno je duboko utemeljena u učenju klasika marksizma, kao i u originalnom iskustvu međunarodnog radničkog pokreta.

Teorijske izvore socijalističkog samoupravljanja treba tražiti u Marxovom, Engelsovom i Lenjinovom djelu. Posebno u učenju o klasnoj borbi,

9
Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, Komunist, Beograd, 1973, str. 147.
10
Edvard Kardelj, Istorijski koreni nesvrstavanja, Komunist, Beograd, 1975, str. 63.

o samodjelatnosti radničke klase i o njenom oslobođenju kao samooslobođenju; u njihovom shvaćanju čovjeka i povijesti, u teoriji revolucije, kao i u učenju o državi. U sukobu sa staljinizmom 1948. godine naše se analize o biti idejnog razmimoilaženja osnivaju direktno na izučavanju tekstova Marxa, Engelsa i Lenjina, te se na osnovu njih i izvode osnovne razlike u shvaćanju uloge države, partije, radničke klase, pitanja vlasništva u društvu prijelaznog perioda. Na temelju njih se, osim vlastite revolucionarne prakse, dolazi do saznanja o različitim putevima u socijalizam, proleterskom internacionalizmu, socijalističkoj solidarnosti na temelju ravnopravnosti svih komunističkih partija, o štetnosti jednog centra revolucije u uvjetima postojanja više socijalističkih zemalja, itd. Teorijsko utemeljenje nesvrstanosti je logičan nastavak i doprinos analizi suvremenog imperijalizma koju započinje Lenjin. Rješenja do kojih se u nas dolazi temelje se i na metodi kojom se pristupa analizi suvremenosti, a to je upravo Marxova metoda historijskog i dijalektičkog materijalizma.

Revolucionarna iskustva međunarodnog radničkog pokreta — Pariška komuna, sovjeti u revolucijama 1905. i 1917. godine u Rusiji, sovjeti u mađarskoj revoluciji, radnička vijeća i savjeti u Njemačkoj, Austriji i Italiji poslije prvog svjetskog rata — također su snažno izvorište i inspiracija za samoupravnu praksu u Jugoslaviji. Ta iskustva jasno pokazuju da se revolucionarna i samodjelatna praksa proletarijata uvijek organizirano uobličuje u samoupravljanje. Iskustva izgradnje socijalizma koja ima međunarodni radnički pokret također upućuju na neophodnost ukidanja posredništva između radničke klase i političke vlasti, između klase i rezultata njezinog rada, te potrebu da radnička klasa sama upravlja svojom sudbinom. Tamo gdje takav put nije izabran dolazi do teških deformacija (staljinizam je najbolji primjer za to) i do instaliranja države kao sile iznad društva i iznad radničke klase. Te deformacije pogađaju i avangardu klase — komunističku partiju, ukoliko se ona ne transformira od rukovodeće snage društva koja pomoću države upravlja društvom u vodeću snagu društva koja svojom idejno-političkom akcijom usmjerava društveni razvoj. Ta iskustva međunarodnog radničkog pokreta su najbolji dokaz neophodnosti izgradnje socijalističkog samoupravljanja i potrebe za onakvim tipom avangarde radničke klase kakav zahtijevaju Marx i Engels u »Komunističkom manifestu«: »Komunisti su, ... u praksi onaj dio radničke partije svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teoretskom pogledu imaju prednost pred ostalom masom proletarijata što razumiju uslove, tok i opće rezultate proleterskog pokreta.«[11]

Tu vezanost i pripadnost socijalističkog samoupravljanja, uz autentičnosti i originalnosti, teorijskoj baštini marksizma kao i praktičnoj revolucionarnoj djelatnosti međunarodnog radničkog pokreta važno je imati na umu, jer se često, ne samo u popularnoj već i u onoj publicistici koja nastoji i hoće biti znanstvenom, socijalističko samoupravljanje naziva »jugoslavenskim eksperimentom«. Time se u stvari, namjerno ili nenamjerno, zaobilazi, ignorira i bitno promašuje kako teorijska poanta učenja klasika marksizma, tako i najbolja revolucionarna iskustva proleterskog pokreta i njegove tradicije.

11
Karl Marx i Friedrich Engels, Manifest komunističke partije, Naprijed, Zagreb, 1973, str. 37.

3.

Na kraju je potrebno reći nešto o koncepciji izbora tekstova za ovaj priručnik, kao i o primijenjenim kriterijima. Prvenstveno se vodilo računa da se radi o priručniku za polaznike Političke škole Saveza socijalističke omladine. Dakle, da se radi o omladinkama i omladincima, od kojih će se jedan dio vjerovatno prvi puta ozbiljnije susresti s čitanjem marksističkih tekstova. Ta me je činjenica opredijelila i za izbor autorâ. Kao što se i iz sadržaja vidi, ovdje su tekstovi Marxa, Engelsa, Lenjina, Broza, Kardelja i Bakarića, te odlomci značajnih partijskih dokumenata. Smatrao sam da je najpogodnije da polaznici krenu od originalnih tekstova i da onda na temelju svojih opredjeljenja i interesa nadopunjuju tu osnovnu literaturu tekstovima drugih autora. Iz istog razloga opredijelio sam se za izbor cjelovitih tekstova gdje god je to bilo moguće, nastojeći da se ne razbija njihova cjelina, kako bi se na taj način mogli lakše razumjeti.

Drugi momenat o kom sam vodio računa je Program političke škole. Nastojao sam tekstovima maksimalno pratiti programirane teme, naravno u onoj mjeri koju mi je opseg knjige dopuštao.

Slijedeće što sam nastojao zadovoljiti je sveobuhvatnost, raznovrsnost i bogatstvo tema s kojima se susreće marksizam, od problema metode, do njegova sadržaja kao jedinstvenog pogleda na svijet radničke klase. Tekstovima bi na neki način trebalo pokazati da marksizam kritički prevladava dotadašnje klasno ograničene teorije i ideologije, da izražava cjelovito poimanje čovjeka, društva, prirode i povijesti. Posebno sam želio ukazati na složenost i jedinstvo njegovih bitnih komponenti: kritiku filozofije, kritiku političke ekonomije, učenje o klasnoj borbi i revoluciji. Pri tome je važno ukazati na jedinstvo njegovih komponenti i na nemogućnost razumijevanja i nužnost promašaja pravog značenja pojedinih komponenti, ako se svaka od njih ne pokuša shvatiti iz cjeline marksizma, iz cijelog korpusa marksističke misli. Iako je u Programu političke škole marksizmu posvećeno relativno malo prostora, u izboru tekstova opredijelio sam se za daleko veću zastupljenost klasika marksizma. To stoga što sam želio pokazati i direktnu vezu nekih naših rješenja i teorijskih stavova sa stavovima Marxa, Engelsa i Lenjina (problem klase, klasne borbe, revolucije, historijskog mjesta države, samoupravljanja, nacionalnog pitanja, partije, itd.).

Budući da je politička škola namijenjena aktivistima Saveza socijalističke omladine, nužno su morali biti izabrani tekstovi koji govore o toj etapi izgradnje socijalističkog samoupravljanja koju označavaju i definiraju novi Ustav, Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije i Zakon o udruženom radu. Stoga sam nastojao obuhvatiti one tekstove koji će prvenstveno objasniti i osvijetliti bit te etape, kao i neposredne zadatke s kojima su suočene sve subjektivne društvene snage, pa i Savez socijalističke omladine.

No, da bi smisao te etape našeg društvenog razvoja bio jasniji, bilo je neophodno na neki način izabrati i one tekstove koji, s jedne strane, pokazuju društveno-historijske pretpostavke naše revolucije, a s druge strane, njenu genezu i kontinuitet. Posebno je važno ukazati na složenost pripreme socijalističke revolucije koju izvodi Komunistička partija Jugoslavije u kapitalističkoj Jugoslaviji (formuliranje revolucionarne platforme na temelju per-

spektive socijalnog i nacionalnog oslobođenja), specifičnosti jugoslavenske socijalističke revolucije u uvjetima narodnooslobodilačkog rata, kao i idejno-politički smisao sukoba sa Staljinom i Informbiroom 1948. godine.

Kad govorimo o suvremenoj etapi, onda je važan još jedan momenat, te o njemu valja voditi računa. To je bitna povezanost politike nesvrstanosti s našim unutrašnjim revolucionarnim naporima. Prema tome, trebalo je, koliko je to bilo moguće, tekstovima ukazati na probleme suvremenog svijeta i značenje koje za njih ima solucija nesvrstanosti (prvenstveno na planu borbe za novi ekonomski poredak).

Kao što se iz svega navedenog vidi, zahtjevi koje je trebalo ispuniti prilikom izbora tekstova bili su brojni. Paralelni zahtjev da izbor tekstova ne smije biti glomazan, već relativno skromna opsega, krije u sebi opasnost promašaja i nezadovoljenja nekog od gore postavljenih kriterija. Stoga, ovu knjigu i ne treba shvatiti drugačije nego kao osnovni izbor tekstova za uvođenje omladinskih aktivista na put njihovog marksističkog obrazovanja. To je jedina ambicija ovog izbora; ukoliko tekstovi zadovolje u tom smislu, autor će smatrati da je dobro izvršio svoj zadatak.

Gdje god je bilo moguće u naslovu izabranog teksta nalazi se originalni naslov djela iz kojeg je tekst izabran. Tamo, gdje je naslov nov, izveden iz konkretnog izabranog teksta, pravi naslov nalazi se u zagradi ispod naslova izabranog teksta.

Na kraju svakog teksta, masnim slovima otisnut je naslov knjige iz koje je tekst preuzet, izdavač, godina izdanja i stranice u originalu koje odgovaraju izabranom tekstu. Ukoliko se naslov knjige i teksta podudaraju, onda se na kraju teksta navodi samo izdavač, godina izdanja i stranice originala.

Oznake bilješki u izabranim tekstovima odgovaraju oznakama bilješki u originalnim tekstovima. Zvjezdicom su označene bilješke urednika.

Vjekoslav Koprivnjak

I
MARKSIZAM — JEDINSTVO REVOLUCIONARNE TEORIJE I PRAKSE KOJE MIJENJA SVIJET

A
Aktualnost marksizma — zašto marksističko obrazovanje

Za dalje razvijanje marksizma

Naučnoteorijska osnova praktične delatnosti komunista jeste marksizam, učenje o osnovnim zakonima razvitka prirode, društva i mišljenja i o neminovnosti pobede socijalizma, čiji su osnivači Marx i Engels i koje su dalje, u novim uslovima, kroz praksu revolucionarne borbe, razvili Lenjin i drugi marksisti. To učenje je proveravano i dalje razvijano teorijom i praksom celog svetskog radničkog pokreta i izgradnjom socijalizma.

Marksizam nije jednom za svagda utvrđeno učenje, niti je sistem dogmi, već teorija društvenog procesa, koji se razvija kroz uzastopne istorijske faze pa, prema tome, podrazumeva i stvaralačku primenu teorije i njeno dalje razvijanje, pre svega uopštavanjem prakse socijalističkog razvitka i dostignućima naučne misli čovječanstva. »Mi nikada ne gledamo na Marksovu teoriju kao na nešto završeno i neprikosnoveno. Mi smo, naprotiv, ubeđeni da je ona udarila samo kamen-temeljac onoj nauci koju socijalisti moraju pokretati dalje u svim pravcima, ako ne žele da zaostanu za životom...

Mi ne pretendujemo na to da Marks ili marksisti poznaju put ka socijalizmu u svoj njegovoj konkretnosti. To je besmislica. Mi poznajemo pravac tog puta i znamo kakve klasne snage njime vode, a konkretno, praktički to će pokazati samo iskustvo miliona kada se oni late posla« (Lenjin).

Stojeći na gledištu da razvitak naučne misli odgovara stvarnim interesima i težnjama radničke klase i radnih masa utoliko više ukoliko se ta misao smelije i nepristrasnije predaje traženju istine, — jugoslovenski komunisti ne prisvajaju nikakav monopol u toj oblasti, nego se zalažu za dalje neprekidno razvijanje marksizma i njegovo bogaćenje putem sve dubljeg saznavanja objektivne društvene stvarnosti. Savez komunista Jugoslavije u celini i pojedini njegovi forumi ne smatraju sebe arbitrima u oblasti marksizma-lenjinizma ni u oblasti posebnih društvenih nauka. Komunisti koriste odnosno primenjuju rezultate nauke u skladu s društvenim interesima i sa

stepenom društvene svesti najnaprednijeg dela radničke klase i radnih ljudi uopšte i u skladu s materijalnim mogućnostima društva. Nauka je sama sebi sudija, a presudni kriterij objektivne istine u oblasti društvenih nauka može biti samo činjenica da njihovi rezultati odgovaraju ili ne odgovaraju stvarnosti, što se konačno proverava u samoj društvenoj i naučnoj praksi.

Program Saveza komunista Jugoslavije
Komunist, Beograd, 1975, str. 231—232.

Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje

Edvard Kardelj

... Savez komunista Jugoslavije želi da izgradi takav metod marksističkog obrazovanja u kojem marksizam neće biti tretiran kao dogma, već kako je i sam Marks rekao — kao uputstvo za rad, a to znači kao živa nauka za revolucionarnu društvenu akciju u sadašnjoj eposi istorije čovječanstva i posebno u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva, to jest za sadašnju fazu borbe radničke klase za njeno klasno oslobođenje, a samim tim i za takve socijalističke proizvodne odnose koji vode nestajanju svih klasa i svih oblika klasnog i drugog ugnjetavanja, za samoupravljanje radničke klase.*

Sam Marks je rekao — parafraziram njegove misli — da marksizam nije filozofija o nekom idealnom društvu, već oružje nauke i znanja u rukama radničke klase u njenoj borbi za oslobađanje snaga koje već postoje u nedrima postojećeg društva, za praksu sutrašnjeg dana. Jer, za Marksa, prema njegovim rečima, »komunizam nije stanje koje treba da bude uspostavljeno, ideal prema kojem stvarnost treba da se upravlja«, nego »stvarni pokret koji ukida sadašnje stanje«. Stoga sa gledišta realnog uticaja marksističke ili bilo koje progresivne kritike naše postojeće društvene stvarnosti, za konkretnu socijalističku akciju i praksu nije ni bitno ni dovoljno, a pogotovo nije odlučujuće, ako tu kritiku zasnivamo samo na utvrđivanju koliko se danas praksa razlikuje od »konačnog cilja«, to jest od komunizma.

Naravno, Savez komunista Jugoslavije ne bi mogao da vrši ulogu revolucionarne avangarde radničke klase i socijalizma kada bi taj cilj, koji određuje pravac njegove svesne akcije, izgubio iz vida i predao se empirizmu. Ali mi, komunisti, ne želimo da budemo ni dogmatičari ili doktrineri koji nameću praksi kalupe koje istorija više ne podnosi, niti pragmatičari i empiričari koji se gube u zaostalim slojevima društvene svesti. A, isto tako, ne želimo da ličimo na one domaće i strane kvazimarksističke filozofske idealiste, koji se, govoreći političkim jezikom, ponekad pojavljuju kao ultralevičarski sektaši, a drugi put kao desničarski liberali koji, najpre, konstruišu ideal apstraktnog društva, pa zatim pod vidom »kritike svega postojećeg« kritikuju konkretno društvo zato što se ono ne upravlja prema takvoj subjektivističkoj konstrukciji.

Stoga Marksove misli, o kojima sam govorio i koje moramo sistematski i uporno razvijati u Savezu komunista Jugoslavije i u našem društvu uopšte, treba da shvatimo kao jedno specifično uputstvo njegovoj praksi i teoriji. Naime, Savez komunista Jugoslavije biće realna materijalna snaga koja je sposobna da menja postojeće stanje u progresivnom smislu samo tada, ako bude znao da otkriva, olakšava i podstiče razvoj zametka sutrašnjeg dana u današnjem danu, to jest ako bude neprekidno doprinosio jačanju onih objektivnih odnosa, interesa i faktora u društvenim kretanjima koji su isto-

* Izlaganje na svečanom otvaranju Političke škole SKJ »Josip Broz Tito«, 21. XI 1975. u Kumrovcu.

rijski nosilac i uslov društvenog napretka i ako, kao avangardna revolucionarna snaga, bude tu materijalnu snagu neprekidno pretvarao u socijalističku akciju i to svojim uticajem na svest masa koje jedino mogu biti nosilac te akcije.

Za sadašnji trenutak najbitnija su, u tom pogledu, pre svega takva pitanja kao što su, na primer: u kojoj meri vodeću ulogu u društvu imaju one snage koje po svom klasnom interesu jedino mogu da usmeravaju razvoj društva ka tom cilju; da li i u kojoj meri putevi i sredstva koja one biraju za postizanje toga cilja, zaista i omogućavaju ostvarivanje takvoga razvoja; kakve neposredne zadatke na pojedinim područjima svoga života i rada jedno socijalističko samoupravno društvo može i treba sebi da postavlja danas, kako bi se ono stvarno kretalo u pravcu takvog dugoročnog cilja itd. A u krajnjem rezultatu se, očigledno, sva ta pitanja svode na osnovno pitanje o putevima i sredstvima oslobođenja radničke klase, radnog čoveka od svih oblika potčinjavanja onim klasama, odnosno društvenim snagama koje su prisvojile, u jednom ili drugom obliku, monopol raspolaganja sredstvima rada i proizvodnje, to jest materijalnim izvorima života. Otkrivajući na takav način istorijsku neizbežnost oslobođenja radničke klase, Marks je, istovremeno, u toj radničkoj klasi otkrio i jedinu moguću materijalnu snagu ostvarenja marksističke teorije socijalizma.

Dakako, kao genijalni naučnik, Marks nije dozvoljavao da mu se potrebe ili hirovi svakodnevne prakse, pa makar to bila i praksa radničkog pokreta, nametnu kao arbitar u njegovom teoretskom istraživanju. Naprotiv, bio je beskompromisan u kritici slabosti i promašaja radničkog pokreta. Ali, u isto vreme cela njegova teorija i cela njegova teoretska kritika društvene prakse — upravo zato što je bila revolucionarna, to jest zato što je otkrivala budućnost ljudskog društva na osnovu analize i kritike postojećeg kapitalističkog društva — bila je povezana sa takvim radničkim pokretom koji je realno postojao, sa svim svojim prednostima i nedostacima, i koji je kao takav bio nosilac te budućnosti čovečanstva. Razume se, u isto vreme su se Marks i marksisti uporno borili za to da utiču na svest te klase i njenih avangardnih snaga svojim teoretskim i političkim radom u tom pokretu. Glava oslobođenja, kaže Marks, jeste filozofija — mi bismo danas rekli socijalistička teorija — a njegovo srce proletarijat. Kao što je za socijalističku teoriju radnička klasa njeno materijalno oružje, kaže Marks, to jest njena sopstvena materijalna snaga, tako je za radničku klasu teorija njeno duhovno oružje, to jest snaga njene sopstvene svesti. Drugim rečima, revolucionarna teorija marksizma je odraz revolucionarne prakse radničke klase, a istovremeno i njen putokaz, to jest oblik osvešćivanja te prakse, a samim tim i oblik stvaranja nove prakse.

Marks je isticao da materijalnu snagu može da suzbije samo materijalna snaga, odnosno određenu praksu samo druga praksa, ali da i nauka postaje materijalna snaga onda kad ona ovlada svešću i akcijom ljudi. A nauka može da ovlada svešću i akcijom ljudi, odnosno svešću klasa samo tada kad izražava njih same u društvenoj praksi, to jest kad izražava njihove objektivno date istorijske potrebe i interese u toj praksi, bez obzira na to da li je ta nauka usmerena na neposredne potrebe i interese čoveka u datom trenutku, ili na dugoročna istraživanja trendova ljudske prakse, i bez obzira da li je reč o odnosu između prirode i čoveka, ili o odnosu između ljudi u društvu.

Marks je svoj pogled na ova pitanja izrazio sažeto u jednoj rečenici u *Tezama o Feuerbachu.* On je zapisao:

»Društveni život je bitno *praktičan.* Sve misterije koje teoriju navode na misticizam, nalaze svoje racionalno rešenje u ljudskoj praksi i u poimanju ove prakse«.[1]

Praksom — u kojoj je socijalistička teorija, odnosno nauka uopšte, jedna od njenih manifestacija — čovek, dakle, ne postaje samo »ovostrani« odraz materijalnog sveta i društva u kome živi i od koga je predmetno i aktivno zavisan, već, istovremeno, tako da kažem, postaje »majstor« svoje sopstvene istorije kojom sam sebi određuje dimenzije svoje slobode, ali to u onoj meri u kojoj je sposoban da praksom menja dimenzije i oblike te zavisnosti, da menja svet oko sebe i samog sebe u njemu. I upravo zato da bi svojom revolucionarnom praksom mogla menjati društvo i sebe u njemu, radnička klasa mora biti svesna te svoje uloge. Tu svest i sposobnost za stvaralačku socijalističku akciju daje joj, pre svega, marksistička teorija.

Analizirajući praksu kapitalističke fabričke proizvodnje, Marks je, u jednoj fusnoti *Kapitala,* zapisao i sledeće reči koje još reljefnije izražavaju ranije citiranu misao iz *Teza o Feuerbachu:* »Tehnologija otkriva aktivni stav čovekov prema prirodi, neposredni proces proizvodnje njegova života, a time i društvene prilike u kojima živi i duhovne predstave koje iz njih izviru. Čak je i svaka istorija religije nekritična kad ne uzima u obzir ovu materijalnu osnovicu. Doista je mnogo lakše putem analize naći zemaljsku jezgru zamagljenih verskih uobražavanja, nego obrnuto — iz datih stvarnih životnih prilika određenog vremena izvesti njihove obogotvorene oblike. A ovaj poslednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod. Nedostaci apstraktno prirodnonaučnog materijalizma, koji isključuje istorijski proces, opažaju se već na apstraktnim ideološkim predstavama njegovih predstavnika, čim se usude da izađu izvan svoje struke.«[2] Marks tim rečima još jednom govori o činjenici da je teorija, odnosno nauka, sastavni deo predmetnog delovanja čoveka u njegovoj praksi shvaćenoj kao celovit dijalektički istorijski proces. Ali, ja ih ne navodim zato da bih podsećao na osnove njegovog istorijsko-materijalističkog pogleda na društvo i čoveka, već zato što one ukazuju kako na metod primena marksizma *u praksi,* tako i na metod marksističkog obrazovanja *za praksu.*

Neka mi bude dozvoljeno da još jednom citiram Marksove *Teze o Feuerbachu*:

»Pitanje — kaže Marks — da li predmetna istina pripada ljudskom mišljenju nije pitanje teorije, već praktično pitanje. U praksi čovek mora dokazati istinitost, to jest stvarnost i moć, ovostranost svoga mišljenja. Spor o stvarnosti ili nestvarnosti nekoga mišljenja — koje je izolovano od prakse — jeste čisto sholastičko pitanje«.[3]

1
Marx-Engels, Dela VI, Prosveta, Beograd, 1974, str. 457.
2
Karl Marx, Kapital II, Dietz Verlag, 1961, str. 389
3
Marks-Engels, Dela VI, Prosveta, Beograd, 1974, str. 455.

Moram još jednom ponoviti: Kad Marks ove govori o praksi, on, pre svega, govori o praksi kao o istorijskom procesu, a ne o jednoj određenoj svakodnevnoj praksi. Teorija, odnosno nauka, ima pravo da sebe naziva tim imenom samo ako je sposobna da gleda dalje od čovekove svakodnevne prakse. Filozofija, teorija, ideologija su sastavni deo tog istorijskog procesa. One brane postojeće stanje, kritikuju ga, bune se protiv njega i anticipiraju budući razvoj. Ali, one ne žive u nekom apstraktnom svetu za sebe i ne potvrđuju se i ne odbacuju se, kao što Marks kaže, u međusobnim sholastičkim nadmudrivanjima, iako takvih nadmudrivanja uvek ima i biće ih, već u predmetnom zbivanju koje se izražava u praksi čoveka i njegovog društva kao neprekinutom istorijskom procesu.

Prema tome, o istinitosti ili stvarnosti savremene marksističke teorije, ne možemo suditi ni na osnovu snage monopola dogme, ni na osnovu knjiškog radikalizma, ni na osnovu sholastičkog nadmudrivanja o tome koji marksizam je »jedini pravi«, već samo po tome koliko je ona u stanju da menja praksu čoveka i društva, to jest koliko je sposobna da postane duhovno oružje onih društvenih snaga koje su po svom objektivnom položaju u društvu sposobne da vladaju postojećim stanjem, a da istovremeno ne budu njime zadovoljne, da ga kritikuju i menjaju. A to je, pre svega, radnička klasa i sve druge progresivne društvene snage koje su sposobne da zajedno s njom, ili kao njena organizovana društvena svest, uspostavljaju i razvijaju takve oblike socijalističkih proizvodnih odnosa u kojima će radnička klasa biti sposobna da sama prisvoji monopol sredstava za proizvodnju zato da bi ga time definitivno istorijski ukinula. To znači da radnička klasa mora biti u stanju da svojom revolucionarnom praksom ne samo savlada klasični privatnosopstveнički kapitalistički monopol, već i njegove istorijske ostatke koji se izražavaju u monopolu birokratije i tehnostrukture, a koji se oslanja na svojinsku moć državе.

Uspostavljanjem samoupravljanja, naša revolucija je dala našoj radničkoj klasi upravo tu snagu. I zato mislim da u našim uslovima možemo navedenu Marksovu misao parafrazirati na sledeći način: marksistička teorija ima svoju materijalnu snagu u radniku—samoupravljaču — radnik—samoupravljač ima svoje duhovno oružje u marksističkoj teoriji.

Gledajući kroz tu prizmu, ova i druga slične političke škole, pogotovo u njihovoj povezanosti sa marksističkim centrima, univerzitetima i drugim sličnim institucijama, nisu samo ustanove Saveza komunista Jugoslavije, već čitavog sistema obrazovanja i marksističkog teoretskog istraživanja u našem socijalističkom društvu. Ali, one imaju i moraju imati poseban značaj za Savez komunista Jugoslavije, jer će, kao njegove ustanove, svoju obrazovnu i teoretsku delatnost prvenstveno i najtešnje povezivati sa socijalističkom praksom SKJ i izgrađivati partijske kadrove za najrazličitija područja društvene aktivnosti SKJ. Zato, odgovorni organi Saveza komunista Jugoslavije treba razvitku tih škola da posvećuju maksimalnu brigu, i to ne samo u organizacionom, materijalnom i kadrovskom pogledu, već i u pogledu njihovog neprekidnog takvog obogaćivanja prakse Saveza komunista Jugoslavije teorijom i teoretskim obrazovanjem, koje će osposobljavati SKJ da neprekidno bude kako faktor društvene kritike, tako i faktor društvenog stvaranja u toj praksi.

Samostalno marksističko teoretsko istraživanje u Savezu komunista, a u povezanosti sa njegovom praksom, kao i marksističko obrazovanje komunista za aktivno i stvaralačko delovanje u našem samoupravnom socijalističkom društvu, dve su bitne pretpostavke za stvarnu vodeću idejnu-političku ulogu Saveza komunista Jugoslavije u društvu. Jer, samo takva idejno i politički jedinstvena socijalistička snaga koja je u stanju da vidi dalje od same klase u njenoj svakodnevnoj borbi, a istovremeno partija koja se ne zatvara u sebe, već deluje kao deo radničkog pokreta a ujedno i celokupnog progresivnog društvenog kretanja, može zaista da ostvaruje ulogu avangarde radničke klase, a time i najprogresivnije društvene snage u svakoj naciji.

A iz toga proizilazi da je takva uloga Saveza komunista Jugoslavije organski povezana sa karakterom i rezultatima celokupnog društvenog razvitka. Zato ona mora biti, tako reći, svakoga dana ponovno potvrđivana rezultatima postignutim u tom razvitku. Ona nije jednom zauvek »dekretovana«, a izvojevati se može jedino na taj način što će se Savez komunista svakoga dana ponovo osposobljavati da bude *stvarno na čelu* društvenog progresa. Jer, ma koliko bi Savez komunista Jugoslavije pokušavao da nametne društvu svoju vodeću ulogu, on bi samo *prividno* bio u toj ulozi, ako ne bi bio u stanju da krči puteve neprekidnog progresivnog menjanja postojećeg stanja.

(...)

Drugi uslov vodeće ideje i političke uloge Saveza komunista je njegova revolucionarna stvaralačka moć, to jest ne samo njegova akciona snaga u svakodnevnoj praksi, već i moć njegovog znanja i njegovog marksističkog teoretskog stvaranja, i na osnovi toga i moć njegove revolucionarne vizije. A to znači da je Savezu komunista potrebno i samostalno marksističko istraživanje svoje i svetske socijalističke prakse, kao i istorijskih uslova u kojima se danas odvija ta praksa. Samo na osnovu takvog samostalnog marksističkog istraživanja Savez komunista može da povezuje teoriju i praksu, i na taj način ukazuje na puteve daljeg socijalističkog progresa. Razume se, u takvom teoretskom radu i obrazovanju kadrova, Savez komunista treba, pre svega, da polazi od klasika marksizma, to jest Marksa, Engelsa i Lenjina, ali, istovremeno, treba da se oslanja i na celokupnu teoriju i praksu svetskog i našeg socijalizma. Jer, marksizam je živa nauka koja svoj razvoj nije završila klasicima marksizma i lenjinizma, već se neprekidno razvija i raščlanjuje u povezanosti sa problemima koje neprekidno otvara sve šira i sve mnogostranija socijalistička praksa.

Prema tome, i marksističko obrazovanje u ovoj i u drugim političkim školama Saveza komunista i u našem društvu uopšte, ne treba da bude svedeno samo na to da komunistima daje hrpu knjiškog znanja i citata. Poznavanje klasične literature stvaralaca marksizma i lenjinizma, neophodan je uslov marksističkog obrazovanja. Ali, marksističko obrazovanje treba, istovremeno, da na takav način povezuje teoriju sa praksom i marksističku nauku sa celokupnim znanjem koji će osposobljavati komunistu za borca, sposobnog da samostalno i smelo — da upotrebim Lenjinove reči — istražuje i krči puteve do najviših planinskih visova, to jest da bude sposoban da samostalno povezuje teoriju i praksu, društvenu kritiku sa društvenom stvaralačkom akcijom, osećaj odgovornosti za celinu revolucionarnog pokreta sa pojedinačnom inicijativom, revolucionarnu viziju sa realnom ocenom odnosa moći između

socijalističkih i drugih unutrašnjih i spoljnih društvenih snaga koje se pojavljuju kao faktor našeg društvenog i političkog razvoja. Drugim rečima, mi komunisti hoćemo da znamo — zajedno sa svim radnim ljudima ove zemlje — kuda idemo i šta hoćemo, kojim sredstvima i kojim putevima možemo da ostvarimo određene socijalističke ciljeve, kao i sa kakvim otporima i suprotnim snagama ćemo se sretati na tom putu. Zato Savez komunista Jugoslavije mora samostalno marksističko-teoretski istraživati svoju praksu i puteve razvoja socijalističkog društva, i obezbeđivati marksističko obrazovanje za sve komuniste — od najelementarnijeg do najsloženijeg.

Ali, kada danas govorimo o zadacima komunista u ovoj oblasti, onda više ne raspravljamo o socijalizmu koji tek ima da se rodi iz nedara kapitalističkog društva, što je bilo predmet Marksovih istraživanja, niti o socijalizmu koji je tek nastao teško se boreći za goli opstanak u moru starog društva, što je bilo predmet Lenjinovih istraživanja. Reč je o socijalizmu koji je već odneo svoju istorijsku pobedu i koji sada treba intenzivno i svestrano da se razvija iz svojih sopstvenih osnova. I posebno, kad se radi o našem društvu, reč je o socijalizmu koji već punom snagom korača putevima samoupravljanja i samoupravne demokratije. U stvari, pobeda niza socijalističkih revolucija; različiti oblici uspostavljanja i razvoja socijalističke prakse sa svim protivrečnostima u kojima se ona razvija u svakoj pojedinoj socijalističkoj zemlji i među njima; uspesi i svetske posledice antiimperijalističke revolucije naroda koja se izrazila u krahu kolonijalizma i u pokretu nesvrstavanja i koja je posle drugog svetskog rata izmenila političku kartu sveta i odnose među narodima; rastuća društvena i politička uloga radničke klase u svim zemljama u kojima dominantnu ulogu još uvek ima kapitalizam — međusobno ispreplitanje svih tih procesa i njihovih uzajamnih uticaja — stvorili su u naše doba situaciju u kojoj je socijalistička praksa, u jednom ili drugom obliku, prisutna gotovo na svim kontinentima i odvija se kao svetski proces, kako kroz revolucije i oslobodilačke ratove, tako i putem postepenih strukturalnih društvenih promena, takozvanim »mirnim putem«. U čitavom tom procesu marksizam nije prisutan samo kao idejna i teoretska snaga koja objašnjava neizbežnost toga istorijskog procesa i uzroke i posledice različitih puteva kojima se odvija taj proces, već je u njemu prisutan i kao stvaralačka revolucionarna snaga, kao snažno oružje radničke klase i svih socijalističkih snaga.

A sama činjenica da je socijalizam postao tako široko rasprostranjena praksa u velikom delu sveta, znači da marksizam, i kao teorija i kao ideologija, ne može biti i nije više usmeren samo na klasni sukob između radničke klase i buržoazije, između socijalizma i kapitalizma, već da danas mora u sve većoj meri da rešava krupna pitanja zakonitosti i protivrečnosti u razvoju samog socijalizma kao prakse i sistema, i to u svim područjima društvenih odnosa u njemu. Različiti putevi izgradnje socijalizma, različiti stepeni njegovog razvoja, odbrana određene socijalističke prakse i različiti međunarodni uslovi u kojima se ona ostvaruje u pojedinim zemljama, različite misaone i kulturne osnove, kao i mnogi drugi faktori koji određuju i obim i karakter teškoća i problema sa kojima se sukobljava socijalistička praksa u jednoj ili drugoj zemlji — sve to, kao i različiti subjektivni prilazi teoretskim i idejnim problemima socijalističkog kretanja ka komunizmu — čini da se marksistička teorija sve više mora okretati protivrečnostima i proble-

mima same socijalističke prakse. Zato se savremena marksistička teorija ne može više svoditi na revolucionarnu apologetiku socijalističke prakse nasuprot kapitalističke. Ako je to i bilo razumljivo u razdoblju borbe za održavanje prvih socijalističkih revolucija i očuvanje njihovih pobeda, danas više nije. A to pogotovo ako imamo u vidu i određene objektivno uslovljene sukobe interesa koji mogu da nastanu među socijalističkim zemljama iz pomenutih i drugih uzroka.

Savremeni marksizam izražava svu tu mnogostranost i raznolikost socijalističke prakse i zato on nije samo nauka zatvorena u relativno uzak krug naučnih stvaralaca, već je takođe ideologija masa i snaga koje se bore za socijalizam, kao i ideologija već izgrađenih socijalističkih sistema koji su nastali u dosadašnjoj istoriji socijalističke prakse. Stoga se i marksizmu, kao i svakoj drugoj ideologiji masa i društvene prakse događa, kao što je Marks rekao, da postaje oblik »obogotvorenja« datih stvarnih životnih prilika određenog vremena. Stoga danas postoje ne samo različiti putevi u socijalizam i različiti oblici socijalizma, već i niz različitih »marksističkih škola«, to jest različiti filozofski, teoretski i ideološki pravci koji sebe, sa većim ili manjim ili nikakvim pravom, identifikuju sa marksizmom. Među tim »školama« danas se žešće nego ikada u istoriji marksizma bije međusobna ideološka bitka, koja je ponekad realna, a najčešće izrazito sholastička. U toj bici, jedna krajnost je dogmatizam koji — sublimirajući, u stvari, socijalističku praksu određenog perioda, određenih uslova i određenih specifičnosti — nastoji da određuje neke opštevažeće subjektivističke definicije za sve i ne priznaje da bilo koja druga »škola« ima pravo da sebe naziva marksističkom. Moša Pijade je, u svoje vreme, rekao da takvi dogmatičari poput nekadašnjih rimskih papa, koji su po Evropi delili carske krune, žele da dele priznanja o tome šta je marksizam i koja je zemlja socijalistička. Razume se, kao svaki dogmatizam, i marksistički dogmatizam je konzervativan, jer u suštini brani jedno određeno postojeće stanje i tako postaje prepreka progresu socijalizma. Druga krajnost među »marksističkim školama« jeste neke vrste »marksistvujući idealizam« koji zamagljuje povezanost marksizma sa objektivnim uslovima određene socijalističke prakse, a socijalističke prakse sa istorijskom ulogom radničke klase i njenom revolucionarnom akcijom. Takav »marksistvujući idealizam« pojavljuje se jedanput kao ideologija malograđanskog liberalizma i empirizma, a drugi put kao ideologija destruktivnog sektaškoklasnog i socijalnog ultraradikalizma. A, u stvari, po pravilu je usmeren na diskreditovanje onih društvenih snaga koje su realni nosilac socijalističkog razvoja jednog društva, to jest u našim uslovima, najsvesnijeg dela radničke klase, a pre svega Saveza komunista Jugoslavije.

Za obe te krajnosti je karakteristično da su izrazito sholastičke, a ne marksističke, jer u međusobnoj ideološkoj borbi i jedna i druga, u stvari, u ime određenih filozofskih, teoretskih i ideoloških konstrukcija pokušavaju da celokupnoj socijalističkoj praksi nametnu nerealna rešenja, i to u tom smislu što se hoće ili da održi ono što je neodrživo, ili da jednom socijalističkom društvu nametnu praksu koja bi ga kao takvo, u stvari, negirala, odnosno potkopala onu njegovu materijalnu snagu koja jedino može da obezbedi njegovo održanje i razvoj.

Takve krajnosti u ideologiji i teoriji, svakako veoma negativno utiču na karakter akcije vodećih socijalističkih snaga i, neretko, njihovu praksu po-

tiskuju iz jedne krajnosti u drugu. Dogmatizam koji koči nastajanje razvijenih oblika socijalističkih odnosa, doprinosi da se u njima gomilaju protivrečnosti i političke napetosti. »Marksistvujući filozofski idealizam«, o kojem sam govorio, i druge slične postmarksističke škole, negiraju objektivnu uslovljenost ostvarivanja socijalističkih odnosa istorijskim formiranjem materijalnih uslova i materijalnih snaga za takvo ostvarivanje. A bez tih materijalnih snaga, pre svega radničke klase, svaka kritika društva u najboljem slučaju je dugoročno anticipativna, a najčešće nerealna i destruktivna, i po pravilu završava u takozvanom »natklasnom liberalizmu« i »obogotvorenju« državnosvojinskog, odnosno tehnobirokratskog monopola, kao faktora koji treba da deli apsolutnu socijalnu pravdu.

Postavlja se pitanje — kakve zaključke iz svega toga mi, jugoslovenski komunisti, treba da izvučemo za naš sopstveni rad u oblasti marksističke teorije. Pre svega, naša marksistička misao treba prvenstveno da se bavi zakonitostima, problemima i perspektivama naše sopstvene i savremene socijalističke prakse uopšte, i to u *realnim odnosima društvenih snaga* savremenog sveta. Zatim, naša marksistička misao mora biti *kritička* i to ne samo prema praksi kapitalističkog društva, već i prema našoj sopstvenoj praksi, i prema socijalističkoj praksi uopšte. Stvaralačka kritičnost marksizma prema praksi je uvek bila ona odlika marksističke teorije koja ju je povezivala sa revolucionarnom praksom radničke klase, i činila je sastavnim delom te prakse. Savez komunista Jugoslavije mora se boriti za takve uslove u kojima će marksistička teoretska kritika stanja u praksi moći da vrši svoju stvaralačku ulogu upravo u samoj praksi. Ali, u isto vreme, Savez komunista Jugoslavije mora da se bori za to da stvaraoci u oblasti marksističke teorije budu svesni svoje društveno-istorijske odgovornosti za položaj i društvenu snagu radničke klase i Saveza komunista Jugoslavije, to jest onih faktora socijalističke prakse bez čije vodeće uloge u društvu nema ni socijalizma. Jer, ma koliko radikalna kritika njihove prakse u određenom momentu, sa gledišta marksističke teorije i ideologije, bila opravdana i neophodna, odricanje od te materijalne snage socijalističke misli, to jest od masa radničke klase i njene organizovane svesti je, u stvari, identično odricanju od socijalizma. Iskustva iz dosadašnjih idejnih i političkih kriza naše i svetske socijalističke prakse, daju za to mnogo ubedljivih primera. Jer, društvena kritika koja ne vodi računa o takvoj svojoj društvenoistorijskoj odgovornosti prema osnovnim nosiocima socijalističke prakse, gubi iz vida upravo ono što je Marks smatrao materijalnim oružjem teorije i teoretske kritike, to jest samu radničku klasu i njenu revolucionarnu praksu. A kad se taj bitni uslov socijalističke prakse izgubi iz vida, odnosno kad se neka kvazimarksistička teorija ne potvrdi u svesti radničke klase, ona se neizbežno mora zaplesti u takve konstrukcije kao što su u sadašnje vreme, na primer, teorija elitizma, teorija o vodećoj ulozi inteligencije u društvu, teorija o antagonističkim odnosima u strukturi slojeva radničke klase ili društva itd. A stvarni kraj takvih teorija je, obično, u tome što postepeno prestaju uopšte da budu sastavni deo socijalističke prakse, već postaju oruđe neke druge prakse.

Mi, kao radnička klasa, kao Savez komunista i kao socijalističko društvo, moramo biti kritični prema sebi, odnosno svojoj praksi. I to radikalno kritični. To nije samo uslov razvoja naše marksističke teorije, već i uslov na-

pretka naše društvene prakse. Savez komunista Jugoslavije je uvek nastojao — ponekad sa više, ponekad sa manje uspeha — da bude takav u svojoj teoriji i praksi. Ali, njegova društvena kritika je bila ujedno odgovorna i stvaralačka; on je kritikovao da bi stvarao, a ne samo da razgrađuje. Rezultati te kritike su, između ostalog, i to što smo do sada ostvarili, a to je samoupravljanje, naša nacionalna politika; naša međunarodna politika nesvrstavanja i mnogo drugoga.

Kritikujući sopstvenu praksu, Savez komunista je neprekidno jačao ulogu radničke klase i radnog čoveka uopšte u našem društvu kao nosioca društvenog progresa, na što je Marks i ukazivao kao na jedan od osnovnih zadataka marksističke teorije. Sem toga, Savez komunista je tom kritikom istovremeno neprekidno podsticao razvoj naše marksističke teorije i teoretsko sagledavanje daljih puteva naše socijalističke prakse. A to je drugi osnovni zadatak jedne idejne i političke snage koja hoće da bude avangarda ili pokretačka snaga socijalizma i koja očekuje da je istorija potvrdi kao takvu.

Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji,
Centar PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 276—282 i 285—290.

Praksa nas uvijek vraća Marxu

Vladimir Bakarić

Naša nas je praksa, praksa nas marksista i komunista, žestoko vraćala proučavanju Marxa, boljem proučavanju Marxa nego bilo kojeg stvaraoca u okviru marksističke misli, više njega nego klasika kao što su Engels i Lenjin.* To nam se često prigovaralo. Moglo bi se, zaista, postaviti pitanje zašto više obraćamo pažnju njemu nego, na primjer, Lenjinu koji je ipak živio u ovom stoljeću, koji je otkrio nove zakone kretanja svog doba i koji je vodio uspješnu proletersku revoluciju. Naš odgovor na to pitanje mora biti jasan pa ću zato poći s pozicije naših sadašnjih preokupacija.

Napravili smo novi Ustav i upravo sada diskutiramo o Nacrtu zakona o udruženom radu. Najbitniji dio toga Zakona jest koncepcija dohotka. Nismo baš brzo došli do te koncepcije, niti smo je brzo prihvatili. Morala je i ona proći svoj razvojni put i to ne samo u teoriji, nego i u društvenoj praksi. Analizirajući taj njezin razvojni put mogli bismo odmah konstatirati da bismo, barem koncepciju, ako ne i društvene odnose koji nas vode k njoj, mogli mnogo brže razviti da smo bolje poznavali Marxovu ekonomsku teoriju, ili, da budem konkretniji, njegov »Kapital« i razvoj njegova istraživanja — dok je mogao zaokružiti to djelo.

(...)

Primjedba se ne odnosi na predavanje i upoznavanje Marxovih tekstova, ali iz toga nije proizlazilo »rukovodstvo za akciju«, to znanje nije davalo konkretan materijal za promjene koje treba provoditi u društveno-ekonomskom sistemu. Nedostajao je moment akcije. Ali vratiti ću se na to.

Svima nama koji smo, na ovaj ili onaj način, sudjelovali u izradi koncepcije — Nacrta zakona o udruženom radu polazna točka bila je više vezana uz životnu praksu i opću tendenciju prenošenja potpune odgovornosti radničke klase za život društva i stvorenih mogućnosti za takvo prenošenje, nego Marxova analiza, recimo, takve kategorije kao što je dohodak.

Da budem jasniji.

Još je Ricardo utvrdio da u kapitalističkom društvu samo rad stvara vrijednost, a da se proizvod društva dijeli među tri velike klase toga društva, tj. među radnike, kapitaliste i zemljoposjednike. On je položio i osnovicu naučnog razumijevanja klasne podjele.

*

Tekst izlaganja na Tribini Centra za razvoj marksističke misli i obrazovanja Univerziteta u Beogradu, održanog 27. V 1976.

Vraćanje na prvu knjigu »Kapitala«,
tj. na ono kako smo shvatili I glavu te
knjige, spriječilo nas je da vidimo kako
je kategorija dohotka, kategorija raspodjele

Mi smo u našoj praksi bili više prihvatili tu tezu nego ono što je Marx iz nje izveo, tj. zaključili smo otprilike— slično mnogim socijalistima-utopistima — da ako samo rad stvara vrijednost, onda i proizvod, odnosno njegova vrijednost, pripada radniku i to manje-više neposredno u njegovoj radnoj organizaciji. I tu je naše razmišljanje ostalo. A smatralo se da proširena reprodukcija i podmirivanje drugih potreba idu putem sporazuma ili državne ili slične odluke. Ali život se nije mirio s tom koncepcijom pa smo onda morali unositi ispravke, i to ispravke na osnovu nekih moralnih principa. (Na primjer: veći doprinos za razvoj društva treba da dâ onaj koji ima veće prihode i slično.).

Vraćali smo se na ono što smo naučili u prvoj knjizi »Kapitala«, ili — točnije — na ono kako smo shvatili tu, prvu, knjigu a, zapravo, samo prvu glavu te prve knjige.

To nas je shvaćanje spriječilo da vidimo kako je kategorija dohotka kategorija raspodjele, a ne stvaranja vrijednosti i da te dvije stvari nisu u neposrednoj vezi. Smjer razmišljanja nam je, zatim, išao putem raspredanja pravila i zakona tzv. definitivne raspodjele, odnosno potrošnje. Izostavljen je iz razmišljanja problem pretvaranja dohotka u društvena sredstva. Zakonitost toga procesa se svodi ili na moralnu obavezu, ili na proizvoljnu odluku primaoca dohotka ili na neku drugu odluku izvana. Nju nije donosio proizvođač kao proizvođač, već kao potrošač ili građanin. Time je bila ostavljena mogućnost da se dohodak ne ujedinjuje, nego da dio prisvaja klasa koja bi rukovodila razvojem društva.

I društvena su sredstva u tim našim prvim razmišljanjima tretirana na način »prve glave »Kapitala«. Radnik radi na njima pa prodaje svoje proizvode — to je otprilike teza koja je implicite sadržana u tom razmišljanju. Zaboravljeno je da to već u kapitalizmu nije tako. Jer da bi proizvodio radnik mora da ima sredstva — i sredstva proizvodnje i sredstva za održavanje života. Društvena su sredstva tu tretirana na način kao što su svojedobno bila tretirana sredstva u vlasništvu proizvođača robe. U kapitalizmu su ta sredstva bila vlasništvo kapitalističke klase, a životni fond radničke klase postojao je u obliku varijabilnog kapitala tj. radnik je trošio već proizvedenu robu, a ne onu koju proizvodi.

Situacija u sistemu dohotka ima s tim neke sličnosti. Radnik, naime ostvaruje i prisvaja dohodak na osnovu svoga rada, ali ga prisvaja iz postojećeg fonda bogatstva koje je u društvenom vlasništvu. Pri tome ostvaruje dohodak kao element raspodjele ne samo kao potrošač, tj. ne samo kao osobni dohodak, nego i kao proizvođač, odnosno uzima iz društvenog bogatstva i ona sredstva koja će služiti kao proizvodna sredstva (u proširenoj reprodukciji) i tako ostati društveno vlasništvo, a kojima raspolaže upravo zato što ima takvu društvenu obavezu.

Nije mi cilj da ovdje razglabam teoriju dohotka, pa ni Marxovu, a ni

našu konkretnu primjenu te teorije. Spomenuo sam je da bih upozorio na nedostatke u teorijskoj obradi toga problema kao neposrednom praktičnom zadatku. Ovih me nekoliko riječi o tom problemu vraća na »prvu glavu« »Kapitala« i probleme oko nje, odnosno na osnovno pitanje: zašto k Marxu?

Nismo mi obišli Lenjina, ali smo se Marxu »vratili« jer nam nije trebala teorija klasa i klasne borbe, već nešto fundamentalno — kako izići iz jedne strukture društva u drugu

Nismo mi obišli Lenjina. U općoj teoriji mogli bismo navesti njegova dva velika otkrića — govoreći, naravno, samo o ekonomskom području. To su problemi razvoja kapitalizma u zaostalim zemljama, tretirani u »Razvitku kapitalizma u Rusiji« pa zatim u »Agrarnom programu iz 1905. do 1907.« itd. te u nizu napisa. Izostavljam napise o izgradnji socijalizma, jer su suviše vezani za sovjetske prilike, a ono što je išlo dalje od toga ne mogu ovako na brzinu obraditi.

K Marxu smo se »vratili« jer nam je trebalo nešto fundamentalno. Nije nam trebala teorija klasa i klasne borbe, nego kako prijeći iz jedne strukture društva u drugu.

Imamo robnu proizvodnju, imamo novac, banke i slično, a bez kapitalističke klase. Zato moramo odgovoriti na pitanje kako dugo mogu ostati takvi oblici ekonomskih odnosa i zašto.

Da bismo to istražili treba se držati one Marxove upute (iz »Kapitala«) gdje, doduše, govori o religiji, ali kao metoda vrijedi i za naše kategorije:

»Doista je mnogo lakše analizom naći zemaljsku jezgru religioznih himera, nego obrnuto iz datih, određenih, stvarnih životnih prilika izvesti njihove divinizirane oblike — »verhimmelten Formen«. A ovaj posljednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod.«[1]

Čini se da je razumijevanje i poznavanje Marxa znatno napredovalo i da je u procesu napredovanja

Treba također znati i zašto je društveni odnos, odnos prema ljudima dobio oblik odnosa među stvarima, a onda doznati i puteve promjene, odnosno napretka.

U odgovoru na prvo pitanje na I smo glavi prve knjige »Kapitala«. Tu glavu nije razumio ni Lasalle ni Kautsky u Marxovo vrijeme, a Lenjin čitajući Hegela (1914. godine) primjećuje uz njegovu »Logiku«:

1
Marx-Engels, Dela, 21. str 330, nota 89 ili, to isto, primijenjeno na političku ekonomiju (iz »Bijede filozofije«): »Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podjelu rada, kredit, novac itd. kao stalne, nepromjenjive, vječite kategorije... Ekonomisti nam objašnjavaju kako se proizvode sami ovi odnosi tj. historijsko kretanje koje ih rađa«. (Dela, 7, str. 102).

»Ne može se potpuno shvatiti »Kapital«, i posebno I glava u njemu, ako se ne prostudira i ne shvati cijela Hegelova »Logika«. Dakle, nitko od marksista nije shvatio Marxa još pola stoljeća poslije njega.«[2]

Danas, možda, ne bismo morali dati tako strogu ocjenu razumijevanja Marxa sa strane marksista kao što ju je bio dao Lenjin. Čini se da je i razumijevanje i poznavanje Marxa znatno napredovalo i da je u procesu napredovanja. To se napredovanje u manjoj mjeri ima zahvaliti čitanju i razumijevanju Hegela, a mnogo više općem napretku nauke i općem prihvaćanju mnogih teza u originalu Hegelovih, a koje je prihvatio Marx. Svakako najveća zasluga ide samom studiju Marxa i provjeravanju njegovih otkrića životne prakse.

Ali tu smo se našli i na našim današnjim, kako idejnim tako i naučnim problemima.

(...)

Dopustili smo da se Marxova analiza ... svede na kategorije postvarenja i otuđenosti i da se onda njima barata na nedijalektički način, umjesto da se istražuju zakoni razvitka i oni elementi u društvu koji ga oslobađaju i razvijaju u smislu stvaranja asocijacije slobodnih proizvođača. Ovaj je drugi put jedino ispravan. Njega je, na primjer, slijedio Lenjin. Istraživao je, najprije, putove razvitka kapitalizma u zemlji (i zemljama) gdje je on tek počeo svoj pobjedonosni put, a zatim je istražio i epohu imperijalizma. Istraživao je kako se kapital i kapitalizam razvijao poslije Marxa i nalazio što je tu novo.

Za nas bi to značilo da treba da istražujemo dvije stvari. Prvo, da provedemo analizu našeg društva i našeg puta prema asocijaciji slobodnih proizvođača, i, drugo, da analiziramo nov razvoj kapitalizma.

Kako stojimo na tom području? Donedavna je marksistička misao svagdje išla putem ocjene da sraštavaju država i krupni kapital, te da država postaje najkrupnijim kapitalistom. Tu smo tezu zastupali, manje-više, svi mi predratni marksisti i komunisti, a naročito smo je zastupali odmah poslije

2
Sočinjenija, V izd. t. 29, str. 162, ili Izabrana dela, 15. str. 170.
Studij Marxa, a posebno razvoja njegove misli doveo je i do različitih shvaćanja današnjih problema. I glava je utvrdila da se jedan društveni odnos pokazao, pojavio kao odnos stvari i doveo do fetišizma robe. Iz toga se izvukao oblik teorije otuđenja koji je u nas bio prilično živ. Druga je strana pak vraćala na tezu izjednačenja stvaranja vrijednosti i dohotka.
Najprije nešto o samoj I glavi.
Marx je htio pisati vrlo rano teoriju političke ekonomije, bolje rečeno, kritiku političke ekonomije. Počeo je pisati nešto iz nje 1844. godine što je poznato kao »Ekonomsko-filozofski rukopisi« ili »Rani radovi«, te ju je najavio početkom 1845. godine. Držao je o njoj predavanja 1847. godine i objavio sadržaj tih predavanja 1849. godine. Pisao je »Bijedu filozofije« 1847. godine.
Prvi objavljeni oblik te I glave dan je u »Prilogu kritici političke ekonomije« objavljenom 1859. godine, a posljednji oblik u drugom izdanju prve knjige »Kapitala« (1873.) Između ta tri teksta (a trebalo bi možda umetnuti i četvrti iz jednog predavanja iz 1865. godine koje je poslije Marxove smrti objavljeno pod naslovom »Nadnica, cijena i profit«), nema principijelne razlike. Razlika je u obradi i objašnjavanju. Kod toga je u »Prilogu kritici...« više pažnje posvećeno novcu nego u druga dva teksta. Engels taj spis zato i naziva u jednom napisu (recenziji »Kapitala«) knjigom o novcu.

drugog svjetskog rata. Čini se, međutim, da sadašnji razvoj ide dalje. Stvaraju se nove velike grupacije, a posebno one poznate pod imenom multinacionalnih kompanija. Te su grupacije već sada jače od mnogih država, a proces razvoja vodi k tome da dostignu i budu jače i od SAD. Taj proces poznajemo po novinskim člancima, po nekoliko knjiga i eseja, ali ga nismo istraživali marksističkim metodama, približno onako kako je Lenjin istraživao imperijalizam.

Ne spominjem to zato što bi nam to bilo potrebno samo zbog naučnih saznanja, nego zbog toga što je i nama potrebno osnovno znanje da bismo čvršće i bolje orijentirali našu politiku i aktivnost. Pratimo što predlažu i kakav program imaju komunisti i komunističke partije koje žive na tom terenu. Obavljene su analize do koje su se mjere organizirale takve kompanije, ali se ne bi moglo reći da ima određenih programa i predloga što treba s njima učiniti. Postoji jedan program koji direktno govori o tim kompanijama, a pravljen je, ako se ne varam, u Francuskoj. Nije ga pravila Komunistička partija Francuske. U tom se programu kao element u borbi protiv multinacionalnih kompanija spominje nacionalni kapital u pojedinim zemljama i, posebno, u SAD. A to je iluzija. Nijedan se takav kapital ne može suprotstaviti tim kompanijama. One su jače od svakog takvog kapitala i imaju tendenciju da budu još jače. Ne čini ih jačim samo monopolni položaj, nego upravo razlog što su mogle doći do monopolnog položaja, tj. veća produktivnost rada i bolje poznavanje tržišta.

Za nas se postavlja pitanje možemo li naš sistem samoupravljanja i udruživanja rada suprotstaviti, odnosno pružiti viziju preobražaja takve svjetske tendencije u socijalističke društvene odnose, kao i putova takvog preobražaja. Može se reći da za pozitivan odgovor ima mnogo elemenata. Već se danas u samim multinacionalnim kompanijama pojavljuje zahtjev da, usprkos vladanju nad nacionalnim kapitalima, moraju u priličnoj mjeri osamostaliti svoje dijelove i nalaziti nove sisteme povezivanja takvih dijelova. Naravno, u postojećem sistemu njihovi centri zadržavaju glavne poluge vladanja kao što su, na primjer, planiranje, istraživanje i programi razvoja.

Spomenuo sam to da bih upozorio na smjer naših istraživanja jer su takva istraživanja za današnji marksizam važnija od onih koja ne daju odgovor na krupne probleme današnjice.

Rekao sam da nam manjka poznavanje »Kapitala«, tog Marxova djela, upravo radi stvaranja uvjeta za prijelaz k asocijaciji slobodnih proizvođača. Trebalo je otkrivati tu tendenciju kao i detalje u njezinu razvoju. Tako je trebalo definirati značenje i ulogu našeg sistema samoupravljanja u tom procesu. Trebalo je predviđati što će se u toku trajanja tog sistema događati, ako ne i dogoditi. Susrećemo se s robom i poznato nam je što je Marx mislio pod fetišizmom robe. Tu se krije jedan društveni odnos. Proizvod ljudskog rada dobiva oblik robe kad nema svjesnog društvenog planiranja podjele rada u društvu. Tu se rezultat rada jedne proizvodne jedinice sastaje i suprotstavlja rezultatu rada druge takve jedinice. Jer obje su formalno samostalne. Razvoj proizvodnih snaga doveo je do toga da danas svagdje u svijetu postoji tendencija planiranja koje bi, u procesu, likvidiralo postojeće tržište i vodilo k svjesno organiziranoj podjeli rada. Ta tendencija se ne provodi baš svjesno. Planira kapital, krupni kapital, on planira tržište i veže proizvodnju s tržištem. Planiraju i one socijalističke zemlje koje su nacionali-

zirale kapital. Svagdje je, međutim, ostala robna proizvodnja. I jedna i druga vrsta planiranja je ponešto na njoj promijenila, ali je konačni proizvod ostao roba. Okvir društva je takav da nema svjesne podjele rada nigdje na svijetu. Proizvodne snage još je nisu dopustile pa se proizvodni odnosi još pojavljuju kao odnosi među stvarima.

Problemi današnjice, a ne današnji problemi marksizma

Pod multinacionalnim kompanijama kao i u zemljama socijalizma onog tipa kakav je u Sovjetskom Savezu vrši se golema koncentracija i centralizacija društvenih sredstava. Bilo da su ta sredstva u vlasništvu kapitala ili socijalističke države, zahtijevaju manji ili veći stupanj planiranja, a idu i dalje putem veće koncentracije i centralizacije.

Mi smo pošli ponešto drukčijim putem. Razlog je bio što u oba spomenuta slučaja sredstva proizvodnje ostaju odvojena od neposrednog proizvođača i ovaj stječe svoj dohodak ili kao cijenu radne snage na njenom tržištu, ili putem planske mjere do koje se to tržište razvilo te proizvođač ima (ako ima) utjecaj na taj sistem samo posredno putem političke organizacije društva, odnosno političke kontrole državnog planiranja.

Mi želimo da razvoj od planiranja sredstava do planiranja podjele rada već sada počnemo prebacivati na neposrednog proizvođača. Zato stvaramo sistem u kojem neposredni proizvođač ostvaruje dohodak ne samo kao osobni dohodak, kao nadnicu, što će je utrošiti za svoju osobnu potrošnju, nego i kao dio svoje odgovornosti za razvoj i funkcioniranje društva. Zato smo dali kategoriju dohotka kao ukupan dohodak, pa je dalje dijelimo na dohodak i one dijelove koji izražavaju odgovornost prema društvu.

Naše samoupravno društvo mora potaći dalji proces podruštvljavanja proizvodnih sredstava, jer nacionalizirati znači pravno podruštveniti, ali ne i stvarno. Da bi bilo stvarno treba dalje vršiti udruživanja, koncentracije i centralizacije i to, razumije se, i sistem planiranja, ali takav da osigurava da na svaki proizvodni faktor, takoreći, svaki radnik ima svoj utjecaj. Razmatrali smo, stoga, i ono što se naziva reprodukcionim cjelinama, tj. istraživali međusobnu povezanost privrede i kako tehnologija i njezina primjena traži sistem povezivanja proizvođača i daje mu mogućnost da na nju utječe.

Time je dana polazna točka. Polazimo od onog starog što smo naslijedili i gradimo novo praveći prelazne oblike. I sam je princip dohotka takav jedan prijelazni oblik koji je proizišao iz starog društva, koji mijenja svoj sadržaj i stvara oblike prijelaza u novo društvo.

Nemamo više dohotka triju velikih klasa. Dohodak je sveden na jednu kategoriju i u njemu se stječu svi društveni zadaci. Ta je klasa, klasa proizvođača i učesnika u izgradnji društva, sada dužna da podmiri sve potrebe društva. Ona mora osigurati i životne potrebe ljudi, ali i daljnu mobilizaciju i povećanje društvenih sredstava. To pak znači da pred nama nije perspektiva »mirnog« društva koje osigurava status quo, nego društva koje će ići pu-

tem daljeg podruštvljavanja, unapređenja proizvodnih snaga i većeg napretka.

U Jugoslaviji smo u tome išli donekle drukčijim putem. Mislilo se da će samoupravljanje stvoriti mirno društvo koje nema većih problema i koje će održavati u društvenim zbivanjima i relacijama neki status quo. To je iluzija. Nastala je u želji traženja putova k jednom takvom »mirnom« društvu. Kad bismo je prihvatili brzo bi nam se obila o glavu, a već nam se ponešto i obija. Samoupravljanje je najlakši i najbezbolniji put da povećamo proizvodne snage i svladamo proces njihova daljnjeg podruštvljavanja, put s najmanjim teškoćama za radnog čovjeka. Zbog toga u zakone unosimo čitave sisteme rješavanja različitih problema kao što su, na primjer, nezaposlenost, prekvalifikacija i slično. Ne unosimo ih kao socijalu, nego kao nužnu naviku u redovnom procesu funkcioniranja i razvoja samoupravnog društva.

Spominjem to ne da bih plašio ljude, nego da se bolje razumije ono što se događa i da se počne proučavati politička ekonomija u Marxovu smislu.

Bilo je riječi i o nedostatku odgovora na mnoga pitanja o današnjem stupnju razvoja kapitalizma, kao što su multinacionalne kompanije i slično. Nisam spomenuo pitanje tržišta. Svijet postaje, i postao je, jedinstveno, jedno tržište. Razdijeljeno je, među ostalim, u dva suprotna lagera. Ona oba utječu jedan na drugoga, a dio su jedne cjeline. Mi smo uzeli drugi kurs. Smatramo da svijet treba ujedinjavati dajući bitku za sudbinu većine čovječanstva, tj. na pitanju što će biti i kako će se razvijati nerazvijeni.

Ali prije prijelaza na to htio bih upozoriti da se pred našim očima odvijala kriza ili recesija u svijetu. Ne znam je li savladana i da li se savladava, ali se pokušava savladati klasičnim metodama kapitalističkog svijeta. I nas je bila zahvatila, jer smo dio svjetskog sistema i jer u njemu želimo sudjelovati. U tom je slučaju ona i za nas neizbježna. Nismo zatvoreno društvo i ne mislimo se zatvarati, ali da smo se zatvorili imali bismo neke slične pojave, ali u oblicima zakonitim za prijelazno društvo. Ali nismo se dobro organizirali i nismo dobro proučili ekonomsku politiku za djelovanje u situaciji takve krize. Naše je javno mišljenje, manje-više, dulje vremena plakalo zajedno s kapitalistima zato što se kriza pojavila i što nam smeta, ali nismo tražili ona sredstva koja bi tu krizu ili produbila, ili uklanjala njene posljedice, ili tražila izlaz iz nje na neki nov način. Takvo javno mišljenje tjera na spasavanje starog poretka koji, opet, mora roditi novu krizu.

S tim je u vezi i pitanje našeg osnovnog shvaćanja razvoja socijalizma u svijetu. Socijalizam je svjetski proces. Marxovo se, pa poslije Engelsovo i Lenjinovo shvaćanje problema nastupanja socijalizma temeljilo na iskustvu Evrope. Marx je mislio da će se prvo socijalističko društvo ostvariti u (Zapadnoj) Evropi i da će nastati problem oko toga kakav će biti odnos (socijalističke) Evrope prema onim zemljama gdje kapitalizam, kao društveni sistem, još nije preživio, pa će, prema tome, još rasti. On pita Engelsa u jednom pismu što bi se u tom slučaju moglo dogoditi, hoće li takav razvoj slomiti revoluciju u Evropi.[3] Nije ni mislio da bi socijalizam mogao startati negdje drugdje nego u središtu razvijene Evrope. Engels raspravlja o sličnoj

3
Vidi Marxovo pismo Engelsu od 8. X 1858, Werke, 29. str. 300, ili Prepiska, II, str. 376.

stvari s Kautskym, nešto kasnije, i ima otprilike isti stav samo nešto malo više ilustriran konkretnim mogućim primjerima. I on misli da te zemlje treba pustiti da se razvijaju svojim putem, a utjecati primjerom.[4] Lenjin je pratio razvoj kapitalističkih odnosa, odnosno razvoj društvenih odnosa u nerazvijenim zemljama i ukazivao kako je taj približno sličan takvom razvoju u Rusiji.

Situacija poslije drugog svjetskog rata bila je takva da se kolonijalni sistem raspadao kao i stara imperijalistička podjela svijeta, a novi su narodi tražili svoju samostalnost. Tu se pokazalo nekoliko tendencija.

Tendencija je tih naroda bila da se razvijaju slobodno, nezavisno, a pri tome su, u velikom broju, htjeli koristiti državu i njenu organizaciju kao sredstvo daljeg društvenog razvitka. To su nazivali socijalizmom i svjesno se odlučivali na takav socijalizam. Negdje su na tom planu imali uspjeha, a negdje nisu. Ovisilo je to o odnosu unutrašnjih snaga, koje su tu tendenciju podupirale, i onih koje su joj se suprotstavljale.

Kod kolonijalnih se naroda razvijala bitka za oslobođenje. Treba primijetiti da su neke bitke protiv kolonijalizma podupirale i SAD koje su željele svojom ekonomskom snagom biti prisutne, a za to je formalna nezavisnost zemalja mnogo više odgovarala.

Sovjetski Savez se zatvarao ili nastojao zatvoriti, razumije se, u ekonomskom smislu te riječi, unutar sebe i novostvorene socijalističke zajednice. Izvan toga nije izlazio ni s kakvim (ekonomskim) programom. Zadovoljavao se ili klasičnom trgovinom ili nekim programom (bilateralnim) pomoći bez tendencije mobilizacije unutrašnjih snaga tih zemalja, a s pokušajem da se oslanja na njihove komunističke partije.

Za nas se danas postavlja pitanje kako se uopće treba postaviti prema problemima razvoja tih zemalja kao o novoj pojavi u svijetu. I naše shvaćanje tu doživljava razvoj. Najprije smo tražili kredite za rekonstrukciju tih zemalja zbog šteta koje im je nanio rat. Stvorena je i banka za takve kredite. Zatim smo tražili pomoć putem Ujedinjenih naroda. Tako je nastao UNCTAD. Bili smo protiv individualnih pomoći. Sada smo u fazi kada težimo, zajedno s nesvrstanim i nerazvijenim zemljama, za potpunijom promjenom svjetskog sistema odnosa razvijenih i nerazvijenih da bi se ubrzao napredak čovječanstva.

Prigovara nam se da su to »šarene« zemlje, tj. da među njima ima od najreakcionarnijih do naprednih režima i da se ne zna što će se sve tu zbivati. To je sve točno. Međutim, nema baš neke velike mogućnosti da u tim zemljama netko postaje Rockfeller. Barem ne u većem broju. Postavlja se zapravo pitanje da li ćemo ih ostaviti da se razvijaju kao privjesak multinacionalnih kompanija i slično ili da nađemo neki drugi, socijalizmu bliži, put. Mnoge od tih zemalja nemaju radničku klasu, ili je ona malobrojna, ali su one u Marxovu smislu budući proleteri ako se svijet bude ovako razvijao, tj. ako se bogatstvo bude i dalje koncentriralo oko nekoliko polova u svijetu i širilo samo u okviru interesa tih polova. Postavlja se i pitanje kako

4
Vidi pismo Kautskom od 12. IX 1882, Werke, str. 25. str. 357/358.

treba danas formulirati program i programe radničke klase u svijetu, ako ova želi igrati neku ulogu, a ne biti privjesak drugih klasa. Mi smo zato i počinjali diskusije i sudjelovali u njima širom svijeta, a i sudjelovali smo u izradi programa za konferenciju šefova država i vlada nesvrstanih zemalja, koja će se održati u Kolombu ovog ljeta.

Marksistička obrada te aktivnosti je počela, ali nije još duboka. Ta se naša politika još uvijek tretira kao samo naša politika i politika drugih zemalja, a premalo se veže za ova sudbonosna pitanja društvenih kretanja u svijetu. Sva ta naša politika vezana je upravo za ta sudbonosna pitanja, vezana do te mjere da i položaj Jugoslavije u svijetu ovisi o tome kako ćemo se snalaziti u rješavanju tih pitanja. Osigurana je veća stabilnost Jugoslavije i njezina sigurnija pozicija svijetu. Ako se budemo dobro snalazili i predlagali dobra rješenja pa ovaj pokret bude rastao, i naša i njihova sigurnost će se pojačavati. Promašimo li jače morat ćemo plesati kako drugi sviraju i igrati između dva bloka, od kojih jedan ima tendenciju da vlada koristeći ekonomsku moć, a drugi se zatvara da bi se sam razvijao i čekao »bolja vremena«.

Nisam govorio o današnjim problemima marksizma, govorio sam o problemima današnjice i upoznavao kako je nužno njihovoj analizi prilaziti s marksističkih pozicija. Tu su problemi kako su i zašto neke kapitalističke kategorije nastale, koje društvene odnose predstavljaju i koji je put njihova nastanka ili prevladavanja. To je naučna podloga naše konkretne politike. Izvanredno je važno da se marksistički centri, ustanove za razvoj marksističke misli stimuliraju upravo na rad u tom pravcu. Jer nismo uvijek išli tim putem.

Poslije rata smo, primjerice, razmatrali kako da razvijamo studij političke ekonomije. Politička je ekonomija anatomija društva, tj. ona obrađuje osnovni položaj klasa društva, pokazuje kako se razvijaju klasni odnosi, kako ovi stvaraju svoje kategorije, svoje oblike postojanja, kako su stvarali i kako razvijaju robu, novac, banke i tome slično. Konstatirali smo da nećemo daleko doći ako se ograničimo samo na čitanje i predavanje »Kapitala«, da se moramo upoznati i s nekim kasnijim teorijama i činjenicama. Morali smo se upoznati i naučno obraditi razvoj svijeta u razdoblju poslije Marxa. Mogao bih spomenuti da mnogi od nas predratnih marksista, nismo mogli čitati neke udžbenike političke ekonomije koje su pisali, u to vrijeme, vrlo poznati ekonomisti. Zaključili smo da to treba naučiti. I poslali smo ljude da uče. Mnogo je naših ljudi studiralo po svijetu. Mnogi su od njih zanemarili kritiku, kritiku tih kategorija u Marxovu smislu te riječi, pa se stoga palo pod utjecaj toga načina razmišljanja.

Stekli smo, stoga, podosta vrsnih ekonomista, ali onih koji se kreću u okviru danih kategorija, pa mogu lijepo diskutirati, ali koji ne mogu razmišljati kako učiniti slijedeći korak u razvoju ili oslobađanju radničke klase. Zato smo vrlo zainteresirani da razvijemo takvu kritiku i da zato posvetimo veću pažnju baš proučavanju Marxa i njegova »Kapitala« u školama i drugim ustanovama, kako bismo učenike osposobili da se kritički odnose prema kategorijama današnjeg društva i prema teorijama koje danas vladaju svijetom. A sve to da bismo se mogli bolje osposobiti za našu dalju konkretnu akciju na društvenom razvoju i njegovim promjenama.

Mi se u priličnoj mjeri nalazimo na »špici« događaja. Mala smo zemlja i ovisni smo o mnogočemu. Ovisni smo u uvozu nekih sirovina, ovisni o razvoju tehnologije i još koječemu drugom i izloženi često različitim pritiscima. Došli smo, međutim, po ugledu na svjetski vrh i taj nas ugled obavezuje da predlažemo praktički ostvarive programe za rješavanje problema u razvoju svijeta, i to programe koji dalje oslobađaju radničku klasu, i oslobađaju nove narodne mase koje tek stupaju u svjetski politički život i sve se više vežu uz ljudsku zajednicu.

Nisam, kako se vidi, citirao što se sve u marksizmu javlja kao novo, išao sam više na ono što nas obavezuje. Želio sam vam na srce staviti da, na primjer, ono što sam govorio o političkoj ekonomiji prenesete i na druge društvene nauke, osobito one čiji su problemi vrlo slični.

Vjesnik od 2, 3. i 4. VII 1976. godine

B
Teorijski izvori marksizma

Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma

Vladimir Ilič Lenjin

Marxovo učenje izaziva protiv sebe u cijelom civiliziranom svijetu najveću mržnju i neprijateljstvo čitave buržoaske (i službene i liberalne) nauke, koja vidi u marksizmu nešto nalik na »štetnu sektu«. Drukčiji odnos ne može se ni očekivati, jer »nepristrane« socijalne nauke ne može biti u društvu izgrađenom na klasnoj borbi. Na ovaj ili onaj način, tek *čitava* službena ili liberalna nauka *brani* najamno ropstvo, a marksizam je objavio nemilosrdan rat ovom ropstvu. Očekivati nepristranu nauku o društvu najamnog ropstva isto je takva glupa naivnost kao očekivati nepristranost fabrikanata u pitanju da li treba povećati plaću radnicima smanjivši profit kapitala.

Ali to nije sve. Historija filozofije i historija socijalne nauke pokazuje potpuno jasno da u marksizmu nema ničega što je nalik na »sektaštvo« u smislu nekakvog zatvorenog, okoštalog učenja koje je nastalo *po strani* od glavnog razvitka svjetske civilizacije. Naprotiv, sva je Marxova genijalnost upravo u tome što je on dao odgovore na pitanja koja je napredna misao čovječanstva već postavila. Njegovo učenje nastalo je kao direktno i neposredno *produženje* učenja najvećih predstavnika filozofije, političe ekonomije i socijalizma.

Marxovo učenje je svemoćno zato što je točno. Ono je potpuno skladno, ono daje ljudima cjelovit pogled na svijet, pogled koji se ne miri ni sa kakvim praznovjerjem, ni sa kakvom reakcijom, ni sa kakvom odbranom buržoaskog ugnjetavanja. Ono je zakoniti nasljednik najboljeg što je čovječanstvo stvorilo u XIX vijeku u licu njemačke filozofije, engleske političke ekonomije i francuskog socijalizma.

Na tim trima izvorima i ujedno sastavnim dijelovima marksizma mi ćemo se kratko i zaustaviti.

1

Filozofija marksizma je *materijalizam.* U toku čitave novije historije Evrope, a osobito na kraju XVIII vijeka u Francuskoj, u kojoj se razbuktala odlučna bitka protiv svakojakog srednjovjekovnog staleža, protiv feudalizma u institucijama i u idejama, materijalizam je bio jedina dosljedna filozofija, vjerna svim učenjima prirodnih nauka, neprijatelj praznovjerja, pritvorstva itd. Zato su neprijatelji demokracije svim silama nastojali da »pobiju«, podriju, oklevetaju materijalizam, a branili su razne forme filozoskog idealizma, koji se uvijek svodi, na ovaj ili onaj način, na odbranu ili podršku religije.

Marx i Engels su najodlučnije branili filozofski materijalizam i često su objašnjavali duboku pogrešnost svakog skretanja od te osnove. Njihovi pogledi su najjasnije i najdetaljnije su izloženi u Engelsovim djelima »Ludwig Feuerbach« i »Anti-Dühring«, koja su — slično »Komunističkom manifestu« — priručna knjiga svakog svjesnog radnika.

Ali Marx se nije zaustavio na materijalizmu XVIII vijeka, nego je filozofiju pomakao naprijed. On ju je obogatio tekovinama njemačke klasične filozofije, naročito Hegelova sistema, koji je sa svoje strane doveo do Feuerbachova materijalizma. Glavna od tih tekovina je *dijalektika,* tj. učenje o razvitku u njegovom najpunijem, najdubljem i od jednostranosti slobodnom obliku, učenje o relativnosti ljudskog znanja, koje nam daje odraz materije što se vječno razvija. Najnovija otkrića prirodnih nauka — radij, elektroni, pretvaranje elemenata — sjajno su potvrdila Marxov dijalektički materijalizam nasuprot učenjima buržoaskih filozofa s njihovim »novim« vraćanjima starom i trulom idealizmu.

Produbljujući i razvijajući filozofski materijalizam, Marx ga je doveo do kraja, proširio njegovu spoznaju prirode na spoznaju *ljudskog društva. Najveća tekovina naučne misli je Marxov historijski materijalizam.* Umjesto kaosa i proizvoljnosti koji su dotle vladali u pogledima na historiju i na politiku došla je izvanredno cjelovita i skladna naučna teorija koja pokazuje kako se iz jedne formacije društvenog života, uslijed rastenja proizvodnih snaga, razvija druga, viša, iz feudalizma, na primjer, izrasta kapitalizam.

Kao što čovjekova spoznaja odražava prirodu koja postoji nezavisno od čovjeka, tj. materiju koja se razvija, tako isto i čovjekova *društvena spoznaja* (tj. razni pogledi i učenja filozofska, religiozna, politička itd.) odražava *ekonomsku strukturu* društva. Političke institucije su nadgradnja nad ekonomskom bazom. Mi vidimo, na primjer, kako razne političke forme suvremenih evropskih država služe učvršćivanju vladavine buržoazije nad proletarijatom.

Marxova filozofija je završen filozofski materijalizam, koji je čovječanstvu dao snažna sredstva spoznaje, a radničkoj klasi — naročito.

2

Ustvrdivši da je ekonomska struktura baza na kojoj se izdiže politička nadgradnja, Marx je najviše pažnje poklonio proučavanju te ekonomske strukture. Glavno Marxovo djelo — »Kapital« — posvećeno je izučavanju ekonomske strukture savremenog, tj. kapitalističkog društva.

Klasična politika ekonomija prije Marxa nastala je u Engleskoj — najrazvijenijoj kapitalističkoj zemlji. Adam Smith i David Ricardo, ispitujući ekonomsku strukturu, udarili su temelj *radnoj teoriji vrijednosti.* Marx je produžio njihovo djelo. On je strogo obrazložio i dosljedno razvio tu teoriju. On je pokazao da se vrijednost svake robe određuje količinom društveno potrebnog radnog vremena utrošenog na proizvodnju robe.

Tamo gdje su buržoaski ekonomisti vidjeli odnos stvari (razmjenu robe za robu), tamo je Marx otkrio *odnos među ljudima.* Razmjena roba izražava vezu među pojedinim proizvođačima putem tržišta. *Novac znači* da ta veza postaje sve tješnja, narazdvojno sjedinjujući čitav privredni život pojedinih proizvođača u jednu cjelinu. *Kapital* znači dalji razvitak te veze: robom postaje radna snaga čovjekova. Najamni radnik prodaje svoju radnu snagu vlasniku zemlje, tvornica, oruđa za rad. Jedan dio radnog dana radnik upotrebljava na to da pokrije troškove oko izdržavanja sebe i svoje porodice (nadnica), a drugi dio dana radnik radi besplatno, stvarajući *višak vrijednosti* za kapitalista, izvor bogatstva kapitalističke klase.
Učenje o višku vrijednosti je ugaoni kamen Marxove ekonomske teorije.

Kapital, stvoren radom radnika, pritiskuje radnika upropašćavajući sitne gazde i stvarajući armiju nezaposlenih. U industriji se pobjeda krupne proizvodnje vidi odmah, ali i u zemljoradnji vidimo istu pojavu: nadmoćnost krupne kapitalističke zemljoradnje povećava se, raste primjena mašina, seljačko gazdinstvo dospijeva u omču novčanog kapitala, nazaduje i propada pod pritiskom zaostale tehnike. U zemljoradnji su forme propadanja sitne proizvodnje drukčije, ali samo propadanje je neosporna činjenica.

Uništavajući sitnu proizvodnju, kapital vodi povećavanju proizvodnosti rada i stvaranju monopolističkog položaja udruženja najkrupnijih kapitalista. Sama proizvodnja postaje sve više društvena, — stotine hiljada i milioni radnika povezuju se u planski privredni organizam, a proizvod zajedničkog rada prisvaja šačica kapitalista. Raste anarhija proizvodnje, krize, pomamna trka za tržištem, nesigurnost opstanka za masu stanovništva.

Povećavajući zavisnost radnika od kapitala, kapitalistički poredak stvara golemu snagu ujedinjenog rada.

Marx je pratio razvitak kapitalizma od prvih zametaka robne proizvodnje, od proste razmjene, do njegovih najviših forma, do krupne proizvodnje.

I iskustvo svih kapitalističkih zemalja, kako starih tako i novih, iz godine u godinu jasno pokazuje sve većem i većem broju radnika pravilnost toga Marxova učenja.

Kapitalizam je pobijedio u cijelom svijetu, ali ta pobjeda je samo uvod u pobjedu rada nad kapitalom.

3

Kad je bio oboren feudalizam i ugledalo svijet »*slobodno*« kapitalističko društvo, odmah se vidjelo da ta sloboda znači nov sistem ugnjetavanja i eksploatacije trudbenika. Odmah su počela nicati razna socijalistička učenja kao odraz tog ugnjetavanja i protest protiv njega. Ali prvobitni socijalizam bio je *utopijski* socijalizam. On je kritikovao kapitalističko društvo, osuđivao ga, proklinjao, maštao o njegovu uništenju, fantazirao o boljem poretku, uvjeravao bogate u nemoralnost eksploatacije.

Ali utopijski socijalizam nije mogao da pokaže stvarni izlaz. On nije umio ni objasniti suštinu najamnog ropstva pod kapitalizmom, ni otkriti zakone njegova razvitka, niti naći onu *društvenu snagu* koja je sposobna da postane tvorac novog društva.

Međutim burne revolucije koje su pratile pad feudalizma svuda u Evropi, i naročito u Francuskoj, sve jasnije su otkrivale, kao osnovu čitavog razvitka i njegovu pokretačku snigu, *klasnu borbu.*

Nijedna pobjeda političke slobode nad feudalnom klasom nije izvojevana bez ogorčenog otpora. Nijedna kapitalistička zemlja nije se formirala na više ili manje slobodnoj, demokratskoj osnovi bez borbe na život i smrt među raznim klasama kapitalističkog društva.

Marxova je genijalnost u tome što je on umio da odatle, prije svih, izvede i dosljedno provede zaključak kome nas uči svjetska historija. Taj zaključak je učenje o *klasnoj borbi.*

Ljudi su uvijek bili i uvijek će biti glupe žrtve obmane i samoobmane u politici dok ne nauče da iza svake moralne, religiozne, političke i socijalne fraze, izjave, obećanja traže *interese* ovih ili onih klasa. Pristalice reforme i poboljšanja uvijek će biti vučene za nos od branilaca starog dok ne shvate da se svaka institucija, ma koliko izgledala apsurdna i trula, održava snagama ovih ili onih vladajućih klasa. A da se slomi otpor tih klasa, ima samo *jedno* sredstvo: naći u samom društvu koje nas okružuje, prosvijetiti i organizirati za borbu snage koje mogu — i po svom društvenom položaju *moraju* — postati snaga koja je sposobna da izbriše staro i stvori novo.

Samo Marxov filozofski materijalizam pokazao je proletarijatu izlaz iz duhovnog ropstva u kome su dotada tavorile sve ugnjetene klase. Samo Marxova ekonomska teorija razjasnila je stvarni položaj proletarijata u općem sistemu kapitalizma.

U cijelom svijetu, od Amerike do Japana i od Švedske do Južne Afrike, povećava se broj samostalnih organizacija proletarijata. Proleterijat se prosvjećuje i odgaja vodeći svoju klasnu borbu, oslobađa se predrasuda buržoaskog društva, zbija se sve tješnje i uči se da mjeri svoje uspjehe, prekaljuje svoje snage i raste nezadrživo.

O Marxu i marksizmu,
Marksistički centar Split, 1976, str. 5—11.

C
Marxov metod istraživanja

Predgovor Priloga kritike političke ekonomije

Karl Marx

Struktura koju sam studirao bilo je pravo, ali sam se njime bavio samo kao sporednom disciplinom pored filozofije i istorije. Godine 1842—43, kao urednik »Rajnskih novina«, našao sam se prvi put u neprilici da sam i ja morao govoriti o takozvanim materijalnim interesima. Prve povode da se pozabavim ekonomskim pitanjima pružiše mi debate Rajnskog landtaga o šumskim krađama i o parcelisanju zemljišnog poseda, zvanična polemika koju je o prilikama mozelskih seljaka zapodeo s »Rajnskim novinama«. g. fon Šaper (von Schapper), tadašnji oberprezident rajnske oblasti i najzad debate o slobodnoj trgovini i zaštitnoj carini. S druge strane, u ono vreme, kada je dobra volja da se »pođe dalje« višestruko nadmašivala poznavanje stvari, začuo se u »Rajnskim novinama« odjek francuskog socijalizma i komunizma s lakim filozofskim koloritom. Izjasnih se protiv tog diletantstva, ali sam u isti mah u jednoj kontroverzi sa »Algemajne augsberger cajtungom« (»Allgemeine Augsburger Zeitung«) otvoreno priznao da moje dotadašnje studije ne dopuštaju da se usudim dati bilo kakav sopstveni sud o samoj sadržini francuskih pravaca. Štaviše, željno sam iskoristio iluziju izdavača »Rajnskih novina« da će umerenijim držanjem lista moći da postignu da ga mimoiđe smrtna presuda, koja je nad njim već bila izrečena, da bih se s pozornice javnosti povukao u sobu za učenje.

Prvi rad koji sam preuzeo radi rešavanja sumnji koje me bejahu ophrvale bio je kritički pregled Hegelove filozofije prava, rad čiji je uvod izašao u »Dojč-franceziše jarbiher« (»Deutsch-französische Jahrbücher), izdatim u Parizu 1844. godine.

Moje je istraživanje dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumeti ni iz sebe samih ni iz takozvanog opšteg razvitka ljudskog duha, nego da im je koren, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima, čiju je celokupnost Hegel, po primeru Engleza i Francuza XVIII veka, obuhvatio imenom »građansko društvo«, a da se anatomija građanskog

društva mora tražiti u političkoj ekonomiji. Proučavanje ove nauke, koje sam otpočeo u Parizu, produžio sam u Brislu, kamo se bejah preselio proteran po naređenju g. Gizoa. Opšti rezultat do kojeg sam došao i koji mi je, kad sam već došao do njega, poslužio kao putokaz u mojim studijama, može se ukratko ovako formulisati. U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest. Na izvesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrečnost s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, s odnosima svojine u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promenom ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje. Pri posmatranju ovakvih prevrata mora se uvek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskih uslovima proizvodnje, koji se da konstatovati s tačnošću prirodnih nauka, od pravnih, političkih, religioznih, umetničkih ili filozofskih, ukratko, ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svesni toga sukoba i borbom ga rešavaju. Kao što neku individuu ne ocenjujemo šta je po onome što ona o sebi misli da jeste, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svesti, već, naprotiv, moramo tu svest da objašnjavamo iz protivrečnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje. Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo onde gdje materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja. U opštim linijama mogu se azijski, antički, feudalni i savremeni buržoaski način proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomske društvene formacije. Buržoaski odnosi proizvodnje su poslednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, antagonistički ne u smislu individualnog antagonizma nego antagonizma koji potiče iz društvenih životnih uslova individua, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uslove za rešenje toga antagonizma. Zato se s tom društvenom formacijom završava predistorija ljudskog društva.

Prilog kritici političke ekonomije,
BIGZ, Beograd, 1976, str. 7—9.

Pogovor drugom izdanju »Kapitala«

Karl Marx

(...)

Metod primenjen u »*Kapitalu*« naišao je na slabo razumevanje, kako pokazuju već i sama protivrečna shvatanja o njemu.

Tako mi pariska »Revue Positiviste« s jedne strane prebacuje da ekonomiju tretiram metafizički, a s druge strane — pogodite! — da sam se ograničio samo na kritičko raščlanjivanje postojećega, umesto da pišem recepte (valjda kontističke?) za prčvarnicu budućnosti. Na ovo prekorevanje s metafizikom primećuje profesor Sieber:

»*Ukoliko se tiče čiste teorije, Marxov je metod deduktivni metod čitave engleske škole, čije mane i dobre strane imaju svi najbolji ekonomisti teoretičari.*«

Gospodin M. Block — u svom spisu Les Théoriciens du Socialisme en Allemagne. Extrait du »Journal des Économistes«, juillet et août 1872 — čini otkriće da je moj metod analitički i veli između ostalog:

»*Par cet ouvrage M. Marx se classe parmi les esprits analytiques les plus éminents.*«[1]

Nemački recenzenti, naravno, viču o hegelovskoj sofistici. Petrogradski »Vjesnik Evrope« nalazi u jednom članku koji govori isključivo o metodu *Kapitala* (majski broj od 1872, str. 427-436) da je moj metod istraživanja strogo realistički, ali da je metod izlaganja, na nesreću, nemačko-dijalektički. On veli:

»*Na prvi pogled, ako se sudi po spoljašnjoj formi izlaganja, Marx je najveći idealistički filozof, i to u nemačkom, tj. u rđavom smislu reči. U stvari, pak on je beskrajno više realist od svih svojih prethodnika u poslu ekonomske kritike... Ni na koji način nije mogućno nazvati ga idealistom.*«

Ovom piscu ne mogu bolje odgovoriti nego ako iznesem nekoliko izvoda iz njegove vlastite kritike, koji će i inače, možda, zanimati ponekog mog čitaoca kome ruski original nije pristupačan.

Pošto je naveo jedan stav iz mog predgovora knjizi *Prilog kritici političke ekonomije*, Berlin 1859, str. IV—VIII, u kom sam izneo materijalističku osnovu svog metoda, pisac nastavlja:

»*Za Marxa je od važnosti samo jedno: naći zakon pojava čijim se istraživanjem bavi. I nije mu od važnosti samo zakon koji njima vlada ukoliko te pojave imaju gotov oblik i ukoliko su vezane u celinu koja se posmatra u nekom datom periodu vremena. Za njega je važan pre svega zakon njiho-*

1 »Ovim delom g. Marx staje u red najizvrsnijih analitičarskih duhova«.

vog menjanja, njihovog razvitka, tj. prelaz iz jednog oblika u drugi, iz jednog reda veza u drugi. A čim taj zakon otkrije, istražuje on u tančine posledice u kojima se zakon u društvenom životu ispoljava... Prema tome, Marx se brine samo za jedno: da tačnim naučnim istraživanjem utvrdi nužnost određenog uređenja društvenih odnosa i da, koliko je god to moguće, besprekorno utvrdi činjenice koje mu služe kao polazne tačke ili kao tačke oslonca. Za ovo mu je sasvim dovoljno kad, utvrditi nužnost današnjeg poretka, utvrđuje ujedno i nužnost nekog drugog poretka u koji prvi neizbežno mora da pređe, sasvim svejedno da li ljudi veruju u to ili ne, jesu li svesni toga ili nisu. Na društveno kretanje Marx gleda kao na prirodno-historijski proces kojim upravljaju zakoni koji ne samo da su nezavisni od volje, svesti i namera ljudi nego, baš obratno, određuju njihovu volju, svest i namere... Kad svesni element igra ovako podređenu ulogu u kulturnoj istoriji, onda se po sebi razume da ni kritika koja uzima za predmet samu kulturu ne može nikako za svoju osnovu uzeti neki oblik ili neki rezultat svesti. To znači da njena polazna tačka ne može biti ideja, već samo spoljašnja pojava.

Kritika će se ograničavati na upoređivanje i suočavanje neke činjenice ne s idejom, nego s drugom činjenicom. Za nju je važno samo to da obe činjenice budu što moguće tačnije ispitane i da jedna prema drugoj stvarno predstavljaju različite razvojne momente, a nadasve je važno da se s istom tačnošću istraži redosled, uzastopnost i povezanost u kojima se stupnjevi razvitka ispoljavaju. Ali, reći će kogod, opšti zakoni ekonomskog života jedni su isti, svejedno jesu li primenjeni na sadašnjost ili na prošlost. Upravo to Marx poriče. Po njemu, takvi apstraktni zakoni ne postoje... Naprotiv, po njegovom mišljenju, svaki istorijski period ima svoje vlastite zakone... Čim je život prevalio neki dati period razvitka, čim iz datog stanja pređe u neko drugo, počinju njime vladati i drugi zakoni. Jednom rečі, ekonomski nam život pruža pojavu analognu istoriji razvitka u drugim oblastima biologije... Stari ekonomisti nisu shvatili prirodu ekonomskih zakona kad su ih upoređivali sa zakonima fizike i hemije... Dublja analiza pojava dokazala je da se društveni organizmi između sebe isto tako temeljno razlikuju kao i biljni i životinjski organizmi... Štaviše, jedna ista pojava podleže sasvim različitim zakonima usled različitosti u celokupnoj građi tih organizama, usled odstupanja njihovih pojedinačnih organa, usled različitih uslova pod kojima funkcionišu itd. Tako Marx, npr., poriče da je zakon stanovništva jednak u svim vremenima i mestima. On tvrdi protivno, naime da svaki period razvitka ima svoj vlastiti zakon stanovništva... Sa različitim razvitkom proizvodne snage, menjaju se i odnosi i zakoni koji ih regulišu. Kad Marx sebi postavlja za cilj da kapitalistički privredni poredak istraži i objasni sa toga stanovništva, on samo strogo naučno formuliše cilj koji svako tačno istraživanje ekonomskog života mora imati... Naučna vrednost takvog istraživanja leži u rasvetljavanju naročitih zakona kojima se reguliše nastanak, postojanje, razvitak i smrt nekog datog društvenog organizma i njegova zamena nekim drugim, višim organizmom. A ovu vrednost Marxova knjiga uistinu ima.«

Kad je gospodin pisac ovako tačno opisao ono što naziva mojim stvarnim metodom, i kad se ovako blagonaklono izrazio ukoliko je u pitanju moja lična primena toga metoda, što je drugo opisao nego dijalektički metod?

Svakako, način izlaganja formalno se mora razlikovati od načina istraživanja. Istraživanje ima da u tančine ovlada materijom, da analizuje njene različne oblike razvitka i da iznađe njihov unutrašnji spoj. Tek kad je ovaj posao gotov, moći će se stvarno kretanje izložiti na odgovarajući način. Pođe li to za rukom, i bude li se život materije ogledao u ideji, onda ne mari ako bude izgledalo kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom a priori.

Po svojoj osnovi, moj dijalektički metod ne samo da se razlikuje od Hegelovog, nego mu je i direktno suprotan. Za Hegela je proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekat, demijurg stvarnosti koja sačinjava samo njegovu spoljašnu pojavu. Kod mene, obrnuto, misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno.

Mistifikatorsku stranu Hegelove dijalektike kritikovao sam pre skoro 30 godina, u vreme kad je još bila u dnevnoj modi. Ali baš kada sam radio na prvom tomu *Kapitala* nalazili su dosadni, pretenciozni i osrednjaški epigoni koji danas vode glavnu reč u obrazovanoj Nemačkoj, uživanje u tome da s Hegelom postupaju onako kako je u Lessingovo vreme valjani Moses Mendelssohn postupao sa Spinozom, naime kao s »lipsalim psom«. Zato sam javno priznao da sam učenik tog velikog mislioca, pa sam u glavi o teoriji vrednosti ovde-onde i koketirao s njegovim načinom izražavanja. Mistifikacija koju dijalektika trpi u Hegelovim rukama ni najmanje ne pobija činjenicu da je on prvi obimno i svesno izneo opšte oblike njenog kretanja. Kod njega dijalektika dubi na glavi. Moramo je okrenuti tumbe da bismo u mističnome omotu otkrili racionalnu jezgru.

U svom mistificiranom obliku dijalektika je postala nemačka moda jer se činilo da ona glorifikuje postojeće stanje. U svom racionalnom obliku ona izaziva ljutnju i užasavanje buržoazije i njenih doktrinarskih zastupnika, jer u pozitivno razumevanje postojećeg stanja unosi ujedno i razumevanje njegove negacije, njegove nužne propasti; jer svaki nastali oblik shvata u toku kretanja, dakle i u njegovoj prolaznoj strani; jer se ni prema čemu ne odnosi sa strahopoštovanjem i jer je u svojoj suštini kritička i revolucionarna.

London, 24. januara 1873.

Kapital, BIGZ — Prosveta, Beograd, 1973, str. 23—25.

D
Kritika filozofije

Teze o Feuerbachu

Karl Marx

1

Glavni nedostatak svega dosadašnjeg materijalizma (uključujući i Feuerbachov) jest to, što predmet, stvarnost, osjetilnost shvaća samo u obliku *objekta ili opažanja*, a ne kao *osjetilnu ljudsku djelatnost, praksu*, ne subjektivno. Stoga je *djelatnu* stranu, nasuprot materijalizmu, apstraktno razvio idealizam, koji naravno ne pozna stvarnu, osjetilnu djelatnost kao takvu. Feuerbach želi osjetilne objekte, koji su zaista različiti od mislenih objekata: ali samu ljudsku djelatnost on ne shvaća kao *predmetnu* djelatnost. Zato on u »Suštini kršćanstva« samo teorijski odnos razmatra kao pravi ljudski odnos, dok praksu shvaća i fiksira samo u njenom prljavo-judejskom obliku. Stoga on ne shvaća značenje »revolucionarne«, »praktično-kritičke« djelatnosti.

2

Pitanje, da li je ljudskom mišljenju svojstvena predmetna istina, nije pitanje teorije, nego je *praktično* pitanje. U praksi čovjek mora dokazati istinu, tj. stvarnost i moć, ovostranost svog mišljenja. Spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja — koje je izolirano od prakse — čisto je *skolastičko* pitanje.

3

Materijalističko učenje o mijenjanju okolnosti i odgoju zaboravlja, da ljudi mijenjaju okolnosti i da sam odgojitelj mora biti odgajan. Stoga ono mora dijeliti društvo na dva dijela — od kojih je jedan iznad društva.

Podudaranje mijenjanja okolnosti i ljudske djelatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumjeti samo kao *revolucionarna praksa.*

4

Feuerbach polazi od činjenice religioznog samootuđenja, udvostručavanja svijeta u religijski i svjetovni svijet. Njegov rad sastoji se u tome, da religijski svijet svede na njegovu svjetovnu osnovu. A da se svjetovna osnova udaljuje od same sebe i fiksira sebi samostalno carstvo u oblacima, može se objasniti samo tako, što je ta svjetovna osnova u sebi podvojena i protivurječna. Dakle, treba je razumjeti u njoj samoj i njenoj protivurječnosti, te praktično revolucionirati. Pošto je na pr. otkriveno da je zemaljska porodica tajna svete porodice, mora se prva teorijski i praktički uništiti.

5

Feuerbach, nezadovoljan *apstraktnim mišljenjem,* želi *opažanje,* međutim, on ne shvaća osjetilnost kao *praktičnu* ljudsku — osjetilnu djelatnost.

6

Feuerbach svodi religijsku suštinu na *ljudsku* suštinu. Ali ljudska suština nije apstraktum, koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U svojoj stvarnosti on je sveukupnost društvenih odnosa.

Feuerbach, koji se ne upušta u kritiku te stvarne suštine, primoran je stoga:

1. apstrahirati historijski tok i fiksirati religiozne osjećaje za sebe i pretpostaviti apstraktnog — *izoliranog* ljudskog individuuma.

2. suština se stoga može shvatiti samo kao »rod«, kao unutrašnja, nijema općenitost, koja mnoge individuume *prirodno* povezuje.

7

Stoga Feuerbach ne vidi, da je samo »religiozno osjećanje« društveni proizvod i da apstraktni individuum, kojega on analizira, pripada određenom obliku.

8

Sav društveni život u suštini je *praktičan.* Sve misterije, koje navode teoriju na misticizam, nalaze svoje racionalno rješenje u ljudskoj praksi i u shvaćanju te prakse.

9

Najviše, do čega dolazi promatrački materijalizam, tj. materijalizam, koji osjetilnost ne shvaća kao praktičnu djelatnost, jest opažanje pojedinih individuuma i građanskog društva.

10

Stanovište starog materijalizma je građansko društvo, stanovište novoga je ljudsko društvo ili društveno čovječanstvo.

11

Filozofi su svijet samo različito *interpretirali;* radi se o tome, da ga se izmijeni.

Karl Marx — Friedrich Engels, Rani radovi,
Naprijed, Zagreb, 1961, str. 321—323.

Prilog kritici Hegelove filozofije prava

Karl Marx

Za Njemačku je *kritika religije* u suštini završena, a kritika religije je pretpostavka svake kritike.

Profana egzistencija zablude kompromitirana je, pošto je opovrgnuta njezina *nebeska oratio pro aris et focis*[1]. Čovjek, koji je u fantastičnoj stvarnosti neba, gdje je tražio nadčovjeka, našao samo *odraz* samoga sebe, neće više biti sklon da nalazi samo *privid* samoga sebe, samo nečovjeka tamo, gdje traži i mora tražiti svoju istinsku stvarnost.

Temelj ireligiozne kritike jest: *čovjek pravi* religiju, religija ne pravi čovjeka. Religija je, doduše, samosvijest i samoosjećanje čovjeka, koji sebe ili još nije stekao ili je sebe već ponovo izgubio. Ali *čovjek* nije apstraktno biće, koje čuči izvan svijeta. Čovjek, to je *čovjekov svijet*, država, društvo, Ova država, ovo društvo proizvodi religiju, *izopačenu svijest o svijetu*, jer je ono izopačen svijet. Religija je opća teorija ovoga svijeta, njegov enciklopedijski kompendium, njegova logika u popularnom obliku, njegov spiritualistički *Point - d'honneur*[2], njegov entuzijazam, njegova moralna sankcija, njegova svečana dopuna, njegov opći razlog utjehe i opravdanja. Ona je *fantastično ostvarenje ljudskog* bića, jer *ljudsko biće* ne posjeduje istinsku stvarnost. Borba protiv religije je, dakle, posredno borba protiv *onoga svijeta*, čija je duhovna *aroma* religija.

Religijska bijeda je jednim dijelom *izraz* stvarne bijede, a jednim dijelom *protest* protiv stvarne bijede. Religija je uzdah potlačenog stvorenja, duša svijeta bez srca, kao što je i duh bezdušnih prilika. Ona je opium naroda.

Ukidanje religije kao *iluzorne* sreće naroda zatjev je njegove *stvarne* sreće. Zahtjev da napusta iluzije o svom stanju jest *zahtjev da napusti stanje u kome su iluzije potrebne*. Kritika religije je, dakle, u klici *kritika doline suza*, čiji je *oreol* religija.

Kritika je pokidala imaginarno cvijeće s lanca, ne zato da bi *čovjek nosio lanac bez fantazije, neutješan, nego da bi lanac odbacio* i brao živi cvijet. Kritika religije razočarava čovjeka, da bi mislio, radio, oblikovao svoju stvarnost kao razočaran čovjek, kao čovjek, koji je došao do razuma, da

1 Besjeda za dom i ognjište.

2 Pitanje časti

bi se kretao oko samog sebe i time oko svog stvarnog sunca. Religija je samo iluzorno sunce, koje se okreće oko čovjeka, sve dotle dok se on ne bude kretao oko samog sebe.

Zadatak je historije, dakle, pošto je iščezao *onostrani svijet istine*, da zapostavi *istinu ovoga svijeta*. Prije svega, *zadatak je filozofije*, koja stoji u službi historije, pošto je demaskiran *sveti oblik* ljudskog samootuđenja, da demaskira otuđenje u njegovim *nesvetim* oblicima. Kritika neba pretvara se time u kritiku zemlje, *kritika religije u kritiku prava, kritika teologije u kritiku politike.*

K. Marx — F. Engels, Rani radovi,
Naprijed, Zagreb, 1961, str. 81—82.

Ekonomsko-filozofski rukopisi

Karl Marx

(...)

Prirodne nauke su razvile golemu djelatnost i prisvojile stalno rastući materijal. Međutim, filozofija im je ostala upravo tako tuđa, kao što su one ostale tuđe filozofiji. Momentalno ujedinjenje bilo je samo *fantastična iluzija*. Volja je postojala, ali je manjkala snaga. Sama historiografija osvrće se na prirodnu nauku samo usput, kao na momenat prosvijećenosti, korisnosti, pojedinih velikih otkrića. Ali prirodna nauka je pomoću industrije utoliko *praktičnije* zahvatila u čovječji život, preoblikovala ga i pripremila čovjekovu emancipaciju, koliko god je neposredno morala dopuniti onečovječenje. *Industrija je stvaran* historijski odnos prirode i stoga odnos prirodne nauke prema čovjeku; ako se, stoga, ona shvati kao *egzoteričko* otkriće čovjekovih *suštinskih snaga*, onda se može shvatiti *ljudska* suština prirode ili *prirodna* suština čovjeka, stoga prirodna nauka gubi apstraktno materijalni, ili štoviše idealistički pravac i postaje baza *ljudske* nauke, kao što je sad već postala — iako u otuđenom obliku — baza stvarnog ljudskog života; *druga* baza za život, a druga za *nauku*, to je od početka laž. Priroda koja postaje u ljudskoj historiji — u aktu nastajanja ljudskog društva — *stvarna* je čovjekova priroda, stoga je priroda, kakva postaje pomoću industrije, iako u *otuđenom* obliku, istinska *antropološka* priroda.

Osjetilnost (vidi Feuerbach) mora biti baza svake nauke. Ona je *stvarna* nauka samo ako polazi od *osjetilnosti u* dvostrukom obliku, kako *osjetilne* svijesti, tako i *osjetilne* potrebe — dakle, samo ako nauka polazi od prirode. Da »čovjek« postane predmet osjetilne svijesti i da potreba »čovjeka

kao čovjeka« postane potreba, za to je cjelokupna historija — historija priprema. Sama historija je *stvarni* dio *historije prirode*, postajanje prirode čovjekom. Prirodna nauka će kasnije isto tako biti nauka o čovjeku, kao što će nauka o čovjeku sebi podrediti prirodnu nauku: to će biti *jedna* nauka.

Čovjek je neposredan predmet prirodne nauke, jer neposredna *osjetilna priroda* za čovjeka je neposredno čovječja osjetilnost (identičan izraz), neposredno *drugi* čovjek, koji za njega osjetilno postoji; jer njegova vlastita osjetilnost postoji za njega kao ljudska osjetilnost tek pomoću *drugog* čovjeka. Ali *priroda* je neposredan predmet *nauke o čovjeku*. Prvi čovjekov predmet — čovjek — jest priroda, osjetilnost i posebne ljudske osjetilne suštinske snage, koje svoje predmetno ostvarenje mogu naći samo u *prirodnim* predmetima, mogu naći svoju samospoznaju samo u nauci o prirodnom biću uopće. *Jezik*, elemenat samog mišljenja, elemenat životnog ispoljavanja misli, osjetilne je prirode. *Društvena* stvarnost prirode i *ljudska* prirodna nauka ili *prirodna nauka o čovjeku*, to su identični izrazi.

(...)

Čovjek je neposredno *prirodno biće*. Kao prirodno biće i kao živo prirodno biće on je snabdjeven djelomično *prirodnim, životnim snagama*, on je *djelatno* prirodno biće; te snage egzistiraju u njemu kao sklonosti i sposobnosti, kao *nagoni;* on je djelomično prirodno, tjelesno, osjetilno, predmetno biće, koje *trpi*, koje je uvjetovano i ograničeno, kao što su to biljka i životinja, tj. *predmeti* njegovih nagona postoje izvan njega, kao od njega nezavisni *predmeti*, ali ti predmeti su *predmeti* njegove *potrebe*, suštinski *predmeti*, koji su neophodni za manifestiranje i potvrđivanje njegovih suštinskih snaga. Da je čovjek *tjelesno*, prirodno, živo, stvarno, osjetilno, predmetno biće, znači da za predmet svoga bića, svog životnog ispoljavanja ima *stvarne, osjetilne predmete*, ili, da svoj život može *ispoljavati* samo na stvarnim, osjetilnim predmetima. *Biti* predmetan, prirodan, osjetilan, ili imati izvan sebe predmet, prirodu, osjetilo, ili za nešto treće sâm biti predmet, priroda, osjetilo, to je identično. *Glad* je prirodna *potreba;* da bi se zadovoljila, da bi se utažila, ona treba dakle *prirodu* izvan sebe, *predmet* izvan sebe. Glad je predmetna potreba tijela za *predmetom*, koji se nalazi izvan njega, koji je neophodan njegovoj integraciji i ispoljavanju bića. Sunce je *predmet* biljke, predmet, koji joj je neophodan, koji potvrđuje njen život, kao što je biljka predmet sunca, *ispoljavanje* sunčane snage, koja budi život, ispoljavanje *predmetne* suštinske snage sunca.

(...)

Stoga je čovjek kao predmetno osjetilno biće *trpno* biće, a budući da je biće koje osjeća svoje patnje, on je *strastveno* biće. Strast, passion, je čovjekova suštinska snaga, koja energično teži prema svom predmetu.

Ali čovjek nije samo prirodno biće, nego je *ljudsko* prirodno biće, tj. biće, koje postoji samo za sebe, stoga *generičko biće*, koje se kao takvo mora potvrditi i manifestirati kako u svom bitku tako i u svom znanju.

Niti su, dakle, *ljudski* predmeti prirodni predmeti, kako su neposredno dati, niti je *ljudsko* osjetilo, kakvo ono neposredno *jest*, predmetno, *ljudska* osjetilnost, ljudska predmetnost. Priroda niti — objektivno — niti subjektivno nije neposredno adekvatno data *ljudskom* biću. A kako sve prirodno mora *nastati*, tako i *čovjek* ima svoj akt nastajanja, *historiju*, koja je njemu, međutim, znata i koja je stoga akt nastajanja, koji se kao akt nastajanja svijesno ukida. Historija je prava prirodna historija čovjeka.

(...)

Međutim, zato što za čovjeka socijalista *cjelokupna takozvana svjetska historija* nije ništa drugo do proizvodnja čovjeka pomoću ljudskog rada, ništa drugo do nastajanje prirode za čovjeka, on ima očigledan neoboriv dokaz o svom *rođenju* pomoću samog sebe, o svom *procesu nastajanja*. Time što su *bitnost* čovjeka i prirode, time, što su čovjek za čovjeka kao postojanje prirode, a priroda za čovjeka kao postojanje čovjeka, postali praktični, osjetilni, očigledni, postalo je praktički nemoguće pitanje o *tuđem* biću, o biću nad prirodom i čovjekom — pitanje, koje uključuje priznanje nebitnosti prirode i čovjeka. *Ateizam* kao poricanje te nebitnosti, nema više smisla, jer je ateizam *negacija boga* i postavlja tom negacijom *postojanje čovjeka;* ali socijalizam kao socijalizam ne treba više takvog posrednika; on počinje od *teoretski i praktički osjetilne čovjekove i prirodne svijesti* kao *bića*. On je pozitivna čovjekova samosvijest, koja nije više posredovana ukidanjem religije, kao što je *stvarni život* pozitivna čovjekova stvarnost, koja nije više posredovana ukidanjem privatnog vlasništva, *komunizmom*. Komunizam je pozicija kao negacija, stoga *stvaran*, za slijedeći historijski razvitak nuždan moment čovjekove emancipacije i povratka samom sebi. *Komunizam* je nužan oblik i *energičan* princip najbliže budućnosti, ali komunizam nije kao takav cilj ljudskog razvitka, — oblik ljudskog društva.

(...)

K. Marx — F. Engels, Rani radovi,
Naprijed, Zagreb, 1961, str. 249—250, 285—286, 287, 251—252.

Njemačka ideologija

K. Marx—F. Engels

Forma opštenja, koju na svim dosadašnjim istorijskim stupnjevima uslovljavaju date proizvodne snage i koje su njom uslovljene, jeste *građansko društvo*, koje, kao što sledi iz dosad iznetog, za svoju pretpostavku i osnovu ima prostu porodicu i složenu porodicu, takozvano plemensko ustrojstvo, i čije bliže odredbe su gore izložene. Već se ovde vidi da je ovo građansko društvo istinsko ognjište i arena svekolike istorije i da je besmisleno dosadanje shvatanje istorije, koje prenebregava stvarne odnose i ograničava se na gromopucateljne akcije poglavara i država.[1]

Građansko društvo obuhvata svekoliko materijalno opštenje individua u okviru jednog određenog stupnja razvitka proizvodnih snaga. Ono obuhvata celokupni trgovački i industrijski život jednog stupnja i utoliko izlazi iz okvira države i nacije, iako se ono, s druge strane, mora prema spoljašnosti nametati kao nacionalnost, a prema unutrašnjosti se organizovati kao država. Reč građansko društvo niče u XVIII veku, kako su se odnosi svojine oslobodili od antičke i srednjevekovne zajedničnosti. Građansko društvo kao takvo razvija se tek sa buržoazijom; međutim, istim imenom je stalno nazivana društvena organizacija koja se razvija neposredno iz proizvodnje i opštenja, i koja je u svim vremenima sačinjavala bazu države i ostalih idealističkih nadgradnji.

Kultura, Beograd, 1964, str. 34—35.

1
(U rukopisu precrtano) Dosad smo razmotrili uglavnom samo jednu stranu ljudske djelatnosti, **obradu prirode od strane ljudi.** Druga strana, **obrada ljudi od strane ljudi** ...

Osamnaesti Brumaire Louisa Bonapartea

Karl Marx

Ljudi prave svoju vlastitu historiju, ali oni je ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i naslijeđene. Tradicija svih mrtvih generacija pritiskuje kao mora mozak živih. I upravo kad izgleda da su zauzeti time da sebe i stvari preokrenu, da stvore nešto čega još nije bilo, upravo u takvim epohama revolucionarne krize oni bojažljivo prizivaju u svoju službu duhove prošlosti, pozajmljuju od njih imena, bojne parole, kostime, da bi, prerušeni u to prečasno ruho i pomoću tog pozajmljenog jezika, izveli novi svjetskohistorijski prizor. Tako se Luther maskirao kao apostol Pavle, revolucija od 1789—1814. zaodijevala se naizmjence kao Rimska Republika i Rimsko Carstvo, a revolucija od 1848. nije umjela da uradi ništa bolje nego da parodira čas godinu 1789., čas revolucionarnu tradiciju od 1793. do 1795. Tako početnik koji je naučio neki nov jezik uvijek prevodi taj jezik na svoj materinski, ali u duh novog jezika on je ušao i slobodno može da njime vlada tek kad se u njemu kreće bez sjećanja na svoj materinski jezik i kad govoreći taj jezik zaboravlja svoj materinski.

Pri razmatranju tog svjetskohistorijskog prizivanja pokojnika odmah se pokazuje upadljiva razlika. Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint Just, Napoleon — heroji, kao i partije i masa stare francuske revolucije izvršili su u rimskom kostimu i s rimskim frazama zadatak svog vremena: oslobodili od okova i uspostavili moderno *buržoasko* društvo. Jedni su u komadiće razbili feudalno tlo i pokosili feudalne glave koje su na njemu izrasli. Drugi je unutrašnjosti Francuske stvorio uvjete pod kojima se tek mogla razviti slobodna. konkurencija, pod kojima se tek mogao iskorišćivati parcelirani zemljoposjed, upotrijebiti oslobođena industrijska proizvodna snaga nacije; a izvan francuskih granica on je svuda zbrisao feudalne oblike, ukoliko je to bilo potrebno da bi se građanskom društvu u Francuskoj pribavila na evropskom kontinentu odgovarajuća, suvremena okolina. Kad je nova društvena formacija jednom bila uspostavljena, nestali su pretpotopni kolosi, a s njima i uskrslo rimsko doba — Bruti, Grakhi, Publikole, tribuni, senatori i sam Cezar. Buržoasko društvo u svojoj trezvenoj stvarnosti stvorilo je sebi svoje prave tumače i govornike u Seyima, Cousinima, Royer-Collardima, Benjamin Constantima i Guizotima, njegove stvarne vojskovođe sjedile su u kontoarima, a uširena glava Louisa XVIII. bila je njegova politička glava. Sasvim obuzeta stvaranjem bogatstva i mirnom konkurentskom borbom, ono više nije shvaćalo da su nad njegovom kolijevkom bdjele aveti iz rimskog doba. Ali ma koliko da je buržoasko društvo neherojsko, ipak je trebalo heroizma, požrtvovanja, terora, građanskog rata i bitaka naroda da bi se ono donijelo na svijet. I njegovi gradijatori našli su u klasično strogim predanjima Rimske Republike ideale i umjetničke oblike, našli su samoobmane koje su im bile potrebne da bi građanski ograničeni sadržaj svojih borbi prikrili pred samim sobom i da bi svoje strasti održali

na visini velike historijske tragedije. Tako su na jednom drugom stupnju razvitka, vijek ranije, Cromwell i engleski narod pozajmili od starog zavjeta jezik, strasti i iluzije za svoju buržoasku revoluciju. Kada je stvarni cilj bio postignut, kad je buržoasko preobražavanje engleskog društva bilo izvršeno, onda je Locke potisnuo Habakuka.

K. Marx — F. Engels, Sabrana djela I,
Zagreb, 1949, str. 211—212.

Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države

Friedrich Engels

(...)

Po materijalističkom shvaćanju, odlučujući faktor u historiji je, u krajnjoj liniji, produkcija i reprodukcija neposrednog života. A ona sama je, opet, dvojakog karaktera. S jedne strane, proizvodnja sredstava za život, predmeta ishrane, odijevanja, stana i za to potrebnog oruđa; s druge strane, proizvodnja samih ljudi, produženje vrste. Društvene ustanove, pod kojima žive ljudi jedne određene epohe i jedne određene zemlje, uvjetovane su objema vrstama proizvodnje: razvojnim stupnjem, s jedne strane — rada, a s druge — porodice. Što je manje razvijen rad, što je manja količina njegovih proizvoda, pa dakle i bogatstva društva, tim više rodovske veze determiniraju društveno uređenje. Međutim, pod tom strukturom društva, osnovanom na rodovskim vezama, razvija se sve više produktivnost rada, sa njom se razvijaju privatno vlasništvo i razmjena, razlike u bogatstvu, mogućnost iskorišćavanja tuđe radne snage a time i podloga klasnih suprotnosti: novi socijalni elementi se u toku generacija naprežu da prilagode staro društveno uređenje novim prilikama dok, najzad, njihova nespojivost ne dovede do potpunog prevrata. Staro društvo, osnovano na rodovskim vezama lomi se u sukobu s novorazvijenim društvenim klasama; na njegovo mjesto dolazi novo društvo organizirano u državu, čije najmanje jedinice nisu više rodovske zajednice nego teritorijalne zajednice, društvo u kome je porodično uređenje potpuno podređeno uređenju vlasništva i u kome se sad slobodno razvijaju one klasne suprotnosti i klasne borbe koje čine sadržaj cjelokupne dosadašnje *pisane* historije.

(...)

Naprijed, Zagreb, 1973, str. 9—10.

E
Kritika političke ekonomije

»Kapital« K. Marxa

Friedrich Engels

1

Otkako na svijetu postoje kapitalisti i radnici, nije se pojavila knjiga koja bi za radnike bila važnija od ove. Odnos između kapitala i rada, stožer oko kojega se okreće cijeli današnji društveni sistem, prvi put je ovdje naučno izložen, i to tako temeljito i oštro, kako je to bilo moguće samo jednom Nijemcu. Ma koliko da su spisi jednog Owena, Saint (Sen) Simona i Fouriera (Furijera) dragocjeni i da će takvima i ostati, — ipak je tek jednom Nijemcu bilo dato da se popne na onu visinu pred kojom čitava oblast modernih društvenih odnosa leži jasno i pregledno, kao niski brdski predjeli pred gledaocem koji stoji na najvišem vrhu.

Dosadašnja politička ekonomija uči nas da je rad izvor svega bogatstva i mjera svih vrijednosti, tako da dva predmeta, čija je izrada stajala jednako radno vrijeme, imaju istu vrijednost, i da se, pošto se prosječno među sobom mogu razmjenjivati samo jednake vrijednosti, moraju i među sobom razmjenjivati. Ali ona u isto vrijeme uči da postoji jedna vrsta nagomilanog rada, koji ona naziva kapitalom; da taj kapital putem pomoćnih izvora koje u sebi sadrži stostruko i hiljadostruko povećava proizvodnost živog rada, te da zato polaže pravo na izvjesnu naknadu, koja se naziva profit ili dobit. Kao što svi znamo, u stvarnosti je to tako da profiti nagomilanog, mrtvog rada postaju stalno masovniji, kapitali kapitalista stalno ogromniji, dok najamnina živog rada postaje sve manja, a masa radnika koji žive jedino od najamnine sve brojnija i siromašnija. Kako riješiti ovu protivurječnost? Kako može da pretekne za kapitalista neki profit, ako se radniku naknadi puna vrijednost rada, koju on dodaje svome proizvodu? A pošto se razmjenjuju samo jednake vrijednosti, ovo bi ipak moralo tako da bude. S druge strane, kako se mogu razmjenjivati jednake vrijednosti, kako može radnik dobiti punu vrijednost svoga proizvoda, ako taj proizvod, kako to priznaju mnogi ekonomisti, dijele među sobom kapitalist i radnik? Dosadašnja ekonomija stoji bespomoćna pred ovim protivurječjem, piše ili muca

zbunjene i prazne riječi. Čak ni dosadašnji socijalistički kritičari ekonomije nisu bili kadri da urade nešto više nego da tu protivurječnost podvuku; riješio je nije nitko, dok sad Marx nije najzad pratio proces postanka toga profita do njegove kolijevke i na taj način sve razjasnio.

Izlažući kapital, Marx polazi od jednostavne, poznate činjenice da kapitalisti oplođuju vrijednost svoga kapitala putem razmjene: oni kupuju robu za svoj novac i prodaju je poslije za više novca nego što je njih roba stajala. Uzmimo da je neki kapitalist kupio pamuka za 1.000 talira i da ga opet proda za 1.100 talira, dakle da »zaradi« 100 talira. Ovaj suvišak od 100 talira preko prvobitnog kapitala Marx naziva *višak vrijednosti.* Iz čega nastaje ovaj višak vrijednosti? Po pretpostavci ekonomista razmjenjuju se samo jednake vrijednosti, a to je u oblasti apstraktne teorije i točno. Kupovina pamuka i njegova preprodaja mogu prema tome isto tako malo dati višak vrijednosti kao i razmjena jednog srebrnog talira za trideset srebrnih groševa i ponovno razmjenjivanje groševa za talir, pri čemu se ne postaje ni bogatiji ni siromašniji. Ali višak vrijednosti isto tako ne može postati ni iz toga što prodavci prodaju robu iznad njene vrijednosti, ili što je kupci kupuju ispod vrijednosti, pošto je svaki redom čas kupac, čas prodavac, pa se to dakle opet izravnava. On isto tako ne može potjecati ni otuda što bi se kupci i prodavci međusobno varali, jer to ne bi stvorilo nikakvu novu vrijednost ili višak vrijednosti, već bi samo postojeći kapital bio drukčije razdijeljen među kapitalistima. Usprkos tome što kapitalist kupuje robe po njihovoj vrijednosti i prodaje ih po njihovoj vrijednosti, on iz njih izvlači više vrijednosti nego što je u njih unio. Kako se to događa? Pod današnjim društvenim odnosima kapitalist nalazi na robnom tržištu *jednu robu* koja ima osobito svojstvo da *njeno upotrebljavanje predstavlja izvor nove vrijednosti, predstavlja stvaranje nove vrijednosti,* a ta je roba — *radna snaga.*

Šta je vrijednost radne snage? Vrijednost svake robe mjeri se radom koji se zahtijeva za njenu izradu. Radna snaga postoji u liku živog radnika, kome za njegov opstanak kao i za održanje njegove porodice, koja osigurava produženje trajanja radne snage i poslije njegove smrti, treba izvjesna količina životnih sredstava. Zato radno vrijeme, potrebno da se proizvedu ova životna sredstva, predstavlja vrijednost radne snage. Kapitalist ga plaća nedjeljno i kupuje time upotrebu radikalnog rada od nedjelje dana. Gospoda ekonomisti bit će dovde prilično suglasni s nama u pogledu vrijednosti radne snage.

Sad kapitalist određuje radniku posao. U nekom određenom vremenu radnik će dati toliko rada koliko je bilo predstavljeno u njegovoj nedjeljnoj najamnini. Ako uzmemo da nedjeljna najamnina radnikova predstavlja tri radna dana, onda je radnik, koji je počeo rad u ponedjeljak ujutru, u srijedu uveče *naknadio* kapitalistu punu vrijednost plaćene najamnine. Ali da li on tada prestaje raditi? Nikako. Kapitalist je kupio njegov *nedjeljni* rad, i radnik mora raditi i ostala tri dana od nedjelje. Ovaj radnikov *višak rada* preko vremena koje je potrebno za naknađivanje njegove najamnine, jest *izvor viška vrijednosti,* profita, sve većeg nabujavanja kapitala.

Ne treba kazati da je proizvoljna pretpostavka da radnik za tri dana ponovo izrađuje najamninu koju je dobio, a ostala tri dana radi za kapitalista. Da li njemu treba baš tri dana da bi naknadio najamninu, ili dva, ili

četiri, ovdje je svakako bez važnosti, a i mijenja se prema okolnostima; glavno je da osim rada koji plaća, kapitalist istjeruje još i rad koji *ne plaća*, a ovo nije nikakva proizvoljna pretpostavka, jer onoga dana kad bi kapitalist trajno dobivao od radnika samo onoliko rada koliko mu plaća u najamnini, toga dana bi kapitalist zatvorio svoju radionicu, jer bi mu propao sav profit.

Tu imamo rješenje svih onih protivurječnosti. Sada je postanak viška vrijednosti (od kojega znatni dio sačinjava kapitalistov profit) potpuno jasan i prirodan. Plaćena je vrijednost radne snage, ali je ta vrijednost daleko manja od one koju kapitalist umije da istjera iz radne snage, a razlika, *neplaćeni rad*, sačinjava upravo udio kapitalista, ili točnije rečeno kapitalističke klase. Jer čak i profit koji je u gornjem primjeru trgovac pamukom istjerao iz svog pamuka, mora se sastojati iz neplaćenog rada, ako se cijena pamuku nije popela. Trgovac je morao prodati svoju robu tvorničaru pamučne robe, koji onih 100 talira može iz svoje izrađevine da istjera još neku dobit za sebe, koji dakle dijeli s njime dobiveni neplaćeni rad. Uopće je to ovaj neplaćeni rad koji održava sve neradne članove društva. Iz njega se plaćaju državni i općinski porezi, ukoliko padaju na kapitalističku klasu, zemljišna renta zemljoposjednika itd. Na njemu počiva čitavo postojeće društveno stanje.

S druge strane, bilo bi besmisleno uzeti da je neplaćeni rad nastao tek pod sadašnjim prilikama, kada se proizvodnjom bave s jedne strane, kapitalisti, a s druge strane najamni radnici. Naprotiv. Ugnjetena klasa morala je u svima vremenima da daje neplaćeni rad. Kroz sve ovo dugo vrijeme u kome je ropstvo bilo vladajući oblik organizacije rada, morali su robovi raditi daleko više nego što im je bilo naknađivano u obliku životnih sredstava. Pod vladavinom kmetstva i do ukidanja seljačke tlake bio je isti slučaj; šta više, ovdje razlika postaje opipljiva između vremena u kome seljak radi za svoje vlastito izdržavanje i viška rada za gospodara zemlje, jer se ta dva rada vrše odvojeno. Oblik se sada izmijenio, ali stvar je ostala, i dokle god »jedan dio društva ima monopol sredstava za proizvodnju, mora radnik, bio slobodan ili ne, da u radnom vremenu potrebnom za njegovo održanje dodaje i suvišno radno vrijeme da bi proizveo životna sredstva za vlasnike sredstava za proizvodnju.«[1]

2

U prošlom članku vidjeli smo da svaki radnik kojeg je zaposlio kapitalist vrši dvostruk rad: za vrijeme jednog dijela radnog vremena on nakna-đuje najamninu koju mu je kapitalista predujmio i taj dio rada Marx naziva *potrebni rad*. Ali poslije toga on mora još da radi, i za to vrijeme proizvodi *višak vrijednosti* za kapitalista, od čega profit sačinjava znatan dio. Ovaj dio rada zove se višak rada.

Mi smo uzeli da radnik radi tri dana u nedjelji da bi naknadio svoju najamninu, a tri dana da bi proizveo višak vrijednosti za kapitalista. Drukčije rečeno, ovo znači da on, ako radni dan iznosi dvanaest sati, radi šest

[1] Vidi K. Marx, Kapital, izdanje Kulture, Zagreb, 1947, str. 187 (Red.)

sati dnevno za svoju najamninu, a šest sati za proizvodnju viška vrijednosti. Iz jedne nedjelje može se istjerati samo šest dana, a ako se doda i sama nedjelja, samo sedam dana, ali iz svakog pojedinog dana može se istjerati šest, osam, dvanaest, petnaest pa čak i više radnih sati. Radnik je za najamninu prodao kapitalistu jedan radni dan. Ali šta je radni dan? Osam ili osamnaest sati?

Kapitalistu je u interesu da se radni dan učini što je moguće dužim. Što je on duži, to će veći višak vrijednosti proizvoditi. Radnik ima ispravno osjećanje da se njemu svaki čas rada koji daje preko naknade najamnine nezakonito oduzima; on ima da iskusi na svojim leđima šta znači raditi predugo radno vrijeme. Kapitalist se bori za svoj profit, radnik za svoje zdravlje, za nekoliko sati dnevnog odmora, da bi se izvan rada, spavanja i jedenja mogao i inače zanimati čime kao čovjek. Uzgred rečeno, ne zavisi od dobre volje pojedinih kapitalista hoće li se oni htjeti upuštati u ovu borbu ili ne, jer konkurencija prisiljava i najvećeg filantropa među njima da se priključi svojim kolegama i da dugo radno vrijeme učini pravilom kao i ovi.

Borba za utvrđivanje radnog dana traje od prve historijske pojave slobodnog radnika pa do današnjeg dana. U različitim strukama postoje različiti tradicionalni radni dani; ali u stvarnosti se oni rijetko održavaju. Samo tamo gdje zakon utvrđuje radni dan i kontrolira njegovo provođenje, samo tamo se može stvarno kazati da postoji normalan radni dan. A dosad je ovo slučaj samo u tvorničkim kotarima Engleske. Tu je za sve žene i za dječake od 13 do 18 godina utvrđen desetosatni radni dan (10 1/2 sati u pet dana, 7 1/2 sati u subotu), a kako muški radnici ne mogu da rade bez njih, to i oni dolaze pod desetosatni radni dan. Ovaj zakon izvojevali su engleski tvornički radnici dugogodišnjom istrajnošću, žilavom, upornom borbom protiv tvorničara, slobodom štampe, pravom udruživanja i izbora, kao i vještim iskorišćivanjem nesuglasica u samoj vladajućoj klasi. On je postao svetinjom engleskih radnika i postepeno se proširio na sve krupne industrijske grane, a prošle godine[2] proširen je *na gotovo sve zanate*, bar na sve one u kojima se zapošljavaju žene i djeca. O historiji ovog zakonskog uređenja radnog dana u Engleskoj sadrži ovo djelo izvanredno opsežan materijal. I naredni »Sjevernonjemački Reichstag« imat će da pretresa jedan zakon o radnjama, a s time i reguliranje tvorničkog rada. Mi očekujemo da nijedan narodni poslanik izabran glasovima njemačkih radnika ne će pristupiti diskusiji toga zakona, a da se prethodno nije dobro upoznao s *Marxovom* knjigom. *Ima tu mnogo da se postigne.* Nesuglasice u vladajućim klasama za radnike su povoljnije nego što su ikada bile u Engleskoj, jer *opće pravo prisiljava vladajuće klase da oblijeću za naklonost radničke klase.* Četiri ili pet predstavnika proletarijata znače pod takvim okolnostima *silu*, ako umiju da iskoriste svoj položaj, ako prije svega znaju o čemu se radi, što građani ne znaju. A uz to im Marxova knjiga pruža sav materijal gotov.

Prijeći ćemo preko cijelog niza vrlo lijepih istraživanja više teoretskog interesa, da se osvrnemo još samo na završnu glavu, koja govori o akumulaciji ili nagomilavanju kapitala. Tu se najprije dokazuje da kapitalistička metoda proizvodnje tj. metoda proizvodnje koja se postiže, s jedne strane

2
tj. 1867. godine. (Red.)

djelovanjem kapitalista, a s druge djelovanjem najamnih radnika, ne samo da kapitalistu stalno iznova proizvodi njegov kapital, nego stalno ponovo proizvodi i siromaštvo radnika; tako da je uvijek osigurano da na jednoj strani postoje kapitalisti, koji su vlasnici svih životnih sredstava, svih sirovina i svih oruđa za rad, a na drugoj strani velika masa radnika koji su prinuđeni da tim kapitalistima prodaju svoju radnu snagu za izvjesnu količinu životnih sredstava, koja je u najboljem slučaju dovoljna da ih održi u u stanju radne sposobnosti i da se uzgoji novo pokoljenje za rad sposobnih proletera. Ali kapital ne biva samo reproduciran: on se stalno množi i uvećava — a s njime raste i njegova vlast nad klasom radnika bez vlasništva. Pa kao što se kapital reproducira u stalno većem razmjeru, tako isto moderni kapitalistički način proizvodnje reproducira u sve većem razmjeru, u stalno uvećanom broju, klasu radnika bez vlasništva. »Akumulacija kapitala reproducira kapitalistički odnos u uvećanom razmjeru, više kapitalista ili krupnije kapitaliste na jednom polu, više najamnih radnika na drugome... *Akumulacija kapitala znači, dakle, umnožavanje proletarijata.*«[3] Ali pošto napredak mašinske proizvodnje, poboljšanje zemljoradnje itd. čine da treba sve manje radnika da bi se proizvela jednaka količina proizvoda, pošto ovo usavršavanje, tj. ovo stvaranje prekobrojnih radnika uvijek raste brže od samog rastućeg kapitala, šta biva od ovog stalno uvećavanog broja radnika? Oni sačinjavaju industrijsku rezervnu armiju, koja se za vrijeme loših ili osrednjih poslova plaća *ispod* vrijednosti njenog rada i neuredno zapošljava ili prepušta javnoj sirotinjskoj pomoći, ali koja je kapitalističkoj klasi u vrijeme osobito živog poslovanja nužna, kako se to u Engleskoj očigledno pokazuje — a koja *pod svima okolnostima* služi za to da se lomi otpor redovno zaposlenih radnika i njihove nadnice održe u niskom stanju. »Što je veće društveno bogatstvo..., to je veće relativno suvišno stanovništvo (prekobrojno stanovništvo) ili industrijska rezervna armija. Ali što je ova rezervna armija veća u odnosu prema aktivnoj (redovno zaposlenoj) radničkoj armiji, to su veće mase konsolidiranog (stalnog) suvišnog stanovništva, ili radničkih slojeva, čija bijeda stoji u obrnutoj proporciji prema mukama njihovog rada. Naposljetku, što je veći uboški sloj radničke klase i industrijska rezervna armija, to je veći službeno priznati pauperizam. *Ovo je apsolutni, opći zakon kapitalističke akumulacije.*«[4]

Ovo su neki od naučno strogo dokazanih — a službeni ekonomisti dobro se čuvaju da makar i pokušaju da to ospore — glavnih zakona modernog, kapitalističkog društvenog sistema. Ali, je li time sve rečeno? Nipošto. Isto onako oštro kako je istakao loše strane kapitalističke proizvodnje, isto je tako jasno Marx pokazao da je ovaj društveni oblik bio potreban da razvije proizvodne snage društva do visokog stupnja koji će omogućiti jednak, čovjeka dostojan razvitak za *sve* članove društva. Za to su svi raniji društveni oblici bili odviše siromašni. Tek kapitalistička proizvodnja stvara ona bogatstva i one proizvodne snage koji su za ovo potrebni, ali ona u isto vrijeme stvara u mnogobrojnim i ugnjetenim radnicima onu društvenu klasu koja će sve više i više biti prisiljavana da zahtijeva iskorišćivanje tih bogat-

3
Vidi: K. Marx, Kapital, izdanje Kulture, Zagreb, 1947, str. 543. (Red.)
4
Vidi K. Marx, Kapital, izdanje Kulture, Zagreb, 1947, str. 573. (Red.)

stava i proizvodnih snaga za cijelo društvo, umjesto, kao danas, za jednu monopolitičku klasu.

Karl Marx, Friedrich Engels, Izabrana djela u dva toma
(latinično izdanje), Kultura, 1949, str. 416—422.

Ideologijski karakter buržoaske političke ekonomije

Karl Marx

(Kapital)

Politička ekonomija je, istina, makar i nepotpuno[31], analizovala vrednosti i veličinu vrednosti i otkrila sadržinu koja se u ovim oblicima krije.

31
Manjkavost Ricardove analize veličine vrednosti — a to je najbolja analiza — videće se u trećoj i četvrtoj knjizi ovog dela. A što se tiče vrednosti uopšte, klasična politička ekonomija nigde ni izričito ni s jasnom svešću ne razlikuje rad kako se on predstavlja u vrednosti od rada kako se predstavlja u upotrebnoj vrednosti svoga proizvoda. Naravno, ona tu razliku faktično čini, pošto rad posmatra sad kvantitativno, sad kvalitativno. Ali joj ni na um ne pada da čisto kvantitativna razlika radova ima za pretpostavku njihovo kvalitativno jedinstvo ili jednakost, dakle njihovo svođenje na ljudski rad uzet apstraktno. Na primer, Ricardo izjavljuje da se slaže s Destuttom de Tracyjem kad ovaj kaže: »Pošto je izvesno da jedino naše telesne i duhovne sposobnosti sačinjavaju prvobitno naše bogatstvo, to je i primena tih sposobnosti, rad ma koje vrste, prvobitno naše blago, i tom se primjenom stvaraju sve stvari koje nazivamo bogatstvom...
Pored toga, izvesno je da sve te stvari predstavljaju samo rad koji ih je stvorio, pa kad imaju vrijednost ili čak dve različne vrednosti, one mogu te vrednosti uzimati samo iz vrednosti rada od kojeg potiču.« (Destutt de Tracy, Eléments d'idéologie, 4. i 5. deo, Paris 1926, str. 35, 36. Citirano u Ricardovom delu The Principles of Political Economy, 3. izd., London 1821, str. 334.)
Ukazaćemo samo na to da Ricardo podmeće De Tracyju svoj sopstveni dublji smisao. Istina, Destutt s jedne strane kaže da sve stvari koje sačinjavaju bogatstvo »predstavljaju rad koji ih je stvorio«, ali s druge strane kaže da one svoje »dve različite vrednosti« (upotrebnu i razmensku vrednost) dobijaju od »vrednosti rada«. Time on pada u površnost vulgarne ekonomije, koja pretpostavlja vrednost jedne robe (ovde rada), pa onda pomoću nje određuje vrednost drugih roba. Ricardo ga čita tako kao da se i u upotrebnoj i u razmenskoj vrednosti pokazuje rad (ne vrednost rada). A i on sam tako malo razlikuje dvorodni karakter rada, koji se dvostruko pokazuje, da se kroz čitavu glavu »Value and Riches, their Distinctive Properties« s mukom mora da pregoni s trivijalnostima jednog J. — B. Saya. Zbog toga se on na kraju toliko čudi kako to da se Destutt doduše slaže s njim u tome da je rad izvor vrednosti, a da se s druge strane ipak slaže sa Sayovim pojmom vrednosti.

•

»Vrednost i bogatstvo, osobenost po kojima se razlikuju«.

Ali nikad nije ni postavila pitanje zašto ta sadržina uzima onaj oblik, odnosno zašto se rad predstavlja u vrednosti, a merenje rada njegovim vremenskim trajanjem u veličini vrednosti proizvoda rada.[32] Formule kojima na čelu stoji napisano da pripadaju takvoj društvenoj formaciji u kojoj proces proizvodnje gospodari ljudima, a čovjek još ne procesom proizvodnje, važe za njenu buržoasku svest kao prirodna nužnost isto tako razumljiva kao i sam proizvodni rad. Zbog toga ona i tretira predburžoaske oblike društvenog organizma proizvodnje otprilike kao crkveni oci prehrišćanske religije.[33]

32
Jedan od osnovnih nedostataka klasične političke ekonomije jeste što joj nikad nije pošlo za rukom da iz analize robe, a osobito iz analize robne vrednosti, iznađe oblik vrednosti, koji robu upravo čini razmenskom vrednošću. Upravo njeni najbolji predstavnici, A. Smith i D. Ricardo, tretiraju oblik vrednosti kao nešto skroz nevažno ili kao nešto što stoji izvan same robe. Razlog ovome nije samo što analiza veličine vrednosti zauzima svu njihovu pažnju. On leži dublje. Oblik vrednosti proizvoda rada najapstraktniji je, ali i najopštiji oblik buržoaskog načina proizvodnje, koji način proizvodnje time dobija obeležje naročite vrste društvene proizvodnje, a time ujedno i svoje istorijsko obeležje. Pa stoga, kad se u njima pogrešno vidi večiti prirodni oblik društvene proizvodnje, onda se nužno previda i ono što je specifično na obliku vrednosti, dakle na robnom obliku, a u daljem razvitku na novčanom obliku, kapitalskom obliku itd. Zbog ovoga se u ekonomista koji se potpuno slažu u merenju veličine vrednosti radnim vremenom nalaze najšarenije i najprotivrečnije predstave o novcu, tj. o gotovom liku opšteg ekvivalenta. To izbija do očiglednosti npr. kad se govori o bankarstvu, gde uobičajene opšte definicije novca više nisu dovoljne. Stoga se, kao suprotnost tome, pojavio restaurisani merkantilni sistem (Ganilh i dr.) koji u vrednosti vide samo društveni oblik, štaviše njegovu prividnost bez suštine. — Napomenuću jednom za svagda da pod klasičnom političkom ekonomijom razumem svu ekonomiju od W. Pettyja naovamo, koja ispituje unutrašnju povezanost odnosa buržoaske proizvodnje, nasuprot vulgarnoj ekonomiji koja se potuca samo po oblasti privredne povezanosti i koja samo iznova preživa materijal što ga je naučna ekonomija već odavno pružila, radi prijemljivog popularisanja tako reči najgrubljih fenomena i za domaću potrebu buržoazije, dok se inače ograničava na to da otrcane i sujetne predstave agenata buržoaske proizvodnje o vome vlastitom najboljem svetu sistematizuje, ispedantira i proglasi kao večne istine.

33
»Čudnovat je način na koji ekonomisti postupaju. Za njih postoje samo dve vrste ustanova: veštačke i prirodne. Ustanove feudalizma veštačke su, ustanove buržoazije prirodne. U tome oni liče na teologe, koji također priznaju dve vrste religija. Svaka religija koja nije njihova izum je ljudi, dok je njihova vlastita religija otkrovenje gospodnje... To će reći da je istorije bilo, ali da je više nema«. (Karl Marx, Misère de la Philosophie. Rèponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon, 1847, str. 113.) Zaista je komičan gospodin Bastiat koji uobražava da su stari Grci i Rimljani živeli jedino od pljačke. Međutim, kad se mnoge vekove živi od pljačke, mora stalno da bude čega za pljačkanje, ili da se predmet pljačke stalno nanovo proizvodi. Dakle, biće da su i Grci i Rimljani imali svoj proces proizvodnje, dakle svoju ekonomiju, koja je bila materijalna osnovica njihovog sveta upravo kao buržoaska današnjeg. Ili, Bastiat, možda, da način proizvodnje koji počiva na robovskom radu počiva na sistemu pljačke? Onda staje na opasno tlo. Ako je takav džin misli kao što je bio Aristotel grešio veličajući robovski rad, zašto bi bio na pravom putu patuljak-ekonomist Bastiat veličajući najamni rad? — Koristim ovu priliku da s malo reči odbijem zamerku koju mi je prilikom objavljivanja mog spisa Zur Kritik der politischen Oekonomie, 1859, učinio jedan nemačko-američki list. Tamo je rečeno da je moje gledište da određen način proizvodnje i odnosi proizvodnje kakvi su uvek odgovaraju, ukratko da »ekonomska struktura društva čini realnu osnovicu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja, i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti«, da »način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte«, da je sve ovo, doduše, pravilno za današnji svet u kome vladaju mate-

Koliko je jedan deo ekonomista obmanjuje fetišizmom koji prianja uz robni svet, drugim rečima — predmetnim prividom društvenih odredaba rada, dokazuje dosadna i glupa prepirka o ulozi prirode u obrazovanju razmenske vrednosti. Pošto je razmenska vrednost određen društveni manir da se izrazi rad utrošen na izvestan predmet, ne može ona sadržavati više prirodne materije od, recimo, meničnog kursa.

BIGZ, — Prosveta, Beograd, 1973, str. 81—83.

Istorijska tendencija kapitalističke akumulacije

(Kapital)

Karl Marx

Na šta se svodi prvobitna akumulacija kapitala, tj. njegov istorijski postanak? Ukoliko ona nije neposredno pretvaranje robova i kmetova u najamne radnike, dakle gola promena oblika, ona znači samo eksproprijaciju neposrednih proizvođača, tj. raspad privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu.

Privatna svojina, kao suprotnost prema društvenoj, kolektivnoj svojini, postoji samo onde gdje sredstva za rad i drugi spoljašni uslovi rada pripadaju privatnim ljudima. Ali, prema tome da li su ti privatnici radnici ili neradnici, i privatna svojina ima drugi karakter. Bezbrojne nijanse koje nam ona na prvi pogled pruža odražavaju samo prelazna stanja između te dve krajnosti.

Radnikova privatna svojina na njegova sredstva za proizvodnju jeste osnova sitne radinosti, a sitna radinost nužan je uslov za razvitak društvene proizvodnje i slobodne individualnosti samog radnika. Svakako, ovaj način proizvodnje postoji i u okviru ropstva, kmetstva i drugih odnosa zavisnosti. Ali on cveta, razvija svu svoju energiju i dolazi do saobraznog klasičnog ob-

rijalni interesi, ali ne i za srednji vek, u kojem je vladao katolicizam, niti za Atinu i Rim, gdje je vladala politika. Pre svega se moramo začuditi da neko izvoljeva pretpostaviti da su ove svemu svetu poznate fraze o srednjem veku i antičkom svetu makar kome ostale nepoznate. Toliko je jasno da srednji vek nije mogao živeti od katolicizma kao ni antički svet od politike. Baš obrnuto, način na koji se tamo privređivalo objašnjava zašto su u jednom slučaju politika, a u drugom katolicizam igrali glavnu ulogu. Uostalom, dovoljno je samo malo poznavati npr. istoriju rimske republike pa znati da istorija zemljišnog poseda čini njenu zakulisanu istoriju. A s druge strane, već je don Kihot ispaštao zbog svoje zablude da se potukačko viteštvo slaže sa svim ekonomskim oblicima društva.

lika samo kad je radnik slobodan privatan vlasnik uslova rada kojima sam rukuje: seljak njive koju obrađuje, zanatlija alata kojim vlada kao virtuoz.

Za ovaj način proizvodnje pretpostavka je rasparčanost zemlje i ostalih sredstava za proizvodnju. Pored koncentracije tih sredstava, on isključuje i kooperaciju, podelu rada u okviru istih procesa proizvodnje, društveno vladanje i upravljanje nad prirodom i slobodni razvitak društvenih proizvodnih snaga. On se podnosi samo s proizvodnjom i društvom uskih, samoniklih granica. Hteti ovekovečiti ovaj način proizvodnje, značilo bi kako s pravom veli Pecqueur, »dekretovati opštu osrednjost.«[204]

Na izvesnom stupnju razvitka, on rađa materijalna sredstva za svoje sopstveno uništenje. Od toga časa pokreću se u krilu društva snage i strasti koje se u njemu osjećaju sputane. On mora biti uništen i biva uništen. Njegovo uništenje, pretvaranje individualnih i rasparčanih sredstava za proizvodnju u društveno koncentrisana, tj, pretvaranje sićušne svojine mnogih u masovnu svojinu malobrojnih, tj. eksproprijacija velike narodne mase od zemlje, životnih sredstava i sredstava za rad, ova užasna i teška eksproprijacija narodne mase sačinjava predistoriju kapitala. Ona obuhvata niz nasilnih metoda, pri čemu smo mi izvršili smotru samo nad epohalnim kao metodima prvobitne akumulacije kapitala. Eksproprijacija neposrednih proizvođača izvodi se s najnepoštednijim vandalizmom i pod nagonom najbestidnijih, najprljavijih, najpodlijih i najgnusnijih strasti. Privatnu svojinu stečenu sopstvenim radom, koja počiva tako reći na sraščenju pojedinačke nezavisne radne indivudue s njenim uslovima rada, potiskuje kapitalistička privatna svojina, koja počiva na eksploataciji tuđeg, ali formalno slobodnog rada.[251]

Čim je ovaj preobražajni proces u dovoljnom stepenu doveo do raspada starog društva u dubinu i širinu, čim su radnici pretvoreni u proletere, a njihovi uslovi rada u kapital, čim kapitalistički način proizvodnje stane na svoje noge, dalje podruštvljenje rada i dalje pretvaranje zemlje i drugih sredstava za proizvodnju u društveno iskorišćavana, dakle zajednička sredstva za proizvodnju, a otud i dalja eksproprijacija privatnih sopstvenika, dobijaju nov oblik. Ono što se sada ima da ekspropriše nije više radnik koji samostalno privređuje, već kapitalista koji eksploatiše mnoge radnike.

Ova eksproprijacija vrši se igrom unutrašnjih zakona same kapitalističke proizvodnje, centralizacijom kapitala. Jedan kapitalista ubija mnoge. Ruku pod ruku s ovom centralizacijom, ili eksproprijacijom mnogih kapitalista od strane malo njih, razvija se kooperativni oblik procesa rada u sve većem razmeru, tehnička primena nauke, planska eksploatacija zemlje, pretvaranje sredstava za rad u samo zajednički upotrebljiva sredstva za rad, ekonomisanje svima sredstvima za proizvodnju njihovom upotrebom kao sredstava za proizvodnju kombinovanog, društvenog rada, obuhvatanje svih naroda u mrežu svetskog tržišta, a time i internacionalni karakter kapitalističkog poretka. Sa stalnim opadanjem broja kapitalističkih magnata koji

204
C. Pecqueur, Theorie nouvelle d'èconomie sociale et politique, Paris, 1842, str. 435.

251
»Živimo u potpuno novim društvenim odnosima... naši napori idu za tim da se svaka svojina rastavi od svakog rada.« (Sismondi, Nouveaux Principes de l'Economie Politique, sv. II, str. 434.

nasilno prisvajaju i monopolizuju sve prednosti tog preobražajnog procesa, raste masa bede, pritiska, ropstva, degeneracije i eksploatacije, ali i revolt radničke klase, koja stalno nabujava i koju sam mehanizam kapitalističkog procesa proizvodnje školuje, ujedinjuje i organizuje. Monopol kapitala postaje okov za način proizvodnje koji je s njim i pod njim procvetao. Centralizacija sredstava za proizvodnju i podruštvljenje rada dostižu tačku na kojoj više ne mogu podnositi svoju kapitalističku ljusku. Ona se razbija. Kuca poslednji čas kapitalističke privatne svojine. Eksproprijatori bivaju eksproprisani.

Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovine kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.

Pretvaranje rasparčane privatne svojine, koja počiva na sopstvenom radu individua, u kapitalističku svojinu jeste, naravno, nesravnjivo dugotrajniji, mučniji i teži proces nego pretvaranje kapitalističke svojine, koja stvarno već počiva na društvenom karakteru proizvodnje, u društvenu. Tamo se radilo o eksproprijaciji narodne mase od strane malog broja uzurpatora, ovde se radi o eksproprijaciji malog broja uzurpatora od strane narodne mase.[252]

Karl Marx, Kapital,
BIGZ — Prosveta, Beograd, 1973, str. 671—673.

252
»Napredak industrije, čiji je slepi i neotporni nosilac buržoazija, postavlja na mesto izolovanja radnika putem konkurencije njihovo revolucionarno ujedinjavanje putem asocijacije. Tako razvitak industrije izvlači ispod nogu buržoazije samo osnovu na kojoj ona proizvodi i proizvode prisvaja. Ona pre svega proizvodi svog sopstvenog grobara. Njena propast i pobeda proletarijata podjednako su neizbežni... Od svih klasa koje danas stoje nasprам buržoazije samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase rastrojavaju se i propadaju s razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen sopstveni proizvod. Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak, svi se oni bore protiv buržoazije da bi obezbedili od propasti svoj opstanak kao srednjih staleža... oni su reakcionarni, jer hoće da okrenu natrag točak istorije«. (Karl Marx und Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, London 1848, str. 11, 9).

F

Klase, klasne borbe, revolucija, komunizam

Pismo J. Weydemeyeru

Karl Marks

London, 5. marta 1852.

... Što se pak mene tiče, ne pripada mi niti zasluga da sam otkrio postojanje klasa u modernom društvu, niti zasluga da sam otkrio njihovu međusobnu borbu. Buržoaski istoričari su davno pre mene izložili istoriski razvitak te borbe klasa, a buržoaski ekonomisti — ekonomsku anatomiju klasa. Ono novo što sam ja dao sastoji se u tome što sam dokazao:

1. da je *postojanje klasa* povezano samo *s određenim istorijskim fazama razvitka proizvodnje;*

2 da klasna borba neminovno vodi *diktaturi proletarijata;*

3 da ta sama diktatura čini samo prelaz *ka ukidanju svih klasa i ka besklasnom društvu* ...

K. Marx — F. Engels, Pisma o istorijskom materijalizmu,
BIGZ, Beograd, 1972, str. 22.

Buržuji i proleteri[1]

(Manifest komunističke partije)

K. Marx—F. Engels

Historija svakog dosadašnjeg društva[2] jeste historija klasnih borbi.

Slobodan čovjek i rob, patricij i plebejac, barun i kmet, cehovski majstor[3] i kalfa, ukratko — ugnjetač i ugnjeteni stajali su jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile.

U ranijim historijskim epohama nalazimo skoro svugdje potpunu podjelu društva na različite staleže, mnogostruko stupnjevanje društvenih položaja. U starom Rimu imamo patricije, vitezove, plebejce, robove; u srednjem vijeku feudalce gospodare, vazale, cehovske majstore, kalfe, kmetove, a uz to još gotovo u svakoj od tih klasa opet posebne stupnjeve.

1
Pod buržoazijom se razumije klasa modernih kapitalista koji su vlasnici sredstava za proizvodnju i iskorišćuju najamni rad. Pod proletarijatom klasa najamnih radnika koji su, pošto ne posjeduju sredstva za proizvodnju, prinuđeni da prodaju svoju radnu snagu da bi mogli živjeti. **(Engelsova napomena uz englesko izdanje od 1888.)**

2
To jest, tačno govoreći, **pismeno** prenijeta historija, 1847. bila je prethistorija društva, organizacija društva koja je prethodila svakoj pisanoj historiji, još gotovo nepoznata. Otad je Haxthausen otkrio zajedničko zemljišno vlasništvo u Rusiji. Maurer je dokazao da je ono bilo društvena osnova sa koje su sva germanska plemena počela svoj historijski razvitak, a postepeno se iznašlo da su seoske općine sa zajedničkim zemljišnim posjedom bile prvobitni oblik društva od Indije do Irske. Naposljetku je sve ovo krunisao Morgan svojim otkrićem prave prirode **roda** i njegovog položaja u **plemenu,** otkrivši time unutrašnju organizaciju tog prvobitnog komunističkog društva u njenoj tipičnoj formi. S raspadanjem tih prvobitnih zajednica otpočinje cijepanje društva na posebne i na kraju antagonističke klase. **(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888. i njemačkom izdanju od 1890.)**
Ja sam pokušao da taj proces raspadanja pratim u »Porijeklu porodice, privatnog vlasništva i države«, drugo izdanje, Stuttgart, 1886. (Završna rečenica gornje napomene koja se nalazi samo u engleskom izdanju od 1888.)

3
Cehovski majstor — tj. punopravni član ceha a ne šef ceha. **(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)**

Moderno buržoasko društvo, koje je proizašlo iz propasti feudalnog društva, nije ukinulo klasne suprotnosti. Ono je stavilo samo nove klase, nove uslove ugnjetavanja, nove oblike borbe na mjesto starih.

Ali naša epoha, epoha buržoazije, odlikuje se time što je pojednostavila klasne suprotnosti. Cijelo se društvo sve više i više cijepa na dva velika neprijateljska tabora, na dvije velike klase koje stoje neposredno jedna naspram druge — buržoaziju i proletarijat.

(...)

Krupna industrija stvorila je svjetsko tržište, koje je bilo pripremljeno otkrićem Amerike. Svjetsko tržište neizmjerno je razvilo trgovinu, brodarstvo, kopneni saobraćaj. Ovaj je razvitak opet još više raširio industriju, a u istoj mjeri u kojoj se razvijala buržoazija, uvećavala svoje kapitale i potiskivala u pozadinu sve klase naslijeđene od srednjeg vijeka.

Tako mi vidimo kako je sama moderna buržoazija proizvod dugog toka razvitka, niza prevrata u načinu proizvodnje i razmjene.

Svaki taj stupanj razvitka buržoazije bio je praćen odgovarajućim političkim uspjehom. Ona je bila ugnjeteni stalež pod vlašću feudalnih gospodara, naoružana i samoupravna zajednica u komuni[4], ovamo nezavisna gradska republika, onamo treći oporezovani stalež monarhije[5], zatim, u vrijeme manufakture, protivteža plemstvu u staleškoj ili apsolutnoj monarhiji, uopće glavna podloga velikih monarhija, dok najzad, s postankom krupne industrije i svjetskog tržišta, nije osvojila u modernoj predstavničkoj državi isključivu političku vlast. Moderna državna vlast samo je odbor koji upravlja općim poslovima cijele buržoaske klase.

Buržoazija je u historiji odigrala krajnje revolucionarnu ulogu.

Gdje god je došla na vlast, buržoazija je razorila sve feudalne, patrijarhalne i idilične odnose. Ona je nemilosrdno pokidala šarolike feudalne veze koje su čovjeka vezivale za njegovog prirodnog pretpostavljenog, i nije ostavila između čovjeka i čovjeka nikakvu drugu vezu osim golog interesa, osim bezdušnog »plaćanja u gotovu«. Ona je u ledenoj vodi sebičnog računa utopila svete drhtaje pobožnog zanosa, viteškog oduševljenja, malograđanske sentimentalnosti. Ona je lično dostojanstvo pretvorila u razmjensku vrijednost i na mjesto bezbrojnih poveljama priznatih i izvojevanih sloboda stavila jednu besavjesnu slobodu trgovine. Ona je, jednom riječi, na mjesto eksploatacije prikrivene vjerskim i političkim iluzijama stavila otvorenu, besramnu, direktnu, surovu eksploataciju.

4
»Komune« su se zvali gradovi nastali u Francuskoj čak i prije nego što su bili kadri da od svojih feudalnih gospodara otmu gradsku samoupravu i politička prava kao »treći stalež«. Uopće uzevši, mi smo ovdje kao tipičnu zemlju za ekonomski razvitak buržoazije naveli Englesku, a za njen politički razvitak — Francusku. **(Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.)**
Ovako su građani talijanskih i francuskih gradova zvali svoju gradsku općinu pošto su bili otkupili ili izvojevali svoja prva samoupravna prava od feudalnih gospodara. **(Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.)**

5
U engleskom izdanju od 1888. poslije riječi: »nezavisna gradska republika« dodato je: »(kao u Italiji i Njemačkoj)«, a poslije riječi: »treći oporezovani stalež monarhije —« (»kao u Francuskoj)«. Red.

Buržoazija je sa svih dotada dostojanstvenih profesija, na koje se gledalo sa strahopoštovanjem, skinula svetačku aureolu. Ona je liječnika, pravnika, svećenika, pjesnika i učenjaka pretvorila u svoje plaćene najamne radnike.

Buržoazija je sa porodičnog odnosa zderala dirljivi sentimentalni veo i svela ga na čisto novčani odnos.

Buržoazija je sa porodičnog odnosa zderala dirljivi sentimentalni veo i svela ga na čisto novčani odnos.

Buržoazija je otkrila kako je brutalno ispoljavanje snage, zbog kojega se reakcija toliko divi srednjem vijeku, nalazilo odgovarajuću dopunu u najmlitavijem dembelisanju. Tek je ona pokazala šta je ljudska djelatnost u stanju da uradi. Ona je stvorila sasvim drukčija čuda nego što su egipatske piramide, rimski vodovodi i gotičke katedrale, ona je izvela sasvim drukčije pohode nego što su bile seobe naroda i križarski ratovi.

Buržoazija ne može da postoji a da neprekidno ne revolucionira oruđa za proizvodnju, dakle odnose proizvodnje, pa dakle i cjelokupne društvene odnose. A svima ranijim industrijskim klasama bio je naprotiv, prvi uslov opstanka nepromijenjeno zadržavanje starog načina proizvodnje. Stalno revolucioniranje proizvodnje, neprekidno potresanje svih društvenih odnosa, vječna nesigurnost i kretanje izdvajaju buržoasku epohu prema svima drugima. Ona rastvara sve čvrste, zarđale odnose sa svima starinskim predstavama i shvaćanjima koji ih prate; svi novi odnosi zastaruju prije no što mogu da očvrsnu. Sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara se u dim, sve što je sveto oskrvnjuje se, i ljudi najzad bivaju prisiljeni da na svoj životni položaj, na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima.

Potreba za sve raširenijim tržištima gdje će prodati svoje proizvode goni buržoaziju preko cijele zemljine kugle. Svugdje ona mora da se ugnijezdi, svugdje da se naseli, svugdje da uspostavi veze.

Buržoazija je eksploatacijom svjetskog tržišta dala kosmopolitski karakter proizvodnji i potrošnji svih zemalja. Na veliku žalost reakcionara, ona je izvukla nacionalno tlo ispod nogu industrije. Uništene su prastare nacionalne industrije i uništavaju se svakodnevno još uvijek. Potiskuju ih nove industrije čije uvođenje postaje životno pitanje za sve civilizirane nacije, industrije koje više ne prerađuju domaće sirovine, već sirovine koje dolaze iz najudaljenijih oblasti, i čiji se fabrikati ne troše samo u zemlji već u isto vrijeme i u svim dijelovima svijeta. Na mjesto starih potreba, zadovoljavanih domaćim proizvodima, stupaju nove koje za svoje zadovoljenje traže proizvode najdaljih zemalja i klima. Na mjesto stare lokalne i nacionalne samodovoljnosti i ograđenosti stupa svestrani saobraćaj, svestrana uzajamna zavisnost nacija. A kako je u materijalnoj, tako je i u duhovnoj proizvodnji. Nacionalna jednostranost i ograničenost postaje sve više nemoguća, a iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost.

Brzim poboljšanjem svih oruđa za proizvodnju, beskrajno olakšanim saobraćajem buržoazija uvlači u civilizaciju sve pa i najbarbarskije nacije.

Jeftine cijene njenih roba jesu teška artiljerija kojom ona ruši sve kineske zidove, kojom ona i najuporniju mržnju barbara protiv stranaca prisiljava na kapitulaciju. Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu takozvanu civilizaciju, tj. da postanu buržuji. Jednom riječi, ona udešava svoj svijet po svom vlastitom liku.

Buržoazija je selo potčinila gospodstvu grada. Ona je stvorila ogromne gradove, ona je silno uvećala broj gradskog stanovništva prema seoskom i tako znatan dio stanovništva otela od idiotizma seoskog života. Kao što je selo učinila zavisnim od grada, tako je ona barbarske i polubarbarske zemlje učinila zavisnim od civiliziranih zemalja, seljačke narode od buržoaskih naroda, Istok od Zapada.

Buržoazija sve više i više savlađuje rasparčanost sredstava za proizvodnju, posjeda i stanovništva. Ona je nagomilala stanovništvo, centralizirala sredstva za proizvodnju i koncentrirala vlasništvo u malo ruku. Nužna posljedica toga bila je politička centralizacija. Nezavisne, gotovo samo savezom povezane provincije s različitim interesima, zakonima, vladama i carinama sabijene su u jednu naciju, jednu vladu, jedan zakon, jedan nacionalni klasni interes, jednu carinsku granicu.

Buržoazija je u svojoj jedva stogodišnjoj klasnoj vladavini stvorila masovnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prošle generacije zajedno. Potčinjavanje prirodnih sila, mašinska proizvodnja, primjena kemije u industriji i zemljoradnji, parobrodarstvo, željeznice, električni telegrafi, privođenja poljoprivredi čitavih dijelova svijeta, pretvaranje rijeka u plovne, čitava stanovništva koja kao da su nikla iz zemlje — koje je ranije stoljeće slutilo da su takve proizvodne snage drijemale u krilu društvenog rada!

Vidjeli smo dakle: sredstva za proizvodnju i promet na osnovi kojih se izgradila buržoazija stvorena su u feudalnom društvu. Na izvjesnom stupnju razvitka tih sredstava za proizvodnju i promet odnosi u kojima je feudalno društvo proizvodilo i razmjenjivalo, feudalna organizacija poljoprivrede i manufakture, jednom riječi — feudalni odnosi vlasništva nisu više odgovarali već razvijenim proizvodnim snagama. Oni su proizvodnju kočili umjesto da je unapređuju. Oni su se pretvorili u njene okove. Oni su morali biti raskinuti, i bili su raskinuti.

Na njihovo mjesto došla je slobodna konkurencija sa njoj svojstvenom društvenom i političkom strukturom, sa ekonomskom i političkom vlašću buržoaske klase.

Pred našim očima vrši se slično kretanje. Buržoaski odnosi proizvodnje i prometa, buržoaski odnosi vlasništva, moderno buržoasko društvo koje je čarobnjački izazvalo tako silna sredstva za proizvodnju i promet liči na čarobnjaka koji više ne može da savlada podzemna sile koje je dozvao. Decenijima je historija industrije i trgovine samo historija pobune modernih proizvodnih snaga protiv modernih odnosa proizvodnje, protiv odnosa vlasništva koji su životni uslovi buržoazije i njene vladavine. Dovoljno je navesti trgovinske krize, koje svojim periodičnim ponavljanjem sve opasnije ugrožavaju opstanak čitavog buržoaskog društva. U trgovinskim krizama

redovno se uništava veliki dio ne samo izrađenih proizvoda nego i već stvorenih proizvodnih snaga. U krizama izbija društvena epidemija koja bi svima ranijim epohama izgledala kao besmislica — epidemija prekomjerne proizvodnje. Društvo se najednom nalazi bačeno natrag u stanje trenutnog barbarstva; reklo bi se da su mu glad i opći rat do uništenja presjekli sve izvore sredstava za život; industrija, trgovina izgledaju uništene, a zašto? Zato što društvo ima suviše civilizacije, suviše sredstava za život, suviše industrije, suviše trgovine. Proizvodne snage koje mu stoje na raspolaganju ne služe više za unapređivanje buržoaske civilizacije i[6] buržoaskih odnosa vlasništva; naprotiv, one su postale odviše silne za te odnose, one su njima zakočene; a čim savladaju tu zakočenost, dovode čitavo buržoasko društvo u nered, ugrožavaju opstanak buržoaskog vlasništva. Buržoaski odnosi postali su preuski da bi obuhvatili bogatstvo koje su stvorili. — Čime buržoazija savlađuje krize? S jedne strane prisilnim uništavanjem mase proizvodnih snaga; s druge strane osvajanjem novih tržišta i temeljitijom eksploatacijom starih tržišta. Dakle, čime? Time što priprema svestranije i silnije krize, a smanjuje sredstva za sprečavanje kriza.

Oružje kojim je buržoazija srušila feudalizam okreće se sada protiv same buržoazije.

Ali buržoazija nije samo iskovala oružje koje joj donosi smrt; ona je stvorila i ljude koji će to oružje nositi — moderne radnike, proletere.

U istoj mjeri u kojoj se razvijala buržoazija, tj. kapital, u istoj mjeri razvija se i proletarijat, klasa modernih radnika koji žive samo dotle dok nalaze rada i koji samo dotle nalaze rada dok njihov rad uvećava kapital. Ti radnici koji moraju da se prodaju na parče, jesu roba kao svaki drugi trgovinski artikal i zbog toga su jednako izloženi slučajnostima konkurencije, svim kolebanjima tržišta.

Rad proletera izgubio je rasprostiranjem mašina i podjelom rada svaki samostalni karakter, a time i svaku draž za radnika. On postaje prost dodatak mašini od koga se traži samo pokret ruke koji je najjednostavniji, najjednoličniji i koji se najlakše nauči. Zato se troškovi koje radnik prouzrokuje ograničavaju gotovo samo na ona životna sredstva koja su mu potrebna za svoje izdržavanje i produženje svoje rase. Međutim, cijena neke robe, pa dakle i rada, jednaka je troškovima njene proizvodnje. Zbog toga, što više raste odvratnost rada, to više opada najamnina. I još više. Što više raste primjena mašina i podjela rada, to više raste i masa rada, bilo uvećavanjem broja radnih sati, bilo uvećavanjem rada koji se zahtijeva za neko određeno vrijeme, ubrzavanjem hoda mašina itd.

Moderna industrija pretvorila je malu radionicu patrijarhalnog majstora u krupnu tvornicu industrijskog kapitalista. Mase radnika, satjerane u tvornice, bivaju organizirane po vojnički. Kao prosti vojnici industrije oni se stavljaju pod nadzor čitave hijerarhije industrijskih podoficira i oficira. Oni nisu samo robovi buržoaske klase, buržoaske države; njih svakog dana

6
U kasnijim izdanjima, počevši od njemačkog izdanja iz godine 1872, riječi: »buržoaske civilizacije i« — izostavljene su. Red.

i svakog sata porobljava mašina, nadzornik i prije svega sam pojedini buržuj koji se bavi proizvodnjom. Ovaj despotizam utoliko je sitničaviji, mrskiji, utoliko više izaziva ogorčenje ukoliko proglašava zarađivanje kao svoj jedini cilj.

Ukoliko ručni rad zahtijeva manje vještine i ispoljavanja snage, tj. što se moderna industrija više razvija, to se više rad muškaraca potiskuje radom žena i djeca. Za radničku klasu više nemaju društvene važnosti razlike u spolu ili starosti. Postoje još samo radna oruđa koja prema starosti i spolu prouzrokuju različite troškove.

Kad je eksploatacija radnika od strane tvorničara već toliko završena da on dobije u gotovu isplaćenu nadnicu, na njega se obaraju drugi dijelovi buržoazije, kućevlasnik, trgovčić, zajmodavac na zaloge itd.

Dosadašnji sitni srednji stalež, sitni industrijalci, trgovci i rentijeri, zanatlije i seljaci, sve te klase srozavaju se u proletarijat dijelom time što njihov mali kapital nije dovoljan za vođenje krupne industrije te podliježe konkurenciji većih kapitalista, dijelom time što njihova vještina izgubi vrijednost uslijed novih načina proizvodnje. Tako se proletarijat regrutira iz svih klasa stanovništva.

Proletarijat prolazi kroz više stupnjeva razvitka. Njegova borba protiv buržoazije počinje s njegovim postankom.

U početku se bore pojedini radnici, zatim radnici jedne tvornice, onda radnici neke grane rada u jednom mjestu protiv pojedinog buržuja koji ih neposredno eksploatira. Oni svoje napade ne upravljaju samo protiv buržoaskih odnosa proizvodnje, oni ih upravljaju i protiv samih oruđa za proizvodnju; oni uništavaju stranu konkurentsku robu, razbijaju mašine, pale tvornice, pokušavaju da povrate izgubljeni položaj srednjovjekovnog radnika.

Na tome stupnju radnici sačinjavaju masu raštrkanu po cijeloj zemlji i rascjepkanu konkurencijom. Masovnije zbijanje radnika još nije posljedica njihovog vlastitog udruživanja, već posljedica udruživanja buržoazije, koja radi postizavanja svojih vlastitih političkih ciljeva mora da stavi u pokret cijeli proletarijat i privremeno još može to da uradi. Na tom stupnju, dakle, proletarijat ne vodi borbu protiv svojih neprijatelja, već protiv neprijatelja svojih neprijatelja, protiv ostataka apsolutne monarhije, protiv veleposjednika, protiv neindustrijskih buržuja, malograđana. Tako je čitavo historijsko kretanje koncentrirano u rukama buržoazije; svaka pobjeda koja se tako izvojuje jeste pobjeda buržoazije.

Ali, s razvitkom industrije ne dolazi samo do umnožavanja proletarijata; on se zbija u veće mase, njegova snaga raste i on je više osjeća. Interesi, životni uslovi proletarijata sve se više ujednačuju, jer mašina sve više briše razlike u radu, a nadnicu gotovo svuda obara na jednako niski nivo. Rastuća konkurencija među samom buržoazijom i trgovinske krize koje od tuda proističu čine da najamnina radnika postaje sve kolebljivija; sve brže neprekidno poboljšavanje mašina čini čitav njegov životni položaj sve nesigurnijim; sukobi između pojedinačnog radnika i pojedinačnog buržuja sve

više dobijaju karakter sukoba između dvije klase. Radnici otpočinju da stvaraju koalicije protiv buržuja; skupljaju se za održavanje svoje najamnine. Oni zasnivaju čak i trajna udruženja da bi se snabdjeli sredstvima za slučaj bunta.

Mjestimično, borba se pretvara u pobune.

S vremena na vrijeme pobjeđuju radnici, ali samo prolazno. Krajnji rezultat njihove borbe nije neposredni uspjeh, nego udruživanje radnika koje se sve više širi. Tome pomaže porast saobraćajnih sredstava koja proizvodi krupna industrija i koja dovode u vezu radnike raznih mjesta. Potrebna je, međutim, samo veza pa da se mnoge lokalne borbe, koje su svuda istog karaktera centraliziraju u nacionalnu, u klasnu borbu. A svaka klasna borba je politička borba. Udruživanje, za koje su građanima srednjeg vijeka s njihovim vicinalnim putovima bili potrebni vjekovi, moderni proleteri postižu sa željeznicama za malo godina.

Ovo organiziranje proletera u klasu, a s time u političku partiju, biva opet svakog trenutka razbijeno konkurencijom među samim radnicima. Ali se organizacija rađa stalno na novo, jača, čvršća, moćnija. Ona borbom postiže priznanje pojedinačnog interesa radnika u zakonskoj formi, iskorišćujući pocijepanost u krilu same buržoazije. Tako je bilo sa zakonom o desetosatnom radnom danu u Engleskoj.

Sukobi među klasama starog društva uopće mnogostruko pomažu razvitak proletarijata. Buržoazija se nalazi u neprekidnoj borbi: spočetka protiv aristokracije; kasnije protiv dijelova same buržoazije čiji interesi dolaze u protivrječnost sa napretkom industrije; uvijek protiv buržoazije svih stranih zemalja. U svima tim borbama ona je prinuđena da apelira na proletarijat, da traži njegovu pomoć i da ga tako uvlači u politički pokret. Tako ona sama dodaje proletarijatu svoje vlastite elemente obrazovanja,[7] tj., pruža mu oružje protiv same sebe.

Zatim, kao što smo vidjeli, uslijed napretka industrije čitavi dijelovi vladajuće klase bivaju bacani u proletarijat ili bar ugroženi u životnim uslovima. I oni dovode proletarijatu masu elemenata obrazovanja.[8]

Naposljetku, u vrijeme kada se klasna borba približava rješenju, proces raspadanja u okviru vladajuće klase, u okviru cijelog starog društva, uzima tako žestok, tako oštar karakter da se jedan mali dio vladajuće klase odriče od nje i priključuje revolucionarnoj klasi, klasi koja u svojim rukama nosi budućnost. I zato, kao što je nekad jedan dio plemstva prešao na stranu buržoazije, tako sada jedan dio buržoazije prelazi na stranu proletarijata, a naročito jedan dio buržuja-ideologa koji su se uzdigli do teoretskog razumijevanja cjelokupnog historijskog kretanja.

7
U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »svoje vlastite elemente obrazovanja« odštampano je— »svoje vlastite elemente političkog i općeg obrazovanja«. Red.

8
U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »elemenata obrazovanja« odštampano je — »svježih elemenata prosvjećivanja i napretka«. Red.

Od svih klasa koje danas stoje naspram buržoazije samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase rastrojavaju se i propadaju s razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen vlastiti proizvod.

Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak, svi se oni bore protiv buržoazije da bi osigurali od propasti svoj opstanak kao srednjih staleža. Oni dakle nisu revolucionarni već konzervativni. Oni su, štaviše, reakcionarni, jer hoće da okrenu natrag točak historije. Ako su revolucionarni, onda su to s obzirom na svoj predstojeći prelazak u proletarijat, onda oni ne brane svoje sadašnje već svoje buduće interese, onda oni napuštaju svoje vlastito stanovište i staju na stanovište proletarijata.

Lumpenproletarijat, ta pasivna trulež najdonjih slojeva starog društva, bit će djelimično ubačen u pokret proleterskom revolucijom, ali će se po čitavom svom životnom položaju radije dati potkupiti za reakcionarna rovarenja.

Životni uslovi starog društva već su uništeni u životnim uslovima proletarijata. Proleter nema vlasništva, njegov odnos prema ženi i djeci nema više ništa zajedničko s buržoaskim porodičnim odnosom, moderni industrijski rad, moderno robovanje kapitalu, jednako u Engleskoj, kao u Francuskoj, u Americi kao u Njemačkoj, oduzelo mu je svaki nacionalni karakter. Zakoni, moral, religija za njega su samo buržoaske predrasude iza kojih se kriju buržoaski interesi.

Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uslovima svog načina prisvajanja. Proleteri mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj vlastiti dosadašnji način prisvajanja, a time i čitavi dosadašnji način prisvajanja. Proleteri nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatna osiguranja.

Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u interesu manjina. Proleterski pokret je samostalni pokret ogromne većine u interesu ogromne većine. Proletarijat, najniži sloj sadašnjeg društva, ne može da se podigne, ne može da se uspravi a da se ne baci u zrak cijela nadgradnja slojeva koji sačinjavaju službeno društvo.

Borba proletarijata protiv buržoazije spočetka je nacionalna po formi, iako nije to po sadržaju. Razumije se da proletarijat svake zemlje mora prvo da svrši sa svojom vlastitom buržoazijom.

Ocrtavši najopćije faze razvitka proletarijata, mi smo pratili više ili manje prikriveni građanski rat, u okviru postojećeg društva do one tačke na kojoj on izbija u otvorenu revoluciju i proletarijat nasilnim obaranjem buržoazije zasniva svoju vladavinu.

Svako dosadašnje društvo počivalo je, kako smo vidjeli, na suprotnosti između ugnjetačkih i ugnjetenih klasa. A da bi neka klasa mogla biti ugnjetavana, moraju joj biti osigurani uslovi u kojima može bar da tavori svoj ropski život. Srednjovjekovni kmet podigao se u kmetstvu do člana komune, kao što se sitni građanin pod jarmom feudalnog apsolutizma podigao do buržuja. Moderni radnik, naprotiv, umjesto da se podiže sa napretkom industrije, srozava se sve dublje ispod uvjeta svoje vlastite klase. Radnik postaje

pauper, a pauperizam se razvija još brže nego stanovništvo i bogatstvo. Time jasno izlazi na vidjelo da je buržoazija nesposobna da još duže ostane vladajuća klasa društva i da životne uslove svoje klase nameće društvu kao regulatorni zakon. Ona je nesposobna da vlada, jer je nesposobna da svom robu osigura egzistenciju u samom njegovom ropstvu, jer je prisiljena da ga sroza u položaj u kome mora da ga hrani umjesto da on nju hrani. A društvo ne može više da živi pod njom, tj. njen život se više ne podnosi sa društvom.

Najbitniji uslov za opstanak i vladavinu buržoaske klase je nagomilavanje bogatstva u rukama privatnih osoba, stvaranje i umnožavanje kapitala. Uslov kapitala je najamni rad. Najamni rad počiva isključivo na konkurenciji među radnicima. Napredak industrije, čiji je slijepi i neotporni nosilac buržoazija, postavlja na mjesto izoliranja radnika putem konkurencije njihovo revolucionarno ujedinjavanje putem asocijacije. Tako razvitak krupne industrije izvlači ispod nogu buržoazije samu osnovu na kojoj ona proizvodi i proizvode prisvaja. Ona prije svega proizvodi svog vlastitog grobara. Njena propast i pobjeda proletarijata podjednako su neizbježne.

Karl Marx — Friedrich Engels, Manifest komunističke partije
Naprijed, Zagreb, 1973, str. 24—36.

Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države

Friedrich Engels

(...)

Država, dakle, nikako nije društvu izvana nametnuta sila; isto tako ona nije »otjelovljenje moralne ideje«, »slika i otjelovljenje uma«, kako tvrdi Hegel.[48] Ona je, naprotiv, proizvod društva na određenom stupnju razvoja; ona je priznanje da se to društvo zaplelo u nerazrješivu protivurječnost sa samim sobom, da se podijelilo na nepomirljive suprotnosti koje je nemoćno da savlada. A da ove suprotnosti, klase sa suprotnim ekonomskim interesima, ne bi u jalovoj borbi iscrple i sebe i društvo, postala je neophodnom sila koja prividno stoji iznad društva i koja treba da ublažava konflikt, da ga drži unutar granica »poretka«; a ta sila koja je proizašla iz društva, ali koja se stavlja iznad njega i sve se više otuđuje od njega, jeste država.

Nasuprot staroj gentilnoj organizaciji država se odlikuje, prvo, podjelom državljana *po teritoriju*. Kao što smo vidjeli, stare gentilne zajednice, stvorene i održavane krvnom vezom, postale su nedovoljne najviše stoga što su pretpostavljale vezanost članova za jedan određen teritorij, a to je davno prestalo. Teritorij je ostao, ali su ljudi postali pokretljivi. Uzeta je, dakle, teritorijalna podjela kao polazna tačka, a građani su imali da ostvaruju svoja javna prava i dužnosti tamo gdje su se naselili, bez obzira na gens i pleme. Ova organizacija državljana po mjesnoj pripadnosti zajednička je svima državama. Stoga ona nama izgleda prirodna; ali vidjeli smo kakve su uporne i dugotrajne borbe bile potrebne prije nego što je ona u Ateni i Rimu uspjela da zauzme mjesto stare organizacije po rodovima.

Druga odlika je ustanova *javne vlasti*, koja nije više neposredno istovetna sa stanovništvom koje se sâmo organiziralo kao oružana sila. Ova posebna javna vlast je nužna, jer je samoaktivna oružana organizacija stanovništva postala nemoguća otkako se društvo podijelilo na klase. I robovi spadaju u stanovništvo, 90.000 atenskih građana prema 365.000 robova čine samo povlašćenu klasu. Narodna vojska atenske demokracije bila je aristokratska javna vlast u odnosu na robove i držala ih je u pokornosti; ali, kao što je gore opisano, i za držanje građana u pokornosti bila je potrebna žandarmerija. Ta javna vlast postoji u svakoj državi, ona se sastoji ne samo od naoružanih ljudi, već i od materijalnih dodataka, tamnica i prinudnih

48
Hegel, Osnove filozofije prava, §§ 257 i 360.

ustanova, svih vrsta o kojima gentilno uređenje nije ništa znalo. Ona može biti vrlo neznatna, gotovo beznačajna, u društvima sa još nerazvijenim klasnim suprotnostima i u udaljenim područjima, kao što je to slučaj povremeno i mjestimično u Sjedinjenim Američkim Državama. Ali ona jača u korak sa zaoštravanjem klasnih suprotnosti u okviru države i s povećanjem teritorija i broja stanovnika država koje međusobno graniče — dovoljno je pogledati našu današnju Evropu, gdje su klasne borbe i osvajačka konkurencija uzdigle javnu vlast na visinu sa koje ona prijeti da proguta cijelo društvo, pa čak i državu.

Da bi se održavala ta javna vlast, potrebne su uplate građana — *porezi*. Oni su bili potpuno nepoznati gentilnom društvu. Ali mi bismo danas imali o tome dosta da kažemo. S razvitkom civilizacije ni porezi nisu više dovoljni: država izdaje mjenicu na budućnost, zaključuje zajmove, *državne dugove*. I o ovome bi imala stara Evropa šta da kaže.

Raspolažući javnom vlašću i pravom ubiranja poreza, činovnici sad stoje kao organi društva *iznad* društva. Slobodno, dobrovoljno poštovanje koje se ukazivalo organima gentilnog uređenja njima nije dovoljno, čak i kad bi ga mogli imati; kao nosiocima vlasti koja se otuđuje od društva, mora im se pribaviti autoritet izuzetnim zakonima, na osnovu kojih oni uživaju naročitu neprikosnovenost i nepovredivost. Najbjedniji policijski službenik civilizirane države ima više »autoriteta« nego svi organi gentilnog društva zajedno, ali najmoćniji vladalac i najveći državnik ili vojskovođa doba cilizacije može pozavidjeti najneznatnijem gentilnom starješini na neizuđenom i neosporavanom poštovanju koje mu je ukazivano. Jedan se nalazi baš usred društva, dok je drugi prinuđen da predstavlja nešto iznad i izvan društva.

Kako je država nastala iz potrebe da se obuzdaju klasne suprotnosti, a kako je istodobno nastala usred sukoba klasa, to je ona po pravilu država najmoćnije, ekonomski vladajuće klase, koja pomoću nje postaje i politički vladajuća klasa, te tako stječe nova sredstva za ugnjetavanje i eksploataciju potlačene klase. Tako je antička država bila prije svega država robovlasnika za ugnjetavanje robova kao što je feudalna država bila organ plemstva za ugnjetavanje kmetova i podložnika, a moderna predstavnička država oruđe eksploatacije najamnog rada od strane kapitala. Međutim ima izuzetno perioda kad su klase, koje se bore, po svojim snagama toliko blizu ravnoteži da državna vlast, kao prividna posrednica, trenutno dobiva izvjesnu samostalnost prema objema. Takva je apsolutna monarhija XVII i XVIII vijeka, koja uravnotežava plemstvo i buržoaziju; takav je bonapartizam Prvog i naročito Drugog francuskog carstva, koji je izigravao proletarijat pomoću buržoazije i buržoaziju pomoću proletarijata. Najnovije postignuće ove vrste, gdje vladajući i podložnici izgledaju podjednako komično, jeste novo njemačko carstva Bismarckove nacije: ovdje se drže u ravnoteži kapitalisti i radnici i podjednako im se podvaljuje u korist propalih pruskih provincijskih plemića.

Osim toga, u većini historijskih država državljanima su priznata prava proporcionalno s njihovom imovinom, i time je neposredno rečeno da je država organizacija imućne klase za zaštitu od klase koja nema ništa. Tako je bilo već s atenskim i rimskim imovinskim klasama. Tako u srednjovjekovnoj feudalnoj državi, gdje se politička moć raspoređivala prema zemljišnom posjedu. Tako je s izbornim cenzusom u modernim predstavničkim državama. Međutim, to političko priznanje imovinskih razlika nije nipošto bitno. Na-

protiv, ono obilježava niži stupanj državnog razvoja. Najviši državni oblik, demokratska republika, koja u našim modernim društvenim odnosima postaje sve više neizbježna nužnost, i koja je državni oblik u kome se jedino može riješiti posljednja odlučujuća borba između proletarijata i buržoazije — demokratska republika službeno više ne priznaje imovinske razlike. U njoj bogatstva iskorišćuju svoju moć indirektno, ali utoliko sigurnije. S jedne strane — u obliku neposredne korupcije činovnika, u čemu je Amerika klasičan primjer, s druge strane — u obliku saveza vlade s burzom, koji se provodi utoliko lakše ukoliko više rastu državni dugovi i ukoliko više dionička društva koncentriraju u svojim rukama ne samo transport, nego i samu proizvodnju, te opet nalaze svoj centar u burzi. Za to nam, osim Amerike, pruža uvjerljiv primjer i najnovija Francuska republika, a također je i čestita Švajcarska dala svoj obol na tom polju. Ali da za taj bratski savez vlade i burze nije potrebna demokratska republika, potvrđuje, pored Engleske, novo njemačko carstvo, gdje se ne može reći koga je više uzdiglo opće pravo glasa, Bismarcka ili Bleichrödera. I najzad, imućna klasa neposredno vlada putem općeg prava glasa. Dokle god potlačena klasa — dakle u našem slučaju proletarijat — ne bude još zrela da sama sebe oslobodi, dotle će ona, u većini, smatrati postojeći društveni poredak kao jedino mogućan, i politički biti prirepak kapitalističke klase, njeno krajnje lijevo krilo. Ali ukoliko postaje zrelija da sama sebe oslobodi, utoliko se ona konstituira kao posebna partija, bira svoje vlastite a ne kapitalističke predstavnike. Opće pravo glasa je na taj način mjerilo zrelosti radničke klase. Više od toga ono ne može i neće nikad biti u današnjoj državi, ali to je i dovoljno. Onog dana kad termometar općeg prava glasa pokaže tačku ključanja kod radnika, oni će, kao i kapitalisti, znati šta to znači.

Država, dakle, ne postoji odvajkada. Bilo je društava koja su izlazila na kraj i bez nje, koja nisu imala ni pojma o državi i državnoj vlasti. Na određenom stupnju ekonomskog razvoja, koji je bio nužno povezan s rascjepom društva na klase, država je zbog ovoga rascjepa postala nužnost. Sad se približavamo brzim koracima razvojnom stupnju proizvodnje na kome postojanje tih klasa ne samo što će prestati da bude nužnost, već će postati stvarna smetnja proizvodnji. One će nestati isto tako neminovno kao što su ranije nastale. S njima će neminovno nestati i država. Društvo koje će iznova organizirati proizvodnju na osnovi slobodne i jednake asocijacije proizvođača, premjestit će cijelu državnu mašinu tamo gdje će joj tada biti mjesto: u muzej starina, pored kolovrata i brončane sjekire.

(...)

Naprijed, Zagreb, 1973, str. 170—174.

Pariška komuna

(Građanski rat u Francuskoj)

Karl Marx

Zorom 18. marta 1871. Pariz se probudio od gromoglasnih uzvika: »Živjela Komuna!« Šta je Komuna, ta sfinga koja toliko muči buržoaske mozgove?

»Proleteri Pariza« — rekao je Centralni komitet u svome manifestu od 18. marta — »usred poraza i izdaje vladajućih klasa shvatili su da je kucnuo čas kad oni moraju spasavati situaciju, uzimajući u svoje ruke vođenje javnih poslova... Oni su shvatili da je njihova najviša dužnost i apsolutno pravo da sami postanu gospodari svoje sudbine, uzimajući vlast u svoje ruke«.

Ali radnička klasa ne može jednostavno prisvojiti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje vlastite ciljeve.

Centralizirana državna vlast sa svojim svuda prisutnim organima — stajaćom vojskom, policijom, birokracijom, svećenstvom, sudskim staležom, organima stvorenim po planu sistematske i hijerarhijske podjele rada — potječe iz vremena apsolutne monarhije kada je buržoaskom društvu, koje se tek stvaralo, služila kao moćno oružje u njegovim borbama protiv feudalizma. Pa ipak je njen razvitak bio sprečavan svakojakom srednjovjekovnom starudijom, vlasteoskim i plemićkim prerogativima, lokalnim privilegijama, gradskim i cehovskim monopolima i pokrajinskim zakonodavstvima.

Divovska metla francuske revolucije XVIII vijeka zbrisala je sve ove ostatke prošlih vremena, i tako ujedno očistila društveno tlo od posljednjih prepreka koje su stajale na putu za podizanje moderne državne zgrade. Ta moderna državna zgrada bila je izgrađena za vrijeme Prvog carstva, koje je opet i samo bilo plod koalicionih ratova stare polufeudalne Evrope protiv moderne Francuske. Za vrijeme narednih režima, vlada stavljena pod kontrolu parlamenta, tj. pod neposrednu kontrolu imućnih klasa, nije postala samo izvorište ogromnih državnih dugova i teških poreza; zbog neodoljive privlačne snage svojih položaja, svojih prihoda i svojeg prava davanja službe ona je postala ne samo jabuka razdora za suparničke stranke i pustolova vladajućih klasa — već se i njen politički karakter mijenjao istodobno s ekonomskim promjenama u društvu.

U istoj mjeri, u kojoj je napredak moderne industrije razvijao, proširivao, produbljivao klasni antagonizam između kapitala i rada, državna vlast je sve više i više dobivala karakter nacionalne vlasti kapitala nad radom, javne sile organizirane za socijalno porobljavanje, karakter mašine klasnog despotizma. Poslije svake revolucije, koja označava izvjestan napredak klasne borbe, čisto ugnjetački karakter državne vlasti ispoljava se sve otvorenije. Revolucija od 1830. prenijela je vlast sa zemljoposjednika na kapitaliste, i time s daljih na neposrednije protivnike radnika. Buržoaski republikanci, koji su u ime februarske revolucije prigrabili državnu vlast, iskoristili su je za

junski pokolj, da bi radničkoj klasi dokazali da »socijalna« republika znači republiku koja zajamčava socijalno porobljavanje radnika i da bi rojalistički raspoloženu masu buržuja i zemljoposjednika uvjerili da mirne duše mogu prepustiti buržoaskim »republikancima« brige i koristi upravljanja. Međutim, poslije svoga jedinog herojskog podviga u junu, buržoaski republikanci morali su da se povuku sa prvog na posljednje mjesto u Stranci reda — u toj koaliciji svih konkurentskih frakcija i stranaka prisvajačkih klasa, stvorenoj na osnovi sada već otvoreno priznatog antagonizma prema proizvođačkim klasama. Pravi oblik njihove zajedničke vladavine bila je *parlamentarna republika s* Lujem Bonapartom kao predsjednikom; to je bila vladavina otvoreno priznatog klasnog terorizma i sračunatog vrijeđanja »vile multitude« (gnusne gomile). Ako je, kao što je rekao Thiers, parlamentarna republika bila državni oblik, koji je najmanje razdvajao različite frakcije vladajuće klase, ona je, s druge strane, stvarala provaliju između ove klase i cjelokupnog društvenog organizma izvan njenih malobrojnih redova. Ograničenja koja je pod ranijim režimima unutrašnja podvojenost te klase još nametala državnoj vlasti, otpala su sada s njenim ujedinjenjem. S obzirom na prijeteću opasnost od ustanka proletarijata, ujedinjena imućna klasa je sad bezobzirno i besramno iskorišćivala državnu vlast kao nacionalnu ratnu mašinu kapitala protiv rada. Ali u svom neprekidnom križarskom ratu protiv proizvođačkih masa morala je ona ne samo da daje izvršnoj vlasti sve jaču moć ugnjetavanja nego je također morala svoju vlastitu parlamentarnu tvrđavu — Nacionalnu skupštinu — malo-pomalo da lišava svih sredstava obrane protiv izvršne vlasti. Izvršna vlast, u ličnosti Luja Bonaparta, izbacila ju je napolje. Prirodna posljedica republike Stranke reda bilo je Drugo carstvo.

(...)

Sušta suprotnost carstva bila je Komuna. Parola »socijalne republike«, kojom je pariski proletarijat objavio februarsku revoluciju, izražavala je samo neodređenu težnju za jednom republikom koja je imala da ukloni ne samo monarhijski oblik klasne vladavine nego i samu klasnu vladavinu. Komuna je bila određeni oblik ove republike.

Pariz, centar i sjedište stare državne vlasti, a ujedno i socijalni bastion francuske radničke klase, Pariz se digao na oružje protiv pokušaja Thiersova i njegovih »šljivara« da opet uspostave i ovjekovječe staru državnu vlast, koju im je carstvo ostavilo u amanet. Pariz je mogao da se odupre samo zato što se poradi opsade oslobodio vojske, na čije mjesto je postavio Nacionalnu gardu, sastavljenu pretežno od radnika. Ovoj činjenici valjalo je sad dati karakter stalnosti. Prvi dekret Komune bio je stoga dekret o ukidanju stajaće vojske i njenom zamjenjivanju naoružanim narodom.

Komuna je bila sastavljena od gradskih odbornika, izabranih na osnovi općeg prava glasa u raznim okruzima Pariza. Oni su bili odgovorni i priznati predstavnici radničke klase. Komuna je imala da bude ne parlamentarno, nego radno tijelo, izvršno i zakonodavno u isto vrijeme. Policija, umjesto da i dalje bude oruđe centralne vlade, odmah je lišena svih svojih političkih funkcija i pretvorena u odgovoran i u svako doba smjenjiv organ Komune. Isto tako i činovnici svih ostalih grana uprave. Počevši od članova Komune pa naniže, javna služba morala se vršiti uz *radničku nadnicu*. Sve

povlastice državnih velikodostojnika kao i njihova primanja za reprezentaciju iščezli su zajedno s tim velikodostojnicima. Javna zvanja prestala su da budu privatno vlasništvo kreatura centralne vlade. Ne samo gradska uprava, već i sva dotle od strane države vršena inicijativa prešla je u ruke Komune.

Pošto se oslobodila stajaće vojske i policije, tih elemenata fizičke sile stare vlade, Komuna se odmah dala na posao da slomi oruđe duhovnog ugnjetavanja, »moć popova«, odvajanjem crkve od države i oduzimanjem imanja od svih crkava, ukoliko su one raspolagale imovinom. Popovi su bili vraćeni u tišinu privatnog života da se tamo, po primjeru svojih prethodnika, apostola, hrane od milostinje vjernih. Svi odgojni zavodi bili su narodu besplatno otvoreni i u isto vrijeme očišćeni od svakog miješanja države i crkve u njihov rad. Time je ne samo školsko obrazovanje učinjeno pristupačnim za sve nego je i sama nauka oslobođena okova kojima su je sputavale klasne predrasude i državna vlast.

Suci su izgubili onu prividnu nezavisnost, koja je služila samo za to da prikrije njihovu ropsku pokornost svima vladama redom, kojima su se redom zaklinjali na vjernost, i tu zakletvu kršili. Kao i svi ostali javni službenici, i oni su ubuduće morali biti javno birani, odgovorni i smjenljivi.

Pariška komuna je imala, razumije se, da posluži kao uzor svim velikim industrijskim centrima Francuske. Čim bi u Parizu i u drugostepenim centrima bilo uvedeno komunalno uređenje, stara centralizirana vlast bi morala i u pokrajinama da ustupi mjesto samoupravi proizvođača. U jednoj kratkoj skici nacionalne organizacije, koju Komuna nije imala vremena da razradi, jasno se kaže da komuna treba da bude politički oblik čak i najmanjeg sela, i da se stajaća vojska u cijeloj zemlji ima zamijeniti narodnom milicijom s veoma kratkim rokom službe. Seoske komune svakog okruga imale bi svoje zajedničke poslove da rješavaju na skupštini delegata u sjedištu okruga, a te bi okružne skupštine opet imale da šalju delegate u nacionalnu delegaciju u Parizu; delegati bi se u svako doba mogli opozvati, i morali bi se strogo pridržavati instrukcija svojih birača (imperativni mandat). Mali broj funkcija, ali veoma važnih, koje bi tada još ostale za centralnu vladu, nisu imale da budu ukinute, kao što se to namjerno lažno tvrdilo, nego su imali da ih vrše komunalni i stoga strogo odgovorni činovnici. Jedinstvo nacije nije imalo da bude razbijeno, nego, naprotiv, da bude organizirano putem uništenja one državne vlasti koja se izdavala za oličenje tog jedinstva, ali je htjela da bude od nacije nezavisna i da stoji nad njom. U stvari, ta državna vlast bila je samo parazitska izraslina na tijelu nacije. Dok je čisto ugnjetačke organe stare državne vlasti trebalo odsjeći, njene opravdane funkcije trebalo je oteti od takve vlasti koja prisvaja sebi pravo da stoji iznad društva i vratiti ih odgovornim službenicima društva. Umjesto da se jednom od tri ili šest godina rješava koji će član vladajuće klase »predstavljati« narod u parlamentu, opće pravo glasa treba da služi narodu konstituiranom u komune, isto onako kao što individualno pravo glasa služi svakom drugom poslodavcu za to da u svom poslu izabere sebi radnike i namještenike. A dovoljno je poznato da poduzeća, isto onako kao i pojedinci, obično umiju u svojim poslovima da postave pravog čovjeka na pravo mjesto, pa ako se nekad i prevare, umiju to odmah da poprave. A s druge strane, ništa nije

moglo biti protivnije duhu Komune nego to da se ukine opće pravo glasa i zamijeni hijerarhijskom investiturom.[54]

Obična je sudbina potpuno novih historijskih tvorevina da ih pogrešno smatraju kopijom starih i čak preživjelih oblika društvenog života, na koje one možda donekle naliče. Tako se pogrešno smatralo da je i ova nova Komuna, koja razbija suvremenu državnu vlast, bila oživljavanje srednjovjekovnih komuna, koje su prvo prethodile ovoj državnoj vlasti, a zatim bile njena osnova. Komunalno uređenje bilo je pogrešno shvaćeno kao pokušaj da se na mjesto jedinstva velikih naroda — koje je, mada je prvobitno bilo stvoreno političkom silom, sada ipak postalo moćan faktor društvene proizvodnje, — stvori savez malih država, kako su to zamišljali Montesquieu i žirondinci.[55]

Suprotnost između Komune i državne vlasti shvaćena je pogrešno kao pretjerana forma stare borbe protiv krajnje centralizacije. Naročite historijske okolnosti možda su u drugim zemljama spriječile onaj klasični razvitak buržoaskog oblika vladavine kakav imamo u Francuskoj, i dozvolile da se, kao na primjer u Engleskoj, veliki centralni državni organi dopunjuju korumpiranim parohijskim skupštinama (vestries), koristoljubivim gradskim odbornicima i okrutnim sirotinjskim stanarima u gradovima, i stvarno nasljednim mirovnim sucima u selima. Komunalno uređenje naprotiv, vratilo bi društvenom tijelu sve one snage koje je dosad apsorbirao parazit »država« koji se hrani na račun društva i koji koči njegovo slobodno kretanje. Ovom jednom reformom komunalno uređenje bi započelo preporod Francuske.

Francuska buržoazija u provinciji vidjela je u Komuni pokušaj da se ponovo uspostavi ona vlast koju je ona za vrijeme Luja Filipa imala nad selom i koja je za vrijeme Luja Napoleona bila potisnuta tobožnjom vlašću sela nad gradom. U stvari, komunalno uređenje dovelo bi agrarne proizvođače pod duhovno vodstvo glavnih gradova njihovih okruga i osiguralo bi im tamo, u gradskim radnicima, prirodne čuvare njihovih interesa. Samo postojanje Komune donosilo je sa sobom, kao nešto samo po sebi razumljivo, lokalnu samoupravu, ali ne više kao protivtežu državnoj vlasti, koja sada postaje suvišna. Moglo je pasti na pamet samo jednom Bismarcku, koji se, kad nije bio zauzet svojim intrigama krvi i gvožđa, rado vraćao svom starom zanimanju, tj. saradnji u »Kladderadatschu«,[56] — što je tako dobro odgovaralo njegovom duhovnom kalibru, — samo jednoj takvoj glavi moglo je pasti na pamet da pripiše Pariškoj komuni da ona teži k pruskom municipalnom uređenju, onoj karikaturi stare francuske municipalne organizacije iz 1791, koja gradsku upravu svodi na ulogu drugostepenih točkova u pruskoj državnoj mašineriji. Komuna je ostvarila parolu svih buržoaskih revolucija —

54
Investitura — sistem postavljanja funkcionera za koji je karakteristična potpuna zavisnost nižeg čina na hijerarhijskoj ljestvici od višeg čina.

55
Žirondinci — u francuskoj revoluciji krajem XVIII stoljeća stranka krupne buržoazije (naziv je dobila po departmanu Gironde). Istupala je pod zastavom obrane prava departmana na autonomiju i federaciju protiv jakobinske vlade i revolucionarnih masa koje su tu vladu podržavale.

56
»Kladderadatsch« — ilustrirani satirički nedeljni časopis; izlazio je u Berlinu od 1848.

jeftinu upravu, uklonivši dvije najkrupnije stavke rashoda, stajaću vojsku i činovništvo. Već samo postojanje Komune pretpostavljalo je nepostojanje monarhije, koja je, bar u Evropi, pravi pravcati balast i neophodna maska klasne vladavine. Komuna je republici stvorila osnove za zaista demokratske ustanove. Ali njen krajnji cilj nisu bile ni jeftina uprava ni »istinska republika«; i jedno i drugo došlo je samo kao popratna pojava.

Raznovrsnost tumačenja koja je Komuna izazvala i raznovrsnost interesa koji su u njoj našli svoj izraz pokazuju da je ona bila krajnje elastičan politički oblik, dok su svi pređašnji oblici vlade bili izrazito ugnjetački. Njena prava tajna bila je ovo: ona je po suštini svojoj bila vlada radničke klase, rezultat borbe proizvođačke klase protiv prisvajačke klase, ona je bila najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada.

Bez ovog posljednjeg uvjeta, komunalno uređenje bilo bi nemogućnost i obmana. Politička vladavina proizvođača ne može postojati uporedo s ovjekovječenjem njegovog socijalnog robovanja. Stoga je Komuna imala da posluži kao poluga za rušenje ekonomskih temelja na kojima se osniva postojanje klasa, a time i postojanje klasne vladavine. Kad se rad jednom oslobodi, onda će svaki čovjek postati radnik i proizvodni rad će prestati da bude klasna osobina.

Postoji jedna čudnovata činjenica: usprkos svim lijepim pričama i ogromnoj literaturi posljednjih šezdeset godina o oslobođenju radnika — čim radnici ma gdje odlučno uzmu stvari u svoje vlastite ruke, odmah odjeknu sve one apologetske fraze pobornika današnjeg društva s njegovim dvjema krajnostima: kapitalom i najamnim ropstvom (zemljoposjednik je sada još samo tajni ortak kapitalist), kao da kapitalističko društvo još živi u stadiju najčistije djevičanske nevinosti, kao da su sve njegove suprotnosti još nerazvijene, sve njegove obmane još neotkrivene, sva njegova prostituirana stvarnost još nerazgolićena! Komuna, viču oni, hoće da ukine vlasništvo, temelj cijele civilizacije! Jest, gospodo. Komuna je htjela da ukine ono klasno vlasništvo koje pretvara rad mnogih u bogatstvo nekolicine. Ona je htjela da eksproprijira eksproprijatore. Ona je htjela da individualno vlasništvo učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada prije svega predstavlja sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada. — Ali to je komunizam, »nemogući« komunizam! A oni ljudi iz vladajućih klasa koji su dovoljno razumni da uvide da sadašnji poredak ne može dalje da opstane — a takvih ima mnogo — postali su i nametljivi i grlati apostoli zadružne proizvodnje. Ako zadružna proizvodnja ne treba da ostane varka i zamka, ako ona treba da potisne kapitalistički sistem, ako udružene zadruge treba da reguliraju nacionalnu proizvodnju po jednom zajedničkom planu i da je tako uzmu pod svoju vlastitu kontrolu i učine kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, koje su neizbježna sudbina kapitalističke proizvodnje, — šta bi to, gospodo, bilo drugo nego komunizam, »mogući« komunizam?

Radnička klasa nije očekivala od Komune nikakva čuda. Ona ne misli da narodnom odlukom zavodi neke gotove utopije. Ona zna, ako hoće da postigne svoje vlastito oslobođenje i s njim onaj viši životni oblik kome današnje društvo neodoljivo teži poradi svog ekonomskog razvitka, da će ona, radnička klasa, morati da prođe kroz duge borbe, kroz čitav niz historijskih

procesa koji mijenjaju i ljude i prilike. Ona nema da ostvaruje nikakve ideale; ona ima samo da oslobodi one elemente novog društva koji su se već razvili u krilu starog buržoaskog društva koje se nalazi u raspadanju. Potpuno svjesna svog historijskog zadatka i junački odlučna da postupa kako priliči tome zadatku, radnička klasa može mirno da se smješka na grube grdnje kojima je obasipaju lakeji štampe, i na poučno tutorstvo dobronamjernih buržoaskih doktrinara koji proročanskim tonom naučne nepogrešivosti prodikuju svoje neznalačke banalnosti i sektaške mudrolije.

Kada je Pariška komuna uzela u svoje ruke vodstvo revolucije, kada su se prosti radnici prvi put usudili da posegnu za privilegijem svojih »prirodnih pretpostavljenih«, tj. za privilegijem vladanja, i kada su, pod besprimjerno teškim uvjetima, obavljali svoj posao skromno, savjesno i valjano-obavljali ga za plaće od kojih je najviša jedva iznosila petinu od onoga što, prema riječima jednog visokog naučnog autoriteta,* predstavlja minimalnu plaću sekretara londonskog školskog vijeća, — tada su stari svijet spopadali grčevi bijesa pri pogledu na crvenu zastavu, simbol republike rada, koja se lepršala nad Gradskom vijećnicom.

Pa ipak je ovo bila prva revolucija u kojoj je radnička klasa otvoreno priznata kao jedina klasa sposobna za društvenu inicijativu; priznata čak i od velike mase pariške srednje klase — dućandžija, zanatlija, trgovaca, izuzimajući jedino krupne kapitaliste. Komuna ih je bila spasila mudrim rješenjem pitanja odnosa između dužnika i vjerovnika[57] — onoga stalnog uzroka svađe u samoj srednjoj klasi. Taj isti dio srednje klase učestvovao je u gušenju radničkog ustanka u junu 1848, a neposredno poslije toga njega je Ustavotvorna skupština bez ikakva okolišenja prinijela njegovim vjerovnicima na žrtvu.[58] Ali to nije bio jedini razlog zbog čega se taj dio sada pridružio radnicima. On je osjećao da postoji još samo jedan izbor: Komuna ili carstvo, svejedno pod kojim bi se imenom ono pojavilo. Carstvo je ekonomski upropastilo srednju klasu svojim rasipanjem društvenog bogatstva, financijskom špekulacijom koja se pod njegovim okriljem uveliko razvila, svojim podupiranjem umjetno ubrzane centralizacije kapitala, i time uvjetovanom eksproprijacijom velikog dijela te srednje klase. Carstvo ju je politički ugnjetavalo, sablažnjavalo njen moral svojim orgijama, vrijeđalo njen volterijanizam predajući odgajanje njene djece u ruke »fréres ignorants«,[59] revoltiralo je njeno

*
profesor Huxley. (Napomena njemačkom izdanju od 1871.)

57
Dekret Pariške komune od 16. aprila 1871. utvrđivao je da se sve dužničke obaveze imaju izmiriti otplatom i bez kamata u roku od tri godine. Dekret je naročito olakšavao položaj sitne buržoazije i bio za vjerovnike, krupne kapitaliste nepovoljan.

58
Ustavotvorna skupština je 22. avgusta 1848, odbila nacrt zakona o »prijateljskim ugovorima« (Concordats à l'amiables) u kome se predviđala odgoda plaćanja za sve dužnike. Zbog toga je znatan dio sitne buržoazije bio ekonomski upropašten i našao se u vlasti vjerovnika iz redova krupne buržoazije.

59
Frères ignorants (Neznalička braća) — nadimak vjerskog reda koji je nastao 1680. u Reimsu. Članovi reda primali su obaveze da će se posvetiti obučavanju djece siromaha; učenici u školama toga reda dobivali su uglavnom vjerski odgoj, a vrlo oskudno znanje u drugim oblastima.

nacionalno osjećanje kao Francuza gurnuvši je na vrat na nos u jedan rat koji je za svu pustoš koju je počinio ostavio samo jednu naknadu — pad carstva. I zaista, pošto je visoka bonapartistička i kapitalistička boema napustila Pariz, pojavila se prava stranka reda srednje klase kao »Union républicaine«,[60] stavila se pod zastavu Komune i branila Komunu od Thiersovog klevetanja. Da li će zahvalnost ovog velikog dijela srednje klase izdržati sadašnja teška iskušenja — to će pokazati vrijeme.

Komuna je imala potpuno pravo kad je govorila seljacima: »Naša pobjeda je vaša jedina nada!« Od svih laži koje je Versailles skovao a slavna evropska novinarska piskarala rastrubljivala po svijetu, najbezočnija je bila laž da su »šljivari« predstavnici francuskih seljaka. Zamislite samo kakva je mogla biti ljubav francuskog seljaka prema tim ljudima kojima je on poslije 1815. morao platiti jednu milijardu odštete![61]

(...)

»Šljivari« su znali — i toga su se oni u stvari najviše bojali — da bi tri mjeseca slobodnog općenja između Pariza Komune i pokrajina dovelo do općeg seljačkog ustanka. Otuda njihova zabrinuta užurbanost da opkole Pariz policijskom blokadom i da spriječe širenje ove kuge.

Ako je, prema tome, Komuna bila prava predstavnica svih zdravih elemenata francuskog društva i otuda i stvarno nacionalna vlada, ona je u isto vrijeme kao radnička vlada, kao smjeli prvoborac za oslobođenje rada, bila izrazito internacionalna. Pred očima pruske vojske, koja je Njemačkoj pripojila dvije francuske pokrajine, Komuna je pripojila Francuskoj radnike cijelog svijeta.

Drugo carstvo bilo je slavlje kosmopolitskog lopovluka; hohštapleri svih zemalja dojurili su na njegov poziv da učestvuju u njegovim orgijama i u pljačkanju francuskog naroda. Čak i u ovom trenutku još je Thiersova desna ruka vlaški propalica Ganesco, a njegova lijeva ruka ruski špijun Markovski. Komuna je svima strancima ostavila otvoren put do časti da poginu za jednu besmrtnu stvar. Između vanjskog rata, izgubljenog njenom izdajom, i građanskog rata, izazvanog njenom zavjerom sa stranim osvajačem, buržoazija je našla vremena da pokaže svoje rodoljublje priređivanjem policijskih hajki na Nijemce u Francuskoj. Komuna je jednog njemačkog radnika izabrala za svoga ministra rada. Thiers, buržoazija i Drugo carstvo neposredno su varali Poljsku, izražavajući joj glasno svoje simpatije, dok su je, u stvari, izdavali Rusiji i vršili prljave poslove za Rusiju. Komuna je ukazala čast junačkim sinovima Poljske, stavljajući ih na čelo obrane Pariza. I, da bi sasvim jasno obilježila novu eru, svjesna da ona sama predstavlja njen početak, Komuna je, pred očima Prusa pobjednika, s jedne strane, a bona-

60
(Union rèpublicaine / republikanski savez departmana) — politička organizacija u koju su ulazili predstavnici sitnoburžoaskih slojeva iz različitih krajeva Francuske nastanjeni u Parizu. Pozivala je na borbu protiv versajske vlade i monarhističke nacionalne skupštine, na davanje podrške Pariškoj komuni u svim departmanima.

61
Marx ima u vidu Zakon od 27. aprila 1825. o isplati odštete bivšim emigrantima za imanja koja su im bila konfiscirana u godinama francuske revolucije.

partističke vojske pod komandom bonapartističkih generala, s druge strane, oborila kolosalni simbol ratne slave — Vandomski stup.[62]

Velika socijalna mjera Komune bilo je njeno postojanje i njen rad. Njene pojedine mjere mogle su samo da obilježe pravac kojim se kreće vlada naroda pomoću naroda. U te mjere spadaju ukidanje noćnog rada za pekarske pomoćnike; zabrana, pod prijetnjom kazne, uobičajene prakse poslodavaca da smanjuju radničku nadnicu uvođenjem novčanih kazni za radnika pod svakojakim izgovorima — postupak u kojem je poslodavac u jednoj osobi i zakonodavac i sudac i izvršilac, i još, povrh svega, onaj koji taj novac trpa u džep. Druga mjera te vrste bila je predaja svih zatvorenih radionica i tvornica radničkim udruženjima, uz zadržavanje prava naknade, bez obzira na to da li je dotični kapitalist pobjegao ili je smatrao da bolje da obustavi rad.

Financijske mjere Komune, karakteristične po svojoj razložnosti i umjerenosti, mogle su biti samo onakve kakve su bile moguće u jednom opsjednutom gradu. S obzirom na ogromne krađe koje su izvršili nad imovinom grada Pariza velike financijske kompanije i građevinski poduzetnici za vrijeme Haussmannove[63] uprave, Komuna bi imala mnogo više prava da konfiscira njihovu imovinu nego što je imao prava Luj Bonaparte da konfiscira imovinu porodice Orlean. I Hohenzollerni i engleska oligarhija čiji posjedi dobrim dijelom potječu od otete crkvene imovine, bili su, naravno, krajnje ogorčeni na Komunu, koja je od sekularizacije crkvenih dobara dobila svega 8.000 franaka.

Naprijed, Zagreb 1973, str. 54—56, 57—64, 65—67.

62
(Vandomski stup/Colonne Vendôme) — kolona podignuta 1806—10. u Parizu u spomen pobjede Napoleonove Francuske. Bila je izlivena iz bronce neprijateljskih topova i ukrašena statuom Napoleona. 16. maja 1871, po odluci Pariške komune, Vandomski stup je bio uklonjen.

63
Barun Haussmann bio je za vrijeme drugog carstva prefekt Seinskog departmana, tj. grada Pariza. Dao je izvesti niz radova na presijecanju novih ulica i dr. radi olakšanja borbe s radničkim ustanicima.

Njemačka ideologija

K. Marx—F. Engels

Upravo zbog toga, što individuumi teže samo za svojim posebnim interesom — koji se za njih ne poklapa s njihovim zajedničkim interesom, a općenitost je uopće iluzorni oblik zajednice — to oni smatraju da im je ovaj opći interes »tuđ« i od njih »nezavisan«, tj. smatraju ga opet jednim posebnim i svojevrsnim »općim interesom« ili se oni sami moraju sukobiti u tom razdoru kao u demokraciji. S druge strane, praktična borba ovih posebnih interesa, koji se uvijek stvarno suprotstavljaju zajedničkim i iluzorno zajedničkim interesima, čini nužnim praktično posredovanje i obuzdavanje posebnih interesa pomoću iluzornog »općeg« interesa, pomoću države. Socijalna sila, tj. umnožena proizvodna snaga, koja nastaje uslijed saradnje različitih individuuma koja je uvjetovana podjelom rada, pojavljuje se tim individuumima uslijed toga što ta suradnja nije dovoljna nego stihijna, ne kao njihova vlastita ujedinjena sila, nego kao tuđa sila, koja stoji izvan njih, o kojoj ne znaju odakle dolazi i kuda vodi, koju, dakle, ne mogu više savladati, koja, naprotiv, sada prolazi svoj svojevrstan red faza i razvojnih stupnjeva nezavisnih od volje i kretanja ljudi, štaviše, upravljajući tom voljom i tim kretanjem.

Ovo *»otuđenje«*, govoreći filozofima razumljivim jezikom, može naravno biti ukinuto samo uz dvije praktične pretpostavke. Da bi postalo »nepodnošljiva« sila, tj. sila protiv koje se diže revolucija, potrebno je, da stvori masu čovječanstva koje je potpuno »bez vlasništva« i u isti mah u protivurječnosti prema postojećem svijetu bogatstva i obrazovanosti; oboje pretpostavlja veliki porast proizvodne snage — visoki stupanj njenog razvitka, — a s druge strane je ovaj razvitak proizvodnih snaga (kojim je ujedno data postojeća empirijska egzistencija već u svjetsko-historijskom, umjesto u lokalnom postojanju ljudi) apsolutno nužna praktična pretpostavka još i zbog toga, jer bi se bez njega oskudica[1] morala samo posvuda proširiti, a time bi s potrebom morala nanovo započeti borba za najnužnije i opet bi se moralo uspostaviti sve staro smeće, i dalje, zbog toga, jer se samo s tim sveopćim razvitkom proizvodnih snaga stvara sveopće saobraćanje među ljudima, te se stoga, s jedne strane, pojava mase »bez vlasništva« istovremeno proizvodi kod svih naroda (sveopća konkurencija) i svaki od tih na-

[1] Iznad oskudice stoji potreba.

roda postaje zavisan od preokreta drugih, — napokon taj je razvitak postavio svoje svjetskohistorijske, empirijski univerzalne individuume namjesto lokalnih. Bez toga bi 1) komunizam mogao egzistirati samo kao nešto lokalno, 2) same sile saobraćanja ne bi se mogle razviti kao univerzalne, stoga nepodnošljive, one bi ostale domaće — praznovjerne »okolnosti« i 3) svako proširenje saobraćanja ukinulo bi lokalni komunizam. Komunizam je empirijski moguć samo kao »najednom« ili istovremeno proizvedeno djelo vladajućih naroda, što pretpostavlja univerzalni razvitak proizvodne snage i s njom vezani razvitak svjetskog saobraćanja. Kako bi inače npr. vlasništvo uopće imalo historiju, kako bi poprimilo različite oblike, kako bi se zemljišno vlasništvo moglo razvijati u zavisnosti od datih različitih pretpostavki — u Francuskoj od parcelnog oblika do centralizacije u malo ruku, u Engleskoj od centralizacije u malo ruku do parcelacije, kao što je to danas stvarno slučaj? Ili, kako to, da trgovina, koja ipak nije ništa drugo do izmjena proizvoda različitih individuuma i zemalja, vlada čitavim svijetom preko odnosa potražnje i ponude — preko odnosa, koji, kako kaže jedan engleski ekonomist, slično antičkoj sudbini lebdi iznad zemlje i nevidljivom rukom raspodjeljuje ljudima sreću i nesreću, osniva i ruši carstva, uzrokuje da narodi nastaju i nestaju. S ukidanjem baze, privatnog vlasništva, s komunističkim upravljanjem proizvodnjom koje u sebi sadrži uništenje tuđosti, s kojom se ljudi odnose prema svom vlastitom proizvodu, iščezava također i moć odnosa između potražnje i ponude, i ljudi ponovo dobivaju vlast nad razmjenom, proizvodnjom i nad načinom njihova međusobnog odnošenja.

Komunizam za nas nije stanje, koje treba da bude uspostavljeno, *ideal*, prema kome stvarnost treba da se upravlja. Mi nazivamo komunizmom stvarni pokret, koji ukida sadašnje stanje. Uvjeti ovog pokreta proizlaze iz sada postojećih pretpostavki. Uostalom,[2] masa običnih radnika — masa radne snage odsječene od kapitala ili od mogućnosti bilo kakvog ograničenog zadovoljenja svojih potreba — i već samim tim ne samo vremenski gubitak toga samog rada[3] kao osiguranog izvora života, pretpostavlja — uslijed konkurencije — svjetsko tržište. Proletarijat može, dakle, postojati samo *svjetsko-historijski*, isto tako kao što i komunizam, njegova djelatnost može postojati samo kao »svjetsko-historijska« egzistencija uopće. Svjetsko-historijska egzistencija individuuma, znači takvu egzistenciju individuuma, koja je neposredno povezana sa svjetskom historijom.

Rani radovi
Kultura, Zagreb, 1953, str. 301—303.

2
Tekst od riječi »uostalom« do riječi »sa svjetskom historijom« napisao je Marx u desni stupac i odozgo natpisao: komunizam.

3
Iznad riječi »samog rada kao« napisao je Marx bez znaka umetanja: čisto neugodan položaj.

Govor u Londonu 29. 11. 1847.

Karl Marks

Ujedinjenje i bratstvo nacija fraza je koje su danas puna usta svih stranaka, a osobito buržoaskih pristalica slobodne trgovine. Postoji, dakako, neka vrsta bratstva među buržoaskim klasama svih nacija. To je bratstvo ugnjetača protiv ugnjetenih, eksploatatora protiv eksploatisanih. Kao što je buržoaska klasa jedne zemlje ujedinjena i zbratimljena protiv proletarijata te iste zemlje, i pored konkurencije i borbe članova buržoazije između sebe, tako su buržuji svih zemalja zbratimljeni i ujedinjeni protiv proletera svih zemalja i pored njihove međusobne borbe i konkurencije na svetskom tržištu. Da bi se narodi stvarno mogli ujediniti, njihov interes mora biti zajednički. Da bi njihov interes mogao biti zajednički, moraju biti ukinuti sadašnji odnosi vlasništva, jer sadašnji odnosi vlasništva uslovljavaju eksploataciju jednih od strane drugih: ukinuće sadašnjih odnosa vlasništva — to je interes samo radničke klase. Samo ona ima i sredstva za to ukinuće. Pobeda proletarijata nad nacionalnim i industrijskim konfliktima koji danas različite narode suprostavljaju jedne drugima kao neprijatelje. Zato je pobeda proletarijata nad buržoazijom ujedno signal za oslobođenje svih potlačenih nacija.

Stara Poljska je, dakako, propala, i mi bismo bili poslednji koji bismo želeli njeno uspostavljanje. Ali nije propala samo stara Poljska. Stara Nemačka, stara Francuska, stara Engleska, celo staro društvo je propalo. No gubitak starog društva nije gubitak za one koji u starom društvu nemaju što da izgube, a u svim sadašnjim zemljama u takvom je položaju velika većina. Naprotiv, oni imaju da dobiju sve propašću starog društva, koja je uslov stvaranja novog društva, društva koje se više neće zasnivati na klasnim suprotnostima.

Dela, tom 7,
Prosveta, Beograd, 1974. str. 339—340.

Manifest komunističke partije

K. Marx—F. Engels

Komunistima je, dalje, predbačeno da hoće da ukinu domovinu, narodnost.

Radnici nemaju domovine. Njima se ne može uzeti ono što nemaju. Ali kako proletarijat prvo mora da osvoji političku vlast, da se podigne do nacionalne klase,* da se sam konstituira kao nacija, to je i on još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije.

Nacionalna odvajanja i suprotnosti naroda sve više iščezavaju već s razvitkom buržoazije, sa slobodom trgovine, svjetskim tržištem, jednoobraznošću industrijske proizvodnje i životnih odnosa koji njoj odgovaraju.

Vladavina proletarijata učinit će da se oni još više izgube. Ujedinjena akcija, bar civiliziranih zemalja, jedan je od prvih uvjeta njegovog oslobođenja.

U mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jednog individuuma od strane drugog ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge.

S padom suprotnosti klasa u okviru nacije pada i neprijateljski stav među narodima.

Naprijed, Zagreb, 1973, str. 42—43.

Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850.

Karl Marx

Buržoazija je prisilila pariski proletarijat na junski ustanak. Već u toj činjenici bila je sadržana osuda proletarijata. Njega nije tjerala na nasilno obaranje buržoazije njegova neposredna, priznata potreba, niti je on bio dorastao tom zadatku. »Moniteur« mu je morao službeno saopštiti da je republika smatrala za potrebno da odaje počast njegovim iluzijama, i tek njegov

* U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »da se podigne do nacionalne klase« stoji: »da se podigne do vodeće klase nacije«. (Red.)

poraz uverio ga je u istinitost toga da najneznatnije poboljšanje njegovog položaja u okviru buržoaske republike ostaje utopija, utopija koja postaje zločin čim se pokuša ostvariti. Namesto njegovih, po obliku preteranih, a po sadržaju tričavih i čak još buržoaskih zahteva, čije zadovoljenje je hteo da iznudi od februarske republike, došla je smela revolucionarna borbena parola: Obaranje buržoazije! Diktatura radničke klase!

Pretvorivši svoj grob u kolevku buržoaske republike, proletarijat je buržoasku republiku prinudio da odmah istupi u svom pravom liku, kao država čija je priznata svrha da ovekoveči vladavinu kapitala i ropstvo rada. Imajući stalno pred očima neprijatelja punog ožiljaka, nepomirljivog, nepobedivog, jer je njegovo postojanje uslov njegovog vlastitog života — vladavina buržoazije, oslobođena svih okova, morala se odmah pretvoriti u terorizam buržoazije. Pošto je proletarijat privremeno bio uklonjen s pozornice i diktatura buržoazije službeno priznata, morali su srednji slojevi buržoaskog društva, sitna buržoazija i seljaštvo, da se utoliko više približavaju proletarijatu ukoliko je njihov položaj postajao nepodnošljiviji, a njihova suprotnost prema buržoaziji oštrija. Kao što su ranije uzrok svoje bede videli u usponu proletarijata, tako su ga sada morali videti u njegovom porazu.

Ako je junski ustanak svuda na kontinentu podigao samosvest buržoazije i ponukao je da otvoreno stupi u savez s feudalnom monarhijom, protiv naroda, ko je bio prva žrtva tog saveza? Sama kontinentalna buržoazija. Junski poraz sprečio ju je da učvrsti svoju vladavinu i da zadrži narod — poluzadovoljan, polurazočaran — na najnižoj stepenici buržoaske revolucije.

Najzad, junski poraz odao je despotskim državama Evrope tajnu da Francuska mora po svaku cenu održati mir spolja da bi mogla voditi građanski rat unutra. Na taj način, narodi koji su počeli borbu za svoju nacionalnu nezavisnost bili su prepušteni nadmoćnosti Rusije, Austrije i Pruske, ali u isto vreme sudbina tih nacionalnih revolucija stavljena je u zavisnost od sudbine proleterske revolucije, lišena svoje prividne samostalnosti, svoje nezavisnosti od velikog socijalnog prevrata. Ni Mađar, ni Poljak, ni Ţalijan ne može biti slobodan dok radnik bude rob.

Naposletku, pobede Svete alijanse dale su Evropi takav lik da će svaki novi proleterski ustanak u Francuskoj odmah povući za sobom svetski rat. Nova francuska revolucija će biti primorana da odmah napusti nacionalno tlo i osvoji evropski teren, na kome se socijalna revolucija XIX veka jedino i može provesti.

Dakle, tek s junskim porazom bili su stvoreni svi uslovi u kojima Francuska može uzeti inicijativu za evropsku revoluciju. Tek pošto je zamočena u krv junskih ustanaka, trobojnica je postala zastava evropske revolucije — crvena zastava. I mi kličemo: Revolucija je mrtva, živela revolucija!

Dela, tom 10,
Prosveta, Beograd, 1975, str. 29—30.

Pismo Kugelmannu 29. 11. 1869.

Karl Marx

Ali i moje istupanje u pitanju irske amnestije i moj dalji prijedlog — da se u Generalnom veću diskutuje o odnosu engleske radničke klase prema Irskoj i da se o tome donesu zaključci — imali su, naravno, i druge ciljeve, a ne samo da se glasno i odlučno uzmu u zaštitu ugnjeteni Irci protiv njihovih ugnjetača.

Ja sve više i više dolazim do uverenja — i sada to uverenje treba samo usaditi u glavu engleskoj radničkoj klasi — da ona nikad neće moći da učini nešto odlučujuće ovde u Engleskoj pre nego što svoju politiku prema Irskoj potpuno odvoji od politike vladajućih klasa, pre nego što se bude s Ircima ne samo zajednički borila, nego i uzela na sebe inicijativu da se unija koja je stvorena 1801. razbije i zameni slobodnim federativnim odnosom. A ovo se mora tretirati ne kao stvar simpatija prema Irskoj, nego kao zahtev koji se postavlja u interesu engleskog proletarijata. Ako to ne bude uređeno, onda će engleski narod ostati na povocu vladajućih klasa, jer on će morati da se zajedno s njima bori protiv Irske. Razdor s Ircima, koji i u samoj Engleskoj čine znatan deo radničke klase, parališe svaki narodni pokret u Engleskoj. *Prvi uslov* za oslobođenje proletarijata ovde — svrgavanje engleske zemljišne oligarhije — ostaje neostvarljiv, jer na njene položaje ovde ne može da se izvrši juriš dokle god ona drži svoje jako utvrđenje isturene položaje u Irskoj. A tamo će se, čim stvar bude u rukama samog irskog naroda, čim on postane svoj zakonodavac i upravljač, čim postane autonoman, uništenje zemljišne aristokracije (velikim delom *ista lica* kao i engleski gendlordovi) ostvariti kudikamo lakše nego ovde, jer u Irskoj nije to samo ekonomsko pitanje, nego ujedno i *nacionalno* pitanje, jer tamo lendlordovi nisu tradicionalni velikodostojnici i predstavnici kao u Engleskoj, nego smrtno omraženi ugnjetači nacionalisti. I ne samo da sadašnji odnos prema Irskoj parališe unutrašnji društveni razvitak Engleske, nego parališe i njenu spoljnu politiku, osobito politiku prema Rusiji i Sjedinjenim Američkim Državama.

Pisma Kugelmannu,
Kultura, Zagreb, 1951, str. 106—107.

Kritika Gotskog programa

Karl Marx

Lasal je, suprotno »Komunističkom manifestu« i celom ranijem socijalizmu, shvatio radnički pokret s najužeg nacionalnog stanovišta. Njega u tome slede, i to posle delatnosti Internacionale!

Samo po sebi se razume da se radnička klasa, da bi se uopšte mogla boriti, mora u svojoj zemlji organizovati kao klasa, i da je njena zemlja neposredna arena njene borbe. Utoliko je njena klasna borba, ne po sadržaju, nego, kao što kaže »Komunistički manifest«, »po obliku« nacionalna. Ali »okvir današnje nacionalne države«, na primer Nemačkog Rajha, i sam se nalazi ekonomski »u okviru« svetskog tržišta, politički — »u okviru« sistema država. Svaki trgovac zna da je nemačka trgovina u isto vreme inostrana trgovina, i veličina g. Bizmarka sastoji se baš u neke vrste internacionalnoj politici.

A na šta svodi nemačka radnička partija svoj internacionalizam? Na svest »da će« rezultat njenog nastojanja »biti internacionalno bratstvo naroda«. Ta faza, uzeta od buržoaske Lige mira i slobode[1], treba da prođe kao ekvivalent internacionalnog bratstva radničke klase raznih zemalja u zajedničkoj borbi protiv vladajuće klase i njihovih vlada. O internacionalnim funkcijama nemačke radničke klase, dakle, ni reči! I to treba da bude njeno uzvraćanje vlastitoj buržoaziji, koja se protiv nje već zbratimila s buržoazijama svih drugih zemalja, i politici internacionalne zavere gospodina Bizmarka.

U stvari, internacionalizam programa stoji još beskrajno niže od internacionalizma partije slobodne trgovine. Ona također tvrdi da će rezultat njenog nastojanja biti »internacionalno bratstvo naroda«. Ali ona i radi nešto da trgovinu učini internacionalnom, i njoj nipošto nije dovoljna svest da svi narodi vode trgovinu u svojoj zemlji.

Internacionalna delatnost radničke klase ne zavisi nikada od postojanja »Međunarodnog radničkog udruženja«. Ovo udruženje bilo je samo prvi pokušaj da se za tu delatnost stvori jedan centralni organ; pokušaj koji je, zahvaljujući podsticaju što ga je dao, ostavio trajne rezultate, ali koji, u svom prvom istorijskom obliku, posle pada Pariske komune nije više bio izvodljiv.

K. Marx — F. Engels, Kritika Gotskog i Erfurtskog programa,
BIGZ, Beograd, 1972, str. 19—20.

1
Liga mira i slobode — buržoaskopacifistička organizacija, koju su 1867. stvorili u Švajcarskoj sitnoburžoaski republikanci i liberali. Izjavama da je moguće učiniti kraj ratu stvaranjem »Sjedinjenih država Evrope«, Liga mira i slobode širila je u masama iluzije i odvlačila proletarijat od klasne borbe. Prev.

Proleteri i komunisti

(Manifest komunističke partije)

K. Marx—F. Engels

U kakvom odnosu stoje komunisti prema proleterima uopće?

Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa cjelokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne[1] principe u koje bi htjeli da ukalupe proleterski pokret.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, u različitim nacionalnim borbama proletera ističu i provode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese cjelokupnog proletarijata, a s druge strane — time što na različitim stupnjevima razvitka kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije stalno zastupaju interese cjelokupnog pokreta.

Komunisti, su, dakle, u praksi onaj dio radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teoretskom pogledu imaju prednost pred ostalom masom proletarijata što razumiju uslove, tok i opće rezultate proleterskog pokreta.

Najbliži cilj komunista je isti kao i svih ostalih proleterskih partija: formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata.

Teoretske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljač svijeta.

One su samo opći izraz stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja koje se vrši pred našim očima. Ukidanje dosadašnjih odnosa vlasništva nije nešto što posebno karakterizira komunizam.

Svi odnosi vlasništva bili su podložni stalnom historijskom smjenjivanju, stalnom historijskom mijenjanju.

[1] U engleskom izdanju od 1888. umjesto »posebne« rečeno je »sektaške«. (Red.)

Francuska revolucija, na primjer, ukinula je feudalno vlasništvo u korist buržoaskog.

Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje vlasništva uopće, već ukidanje buržoaskog vlasništva.

Ali moderno buržoasko privatno vlasništvo, posljednji je i najsavršeniji izraz proizvodnje i prisvajanja proizvoda koji počiva na klasnim suprotnostima, na eksploatiranju jednih od drugih.[2]

U tome smislu mogu komunisti sažeti svoju teoriju u jednom izrazu: ukidanje privatnog vlasništva.

Nama komunistima se predbacivalo da hoćemo da ukinemo lično stečeno, radom dobijeno vlasništvo; vlasništvo koje predstavlja osnovu svake lične slobode, djelatnosti i samostalnosti.

Radom dobijeno, stečeno, lično zarađeno vlasništvo! Govorite li o malograđanskom, sitnoseljačkom vlasništvu koje je prethodilo buržoaskom? Mi njega nemamo zašto ukidati, njega je ukinuo razvitak industrije i svakodnevno ga ukida.

Ili govorite o modernom buržoaskom privatnom vlasništvu?

A da li najamni rad, rad proletera stvara njemu privatno vlasništvo? Nikako. On stvara kapital, tj. vlasništvo koje eksploatira najamni rad, koje se može uvećavati samo pod uvjetom da rađa nov najamni rad da bi ga opet nanovo eksploatiralo. Vlasništvo u svome današnjem obliku kreće se u suprotnosti kapitala i najamnog rada. Pogledajmo obje strane ove suprotnosti.

Biti kapitalista ne znači zauzimati samo neki čisto lični, već društveni položaj u proizvodnji. Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, pa u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva.

Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila.

Kad se, dakle, kapital pretvori u opće, svima članovima društva pripadajuće vlasništvo, onda se time ne pretvara lično vlasništvo u društveno. Mijenja se samo društveni karakter vlasništva. On gubi klasni karakter.

Pogledajmo najamni rad.

Prosječna cijena najamnog rada jeste minimum najamnine, tj. suma životnih sredstava potrebnih da se radnik održi u životu kao radnik. Prema tome, ono što najamni radnik sebi prisvaja svojom djelatnošću dostiže samo zato da mu opet proizvede njegov goli život. Ovo lično prisvajanje proizvoda rada za ponovnu proizvodnju neposrednog života mi nikako nećemo da ukinemo, jer to prisvajanje ne ostavlja nikakav čisti prihod koji bi mogao dati vlast nad tuđim radom. Mi hoćemo da ukinemo samo bijedni karakter ovog prisvajanja, u kome radnik živi samo zato da uvećava kapital, živi samo dok to zahtijeva interes vladajuće klase.

2
U engleskom izdanju od 1888. umjesto riječi: »na eksploatiranju jednih od drugih«, stoji: »na eksploatiranju mnogih od malo njih«. (Red.)

U buržoaskom društvu živi rad samo je sredstvo za uvećavanje nagomilanog rada. U komunističkom društvu nagomilani rad samo je sredstvo za proširivanje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika.

U buržoaskom društvu vlada, dakle, prošlost nad današnjicom, u komunističkom današnjica nad prošlošću. U buržoaskom društvu kapital je samostalan i ličan, dok je aktivni individuum nesamostalan i bezličan.

I ukidanje ovog odnosa naziva buržoazija ukidanjem ličnosti i slobode! S pravom. Radi se doista o ukidanju buržoaske ličnosti, buržoaske samostalnosti, buržoaske slobode.

Pod slobodom se u okviru današnjih buržoaskih odnosa proizvodnje razumije slobodna trgovina, slobodna kupovina i prodaja.

A ako padne trgovanje, pada i slobodno trgovanje. Pripovijetke o slobodnom trgovanju, kao i sve ostale slobodarske deklamacije naše buržoazije, imaju nekog smisla samo u odnosu na vezano trgovanje, u odnosu na potčinjenog građanina srednjeg vijeka, ali ne i u odnosu na komunističko ukidanje trgovanja, buržoaskih odnosa proizvodnje i same buržoazije.

Vi se zgražate što mi hoćemo da ukinemo privatno vlasništvo. Ali u vašem postojećem društvu privatno vlasništvo ukinuto je za devet desetina njegovih članova; ono upravo i postoji zato što ne postoji za devet desetina. Vi nam, dakle, predbacujete što hoćemo da ukinemo vlasništvo koje ima za nužnu pretpostavku to da ogromna većina društva bude bez vlasništva.

Jednom riječi, vi nam predbacujete da hoćemo da ukinemo vaše vlasništvo. Doista, mi to i hoćemo.

Vi kažete: čim se rad više ne bude mogao pretvarati u kapital, novac, zemljišnu rentu, ukratko u društvenu moć koja se može monopolizirati, tj. čim se lično vlasništvo više ne bude moglo pretvarati u buržoasko, bit će ukinuta i ličnost.

Vi, dakle, priznajete da pod ličnošću ne razumijete nikog drugog do buržuja, buržoaskog vlasnika. A ta ličnost treba svakako da bude ukinuta.

Komunizam ne oduzima nikome moć da prisvaja sebi društvene proizvode, on samo oduzima moć da se tim prisvajanjem podjarmi sebi tuđi rad.

Prigovoreno je da će sa ukidanjem privatnog vlasništva prestati svaka djelatnost i da će nastupiti opće ljenčarenje.

Po tome bi buržoasko društvo već odavno moralo propasti od lijenosti; jer oni koji u njemu rade ne stiču ništa, a oni koji u njemu stiču, ne rade. Cijeli prigovor izlazi na tautologiju da više neće biti najamnog rada čim više ne bude bilo kapitala.

Svi prigovori koji su bili upućeni protiv komunističkog načina prisvajanja i proizvodnje materijalnih proizvoda prošireni su isto tako i na prisvajanje i proizvodnju duhovnih proizvoda. Kao što za buržuja ukidanje klasnog vlasništva znači prestanak same proizvodnje, tako je za njega prestanak klasnog obrazovanja identičan s prestankom obrazovanosti uopće.

Obrazovanost, čije gubljenje on oplakuje, za ogromnu većinu je priučavanje za služenje mašini.

Ali, nemojte se s nama svađati mjereći ukidanje buržoaskog vlasništva vašim buržoaskim predstavama o slobodi, obrazovanju, pravu itd. Sa-

me vaše ideje jesu proizvod buržoaskog odnosa proizvodnje i vlasništva, kao što je vaše pravo samo u zakon pretvorena volja vaše klase, volja čiji je sadržaj dan u materijalnim uslovima života vaše klase.

Zainteresirano shvaćanje po kome vi vaše odnose proizvodnje i vlasništva pretvarate iz historijskih odnosa, prolaznih u toku proizvodnje, u vječite zakone prirode i uma, zajedničko vam je sa svima propalim vladajućim klasama. Ono što podrazumijevate pod antičkim vlasništvom, što podrazumijevate pod feudalnim vlasništvom više ne smijete da uzimate za buržoasko vlasništo.

Ukidanje porodice! Čak i krajnji radikali zgražaju se zbog ove sramne namjere komunista.

Na čemu počiva današnja buržoaska porodica? Na kapitalu, na privatnoj zaradi. U potpuno razvijenom obliku ona postoji samo za buržoaziju; ali ona nalazi svoju dopunu u prisilnoj lišenosti od porodice na strani proletera i u javnoj prostituciji.

Razumije se da buržoaska porodica otpada sa otpadanjem ove njene dopune, a obje iščezavaju sa iščezavanjem kapitala.

Predbacujete li nam što hoćemo da ukinemo eksploataciju djece od strane njihovih roditelja? Mi taj zločin priznajemo.

Ali vi kažete da mi ukidamo najprisnije odnose, jer na mjesto domaćeg odgoja stavljamo društveni odgoj.

A zar nije i vaš odgoj određen društvom? Društvenim odnosima u kojima vi odgajate, neposrednijim ili posrednijim miješanjem društva, pomoću škole itd.? Komunisti ne izmišljaju utjecaj društva na odgoj; oni samo mijenjaju njegov karakter, oni otimaju odgoj ispod utjecaja vladajuće klase.

Buržoaske fraze o porodici i odgoju, o prisnom odnosu roditelja i djece postaju utoliko odvratnije što se više za proletere uslijed krupne industrije kidaju sve porodične veze, a djeca pretvaraju u običnu trgovačku robu i oruđa za rad.

Ali vi komunisti hoćete da uvedete zajednicu žena, viče na nas u koru cijela buržoazija.

Buržuj gleda u svojoj ženi prosto oruđe za proizvodnju. Pošto čuje da oruđa za proizvodnju treba zajednički da se eksploatiraju, on i ne može da stvar zamisli drukčije nego da će sudbina pripadanja zajednici pogoditi i žene.

On ne sluti da se radi baš o tome da se ukine položaj u kome su žene samo oruđa za proizvodnju.

Uostalom, ništa nije smješnije od visokomoralnog užasavanja naših buržuja o tobožnjoj službenoj komunističkoj zajednici žena. Komunisti nemaju potrebe da uvode zajednicu žena, ona je gotovo uvijek postojala.

Naši buržuji, ne zadovoljavajući se time što im na raspolaganju stoje žene i kćeri njihovih proletera, da o službenoj prostituciji i ne govorimo, nalaze glavno zadovoljstvo u tome da zavode supruge jedni drugima.

Buržoaski brak u stvarnosti je zajednica žena. Komunistima bi se najviše smjelo predbaciti da, na mjesto licemjerno prikrivene, hoće da uvedu

službenu, otvorenu zajednicu žena. Uostalom, po sebi se razumije da sa ukidanjem sadašnjih odnosa proizvodnje iščezava i zajednica žena koja iz njih proizlazi tj. službena i neslužbena prostitucija.

(...)

Optužbe koje se protiv komunizma podižu sa vjerskog, filozofskog i uopće ideološkog stanovništa ne zaslužuju da se o njima opširnije govori.

Zar treba duboka mudrost pa da se razumije da se sa životnim odnosima ljudi, s njihovim društvenim odnosima, s njihovim društvenim bićem, mijenjaju i njihove predstave, pogledi i pojmovi, jednom riječi i njihova svijest?

Zar historija ideja dokazuje nešto drugo nego da se duhovna proizvodnja mijenja sa materijalnom? Vladajuće ideje nekog vremena bile su uvijek samo ideje vladajuće klase.

Govori se o idejama koje revolucioniraju čitavo društvo; time se samo iskazuje činjenica da su se u okviru starog društva izgradili elementi novog društva, da s raspadanjem starih životnih odnosa ide u korak i raspadanje starih ideja.

Kad je stari svijet propadao, pobijedila je kršćanska religija stare religije. Kad su u XVIII stoljeću kršćanske ideje podlegle idejama prosvijećenosti, vodilo je feudalno društvo svoju smrtnu borbu protiv tada revolucionarne buržoazije. Ideje slobode savjesti i religije bile su samo izraz vladavine slobodne konkurencije na polju znanja[3].

»Ali«, kazat će netko, »vjerske, moralne, filozofske, političke, pravne ideje itd. zaista su se modificirale u toku historijskog razvoja. Religija, moral, filozofija, politika i pravo uvijek su se održali u tome mijenjanju.

Uz to ima vječitih istina, kao sloboda, pravičnost itd., koje su zajedničke svima društvenim ustrojstvima. A komunizam ukida vječite istine, ukida religiju, ukida moral umjesto da im da nov oblik, on dakle protivriječi cjelokupnom dosadašnjem historijskom razvoju.«

Na šta se svodi ova optužba? Historija cijelog dosadašnjeg društva kretala se u klasnim suprotnostima, koje su u različitim epohama imale različite oblike.

Ali ma kakav oblik da su klasne suprotnosti uzimale, eksploatacija jednog dijela društva od strane drugog dijela predstavlja činjenicu zajedničku svima proteklim stoljećima. Zato nije čudo što se društvena svijest svih stoljeća, uprkos svoj mnogostrukosti i raznolikosti, kreće u izvjesnim zajedničkim oblicima, oblicima svijesti koji se potpuno gube tek sa potpunim iščezavanjem klasne suprotnosti.

Naprijed, Zagreb, 1973. str. 37—42, 43—44.

3
Ranije, prije njemačkog izdanja od 1872, umjesto riječi: »na polju znanja« stajalo je: »u oblasti savjesti«. (Red.)

Opći statut Međunarodnog radničkog udruženja

Karl Marx

Udruženje izjavljuje da sva društva i pojedinci koji stupaju u nj priznaju istinu, pravdu i moral za osnovu svog ponašanja u međusobnom odnosu i u odnosu prema svim ljudima bez obzira na boju kože, vjeroispovijest ili nacionalnost.

Udruženje smatra da *nema prava bez dužnosti, nema dužnosti bez prava.*

U duhu tih principa sastavljen je ovaj statut:

1. Udruženje je osnovano da služi kao centar za održavanje veza i suradnju među radničkim društvima koja postoje u raznim zemljama i koja idu za istim ciljem, tj. zaštitom, napretkom i potpunim oslobođenjem radničke klase.

2. Društvo nosi ime »Međunarodno radničko udruženje«.

3. Svake godine saziva se opći radnički kongres, koji se sastoji iz delegata sekcija Udruženja. Kongres proklamira zajedničke težnje radničke klase, poduzima potrebne mjere za uspješan rad Međunarodnog udruženja i postavlja Generalno vijeće Udruženja.

4. Svaki kongres određuje vrijeme i mjesto zasjedanja narednog kongresa. Delegati se skupljaju o određenom roku u naznačenom mjestu bez posebnog poziva. Generalno vijeće ima pravo da u slučaju potrebe promijeni mjesto zasjedanja kongresa, ali nema pravo da odgodi vrijeme zasjedanja. Kongres svake godine određuje sjedište Generalnog vijeća i bira njegove članove. Na taj način izabrano Generalno vijeće ima pravo da popunjava svoj sastav novim članovima.

Na svojim godišnjim zasjedanjima opći kongres saslušat će javni izvještaj o djelatnosti Generalnog vijeća za proteklu godinu. U slučaju hitne potrebe Generalno vijeće može sazvati kongres prije utvrđenog godišnjeg roka.

5. U sastav Generalnog vijeća ulaze radnici raznih zemalja zastupanih u Međunarodnom udruženju. Ono bira iz svoje sredine funkcionere potrebne za vođenje poslova, i to: blagajnika, generalnog sekretara, sekretare-dopisnike za razne zemlje itd.

6. Generalno vijeće fungira kao međunarodno predstavništvo raznih nacionalnih i lokalnih grupa udruženja, nastojeći da radnici jedne zemlje budu stalno obavještavani o pokretima svoje klase u svim drugim zemljama; da se ispitivanje socijalnih prilika u raznim evropskim zemljama provodi u isto vrijeme i pod zajedničkim rukovodstvom, da pitanja od općeg interesa koja su pokrenuta u jednom društvu budu pretresena u svim društvima i da onda kad budu potrebni hitni praktični koraci, kao na primjer u slučaju međunarodnih sporova, akcije društva Udruženja budu istodobne i jedno-

obrazne. U svim slučajevima kad je to potrebno Generalno vijeće treba da uzme inicijativu u iznošenju prijedloga pred razna nacionalna ili lokalna društva. Radi olakšanja veza Generalno vijeće izdaje periodične izvještaje.

7. Pošto uspjeh radničkog pokreta u svakoj pojedinoj zemlji može biti osiguran samo snagom jedinstva i organizacijom, a s druge strane, korisnost Međunarodnog generalnog vijeća u mnogome će zavisiti od toga da li će ono imati da radi s malim brojem nacionalnih centara radničkih udruženja ili s velikim brojem malih i nepovezanih lokalnih društava, — članovi Međunarodnog udruženja treba da svaki u svojoj zemlji ulože najveće napore da ujedine nepovezana radnička društva u nacionalne organizacije, predstavljene centralnim nacionalnim organima. Samo po sebi se razumije, međutim, da će primjenjivanje ovog člana statuta zavisiti od posebnih zakona svake pojedine zemlje i da, osim u slučaju zakonskih smetnji, svako nezavisno lokalno društvo može neposredno stupiti u vezu s Generalnim vijećem.

7a. U svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti imućnih klasa proletarijat može djelovati kao klasa samo ako se organizira u posebnu političku partiju, koja stoji nasuprot svim partijama koje su stvorene od imućnih klasa.

Ovo organiziranje proletarijata u političku partiju potrebno je radi toga da bi se osigurala pobjeda socijalne revolucije i njen krajnji cilj — uništenje klasa.

Ujedinjenje snaga radničke klase, koje je ona već postigla zahvaljujući ekonomskim borbama, treba također da joj posluži kao poluga u njenoj borbi protiv političke vlasti njenih eksploatatora.

Pošto se magnati zemlje i kapitala uvijek koriste svojim političkim privilegijama da bi obranili i ovjekovječili svoje ekonomske monopole i da bi porobljavali rad, osvajanje političke vlasti postalo je velika dužnost proleterijata.[2]

Karl Marx — Friedrich Engels, Izabrana djela
Kultura, Zagreb, 1949, str. 343.

2
Član 7a, predstavlja skraćeno izlaganje rezolucije usvojene na Londonskoj konferenciji 1871, uvršten je u statut prema odluci Haškog kongresa I internacionale (septembra 1872). (Red.)

Manifest komunističke partije

K. Marx—F. Engels

(...)

Komunistička revolucija je najradikalnije kidanje sa tradicionalnim odnosima vlasništva, pa nije čudo što se u toku njenog razvitka najradikalnije kida sa tradicionalnim idejama.

Ali ostavimo zamjerke buržoazije protiv komunizma.

Već smo gore vidjeli da je prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokracije.

Proletarijat će svoju političku vlast iskoristiti za to da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, tj. proletarijata organiziranog kao vladajuća klasa, centralizira sva oruđa za proizvodnju i da što je moguće brže poveća masu proizvodnih snaga.

Ispočetka se to može dogoditi, naravno, samo pomoću despotskog posezanja u pravo vlasništva i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj vlastiti okvir i neizbježne su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje.

Te mjere bit će naravno različite u različitim zemljama.

Međutim, za najnaprednije zemlje mogu slijedeće mjere imati prilično opću primjenu:

1. Eksproprijacija zemljišnog vlasništva i upotreba zemljišne rente na državne izdatke.

2. Jako progresivni porez.

3. Ukidanje prava nasljeđa.

4. Konfiskacija imovine svih emigranata i pobunjenika.

5. Centralizacija kredita u rukama države preko nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom.

6. Centralizacija cjelokupnog transportnog sistema u rukama države.

7. Umnožavanje nacionalnih tvornica, oruđa za proizvodnju, krčenje i poboljšavanje zemljišta po općem planu.

8. Jednaka obaveza rada za sve, stvaranje industrijskih armija, naročito za zemljoradnju.

9. Ujedinjavanje rada zemljoradnje i industrije, uticanje na postepeno odstranjivanje suprotnosti[1] između grada i sela.

10. Javno i besplatno odgajanje sve djece. Odstranjivanje tvorničkog rada djece u današnjem obliku. Ujedinjavanje odgajanja s materijalnom proizvodnjom itd.

Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cijela proizvodnja bude koncentrirana u rukama udruženih individuuma, javna vlast će izgubiti politički karakter. Politička vlast u pravom smislu jeste organizirana vlast jedne klase za ugnjetavanje druge klase. Kad se proletarijat u borbi protiv buržoazije nužno bude ujedinio u klasu, kad bude revolucijom postao vladajuća klasa i kad kao vladajuća klasa nasilno ukine stare odnose proizvodnje, on će s tim odnosima proizvodnje ukinuti i uslove opstanka klasne suprotnosti, klasa uopće[2], a s time i svoju vlastitu klasnu vladavinu.

Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve.

Naprijed, Zagreb, 1973, str. 44—45.

Kritika Gotskog programa

Karl Marx

Ovde imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono *razvilo* na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo *izlazi;* s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođač dobija nazad od društva — posle odbitaka — tačno ono što mu daje. Ono što mu je on dao — njegov je individualni kvantum rada. Na primer, društveni

1
U kasnijim njemačkim izdanjima, počevši izdanja od 1872, riječ: »suprotnosti« zamjenjena je riječju: »razlike«. Red.

2
U kasnijim njemačkim izdanjima, počevši od izdanja od 1872, riječ: »suprotnosti« zamjezamijenjene su riječima:
»likvidirati klase uopće«. Red.

radni dan sastoji se od zbira individualnih radnih časova; individualno radno vreme pojedinog proizvođača jeste onaj deo društvenog radnog dana koji je on dao, njegov udeo u njemu. On dobija od društva potvrdu da je dao toliko i toliko i toliko rada (posle odbitka njegova rada za zajedničke fondove), i na osnovu te potvrde dobija iz društvenih zaliha sredstava potrošnje onu količinu predmeta potrošnje na koju je utrošeno isto toliko rada. Isti kvantum rada koji je dao društvu u jednom obliku, razmenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku.

Ovde očigledno vlada isti princip koji reguliše razmenu robe ukoliko je ta razmena — razmena jednakih vrednosti. Sadržina i oblik su promenjeni, jer u promenjenim okolnostima niko ne može dati nešto drugo osim svog rada i jer, s druge strane, ništa ne može preći u svojinu pojedinih osoba osim individualnih sredstava potrošnje. Što se pak tiče raspodele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednom obliku razmenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku.

Zato je ovde *jednako pravo* još uvek po principu— buržoasko pravo, iako princip i praksa nisu više u opreci, dok razmena ekvivalenata pri robnoj razmeni postoji samo *u proseku*, a ne u svakom pojedinom slučaju.

I pored tog napretka ovo *jednako pravo* ima još uvek buržoaske granice. Pravo proizvođača *proporcionalno* je radu koji oni daju; jednakost se sastoji u tome što se merenje vrši jednakim merilom — radom.

Ali jedan čovjek je fizički ili intelektualno jači od drugog, daje, dakle, za isto vreme više rada i može da radi duže vremena; a rad, da bi mogao služiti kao mera, mora biti određen po trajanju ili po intenzitvnosti, inače on ne bi mogao biti merilo. Ovo *jednako* pravo je nejednako za nejednaki rad. Ono ne priznaje nikakve klasne razlike, jer je svaki samo radnik kao i drugi; ali ono priznaje prećutno nejednaku individualnu obdarenost i, prema tome, nejednaku radnu sposobnost kao prirodne privilegije. *Zato je ono, po svojoj sadržini, pravo nejednakosti, kao i svako pravo.* Pravo može, po svojoj prirodi, postojati samo u primenjivanju jednakog merila; međutim nejednake individue (a one ne bi bile različite individue kad ne bi bile nejednake) mogu se meriti jednakim merilom samo ukoliko ih gledamo pod jednim uglom, uzimamo s jedne *određene* strane, u danom slučaju, na primer, posmatramo *samo kao radnike;* i u njima ne gledamo ništa drugo, apstrahujemo sve ostalo. Dalje: jedan radnik je oženjen, drugi nije; jedan ima više dece nego drugi itd., itd. Pri jednakom radnom učinku i, prema tome, jednakom udelu u društvenom fondu potrošnje jedan će faktički dobiti više nego drugi, jedan će biti bogatiji od drugog itd. Da bi se izbegli svi ti nedostaci, pravo bi moralo, umesto da bude jednako, biti nejednako.

Ali ti nedostaci ne mogu se izbeći u prvoj fazi komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva, posle dugih porođajnih muka. Pravo ne može nikad biti iznad ekonomske formacije i njome uslovljenog kulturnog razvitka društva.

U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individue podeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individue porastu i pro-

duktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteknu obilnije — tek tada će biti moguće sasvim prekoračiti uski horizont buržoaskog prava i društvo će moći na svoje zastave napisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!

K. Marx — F. Eegels, Kritika Gotskog i Erfurtskog programa
BIGZ, Beograd, 1972, str. 16—17.

Njemačka ideologija

K. Marx—F. Engels

Komunizam za nas nije *stanje* koje treba da se uspostavi, niti *ideal* kome treba da se stvarnost saobrazi. Komunizam nazivamo mi *stvarno* kretanje koje ukida i prevazilazi sadanje stanje. Uslovi ovog kretanja rađaju se iz sada neposredno postojeće pretpostavke. Uostalom, postojanje mase ljudi koji žive *samo* od svog rada — mase radničke snage odsečene od kapitala ili od ma kakvog ograničenog zadovoljavanja svojih potreba — pa stoga i ne više privremeni gubitak samog tog rada kao izvesnog obezbeđenog izvora života usled konkurencije pretpostavlja postojanje *svjetskog tržišta.* Tako proletarijat može samo *svetskoistorijski postojati,* kao što komunizam, njegova akcija, može uopšte biti data samo kao »svetskoistorijska« egzistencija; svetskoistorijska egzistencija individua, tj. egzistencija individua koja je neposredno sa svetskom istorijom povezana.

Kultura, Beograd, 1964, str. 34.

Zajednica slobodnih ljudi

(Kapital)

Karl Marx

Naposletku, predstavimo sebi, promene radi, zajednicu slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju i svoje mnogobrojne individualne radne snage svesno troše kao jednu društvenu radnu snagu. Sve odredbe Robinsonova rada ovde se ponavljaju, samo što su društvene umesto individualne. Svi proizvodi Robinsonovi bili su isključivo njegov lični proizvod, pa zato i neposredno upotrebni predmeti za njega. Ukupni proizvod zajednice društven je proizvod. Jedan deo toga proizvoda služi opet kao sredstva za proizvodnju. On ostaje društven. Ali drugi deo troše članovi zajednice kao sredstva za život. Toga radi on se mora razdeliti među njima. Način ove raspodele menjaće se prema posebnoj vrsti samog organizma društvene proizvodnje i prema odgovarajućoj visini istorijskog razvitka proizvođača. Samo radi paralele s robnom proizvodnjom, uzećemo da je udeo svakog proizvođača u sredstvima za život određen njegovim radnim vremenom. Tako bi radno vreme igralo dvojaku ulogu. Njegovo raspoređivanje po društvenome planu reguliše pravilnu srazmeru između različnih radova i različnih potreba. S druge strane, radno vreme služi ujedno i kao mera za individualni udeo proizvođača u zajedničkom radu, a otuda i u onom delu zajedničkog proizvoda koji služi individualnoj potrošnji. Tu društveni odnosi ljudi prema njihovim radovima i prema proizvodima njihova rada ostaju sasvim jednostavni, kako u proizvodnji tako i u raspodeli.

BIGZ — Prosveta, Beograd, 1973, str. 79—80.

Carstvo slobode i udruženi proizvođači

(Kapital)

Karl Marx

Videli[49] smo da je kapitalistički proces proizvodnje istorijski određen oblik društvenog procesa proizvodnje uopšte. Ovaj je poslednji kako proces proizvodnje materijalnih uslova egzistencije ljudskog života, tako i proces koji se zbiva u specifičnim, istorijsko-ekonomskim odnosima proizvodnje i koji proizvodi i reprodukuje same ove odnose proizvodnje, a s time i nosioce toga procesa, materijalne uslove njihove egzistencije i njihove uzajamne odnose, tj. njihov određeni ekonomski društveni oblik. Jer celina tih odnosa, u kojima se nosioci te proizvodnje nalaze naspram prirode i među sobom, u kojima proizvode, ta celina baš i jeste društvo, posmatrano u njegovoj ekonomskoj strukturi. Kao i svi njegovi prethodnici, tako se i kapitalistički proces proizvodnje vrši pod određenim materijalnim uslovima, ali koji su u isti mah i nosioci određenih društvenih odnosa u koje individue stupaju u procesu reprodukcije svoga života. I oni uslovi i ovi odnosi s jedne su strane pretpostavke, a s druge rezultati i tvorevine kapitalističkog procesa proizvodnje; on ih proizvodi i reprodukuje. Zatim smo videli: kapital — a kapitalista je samo personifikovani kapital, funkcioniše u procesu proizvodnje samo kao nosilac kapitala — dakle kapital ispumpava u saobraznom mu društvenom procesu proizvodnje neku određenu količinu viška rada iz neposrednih proizvođača ili radnika, viška rada koji kapital dobija bez ekvivalenta i koji po svojoj suštini uvek ostaje prinudni rad, ma koliko se ispoljavao kao rezultat slobodnog ugovora, sporazuma. Ovaj višak rada predstavlja se u nekom višku vrednosti, a ovaj višak vrednosti ima svoju egzistenciju u nekom višku proizvoda. Višak rada uopšte, kao rad preko mere datih potreba, mora uvek ostati. Samo što u kapitalističkom, kao i u robovskom sistemu itd., on ima antagonistički oblik i dopunjuje se čistim dokoličenjem jednog dela društva. Određenu količinu viška rada zahteva obezbeđenje od nepredviđenih slučajeva, potrebno, progresivno uvećavanje procesa reprodukcije saglasno razvitku potreba i napredovanju stanovništva, što se sa kapitalističkog stanovišta zove akumulacija. Jedna od civilizatorskih strana kapitala sastoji se u tome što on taj višak rada isteruje na takav način i pod takvim uslovima koji su po razvitak proizvodnih snaga i društvenih odnosa, i po stvaranje elemenata za jednu novu višu formaciju povoljniji nego pod ranijim oblicima ropstva, kmetstva itd. Tako on, s jedne strane, dovodi do stupnja u kome otpada prinuda i monopolizovanje društvenog razvitka (uključiv njegove materijalne i intelektualne koristi) od strane jednog dela društva na račun drugoga; s druge strane, on stvara materijalna sredstva i klicu za odnose koji u jednom višem obliku društva dopuštaju da se ovaj višak rada spoji s jednim većim ograničenjem

[49] Po rukopisu ovim počinje gl. XLVIII — F. E.

vremena koje je uopšte posvećeno materijalnom radu. Jer višak rada može, prema tome kakav je razvitak proizvodne snage rada, da bude velik pri malom celokupnom radnom danu, a relativno malen pri velikom celokupnom radnom danu. Ako je potrebno radno vreme = 3 i višak rada = 3, onda je celokupni radni dan = 6, a stopa viška rada = 100%. Ako je potrebni rad = 9, a višak rada = 3, onda je celokupni radni dan = 12, a stopa viška rada samo = 33 1/2%. A zatim, od proizvodnosti rada zavisi koliko se upotrebne vrednosti proizvede za određeno vreme, pa, dakle, i za određeni višak radnog vremena. Stvarno društveno bogatstvo i mogućnost stalnog proširivanja društvenog procesa reprodukcije ne zavise, dakle, od dužine viška rada, već od njegove proizvodnosti i od više ili manje bogatih uslova proizvodnje u kojima se on vrši. Carstvo slobode počinje ustvari tek tamo gde prestaje rad koji je određen nevoljom i spoljašnjom svrsishodnošću; po prirodi stvari, ono, dakle, leži s one strane oblasti same materijalne proizvodnje. Kao god što divljak mora da se bori s prirodom da bi zadovoljio svoje potrebe, da bi održao i reprodukovao svoj život, tako to mora činiti i civilizovani čovek, i on to mora u svima društvenim oblicima i pod svima mogućim načinima proizvodnje. S njegovim razvitkom proširuje se ovo carstvo prirodne nužnosti, jer se uvećavaju potrebe; ali se u isto vreme uvećavaju proizvodne snage koje te potrebe zadovoljavaju. Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da podruštvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno urede ovaj svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi. Ali to uvek ostaje carstvom nužnosti. S one strane njega počinje razvitak ljudske snage, koji je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali koje može da procveta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovici. Skraćenje radnog dana je osnovni uslov.

BIGZ — Prosveta, Beograd, 1973, str. 1814 — 1816.

G
Lenjinov doprinos teoriji i praksi marksizma

Obnova filozofske osnove marksizma

Filozofski aforizmi

(Filozofske sveske)

Vladimir Ilič Lenjin

(...)

... Plehanov kritikuje kantovstvo (i agnosticizam uopšte) više s vulgarno-materijalističkog gledišta nego s dijalektičkomaterijalističkog, *ukoliko* on samo a limine *odbacuje* njihova rasuđivanja, a ne *ispravlja* ih (kao što je Hegel ispravljao Kanta), produbljujući ih, uopštavajući ih, proširujući ih, pokazujući v e z u i p r e l a z e svih mogućih pojmova.

... Marksisti su kritikovali (početkom XX veka) kantovce i hjumovce više fojerbahovski i bihnerovski nego hegelovski.

(...)

... Ne može se potpuno shvatiti Marxov »Kapital« i posebno I glava u njemu ako se ne prostudira i ne shvati cela Hegelova Logika. Dakle, niko od marksista nije shvatio Marxa pola stoleća docnije!

(...)

Pristalica dijalektike Hegel nije mogao da shvati *dijalektički* prelazak o d materije *ka* kretanju, o d materije *ka* svesti — naročito ovo drugo. Marx je ispravio grešku (ili slabost?) mistika.

Čime se razlikuje dijalektički prelazak od nedijalektičkog? Skokom. Protivrečnošću. Prekidom postepenosti. Jedinstvom (identitetom) bića i nebića.

(...)

Ako Marx nije ostavio »*Logiku*« (s velikim početnim slovom), on je ostavio *logiku* »Kapitala«, i to bi trebalo naročito iskoristiti u datom pitanju. U »Kapitalu« je primenjena na jednu nauku logika, dijalektika i teorija sa-

znanja materijalizma (ne treba tri reči: to je jedno te isto), koji je uzeo sve vredno kod Hegela i ovo vredno pomerio napred.

V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom 15,
Kultura, Beograd, 1960, str. 169, 170, 273, 311.

Prilog pitanju o dijalektici

(Filozofske sveske)

Vladimir Ilič Lenjin

(...)

Marx u »Kapitalu« najpre analizira najprostiji, obični, osnovni, najmasovniji, najsvakidašniji, milijardu puta sretani *odnos* buržoaskog (robnog) društva: razmjenu robâ. Analiza otkriva u toj najprostijoj pojavi (u toj »ćeliji« buržoaskoga društva) s v e protivrečnosti (respective klicu *svih* protivrečnosti) modernog društva. Dalje izlaganje pokazuje nam razvoj (*i* rastenje *i* kretanje) ovih protivrečnosti i ovog društva, u Σ^* njegovih pojedinih delova, od njegovog početka do njegovog kraja.

Takav mora biti i metod izlaganja (respective proučavanja) dijalektike uopšte (jer dijalektika buržoaskog društva kod Marxa je samo poseban slučaj dijalektike). Početi od najprostijeg, najobičnijeg, najmasovnijeg etc.) od *ma koje rečenice:* lišće drveta je zeleno; Ivan je čovek; Žuća je pas itd. Već je ovde (kao što je genijalno zapazio Hegel) *dijalektika: pojedinačno* JE o p š t e (upor. Aristoteles, Metaphysik, prevod Schweglera, Bd. II, S. 40, 3. Buch, 4. Kapitel, 8—9: »dennatürlich kann man nicht der Meinung sein, dass es ein Haus — kuća uopšte — gebe ausser den sichtbaren Häusern«.**

Dakle, suprotnosti (pojedinačno je suprotno opštem) su identične: pojedinačno ne postoji drukčije nego u onoj vezi koja vodi opštem. Opšte postoji samo u pojedinačnom, preko pojedinačnog. Svako pojedinačno je (ovako ili onako) opšte. Svako opšte je (delić ili strana ili suština) pojedinačnog. Svako opšte samo približno obuhvata sve pojedinačne predmete. Svako pojedinačno nepotpuno ulazi u opšte itd. itd. Svako pojedinačno povezano je hiljadama prelaza s pojedinačnim (stvarima, pojavama, procesima) drugog *roda,* itd.

* = suma, zbir; ovdje čitaj: u zbiru. (Prev.)

** »jer nećemo, razume se, uzeti da postoji kuća uopšte mimo vidljivih kuća«. (Prev.)

Već ovde su elementi, začeci, pojma *nužnosti*, objektivne veze prirode etc. Slučajno i nužno, pojavu i suštinu imamo već ovde, jer kad kažemo: Ivan je čovek, Žuća je pas, *ovo* je list drveta itd., mi *odbacujemo* niz obeležja kao SLUČAJNA, odvajamo suštinsko od pojavnog i suprotstavljamo jedno drugome.

Na taj način u *ma kojoj* rečenici mogu se (i moraju), kao u »ćeliji«, otkriti začeci *svih* elemenata dijalektike, pokazavši tako da je svemu čovekovom saznanju uopšte svojstvena dijalektika. A prirodne nauke pokazuju nam (i to opet treba pokazati na *ma kojem* najprostijem primeru) objektivnu prirodu u tim istim njenim svojstvima, pretvaranje pojedinačnog u opšte, slučajnog u nužno, prelaze, prelive, uzajamnu vezu suprotnosti. Dijalektika i j e s t e teorija saznanja (Hegela i) marksizma: eto na koju »stranu« stvari (ovo nije »strana« stvari, nego *bit* stvari) nije obratio pažnju Plehanov, da i ne govorimo o drugim marksistima.

...

Saznanje u obliku niza krugova predstavlja i Hegel (vidi Logiku) — i savremeni »gnoseolog« prirodnih nauka, eklektik, neprijatelj hegelovštine (koji nije razumeo!) Paul Volkmann (vidi njegove »Erkenntnistheoretische Grundzüge«***, S.).

»Krugovi u filozofiji: (je li obavezna hronologija što se *tiče lica? Nije*!)

Antička: od Demokrita do Platona i do dijalektike Heraklitove.

Renesansa: Descartes versus Gassendi (Spinoza?).

Nova: Holbach-Hegel (preko Berkeleyja, Huma, Kanta). Hegel-Feuerbach-Marx.

Dijalektika kao *živo*, mnogostrano (i to s brojem strana koji se večito povećava) saznanje sa bezbroj nijansi svakog prilaženja, približavanje stvarnosti (s filozofskim sistemom koji raste u celinu iz svake nijanse) — evo neizmerno bogata sadržina u poređenju s »metafizičkim« materijalizmom, čija je glavna *nevolja* u tome što se ne ume da primeni dijalektiku na Bilder-theorie****, na proces i razvoj saznanja.

Filozofski idealizam je *samo* glupost s gledišta grubog, prostog, metafizičkog materijalizma. Naprotiv, s gledišta *dijalektičkog* materijalizma filozofski idealizam je *jednostavno*, preterano, überschwengliches (Dietzgen)[142] razvijanje (naduvavanje, nabujavanje) jedne od crtâ, stranâ, plohâ saznanja u apsolut *otrgnut* od materije, od prirode, obogotvoren. Idealizam je popovština. Tačno. Ali filozofski idealizam je (»t a č n i j e« i »o s i m t o g a«) put ka popovštini *preko* JEDNE OD NIJANSI beskrajno složenog (dijalektičkog) čovekovog s a z n a n j a.

***
Vidi str. 323 ovoga izdanja. (Prev.)
****
— teoriju odraza. (Prev.)
142
Ima se u vidu J. Dietzgenovu primenu termina übershwenglich koji znači: preuveličan, beskrajan, neizmeran; na primer u knjizi »Kleinere philosophische Schriften« (Mali filozofski spisi) Stuttgart 1903, str. 204, primenjujući taj termin Dietzgen piše: »apsolutno i relativno nisu odeljeni neizmerno«.
Vidi također i J. Dietzgen: »Suština ljudskog umnog rada« o razlici između duha i čulnog sveta — 355.

Čovekovo saznanje nije prava linija (respective ne ide po njoj) već kriva linija koja se beskonačno približava nizu krugova, spirali. Ma koji otsečak, odlomak, komadić ove krive linije može biti pretvoren (jednostrano pretvoren) u samostalnu, celu, pravu liniju, koja (ako se od drveća ne vidi šuma) vodi onda u močvaru, u popovštinu (gde p r i č v r š ć u j e klasni interes vladajućih klasa). Pravolinistvo i jednostranost, odrvenjelost i okoštalost, subjektivizam i subjektivno slepilo, voilà gnoseološki koreni idealizma. A popovština (= filozofski idealizam), razume se, ima *gnoseološke korene*, ona nije bez tla, ona je *jalov cvet*, neosporno, ali jalov cvet koji raste na živom drvetu živog, plodnog, istinskog, moćnog, svesilnog, objektivnog, apsolutnog ljudskog saznanja.

V. I. Lenjin, Izabrana dela, tom 15,
Kultura, Beograd, 1960, str. 351—355

Imperijalizam kao posljednji stadij kapitalizma

Historijsko mjesto imperijalizma
(Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma)

Vladimir Ilič Lenjin

... Imperijalizam je izrastao kao razvitak i direktan nastavak osnovnih osobina kapitalizma uopće. Ali kapitalizam je postao kapitalistički imperijalizam tek na određenom, vrlo visokom stupnju svog razvitka, kad su se neke osnovne osobine kapitalizma počele pretvarati u svoju suprotnost, kad su se na cijeloj liniji formirale i ispoljile crte prelazne epohe od kapitalizma k višoj društveno-ekonomskoj formaciji. Ekonomski osnovno u tom procesu jeste smjenjivanje kapitalističke slobodne konkurencije kapitalističkim monopolima. Slobodna konkurencija je osnovna osobina kapitalizma i robne proizvodnje uopće; monopol je direktna suprotnost slobodne konkurencije, a ova se pred našim očima počela pretvarati u monopol, stvarajući krupnu proizvodnju, potiskujući sitnu, zamjenjujući krupnu još krupnijom, dovodeći koncentraciju proizvodnje i kapitala do toga da je iz nje izrastao i izrasta monopol: karteli, sindikati, trustovi i kapital desetak banaka, koje obrću milijardama, koji se s njima stapa. A u isto vrijeme monopoli, izrastajući iz slobodne konkurencije, ne uklanjaju slobodnu konkurenciju, nego postoje nad njom i naporedo s njom, rađajući time niz naročito oštrih i plahih protivrječnosti, trvenja, sukoba. Monopol je prijelaz od kapitalizma k višem sistemu.

Ako bi trebalo dati što kraću definiciju imperijalizma, valjalo bi reći da je imperijalizam monopolistički stadij kapitalizma. Ta definicija sadržavala bi ono najglavnije, jer, s jedne strane, financijski kapital je bankovni kapital monopolistički malog broja krupnih banaka koji se stopio s kapitalom monopolističkih saveza industrijalaca, a s druge strane, podjela svijeta je prijelaz od kolonijalne politike koja se nesmetano širi na nezaposjednute ni od jedne kapitalističke države oblasti kao kolonijalnoj politici monopolnog posjedovanja teritorija Zemlje, podijeljene do kraja.

Ali odveć kratke definicije, iako su zgodne jer rezimiraju glavno, — ipak su nedovoljne kad treba da se iz njih specijalno izvode vrlo bitne crte one pojave koju treba definirati. Zato, ne zaboravljajući uslovno i relativno značenje svih definicija uopće, koje nikad ne mogu obuhvatiti svestrane veze pojave u njenom punom razvitku, treba dati definiciju imperijalizma koja će sadržavati ovih pet osnovnih njegovih obilježja: 1) koncentracija proiz-

vodnje i kapitala koja je došla do tako visokog stupnja razvitka da je stvorila monopole, koji igraju odlučujuću ulogu u privrednom životu; 2) stapanje bankovnog kapitala s industrijskim i stvaranje, na bazi tog »financijskog kapitala«, financijske oligarhije; 3) izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe, dobiva naročito važno značenje; 4) stvaraju se međunarodni monopolistički savezi kapitalista koji dijele svijet i 5) završena je teritorijalna podjela Zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih država. Imperijalizam je kapitalizam na onom stadiju razvitka kad se formirala vladavina monopola i financijskog kapitala, dobio istaknuto značenje izvoz kapitala, počela podjela svijeta od strane međunarodnih trustova i završila se podjela čitavog teritorija Zemlje od strane najkrupnijih kapitalističkih zemalja.

(...)

Vidjeli smo da je imperijalizam po svojoj ekonomskoj suštini monopolistički kapitalizam. Već time je određeno historijsko mjesto imperijalizma, jer monopol, koji izrasta na tlu slobodne konkurencije i baš iz slobodne konkurencije, jeste prijelaz od kapitalističke formacije k višoj društveno-ekonomskoj formaciji. Napose treba istaći četiri glavne vrste monopola ili glavne manifestacije monopolističkog kapitalizma, koje su karakteristične za epohu koju razmatramo.

Prvo, monopol je izrastao iz koncentracije proizvodnje na vrlo visokom stupnju njenog razvitka. To su monopolistički savezi kapitalista, karteli, sindikati, trustovi. Vidjeli smo kakvu ogromnu ulogu igraju oni u današnjem privrednom životu. U početku XX vijeka oni su potpuno prevladali u najrazvijenijim zemljama, i mada su prve korake na putu kartelirania prije učinile zemlje s visokom zaštitnom carinom (Njemačka, Amerika), Engleska je sa svojim sistemom slobodne trgovine tek nešto malo kasnije pokazala istu osnovnu činjenicu: rađanje monopola iz koncentracije proizvodnje.

Drugo, monopoli su doveli do pojačanog prigrabljivanja najvažnijih izvora sirovina, naročito za osnovu i najjače karteliranu industriju kapitalističkog društva: industriju uglja i crnu metalurgiju. Monopolističko posjedovanje najvažnijih izvora sirovina silno je povećalo vlast krupnog kapitala i zaoštrilo protivrječnosti između kartelirane i nekartelirane industrije.

Treće, monopol je izrastao iz banaka. One su se od skromnih posredničkih poduzeća pretvorile u monopoliste financijskog kapitala. Nekih tri do pet najkrupnijih bańaka svake od najrazvijenijih kapitalističkih nacija ostvarilo je »personalnu uniju« industrijskog i bankovnog kapitala, koncentriralo u svojim rukama raspolaganje milijardama i milijardama, koje čine najveći dio kapitala i novčanih prihoda cijele zemlje. Financijska oligarhija koja prekriva gustom mrežom odnosa zavisnosti sve bez izuzetka ekonomske i političke institucije savremenog buržoaskog-društva — najreljefnija je manifestacija tog monopola.

Četvrto, monopol je izrastao iz kolonijalne politike. Mnogobrojnim »starim motivima« kolonijalne politike financijski kapital je dodao borbu za izvore sirovina, za izvoz kapitala, za »sfere utjecaja« — tj. sfere unosnih poslova, koncesija, monopolističkih profita itd. — najzad za privredni teritorij uopće. Kad su kolonije evropskih država predstavljale, na primjer, deseti dio Afrike, kao što je to bilo još 1876, tada se kolonijalna politika mogla razvijati ne-

-monopolistički, po tipu, tako da kažem, »slobodnog prigrabljivanja« zemalja. Ali kad je 9/10 Afrike bilo prigrabljeno (1900), kad je cijeli svijet bio podijeljen, — neizbježno je nastupila era monopolnog posjedovanja kolonija, a prema tome, i naročito zaoštrene borbe za podjelu i za ponovnu podjelu svijeta.

Koliko je monopolistički kapitalizam zaoštrio sve protivrječnosti kapitalizma — opće je poznato. Dovoljno je ukazati na skupoću i na pritisak kartela. To zaoštravanje protivrječnosti najjača je pokretačka snaga prelaznog historijskog perioda, koji je počeo s definitivnom pobjedom svjetskog financijskog kapitala.

Monopoli, oligarhija, tendencija ka dominaciji umjesto tendencija k slobodi, eksploatacija sve većeg broja malih ili slabih nacija od šačice najbogatijih ili najjačih nacija — sve to rodilo je one karakterističnе crte imperijalizma koje nas gone da ga karakteriziramo kao parazitski ili truleći kapitalizam. Sve reljefnije se ispoljava, kao jedna od tendencija imperijalizma, stvaranje »države-rentijera«, države-lihvara, čija buržoazija sve više živi od izvoza kapitala i »rezanja kupona«. Bilo bi pogrešno misliti da ta tendencija k truljenju isključuje brzi porast kapitalizma; ne, pojedine industrijske grane, pojedini slojevi buržoazije, pojedine zemlje pokazuju u epohi imperijalizma jače ili slabije čas jednu čas drugu od tih tendencija. Uopće uzevši, kapitalizam raste kudikamo brže nego prije, ali taj porast ne samo što postaje uopće neravnomjerniji, nego se neravnomjernost manifestira i specijalno u truljenju zemalja najbogatijih kapitalom (Engleska).

(...)

Iz svega gore rečenog o ekonomskoj suštini imperijalizma izlazi da ga treba karakterizirati kao prelazni ili, tačnije, umirući kapitalizam. Izvanredno je poučno u tom pogledu da buržoaski ekonomisti koji opisuju najnoviji kapitalizam obično upotrebljavaju riječi: »preplitanje«, »odsustvo izoliranosti« itd.; banke su »poduzeća koja po svojim zadacima i po svom razvitku nemaju čisto privatno-ekonomski karakter i sve više izlaze iz sfere čisto privatnopravnog reguliranja«. I isti Riesser, koji je napisao te riječi, vrlo ozbiljno izjavljuje da se »predskazivanje« marksista o »podruštvljavanju« »nije ostvarilo«!

(...)

Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma,
Naprijed, Zagreb, 1973, str. 86—87, 119—120, 121

Država i revolucija

Vladimir Ilič Lenjin

1. Država — proizvod nepomirljivosti klasnih suprotnosti

(...)

U takvoj situaciji, kada su nevjerojatno rasprostranjena unakazivanja marksizma, naš zadatak je prije svega u tome da *uspostavimo* pravo učenje Marxa o državi. Radi toga je potrebno navesti čitav niz dugačkih citata iz vlastitih djela Marxa i Engelsa. Dugački citati, naravno, učinit će izlaganje glomaznim, niukoliko neće pridonijeti njegovoj popularnosti. Ali sasvim je nemoguće ne navesti ih. Sva ili bar sva odlučujuća mjesta iz djela Marxa i Engelsa u pitanju države moraju obavezno biti navedena u što je moguće potpunijem obliku, kako bi čitalac mogao samostalno dobiti predstavu o ukupnosti pogleda osnivača naučnog socijalizma kao i o razvitku tih pogleda, a isto tako da bi unakazivanje njihovo od strane sada vladajućeg »kautskijanstva« bilo dokumentirano dokazano i očigledno pokazano.

(...)

... Država je proizvod i izraz *nepomirljivosti* klasnih suprotnosti. Država nastaje tamo, tada i utoliko, gdje, kada i ukoliko klasne suprotnosti objektivno *ne mogu* biti izmirene. I obrnuto: postojanje države dokazuje da su klasne suprotnosti nepomirljive.

Upravo od ove najvažnije i osnovne tačke počinje unakazivanje marksizma, koje se vrši po dvjema glavnim linijama.

S jedne strane, buržoaski i naročito sitnoburžoaski ideolozi, koji su prisiljeni da pod pritiskom neospornih historijskih činjenica priznajû da država postoji samo ondje gdje postoje klasne suprotnosti i klasna borba »dotjeruju« Marxa na taj način što po njima ispada da je država organ *izmirenja* klasa. Po Marxu, država ne bi mogla ni nastati ni održati se da je bilo moguće izmirenje klasa. Kod malograđanskih i filistarskih profesora i publicista ispada — najčešće uz blagonaklono pozivanje na Marxa! — da država baš izmiruje klase. Po Marxu, država je organ klasne *vladavine*, organ ugnjetavanja jedne klase od strane druge; ona je stvaranje »poretka« koji ozakonjuje i učvršćuje to *ugnjetavanje* ublažujući sukobe klasa. Po mišljenju sitnoburžoaskih političara, poredak i jeste izmirenje klasa, a ne ugnjetavanje jedne klase od strane druge; ublažavati sukobe znači izmirivati, a ne ugnjetenim klasama oduzimati određena sredstva i metode borbe za obaranje ugnjetača.

Na primjer, svi eseri (socijalisti-revolucionari) i menjševici u revoluciji 1917. godine, kada je pitanje o značenju i ulozi države bilo upravo postavljeno u svoj svojoj veličini, postavljeno praktično, kao pitanje neodložne akcije, i to akcije masovnih razmjera, — svi su se oni odmah i potpuno srozali na sitnoburžoasku teoriju »izmirenja« klasa pomoću »države«. Bezbrojne rezolucije i članci političara tih obiju partija skroz su prožeti tom malograđanskom i filistarskom teorijom »izmirenja«. To da je država organ vladavine određene klase, koja se *ne može* izmiriti sa svojim antipodom (s klasom koja joj je suprotna), to sitnoburžoaska demokracija nikad nije u stanju da shvati. Po odnosu prema državi najočiglednije se vidi da naši eseri i menjševici uopće nisu socijalisti (što smo mi, boljševici, uvijek dokazivali), nego sitnoburžoaski demokrati s gotovo socijalističkom frazeologijom.

S druge strane, »kautskijansko« izopačavanje marksizma mnogo je tananije. »Teoretski« se ne poriče ni to da je država organ klasne vladavine ni to da su klasne suprotnosti nepomirljive. Ali se gubi iz vida ili se zabašuruje ovo: ako je država proizvod nepomirljivosti klasnih suprotnosti, ako je ona snaga koja stoji nad društvom i »sve se više i više otuđuje od društva«, onda je jasno da je oslobođenje ugnjetene klase nemoguće ne samo bez nasilne revolucije nego i bez uništenja onog aparata državne vlasti koji je stvorila vladajuća klasa i u kome je to »otuđivanje« otjelovljeno. Ovaj zaključak, teoretski jasan sam po sebi, Marx je, kao što ćemo vidjeti kasnije, na osnovi konkretnohistorijske analize zadataka revolucije i izvukao s potpunom određenošću. I upravo taj zaključak Kautsky je — što ćemo pokazati podrobno u daljem izlaganju — »zaboravio« i izopačio.

2. Posebni odredi oružanih ljudi, tamnice itd.

(...)

Engels razvija pojam one »sile« koja se naziva državom, snage koja je proizašla iz društva, ali koja se stavlja iznad njega i koja se sve više i više otuđuje od njega. Iz čega se, prvenstveno, sastoji ta sila? Iz posebnih odreda oružanih ljudi, koji imaju na raspolaganju tamnice i tako dalje.

Mi imamo pravo da govorimo o posebnim odredima oružanih ljudi zato što se javna vlast, svojstvena svakoj državi, »ne poklapa neposredno« s oružanim stanovništvom, s njegovom »spontanom oružanom organizacijom«.

Kao svi veliki revolucionarni mislioci, Engels nastoji da pažnju svjesnih radnika obrati upravo na ono što vladajućem filistarstvu izgleda najmanje vrijedno pažnje, najuobičajenije, osvještano predrasudama koje su ne samo čvrste nego, može se reći, okamenjene.

Stajaća vojska i policija, to je glavno oruđe državne vlasti, ali — zar i može biti drukčije?

S gledišta ogromne većine Evropejaca s kraja XIX vijeka, kojima se obraća Engels i koji nisu doživjeli ili izbliza promatrali nijednu veliku revoluciju, to i ne može biti drukčije. Njima je sasvim nepojmljivo šta je to »spontana oružana organizacija stanovništva«? Na pitanje: zašto je nastala potreba za posebnim odredima oružanih ljudi (policija, stajaća vojska) koji stoje nad

društvom i koji se otuđuju od društva, zapadnoevropski i ruski filistar sklon je da odgovori s nekoliko fraza uzajmljenih od Spencera ili od Mihajlovskog, pozivajući se na kompliciranje društvenog života, na diferencijaciju funkcija i sl.

Takvo pozivanje izgleda »naučno« i divno uspavljuje ćiftu, zabašurujući glavno i osnovno: rascjep društva na nepomirljivo neprijateljske klase.

Da nije bilo tog rascjepa, »spontana oružana organizacija stanovništva« odlikovala bi se svojom kompliciranošću, visinom svoje tehnike i ostalim od primitivne organizacije majmunskog čopora s motkama, ili prvobitnih ljudi, ili ljudi rodovskog društva, ali takva organizacija bila bi moguća.

Ona je nemoguća zbog toga što je društvo civilizacije razdijeljeno na neprijateljske i uz to nepomirljivo neprijateljske klase, čije bi »spontano« oružanje dovelo do oružane borbe među njima. Stvara se država, stvara se posebna sila, posebni odredi oružanih ljudi, i svaka revolucija, razbijajući državni aparat, očigledno nam pokazuje kako vladajuća klasa teži da obnovi posebne odrede oružanih ljudi koji služe n j o j, kao što ugnjetena klasa teži da stvori novu organizaciju takve vrste, sposobnu da služi eksploatiranim, a ne eksploatatorima.

U navedenom razmatranju Engels teoretski postavlja ono isto pitanje koje praktično, očigledno i uz to u razmjerima masovne akcije postavlja pred nas svaka velika revolucija, a to je pitanje o odnosu između »posebnih« odreda oružanih ljudi i »spontane oružane organizacije stanovništva«.

(...)

Engels je još 1891. umio da ukazuje na »konkurenciju osvajanja« kao na jednu od najvažnijih karakteristika vanjske politike velikih sila, a nitkovi socijalšovinizma u godinama 1914—1917, kada je upravo ta konkurencija, uveliko još pooštrena, dovela do imperijalističkog rata, prikrivaju obranu pljačkaških interesa »svoje« buržoazije frazama o »zaštiti otadžbine«, o »obrani republike i revolucije« i sl.!

3. Država — oruđe za eksploataciju ugnjetene klase

(...)

Ovdje je postavljeno pitanje o povlašćenom položaju činovnika kao organa državne vlasti. Istaknuto je kao najglavnije: šta je to što ih stavlja *iznad* društva? Vidjet ćemo kasnije kako je ovo teoretsko pitanje praktično rješavala Pariška komuna 1871. i kako ga je Kautsky reakcionarno zabašurivao 1912.

... »Budući da je država nastala iz potrebe da se obuzdavaju klasne suprotnosti, budući da je ona u isto vrijeme nastala usred sukoba tih klasa, to je ona po pravilu država najjače, ekonomski vladajuće klase, koja pomoću države postaje i politički vladajuća klasa i na taj način dobiva nova sredstva za ugnjetavanje i eksploataciju ugnjetene klase« ... Ne samo što su antička i feudalna država bile organi eksploatacije robova i kmetova nego je i »mo-

derna predstavnička država oruđe eksploatacije najamnog rada od strane kapitala. Međutim, kao izuzetak nastupaju periodi kada klase koje se međusobno bore gotovo uravnotežuju svoje snage, i onda država za neko vrijeme dobiva izvjesnu samostalnost u odnosu na obje klase i prividno nastupa kao posrednik među njima« ... Takva je apsolutna monarhija XVII i XVIII vijeka, bonapartizam Prvog i naročito Drugog carstva u Francuskog, Bismarck u Njemačkoj.

Takva je — dodajmo mi — vlada Kerenskog u republikanskoj Rusiji poslije prijelaza na proganjanje revolucionarnog proletarijata, u momentu kada su sovjeti, zbog rukovodstva sitnoburžoaskih demokrata, *već* nemoćni a buržoazija *još* nedovoljno jaka da ih naprosto rastjera.

U demokratskoj republici — nastavlja Engels — »bogatstvo vrši svoju vlast posredno, ali utoliko sigurnije«, i to, prvo, pomoću »neposrednog podmićivanja činovnika« (Amerika), drugo, pomoću »saveza između vlade i burze« (Francuska i Amerika).

U naše vrijeme imperijalizam i vladavina banaka »razvili« su oba ova načina obrane i ostvarivanja svemoći bogatstva u kojoj hoćete demokratskoj republici do savršenstva. Kad, na primjer, u prvim mjesecima demokratske republike u Rusiji, može se reći u medenom mjesecu braka između »socijalista« esera i menjševika s buržoazijom, g. Paljčinski u koalicionoj vladi sabotira sve mjere za obuzdavanje kapitalista i njihovog maroderstva, njihovog pljačkanja državne blagajne pomoću vojnih liferacija, i kad g. Paljčinski, pošto je izašao iz vlade (u kojoj je, naravno, zamijenjen drugim, potpuno istim Paljčanskim), biva od kapitalista »nagrađen« mjestašcem s plaćom od 120.000 rubalja godišnje, — što je to onda? Neposredno ili posredno podmićivanje? Savez vlade s trustovima ili »samo« prijateljski odnosi? Kakvu ulogu tu igraju Černovi i Cereteliji, Avksentjevi i Skobeljevi? — Da li su oni »neposredni« ili samo posredni saveznici milionara koji kradu državnu blagajnu?

Svemoć »bogatstva« *sigurnija* je u demokratskoj republici zato što ona ne zavisi od rđave političke ljušture kapitalizma. Demokratska republika je najbolja moguća politička ljuštura kapitalizma, i zato kapital, zavladavši (preko Paljčinskih, Černova, Ceretelija i komp.) tom najboljom ljušturom, zasniva svoju vlast tako solidno, tako sigurno, da *nikakva* smjena ni ličnost, ni ustanova, ni partija buržoaske demokratske republike ne potresa tu vlast.

Treba još podvući da Engels potpuno nedvosmisleno naziva opće pravo glasa oruđem vladavine buržoazije. Opće pravo glasa, kaže on, očevidno uzimajući u obzir dugo iskustvo njemačke socijaldemokracije, jeste »mjerilo zrelosti radničke klase. Ono nije moglo i ne može nikada biti više u današnjoj državi«.

Sitnoburžoaski demokrati, kao što su naši eseri i menjševici, a također njihova rođena braća, svi socijalšovinisti i oportunisti Zapadne Evrope, očekuju upravo »više« od općeg prava glasa. Oni sami vjeruju i sugeriraju narodu lažno shvaćanje po kome opće pravo glasa »u *današnjoj* državi« može doista da izrazi volju većine trudbenika i da osigura njeno provođenje u život.

Mi ovdje možemo ovo lažno shvaćanje samo zabilježiti, samo ukazati

na to da se ta savršeno jasna, tačna, konkretna Engelsova izjava unakazuje na svakom koraku u propagandi i agitaciji »službenih« (tj. oportunističkih) socijalističkih partija. Podrobna analiza sve lažnosti tog shvaćanja, koje Engels ovdje odbacuje, bit će dana u našem daljem izlaganju Marxovih i Engelsovih pogleda na *»današnju«* državu.

(...)

4. »Odumiranje« države i nasilna revolucija

Engelsove riječi o »odumiranju« države uživaju tako široku popularnost, tako se često navode, tako reljefno pokazuju u čemu je smisao običnog falsificiranja marksizma u oportunizam, da je potrebno zadržati se na njima podrobno. Navest ćemo cijelo izlaganje iz koga su uzete:

»Proletarijat uzima državnu vlast i pretvara sredstva za proizvodnju prije svega u državno vlasništvo. Ali samim tim on ukida samog sebe kao proletarijat, samim tim on ukida sve klasne razlike i klasne suprotnosti, a time i državu kao državu. Dosadašnjem društvu, koje se kreće u klasnim suprotnostima, potrebna je država, to jest organizacija dane eksploatatorske klase radi održavanja njenih vanjskih uslova proizvodnje, što znači u prvom redu radi nasilnog držanja eksploatirane klase u uslovima potlačenosti (ropstvo, kmetstvo ili podložništvo, najamni rad) koje određuje postojeći način proizvodnje. Država je bila službeni predstavnik cijelog društva, njegovo otjelovljenje u vidljivoj korporaciji, ali ona je bila to samo utoliko ukoliko je bila država one klase koja je za svoje vrijeme sama predstavljala cijelo društvo: u antičko doba ona je bila država građana-robovlasnika, u srednjem vijeku — feudalnog plemstva, u naše vrijeme — buržoazije. Kada država najzad doista postane predstavnik cijelog društva, onda ona samu sebe čini izlišnom. Čim više ne bude ni jedne društvene klase koju treba držati u potlačenosti, čim bude uklonjena borba za individualni opstanak uvjetovana klasnom vladavinom i dosadašnjom anarhijom u proizvodnji, kako i sukobi i ekscesi koji iz te borbe proistječu, tada više neće imati tko da bude ugnjetavan, radi čega je i bila potrebna naročita sila za ugnjetavanje — država. Prvi akt u kome država stvarno istupa kao predstavnik cijelog društva — uzimanje u svoje ruke, u ime društva, sredstava za proizvodnju — ujedno je njen posljednji samostalni akt kao države. Miješanje državne vlasti u društvene odnose postaje izlišnim u jednoj oblasti za drugom i prestaje samo od sebe. Vladu nad osobama smjenjuje upravljanje stvarima i rukovođenje procesima proizvodnje. Država se ne »ukida«, *ona odumire.* Na osnovi toga treba ocjenjivati frazu o »slobodnoj narodnoj državi«, frazu koja je imala privremeno opravdanje s gledišta agitacije, ali koja je u krajnjoj liniji naučno neodrživa. Na osnovi toga treba ocjenjivati i zahtjev takozvanih anarhista da se država ukine od danas do sutra.« (»Anti-Dühring«, »Prevrat u nauci izvršen od gospodina Eugena Dühringa«, str. 302—303, po trećem njem. izd.).

Može se reći, bez straha da ćemo pogriješiti, da je iz ovog Engelsovog razmatranja, izvanredno bogatog mislima, u današnjim socijalističkim partijama ostalo kao stvarna tekovina socijalističke misli samo to da, po Marxu,

država »odumire«, za razliku od anarhističkog učenja o »ukidanju« države. Tako okljaštriti marksizam, znači svesti ga na oportunizam, jer pri ovakvom »tumačenju« ostaje samo maglovita predstava o polaganom, ravnomjernom, postepenom mijenjanju, o odsustvu skokova i bura, o odsustvu revolucije. »Odumiranje« države u običnom, općerasprostranjenom, masovnom, ako se može tako reći, shvaćanju znači, nesumnjivo, zabašurivanje, ako ne i odricanje revolucije.

Međutim, takvo »tumačenje« jeste najgrublje, samo buržoaziji korisno unakazivanje marksizma, teoretski zasnovano na zaboravljanju najvažnijih okolnosti i misli izloženih, na primjer, u Engelsovom »rezimirajućem« razmatranju koje smo naveli u cjelini.

Prvo. U samom početku tog razmatranja Engels kaže da proletarijat, uzimajući državnu vlast, »samim tim ukida državu kao državu«. Što to znači, o tome »nije uobičajeno« misliti. Ovo se obično ili potpuno ignorira, ili se smatra kao nekom Engelsovom »hegelijanskom« »slabošću«. U stvari, u ovim riječima kratko je izraženo iskustvo jedne od najvećih proleterskih revolucija, iskustvo Pariske komune od 1871, o čemu ćemo podrobnije govoriti kad na to dođe red. U stvari, Engels ovdje govori o »ukidanju« države *buržoazije* od strane proleterske revolucije, dok se riječi o odumiranju odnose na ostatke *proleterske* državnosti *poslije* socijalističke revolucije. Buržoaska država, po Engelsu, ne »odumire«, nego nju »u k i d a« proletarijat u revoluciji. Odumire, poslije te revolucije, proleterska država ili poludržava.

Drugo. Država je »posebna sila za ugnjetavanje«. Ta Engelsova sjajna i izvanredno duboka definicija dana je ovdje potpuno jasno. A iz nje proistječe da »posebna sila za ugnjetavanje« proletarijata od strane buržoazije, miliona trudbenika od strane šačice bogataša, mora biti zamijenjena »posebnom silom za ugnjetavanje« buržoazije od strane proletarijata (diktatura proletarijata). U tome se i sastoji »ukidanje države kao države«. U tome se i sastoji »akt« uzimanja u svoje ruke, u ime društva, sredstava za proizvodnju. I očevidno je samo po sebi da se *takva* smjena jedne (buržoaske) »posebne sile« drugom (proleterskom) »posebnom silom« ne može nikako izvršiti u formi »odumiranja«.

Treće. O »odumiranju« i — čak još reljefnije i slikovitije — o »uspavljivanju« Engels govori potpuno jasno i određeno u odnosu na epohu p o s l i j e, »uzimanja sredstava za proizvodnju u ruke države u ime cijelog društva«, tj. p o s l i j e socijalističke revolucije. Mi svi znamo da je politička forma »države« u to vrijeme najpunija demokracija. Ali ni jednome od oportunista, koji bestidno unakazuju marksizam, ne pada na pamet da se prema tome, ovdje kod Engelsa radi o »uspavljivanju« i »odumiranju« d e m o k r a c i j e. Ovo na prvi pogled izgleda veoma čudnovato. Ali »nerazumljivo« je samo za onoga tko se nije zamislio nad tim da je demokracija t a k o đ e r država, i da će, prema tome, iščeznuti i demokracija čim iščezne država. Buržoasku državu može »ukinuti« samo revolucija. Država uopće, tj. najpunija demokracija, može samo »odumrijeti«.

Četvrto. Pošto je formulirao svoju čuvenu postavku: »država odumire«, Engels odmah konkretno objašnjava da je ta postavka uperena i protiv oportunista i protiv anarhista. Pri tom, kod Engelsa je na prvom mjestu onaj

zaključak iz postavke o »odumiranju države« koji je uperen protiv oportunista.

Mogli bismo se kladiti da od 10.000 ljudi koji su čitali ili čuli o »odumiranju« države, 9.990 uopće ne znaju ili se ne sjećaju da Engels svoje zaključke iz te postavke nije upravljao *samo* protiv anarhista. A od ostalih deset ljudi, devet sigurno ne znaju šta je to »slobodna narodna država« i zašto je u napadu na tu parolu sadržan napad na oportuniste. Tako se piše historija! Tako se vrši neprimjetno falsificiranje velikog revolucionarnog učenja u vladajuće filistarstvo. Zaključak protiv anarhista ponavljao se hiljadu i hiljadu puta, banalizirao se, nabijao se u glave u najuprošćenijoj formi, dobio je čvrstinu predrasude. A zaključak protiv oportunista su zabašurili i »zaboravili«!

»Slobodna narodna država« bila je sedamdesetih godina programatski zahtjev i sasvim obična parola njemačkih socijaldemokrata. U toj paroli nema nikakvog političkog sadržaja osim malograđanski kitnjastog opisa pojma demokracije. Ukoliko se u njoj ,legalno aludiralo na demokratsku republiku, utoliko je Engels bio spreman da s gledišta agitacije »privremeno« »opravda« tu parolu. Ali ta parola bila je oportunistička, jer je izražavala ne samo uljepšavanje buržoaske demokracije nego i nerazumijevanje socijalističke kritike svake države uopće. Mi smo za demokratsku republiku kao formu države koja je za proletarijat pod kapitalizmom najbolja, ali mi ne smijemo zaboravljati da je najamno ropstvo udes naroda i u najdemokratskijoj buržoaskoj republici. Dalje, svaka država je »posebna sila za ugnjetavanje« potlačene klase. Zbog toga je *svaka* država *ne*slobodna i *ne*narodna. Marx i Engels često su to objašnjavali svojim partijskim drugovima sedamdesetih godina prošlog vijeka.[20]

Peto. U tom istom Engelsovom djelu, iz koga se svi sjećaju razmatranja o odumiranju države, nalazi se i razmatranje o značenju nasilne revolucije. Historijska ocjena njene uloge pretvara se kod Engelsa u pravi panegirik nasilnoj revoluciji. Toga se »nitko ne sjeća«, o značenju tih misli nije uobičajeno govoriti pa čak ni misliti u današnjim socijalističkim partijama, a u svakodnevnoj propagandi i agitaciji u masama te misli ne igraju nikakvu ulogu. Međutim, one su sa »odumiranjem« države nerazdvojno povezane u jednu skladnu cjelinu.

Evo tog Engelsovog razmatranja:

... »A da nasilje igra u historiji i drugu ulogu« (osim satanske sile), »i to revolucionarnu ulogu, da je ono, po Marxovim riječima, babica svakog starog društva kad je ono bremenito novim, da je nasilje ono oruđe pomoću koga društveno kretanje probija sebi put i lomi okamenjene, preživjele političke forme — o svemu tome nema ni riječi kod gospodina Dühringa. Samo s uzdasima i stenjanjem on dopušta mogućnost da će za obaranje eksploatatorske privrede biti možda potrebno i nasilje — na žalost! — jer svaka primjena nasilja, tobože, demoralizira onog koji ga primjenjuje. I to se govori bez obzira na onaj visoki moralni i idejni polet koji je bio posljedica svake pobjedonosne revolucije! I to se govori u Njemačkoj,

20
Imaju se u vidu radovi K. Marxa »Kritika Gotskog programa« (četvrti odjeljak), F. Engelsa »Anti-Dühring« i pismo F. Engelsa A. Bebelu od 18—28. marta 1875.

u kojoj bi nasilna sukob, koji može biti i nametnut narodu, imao bar tu prednost što bi iz nacionalne svijesti izagnao duh sluganstva koji je u nju pronikao iz poniženja Tridesetgodišnjeg rata. I taj mlitavi, uvenuli, nemoćni popovski način mišljenja smije netko da nameće najrevolucionarnijoj partiji za koju zna historija?« (str. 193, po trećem njem. izd., kraj 4. glave II odjeljka).

Kako je moguće sjediniti u jednom učenju taj panegirik nasilnoj revoluciji, koji je Engels uporno iznosio pred njemačke socijaldemokrate od 1878. do 1894, tj. sve do svoje smrti, s teorijom o »odumiranju« države?

Obično se jedno i drugo sjedinjuje pomoću eklekticizma, bezidejnog ili sofističkog čupanja proizvoljno (ili da se ugodi vlastodršcima) čas jednog, čas drugog razmatranja, pri čemu se u devedeset i devet slučajeva od sto, ako ne i češće, na prvi plan ističe upravo »odumiranje«. Dijalektika se zamjenjuje eklekticizmom: to je najobičnija, najrasprostranjenija pojava u službenoj socijaldemokratskoj literaturi današnjice u odnosu na marksizam. Takva zamjena, doduše, nije novost; nju možemo vidjeti čak u historiji klasične grčke filozofije. Prilikom falsificiranja marksizma u oportunizam, falsificiranje dijalektike u eklekticizam najlakše obmanjuje mase, daje prividno zadovoljenje, tobože uzima u obzir sve strane procese, sve tendencije razvitka, sve protivrječne utjecaje itd., a u stvari ne daje nikakvo cjelovito i revolucionarno shvaćanje procesa društvenog razvitka.

Već smo ranije govorili, a u daljem razlaganju pokazat ćemo podrobnije, da se Marxovo učenje o neizbježnosti nasilne revolucije odnosi na buržoasku državu. Ona *ne može biti* smijenjena državom proleterskom (diktaturom proletarijata) putem »odumiranja«, nego samo, po pravilu, nasilnom revolucijom. Panegirik koji je ovoj ispjevao Engels i koji potpuno odgovara mnogim Marxovim izjavama — (sjetimo se kraja »Bijede filozofije« i »Komunističkog manifesta« s ponosnom, otvorenom izjavom o neizbježnosti nasilne revolucije; sjetimo se kritike Gotskog programa od 1875, gotovo 30 godina kasnije, u kojoj Marx nepoštedno bičuje oportunizam tog programa[21]) — taj panegirik nikako nije neki »zanos«, nikako nije deklaracija ili polemički ispad. Potreba da se mase sistematski odgajaju u *takvom* i upravo takvom gledanju na nasilnu revoluciju leži u osnovi *cijelog* učenja Marxa i Engelsa. Izdaja njihovog učenja od strane sada vladajućih struja socijalšovinizma i kautskijanstva naročito reljefno se izražava u tome što i jedni i drugi zaboravljaju *takvu* propagandu, takvu agitaciju.

Smjena buržoaske države proleterskom nemoguća je bez nasilne revolucije. Uništenje proleterske države, tj. uništenje svake države, nemoguće je drukčije nego putem »odumiranja«.

21
Gotski program — program Socijalističke radničke partije Njemačke, usvojen 1875. na kongresu u gradu Gothi prilikom ujedinjenja dviju njemačkih socijalističkih partija ajzenahovaca (sa A. Bebelom i W. Liebknechtom na čelu) i lasalovaca. U njemu je došao do izražaja eklekticizam i oportunizam, jer su ajzenahovci u najvažnijim pitanjima pravili ustupke lasalovcima i preuzeli lasalovske formulacije. Marx u »Kritici Gotskog programa« i Engels u pismu A. Bebelu od 18—22. marta 1875. žestoko su kritikovali nacrt Gotskog programa, smatrajući ga velikim korakom nazad u poređenju s ajzenaškim programom iz 1869.

Marx i Engels davali su podroban i konkretan razvitak tih pogleda, izučavajući svaku revolucionarnu situaciju posebice, analizirajući pouke iskustva svake revolucije posebice.

Ekonomski osnovi odumiranja države

Najiscrpnije objašnjenje ovog pitanja dao je Marx u svojoj »Kritici Gotskog programa« (pismo Brackeu od 5. maja 1875, odštampano tek 1891. u »Neue Zeit«-u, IX, 1, i izdano na ruskom jeziku u posebnoj brošuri). Polemički dio tog izvanrednog napisa, koji se sastoji iz kritike lasalovstva, zasjenio je, tako reći, njegov pozitivni dio, naime: analizu veze između razvitka komunizma i odumiranja države.

1. Kako Marx postavlja pitanje

Kad se površno uporedi Marxovo pismo Brackeu od 5. maja 1875. sa gore razmatranim Engelsovim pismom Bebelu od 28. marta 1875, moglo bi izgledati da je Marx mnogo više »etatist« od Engelsa, i da je razlika u pogledima dvojice pisaca na državu veoma znatna.

Engels predlaže Bebelu da sasvim odbaci brbljanje o državi, da potpuno izagna riječ država iz programa zamijenivši je riječju »općina«; Engels čak izjavljuje da Komuna već nije bila država u pravom smislu riječi. Međutim, Marx čak govori o »budućoj državnosti komunističkog društva«, tj. kao da priznaje nužnost države čak i u komunizmu.

Ali takvo mišljenje bilo bi iz osnova pogrešno. Ako stvar izbliže razmotrimo, vidjet ćemo da se pogledi Marxa i Engelsa na državu i njeno odumiranje potpuno podudaraju, a da se navedeni Marxov izraz odnosi baš na tu *odumirućU* državnost.

Jasno je da ne može biti ni govora o tome da se odredi moment budućeg »odumiranja«, utoliko prije što će ono nesumnjivo predstavljati dugotrajan proces. Prividna razlika između Marxa i Engelsa objašnjava se različnošću tema koje su oni uzimali, zadatak koji su bili sebi postavili. Engels je postavio sebi zadatak da očigledno, oštro, u krupnim potezima pokaže Bebelu svu apsurdnost otrcanih predrasuda prema državi (koje je prihvatio u priličnoj mjeri Lasalle). Marx se samo uzgred dotiče *tog* pitanja, interesirajući se drugom temom: *razvitkom* komunističkog društva.

Sva Marxova teorija je primjena teorije razvitka na savremeni kapitalizam, i to u njenoj najdosljednijoj, najpotpunijoj, najrazrađenijoj i sadržajem najbogatijoj formi. Prirodno je da je pred Marxa iskrslo pitanje primje-

ne te teorije i na *predstojeći* slom kapitalizma i na *budući* razvitak budućeg komunizma.

A na osnovi kakvih *podataka* je moguće postavljati pitanje o budućem razvitku budućeg komunizma?

Na osnovi toga što on *proistječe* iz kapitalizma, historijski se razvija iz kapitalizma, predstavlja rezultat takve društvene snage koju je *rodio* kapitalizam. Kod Marxa nema ni traga od pokušaja da izmišlja utopiju, da naprazno gata o onome što se ne može znati. Marx postavlja pitanje o komunizmu kao što bi prirodnjak postavio pitanje o razvitku nove, recimo, biološke vrste čim znamo kako je nastala i u kakvom se određenom smjeru mijenja.

(...)

Prvo što je potpuno tačno utvrđeno svom teorijom razvitka, svom naukom uopće — a što su zaboravljali utopisti, što zaboravljaju sadašnji oportunisti, koji se boje socijalističke revolucije — to je okolnost da historijski nesumnjivo mora postojati poseban stadij ili posebna etapa *prijelaza* od kapitalizma ka komunizmu.

2. Prijelaz od kapitalizma na komunizam

...»Između kapitalističkog društva i komunističkog društva — nastavlja Marx — leži period revolucionarnog preobražaja prvoga u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, i država tog perioda ne može biti ništa drugo osim *revolucionarna diktatura proletarijata*«...

Ovaj zaključak zasniva se kod Marxa na analizi one uloge koju proletarijat igra u modernom kapitalističkom društvu, na podacima o razvitku tog društva i o nepomirljivosti suprotnih interesa proletarijata i buržoazije.

Ranije se pitanje postavljalo ovako: da bi izvojevao svoje oslobođenje, proletarijat mora oboriti buržoaziju, osvojiti političku vlast, uspostaviti svoju revolucionarnu diktaturu.

Sada se pitanje postavlja malo drukčije: prijelaz iz kapitalističkog društva, koje se razvija ka komunizmu, u komunističko društvo, nije moguć bez »političkog prelaznog perioda«, i država tog perioda može biti samo revolucionarna diktatura proletarijata.

Kakav je odnos te diktature prema demokraciji?

Vidjeli smo da »Komunistički manifest« postavlja naprosto dva pojma jedan pored drugoga: »pretvaranje proletarijata u vladajuću klasu« i »izvojevanje demokracije«. Na osnovi svega što je gore izloženo može se tačnije odrediti kako se mijenja demokracija u prijelazu od kapitalizma ka komunizmu.

U kapitalističkom društvu, pod uvjetom njegovog najpovoljnijeg razvitka, imamo manje ili više potpun demokratizam u demokratskoj republici. Ali taj demokratizam uvijek je stegnut tijesnim okvirom kapitalističke eksploatacije i zbog toga uvijek ostaje, u suštini, demokratizam za manjinu, samo za imućne klase, samo za bogate. Sloboda kapitalističkog društva uvijek ostaje približno onakvom kakva je bila sloboda u antičkim grčkim republikama: sloboda za vlasnike robova. Savremeni najamni robovi, zbog uslova

kapitalističke eksploatacije, bivaju toliko pridavljeni bijedom i siromaštvom da im nije »ni do demokracije« »ni do politike«, da je u običnom, mirnom toku događaja većina stanovništva odstranjena od učešća u društveno-političkom životu.

Tačnost ovog tvrđenja možda najočiglednije potvrđuje Njemačka upravo zato što se u toj državi ustavna legalnost održala začudo dugo i stabilno gotovo pola vijeka (1871—1914), socijaldemokracija za to vrijeme umjela učiniti mnogo više nego u drugim zemljama za »iskorištavanje legalnosti« i za organiziranje tako velikog procenta radnika u političku partiju kao nigdje u svijetu.

A koji je to najveći procenat politički svjesnih i aktivnih najamnih robova koji je dosad zapažen u kapitalističkom društvu? Jedan milion članova socijaldemokratske partije — od 15 miliona radnika! Tri miliona sindikalno organiziranih — od 15 miliona!

Demokracija za ništavnu manjinu, demokracija za bogate, eto kakav je demokratizam kapitalističkog društva. Ako pogledamo izbliže mehanizam kapitalističke demokracije, vidjet ćemo svuda i na svakom mjestu, i u »sitnim«, tobože sitnim, pojedinostima prava glasa (cenzus u pitanju boravka, isključenje žena itd.), i u tehnici predstavničkih tijela, i u stvarnim smetnjama pravu zbora i dogovora (javne zgrade nisu za »sirotinju«!), i u čisto kapitalističkoj organizaciji dnevne štampe i tako dalje i tako dalje, vidjet ćemo ograničenja i ograničenja demokratizma. Ta ograničenja, izuzeci, isključenja, smetnje za siromašne izgledaju sitni, osobito u očima onoga tko sam ne zna što je sirotinja i tko se nikad nije približio ugnjetenim klasama u njihovom masovnom životu (a takvi su devet do deset, ako ne devedeset i devet od sto buržoaskih publicista i političara), ali ta ograničenja uzeta zajedno isključuju, izguravaju sirotinju iz politike, iz aktivnog učešća u demokraciji.

Marx je odlično uočio tu s u š t i n u kapitalističke demokracije, rekavši u svojoj analizi iskustva Komune: ugnjetavanim dozvoljavaju da jednom u nekoliko godina rješavaju koji će ih predstavnik ugnjetačke klase u parlamentu predstavljati i tlačiti!

Ali od te kapitalističke demokracije — neizbježno uske, koja krišom odgurava sirotinju i koja je zbog toga skroz licemjerna i lažljiva — razvitak naprijed ne ide ravno, jednostavno i glatko, »ka sve većoj i većoj demokraciji«, kao što stvar predstavljaju liberalni profesori i sitnoburžoaski oportunisti. Ne. Razvitak naprijed, tj. ka komunizmu, ide kroz diktaturu proletarijata i drukčije ne može ići, jer *slomiti* otpor eksploatatora-kapitalista nema tko drugi i nemoguće je drugim putem.

A diktatura proletarijata, tj. organiziranje avangarde ugnjetenih u vladajuću klasu radi ugnjetavanja ugnjetača, ne može naprosto dati samo proširenje demokracije. *Zajedno* s ogromnim proširenjem demokratizma, koji p r v i p u t postaje demokratizam za siromašne, demokratizam za narod a ne demokratizam za bogate, diktatura proletarijata donosi niz ograničenja u odnosu na slobodu ugnjetača, eksploatatora, kapitalista. Mi ih moramo ugnjesti da bismo oslobodili čovječanstvo od najamnog ropstva, njihov otpor treba slomiti silom, — jasna stvar: tamo gdje postoji ugnjetavanje, postoji i nasilje, nema slobode, nema demokracije.

Engels je to sjajno izrazio u pismu Bebelu napisavši, kao što se sjeća čitalac, da »proletarijatu nije potrebna država u interesu slobode nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim se bude moglo govoriti o slobodi, države neće ni biti«.

Demokracija za ogromnu većinu naroda i ugušivanje silom eksploatatora, ugnjetača naroda, tj, njihovo isključenje iz demokracije — eto kako će se mijenjati demokracija u *prijelazu* od kapitalizma ka komunizmu.

Tek u komunističkom društvu, kada otpor kapitalista bude već definitivno slomljen, kada kapitalisti budu iščezli, kada ne bude klasa (tj. ne bude razlike između članova društva s gledišta njihovog odnosa prema društvenim sredstvima za proizvodnju), tek tada »će iščeznuti država i *moći će se govoriti o slobodi*«. Tek tada će biti i moguća i bit će ostvarena demokracija doista potpuna, doista bez ikakvih izuzetaka. I tek tada će demokracija početi da *odumire* iz prostog razloga što će ljudi, oslobođeni od kapitalističkog ropstva, od bezbrojnih užasa, divljaštva, apsurda, gnusnosti kapitalističke eksploatacije, postepeno n a v i ć i na poštovanje elementarnih pravila života u zajednici, poznatih vjekovima, ponavljanih hiljadama godina u svim propisima o njemu, i to poštovanju bez nasilja, bez prinude, bez potčinjavanja, b e z p o s e b n o g a p a r a t a za prinudu koji se zove država.

Izraz »država *odumire*« izabran je vrlo sretno, jer on pokazuje i postepenost procesa i njegovu stihijnost. Samo navika može i nesumnjivo će tako djelovati, jer mi oko sebe vidimo milion puta kako se ljudi lako navikavaju na poštovanje potrebnih im pravila života u zajednici kad nema eksploatacije, kad ne postoji ništa što ozlojeđuje, izaziva protest i pobunu, stvara nužnost *ugnjetavanja.*

Dakle: u kapitalističkom društvu imamo demokraciju okljaštrenu, bijednu, lažnu, demokraciju samo za bogate, za manjinu. Diktatura proletarijata, period prijelaza ka komunizmu, dat će prvi put demokraciju za narod, za većinu, uporedo s nužnim ugnjetavanjem manjine, eksploatatora. Samo komunizam može dati demokraciju doista punu, i ukoliko ona bude punija, utoliko će prije postati nepotrebna, odumrijet će sama od sebe.

Drugim riječima: u kapitalizmu imamo državu u pravom smislu riječi, posebnu mašinu za ugnjetavanje jedne klase od strane druge, i to većine od strane manjine. Razumljivo je da je za uspjeh takve stvari kao što je sistematsko ugnjetavanje eksploatirane većine od strane eksploatatorske manjine potrebna krajnja okrutnost, zvjerstvo ugnjetavanja, potrebno je more krvi kroz koje čovječanstvo prolazi u stanju ropstva, kmetstva i najamnog ropstva.

Dalje, za vrijeme *prijelaza* od kapitalizma ka komunizmu ugnjetavanje je još potrebno, ali već ugnjetavanje eksploatatorske manjine od strane eksploatirane većine. Poseban aparat, posebna mašina za ugnjetavanje, »država«, *još* je potrebna, ali to je već prelazna država, to već nije država u pravom smislu riječi, jer ugnjetavanje eksploatatorske manjine od strane većine koja se sastoji od *jučerašnjih* najamnih robova — stvar je relativno toliko laka, jednostavna i prirodna, da će ona stajati kudikamo manje krvi nego što je stajalo gušenje ustanka robova, kmetova, najamnih radnika, da će ona stajati čovječanstvo mnogo jeftinije. I ono je spojivo s proširenjem demokracije na tako ogromnu većinu stanovništva da potreba za *posebnom*

mašinom za ugnjetavanje počinje da iščezava. Eksploatatori, prirodna stvar, nisu u stanju ugnjetavati narod bez veoma složene mašine za vršenje takvog zadatka, ali *narod* može ugnjetavati eksploatatore i sa sasvim jednostavnom »mašinom«, gotovo bez »mašine«, bez posebnog aparata, jednostavnom *organizacijom naoružanih masa* (kao što su sovjeti radničkih i vojničkih deputata, primjećujemo mi, istrčavajući naprijed).

Najzad, tek komunizam čini državu potpuno nepotrebnom, jer neće biti *nikoga* za ugnjetavanje, »nikoga« u smislu *klase*, u smislu sistematske borbe protiv određenog dijela stanovništva. Mi nismo utopisti i niukoliko ne odričemo mogućnost i neizbježnost ekscesa *pojedinih osoba*, a isto tako ni nužnost da se guše *takvi* ekscesi. Ali, prvo, za to nije potrebna posebna mašina, poseban aparat gušenja; to će raditi sam naoružani narod s takvom jednostavnošću i lakoćom s kojom svaka grupa civiliziranih ljudi čak i u današnjem društvu razvađa one koji se pobiju ili ne dozvoljava nasilje nad ženom. A, drugo, mi znamo da je glavni socijalni uzrok ekscesa koji se sastoji u narušavanju pravila života u zajednici — eksploatacija masa, njihova bijeda i siromaštvo. S uklanjanjem tog glavnog uzroka ekscesi će neizbježno početi da »*odumiru*«. Ne znamo kako brzo i s kakvom postepenošću, ali mi znamo da će oni odumirati. S njihovim odumiranjem *odumrijet* će i država.

Marx, ne upuštajući se u utopije, odredio je podrobnije ono što je moguće *danas* odrediti u *pogledu* te budućnosti, naime: razliku između niže i više faze (stupnja, etape) komunističkog društva.

(...)

4. Viša faza komunističkog društva

Marx nastavlja:

...»U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ropske podređenosti individuuma podjeli rada, a s njome i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego i prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individuuma porastu i proizvodne snage i kad svi izvori društvenog bogatstva poteku obilnije — tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uski buržoaski pravni horizont i društvo će moći na svojoj zastavi napisati: »Svaki prema sposobnostima, svakome prema potrebama.«

Tek sada možemo ocijeniti svu tačnost Engelsovih primjedaba u kojima on nepoštedno ismijava apsurdnost kombiniranja riječi: »sloboda i »država«. Dok postoji država, nema slobode. Kad bude slobode, neće biti države.

Ekonomska osnova potpunog odumiranja države je tako visok razvitak komunizma u kome iščezava suprotnost između umnog i fizičkog rada, iščezava, dakle, jedan od najvažnijih izvora današnje *društvene* nejednakosti, i to izvor koji se pukim prijelazom sredstava za proizvodnju u društveno vlasništvo, pukom eksproprijacijom kapitalista nikako ne može da ukloni.

Ta eksproprijacija pružit će *mogućnost* gigantskog razvitka produktivnih snaga. I, videći kako već sada kapitalizam nevjerojatno *zadržava* taj raz-

vitak, kako bi mnogo šta moglo krenuti naprijed na osnovi današnje, već postignute tehnike, mi smo u pravu da s potpunom sigurnošću kažemo da će eksproprijacija kapitalista neizbježno donijeti gigantski razvitak proizvodnih snaga ljudskog društva. Ali kojom će brzinom taj razvitak dalje napredovati, za koje će vrijeme on dovesti do kidanja s podjelom rada, do uništenja suprotnosti između umnog i fizičkog rada, do pretvaranja rada u »prvu životnu potrebu«, to mi ne znamo i *ne možemo* znati.

Stoga smo mi u pravu da govorimo samo o neizbježnom odumiranju, države, podvlačeći dugotrajnost tog procesa, njegovu zavisnost od brzine razvitka *više faze* komunizma i ostavljajući sasvim otvorenim pitanje rokova ili konkretnih formi odumiranja, jer materijala za rješenje takvih pitanja *nema*.

Država će moći potpuno odumrijeti onda kada društvo ostvari pravilo: »Svaki prema sposobnostima, svakome prema potrebama«, tj. kada se ljudi toliko naviknu da poštuju osnovna pravila života u zajednici i kada njihov rad bude toliko produktivan da će se oni dobrovoljno truditi *prema sposobnostima*. »Uski horizont buržoaskog prava«, koji nagoni čovjeka da vodi računa, s bezdušnošću Šajloka[28], da ne bi radio pola sata više nego drugi, da ne bi dobio manje plaće od drugoga, taj uski horizont bit će tada premašen. Raspodjela proizvoda neće tada zahtijevati da društvo normira količinu proizvoda koju svaki dobiva; svatko će uzimati slobodno »prema potrebama«.

S buržoaskog gledišta nije teško objaviti ovakvo društveno uređenje »čistom utopijom« i keziti se zbog toga što socijalisti svakome obećavaju pravo da dobiva od društva, bez ikakve kontrole nad radom pojedinog građanina, koliko hoće gomoljika, automobila, klavira itd. Na takvo keženje ograničava se do dana današnjega većina buržoaskih »učenjaka«, koji time pokazuju i svoje neznalaštvo i svoju koristoljubivu obranu kapitalizma.

Neznalaštvo — jer nijednom socijalistu nije ni na pamet padalo da »obećava« da će nastupiti viša faza razvitka komunizma, a *predviđanje* velikih socijalista da će ona napustiti pretpostavlja i postojanje produktivnosti rada koja će biti drukčija od današnje i *nepostojanje današnjeg* ćitte, koji je kadar da »nizašta«, kao seminaristi kod Pomjalovskog, oštećuje magazine društvenog bogatstva i da zahtijeva nemoguće.

Dotle dok ne nastupi »viša« faza komunizma, socijalisti zahtijevaju *najstrožu* kontrolu od strane društva i *od strane države* nad mjerom rada i mjerom potrošnje, samo ta kontrola mora *početi* od eksproprijacije kapitalista, od kontrole radnika nad kapitalistima, i nju mora provoditi ne država činovnika, nego država *naoružanih radnika*.

(...)

...naučna razlika između socijalizma i komunizma jasna je. Ono što obično nazivaju socijalizmom, Marx je nazvao »prvom« ili nižom fazom komunističkog društva. Ukoliko sredstva za proizvodnju postaju *zajedničko*

[28] Šajlok — lice iz Shakespeareove komedije »Mletački trgovac«. Okorjeli, bezdušni lihvar koji zahtijeva da se njegovu dužniku, prema zaključnoj pogodbi, isiječe iz tijela funta mesa pošto nije izmirio dug.

vlasništvo, utoliko je riječ »komunizam« i ovdje primjenljiva, ako se ne zaboravlja da to *nije* potpuni komunizam. Veliko značenje Marxova objašnjenja sastoji se u tome što on i ovdje dosljedno primjenjuje materijalističku dijalektiku, učenje o razvitku, promatrajući komunizam kao nešto što se razvija *iz* kapitalizma. Mjesto skolastički-izmišljenih, »iz prsta isisanih« definicija i jalovih sporova oko riječi (što je socijalizam, što je komunizam), Marx daje analizu onoga što bi se moglo nazvati stupnjevima ekonomske zrelosti komunizma.

U prvoj svojoj fazi, na prvom svom stupnju, komunizam još *ne* može da bude ekonomski potpuno zreo, potpuno slobodan od tradicija ili tragova kapitalizma. Otuda tako interesantna pojava kao što je održanje »uskog horizonta *buržoaskog* prava« u komunizmu u njegovoj prvoj fazi. Buržoasko pravo u oblasti raspodjele proizvoda *potrošnje* predstavlja, naravno, neizbježno i *buržoasku državu*, jer pravo nije ništa bez aparata koji je sposoban da *prinuđava* na poštovanje pravnih normi.

Izlazi da u komunizmu ostaje za izvjesno vrijeme ne samo buržoasko pravo nego čak i buržoaska država — bez buržoazije!

To može izgledati kao paradoks ili naprosto kao dijalektička igra duha, za koju često optužuju marksizam ljudi koji se nisu ni ovolišno potrudili da izuče njegov izvanredno dubok sadržaj.

U stvari, ostatke staroga u novome pokazuje nam život na svakom koraku, i u prirodi i u društvu. I Marx nije proizvoljno gurnuo komadić »buržoaskog« prava u komunizam, nego je uzeo ono što je ekonomski i politički neizbježno u društvu koje proizlazi *iz utrobe* kapitalizma.

Demokracija ima ogromno značenje u borbi radničke klase protiv kapitalista za njeno oslobođenje. Ali demokracija niukoliko nije granica koju ne smiješ prijeći, nego samo jedna od etapa na putu od feudalizma u kapitalizam, i od kapitalizma u komunizam.

Demokracija znači jednakost. Pojmljivo je kako veliko značenje ima borba proletarijata za jednakost i parola jednakosti, — ako se shvaća pravilno, u smislu uništenja *klasa*. Ali demokracija znači samo *formalnu* jednakost. I odmah pošto se ostvari jednakost svih članova društva *u odnosu* prema sredstvima za proizvodnju, tj. jednakost rada, jednakost nadnice, pred čovječanstvo će se neminovno postaviti pitanje da se ide dalje, od formalne jednakosti k stvarnoj, tj. ostvarenju principa: »Svaki prema sposobnostima, svakome prema potrebama.« Kojim etapama, putem kakvih će praktičnih mjera poći čovječanstvo k tom višem cilju, ne znamo i ne možemo znati. Ali važno je da smo načisto s time kako je beskrajno lažljiva obična buržoaska predstava da je socijalizam nešto mrtvo, ukočeno, jednom zauvijek dano, dok, u stvari, *tek* sa socijalizmom počinje brzo, pravo, stvarno masovno kretanje naprijed u svim oblastima društvenog i ličnog života, kretanje koje se vrši uz učešće *većine* stanovništva a zatim čitavog stanovništva.

Demokracija je forma države, jedna od njenih vrsta. Prema tome, ona predstavlja, kao i svaka država, organiziranu, sistematsku primjenu nasilja nad ljudima. To s jedne strane. Ali, s druge strane, ona znači formalno priznavanje jednakosti građana, jednakog prava svih na određivanje uređenja

države i upravljanje njome. A to je, sa svoje strane, povezano s time što na određenom stupnju razvitka demokracije ona, prvo, zbija redove revolucionarne klase, proletarijata, protiv kapitalizma, i daje joj mogućnost da slomi, razbije u paramparčad, slisti s lica zemlje buržoasku, makar i republikansku državnu mašinu, stajaću vojsku, policiju, činovništvo, da ih zamijeni *više* demokratskom, ali još uvijek državnom mašinom u obliku naoružanih radničkih masa, što se pretvara u opće učešće naroda u miliciji.

Ovdje »kvantitet prelazi u kvalitet«: *takav* stepen demokratizma povezan je s izlazom iz okvira buržoaskog društva, s početkom njegovog socijalističkog preuređenja. Kada doista *svi* učestvuju u upravljanju državom, onda se kapitalizam ne održi. I razvitak kapitalizma, sa svoje strane, stvara *pretpostavke* za to da bi doista »svi *mogli* učestvovati u upravljanju državom. U takve pretpostavke spada opća pismenost, već ostvarena u nizu najnaprednijih kapitalističkih zemalja, zatim »obučavanje i discipliniranje« miliona radnika putem krupnog, složenog, podruštvljenog aparata pošte, željeznica, krupnih tvornica, krupne trgovine, bankarstva itd. itsl.

Pri takvim *ekonomskim* pretpostavkama sasvim je moguće odmah, od danas do sutra, prijeći na to da se kapitalisti i činovnici, pošto budu svrgnuti, zamijene na poslu *kontrole* proizvodnje i raspodjele, na poslu *evidencije* rada i proizvoda naoružanim radnicima, čitavim naoružanim narodom. (Pitanje kontrole i evidencije ne treba brkati s pitanjem naučno obrazovanog osoblja inženjera, agronoma i ostalih: ta gospoda rade danas potčinjavajući se kapitalistima, radit će još bolje sutra potčinjavajući se naoružanim radnicima.)

Evidencija i kontrola — to je *glavno* što se traži za organiziranje, za pravilno funkcioniranje *prve faze* komunističkog društva. *Svi* građani pretvaraju se ovdje u službenike u najmu kod države, koju čine naoružani radnici. *Svi* građani postaju službenici i radnici jednog svenarodnog, državnog »kartela«. Sva je stvar u tome da oni treba da rade podjednako, tačno pazeći na mjeru rada, i da primaju podjednako. Evidenciju toga, kontrolu nad tim izvanredno je p o j e d n o s t a v i o kapitalizam svodeći ih na neobično jednostavne, svakom pismenom čovjeku pristupačne operacije nadzora i zapisa, poznavanja četiriju računskih radnji i izdavanju odgovarajućih potvrda.*

Kada *većina* naroda počne da vrši samostalno i svuda takvu evidenciju, takvu kontrolu nad kapitalistima (sada pretvorenim u službenike) i nad gospodom inteligentima koji su sačuvali kapitalističke navike, tada će ta kontrola postati doista univerzalna, opća, svenarodna, tada joj se nitko neće moći ukloniti, »neće se imati kuda djenuti«.

Cijelo društvo bit će jedan ured i jedna tvornica s jednakošću rada i jednakošću plaće.

Ali ta »tvornička« disciplina koju će proletarijat, pobijedivši kapitaliste, oborivši eksploatatore, proširiti na cijelo društvo nikako nije ni naš ide-

* Kada se država u glavnom dijelu svojih funkcija svodi na takvu evidenciju i kontrolu od strane samih radnika, onda ona prestaje da bude »politička država«, onda se »društvene funkcije pretvaraju iz političkih u jednostavne administrativne funkcije« (upor. gore gl. IV, § 2, o polemici Engelsa s anarhistima).

al ni naš konačni cilj, nego je samo *stepenica* potrebna za radikalno čišćenje društva od gnusoba i gadosti kapitalističke eksploatacije i *za dalje* kretanje naprijed.

Od onog trenutka kada svi članovi društva ili bar njegova ogromna većina *sami* nauče da upravljaju državom, sami uzmu tu stvar u svoje ruke, »urede« kontrolu nad ništavnom manjinom kapitalista, nad gospodičićima koji žele da sačuvaju kapitalističke navike, nad radnicima koje je kapitalizam duboko demoralizirao, od tog trenutka počet će da iščezava potreba za svakim upravljanjem uopće. Što je punija demokracija, to je bliži trenutak kada će ona postati nepotrebna. Što je demokratičnija »država« koja se sastoji iz naoružanih radnika i koja »već nije država u pravom smislu riječi«, to brže počinje da odumire *svaka* država.

Jer kada se s v i nauče da upravljaju i stvarno budu samostalno upravljali društvenom proizvodnjom, samostalno ostvarivali evidenciju i kontrolu nad badavadžijama, gospodičićima, varalicama i njima sličnim »čuvarima tradicija kapitalizma«, tada će uklanjanje od te svenarodne evidencije i kontrole postati tako nevjerojatno teško, tako rijedak izuzetak, bit će praćeno, vjerojatno, tako brzim i ozbiljnim kaznama (jer naoružani radnici su ljudi praktičnog života a ne sentimentalni inteligenti i teško da će dozvoliti da se s njima netko šali), da će n u ž n o s t poštovanja jednostavnih, osnovnih pravila svake ljudske zajednice vrlo brzo postati n a v i k a.

I tada će sa širom otvoriti vrata prijelazu iz prve faze komunističkog društva u njegovu višu fazu, a zajedno s tim k potpunom odumiranju države.

Naprijed, Zagreb, 1973, str. 129—130, 130—132, 132—134, 134—135, 135—137, 138—143, 194—195, 196—201, 204—206, 207—211.

Korak naprijed, dva koraka nazad

Vladimir Ilič Lenjin

Pozivati se na to da smo partija klase *radi pravdanja* organizacione rasplinutosti, *radi pravdanja* brkanja organizacije i dezorganizacije — znači ponavljati pogrešku Nadeždina, koji je brkao »filozofsko i socijalnoistorijsko pitanje »korena« pokreta u »dubini« s tehničko-organizacionim pitanjem« (»Šta da se radi?«, str. 91)[1]. Upravo to brkanje, u kojem je drug Akseljrod bio srećne ruke, ponavljali su docnije desetinama puta govornici koji su branili formulaciju druga Martova. »Ukoliko šire bude rasprostranjen naziv člana partije, utoliko bolje« — kaže Martov, ne objašnjavajući, međutim, kakva je korist od široke rasprostranjenosti *naziva* koji ne odgovara sadržini. Može li se poricati da je kontrola nad članovima koji ne ulaze u organizaciju partije — fikcija? Široka rasprostranjenost fikcije štetna je, a ne korisna. »Mi se samo možemo radovati ako se svaki štrajkač, svaki demonstrant, odgovarajući za svoja djela, bude mogao deklarisati kao član partije« (str. 239). Zbilja? *Svaki štrajkač* da ima pravo da se *deklariše kao član partije?* Tom postavkom drug Martov odmah dovodi svoju pogrešku do apsurda *srozavajući* socijaldemokratizam do štrajkizma, ponavljajući malere Akimova. Mi se samo možemo radovati ako socijaldemokratiji polazi za rukom da rukovodi svakim štrajkom, jer je direktna i bezuslovna dužnost socijaldemokratije da rukovodi svim manifestacijama klasne borbe proletarijata, i štrajk je jedna od najdubljih i najsnažnijih manifestacija te borbe. Ali mi ćemo biti prirepaši ako dopustimo poistovećivanje tog početnog, *ipso facto*[2] ništa više nego tredjunionističkog oblika borbe sa svestranom i svesnom socijal-demokratskom borbom. Mi ćemo oportunistički *ozakonjivati notornu neistinu* ako svakom štrajkaču damo pravo »da se deklariše kao član partije«, jer će to »deklarisanje« *u masi slučajeva* biti *lažno* deklarisanje. Mi ćemo se uljuljkivati manilovskim snovima ako nam padne na pamet da uveravamo sebe i druge da *svaki štrajkač* može *biti* socijaldemokrat i član socijaldemokratske partije u uslovima beskrajne rascepkanosti, ugnjetenosti i otupelosti, koje će u kapitalizmu neizbežno pritiskivati veoma široke slojeve »neobučenih«, nekvalifikovanih radnika. Baš na primeru »*štrajkača*« naročito se jasno vidi razlika između *revolucionarne težnje* da se socijaldemokratski rukovodi svakim štrajkom i *oportuni-*

1 Vidi ovo izdanje, tom 5, str. 233—372. (Red.)

2 tim samim. (Red.)

stičke fraze, koja proglašava za člana partije *svakog* štrajkača. Mi smo partija klase ukoliko mi *na delu* socijaldemokratski rukovodimo gotovo čitavom ili čak čitavom klasom proletarijata; ali iz toga samo Akimovi mogu izvoditi zaključak da mi *na rečima* moramo poistovećivati partiju i klasu.

»Ja se ne bojim zavereničke organizacije« — rekao je u istom govoru drug Martov — »ali« — dodao je on — »zavereničke organizacija za mene ima smisla samo utoliko ukoliko iza nje stoji široka socijaldemokratska radnička partija« (str. 239). Trebalo je reći tačnosti radi: ukoliko iza nje stoji široki socijaldemokratski radnički *pokret.* A u takvom obliku postavka druga Martova ne samo što je neosporna nego je direktno truizam. Ja se zadržavam na toj tački samo zato što su iz truizma druga Martova kasniji govornici izvodili *veoma vulgaran* argument s veoma dobrom *prođom,* da Lenjin tobože hoće »da ograniči ukupan broj članova partije na broj zaverenika«. Taj zaključak, koji može izazvati samo smeh, izvodili su i drugovi Posadovski i Popov, a kad su ga prihvatili Martinov i Akimov, njegova prava priroda potpuno se pokazala, naime — priroda oportunističke fraze. Danas taj isti argument razvija u novom listu »Iskra« drug Akseljrod, da bi čitalačku publiku upoznao s novim organizacionim pogledima nove redakcije. Još na Kongresu, već na prvoj sednici, koja je pretresala pitanje § 1, opazio sam da oponenti hoće da se posluže tim jevtinim oružjem i zato sam upozoravao u svom govori (str. 240): »Ne treba smatrati da u partijskim organizacijama treba da budu samo profesionalni revolucionari. Nama su potrebne najrazličitije organizacije svih vrsta, rangova i nijansa, od najužih i konspirativnih do najširih, slobodnih, *lose Organisationen*«[3]. To je toliko očigledno, sama po sebi razumljiva istina, da sam smatrao da se na njoj nije potrebno zadržavati. Ali danas, kada su nas u mnogo čemu odvukli nazad, moraćemo i ovde »ponavljati opštepoznate stvari«. Kao takvo ponavljanje navešću nekoliko citata iz »Šta da se radi,« i iz »Pisma drugu«:

...»Kružoku korifejâ tipa Aleksejeva i Miškina, Halturina i Željabova, politički zadaci jesu pristupačni u najstvarnijem, u najpraktičnijem smislu te reči, pristupačni su baš zato i utoliko ukoliko njihova vatrena propaganda nalazi odjeka kod mase koja se stihijski budi, ukoliko njihovu uzavrelu energiju prihvata i podržava energija revolucionarne klase«.[4] Da bismo bili socijaldemokratska *partija,* treba da steknemo *podršku,* baš *klase.* Ne treba partija da stoji iza zavereničke organizacije, kao što je mislio drug Martov, nego revolucionarna klasa, proletarijat, treba da stoji iza partije, koja uključuje u sebe i zavereničke i nezavereničke organizacije.

...»Organizacije radnika za ekonomsku borbu moraju biti strukovne organizacije. Svaki radnik socijaldemokrat mora, koliko može, pomagati te organizacije i aktivno raditi u njima... Ali nikako nije u našem interesu zahtevati da članovi »esnafskih« saveza budu samo socijaldemokrati: to bi suzilo obim našeg uticaja na masu. Neka u esnafskom savezu učestvuje svaki radnik koji shvata potrebu ujedinjavanja radi borbe protiv poslodavaca i protiv vlade. Sam cilj esnafskih saveza ne bi se mogao postići kad oni ne bi ujedinjavali sve one koji su dospeli barem do tog elementarnog

3 Vidi ovo izdanje, tom 6, str. 264. (Red.)

4 Isto, tom 5, str. 311. (Red.)

stepena svesti, kad ti esnafski savezi ne bi bilo vrlo *široke* organizacije. Što su te organizacije šire, to će širi biti i naš uticaj na njih, uticaj koji se ne ostvaruje samo »stihijskim« razvitkom ekonomske borbe nego i direktnim, svesnim delovanjem socijalističkih članova saveza na drugove« (str. 86)[5]. Uzgred budi rečeno, primer strukovnih saveza naročito je karakterističan za ocenjivanje spornog pitanja o § 1. Da ti savezi *moraju* raditi »pod kontrolom i rukovodstvom« socijaldemokratskih organizacija — o tome ne mogu postojati dva mišljenja među socijaldemokratima. Ali *na osnovu toga* davati pravo svim članovima takvih saveza da »se deklarišu« kao članovi socijaldemokratske partije — to bi bilo očigledno apsurd i pretilo bi da nanese dvostruku štetu: *da suzi* razmere esnafskog pokreta i da oslabi solidarnost radnika na toj bazi, s jedne strane. Sa druge strane, to bi otvaralo vrata socijaldemokratske partije rasplinutosti i kolebljivosti. Nemačka socijaldemokratija imala je prilike da rešava takvo pitanje konkretno kad je izbio čuveni incident sa hamburškim zidarima, koji su radili na akord.[93] Socijaldemokratija nije se ni za trenutak kolebala da proglasi štrajkbreherstvo za nečasni postupak sa gledišta socijaldemokrata, tj. da proglasi rukovođenje štrajkovima, podršku štrajkova za *svoju* svetu dužnost, ali u isto vreme ona je isto tako odlučno odbila zahtev da interese partije identifikuje s interesima strukovnih saveza, *da na partiju svali odgovornost* za pojedine korake pojedinih saveza. Partija mora nastojati i nastojaće da prožme svojim duhom, da potčini svom uticaju strukovne saveze, ali baš u interesu tog uticaja ona mora odvajati potpuno socijaldemokratske (koji ulaze u socijaldemokratsku partiju) elemente tih saveza od elemenata ne potpuno svesnih i ne potpuno politički aktivnih, a ne mešati jedne i druge, kao što hoće drug Akseljrod.

...»Centralizovanje najkonspirativnijih funkcija u organizaciji neće oslabiti, nego će obogatiti obim i sadržinu delatnosti čitavog niza drugih organizacija, koje su okrenute širokoj javnosti i zato što manje organizaciono oformljene i što manje konspirativne: i radničkih sindikata i radničkih kružoka sa samoobrazovanje i čitanje ilegalne literature, i socijalističkih, a tako isto i demokratskih kružoka u *svim* drugim slojevima stanovništva itd. itd. Takvi kružoci, savezi i organizacije potrebni su svugde u *najvećem* broju, s najraznovrsnijim funkcijama, ali je glupo i štetno *pobrkati* ih s organizacijom revolucionarâ, brisati granicu među njima«... (str. 96)[6]. Iz ovog citata se vidi kako me je neumesno podsećao drug Martov da iza organizacije revolucionara moraju *stajati* široke radničke organizacije. Uka-

5
Isto, tom 5, str. 316 (Red.)

93
V. I. Lenjin ima u vidu incident koji se desio 1900. godine u Hamburgu kada je grupa od 122 zidara, koji su, obrazovavši »Slobodni savez zidara«, radili u vreme štrajka, uprkos zabrani Centralnog udruženja. Hamburško odeljenje udruženja zidara postavilo je pitanje o štrajkbreherskom postupku socijaldemokrata-članova ove grupe pred mesne partijske organizacije, koje su ovo pitanje dostavile na razmatranje Centralnom komitetu nemačke socijaldemokratije. Partijski arbitražni sud, koji je imenovao CK, osudio je postupak socijaldemokrata-članova »Slobodnog saveza zidara«, ali je odbacio predlog o njihovom isključenju iz Partije. — 218

6
Isto, str. 325. (Red.)

zivao sam na to još u »Šta da se radi?«, a u »Pismu drugu« razvijao sam tu ideju konkretnije. »Zavodski kružoci« — pisao sam tamo — »za nas su osobito važni: sva glavna snaga pokreta jeste u organizovanosti radnika u *velikim* zavodima, jer veliki zavodi (i fabrike) obuhvataju ne samo pretežni deo cele radničke klase po broju nego još više po uticaju, razvijenosti, svojoj sposobnosti za borbu. Svaki zavod treba da bude naša tvrđava... Zavodski potkomitet mora nastojati da mrežom svih mogućih kružoka (ili poverenika) obuhvata ceo zavod, što veći deo radnika... Sve grupe, kružoci, potkomiteti itd. moraju imati status ustanove komiteta ili njegovih filijalnih odeljenja. Od njih će jedni direktno izjaviti da žele ući u sastav Socijaldemokratske radničke partije Rusije, *ako to* komitet *potvrdi*, ući će u njen sastav, prihvatiti se (po nalogu komiteta ili u sporazumu s njim) određenih funkcija, obavezaće se da će se pokoravati naređenjima partijskih organa, *dobiće prava koja imaju svi članovi Partije*, smatraće se najbližim kandidatima za članove komiteta itd. Drugi *neće ući* u RSDRP, nego će zadržati status kružoka koje su organizovali članovi Partije ili kružoka koji se naslanjaju na ovu ili onu partijsku grupu itd.« (str. 17—18)[7]. Iz reči koje sam podvukao vidi se sasvim jasno da je *ideja* moje formulacije § 1 potpuno izražena već u »Pismu drugu«. Uslovi za ulaženje u partiju ovde su jasno istaknuti, naime: 1) izvestan stepen organizovanosti i 2) odobrenje partijskog komiteta. Na sledećoj strani pokazujem koje, otprilike, grupe i organizacije i iz kojih razloga treba (ili ne treba) da se uvode u partiju: »Grupe raznosača moraju pripadati RSDRP i poznavati određen broj njenih članova i njenih funkcionera. Grupa koja izučava uslove rada pojedinih struka i izrađuje oblike strukovnih zahteva ne mora obavezno pripadati RSDRP. Grupa studenata, oficira i službenika koji se bave samoobrazovanjem *uz učešće* jednog ili dva člana Partije neki put čak ne treba ni da zna da ovi pripadaju partiji itd«. (str. 18—19)[8]

Evo vam još materijala za pitanje o »otvorenim kartama«! Dok formula nacrta druga Martova ne dodiruje, apsolutno, čak ni odnos Partije prema organizaciji — ja sam isticao gotovo godinu dana pre Kongresa da jedne organizacije treba da uđu u Partiju, druge — ne. u »Pismu drugu« već se jasno vidi ideja koju sam zastupao na Kongresu. Stvar bi se mogla jasno predstaviti ovako. Po stepenu organizovanosti uopšte i konspirativnosti organizacije napose, mogu se razlikovati, otprilike, ove kategorije: 1) organizacije revolucionara; 2) organizacije radnika što šire i što raznovrsnije (ja se ograničavam na radničku klasu, pretpostavljajući kao nešto što se samo po sebi razume da će i izvesni elementi drugih klasa ući ovamo, pod izvesnim uslovima). Te dve kategorije čine partiju. Dalje: 3) organizacije radnika koje se naslanjaju na Partiju; 4) organizacije „radnika koje se ne naslanjaju na Partiju, ali se faktički potčinjavaju njenoj kontroli i njenom rukovođenju; 5) neorganizovani elementi radničke klase koji se donekle takođe potčinjavaju, bar u slučajevima krupnih manifestacija klasne borbe, rukovođenju socijaldemokratije. Eto tako, otprilike, izgleda stvar s mog gledišta. Obrnuto, sa gledišta druga Martova, granica partije ostaje

7
Isto, tom 6, str. 147, 148—149. (Red.)
8
Isto, str. 150. (Red.)

potpuno neodređena, jer se »svaki štrajkač« može »deklarisati kao član partije«. Kakva je korist od te rasplinutosti? Široka rasprostranjenost »naziva«. Šteta od nje: unošenje *dezorganizujuće* ideje mešanja klase i partije.

(...)

Eto kuda vodi mala pogreška u organizacionom pitanju (§ 1) ako vam padne na pamet da produbljujete besmislicu i filozofski obrazlažete oportunističku frazu. Laganim korakom, opreznim cik-cakom![114] — čuli smo taj motiv u primeni na pitanja taktike; sad ga čujemo u primeni na pitanja organizacije. *Prirepaštvo u organizacionim pitanjima* predstavlja prirodan i neizbežan produkt psihologije *anarhističkog individualista* kad ovaj počinje da od svojih (isprva, možda, slučajnih), anarhističkih skretanja pravi *sistem gledanja*, specijalna *principijelna neslaganja*. Na Kongresu Lige videli smo početak tog anarhizma, u novom listu »Iskra« vidimo pokušaje da se od njega napravi sistem gledanja. Ti pokušaji odlično potvrđuju misao već izrečenu na Kongresu Partije o razlici gledišta buržoaskog intelektualca koji se pridružuje socijaldemokratiji i proletera koji je postao svestan svojih klasnih interesa. Na primer, isti »Praktičar« novog lista »Iskra« s čijom smo se dubokomislenošću već upoznali, optužuje me da zamišljam partiju »kao ogromnu fabriku« s direktorom, u liku CK, na čelu (br. 57, prilog). »Praktičar« i ne sluti da strašna reč koju je izbacio odmah odaje psihologiju buržoaskog intelektualca, koji ne poznaje ni praksu ni teoriju proleterske organizacije. Upravo fabrika, koja ponekom izgleda kao strašilo, i ništa više, predstavlja onaj viši oblik kapitalističke kooperacije koja je ujedinila, disciplinovala proletarijat, naučila ga organizaciji, postavila ga na čelo svih ostalih slojeva radnog i eksploatisanog stanovništva. Upravo marksizam, kao ideologija proletarijata, obučenog od strane kapitalizma, učio je i uči nepostojane intelektualce da razlikuju eksploatatorsku stranu fabrike (disciplina zasnovana na strahu od smrti zbog gladi) i njenu organizujuću stranu (disciplina zasnovana na zajedničkom radu koji je ujedinjen uslovima tehnički visoko razvijene proizvodnje). Disciplinu i organizaciju, koje tako teško padaju buržoaskom intelektualcu, naročito lako usvaja proletarijat baš zahvaljujući toj fabričkoj »školi«. Samrtni strah od te škole i potpuno neshvatanje njenog organizujućeg značaja karakteristični su baš za načine mišljenja koji odražavaju sitnoburžoaske uslove egzistencije, rađaju onaj oblik anarhizma koji nemački socijaldemokrati nazivaju *Edel-anarchismus*, tj. anarhizam »plemenitog« gospodina, aristokratski anarhizam kako bih rekao. Ruskom nihilisti taj aristokratski anarhizam je naročito svojstven. Partijska organizacija njemu izgleda kao čudovišna »fabrika«, potčinjavanje dela celini i manjine većini njemu izgleda kao »pokmećivanje« (vid. Akseljrodove feljtone), podela rada pod rukovodstvom centra izaziva kod njega tragikomične vapaje protiv pretvaranja ljudi u »točkiće i šrafčiće« (pri čemu se za naročito ubistven oblik tog pretvaranja smatra pretvaranje redaktora u saradnike), pominjanje organizacionog statuta par-

114
Reči iz satirične »himne najnovijeg socijaliste« objavljene u časopisu »Zora« br. 1 (april 1901) i potpisane sa »Narcis Tuposilov« Autor ove satirične pesme, u kojoj su podvrgnuti potsmehu »ekonomisti« zbog njihovog prilagođavanja stihijskom pokretu, bio je L. Martov — 308.

tije izaziva prezrivu grimasu i omalovažavajuću (na adresu »formalistâ«) primedbu da se može i bez ikakvog statuta.

To je neverovatno, ali to je — činjenica: baš takvu didaktičku primedbu stavlja mi drug Martov u 58. broju lista »Iskra« pozivajući se, radi veće ubedljivosti, na moje vlastite reči iz »Pisma drugu«. No, zar to nije »aristokratski anarhizam«, zar to nije prirepaštvo, kad se primerima iz epohe rasula, epohe kružoka *pravda* zadržavanje i slavljenje kružokovštine i anarhije u epohi partijnosti?

Zašto nam ranije nisu bili potrebni statuti? Zato što se Partija sastojala iz pojedinih kružoka koji nisu bili povezani nikakvom organizacionom vezom. Prelaz iz kružoka u kružok bio je isključivo stvar »dobre volje« ove ili one individue koja nije imala pred sobom nikakav oformljeni izraz volje celine. Sporna pitanja u kružocima rešavala su se ne prema statutu, *»nego borbom i pretnjom ‚istupanja'«*: tako sam se izrazio u »Pismu drugu«[9] polazeći od iskustva niza kružoka uopšte i naše sopstvene redakcijske šestorke napose. U epohi kružoka ta pojava bila je prirodna i neizbežna, ali nikome nije padalo na pamet da je hvali, da je smatra idealom, svi su se žalili na to rasulo, svima je ono teško padalo i svi su čeznuli za spajanjem raštrkanih kružoka u oformljenu partijsku organizaciju. I sada, kad je to spajanje izvršeno, vuku nas nazad, časte nas — pod vidom viših organizacionih pogleda — anarhističkom frazom! Ljudima koji su navikli na komotan ogrtač i papuče familijarnokružočke oblomovštine, formalni statut izgleda i uzak, i tegoban, i nizak, i birokratski, i kmetski i nekomotan za slobodan »proces« idejne borbe. Aristokratski anarhizam ne shvata da je formalni statut potreban baš radi zamene uzanih kružočkih veza širokom partijskom vezom. Vezu u samom kružoku ili između kružoka nije bilo ni potrebno ni moguće oformljivati, jer se ta veza bazirala na prijateljstvu ili na bezrazložnom, nemotivisanom »poverenju«. Partijska veza ne može se i ne smije bazirati ni na jednom ni na drugom, ona treba da se bazira baš na *formalnom*, »birokratski« (s gledišta nedisciplinovanog intelektualca) redigovanom statutu, čije nam strogo poštovanje pruža jedinu garantiju protiv kružočke samovolje, protiv kružočkih kaprica, protiv kružočkih metoda pometnje koje nazivaju slobodnim »procesom« idejne borbe.

Redakcija novog lista »Iskra« iznosi kao adut protiv Aleksandrova didaktičko ukazivanje na to da je »poverenje stvar delikatna, koja se nikako ne može usaditi u srca i glave« (br. 56, prilog). Redakcija ne shvata da baš to isticanje kategorije poverenja, *golog* poverenja, još i još jedanput potpuno odaje njen aristokratski anarhizam i organizaciono prirepaštvo. Dok sam bio član samo kružoka, bilo redakcione šestorke bilo organizacije »Iskra«, imao sam pravo da se pozovem, da bih opravdao, recimo, odbijanje da radim s Iksom, samo na nepoverenje, bezrazložno i nemotivisano. Kad sam postao član Partije, *nemam prava* pozivati se samo na neoformljeno nepoverenje, jer bi takvo pozivanje širom otvaralo vrata svakom kapricu i svakoj samovolji stare kružokovštine; *dužan* sam motivisati svoje »poverenje« ili »nepoverenje« formalnim argumentom, tj. pozivanjem na ovu ili onu formalno utvrđenu postavku našeg programa, naše taktike, našeg statuta; dužan

9 Vidi ovo izdanje, tom 6, str. 153 (Red.)

sam da se ne ograničavam na bezrazložno »imam poverenje« ili »nemam poverenje«, nego da priznam da moje odluke, i sve uopšte odluke svakog dela Partije, moraju biti motivisane pred čitavom Partijom, dužan sam ići *formalno propisanim* putem da bih izrazio svoje »nepoverenje«, da bih sproveo one poglede i one želje koji proizlaze iz tog nepoverenja. Mi smo se već uzdigli od *kružočkog* gledišta bezrazložnog »poverenja« na *partijsko* gledište, koje traži da se pridržavamo obrazloženih i formalno propisanih načina izražavanja i *proveravanja* poverenja, a redakcija nas vuče nazad i svoje prirepaštvo naziva novim organizacionim pogledima!

Pogledajte kako rezonuje naša takozvana partijska redakcija o literarnim grupama koje bi mogle zatražiti da budu predstavljene u redakciji. »Mi se nećemo uzrujavati, nećemo galamiti o disciplini« — poučavaju nas aristokratski anarhisti, koji su uvek i svugde s visine gledali na nekakvu disciplinu. Mi ćemo se ili »sporazumeti« (*sic*!) s grupom, ako je ona ozbiljna ili ćemo se nasmejati njenim zahtevima.

Čovek bi pomislio: kakva uzvišena plemenitost istupa ovde protiv vulgarno-»fabričkog« formalizma! A u stvari — pred nama je podmlađena frazeologija kružokovštine, servirane partiji od strane redakcije koja oseća da ona nije partijska ustanova, nego fragment starog kružoka. Imanentna lažnost tog stava neizbežno dovodi do *anarhističke* dubokomislenosti, koja od rasula, koje se na rečima farisejski proglašava za već preživeli, pravi *princip* socijaldemokratske organizacije. Nije potrebna nikakva hijerarhija nižih i viših partijskih kolegijuma i instanca — za aristokratski anarhizam takva hijerarhija predstavlja birokratsko izmišljenje nadleštva, departmana i sl. (vid. Akseljrodov feljton) — nije potrebno nikakvo potčinjavanje dela celini, nije potrebno nikakvo »formalnobirokratsko« određivanje *partijskih načina* »sporazumevanja« ili razgraničavanja, neka se stara kružočka pometnja osveštava fraziranjem o »istinski socijaldemokratskim« metodima organizacije.

Eto gde proleter koji je prošao školu »fabrike« može i mora dati pouku anarhističkom individualizmu. Svestan radnik davno je već izišao iz pelena kad je zazirao od intelektualca kao takvog. Svestan radnik ume da ceni bogatiju riznicu znanja, širi politički vidokrug koji nalazi kod socijaldemokrata intelektualca. Ali ukoliko se više oformljuje kod nas *prava* partija, svestan radnik mora naučiti da razlikuje psihologiju borca proleterske armije od psihologije buržoaskog intelektualca koji se šepuri s anarhističkom frazom, mora naučiti da traži ispunjavanje dužnosti člana partije ne samo od običnih članova nego i od »ljudi vrha«, mora da nauči da dočekuje s istim prezirom prirepaštvo u pitanjima organizacionim s kojim je u prošla vremena dočekivao prirepaštvo u pitanjima taktike!

U nerazdvojnoj vezi sa žirondizmom i aristokratskim anarhizmom stoji poslednja karakteristična crta stava novog lista »Iskra« u organizacionim pitanjima: to je — odbrana *autonomizma* protiv centralizma. Baš taj principijelni smisao imaju (ako imaju[10]) galama o birokratizmu i o samodržavlju jadanja na »nezasluženu nepažnju prema neiskrovcima« (koji su branili autonomizam na Kongresu), komična vika o zahtevu »bezuslovnog pokoravanja«, gorke jadikovke za »pompadurstvo« i ostalo itd. itsl. Oportunističko krilo svake partije uvek brani i pravda svaku zaostalost, i programsku, i taktičku.

10
Ovde, kao i uopšte u ovom paragrafu, ne ulazim u »kooptacioni« smisao te galame.

i organizacionu. Odbrana organizacione zaostalosti (prirepaštvo) novog lista »Iskra« tesno je povezana s odbranom *autonomizma.* Istina, autonomizam je već toliko diskreditovan, uopšte govoreći, trogodišnjom propovedi starog lista »Iskra« da se novi list »Iskra« *još* stidi da se otvoreno izjasni za nj; on nas još uverava u svoje simpatije za centralizam, ali to dokazuje jedino time što reč »centralizam« piše kurzivom. Faktički najblaža kritika »principa« »istinski socijaldemokratskog« (a ne anarhističkog?) *quasi*centralizma novog lista »Iskra« otkriva na svakom koraku gledište autonomizma. Zar sad nije jasno svima i svakome da su Akseljrod i Martov u organizacionim pitanjima okrenuli k Akimovu? Zar oni to nisu sami svečano priznali u karakterističnim rečima o »nezasluženoj nepažnji prema neiskrovcima«? I zar nisu autonomizam branili na našem partijskom Kongresu Akimov i njegovi prijatelji?

Baš autonomizam (ako ne anarhizam) branili su Martov i Akseljrod na Kongresu Lige kad su sa smešnom revnošću dokazivali da deo ne treba da se potčinjava celini, da je deo autonoman u određivanju svojih odnosa prema celini, da status Lige u inostranstvu, koji formuliše te odnose, važi bez obzira na volju većine Partije, bez obzira na volju partijskog centra. Upravo autonomizam brani sada drug Martov otvoreno i na stranicama novog lista »Iskra« (br. 60) u pitanju uvođenja članova u mesne komitete od strane Centralnog komiteta.[115] Neću govoriti o detinjastim sofizmima kojima je drug Martov branio autonomizam na Kongresu Lige i kojima ga brani u novom listu »Iskra«[11] — meni je važno da ovde istaknem nesumnjivu tendenciju *odbrane autonomizma protiv centralizma* kao principijelnu crtu svojstvenu oportunizmu u organizacionim pitanjima.

Gotovo jedini pokušaj *analize* pojma birokratizma predstavlja suprotstavljanje u novom listu »Iskra« (br. 53) »formalno*demokratskog* načela« (kurziv piščev) »formalno*birokratskom*«. To suprotstavljanje (na žalost, isto toliko nerazvijeno i neobjašnjeno koliko i ukazivanje na neiskrovce) sadrži u sebi zrnce istine. Birokratizam *versus*[12] demokratizam, to i jeste centralizam versus automatizam, to i jeste organizacioni princip revolucionarne socijaldemokratije u odnosu na organizacioni princip oportunista socijaldemokratije. Ovaj drugi nastoji da ide odozdo gore, i zato brani svugde, gde je moguće i koliko je moguće, autonomizam, »demokratizam«, koji ide (kod onih koji su preterano revnosni) do anarhizma. Prvi nastoji da polazi odozgo, braneći proširenje prava i punomoći centra u odnosu na deo. U epohi rasula i kružokovštine taj vrh, od kojeg je revolucionarna socijaldemokratija nastojala

115
Ima se u vidu članak L. Martova »Na dnevnom redu« objavljen 25. februara 1904. u listu »Iskra«. U ovom članku Martov se zalagao za nezavisnost mesnih partijskih komiteta od Centralnog komiteta RSDRP u pitanjima personalnog sastava mesnih komiteta i kritikovao je Moskovski komitet što je, prilikom pretresanja ovih pitanja, usvojio rezoluciju o potčinjavanju MK svim direktivama CK, na osnovu paragrafa 9. Statuta Partija — 312.

11
Pretresajući razne paragrafe statuta, drug Martov je izostavio baš onaj § koji govori o odnosu cjeline prema djelu: CK »raspoređuje snage Partije (§ 6). Mogu li se raspoređivati snage bez prevođenja partijskih radnika iz komiteta u komitet? Na toj abecedi, zbilja, nekako je nezgodno zadržavati se.

12
u odnosu na. (Red.)

da polazi organizaciono, bio je neizbežno jedan od kružoka, najuticajniji usled svog rada i svoje revolucionarne delatnosti (u našem slučaju — organizacija »Iskra«). U epohi uspostavljanja faktičkog jedinstva Partije i rastvaranja u tom jedinstvu zastarelih kružoka takav vrh je, neizbežno, *partijski kongres*, kao vrhovni organ Partije; kongres ujedinjuje koliko je to moguće sve predstavnike aktivnih organizacija i birajući centralne ustanove (često u sastavu koji više zadovoljava napredne nego zaostale elemente Partije, koji se više sviđa revolucionarnom nego oportunističkom krilu njenom) čini ih vrhom sve do idućeg kongresa. Tako bar biva kod Evropejaca socijaldemokratije, mada malo-pomalo, ne bez muke, ne bez borbe i ne bez zađevica, taj anarhistima principijelno mrski običaj počinje da se širi i na Azijate socijaldemokratije.

Neobično je interesantno istaći da se pomenute principijelne crte oportunizma u organizacionim pitanjima (autonomizam, aristokratski ili intelektualski anarhizam, prirepaštvo i žirondizam) opažaju *mutatis mutandis* (s odgovarajućim izmenama) u svim socijaldemokratskim partijama celog sveta gde god postoji podela na revolucionarno i oportunističko krilo (a gde ona ne postoji?). Naročito je to reljefno izbilo na svetlost dana baš u najnovije vreme u Nemačkoj socijaldemokratskoj partiji, kad je poraz na izborima u 20. saksonskom izbornom okrugu (takozvani incident Gere[13]) stavio na dnevni red *principe* partijske organizacije. Pokretanju principijelnog pitanja povodom pomenutog incidenta naročito je doprinela revnost nemačkih oportunista. Gere (bivši pastor, autor dosta poznate knjige: *Drei Monate Fabrikarbeiter*[14] i jedan od »junaka Drezdenskog kongresa) sam zagriženi oportunist, i organ doslednih nemačkih oportunista »Sozialistische Monatshefte« (»Socijalistički mesečnik«) odmah se »zauzeo« za njega.

(...)

Proletarijat nema drugog oružja u borbi za vlast osim organizacije. Razjedinjavan vladavinom anarhične konkurencije u buržoaskom svetu, pritisnut robovskim radom za kapital, bacan stalno »na dno« potpune bede, zaostalosti i degeneracije, proletarijat može postati i neizbežno će postati nepobediva snaga samo zahvaljujući tome što se njegova idejna ujedinjenost na principima marksizma učvršćuje materijalnim jedinstvom organizacije, koja okuplja milione trudbenika u armiju radničke klase. Toj armiji neće odoleti ni oronula vlast ruskog samodržavlja ni sve oronulija vlast međunarodnog kapitala. Ta armija će sve tešnje i tešnje zbijati svoje redove, i pored oportunističkih fraza žirondista savremene socijaldemokratije, i pored samozadovoljnog slavljenja zaostale kružokovštine, i pored bljeska i galame *intelektualističkog anarhizma.*

Dela, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret — Jugoslaviapublic, Beograd 1973, str. 215—220, 308—313, 325.

13
Gere je bio izabran u Rajhstag 16. juna 1903. u 15. saksonskom okrugu, ali posle Drezdenskog kongresa odrekao se mandata; birači 20-tog okruga, koji je ostao slobodan posle smrti Rozenova, hteli su ponovo da predlože kandidaturu Gerea. Centralna uprava partije i Saksonski centralni agitacioni komitet usprotivili su se tome i, nemajući pravo da formalno zabrane Gereovu kandidaturu, postigli su ipak to da se Gere odrekao kandidature. Na izborima su socijaldemokrati pretrpeli poraz.

14
Tri meseca kao fabrički radnik. (Red.)

Zadaci avangarde

(Dječja bolest »ljevičarstva« u komunizmu)

Vladimir Ilič Lenjin

Sad je cijela stvar u tome da komunisti svake zemlje potpuno svjesno uzmu u obzir kako osnovne principijelne zadatke borbe protiv oportunizma i »lijevog« doktrinarstva, tako i *konkretne osobenosti* koje ta borba uzima i neizbježno mora uzimati u svakoj pojedinoj zemlji, u skladu s originalnim crtama njene ekonomike, politike, kulture, njenog nacionalnog sastava (Irska itd.), njenih kolonija, njenih vjerskih podjela itd., itd. Svud se osjeća, širi i raste nezadovoljstvo sa II Internacionalom i zbog njenog oportunizma i zbog njenog neznanja ili nesposobnosti da stvori stvarno centralizirani, stvarno rukovodeći centar koji može da usmjerava međunarodnu taktiku revolucionarnog proletarijata u njegovoj borbi za sovjetsku republiku. Potrebno je jasno shvatiti da se takav rukovodeći centar ni u kom slučaju ne može izgraditi na šabloniziranju, na mehaničkom izjednačavanju, poistovjećivanju taktičkih pravila borbe. Dok postoje nacionalne i državne razlike među narodima i zemljama — a te razlike će se održavati još vrlo i vrlo dugo čak poslije ostvarenja diktature proletarijata u svjetskom mjerilu — jedinstvo internacionalne taktike komunističkog radničkog pokreta svih zemalja zahtjeva ne uklanjanje raznolikosti, ne uništenje nacionalnih razlika (to su u ovom momentu ludi snovi), nego takvo primjenjivanje *osnovnih* principa komunizma (sovjetska vlast i diktatura proletarijata) koje bi *pravilno modificiralo* te principe u *detaljima*, pravilno prilagođavalo, primjenjivalo ih na nacionalne i nacionalnodržavne razlike. Ispitati, proučiti, naći, odgonetnuti, uhvatili nacionalnoosobeno, nacionalnospecifično u *konkretnim* prilaženjima svake zemlje rješavanju *jedinstvenog* internacionalnog zadatka, pobjedi nad oportunizmom i lijevim doktrinarstvom u radničkom pokretu, obaranju buržoazije, uspostavljanju sovjetske republike i proleterske diktature — eto u čemu je glavni zadatak historijskog momenta koji proživljuju sve razvijene (i ne samo razvijene) zemlje. Sve glavno nije, naravno, učinjeno još ni izdaleka, ali glavno je već učinjeno u stvari privlačenja avangarde radničke klase, u stvari njenog prelaženja na stranu sovjetske vlasti protiv parlamentarizma, na stranu diktature proletarijata protiv buržoaske demokracije. Sad treba koncentrirati sve snage, svu pažnju na *slijedeći*, korak, koji izgleda — i, s izvjesnog gledišta, stvarno je — manje osnovni, ali koji je zato praktično bliži praktičnom rješenju zadataka, naime: na nalaženje oblika *prelaženja* ili *prilaženja* proleterskoj revoluciji.

Proleterska avangarda je idejno pridobivena. To je glavno. Bez toga se ne može učiniti ni prvi korak k pobjedi. Ali od toga je još dosta daleko do pobjede. Samo s avangardom ne može se pobijediti. Baciti samo avangardu u odlučnu borbu dok čitava klasa, dok široke mase nisu zauzele poziciju bilo direktne podrške avangarde bilo, u najmanju ruku, blagonaklone neutralnosti prema njoj i potpune nesposobnosti da podržavaju njenog pro-

tivnika, bila bi ne samo glupost nego i zločin. A da bi stvarno čitava klasa, da bi stvarno široke mase trudbenika i od kapitala ugnjetenih došle do takve pozicije, za tu stvar je sama propaganda, sama agitacija — malo. Za tu stvar je potrebno vlastito političko iskustvo tih masa. To je osnovni zakon svih velikih revolucija, koji je sada nevjerojatnom snagom i reljefnošću potvrdila ne samo Rusija nego i Njemačka. Ne samo nekulturne, često nepismene mase Rusije, nego i visokokulturne, stoprocentno pismene mase Njemačke trebalo je da osjete na svojoj koži svu slabost, svu beskarakternost, svu bespomoćnost, sve lakejstvo pred buržoazijom i svu podlost vlade vitezova II internacionale, svu neizbježnost diktature krajnjih reakcionara (Kornikov u Rusiji, Kapp i Ko u Njemačkoj[87]) kao jedinu alternativu nasuprot diktaturi proletarijata, pa da odlučno okrenu ka komunizmu.

Naredni zadatak svjesne avangarde u međunarodnom radničkom pokretu, tj. komunističkih partija, grupa i struja je umjeti *privesti* široke (sad još u većini slučajeva sanjive, apatične, začmale, nepokretne, neprobuđene) mase tom novom njihovom položaju, ili, tačnije, umjeti rukovoditi *ne samo* svojom partijom nego i tim masama u toku njihova prilaženja, prelaženja na novu poziciju. Dok se prvi historijski zadatak (privući svjesnu avangardu proletarijata na stranu sovjetske vlasti i diktature radničke klase) nije mogao riješiti bez potpune, idejne i političke, pobjede nad oportunizmom i socijalšovinizmom, drugi zadatak, koji sad postaje naredni i koji se sastoji u tome da se *mase* umiju privesti na novu poziciju koja može osigurati pobjedu avangarde u revoluciji, taj naredni zadatak ne može se izvršiti bez likvidacije lijevog doktrinarstva, bez potpunog savlađivanja njegovih pogrešaka, bez oslobođenja od njih.

Dok se radilo (i ukoliko se još radi) o privlačenju na stranu komunizma avangarde proletarijata, dotle i utoliko se na prvo mjesto postavlja propaganda; čak kružoci koji imaju sve slabosti kružokovštine ovdje su korisni i daju plodne rezultate. Kad se radi o praktičnoj akciji masa, o razmještaju — ako je dopušteno da se tako izrazim — milionskih armija, o rasporedu s v i h klasnih snaga danog društva *za posljednji i odlučni boj*, tu već samo s propagandnom vještinom, samo s ponavljanjem istina »čistog« komunizma ne možeš ništa. Tu treba računati ne na hiljadu, kao što u stvari računa propagandist, član male grupe koja još nije rukovodila masama; tu treba računati na milione i desetke miliona. Tu treba upitati sebe ne samo da li smo uvjerili avangardu revolucionarne klase, — nego još i to da li su historijski aktivne snage *svih* klasa, obavezno svih klasa danog društva bez izuzetka, razmještene tako da je odlučna bitka već potpuno sazrela, — tako da su se 1) sve neprijateljske nam klasne snage dovoljno zapetljale, dovoljno zakrvile jedna s drugom, dovoljno oslabile sebe borbom koja premašuje njihove snage; da su se 2) svi kolebljivi, nesigurni, nepostojani, pre-

87
Ima se u vidu neuspjeli kontrarevolucionarni prevrat u Njemačkoj, takozvani »Kapov puč«. Njegovi organizatori bili su monarhisti: veleposjednik W. Kapp i general Ludendorff, Seckt i Lüttwitz. Cilj pučista bio je zbacivanje socijaldemokratske vlade, likvidacija tekovina novembarske revolucije 1918. i otvorena vojna diktatura. 13. marta 1920. pobunjeni generali su bez otpora zauzeli Berlin i formirali svoju vladu na čelu sa Kappom. Njemački radnici odgovorili su na puč generalnim štrajkom, pa je Kappova vlada pala već 17. marta. Na vlast su ponovo došli socijaldemokrati.

lazni elementi, tj. sitna buržoazija, sitnoburžoaska demokracija za razliku od buržoazije, dovoljno raskrinkali pred narodom, dovoljno diskreditirali svojim praktičnim bankrotstvom ;da se 3) u proletarijatu stvorilo i počelo snažno razvijati masovno raspoloženje u prilog podrške najodlučnijih, krajnje smjelih, revolucionarnih akcija protiv buržoazije. Eto tada je revolucija sazrela, eto tada je, ako smo tačno uzeli u obzir sve gore naznačene, gore ukratko ocrtane uvjete i tačno izabrali moment, naša pobjeda osigurana.

(...)

Historija uopće, a historija revolucija napose, uvijek je bogatija sadržajem, raznolikija, raznostranija, življa, »lukavija« nego što zamišljaju najbolje partije najsvjesnije avangarde najnaprednijih klasa. To je i razumljivo, jer najbolje avangarde izražavaju svijest, strast, fantaziju desetaka hiljada, a revoluciju ostvaruju, u momentima naročitog poleta i napregnutosti svih ljudskih sposobnosti, svijest, volja, strast, fantazija desetaka milijuna, koje podstiče najoštrija klasna borba. Otud proizlaze dva vrlo važna praktična zaključka: prvi, da revolucionarna klasa, radi ostvarenja svog zadatka, mora umjeti da ovlada *svim*, bez i najmanjeg izuzetka, oblicima ili stranama društvene aktivnosti (dovršavajući poslije osvajanja političke vlasti, ponekad s velikim rizikom i ogromnom opasnošću, ono što nije dovršila prije tog osvajanja); drugi, da revolucionarna klasa mora biti spremna za najbrže i najneočekivanije smjenjivanje jednog oblika drugim.

Svatko će se složiti da je ponašanje one armije koja se ne sprema da ovlada svim vrstama oružja, svim sredstvima i metodama borbe koje postoje ili mogu da postoje kod neprijatelja — glupo ili čak zločinačko. A još više nego za vojnu vještinu vrijedi to za politiku. U politici se još manje može unaprijed znati koje će borbeno sredstvo biti u ovim ili onim budućim uslovima primjenjivo i za nas korisno. Ne vladajući svim borbenim sredstvima mi možemo pretrpjeti ogroman — ponekad čak odlučujući — poraz ako promjene u položaju drugih klasa, promjene koje ne zaviše od nas, istaknu na dnevni red takav oblik aktivnosti u kojem smo naročito slabi. Vladajući svim borbenim sredstvima, mi pobjeđujemo sigurno, jer mi predstavljamo interese stvarno napredne, stvarno revolucionarne klase, čak ako nam okolnosti ne dopuste da se poslužimo oružjem koje je za neprijatelja najopasnije, oružje koje najbrže zadaje smrtonosne udarce. Neiskusni revolucionari često misle da su legalna borbena sredstva oportunistička, jer je buržoazija na tom poprištu naročito često (najviše u »mirna«, nerevolucionarna vremena) obmanjivala i varala radnike, a ilegalna sredstva borbe — revolucionarna. A to je netačno. Tačno je to da su oportunisti i izdajnici radničke klase one partije i vođe koje ne umiju ili neće (ne reci: ne mogu, nego reci: neće) da primjenjuju ilegalna sredstva borbe u takvim uslovima, na primjer, kakvi su bili za vrijeme imperijalističkog rata 1914—1918, kad je buržoazija najslobodnijih demokratskih zemalja s nečuvenom drskošću i cinizmom obmanjivala radnike, zabranjujući da se govori istina o pljačkaškom karakteru rata. Ali revolucionari koji ne umiju povezivati ilegalne oblike borbe sa *svim* legalnim oblicima — vrlo su loši revolucionari. Nije teško biti revolucionar onda kad je revolucija već buknula i rasplamtjela se, kad se revoluciji pridružuju svi i svatko iz prostog zanosa, iz mode, po-

nekad čak iz karijerističkih pobuda. »Oslobođenje« od takvih nazovirevolucionara stoji proletarijat kasnije, poslije njegove pobjede, najtežih napora, muke, može se reći, krvave. Kudikamo je teže — i kudikamo dragocjenije — umjeti biti revolucionar kad *još nema* uslova za neposrednu, otvorenu, stvarno masovnu, stvarno revolucionarnu borbu, umjeti zastupati interese revolucije (propagandistički, agitaciono, organizaciono) u nerevolucionarnim institucijama, a često i direktno reakcionarnim, u nerevolucionarnoj situaciji, među masom koja ne može odmah shvatiti potrebu revolucionarnog metoda akcije. Umjeti naći, napipati, tačno odrediti konkretan put ili naročiti obrt događaja *koji privodi* mase pravoj, odlučnoj, posljednjoj, velikoj revolucionarnoj borbi, — u tome je glavni zadatak današnjeg komunizma u Zapadnoj Evropi i Americi.

(...)

Ali u isto vrijeme buržoazija vidi u boljševizmu gotovo samo jednu njegovu stranu: ustanak, nasilje, teror; buržoazija se zato trudi da se pripremi za obranu i otpor specijalno na *tom* poprištu. Moguće je da će u pojedinim slučajevima u pojedinim zemljama, za ove ili one kratke periode vremena, njoj to i poći za rukom: s takvom mogućnošću treba računati, i za nas nema ama baš ničeg strašnog u tome što će joj to poći za rukom. Komunizam »izrasta« apsolutno iz svih strana društvenog života, njegovih klica ima apsolutno svuda, »zaraza« (da upotrijebimo buržoaziji i buržoaskoj policiji omiljeno i za nju »najprijatnije« poređenje) je prodrla u organizam vrlo solidno i prožela cijeli organizam. Ako se najbrižljivije »zatvori« jedan od izlaza, — »zaraza« će naći sebi drugi izlaz, nekiput najneočekivaniji. Život će uzeti svoje. Neka se buržoazija koprca, neka bjesni do ludila, presoljuje, pravi gluposti, unaprijed se osvećuje boljševicima i nastoji da pobije (u Indiji, u Mađarskoj, u Njemačkoj itd.) nove stotine, hiljade, stotine hiljada sutrašnjih ili jučerašnjih boljševika: postupajući tako buržoazija postupa kao što su postupale sve klase koje je historija osudila na propast. Komunisti treba da znaju da budućnost u svakom slučaju pripada njima, i zato mi možemo (i moramo) spajati najveću strasnost u velikoj revolucionarnoj borbi s najhladnokrvnijim i najtrezvenijim ocjenjivanjem bjesomučnih koprcanja buržoazije. Ruska revolucija bila je žestoko potučena 1905; ruski boljševici bili su potučeni u julu 1917; njemačkih komunista pobijeno je više od 15.000 pomoću vještе provokacije i spretnih manevara Scheidemanna i Noskea zajedno s buržoazijom i monarhističkim generalima; u Finskoj i Mađarskoj bjesni bijeli teror. Ali u svim slučajevima i u svim zemljama komunizam se prekaljuje i raste; njegovi korijeni su tako duboki da ga proganjanja ne slabe, da mu ne umanjuju snagu, nego ga jačaju. Da bismo pošli k pobjedi sigurnije i čvršće, nedostaje samo jedno, naime: da svi komunisti svih zemalja u svakom pravcu i potpuno jasno shvate potrebu da budu maksimalno *elastični* u svojoj taktici. Komunizmu, koji sjajno napreduje, nedostaje sada, naročito u naprednim zemljama, to shvaćanje i sposobnost da ga primjeni u praksi.

Korisna pouka moglo bi (i moralo bi) biti ono što se dogodilo s tako visokoučenim marksistima i socijalizmu odanim vođama II Internacionale kao što su Kautsky, Otto Bauer i drugi. Oni su potpuno shvaćali potrebu elastične taktike, oni su učili Marxovu dijalektiku i njoj učili druge (i mnogo od toga što su oni u tom pogledu učinili ostat će zauvijek dragocjena te-

kovina socijalističke literature), ali oni su *u primjenjivanju* te dijalektike učinili takvu pogrešku ili su se u praksi pokazali kao takvi *ne*dijalektičari, pokazali se kao ljudi koji do te mjere nisu umjeli da uzmu u obzir brze promjene oblika i brzo punjenje starih oblika novim sadržajem, da njihova sudbina nije mnogo zavidnija od sudbine Hyndmana, Guesdea i Plehanova. Osnovni uzrok njihovog bankrotstva sastojao se u tome što su se oni »zagledali« u jedan određeni oblik rastenja radničkog pokreta i socijalizma, zaboravili na jednostranost tog oblika, od straha nisu htjeli da vide onaj oštri prijelom koji je zbog objektivnih uslova postao neizbježan i dalje su ponavljali jednostavne, napamet naučene, na prvi pogled neosporne istine: tri je više nego dva. Ali politika je sličnija algebri nego aritmetici, a još sličnija višoj matematici nego nižoj. U stvarnosti svi stari oblici socijalističkog pokreta napunili su se novim sadržajem, zato se pred brojkama pojavio nov znak: »minus«, a naši mudraci su tvrdokorno i dalje uvjeravali (i uvjeravaju) sebe i druge da je »minus tri« veće od »minus dva«.

Treba se pobrinuti da se s komunistima ne ponovi ista pogreška, samo s druge strane, ili, tačnije — da bude što prije ispravljena i što brže, što bezbolnije za organizam iživljena *ista pogreška*, samo sa druge strane, koju čine »lijevi« komunisti. I lijevo doktrinarstvo je pogreška, a ne samo desno. Naravno, pogreška lijevog doktrinarstva u komunizmu je, u ovom momentu, hiljadu puta manje opasna i manje značajna nego pogreška desnog doktrinarstva (tj. socijalšovinizma i kautskijanstva), ali to je samo zato što je lijevi komunizam sasvim mlada struja koja se tek zameće. Samo zato se bolest, pod izvjesnim uvjetima, može lako izliječiti, a potrebno je da se njena liječenja prihvatimo s maksimalnom energijom.

Stari oblici su prsli, jer se pokazalo da je nov sadržaj u njima — sadržaj antiproleterski, reakcionarni — dostigao prekomjeran razvitak. Mi sad imamo, s gledišta razvitka međunarodnog komunizma, tako solidan, tako jak, tako snažan sadržaj rada (za sovjetsku vlast, za diktaturu proletarijata) da se taj sadržaj može i *mora* manifestirati u svakom obliku, i novom i starom, da može i mora preobraziti, pobijediti, podrediti sebi sve oblike, ne samo nove nego i stare, — ne zato da se izmiri s onim što je staro, nego zato da sve oblike, nove i stare, učini oruđem potpune i definitivne, odlučne i neizmjenljive pobjede komunizma.

Komunisti moraju napregnuti sve snage da usmjere radnički pokret i uopće društveni razvitak najdirektnijim i najbržim putem k svjetskoj pobjedi sovjetske vlasti i diktaturi proleterijata. To je neosporna istina. Ali dovoljno je učiniti mali korak dalje — reklo bi se korak u istom pravcu — i istina će se pretvoriti u pogrešku. Dovoljno je reći, kao što kažu njemački i engleski lijevi komunisti, da priznajemo samo jedan, samo direktan put, da ne dopuštamo laviranje, paktiranje, kompromise, i to će već biti pogreška koja može nanijeti, a dijelom je već nanijela i nanosi, vrlo ozbiljnu štetu komunizmu. Desno doktrinarstvo uporno ostaje pri priznavanju samo starih oblika, i bankrotiralo je do kraja, ne opazivši nov sadržaj. Lijevo doktrinarstvo uporno ostaje pri bezuvjetnom negiranju određenih starih oblika, ne videći da nov sadržaj probija sebi put preko svih mogućih oblika, da je naša dužnost, kao komunista, da ovladamo svim oblicima, da se naučimo s maksimalnom brzinom dopunjavati jedan oblik drugim, zamjenjivati je-

dan drugim, prilagođavati svoju taktiku svakoj onoj promjeni koju ne izaziva naša klasa ili naši napori.

Svjetska revolucija, tako snažno podstaknuta i ubrzana strahotama, gnusnostima, gadostima svjetskog imperijalističkog rata, bezizlaznošću situacije koju je on stvorio, — ta revolucija se razvijala u širinu i u dubinu s tako nevjerojatnom brzinom, s tako ogromnim bogatstvom oblika koji se smjenjuju, s tako poučnim praktičnim opovrgnućem svakog doktrinarstva, da postoji potpuno opravdanje nada u brzo i potpuno izlječenje međunarodnog komunističkog pokreta od dječje bolesti »lijevog« komunizma.

Dječja bolest »ljevičarstva« u komunizmu,
Naprijed, Zagreb 1973, str. 185—197.

Teze o nacionalnom pitanju

Vladimir Ilič Lenjin

1. § našeg programa (o samoodređenju nacija) ne može se tumačiti nikako drugačije nego u smislu političkog samoodređenja, tj. prava na odvojenje i obrazovanje samostalne države.

2. Za socijaldemokrate Rusije ova točka socijaldemokratskog programa je apsolutno potrebna.

a) kako u ime osnovnih principa demokracije uopće,

b) tako i zbog toga što se u granicama Rusije nalazi, i to u njenim perifernim oblastima, niz nacija sa oštro različitim uslovima privrede, načinom života itd., pri čemu su ove nacije (kao i sve nacije Rusije osim Velikorusa) nevjerojatno ugnjetene od carske monarhije;

c) najzad, i zbog toga što u cijeloj istočnoj Evropi (Austriji i Balkanu) i u Aziji — tj. u zemljama koje se graniče s Rusijom — ili nije završen ili je tek počeo buržoaskodemokratski preobražaj država, koji je svuda u svijetu vodio, u većem ili manjem stepenu, k stvaranju samostalnih nacionalnih država ili država s najbliskijim i međusobno srodnim nacionalnim sastavom.

d) Rusija danas predstavlja zemlju sa najzaostalijim i najreakcionarnijim državnim uređenjem u poređenju sa svima zemljama koje je okružuju, počevši — na zapadu — od Austrije, u kojoj su se od 1867. godine učvrstili osnovi političke slobode i ustavnog režima, a sad je uvedeno i opće pravo glasa, i završavajući — na istoku — republikanskom Kinom. Stoga socijaldemokrati Rusije moraju u čitavoj svojoj propagandi insistirati na pravu svih nacionalnosti da obrazuju posebnu državu ili da slobodno izaberu onu državu u sklopu koje žele da budu.

3. Priznanje prava svih nacionalnosti na samoodređenje od strane socijaldemokracije zahtijeva od socijaldemokrata da oni

a) budu bezuslovno protiv svake primjene nasilja u bilo kakvoj formi od strane vladajuće nacije (ili nacije koja čini većinu stanovništva) u odnosu prema naciji koja želi da se odvoji u državnom pogledu;

b) zahtijevaju rješenje pitanja o takvom odvojenju isključivo na osnovu općeg, neposrednog, jednakog i tajnog glasanja stanovništva datog teritorija;

c) vode neprestanu borbu kako protiv crnostotinaškooktobrističkih tako i protiv liberalnoburžoaskih (»progresisti«, kadeti itd.) partija povodom sva-

kog njihovog zaštićivanja ili dopuštanja nacionalnog ugnjetavanja uopće ili odricanja prava nacije na samoodređenje napose.

4. Priznanje prava svih nacionalnosti na samoodređenje od strane socijaldemokracije nikako ne znači da se socijaldemokrati odriču samostalne ocjene svrsishodnosti državnog odvojenja ove ili one nacije u svakom pojedinom slučaju. Naprotiv, socijaldemokrati moraju davati baš samostalnu ocjenu vodeći računa kako o uslovima razvoja kapitalizma i ugnjetavanja proletera raznih nacija od strane ujedinjene buržoazije svih nacionalnosti, tako i o općim zadacima demokracije, a u prvom redu i prije svega o interesima klasne borbe proletarijata za socijalizam.

S tog gledišta treba uzeti u obzir naročito slijedeću okolnost. U Rusiji postoje dvije nacije, najkulturnije i najrazgraničenije zahvaljujući cijelom nizu historijskih i životnih uslova koje bi najlakše i »najprirodnije« mogle da ostvare svoje pravo na odvojenje. To su Finska i Poljska. Iskustvo revolucije 1905. godine pokazalo je da se čak u tim dvjema nacijama vladajuće klase, veleposjednici i buržoazija, odriču revolucionarne borbe za slobodu i traže zbližen̄je s vladajućim klasama u Rusiji i s carskom monarhijom iz straha od revolucionarnog proletarijata Finske i Poljske.

Stoga socijaldemokracija mora sa svom energijom upozoravati proletarijat i radne klase svih nacionalnosti na opasnost da budu direktno prevarene nacionalističkim parolama »svoje« buržoazije, koja slatkim ili vatrenim riječima o »domovini« nastoji da razdvoji proletarijat i odvuče njegovu pažnju od makinacija buržoazije koja stupa i u ekonomski i u politički savez sa buržoazijom drugih nacija i sa carskom monarhijom.

Proletarijat ne može da vodi borbu za socijalizam i da brani svoje svakodnevne ekonomske interese bez najtješnjeg i najpotpunijeg saveza radnika svih nacija u svim radničkim organizacijama bez izuzetka.

Proletarijat ne može da postigne slobodu drukčije nego revolucionarnom borbom za svrgnuće carske monarhije i njenu zamjenu demokratskom republikom. Carska monarhija isključuje slobodu i ravnopravnost nacionalnosti, jer je ona osim toga glavni bedem barbarstva, zvjerstva i reakcije i u Evropi i u Aziji. A svrgnuti tu monarhiju može samo ujedinjeni proletarijat svih nacija Rusije koji vodi za sobom dosljedno demokratske i sposobne za revolucionarnu borbu elemente radnih masa iz svih nacija.

Stoga radnik koji političko ujedinjenje s buržoazijom »svoje« nacije stavlja iznad potpunog jedinstva s proleterima svih nacija postupa protivno svojim interesima, protivno interesima socijalizma i interesima demokracije.

5. Dosljedno se zalažući za demokratsko državno uređenje, socijaldemokracija zahtijeva bezuslovnu ravnopravnost nacionalnosti i bori se protiv bilo kakvih privilegija u korist jedne ili nekoliko nacionalnosti.

Posebno, socijaldemokracija odbacuje »državni« jezik. U Rusiji je on i posebno suvišan, jer više od 7/10 stanovništva Rusije pripada srodnim slavenskim plemenima, koja bi pri slobodnoj školi u slobodnoj državi lako postigla, zahvaljujući zahtjevima ekonomskog prometa, mogućnost da se sporazumiju bez davanja ikakvih »državnih« privilegija jednome od jezika.

Socijaldemokracija zahtijeva zamjenu starih administrativnih podjela Rusije, koje su izvršili feudalci-veleposjednici i činovnici autokratsko-feudalne države, podjelama zasnovanim na zahtjevima savremenog privrednog života i po mogućnosti usklađenim s nacionalnim sastavom stanovništva.

Sve oblasti države koje se razlikuju po osobenostima života ili po nacionalnom sastavu stanovništva moraju uživati široku samoupravu i autonomiju s ustanovama izgrađenim na bazi općeg, jednakog i tajnog prava glasa.

6. Socijaldemokracija zahtijeva da se donese općedržavni zakon koji štiti pravo svake nacionalne manjine u bilo kom kraju države. Po tom zakonu, svaka mjera kojom bi nacionalna većina pokušavala da stvori za sebe nacionalni privilegij ili da umanji pravo nacionalne manjine (u oblasti školstva, upotrebe ovog ili onog jezika, u budžetskim stvarima itd.), mora da bude proglašena nevažećom, a provođenje takve mjere zabranjeno pod prijetnjom kazne.

7. Socijaldemokracija se odnosi negativno prema paroli »kulturno-nacionalne« (ili prosto »nacionalne«), »autonomije« i prema projektima ostvarenja takve autonomije, jer ta parola 1) bezuslovno protivrječi internacionalnoj klasnoj borbi proletarijata, — 2) olakšava uvlačenje proletarijata i radnih masa u utjecajnu sferu ideja buržoaskog nacionalizma, — 3) podobna je da odvlači od zadataka dosljedno demokratskih preobražaja države u cjelini, preobražaja koji jedini obezbjeđuju (ukoliko je to uopće moguće u kapitalizmu) nacionalni mir.

Zbog posebnog zaoštravanja pitanja kulturnonacionalne autonomije među socijaldemokratima, dajemo neka objašnjenja ove postavke.

a) S gledišta socijaldemokracije nedopušteno je neposredno ili posredno isticati parolu nacionalne kulture. Ta parola je nepravilna, jer se sav privredni, politički i duhovni život čovječanstva sve više internacionalizira već u kapitalizmu. Socijalizam će ga internacionalizirati potpuno. Internacionalna kultura, koju već sada sistematski stvara proletarijat svih zemalja, ne prima u sebe »nacionalnu kulturu« (bilo kojeg nacionalnog kolektiva) u cjelini, nego uzima iz svake nacionalne kulture, isključivo njene dosljedno demokratske i socijalističke elemente.

b) Jedini, vjerojatno, primjer približavanja, iako bojažljivog, paroli nacionalne kulture u socijaldemokratskim programima daje § 3. brnskog programa austrijskih socijaldemokrata. Taj § 3. glasi: »Sve samoupravne oblasti jedne i iste nacije tvore nacionalno jedinstven savez koji rješava svoje nacionalne poslove potpuno autonomno«.

To je kompromisna parola, jer tu nema ni traga eksteritorijalne (personalne) nacionalne autonomije. No i ta parola je pogrešna i štetna, jer nije nikako stvar rusijskih socijaldemokrata da ujedinjuju u jednu naciju Nijemce iz Lođa, Rige, Petrograda i Saratova. Naša je stvar da se borimo za potpuni demokratizam i ukidanje svih nacionalnih privilegija radi ujedinjenja njemačkih radnika u Rusiji s radnicima svih drugih nacija u štićenju i razvijanju internacionalnu kulture socijalizma.

Utoliko je pogrešnija parola eksteritorijalne (personalne) nacionalne autonomije sa svojim (po planu dosljednih pristalica te parole) nacionalnim parlamentima i nacionalnim državnim sekretarima (O. Bauer i K. Renner).

Suprotne svim privrednim uslovima kapitalističkih zemalja, neisprobane ni u jednoj demokratskoj državi svijeta, takve ustanove su oportunističko maštanje ljudi koji su izgubili vjeru u stvaranje dosljedno demokratskih ustanova i koji traže spas od nacionalnog gloženja buržoazije u vještačkom izdvajanju i proletarijata i buržoazije svake nacije u nekim (»kulturnim«) pitanjima.

Okolnosti prinuđuju ponekad socijaldemokrate da se privremeno podčine ovim ili onim kompromisnim rješenjima, ali od drugih zemalja mi ne treba da uzimamo kompromisna, nego dosljedno socijaldemokratska rješenja. A uzimati neuspješan austrijski pokušaj kompromisa pogotovo je neinteligentno sada kad je on i u Austriji pretrpio potpun slom, dovevši do separatizma i otcjepljenja čeških socijaldemokrata.

c) Historija parole »kulturno-nacionalne autonomije« u Rusiji pokazuje da su nju prihvatile bez izuzetka sve buržoaske partije jevrejske, i samo jevrejske, za kojima je nekritički kaskao Bund, nedosljedno odbacujući nacionalnojevrejski parlament (sabor) i nacionalnojevrejske državne sekretare. Međutim, čak oni evropski socijaldemokrati koji dopuštaju ili brane kompromisnu parolu kulturnonacionalne autonomije priznaju potpunu neostvarljivost te parole za Jevreje (O. Bauer i K. Kautsky). »Jevreji u Galiciji i u Rusiji prije su kasta nego nacija, i pokušaji konstituirati jevrejstvo kao naciju jesu pokušaji očuvanja kaste« (K. Kautsky).

d) U civiliziranim zemljama vidimo prilično potpuno (relativno) približavanje nacionalnom miru pri kapitalizmu samo u uslovima maksimalnog ostvarenja demokratizma u čitavoj državnoj organizaciji i upravi (Švicarska). Parole dosljednog demokratizma (republika, milicija, biranje činovnika od strane naroda itd.) ujedinjuju proletarijat i radne mase i uopće sve napredno u svakoj naciji u ime borbe za uslove koji isključuju mogućnost i najmanjeg nacionalnog privilegija — dok parola »kulturnonacionalne autonomije« propagira izdvajanje nacije u školama (ili uopće »kulturnim«) stvarima, izdvajanje koje je potpuno spojivo s očuvanjem osnova svakojakih (među njima i nacionalnih) privilegija.

Parole dosljednog demokratizma spajaju proletarijat i naprednu demokraciju svih nacija (elementi kojima je potrebno ne izdvajanje, nego ujedinjavanje demokratskih elemenata nacija u svim stvarima, pa i u stvarima školstva) — a parola kulturno-nacionalne autonomije razdvaja proletarijat raznih nacija povezujući ga s reakcionarnim i buržoaskim elementima pojedinih nacija.

Parole dosljednog demokratizma stoje u nepomirljivo neprijateljskom odnosu i prema reakcionarima i prema kontrarevolucionarnoj buržoaziji svih nacija — a parola kulturno-nacionalne autonomije potpuno je prihvatljiva za reakcionare i kontrarevolucionarne buržuje pojedinih nacija.

8. Prema tome, cjelokupnost ekonomskih i političkih uslova Rusije apsolutno zahtijeva od socijaldemokracije provođenje spajanja radnika svih nacionalnosti u svim bez izuzetka proleterskim organizacijama (političkim, sindikalnim, zadružnim, prosvjetnim itd., itd.). Ne federacija u izgradnji partije ni obrazovanje nacionalnih socijaldemokratskih grupa, nego jedinstvo proletera svih nacija datog mjesta s vođenjem propagande i agitacije na svim

jezicima mjesnog proletarijata, sa zajedničkom borbom radnika svih nacija protiv bilo kakvih nacionalnih privilegija, s autonomijom mjesnih i oblasnih organizacija partije.

9. Više no desetgodišnje iskustvo historije RSDRP potvrđuje gore navedene postavke. Partija nastaje 1898. godine kao »rusijska« partija, tj. partija proletarijata svih nacionalnosti u Rusiji. Partija ostaje »rusijska« kada Bund 1903. godine istupa iz partije pošto partijski kongres nije usvojio zahtjev da Bund bude smatran jedinim predstavnikom jevrejskog proletarijata. God. 1906—1907. sam život sasvim jasno pokazuje neodrživost tog zahtjeva, cijeli niz jevrejskih proletera složno nastavlja zajednički socijaldemokratski rad u nizu mjesnih organizacija i Bund se vraća u Partiju. Stokholmski kongres (1906. god.) ujedinjuje i poljske i letonske socijaldemokrate koji stoje na tlu teritorijalne autonomije, pri čemu kongres ne usvaja princip federacije i zahtijeva da se socijaldemokrati svih nacionalnosti lokalno ujedine. Ovaj princip se provodi mnogo godina na Kavkazu, provodi se u Varšavi (poljski radnici i ruski vojnici) Vilni (poljski, letonski, jevrejski, litavski radnici), Rigi, u sva tri posljednja centra provodi se protiv Bunda koji se separatistički odijelio. U decembru 1908. RSDRP, na svojoj konferenciji, usvaja specijalnu rezoluciju potvrđujući zahtjev jedinstva radnika svih nacionalnosti ne na principu federacije. Cjepačko neizvršavanje partijske odluke od strane separatista-bundovaca dovodi do sloma cijele ove »federacije najgoreg tipa«, — zbližava bundovske separatiste, »Der tschechoslovische Sozialdemokrat«, 1913, br. 3., o Kosovskome) — i, naposljetku, na augustovskoj (1912. god.) konferenciji likvidatora izaziva pokušaj bundovskih separatista i likvidatora da zajedno sa jednim dijelom kavkaskih likvidatora krišom proture u program partije »kulturno-nacionalnu autonomiju« a da je ne brane sa suštinske strane!

Revolucionarni socijaldemokratski radnici i Poljske, i Letonske pokrajine i Kavkaza stoje, kao i prije, na gledištu teritorijalne autonomije i jedinstva radnika socijaldemokrata svih nacija. Bundovsko-likvidatorsko odcjepljenje i savez Bunda sa ne-socijaldemokratima u Varšavi stavlja pred sve socijaldemokrate cijelo nacionalno pitanje, i u njegovom teoretskom značenju i u stvari izgradnje partije, na dnevni red.

Kompromisna rješenja srušili su upravo oni koji su ih protiv volje partije provodili, i zahtjev jedinstva radnika socijaldemokrata svih nacionalnosti čuje se glasnije nego ikad.

10. Grubo bojovni i crnostotinaški nacionalizam carske monarhije, a zatim oživljenje buržoaskog nacionalizma — i velikoruskog (g. Struve »Russkaja Molva«, »progresisti« itd.) i ukrajinskog, i poljskog (antisemitizam narodove »demokracije«, i gruzinskog, i jermenskog itd.) — sve to s osobitom neodoljivošću zahtijeva od socijaldemokratskih organizacija u svim krajevima Rusije da obrate veću pažnju nego dosad nacionalnom pitanju i izradi dosljedno marksističkih rješenja toga pitanja u duhu nepokolebljivog internacionalizma i jedinstva proletera svih nacija.

(...)

a) Parola nacionalne kulture nepravilna je i izražava samo buržoasku ograničenost shvaćanja nacionalnog pitanja. Internacionalna kultura.

b) Ovjekovječenje nacionalne podjele i propagiranje rafiniranog nacionalizma — sjedinjenje, zbližen je, miješanje nacija i izražavanja principa druge, internacionalne kulture.

c) Očajanje sitnog buržuja (beznadna borba protiv nacionalnog gloženja) i strah od radikalnodemokratskih preobražaja i socijalističkog pokreta — samo radikalnodemokratski preobražaji mogu stvoriti nacionalni mir u kapitalističkim državama i samo je socijalizam sposoban da učini kraj nacionalnom gloženju.

b) Nacionalne kurije u školstvu.

c) Jevrejstvo.

Vladimir I. Lenjin, O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Naprijed, Zagreb 1958, str. 71—78.

O pravu nacije na samoodređenje

Vladimir Ilič Lenjin

Prirodno je što ovo pitanje staje u prvi red kad se čine pokušaji da se marksistički razmotri takozvano samoodređenje. Šta treba razumjeti pod samoodređenjem? Treba li odgovor tražiti u pravnim definicijama (određivanjima pojma), izvedenim iz svakojakih »općih pojmova« prava? Ili odgovor treba tražiti u historijsko-ekonomskom izučavanju nacionalnih pokreta?

(...) Točno postavljanje toga pitanja, neizbježnog za marksista, odmah bi potkopalo devet desetina argumenata Rose Luxemburg. Nacionalni pokreti ne ničU prvi put u Rusiji i nisu samo njoj svojstveni. U cijelom svijetu je epoha konačne pobjede kapitalizma nad feudalizmom bila vezana sa nacionalnim pokretima. Ekonomska osnova tih pokreta sastoji se u tome što je za potpunu pobjedu robne proizvodnje potrebno osvojenje unutrašnjeg tržišta od strane buržoazije, što je potrebno državno ujedinjenje teritorija sa stanovništvom koje govori istim jezikom, uz odstranjenje svih mogućih prepreka razvoju tog jezika i njegovo učvršćenje u književnosti. Jezik je najvažnije sredstvo ljudskog općenja; jedinstvo jezika i njegov nesmetan razvoj jedan je od najvažnijih uslova stvarno slobodnog i širokog trgovinskog prometa, koji odgovara modernom kapitalizmu, slobodnog i širokog grupiranja stanovništva po svim posebnim klasama, najzad — uslov tijesne veze tržišta sa svakim gazdom ili gazdicom, prodavcem i kupcem...

Zato je obrazovanje nacionalnih država, koje najviše zadovoljavaju ove zahtjeve modernog kapitalizma, tendencija (težnja) svakog nacionalnog po-

kreta. Najdublji ekonomski faktori guraju k tome, i zato za cijelu Zapadnu Evropu — još više: za cijeli civilizirani svijet — tipično, normalno za kapitalistički period jeste nacionalna država.

Prema tome, ako želimo da shvatimo značenje samoodređenja nacija ne igrajući se pravnih definicija, ne »konstruirajući« apstraktne definicije, nego analizirajući historijsko-ekonomske uslove nacionalnih pokreta, neizbježno ćemo doći do zaključka: pod samoodređenjem nacija razumije se njihovo državno odvojenje od tuđih nacionalnih kolektiva, razumije se obrazovanje samostalne države.

(...) Bezuslovan zahtjev marksističke teorije kod analize ma kojeg socijalnog pitanja jeste njegovo postavljanje u određene historijske okvire, a zatim, ako je riječ o jednoj zemlji (na primjer o nacionalnom programu za određenu zemlju), uzimanje u obzir konkretnih osobenosti po kojima se ta zemlja razlikuje od drugih u granicama jedne i iste historijske epohe.

Šta znači ovaj bezuslovan zahtjev marksizma u primjeni na naše pitanje?

On prije svega znači da je potrebno strogo odijeliti dvije, sasvim različite s gledišta nacionalnih pokreta, epohe kapitalizma. S jedne strane, to je epoha sloma feudalizma i apsolutizma, epoha formiranja buržoaskodemokratskog društva i države, kad nacionalni pokreti prvi put postaju masovni, uvlače na ovaj ili onaj način sve klase stanovništva u politiku putem štampe, učešća u predstavničkim ustanovama itd. S druge strane, pred nama je epoha potpuno formiranih kapitalističkih država, s davno uspostavljenim ustavnim uređenjem, s jako razvijenim antagonizmom između proletarijata i buržoazije — epoha koja se može nazvati predvečerjem sloma kapitalizma.

Za prvu epohu tipično je buđenje nacionalnih pokreta, uvlačenje u njih seljaštva kao najmnogobrojnijeg i »najnepokretljivijeg« sloja stanovništva u vezi s borbom za političku slobodu uopće i za prava nacionalnosti napose. Za drugu epohu tipično je nepostojanje masovnih buržoaskodemokratskih pokreta, kad razvijeni kapitalizam, sve više zbližavajući i miješajući u trgovinski promet već potpuno uvučene nacije, stavlja u prvi plan antagonizam između internacionalno spojenog kapitala i internacionalnog radničkog pokreta.

Dabome, prva i druga epoha nisu jedna od druge odvojene zidom, nego su vezane mnogobrojnim prelaznim karikama, pri čemu se razne zemlje razlikuju još i po brzini nacionalnog razvoja, po nacionalnom sastavu stanovništva, njegovom razmještaju itd., itd. Ne može biti ni govora o pristupanju nacionalnom programu marksista određene zemlje bez uzimanja u obzir svih tih općehistorijskih i konkretnodržavnih uslova.

(...) Šta znači zahtjev »praktičnosti« u nacionalnom pitanju?

Ili podršku svih nacionalnih težnji, ili odgovor: »da ili ne« na pitanje o odvojenju svake nacije; ili uopće neposrednu »ostvarljivost« nacionalnih zahtjeva?

Razmotrimo sva ta tri moguća smisla zahtjeva »praktičnosti«.

Buržoazija, koja prirodno istupa u početku svakog nacionalnog pokreta kao njegov hegemon (rukovodilac), naziva praktičnošću podršku svih nacio-

nalnih težnji. Ali politika proletarijata u nacionalnom pitanju (kao i u ostalim pitanjima) podržava buržoaziju samo u određenom pravcu, a nikad se ne poklapa s njenom politikom. Radnička klasa podržava buržoaziju samo u interesu nacionalnog mira (koji buržoazija ne može dati potpuno i koji je ostvarljiv samo na osnovu potpune demokratizacije), u interesu ravnopravnosti, u interesu najbolje atmosfere za klasnu borbu. Zato baš protiv praktičizma buržoazije proleteri ističu principijelnu politiku u nacionalnom pitanju, podržavajući buržoaziju uvijek samo uslovno. Svaka buržoazija hoće u nacionalnim stvarima ili privilegije za svoju naciju ili isključive koristi za nju; to se i naziva »praktičnim«. Proletarijat je protiv svih privilegija, protiv svake isključivosti. Zahtijevati od njega »prakticizam«, znači ići na povodu buržoazije, padati u oportunizam.

Dati odgovor: »da ili ne« na pitanje o odvojenju svake nacije?

To izgleda veoma »praktičan« zahtjev. A faktički on je apsurdan, metafizičko teorijski, u praksi pak vodi potčinjavanju proletarijata politici buržoazije. Buržoazija uvijek stavlja u prvi plan svoje nacionalne zahtjeve. Stavlja ih apsolutno. Za proletarijat oni su podređeni interesima klasne borbe. Teoretski je nemoguće unaprijed jamčiti da li će odvojenje neke nacije ili njen ravnopravan položaj s drugom nacijom završiti buržoaskodemokratsku revoluciju; za proletarijat je važno u oba slučaja osigurati razvoj svoje klase; za buržoaziju je važno otežati taj razvoj, potisnuvši njegove zadatke pred zadacima »svoje« nacije. Zato se proletarijat ograničava na negativan, tako da kažem, zahtjev priznanja prava na samoodređenje, ne dajući garancije ni jednoj naciji, ne obavezujući se da će dati ma šta na račun druge nacije.

Neka to nije »praktično«, ali to faktički daje najsigurnije garancije za najdemokratskije rješenje od mogućih rješenja; proletarijatu su potrebne samo te garancije, a buržoaziji svake nacije potrebne su garancije njenih koristi bez obzira na položaj (na moguće minuse) drugih nacija.

Buržoaziju najviše interesira »ostvarljivost« datog zahtjeva — otuda vječita politika pogodaba s buržoazijom drugih nacija na štetu proletarijata. A za proletarijat je važno učvršćenje svoje klase protiv buržoazije, odgajanje masa u duhu dosljedne demokracije i socijalizma.

Neka to nije »praktično« za oportuniste, ali to je faktički jedina garancija, garancija maksimalne nacionalne ravnopravnosti i mira, usprkos i feudalcima i nacionalističkoj buržoaziji.

Čitav zadatak proletera u nacionalnom pitanju »nepraktičan« je, s gledišta nacionalističke buržoazije svake nacije, jer proleteri, kao neprijatelji svakog nacionalizma, zahtijevaju »apstraktnu« ravnopravnost, principijelno nepostojanje i najmanjih privilegija. Ne shvativši to, Rosa Luxemburg je svojim nerazumnim slavljenjem prakticizma širom otvorila vrata baš oportunistima, naročito oportunističkim ustupcima velikoruskom nacionalizmu.

Zašto velikoruskom? Zato što su Velikorusi u Rusiji ugnjetačka nacija, a u nacionalnom pogledu, prirodno, oportunizam će se drukčije izraziti kod ugnjetenih, drukčije kod ugnjetačkih nacija.

Buržoazija ugnjetenih nacija pozivat će proletarijat u ime »praktičnosti« svojih zahtjeva da bezuslovno podržava njene težnje. Najpraktičnije je na-

prosto reći »da«, za odvojenje te i te nacije, a ne za pravo odvojenja svih i svakojakih nacija.

Proletarijat je protiv takvog prakticizma: priznajući ravnopravnost i jednako pravo na nacionalnu državu, on iznad svega cijeni i stavlja savez proletarijata svih nacija, ocjenjujući svaki nacionalni zahtjev, svako nacionalno odvojenje pod uglom klasne borbe radnika. Parola prakticizma faktički je samo parola nekritičnog preuzimanja buržoaskih težnji.

(...) Priznanje prava na odvojenje svima; ocjena svakog konkretnog pitanja o odvojenju s gledišta koje odbacuje svaku neravnopravnost, svaki privilegij, svaku isključivost.

Uzmimo poziciju ugnjetačke nacije. Može li biti slobodan narod koji ugnjetava druge narode? Ne. Interesi slobode velikoruskog stanovništva* zahtijevaju borbu protiv takvog ugnjetavanja. Duga historija, vjekovna historija gušenja pokreta ugnjetenih naroda i sistematska propaganda tog gušenja od strane »viših klasa« stvorile su goleme prepreke stvari slobode samog velikoruskog naroda u njegovim predrasudama itd.

Velikoruski crnostotinaši svjesno podržavaju te predrasude i raspiruju ih. Velikoruska buržoazija miri se s njima ili im se prilagođava. Velikoruski proletarijat ne može da ostvari svoje ciljeve, ne može da prokrči sebi put k slobodi bez sistematske borbe protiv tih predrasuda.

Stvaranje samostalne i nezavisne nacionalne države ostaje zasad u Rusiji privilegij samo velikoruske nacije. Mi velikoruski proleteri ne branimo nikakve privilegije, ne branimo ni taj privilegij. Mi se borimo na tlu date države, ujedinjujemo radnike svih nacija date države, mi ne možemo da garantiramo ovaj ili onaj put nacionalnog razvoja, mi idemo svim mogućim putevima svom klasnom cilju.

Ali nemoguće je ići tom cilju ne boreći se protiv svakog nacionalizma i ne braneći jednakost različitih nacija. Da li je, na primjer, Ukrajini suđeno da stvori samostalnu državu, to zavisi od 1000 faktora, koji nisu unaprijed poznati. I, ne upuštajući se u prazna »nagađanja«, mi čvrsto stojimo na onom što je nesumnjivo: prava Ukrajine na takvu državu. Mi poštujemo to pravo, mi ne podržavamo privilegije Velikorusa nad Ukrajincima, mi odgajamo mase u duhu priznanja tog prava, u duhu odricanja državnih privilegija bilo koje nacije.

U skokovima koje su preživljavale sve zemlje u epohi buržoaskih revolucija sukobi i borba zbog prava na nacionalnu državu mogući su i vjerojatni. Mi proleteri unaprijed se deklariramo kao protivnici velikoruskih privilegija i u tom pravcu vodimo svu svoju propagandu i agitaciju.

Jureći za »prakticizmom«, Rosa Luxemburg je previdjela glavni praktični zadatak i velikoruskog proletarijata i proletarijata drugih nacionalnosti: zadatak svakodnevne agitacije i propagande protiv svih državnih i nacio-

*

Nekom L. Vl., iz Pariza ova je riječ izgledala nemarksistička. Taj L. Vl. je smiješno »superklug« (u ironičnom prijevodu: »veleuman«). »Veleumni« L. Vl. sprema se, očigledno, da napiše raspravu o izbacivanju iz našeg minimalnog programa (s gledišta klasne borbe) riječi: »stanovništvo«, »narod« itd.

nalnih privilegija, za pravo, jednako pravo svih nacija na svoju nacionalnu državu; taj zadatak je naš glavni (sada) zadatak u nacionalnom pitanju, jer jedino tim putem branimo interese demokracije i ravnopravnog saveza svih proletera svih mogućih nacija.

Neka je ta propaganda »nepraktična« i s gledišta Velikorusa-ugnjetača i s gledišta buržoazije ugnjetenih nacija (i jedni i drugi zahtijevaju određeno da ili ne, optužujući socijaldemokrate za »neodređenost«). Faktički upravo ta propaganda, i samo ona osigurava stvarno demokratski i stvarno socijalistički odgoj masa. Samo takva propaganda garantira i najbolje šanse nacionalnog mira u Rusiji, ako ova ostane šarena nacionalna država, i najmirniju (i najneškodljiviju za proletersku klasnu borbu) podjelu na razne nacionalne države, ako pitanje takve podjele iskrsne.

(...) Interesi radničke klase i njene borbe protiv kapitalizma zahtijevaju potpunu solidarnost i najtješnje jedinstvo radnika svih nacija, zahtijevaju otpor nacionalističkoj politici buržoazije bilo koje nacionalnosti. Zato bi izbjegavanje zadataka proleterske politike i potčinjavanja radnika buržoaskoj politici bilo i to kad bi socijaldemokrati počeli da odriču pravo samoodređenja, tj. pravo odvojenja ugnjetenih nacija, i kad bi socijaldemokrati uzeli da podržavaju sve nacionalne zahtjeve buržoazije ugnjetenih nacija. Najamnom radniku je svejedno da li će njegov glavni eksploatator biti velikoruska buržoazija više nego inorodačka, ili poljska više nego jevrejska itd. Najamni radnik koji je postao svjestan interesa svoje klase ravnodušan je i prema državnim privilegijama velikoruskih kapitalista i prema obećanjima poljskih ili ukrajinskih kapitalista da će nastati raj na zemlji kad oni budu imali državne privilegije. Razvitak kapitalizma ide i ići će naprijed, ovako ili onako, i u jedinstvenoj šarenoj državi, i u zasebnim nacionalnim državama.

U svakom slučaju najamni radnik će ostati objekt eksploatacije, a uspješna borba protiv nje zahtijeva nezavisnost proletarijata od nacionalizma, potpunu, tako da kažem, neutralnost proletera u borbi buržoazije raznih nacija za prvenstvo. I najmanja podrška data od strane proletarijata bilo koje nacije privilegijama »svoje« nacionalne buržoazije neizbježno će izazvati nepovjerenje proletarijata druge nacije, oslabit će internacionalnu klasnu solidarnost radnika, razjedinit će ih na radost buržoazije. A odricanje prava na samoodređenje, ili na odvojenje, neizbježno znači u praksi podršku privilegija vladajuće klase.

(...) Takvo stanje stvari postavlja pred proletarijat Rusije dvojak ili, točnije, dvostran zadatak: borbu protiv svakog nacionalizma i u prvom redu protiv velikoruskog nacionalizma; priznanje ne samo potpune ravnopravnosti svih nacija uopće nego i ravnopravnosti u pogledu državne izgradnje, tj. prava nacije na samoodređenje, na odvojenje; — a naporedo s tim, i baš u interesu uspješne borbe protiv svakog nacionalizma svih nacija, zalaganje za jedinstvo proleterske borbe i proleterskih organizacija, njihovo najtješnje spajanje u internacionalnu zajednicu, usprkos buržoaskim težnjama k nacionalnoj izdvojenosti.

Potpuna ravnopravnost nacija; pravo samoodređenja nacija; spajanje radnika svih nacija — tom nacionalnom programu, uči radnike marksizam, uči iskustvo cijelog svijeta i iskustvo Rusije.

Vladimir I. Lenjin, O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Naprijed, Zagreb 1958, str. 132, 133—134, 137—138, 145—146, 147—149, 158, 186.

Ceduljica za Politbiro o borbi protiv velikodržavnog šovinizma

Vladimir Ilič Lenjin

Velikoruskom šovinizmu objavljujem borbu na život i smrt. Čim se riješim prokletog zuba, pojest ću ga svim zdravim zubima.

Treba apsolutno nastojati da u saveznom Centralnom izvršnom komitetu predsjedavaju po redu

Rus
Ukrajinac
Gruzin itd.

Apsolutno!

Vaš Lenjin

Vladimir I. Lenjin, O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Naprijed, Zagreb 1958, str. 423.

II
PROGRAM, PRIPREME I IZVOĐENJE SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE U JUGOSLAVIJI

A
Društveni i politički izvori socijalističke revolucije u Jugoslaviji

Nastanak jugoslavenske države i njen političko-društveni sistem

(Program Saveza komunista Jugoslavije)

Jugoslavija je posle prvog svetskog rata nastala kao rezultat vekovnih težnji i borbi srpskog, hrvatskog, slovenačkog, makedonskog i crnogorskog naroda za ujedinjenje, ali na način suprotan demokratskim principima, pod neposrednim negativnim uticajem velikih imperijalističkih sila i klasnih interesa domaće buržoazije.

U vreme stvaranja zajedničke države radnička klasa i seljaštvo svih jugoslovenskih zemalja bili su zahvaćeni revolucionarnim vrenjem, karakterističnim za najveći deo evropskih zemalja. To revolucionarno previranje bilo je pooštreno snažnim uticajem pobede oktobarske revolucije u Rusiji i revolucionarnih okršaja u nizu drugih zemalja.

Radne mase su spontano tražile da novoj jugoslovenskoj državi koja se tek rađala dadu obeležje svojih osnovnih interesa. Ali revolucionarnom radničkom pokretu je nedostajala rukovodeća snaga s jasnim programom, sa svesnom revolucionarnom orijentacijom i sa organizacijom koja bi odgovarala istorijskom zadatku. U takvoj situaciji je vladajućim reakcionarnim snagama pošlo za rukom da se postepeno i krvavo razračunaju s revolucionarnim radničkim i seljačkim pokretom u zemlji i da novoj jugoslovenskoj državi nametnu svoj klasni karakter.

Pošto je donošenjem Obznane, od decembra 1920. godine, i drugim merama privremeno slomila radnički i revolucionarni pokret masa i na taj način obezbedila svoju vlast, vladajuća buržoazija je od nove države stvorila oruđe za zaštitu svojih klasnih interesa. Radnički pokret je stavljen izvan zakona. Juna 1921. godine nametnut je u zemlji Vidovdanski ustav velikosrpske buržoazije. Udarac koji je već pre toga, 1920. godine, nanesen radničkom pokretu bio je u stvari samo prvi korak na likvidaciji svakog demokratskog otpora uspostavljanju monarhije, vladavini reakcionarnih društvenih snaga i sistemu nacionalne neravnopravnosti i hegemonije.

Strah pred revolucionarnim talasanjem narodnih masa privremeno je potisnuo suprotnosti između nacionalnih buržoazija u korist velikosrpske buržoazije, koje je jedina raspolagala političkom i vojnom snagom, a i potrebnom podrškom imperijalističkih snaga iz inostranstva, čime se mogla uspešno da suprotstavi tom revolucionarnom pokretu.

Ekonomska i politička zavisnost zemlje
Unutrašnje protivurečnosti

U jugoslovenskoj državi bila su ujedinjena područja na različitom stepenu ekonomskog i kulturnog razvitka; ta razlika je poticala otud što su se razna područja stolećima razvijala pod različitim uslovima i uticajima. U celini — Jugoslaviju su sačinjavala ekonomski nerazvijena područja, a razaranja u prvom svetskom ratu dovela su je na još niži privredni nivo.

Položaj radničke klase u novoj državi bio je izvanredno težak, utoliko pre što su inostrani kapital i nerazvijena buržoazija gledali da iz zaostale zemlje izvuku maksimalne profite.

Na selu su se takođe razvijale krajnje oštre forme eksploatacije, izazivajući pauperizaciju i proletarizaciju velikog dela radnog seljaštva. Izvanredna usitnjenost poseda, opšta zaostalost i odsustvo svakog pokušaja buržoazije da ma šta učini za unapređenje poljoprivrede oduzeli su seljaku svaku perspektivu opstanka.

Akumulirani profiti i ekstraprofiti samo su veoma malim delom išli na razvijanje proizvodnih snaga zemlje. Strani kapital, koji je dominirao u industriji, iznosio je veći deo svojih profita u raznim oblicima u inostranstvo, a domaća buržoazija je značajan deo svojih prihoda trošila u neproduktivne svrhe i angažovala ih izvan zemlje.

Buržoazija nije bilá sposobna da zaostalu zemlju povede kolosekom bržeg ekonomskog razvoja i da otvori perspektivu ekonomskog poboljšanja i napretka.

S polukolonijalnim tipom ekonomike, s ekonomskom emigracijom u stalnom porastu i s prodiranjem stranog kapitàla pod uslovima izvanredno povoljnim za eksploatatore Jugoslavija je postajala ekonomski sve zavisnija. Na takvoj materijalnoj bazi i na takvim materijalnim protivrečnostima razvijali su se i politički odnosi u zemlji.

Velikosrpski hegemonizam i centralizam doveli su do toga da se za sve vreme postojanja stare Jugoslavije sve više produbljivao jaz između jugoslovenskih naroda. Na tome području je jedino radnički pokret beležio značajne rezultate, ujedinjavajući svojom borbom radničku klasu i demokratske snage svih jugoslovenskih naroda. Sem Komunističke partije Jugoslavije nije se mogla razviti nijedna opštejugoslovenska partija. Propadali su svi pokušaji da se stvore nove političke formacije na bazi tobožnjeg jugoslovenskog nacionalnog jedinstva«. Stvarale su se buržoaske separatističke formacije fašističkog tipa bez većeg uticaja na mase.

Nacionalne buržoazije, u međusobnoj borbi, tražile su podršku u inostranstvu. Unutrašnji sukobi su široko otvorili vrata stranom uplitanju, svim

mogućnim sredstvima — od ekonomske infiltracije i korumpiranja političkih vrhova, pa do grubog političkog pritiska i otvorenih pretnji. U borbi za uticaj na državnu politiku značajnu ulogu su igrale dinastičke i vojne klike, kao i vrhovi glavnih jugoslovenskih crkava. U državnom aparatu zacarila se korupcija i pojedini njegovi delovi su se otvoreno vezivali s buržoaskim grupacijama, stranim kapitalom i njihovim ekonomskim interesima. Na državni aparat je uticalo raspoloženje masa, te zato nije uvek bio siguran oslonac vlastodršcima. I to je doprinelo da su vladajući krugovi sprovodili sve veću upravnopolitičku centralizaciju, što je još više produbljivalo unutrašnje protivrečnosti.

Stalno su se zaoštravale suprotnosti između radničkog pokreta i vladajuće klase. Nezaposlenost, raslojavanje sela, bezobzirna eksploatacija, policijski teror, glad u pojedinim oblastima, niz drugih nerešenih socijalnih pitanja, bankrotstvo buržoazije u rešavanju nacionalnog pitanja — stvarali su prostrano tle za aktivnost radničkog pokreta, dajući borbi radnih masa grada i sela revolucionarnu oštrinu. Buržoazija je u krvi gušila lokalne, radničke i seljačke nemire.

Uska sprega jugoslovenske buržoazije i vodećih međunarodnih imperijalističkih snaga odredila je i jugoslovensku spoljnu politiku. Vezana za politiku koju su krajem prvog svetskog rata vodile sile Antante, a iz koje je proizašao i versajski sistem, živeći u strahu od revolucionarnog talasanja masa, upletena u međunarodne antisovjetske planove i intrige — jugoslovenska buržoazija bila je nesposobna da izgradi bilo kakvu dosledniju spoljnopolitičku koncepciju radi zaštite nezavisnosti i mira naroda Jugoslavije. Ona je bila i ostala objekat političke igre velikih sila, lišena svake samostalnije vojno-političke perspektive koja bi odgovarala elementarnim interesima nezavisnosti naroda. Jedino u čemu je njena spoljna politika bila dosledna — bilo je usmeravanje na tada aktuelne centre međunarodne reakcije.

Ekonomska i politička kriza buržoaske Jugoslavije
Borba radničke klase i narodnih masa

Buržoaska Jugoslavija je preživljavala permanentnu ekonomsku i političku krizu.

Radne mase su tražile demokratiju, vladu u kojoj bi došao do izraza njihov uticaj na vlast, rešenje nacionalnog pitanja u federaciji ravnopravnih naroda, zadovoljenje svojih osnovnih socijalnih i ekonomskih zahteva Reakcionarni društveno-politički sistem je postao sve više neodrživ, a revolucionarnodemokratsko rešenje sve nužnije.

Velikosrpska buržoazija, u savezu s delovima hrvatske i slovenačke buržoazije, na pojačan pritisak radničke klase i narodnih masa odgovorila je 6. januara 1929. godine uvođenjem svoje otvorene diktature pomoću monarhističko-vojne klike. Diktatura je otpočela krvavim obračunavanjem ne samo s radničkim pokretom nego uopšte s demokratskim težnjama narodnih masa, a naročito s težnjama ugnjetenih nacija Jugoslavije.

Šestojanuarska diktatura nije mogla dovesti do stabilizacije režima. Suprotnosti su imale i suviše duboke korene u jugoslovenskoj društvenoj stvarnosti i u njenim materijalnim osnovama da bi se moglo otkloniti nezadovoljstvo i ugušiti otpor naroda. Umesto da reši političku i privrednu krizu, diktatura ih je samo povećala.

Tridesetih godina nastaje period porasta borbe narodnih masa za rešenje političkih, ekonomskih, nacionalnih i drugih problema. Ta borba je dobivala sve veći razmah, a s njom i utjecaj Komunističke partije, koji daje pečat otporu protiv profašističkih snaga u zemlji, protiv rastuće fašističke opasnosti u svetu. Pod pritiskom narodnih masa propadaju pokušaji uvođenja fašizma, a glavnu snagu revolucionarnog demokratskog pokreta masa čine radnički pokret i njegova avangarda — Komunistička partija Jugoslavije.

Politička kriza, iz koje je buržoazija uzaludno tražila izlaza na liniji svojih interesa, uslovljavala je profašističku orijentaciju režima ka »osovini« Rim-Berlin i tom je orijentacijom još više zaoštrila. Pritisnuta sve većim unutrašnjim suprotnostima, velikosrpska buržoazija je potražila »sporazum« s hrvatskom buržoazijom radi zajedničke borbe protiv radničke klase i radi odvajanja seljačkih masa od revolucionarnog radničkog pokreta. Međutim, niti su tim »sporazumom« prevaziđene suprotnosti između nacionalnih buržoazija, niti je rešeno nacionalno pitanje, niti je oslabljen pritisak nezadovoljnih narodnih masa.

Orijentacija režima na fašističku »osovinu« Rim-Berlin, kao novi centar međunarodne reakcije dovodila je u opasnost i sam nacionalni opstanak jugoslovenskih naroda. Postajalo je sve očiglednije da je jedini izlaz u revolucionarnodemokratskom rešavanju nagomilanih suprotnosti: u svrgavanju s vlasti starih vladajućih grupa i u stvaranju nove vlade na osnovi širokog demokratskog jedinstva uključujući tu radnički pokret i Komunističku partiju. Takav je izlaz Komunistička partija i predlagala. Međutim, ovakav put nije bila ni spremna ni sposobna da prihvati ma koja frakcija jugoslovenske buržoazije, jer su sve one, strahujući pred narodnim masama, zazirale od svakog demokratskog koraka. To je mogla i morala da ostvari jedino jugoslovenska radnička klasa, oslanjajući se na svoju sopstvenu snagu i na borbeni savez sa ostalim radnim masama Jugoslavije, naročito sa seljaštvom i narodnom inteligencijom.

Komunist, Beograd 1975, str. 88—94.

Borba i razvoj KPJ između dva rata

Josip Broz Tito

Drugarice i drugovi,

Želim prije svega da pozdravim polaznike partijske škole. Zahvaljujem vam na pozivu da dođem ovdje i da kažem nešto o historiji našeg pokreta, o razvitku naše Partije i njenoj borbi u predratno doba.

Mi smo izgradili ovaj dom kao Dom boraca i omladine, a zatim smo otvorili partijsku školu za izučavanje marksizma-lenjinizma i historije naše Partije. To je veoma dobro. Čujem da se sada održavaju i razni drugi kursevi, simpozijumi i tako dalje, na kojima se izučava ne samo historija naše Partije nego i cjelokupna historija naših naroda, kao i pitanja našeg sadašnjeg društveno-političkog razvitka.

Vi ste, drugarice i drugovi, iz raznih krajeva naše zemlje. Tu ćete ne samo obogaćivati svoje znanje marksističkom teorijom nego ćete razvijati još čvršće bratstvo i jedinstvo između naših naroda. Ako iz ove škole to ne bi značilo, bilo bi to veoma loše. Baš na tome vi treba jako mnogo da radite. Jer, na nama, komunistima Jugoslavije i jeste obaveza da tekovine koje smo stekli krvavom borbom u našoj revoluciji, čuvamo i dalje razvijamo. A čuvat ćemo ih na taj način što će se i preko vas prenositi misao koja treba da zrači među našim ljudima, to jest da je jedinstvo naše zemlje apsolutna potreba.

Kada smo otvorili partijsku školu, javila mi se želja da i ja nešto malo doprinesem svojim znanjem i iskustvom koje sam stekao učestvujući u borbi naše Partije.

Komunisti se moraju napajati idejama marksizma-lenjinizma, kao i našom stvarnošću na osnovama te nauke. Tim idejama naša se Partija rukovodila u prošlosti, rukovodi se danas, a treba da se rukovodi i ubuduće.

Vi u ovoj visokoj školi treba prije svega da steknete još više teorijskog znanja kako biste u praksi, sa iskustvom koje ste već stekli svojim radom, na terenu mogli još bolje shvatiti zakonitosti i protivrječnosti društvenog razvitka, vrijeme i svijet u kome živimo, kako biste još bolje upoznali zadatke i vodeću ulogu radničke klase i njene avangarde — Saveza komunista Jugoslavije. Sve će vam to pomoći kad se vratite tamo gdje radite da se lakše orijentišete, da lakše izvršavate svoje zadatke.

U djelatnosti komunista ja naročiti značaj pridajem kritičkom saznanju poniklom na izvoru neposredne samoupravne prakse koja se oslanja na veliku misao marksizma i našu revolucionarnu prošlost. Naš revolucionarni pokret je izvršio veoma značajne zadatke. Komunistička partija Jugoslavije, stvorena skoro prije šezdeset godina, imala je velikih unutrašnjih teškoća,

•

Predavanja u Političkoj školi »Josip Broz Tito« u Kumrovcu.
(op. ur.)

ne samo u sebi samoj nego i u uslovima u kojima se nalazila. Vi znate da je 1920. godine došlo do Obznane i zabrane Komunističke partije. Mi smo imali tada 59 poslanika u parlamentu i, razumije se režim je — to je bio velikosrpski režim — vidio opasnost koja mu prijeti, i to baš od Komunističke partije. Znatan broj poslanika, među kojima gotovo cijeli Izvršni odbor Partije, otjeran je na robiju, čime su reakcionari obezglavili našu Partiju.

Mi nikada nismo imali prilike da budemo legalna partija. Preko 20 i više godina naša Partija je bila u dubokoj ilegalnosti. U takvim uslovima bilo je teško raditi, i to nas je koštalo velikih žrtava. Malo je takvih partija bilo. I baš zato što smo se kalili u takvim uslovima kakvi su bili u Jugoslaviji, naša Komunistička partija čelićila je mnoge kadrove. Mnogi su od njih pali u borbi protiv klasnog neprijatelja i tokom oslobodilačkog rata.

Bogato iskustvo što smo ga stekli treba u interesu kontinuiteta revolucije koristiti u daljnoj izgradnji našeg socijalističkog, samoupravnog društva. Naša partija ostvarila je svoju avangardnu ulogu utoliko uspješnije ukoliko je stvaralački razvijala i u praksi primjenjivala marksističku teoriju. Za Savez komunista stvaralački odnos prema marksizmu bio je osnovno mjerilo ostvarivanja njegove vodeće uloge. To je poruka koja proizlazi iz našeg bogatog cjelokupnog revolucionarnog iskustva.

Kao što sam već rekao, proteklo je gotovo 60 godina od osnivanja naše Partije. Kroz to vrijeme ona je prošla težak, ali slavan put borbe, put vlastitog izgrađivanja u vatri žestokih borbi protiv klasnog neprijatelja i eksploatatora naroda, kao i unutrašnje borbe protiv frakcionaštva i sektaštva. Ona je izrasla u čvrstu, nepokolebljivu revolucionarnu organizaciju radničke klase.

Komunistička partija Jugoslavije je odigrala odlučujuću ulogu u historijskim zbivanjima tokom drugog svjetskog rata. U vrlo kratkom periodu vd 1937. do 1941. godine Partija se konsolidirala. Iako je bila malobrojna, sa svega 12 hiljada članova, umjela je pokrenuti stotine hiljada naših ljudi u borbu protiv fašizma, za oslobođenje svojih naroda. To znači da je tih 12 hiljada komunista djelovalo kao jedan; tu više nije bilo frakcionaštva. Svi su disciplinirano izvršavali zadatke koji su se pred njih postavljali.

Bilo je partija koje su imale i stotine hiljada članova, bile su daleko brojnije od naše, ali ipak smo mi, uprkos svima optužbama protiv nas, odbranili čast naše Partije, oprali sramotu koju su nam nanijele frakcijske borbe i izvršili najveće djelo koje jedna partija može da uradi — oslobodili smo zemlju i počeli graditi socijalizam.

Bila su to veoma značajna i burna zbivanja, mukotrpni dani rađanja, razvoja i konsolidacije naše Partije i radničkog pokreta, dani ispunjeni i lijepim rezultatima, ali i krizama, potresima i olujama. Međutim, nikada nismo doživjeli brodolom, iako je bilo veoma teških trenutaka. Naprotiv, zahvaljujući baš zrelosti komunista i snazi radničkog pokreta, njegovoj sposobnosti da okuplja najšire demokratske mase naših naroda, uvijek smo izašli kao pobjednici, izborili se za slobodu, očuvali nezavisnost. — Ostvarili smo duboki društveni preobražaj i izgradili federativnu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti.

Ja bih vam sada ukratko iznio kako smo mi učili na robiji.

Ja sam rekao da je naša Partija već u prvim danima svoga postojanja doživjela najteži udarac i da se dugo oporavljala. Dakle, može se kazati da je period od 1920. do 1927. godine bio ispunjen vakuumom. U vodstvu Partije, koje je već u sebi nosilo klicu socijaldemokratskih gledanja i griješilo u nacionalnom i seljačkom pitanju, započele su unutrašnje frakcijske borbe, dok je članstvo bilo prepušteno samo sebi.

Moram ovdje naglasiti da za nas, komuniste na robiji — a tamo je bio velik broj komunista, pravih aktivista i radnika i intelektualaca — nije bilo vakuuma. Mi smo znali robiju pretvoriti u školu, u partijsku školu. Bili su to borbe, ne male borbe, dok smo dobili pravo da budemo u zajedničkoj sobi mi, komunisti, više nas, a ne u samicama. Morali smo štrajkati glađu, i do smrti bi se išlo da nisu popustili. Režim je morao popustiti. Kada smo došli u mogućnost da se sastajemo, odnosno da više nas živi zajedno u sobama, odmah smo počeli raditi u kružocima. Tu se marksizam izučavao vrlo intenzivno. Bilo je teško. Morali smo kradom dolaziti do svojih knjiga. Iz magacina smo ih izvlačili preko kriminalaca čije smo usluge plaćali cigaretama.

Tako smo stvarali svoju biblioteku. Radi kamuflaže, jednoj marksističkoj knjizi dodavali bismo naprijed nekoliko stranica običnog romana, recimo, iz »Grofa Monte Krista«. A kada bi došao stražar da pogleda, rekao bi: — To je »Grof Monte Kristo«, to nije nikaj. Uostalom, da je i pogledao tamo gdje se radi o Marksu i o ekonomskim pitanjima, mislio bi da je to pisao neki grof Monte Kristo. I tako smo uspjeli sačuvati svoju biblioteku uprkos raznim premetačinama. Dovijali smo se na razne načine i robijašnice zbilja pretvorili u škole. Svaki od nam imao je i svoj program.

Ja sam, na primjer, pored ostalog, učio jezike. Najprije sam učio esperanto, zatim prešao na engleski, i tako dalje. Na zajedničkoj obuci smjenjivali smo se kao predavači. Morali smo se dobro pripremiti. Svi smo pomalo bili, da tako kažem, pametnjakovići i nije bilo lako predavati. Mene, je, na primjer, zapala tema o kosmogoniji. Tu sam se, moram priznati prilično zapleo. I, vidite, nama je taj rad ogromno koristio. Kada je trebalo izići sa robije, meni je bilo čak i žao, jer nisam program završio. Tako smo mi, da to još jednom istaknem, znali robiju pretvarati u školu. Bilo je to veoma korisno svima nama za daljnju borbu, za izvršavanje zadataka koji su se pred nas postavljali.

1. Frakcionaštvo u KPJ i borba za jedinstvo Partije.

Naša Partija, kao što sam već u uvodu naglasio, doživjela je u prvim danima svoga postojanja teške udarce od klasnog neprijatelja, od čega se morala dugo oporavljati. Sve to bilo je otežano i postojanjem frakcionaških borbi u vrhovima KPJ, dok je partijsko članstvo u veoma teškim uslovima klasne borbe bilo prepušteno samo sebi. U borbi protiv tog frakcionaštva, a za jedinstvo Partije, veoma je značajan period od 1927. do 1929. godine, o kojemu bih govorio u ovoj prvoj temi.

Govorio bih vam potom više o periodu poslije 1934. godine kada sam izašao sa robije i bio izabran u Politbiro Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, zatim o ulozi i radu Kominterne, te o zbivanjima od 1934. do 1937. godine. Mi smo 1937. već bili prilično konsolidovali Partiju. Ali, pošto je frakcionaštvo u rukovodstvu još tinjalo, morali smo završiti čišćenje, u prvom redu rukovodstva, jer dolje to nije trebalo. Vi znate da je tada došlo i do španskog građanskog rata, kamo smo poslali oko 1600 naših komunista da pomognu Španskoj Republici u borbi protiv Franka, protiv reakcije i fašizma. Komunisti koji su radili u zemlji teško su se snalazili, jer su uglavnom oni malo jaći kadrovi još bili na robiji. U tom razdoblju ja sam bio primljen u Centralni komitet. Kasnije sam otišao u Moskvu gdje sam radio u Kominterni kao referent za jugoslavenska pitanja.

To je bio period vrlo mučnih događaja u samom Sovjetskom Savezu, jer su tada već bili hapšeni mnogi stari boljševici, generali i drugi visoki rukovodioci. Staljin je tada osakatio svoju armiju koja je poslije morala da prihvati na svoja leđa tako težak zadatak kao što je bio otpor njemačkoj invaziji na Sovjetski Savez.

Tada je stvoreno novo rukovodstvo sa Gorkićem na čelu. On je bio politički sekretar, a ja organizacioni. U Kominterni sam dobio zadatak da idem u zemlju kao organizacioni sekretar, a Gorkić s još nekima da ide u Pariz i da odatle kao politički sekretar rukovodi našom Partijom. Dakle, da on rukovodi izvana, a ja u zemlji. U rukovodstvu je došlo do raznih sukoba, do međusobnih svađa, pa je ono ponovno mijenjano.

Vi ćete imati priliku da o tome pobliže saznate kad izađu tomovi s mojim predratnim radovima. Tamo je tačno navedeno kako je ta stvar tekla, kakve smo teškoće imali. Najteža je stvar bila u tome što su neki rukovodioci Kominterne, neki Bugari, pa i Nijemci, radili na tome da se naša Partija zabrani. Ja sam učinio sve što sam mogao da se to spriječi. Svečano sam izjavio pred Dimitrovom da ćemo u zemlji oprati ljagu koja je bačena na nas, da ćemo stvoriti snažnu Komunističku partiju Jugoslavije.

Ja mislim da niko nije bio sretniji od Dimitrova kad sam još za vrijeme rata, 1944. godine, prvi put došao u Moskvu i sreo se sa njime. On je već znao šta smo sve napravili, kako smo daleko otišli, kakvu smo armiju stvorili, kakvu partiju imamo. E pa, rekao je tada, izvršio si svoje obećanje, zakletvu — kako je on to nazvao.

To obećanje mi smo mogli da izvršimo i da vodimo rat baš zbog toga što smo imali jedinstvo u Partiji. Od 1937. do 1941. godine Partija je bila konsolidovana i mi smo tada imali takvo jedinstvo da je 12.000 komunista radilo i mislilo kao jedan čovjek. To je bilo jedinstvo misli i akcije naših komunista.

Borba, koju smo počeli prije 50 godina na sređivanju stanja u KPJ, bila je veoma teška, jer se frakcionaštvo duboko ukorijenilo i trajalo je dugo, gotovo od osnivanja KPJ, u koju je ušlo ne malo građanskog i socijaldemokratskog nasljeđa, tako da s tom bolešću nismo mogli lako izaći na kraj. Borba protiv frakcionaštva počela je odavno, još prije 1927. godine. Ali nju je teško bilo voditi jer je svako ko bi pokušao da kritikuje frakcionaštvo u vrhovima Partije, bio u opasnosti da ga izbace iz Partije.

Morali smo ići u borbu protiv tih frakcija, ali za to se trebalo dobro pripremiti. Prvi udarac u toj opasnoj boljki bio je zadat 1928. godine, na Osmoj zagrebačkoj konferenciji. Ali šestojanuarskom diktaturom i tragičnom pogibijom Đure Đakovića i mnogih dobrih komunista, kao i odlaskom na robiju niza istaknutih partijskih kadrova, prekinuta je započeta aktivnost u sređivanju prilika u Partiji. Stari sukobi unutar Partije ponovo su oživjeli.

Čvrsti kurs da konačno očisti svoje redove od frakcionaštva i raznih tuđih elemenata, Partija je uzela kasnije, tj. 1937. godine kada smo krenuli u odlučnu akciju i odbacili sav taj balast. Time je KPJ brzo jačala svoje redove i 1941. godine spremno je dočekala fašističku najezdu na Jugoslaviju. Kao avangarda radničke klase organizovala je i povela naše narode i narodnosti u pobjedonosnu oslobodilačku borbu.

Sada bih se vratio na početak naše teme i govorio bih o frakcionaštvu i borbi za jedinstvo naše Partije do 1928. godine.

Komunistička partija Jugoslavije u toku svog organizacionog i idejno-političkog sazrijevanja, kao i ostale komunističke partije osnovane poslije prvog svjetskog rata, bila je suočena s problemom jedinstva u rukovodstvu. U stvari, ona je već prvih dana svog postojanja ušla u tešku borbu za nova shvatanja o revolucionarnoj ulozi partije proletarijata, nasuprot naslijeđenim socijaldemokratskim, oportunističkim gledanjima. Ni u tom prvom periodu od sedam godina u rukovodstvu nije bilo jedinstva. U ono vrijeme Partija je tako reći bila prepuštena sama sebi. Mislim tu na cjelokupno članstvo, jer oni u rukovodstvu su se iživljavali u međusobnim borbama.

Partija se veoma sporo prilagođavala konkretnim uslovima društvene situacije u kojoj je djelovala. Već 1919—1920. godine došlo je do prvih idejnih sporova, ali se Partija relativno lako oslobodila od izrazito oportunističkih struja u radničkom pokretu. Ozbiljnije polemike i sukobi u partijskom rukovodstvu počeli su poslije teškog udarca koji je KPJ doživjela primjenom Obznane i Zakona o zaštiti države, zbog čega je morala preći u ilegalnost.

U toku 1921—1924. godine, u rukovodstvu Partije borba se vodila oko osnovnih pitanja partijske politike i taktike, oko pitanja revolucije, proletarijata i njegovih saveznika, a najviše oko nacionalnog, seljačkog i sindikalnog pitanja. Raspravljanje o tim načelnim pitanjima bilo je praćeno i pojavom prvih grupa i struja unutar Partije. Prema svojim idejnim opredjeljenjima, jedna je grupa bila za revolucionarna rješenja — bila je to ljevica. S druge strane, desnica je zastupala oportunistička shvatanja. Vremenom su te grupe prerasle u frakcije.

Sukob oko tih osnovnih pitanja bio je neizbježan, naročito oko toga, kako u ilegalnim uslovima izgraditi stvarno revolucionarnu partiju. To je bio i jedan od osnovnih razloga frakcijske borbe. Uporedo s tim, uzrok su uvijek bile i neprekidne borbe oko toga ko će biti na čelu KPJ, ko će biti sekretar ili član Politbiroa.

Ljevica se borila za otklanjanje oportunističkog socijaldemokratskog nasljeđa koje je Partiju sputavalo da jasnije sagleda svoje osnovne zadatke.

Ona je uočila značaj jedinstva radničke klase, važnost saveznika proletarijata. Zalagala se za izgradnju Partije na principima demokratskog centralizma i stvaranje ćelija po preduzećima. Ona je bila za jačanje Nezavisnih sindikata, za neposredniji uticaj Partije na radničku klasu.

Ljevica je zapravo osnovni zadatak vidjela u izgradnji KPJ kao revolucionarne partije radničke klase, u izgradnji Nezavisnih sindikata kao njenih klasnih borbenih organizacija, u pridobijanju seljaštva i ugnjetenih nacija kao prirodnih saveznika proletarijata u revolucionarnoj borbi i u jačanju utjecaja Partije na najšire slojeve radnih ljudi. Ona je i pod režimom Zakona o zaštiti države nalazila put ka radničkim masama preko legalnih radničkih organizacija koje je stvarala.

Vi znate da smo 1923. godine osnovali Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije. Mada je ona bila još dosta uska, režim je dobro pazio da ne preraste u masovnu organizaciju. Zato je već 1924. godine zabranio njen rad. No, i pored terora, Nezavisna radnička partija je na skupštinskim izborima 1925. godine postigla relativo dobar uspjeh. Desilo se, na primjer, da je u nekim okruzima, kao što je bio križevački — ja sam tada radio u Bjelovaru — Partija dobila čak i više glasova nego Hrvatska seljačka stranka. Vođe ljevice, Moša Pijade, Kosta Novaković, Đuro Cvijić, Kamilo Horvatin, Rajko Jovanović i drugi, dali su značajan doprinos u raščišćavanju nacionalnog pitanja, kao i pitanja vezanih za organizacionu izgradnju Partije. U to je vrijeme, dakle, ljevica bila revolucionarna i tu smo revolucionarnost prihvatili i mi članovi Partije. Zbog toga je ljevica uživala podršku i imala uporišta u članstvu KPJ, a u prvom redu među industrijskim proletarijatom u raznim krajevima naše zemlje.

Mogu da kažem da sam se i ja smatrao ljevičarom dok nisam vidio da su to dvije frakcije, a tada sam rekao: neću ni u jednu.

Nasuprot ljevici stajala je desnica, koja je zastupala u osnovi socijaldemokratska gledišta o proletarijatu i njegovoj Partiji. Potcjenjivala je rad među seljaštvom i imala buržoasko gledište o nacionalnom pitanju. Opirala se svim mjerama koje bi KPJ pretvorile u revolucionarnu avangardu radničke klase, a Nezavisne sindikate u njenu klasnu, borbenu organizaciju. Desničari su se protivili stvaranju partijskih ćelija po preduzećima, a osobito političkom radu Partije među seljaštvom i ugnjetenim nacijama. Na čelu desnice stajali su dr Sima Marković, Lazar Stefanović, Milivoje Kaljević, Ljuba Radovanović i drugi. Njihova je djelatnost imala teške posljedice na rad Partije. Oni su u svojim rukama držali centralno rukovodstvo Nezavisnih sindikata i najvažnije pozicije u upravama strukovnih saveza. Upravo zbog svojih socijaldemokratskih pogleda desničari ni u jednom trenutku nisu uživali podršku šireg partijskog članstva. Svi smo znali da desnica ima pogrešne stavove i u nacionalnom i u seljačkom pitanju.

Treća zemaljska konferencija KPJ, januara 1924. godine — to je bila prva konferencija održana u zemlji poslije zavođenja režima Obznane — odbacila je oportunističke stavove desničara i usvojila koncepcije ljevice o izgradnji i politici Partije. To je nešto kasnije potvrdila i Kominterna i ljevici povjerila rukovodstvo Partije. Međutim, ljevica se docnije i sama zaplela u frakcionaški obračun s rukovodstvom desničara. Takvom obrtu svakako je doprinijelo insistiranje Kominterne da se izabere kompromisno rukovodstvo, tj. da uđu u rukovodstvo i ljevičari, i da se tamo dalje frakcionišu.

I došlo je, zaista, do sve oštrijeg frakcionašenja u partijskom vrhu. Umjesto da pogrešnost desničarskih koncepcija dokazuju svojim radom, mobilizacijom članstva u klasnoj borbi i političkom djelovanju, vodeći krugovi ljevičara usmjeravaju se ka obračunu na vrhu i sami tonu u frakcionaštvo.

Ljevica tako prestaje biti revolucionarno krilo Komunističke partije Jugoslavije, zbog čega je napušta znatan broj njenih ranijih pristalica. Ona se raspada, a ostaje da djeluje grupa lijevih frakcionaša zauzetih frakcijskim raspravama, što ih sve više odvaja od praktičnog partijskog rada i članstva. Kriza jedinstva rukovodstva u KPJ postala je još dublja. Nije se mogla riješiti ni raznim pokušajima na partijskim konferencijama i na Trećem kongresu, kao ni uz pomoć Kominterne. Mogućnost se tek ukazala kasnije, na Osmoj zagrebačkoj konferenciji, koja je, kao što sam već naprijed rekao, izrazila raspoloženje industrijskog zagrebačkog proletarijata.

O sporovima u vrhu Partije članstvo je počelo da saznaje tek 1924. godine kada se sukobi između ljevičara i desničara zaoštravaju i prenose u rukovodstva Nezavisnih sindikata i Nezavisne radničke partije Jugoslavije. Tada je počela vrlo žestoka borba u samim Nezavisnim sindikatima i to je strahovito teško pogađalo radničku klasu, jer su sindikati bili gotovo pocijepani.

Sa frakcionašenjem desničara pobliže sam se upoznao prilikom boravka u Beogradu. Tada sam u jednoj raspravi o aktuelnim problemima radničkog pokreta došao u sukob i sa jednim od njihovih vođa iz sindikalne centrale. Taj moment, kao i saznanje desničara da nisam pripadnik ni jedne frakcije, da osuđujem frakcijske borbe, bili su dovoljni da mi se onemogući da budem u bilo kojoj partijskoj ćeliji u Beogradu dok god sam tamo radio. Frakcionaštvo je poprimalo takve razmjere da je poštenim komunistima onemogućavano da uđu u partijske organizacije, kako bi ti ljudi iz rukovodstva sačuvali svoje položaje, jer je rukovodstvo KPJ dobivalo od Kominterne pomoć, ne samo pomoć, već redovnu mjesečnu platu. Članovi Biroa imali su prilično velike plate, tako da su se grabili za ta mjesta, te je bilo podvaljivanja s obje strane. Taj slučaj — a takvih je bilo mnogo — podstakao me je, pored drugih saznanja, da krenem u borbu protiv frakcionaštva.

Dok sam radio u Velikom Trojstvu — vi znate da sam tamo bio mašinista u jednom mlinu skoro četiri godine, te da sam bio član bjelovarsko-križevačkog Okružnog komiteta — a zatim u Kraljevici i kasnije u Smederevskoj Palanci, vidio sam da ta besprincipijelna frakcijska borba izaziva nezadovoljstvo članstva i sputava razvoj pokreta. Desničari nisu imali članstvo za sobom, a tad su ga izgubili i ljevičari, jer su i oni prešli u frakcionašku borbu. Simpatije proletera bile su nekada na strani ljevice, to je tačno, ali ne kao frakcionaša već kao revolucionara. Prestajući da budu revolucionari, oni su gubili i povjerenje članstva.

U to vrijeme radio sam u Smederevskoj Palanci, gdje sam organizirao partijsku i sindikalnu organizaciju. Kada sam odatle izbačen, krenuo sam, po preporuci nekih drugova, u Kumanovo da bih se tamo zaposlio kao mašinista u nekom mlinu. No, na putu sam razmišljao i upitao se — pa zašto ja idem tamo? Jeste da je plata bila veoma dobra, ali borim se sam sa so-

bom — što da radim, I na jednoj stanici, negdje prije Niša, ne znam točno gdje je to bilo, izađem iz voza i čekam onaj koji je išao u drugom pravcu, prema Zagrebu. Sjeo sam u voz i stigao u Zagreb marta mjeseca 1927. godine, gdje sam postao partijski i sindikalni funkcioner. Bio sam, od aprila te godine član Mjesnog komiteta, a zatim član Izvršnog odbora Mjesnog radničkog sindikalnog vijeća, i oblasni sekretar metalaca. Tu sam posebno imao priliku da među članovima Partije i sindikata sagledam antifrakcionaško raspoloženje članstva. Upravo na pitanju sindikalnog pokreta članovi Partije mogli su najbolje da ocijene frakcionašku rabotu desničara. Sve nam je to jako teško padalo, jer smo vidjeli da nema jedinstva među rukovodećim ljudima jedne revolucionarne partije kakva je bila naša.

Vođe ljevičara iz Politbiroa pokušali su da to raspoloženje iskoriste u svoje frakcijske svrhe. Na njihovu inicijativu sazvan je aktiv mjesne partijske organizacije. Aktiv je osudio postupak desničara, ali je ukazao i na nesposobnost ljevičara iz partijske centrale. Njima je tada otvoreno rečeno da se članovima obraćaju samo onda kada im je u borbi sa desničarima potrebna podrška.

Izazivajući rascjep u Komunističkoj partiji Jugoslavije desničari su nastavili sa akcijom koja je ugrožavala jedinstvo Nezavisnih sindikata. Nastojeći da očuvaju rukovodstvo nad sindikalnim pokretom, oni su opravdani otpor sindikata u Hrvatskoj prema desničarskoj politici i praksi pokušali da prenesu na vrlo osjetljivo tlo, na nacionalno pitanje — na odvajanje Hrvata i Srba. Htjeli su u sindikatima izazvati sukob, pa i rascjep, razumije se na protuhrvatskoj osnovi.

Međutim, pokrajinsko sindikalno rukovodstvo Hrvatske, koje je stajalo na čelu borbe protiv desničarskog iskrivljavanja sindikalne politike KPJ, dobilo je pomoć radnika ne samo u Hrvatskoj već i podršku sindikalnih saveza Srbije, posebno Beograda i njegovog Mjesnog radničkog sindikalnog vijeća. Osim toga, desničari su pokušali da izazovu rascjep u sindikatima Hrvatske izdvajanjem sindikalnog pokreta Slavonije i njegovim priključivanjem sindikatima u Srbiji. Takva je bila njihova rabota.

Ta cjepačka djelatnost desničara počela je uoči mog hapšenja, jula 1927. godine i nastavila se nakon mog povratka iz ogulinskog zatvora u Zagreb, početkom septembra iste godine. Tu je akciju desničara trebalo po svaku cijenu spriječiti. Partijski aktivisti Đuro Đaković, Blagoje Parović, Josip Kraš, Ivan Krndelj i drugi razmotrili su zajedno sa mnom stanje u Partiji i sindikatima. Tražili smo izlaz iz te teške situacije u kojoj se nalazio komunistički pokret Jugoslavije. Došli smo do saznanja da treba najprije ozdraviti Partiju i borili se za njeno jedinstvo. To je bio i uslov za jedinstvo u revolucionarnim sindikatima. Dok se borba protiv desničarskih zastranjivanja u sindikatima mogla voditi preko sindikata i sindikalne štampe, borbu protiv frakcionaštva u Partiji nismo mogli voditi javno, nismo mogli javno reći da su oni takvi i takvi. Dakle, moralo se pribjeći upornom radu među članstvom i njegovom idejno-političkom uzdizanju. Samo takvim radom moglo se osujetiti uvlačenje zagrebačke organizacije u frakcijske borbe.

U to vrijeme zagrebačka organizacija KPJ, pored još nekoliko većih organizacija u drugim gradovima — Beogradu, Nišu, Osijeku, Subotici, Novom

Sadu itd. — predstavljala je značajan faktor. Organizaciono i brojno najjača je bila zagrebačka partijska organizacija. Okupljala je znatan broj industrijskih radnika, prekaljenih komunističkih boraca. Nezavisni sindikati imali su u Zagrebu i Hrvatskoj najveći broj članova, više nego socijaldemokrati. Aktivnim radom među ženama radnicama stvoren je kadar iskusnih komunističkih boraca. Partijska organizacija u Zagrebu održavala je veze s omladinskom organizacijom, u prvom redu sa radničkim podmlatkom u industriji. To su tada radili i docniji sekretari SKOJ-a Mijo Oreški i Josip Debeljak, kao i drugi aktivisti. Partija je imala u to vrijeme pomoć lijeve inteligencije — tu su u prvom redu bili August Cesarec, Miroslav Krleža i drugi.

Zagrebačka organizacija je nizom akcija pokazala svoju snagu. Borba protiv frakcionaštva bila je veoma teška, a uz to i rizična. Svaki istup protiv frakcionaša i njihove djelatnosti mogao se — s obzirom na funkcije koje su imali u partijskom vrhu — kvalificirati kao pritisak i neslaganje sa zvaničnom politikom Partije, pa su se protiv kritičara mogle primijeniti i najteže partijske sankcije. Svako ko bi se pojavio sa kritikom ljevice ili desnice, smatran je antipartijskim elementom. Zato je tu trebalo dobro pripremiti teren. Moram vam reći da smo na tome radili vrlo pažljivo, jer smo mogli izletjeti iz Partije prije nego što bismo uspjeli da povedemo organizaciju u odlučnu borbu protiv frakcionaštva.

Besprincipijelna frakcionaška borba dostigla je svoju kulminaciju početkom 1928. godine. Kakvo je to bilo vrijeme? Tada se već približavala velika svjetska kriza. Vi znate da je 1929. godine došlo do velikog loma u Americi, a zatim i u Evropi. Naravno da je Jugoslavija, koja je bila dužna na sve strane, također došla u priličnu ekonomsku krizu ali je htjela taj teret prebaciti na radničku klasu.

U to vrijeme trebalo se održati savjetovanje predstavnika KPJ i Kominterne. U novembru 1927. godine na plenumu CK KPJ izabrani su delegati za to savjetovanje. Međutim, Kominterna je zatražila da umjesto njih na savjetovanje dođu neposredni predstavnici najjačih partijskih organizacija — Zagreba, Beograda, Niša i Splita.

Sada ni jedna strana nije prezala da u frakcijske borbe uvlači čak i mjesne organizacije KPJ. U tom obračunu frakcionaši pojačavaju napore da osvoje zagrebačku organizaciju. Redovna konferencija mjesne organizacije, na kojoj je trebalo izabrati delegate za spomenuto savjetovanje, bila je zakazana za kraj februara 1928. godine. Zbog toga su ljevičari i desničari pokušali da u pripremama za taj skup osvoje rukovodstva u rajonskim komitetima i zadobiju Mjesni komitet, da osnovne zadatke tih rukovodstava podrede svojim frakcionaškim interesima i tako utiču na izbor delegata za mjesnu konferenciju, a samim tim i za savjetovanje. Mi smo odmah shvatili o čemu se radi, poduzeli smo kontraofanzivu i objašnjavali smo sve to članstvu Partije, koje je u Zagrebu bilo vrlo zrelo.

U to vrijeme ja sam bio organizacioni sekretar Mjesnog komiteta. U Komitetu nas je bilo petorica. Mi smo se veoma intenzivno angažirali u radu s partijskim organizacijama. Imali smo 33 ćelije. Na sastanke smo išli mi i oni, a došli su i iz Beograda — čak i Sima Marković i Ljubo Radovanović sa desnice, te Rajko Jovanović i Đuro Cvijić sa ljevice. Oni su također

obilazili rajonske komitete. Gdje god bih došao da održim rajonsku konferenciju, a bilo je pet rajona, uvijek bi se tu našla po dvojica — jedan sa ljevice, jedan sa desnice. Ja sam se zalagao za to da oštrica bude okrenuta protiv frakcijske borbe, upozoravajući da ona slabi Partiju, da radnička klasa i članstvo Komunističke partije nemaju nikakve koristi od takvog stanja.

Taj rad zagrebačkih komunista dao je pozitivne rezultate. Izborni sastanci u ćelijama bili su jedinstveni u stavu i izboru delegata, koji su na rajonskim konferencijama uspjeli da odbrane zagrebačku organizaciju od uvlačenja u frakcionaške sukobe. Na rajonskim konferencijama oštro smo napali i desne i lijeve frakcionaše. Iznosili smo greške koje su počinili poslije Trećeg kongresa i pokrenuli problem jedinstva rukovodstva.

U svih pet rajona zagrebačke mjesne organizacije pokazao se pun uspjeh našeg rada. Propao je pokušaj vođa ljevičara koji su dolazili na te konferencije da bi utjecali na njihove odluke. Željeli su da zagrebačku organizaciju učine svojim uporištem za daljnju frakcijsku borbu protiv desne frakcije. Isti je slučaj bio i sa desničarima. Ne shvatajući suštinu naše antifrakcijske borbe, oni su se uljuljkivali u iluzije da će pomoću nas moći da nastave frakcionašku borbu protiv ljevičara.

Rajonske konferencije KPJ Zagreba, označile su poraz obiju frakcijskih grupa. Stoga su te konferencije i izbori delegata bili veoma važna karika u borbi zdravog jezgra zagrebačke partijske organizacije. To je — kako je kasnije u Kominterni priznao sam Đuro Cvijić — omogućilo totalni poraz ljevičara i desničara na Osmoj zagrebačkoj partijskoj konferenciji.

Uporedo sa pokušajem osvajanja rajonskih komiteta, ljevičari su preko svog pristaše — političkog sekretara Mjesnog komiteta Dušana Grkovića — pokušali zadobiti članove tog foruma kako bi se, koristeći se njihovim autoritetom, nametnuli Konferenciji. Uspjeli su da na svoju stranu privuku dva člana, što je ubrzo dovelo i do rascjepa u Mjesnom komitetu.

Iako se na rajonskim konferencijama čula oštra kritika frakcionaških zastranjivanja i nerada mjesnog partijskog rukovodstva, prilikom pripremanja izvještaja o radu Mjesnog komiteta, Grković i njegovi istomišljenici pokušali su da preko toga pređu šutke. Naime, oni su htjeli da se u izvještaju uopšte ne govori negativno i ne osuđuje lijeva frakcija, već samo desna. Mi smo ustali protiv takvog izvještaja i to je bio razlog što sam se odlučio da na Konferenciji istupim sa svojim koreferatom. Sa mnom je bio i Hebrang. I on je mislio isto. Tako smo se razišli. Ja sam rekao da ću pisati svoj koreferat ne kao dopunu Grkovićevog referata, već kao svoj vlastiti, pa neka se Konferencija opredijeli koji će prihvatiti, moj ili njegov. Mi smo na Konferenciju išli s dubokim uvjerenjem da ćemo pobijediti.

Osma mjesna konferencija zagrebačkih komunista održana je ilegalno, u noći između 25. i 26. februara 1928. godine, na Pantovčaku, na periferiji Zagreba. Prisustvovalo joj je više od 40 delegata i gostiju, među kojima Rajko Jovanović »Ilić« (tada na funkciji sekretara KPJ, pošto je Đuro Cvijić »Krešić« bio u Moskvi na plenumu Izvršnog komiteta KI) i Simo Stefanović »Margetić« (član Biroa CK SKOJ-a), prvaci ljevice, te dr Sima Marković »Semić«, vođa desne frakcije. Prisustvo tih frakcionaša jasno je pokazalo kakav su značaj pridavali Konferenciji i njenim odlukama i izboru delegata za

savjetovanje u Moskvi. Na Konferenciji je bio i Milković, to je bio jedan Ukrajinac iz Kominterne koji je dolazio kao instruktor u Jugoslaviju.

Odlučujuća faza naše antifrakcijske borbe odigrala se upravo na Konferenciji. Stoga su i sve tačke uobičajenog dnevnog reda, pa čak i procedura, bili povod za različit prilaz i stavove. Sukob je izbio još prilikom verifikacije mandata, a završio se našom pobjedom. Konferencija je usvojila moj prijedlog — pravo odlučivanja priznala je samo izabranim delegatima i tako osujetila planove ljevičara da pomoću glasova frakcionera, svojih pristalica, dobiju potrebnu većinu.

Presudna se bitka, međutim, vodila oko izvještaja o radu Mjesnog komiteta. U izvještaju većine bile su nabrojane slabosti mjesnih organizacija, ali nije data kritička analiza rada partijskog rukovodstva u otklanjanju tih slabosti. Uspjesi organizacije pripisani su ljevičarskom rukovodstvu, a za neuspjehe je okrivljen pokrajinski sekretarijat KPJ. Desna opasnost je stavljena u prvi plan, kao najveća i osnovna opasnost za Partiju, i traženo da se ona najenergičnije suzbije. U isto vrijeme, prikriven je dio krivice te većine za teško stanje u Partiji i njezin pokušaj da obnovi svoju frakciju, te zagrebačku organizaciju uvuče u frakcijsku borbu.

Nasuprot takvim stavovima u referatu Dušana Grkovića, ja sam u svom koreferatu pošao od problema svakodnevne borbe radničke klase analizirao sam stanje u mjesnoj organizaciji, iznio šta je Mjesni komitet uradio a šta od postavljenih zadataka nije izvršeno, što se štetno odrazilo na praktičan rad osnovnih organizacija. Posebno sam govorio o neophodnosti angažovanja Partije na onim problemima čijim će rješavanjem ona postati politički faktor u zemlji. Osnovni preduslov za to bila je likvidacija frakcionaštva, sektaštva i koterijaštva. Naglasio sam da se to prije svega može postići praktičnim radom u redovima industrijskog proletarijata i dizanjem ideološkog članstva.

Kritiku frakcionaštva prihvatili su ostali delegati i u četvoročasovnoj raspravi ono je još oštrije osuđeno. Na konkretnim primjerima ukazivano je na nerad Mjesnog komiteta, isticano je da je uslijed frakcijskih raspri radništvo prepušteno samo sebi i da prema potrebi jedne ili druge frakcije samo služi kao glasačka vojska.

Pošto je u toku rasprave Grković optužio manjinu u Mjesnom komitetu, tj. mene i Hebranga, da vodimo frakcionašku borbu koja ide u korist sindikalne birokratije i oportunizma, što je značilo u korist desničara, ponovo sam se javio za riječ i govorio o neradu i greškama Mjesnog komiteta. Naglasio sam da sam sa posebnim izvještajem i planom rada istupio samo zato da bi se zagrebačka organizacija oslobodila od utjecaja svih frakcija.

Osuđujući dotadašnju praksu i pokušaj uvlačenja partijskog članstva u frakcionaške borbe, delegati Osme konferencije odbacili su izvještaj »ljevičarske« većine Mjesnog komiteta. Gotovo jednoglasno (27 glasova za, 3 protiv, i jedan uzdržan). Konferencija je moj koreferat usvojila kao službeni izvještaj Konferencije, naravno poslije žučne i veoma teške diskusije.

Ni sva govornička sposobnost vođa »lijeve« i desne frakcije — a oni su bili bolji govornici od nas — nije mogla da pokoleba delegate Konferencije u donošenju odluka. U tim odlukama osuđen je u prvom redu štetočinski

rad i desne i »lijeve« frakcije i zatražena je intervencija Kominterne za likvidaciju frakcijskih borbi i uklanjanje frakcionaškoga rukovodstva. Jednom riječju, tada su učinjeni prvi smjeli koraci ka jedinstvu Partije i njenom ozdravljenju.

Konferencija je izabrala novo rukovodstvo u koje su ušli pretežno radnici, neposredno povezani s proizvodnjom i sindikatima: Dragutin Saili, Blagoje Parović, Josip Kraš, Koleša i drugi, odnosno aktivisti čiji je dotadašnji rad garantovao da će se založiti za sprovođenje novog kursa u Partiji i boriti se protiv frakcionaštva. Kao što znate, ja sam tada izabran za političkog sekretara Mjesnog komiteta.

Uz moj izvještaj prihvaćene su i odluke za savjetovanje u Moskvi, koje je pripremano još prije Konferencije. Na njemu je trebalo razgovarati o jugoslovenskoj partiji i njenom ozdravljenju, o tome kako da se u njoj napravi red. Također, na konferenciji su prihvaćene i Rezolucija o vanrednim zadacima i Tromjesečni plan rada, koji sam podnio u ime manjine Komiteta.

O frakcijskim borbama raspravljano je i prilikom usvajanja Direktiva delegata zagrebačke organizacije za savjetovanje u Kominterni, kao i prilikom izbora delegata. Po svom sadržaju taj je dokumenat imao dalekosežan značaj i prelazio je okvire zagrebačke organizacije.

Pošlo se od toga da Kominternu treba podrobnije upoznati sa stanjem u Partiji kako bi i ona sa svoje strane mogla preduzeti mjere za savladavanje krize u kojoj se našla Partija. U Direktivama je prikazan razvoj unutarpartijskih odnosa u KPJ od 1926. do 1928. godine, data je analiza stavova i ocjena, djelovanja desne frakcije Sime Markovića, te »ljevičara« i tzv. centra. Iznijeto je u čemu se ispoljavalo frakcionaško djelovanje desničara. Ocijenjeno je da su njihove greške oportunističkog karaktera i da desna frakcija i njeno djelovanje predstavljaju glavnu opasnost za jedinstvo Partije. Posebno je ukazano na težnju desničara da se u svom radu oslobode svakog upliva Partije, da se stave iznad nje i da je, gdje god im to treba, nastoje poniziti i omalovažavati, premda su njeni članovi.

Oštro su kritikovane slabosti i greške ljevičara. Po našoj ocjeni, kao i tadašnjim ocjenama Kominterne, ljevica je branila ispravnu liniju Partije, i tu liniju zastupala na svim plenumima Centralnog komiteta, ali je griješila u svom praktičnom radu. Mada je od aprilskog plenuma imala presudan utjecaj u Politbirou, nije učinila ništa da oživi rad kako tog foruma, tako i Partije. Konstatovali smo da ona potcjenjuje rad u masama i da je nesposobna da rukovodi Partijom. Umjesto da svoju borbu za ispravnu političku liniju prenese u mase, u partijsko članstvo, ljevica se ograničila na borbu u vrhovima pokreta, tj. sa vođama desničara.

Što se tiče tzv. centra (Žorga, Salaj) koji je, prema mišljenju Kominterne, pa i našem, trebalo da bude neka vrsta korekture u odnosima između ljevičara i desničara u Politbirou CK KPJ, istakli smo da je on dosta neodlučan, da ne pokazuje nikakve inicijative za sređivanje unutarpartijskih odnosa. U tom su se rukovodstvu iživljavali nekomunistički, nikako nisu htjeli da se zamjere ni desničarima ni ljevičarima.

U Direktivama je posebno ukazano na posljedice prenošenja frakcijskih borbi iz partijskih vrhova u niže instance, na demokratizaciju partijskog i

sindikalnog članstva i zanemarivanje konspiracije koja je u ilegalnim uslovima djelovanja partije imala osobiti značaj.

Da bi komunistička partija prevladala unutarpartijsku krizu i osposobila se za daljnji rad, bilo je potrebno da se organizaciono učvrsti i aktivira, da izgradi i mobiliše partijske aktive u sindikatima, podigne idejnopolitički nivo svog članstva i razvije svoju političku aktivnost. Naglasili smo da frakcionaštvo i sektaštvo treba prevladati radom u masama i privlačenjem industrijskih radnika u Partiju itd. Smatrajući da ni ljevičari, ni desničari nisu u stanju da riješe prilike u Partiji, zahtijevali smo da se obrazuje sposobno nefrakcijsko centralno partijsko rukovodstvo.

Osma zagrebačka konferencija značila je početak reorganizacije Partije u cjelini. Polazeći od tadašnjih uslova borbe, zagrebački komunisti tražili su da KPJ bude kadrovska partija, veoma konspirativna, sa radničkim rukovodstvom i strogim poštovanjem principa demokratskog centralizma. Smatrali smo da bez toga Komunistička partija Jugoslavije u uslovima pooštrenih progona svih demokratskih snaga u zemlji, a posebno komunista, neće uspjeti da sačuva pokret u cjelini, da se uspješno povezuje s radnim masama i da izvrši zadatke koje je sebi postavila. To su u stvari bili počeci borbe za stvaranje partije lenjinskog tipa, čiji će zadaci proizlaziti iz konkretnih uslova i političke situacije kakva je bila u to vrijeme.

Naravno ni poslije Konferencije nije sve išlo glatko. Poznato vam je da je došla šestojanuarska diktatura, da je došlo do ubistva komunista, da su mnogi slati na robiju itd. Iako su među zagrebačkim komunistima doživjeli potpuni poraz, neki su frakcionaši nastavili sa razbijačkim radom.

Na Osmoj konferenciji napisali smo za Kominternu i pismo, tražeći da nam pomogne kako bi naša Partija ozdravila od frakcionaštva. Određen je i sastav delegacije u koju su ušli i »desničari« i »ljevičari« i mi koji smo bili protiv frakcija. Ta delegacija uhvaćena je na granici i zatvorena. Ja sam je posjetio u zatvoru u Mariboru.

Savjetovanje u Moskvi održano je u prvoj polovini 1928. godine bez prisustva naše delegacije. Da je ona sa našim pismom stigla u Moskvu možda bi sve drugačije ispalo. U Moskvi se u to vrijeme na kongresu Profinterne nalazila delegacija Nezavisnih sindikata, te je ona pozvana na savjetovanje u Kominterni. No, oni nisu mnogo znali o čemu se radi. Ali znali su ipak dovoljno da su mogli kazati da je rad Komunističke partije Jugoslavije u radničkoj klasi slab, da ona ima vrlo malo ugleda i utjecaja, da tako reći izgleda kao da je i nema. Kasnije su stigli i naši materijali. Na osnovu njih Kominterna je uputila apel partijskom članstvu Jugoslavije u kojem je odobrila rad tzv. zdravog jezgra. To smo tada bili mi i nikad poslije za njih to nismo bili. Tako smo mogli početi da radimo. Ali, na žalost, to je trajalo kratko vrijeme.

Savjetovanju su prisustvovali istaknuti predstavnici Komunističke internacionale — Herman Remele, Vasil Kolarov, Georgi Dimitrov, Bohumil Šmeral i drugi, predstavnici Seljačke internacionale i Komunističke omladinske internacionale, sekretar CK KPJ i aktivisti KPJ koji su se nalazili u Moskvi, te — kao što sam rekao — delegati Nezavisnih sindikata koji su se zatekli u Moskvi na Kongresu Profinterne. U toku petodnevne rasprave o

uzrocima krize u Komunističkoj partiji Jugoslavije većina je delegata tražila da se stane na put frakcionaštvu i iz rukovodstva odstrane njegovi nosioci, a rukovođenje povjeri kadrovima koji se istinski bore za interese Partije. Na Savjetovanju je usvojeno Otvoreno pismo Izvršnog komiteta KI jugoslavenskim komunistima, u prvom redu radnicima, u kojem se pozvalo u borbu protiv frakcionaštva i koterijaštva koje je dolazilo i s lijeve i s desne strane. Pošto su iznesene greške glavnih nosilaca frakcionaštva, Kominterna je istakla da su podjednako krivi vodeći krugovi obiju frakcija.

Jedina organizacija kojoj je u Otvorenom pismu odato priznanje bila je zagrebačka partijska organizacija. Ona je po ocjeni Kominterne pokazala da KPJ ima zdravo članstvo koje zna »da čvrstom radničkom rukom zavede red u Partiji«. Rečeno je da jedino Partija koja je spoznala pogrešnost kursa frakcijskih vođa, može svojim snagama da ispravi, da partijsko vodstvo osvježi, da odstrani one koji sprečavaju dalji razvoj i rast Partije. Pismo je završavalo porukom našeg zagrebačkog antifrakcijskog fronta: dublje u mase, za jedinstvo radničke klase i Nezavisnih sindikata, za savez radnika, seljaka i ugnjetenih naroda.

Izvršni komitet Kominterne naimenovao je i privremeno rukovodstvo, Biro CK KPJ, iz koga su bili eliminisani nosioci frakcionaštva, a u kojem je, kao predstavnik Kominterne, glavna ličnost bio Filip Filipović. Biro CK imao je zadatak da provede Otvoreno pismo i pripremi kongres Partije. Osim toga, u zemlji je u svojstvu instruktora, upućeno i nekoliko partijskih aktivista koji su bili na školovanju u Moskvi da pomognu sprovođenje Otvorenog pisma, među kojima je bio i prekaljeni revolucionar Đuro Đaković. On tada sve više postaje središnja figura novog partijskog rukovodstva, bez obzira na to što je Filip Filipović bio politički sekretar. Ja sam smatrao Filipa Filipovića jednim od vrlo dobrih komunista, ali on po svojoj prirodi nje bio takav da bi mogao rukovoditi Partijom u to rovito vrijeme i boriti se protiv frakcionaštva, tako da se i pod njegovim rukovodstvom dalje razvijala frakcijska borba u rukovodećim forumima.

Članstvo KPJ u zemlji je u ogromnoj većini (Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina) prihvatilo Otvoreno pismo Kominterne, ali borba za njegovo sprovođenje nije bila nimalo jednostavna. Đuro Đaković je još na savjetovanju u Kominterni istakao da se kriza u Partiji, bez obzira na Otvoreno pismo, neće tako brzo završiti i da ne smijemo biti naivni i misliti da će bez borbe doći do ozdravljenja prilika u našoj zemlji. »Ne treba zaboraviti i to da mi Jugoslaveni imamo jednu rđavu osobinu — rekao je Đaković — a to je da sve odluke i prijedloge jednoglasno usvajamo ali ih ne provodimo u djelo.« Izlaganje Đure Đakovića bilo je vrlo dobro, ono je na savjetovanju bilo pozdravljeno.

Polazeći svaki sa svojih pozicija, vođe i ljevičara i desne frakcije samo su formalno prihvatili intervenciju Kominterne u sporu u KPJ. Kako je Kominterna podjednako osudila obje frakcije i njihove lidere odstranila iz rukovodstva, i jedni i drugi su na kraju ustali protiv Otvorenog pisma.

U vrijeme održavanja Osme zagrebačke konferencije, mi smo imali samo 134 člana Partije (a ta je zagrebačka organizacija radila čuda) i 90 simpatizera, obuhvaćenih u 22 ćelije i 18 simpatizerskih grupa u pet rajona. U Zagrebu je u to vrijeme bilo više od 30.000 socijalno osiguranih radnika i pri-

vatnih namještenika. Najveće je bilo željezničko preduzeće, radionica je imala više od 1.700, a ložionica oko 800 radnika. U gradu je ukupno bilo 4.000 metalskih radnika. Naš Mjesni komitet je i pred ćelije i pred komuniste postavio kao glavni zadatak da budu u stalnom kontaktu s radnicima, da žive s njihovim svakodnevnim problemima. Ja sam tada u Komitetu rekao da je našoj Partiji i radničkoj klasi dosta praznih priča, da treba uspostavljati neposredan kontakt s radnicima, da komunisti moraju biti tamo gdje se radnici okupljaju i ići u akcije zajedno s njima i predvoditi ih.

Mi smo poslije Konferencije, uprkos policijskim zabranama i šikaniranju, postigli vrlo lijepe rezultate. Imali smo niz veoma krupnih akcija. Mi smo tada mogli da pokrenemo desetine hiljada ljudi u Zagrebu na proteste i demonstracije. Borbeni zagrebački proletarijat, predvođen komunistima, izašao je 1. maja na ulice da na sebi svojstven način obilježi praznik rada. Hiljade radnika se odazvalo pozivu našeg Mjesnog komiteta i izašlo na Jelačićev trg, Savsku cestu, Ilicu, Zrinjevac, kod Kazališta, Zagrebačkog zbora itd. Bile su to najmasovnije demonstracije od vremena Obznane. U sukobu. s policijom ja sam bio uhapšen i kažnjen s dvije nedelje zatvora.

Nedugo zatim, u drugoj polovini juna, u Zagrebu su izbile žestoke demonstracije. Bilo je to poslije ubistva Stjepana Radića i još nekih poslanika Hrvatske seljačke stranke. U tim je demonstracijama uzelo učešće oko 30.000 radnika, studenata i građana. Demonstranti su zahtijevali rušenje reakcionarnog monarhističkog režima i uspostavljanje republike. Naš Mjesni komitet izdao je letak u kojem smo pozvali radni narod Zagreba da u tom kritičnom momentu što tješnje nastupi u jedinstvenom frontu proletarijata protiv kapitalističke vlade sa dvorskom klikom na čelu. I tada je došlo do oružanog sukoba.

Bila je to borba u kojoj smo sami sebe ispitali — da li smo sposobni za neke veće akcije. I pokazalo se da jesmo. Poginulo je pet radnika, pedesetak je ranjeno, a više od stotinu uhapšeno. Sva je žandarmerija i policija bila na ulici. Prevrtani su tramvaji. Iz kavane »Korzo« u Ilici, na primjer, iznesene su sve stolice i zakrčena je ulica. Napravljene su barikade. Kada sam se noću vraćao kući nisam znao da te barikade još postoje. Naime na Zvijezdi, sam uzeo taksi i rekao šoferu da me vozi do Vinogradske ulice. Bilo je oko dva sata poslije ponoći. Kod »Korza« smo naišli na grupu policajaca, pa sam pomislio, ima li tu neko ko će me prepoznati? Srećom nije niko. Šofera su pitali kuda vozi, a on kaže: gospodinu se žuri na stanicu. Kako se toga sjetio, ne znam, jer ja sam mu rekao da me vozi u Vinogradsku ulicu. Policajac je došao da me pogleda, a ja imam pištolj i bombu u džepu. On gleda i onako mrko kaže — idite. I tako smo prošli.

Ti događaji su pokazali da u Partiji postoji disciplina, da u njoj vlada jedinstvo. Ona je bila sposobna da vodi akcije, da vodi štrajkove i tako dalje.

Kada je, zatim, vladajući režim zabranio rad Nezavisnih sindikata, zagrebački proletarijat je na to odgovorio još žešćim demonstracijama i generalnim štrajkom. Ja sam tada napisao letak s pozivom radništvu na štrajk, ističući da je to odgovor vlastodršcima na ponovni napad na osnovna prava radničke klase, ali da se proletarijat ne da gaziti i tlačiti.

Sjećam se da mi je tada, kada su na ulice izišle jake policijske snage i vojska radi ugušivanja demonstracija, opet prijetila opasnost od hapšenja i od tada sam prešao u duboku ilegalnost. Policija je više puta dolazila u naše sindikalne prostorije da me uhapsi, ali sam uvijek uspijevao da izmaknem. Ipak sam vršio svoju sekretarsku dužnost u Sindikatu metalaca. Međutim, kada sam se 4. avgusta 1928. godine kasno uvečer vraćao kući sa sastanka jedne partijske ćelije, bio sam uhapšen. Bilo je to pred samom kućom u kojoj sam tada ilegalno boravio, u Vinogradskoj ulici br. 46. Iznenadili su me agenti uslijed izdaje. Tada je uhapšeno još petnaestak zagrebačkih komunista. Kao što znate, bio sam osuđen na pet godina robije.

2. Komunistička partija Jugoslavije i Kominterna

Danas ću nastaviti s izlaganjem druge teme iz historije naše Partije. Govorit ću o odnosima između Kominterne i Komunističke partije Jugoslavije.

Na razvoj i zbivanja u našoj Partiji veoma je mnogo utjecala Komunistička internacionala. Kao međunarodna proleterska organizacija ona je u razdoblju svoga postojanja imala ogroman autoritet gotovo u cijelom svijetu. Sve komunističke partije u svijetu bile su njezine sekcije.

Takav autoritet Kominterne proizlazio je prije svega, iz činjenice što je ona stvorena poslije pobjede oktobarske revolucije. To joj je dalo osnovni pečat i u cijelom svijetu bila je priznata kao veoma važan faktor.

Oportunizam Druge internacionale naročito je ispoljen u prvom svjetskom ratu kada je ona u većini zemalja podupirala politiku njihovih vlada, tj. politiku rata. To joj je zadalo i veoma težak moralni udarac tako da su se na završetku prvog svjetskog rata mnoge socijaldemokratske partije pocijepale, kao što se i naša Komunistička partija odvojila od socijaldemokratske. Saradnja rukovodstva socijaldemokratskih partija sa svojim buržoaskim vladama, dovela ih je u sukob s proletarijatom, naročito s onim dijelovima koji su bili revolucionarno nastrojeni.

Dakle, rascjep u međunarodnom radničkom pokretu i organizovanje njegovih lijevih struja u nove komunističke organizacije bili su historijski neminovni. Moralo je doći do toga, jer je proletarijat tražio svoj put u revolucionarnoj borbi za svoja prava. Oktobarska revolucija i Kominterna ubrzali su taj proces i doprinijeli okupljanju komunističkih partija na novim revolucionarnim, marksističkim osnovama. Time je ostvareno zbijanje redova proletarijata i njegovo osposobljavanje za revolucionarne borbe koje su tada vođene ili su bile na pomolu u mnogim, naročito evropskim zemljama.

Autoritet Kominterne proizlazio je iz ogromnog ugleda Sovjetskog Saveza kao prve zemlje socijalizma. Kominterna je po Lenjinovoj zamisli trebala da obezbijedi solidarnost međunarodnog proletarijata u podršci i zaštiti oktobarske revolucije, a ona je stalno bila izložena velikim buržoaskim pritiscima sa raznih strana. Vi znate da je tada došlo do intervencije Engleske, Francuske, Njemačke, Amerike itd. One su pomagale ruske kontrarevolucio-

nare, tj. carističke ostatke. Tada se vodila veoma krvava borba, ali je na kraju pobijedio sovjetski čovjek. U borbi sovjetskih ljudi međunarodni je proletarijat doprinio koliko je najviše mogao.

Uporedo s učvršćenjem Sovjetskog Saveza kao socijalističke zemlje, nastao je i svjetski komunistički pokret. Akcijama solidarnosti i popularisanja rezultata socijalističke izgradnje Sovjetskog Saveza, komunističke su partije širile i granice utjecaja u svojim zemljama, i u radničkoj klasi i radnom narodu uopšte. Sve što se zbivalo u Sovjetskom Savezu, reflektovalo se na Komunističku internacionalu, odnosno na sve njene sekcije. Svaki pozitivni rezultat i svaki uspjeh imali su pozitivno dejstvo na radnički a prije svega, komunistički pokret.

Isto je tako i svaka negativna pojava koja se događala u Sovjetskom Savezu utjecala na svjetsku javnost i imala nepovoljne posljedice u životu komunističkih partija. Na primjer, kad su poslije smrti Lenjina izbile frakcijske borbe u Sovjetskom Savezu, to je otežavalo uslove rada komunističkih partija, sekcija Komunističke internacionale, i davalo hranu svim neprijateljima komunističkog pokreta.

Kada govorimo o odnosu naše Partije i Internacionale, moramo imati na umu i samo ustrojstvo te međunarodne komunističke organizacije. Poznato je da je Kominterna stvorena kao strogo centralizovana organizacija sa svojim Izvršnim komitetom na čelu, koji je prema statutu imao pravo da utiče i da se miješa u život svih komunističkih sekcija koje su je sačinjavale. Izvršni komitet se miješao ne samo u odobravanje programa i u političku orijentaciju pojedinih sekcija nego i u kadrovska pitanja, postavljanje rukovodećih ljudi u pojedinim partijama i slično.

To se najbolje moglo vidjeti i u našoj Partiji, jer se u Kominterni određivalo tko će biti na njenom čelu. Poslije pobjede nad lijevom i desnom frakcijom na Osmoj zagrebačkoj konferenciji ni jedan od nas, koji smo tu borbu vodili, nije ušao u rukovodstvo Partije. Kominterna je opet odredila ljude koji će biti u tome rukovodstvu i frakcijske borbe su se obnovile.

Kominterna je za vrijeme Lenjina redovito održavala kongrese. Ti su kongresi bili prave tribine za istupanje predstavnika komunističkih partija i za sučeljavanje njihovih mišljenja, za razmatranje problema iz rada partija u cilju iznalaženja najboljih rješenja. Tada su mogli istupati i svoje mišljenje iznositi predstavnici pojedinih sekcija Kominterne. Čak su mogli kritikovati i Lenjina, i bilo je takvih kritika u Kominterni. Tada je to bila jedna demokratska ustanova, što se kasnije izmijenilo. Lenjin je imao veliki autoritet, ali ga tom kritikom nije gubio, naprotiv.

U to je vrijeme Izvršni komitet Kominterne stvarno bio izvršni organ koji se starao o provođenju odluka, a manje je bio samostalni arbitar. Kasnije se ta praksa izgubila. Sve su se više nametala mišljenja i stavovi rukovodilaca Sovjetskog Saveza, predstavnika Boljševičke partije, kao jedino ispravni. Tome su išli naruku i predstavnici nekih komunističkih partija kod kojih se uvriježilo mišljenje da bez rezerve treba prihvatiti iskustva i stavove Boljševičke partije kao jedino važeće i za pokrete svih drugih zemalja.

U rukovodstvima nekih partija često se razvija atmosfera idolopoklonstva i nekritičkog usvajanja tuđih iskustava, umjesto samostalnoga razma-

tranja problema revolucionarne borbe u skladu sa specifičnostima, historijskim uslovima i osobenim zadacima koji su se postavljali pred pokrete u pojedinim zemljama.

Međutim, bez obzira na to, stoji činjenica da je Kominterna imala veliki autoritet u svjetskom komunističkom pokretu i u pojedinim partijama. O tome sam već nešto rekao, dotičući se Otvorenog pisma Kominterne 1928. godine povodom stanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije. Kominterna je u tom dokumentu, upućenom članstvu Komunističke partije, prihvatila ocjene Osme zagrebačke konferencije i njen stav da se osude i desna i lijeva frakcija. To je za nas bio veliki uspjeh i podrška našoj borbi, što je omogućavalo nastavljanje borbe za jedinstvo Partije.

Na toj su se platformi vršile i pripreme za Četvrti kongres KPJ, koji je održan u Drezdenu novembra 1928. godine. U tom smislu djelovali su i predstavnici Kominterne, jer su i te kako imali glavnu riječ na tom kongresu. Na žalost, oni u to vrijeme nisu mnogo toga razumijevali, nisu shvatili suštinu pojava i problema u našoj Partiji, ni specifičnosti Jugoslavije i Balkana, a nisu ni imali snage da spriječe teške frakcijske borbe. Osim toga ni u našoj Partiji još nisu bile u potpunosti grupisane snage da bi mogle provesti taj kurs uspješno do kraja.

Praksa Kominterne u to vrijeme bila je da se u rukovodstvo najčešće biraju ljudi koji su dolazili iz aparata Kominterne, tzv. aparatčiki (što je bio slučaj i na kongresu u Drezdenu), a manje oni koji su izrastali u samom pokretu u zemlji. Ta je praksa uzimala sve većeg maha, pa je i u našoj Partiji imala vrlo negativne posljedice.

Novu prepreku realizaciji kursa započetog na Osmoj zagrebačkoj konferenciji predstavljala je šestojanuarska diktatura. Ona se najgrubljim terorom okomila na Komunističku partiju Jugoslavije i mnoge partijske radnike bacila na dugogodišnju robiju. Poznato vam je da su 1929. godine mnogi članovi Partije i fizički likvidirani. Ubijeni su mnogi partijski radnici koji su bili inicijatori i nosioci borbe protiv frakcionaštva. Za policiju je bilo najvažnije da upravo njih likvidira. Jedan broj drugova bio je prinuđen da se skloni u inostranstvo, a neki su se uslijed terora režima pasivizirali i otpali iz pokreta. Mnoge su partijske organizacije bile tada obezglavljene, trebalo je i vremena i borbe da izrastu novi kadrovi. A teškoće su i dalje pothranjivale frakcijske borbe.

Drugi faktor koji je utjecao na tešku situaciju u Partiji bila su zbivanja u SSSR i u Kominterni. U to vrijeme, 1928. i 1929. godine, u Sovjetskom Savezu su ponovo izbili frakcijski sukobi. Bila je to borba Staljinove grupe protiv tzv. desničara, Buharina, Tomskog, Rikova, borba iz koje je proizašla i poznata parola borbe »klasa protiv klase«. Tada je inaugurirana politika koja je dovela do ultrasektaštva, do gledišta da je glavni neprijatelj socijaldemokratija, pa čak i njena lijeva krila.

Isto tako, nije se sagledao ni značaj nacionalnooslobodilačkih pokreta. Nije se shvatila uloga ilegalnih odnosno legalnih sindikalnih organizacija i tako dalje. Takva su se shvatanja prenijela preko Kominterne i na ostale partije, pa i u našu. To se ogledalo u stvaranju tzv. ilegalnih sindikata, u pozivu na oružani ustanak i slično, u uslovima šestojanuarske diktature. Po-

sljedice takve linije bile su utoliko teže što je u svijetu te godine — kao što sam već rekao — izbila velika ekonomska kriza, koja je radikalno pogoršala položaj ne samo proletarijata i radnog seljaštva nego i svih srednjih slojeva.

U takvim okolnostima umjesto da su se gradili mostovi ka tim slojevima, i time stvarao široki demokratski revolucionarni pokret, pošlo se suprotnim putem, vodila se sektaška politika koja je neminovno vodila izolaciji komunističkog pokreta. Štetne su se posljedice osjećale dugo vremena. To je, razumije se, olakšalo udar klasnog neprijatelja po mnogim komunističkim partijama, pa i našoj.

Poznato je da je na udarce šestojanuarske diktature 1929. godine protiv radničkog i demokratskog pokreta Centralni komitet KPJ odgovorio pozivom na oružani ustanak. Htio bih da o tome iznesem svoje mišljenje. Naime, bilo je tu i tamo sklonosti da se poziv na oružani ustanak isključivo ocjenjuje kao krajnje sektaški i avanturistički čin koji je samo nanio štetu pokretu. Mislim da to nije baš posve tako, odnosno da je tačno samo djelimično.

Odluka o ustanku bila je, istina, nerealna, jer za to nisu postojali uslovi, no treba ukazati i na drugu stranu. Komunistička partija Jugoslavije je u to vrijeme povela i herojsku bitku koja je jačala povjerenje naroda u Partiju, što je kasnije predstavljalo bazu za stvaranje širokog saveza komunista s drugim antifašističkim demokratskim snagama. Partija je u vrijeme šestojanuarske diktature zaista pokazala svoju revolucionarnu čvrstinu i hrabrost. Komunisti su herojski »jurišali na nebo«, bili su disciplinovani i bez kolebanja su ušli u borbu protiv diktature.

Nastradali su nam najbolji kadrovi. U aprilu je uhapšen i strijeljan Đuro Đaković, organizacioni sekretar Centralnog komiteta, jedan od najsvjetlijih likova naše Partije. S njim je tada ubijen i Nikola Hećimović, sekretar Crvene pomoći. Tih je dana u Zagrebu uhapšen i ubrzo zatim ubijen Pajo Marganović, sekretar CK SKOJ-a. Tokom ljeta isto se dogodilo i sa Mijom Oreškim i Jankom Mišićem, ubijeni su u jednoj kući u Samoboru. Ubijen je i član Političkog biroa CK KPJ Bracan Bracanović, Crnogorac, koji je došao iz Kominterne gdje je završio školu i mnogi drugi.

Mada su udarci diktature desetkovali Partiju, ona se ipak vrlo brzo snašla. Počela se oporavljati i obnavljati mahom mladim ljudima. Već 1932—1934. godine KPJ rukovodi nizom akcija radničke klase, štrajkovima seljaštva i studenata, organizuje demonstracije i slično. Godine 1934. počinju prve solidne pripreme za pokrajinske partijske konferencije, a krajem te godine održana je i Četvrta zemaljska konferencija Partije.

U našoj Partiji tada dolaze do izražaja kadrovi izrasli u zemlji, u samom pokretu, prekaljeni na robiji, koji su znali da pokreću i vode akcije masa. Te godine u martu i ja sam izašao sa robije. Bio sam konfiniran ovdje, u svome rodnom mjestu u Kumrovcu, sa zabranom da se krećem izvan tog uskog kruga. Naravno, brzo sam napustio Kumrovec i otišao u Zagreb. Odmah sam počeo rad u Pokrajinskom kobitetu KP za Hrvatsku. U julu 1934. godine izabran sam za člana CK KPJ i nedugo zatim kooptiran sam i u Politbiro.

U to sam vrijeme nekoliko puta prelazio austrijsku granicu i odlazio na sastanke Centralnog komiteta u Beč. To prelaženje granice nije bilo baš si-

gurno, ali se moralo još drugog načina nije bilo. Nekad sam išao sa pasošem, a nekad i bez pasoša, kako kada. Tada sam se bliže upoznao s mladim slovenačkim revolucionarima Edvardom Kardeljem i Borisom Kidričem, koji su na mene ostavili vrlo dobar utisak i od tada postali moji najbliži saradnici. Dakle, s Kardeljem imam mnogo godina zajedničkog rada.

Ja sam pripremao i četvrtu zemaljsku konferenciju KPJ, koja je održana u kući Ziherlovih u Ljubljani, krajem decembra 1934. godine. Bio je to značajan skup rukovodstva naše Partije. Konferencija je razmatrala sva osnovna pitanja djelatnosti Komunističke partije Jugoslavije. Moram da kažem da nisam lično učestvovao, jer je bilo takvo pravilo da onaj koji organizira konferenciju ne smije prisustvovati da ne bi pao policiji u ruke. Znači, oni koji učestvuju na konferenciji mogu da padnu, ali onaj koji je organizirao ne smije.

Na Konferenciji smo donijeli posebne rezolucije o radu u sindikatima, na selu, među nacionalno ugnjetenim masama, među omladinom, zatim o partijskoj štampi, literaturi i o borbi protiv imperijalističkoga rata. Još više su došle do izražaja sve one pozitivne tendencije koje su se ispoljile u političkoj aktivnosti Partije, i u procesu njenog organizacionog obnavljanja i jačanja tih posljednjih nekoliko godina.

Konferencija se izjasnila za odlučniju aktivnost Partije u borbi protiv fašizma, a posebno protiv kolebljive politike jugoslavenskog režima. Kao važan zadatak postavila je stvaranje antifašističkog fronta. Konferencija je donijela i odluku o osnivanju komunističkih partija Hrvatske i Slovenije, a u najbližoj budućnosti i komunističke partije Makedonije. Tada je izabran i novi Centralni komitet, u koji sam ušao i ja, kao i u njegov Politbiro.

Sredinom januara 1935. godine Centralni komitet je odlučio da idem u Moskvu na rad u Balkanski sekretarijat Kominterne, čime je izmijenjena prvobitna odluka da idem na rad u Profinternu, to jest sindikalnu internacionalu. Tako sam se poslije 15 godina ponovo našao u Rusiji. To je bio moj prvi susret s Moskvom, jer u vrijeme oktobarske revolucije nisam imao prilike da dođem u Moskvu, išao sam preko Lenjingrada. Sada sam kao funkcioner Kominterne bio smješten u hotelu »Luks« u ulici Gorkog, blizu Puškinovog trga. Inače kancelarija u kojoj sam radio bila je u sjedištu Kominterne, u ulici Mahovaja, nedaleko od Crvenog trga.

Pod Balkanski zemaljski, ili kako su ga zvali lender-sekretarijat, potpale su partije Jugoslavije, Grčke, Bugarske, Rumunije i Albanije. Naime, Kominterna je imala više takvih lender-sekretarijata, radi boljeg, neposrednijeg rukovođenja. Pitanja su se prethodno pretresala u tim sekretarijatima da bi kasnije o njima bilo riječi na sjednicama Kominterne. Na čelu svakog sekretarijata stajao je član Prezidijuma Kominterne. Rukovodilac Balkanskog sekretarijata bio je Vilhelm Pik, s kojim sam se jako dobro slagao. Prisustvovao sam sjednicama Balkanskog sekretarijata, a dva puta i sjednicama Izvršnog komiteta Kominterne, kada se radilo o jugoslavenskim pitanjima. Na radu u Kominterni upoznao sam se sa mnogim istaknutim revolucionarima, Georgi Dimitrovom, Palmirom Toljatijem, Otom Kusinenom, Morisom Torezom, Klementom Gotvaldom, Hoze Dijazom i drugima.

Pored svog redovnog posla, držao sam ponekad i predavanja slušaocima Lenjinske škole i Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada, na kojem je postojao stalni odsjek za školovanje i jugoslavenskih komunista. Tu su se najviše i svađali naši komunisti i uživali vrlo loš glas u to vrijeme.

Dolazak Hitlera na vlast u Njemačkoj i uopšte fašistička opasnost, koja je počela ugrožavati mnoge zemlje i narode, naveli su napredne snage svijeta, posebno komunističke partije, da preispitaju svoje pozicije i svoju političku liniju. Snažan doprinos tome dao je Georgi Dimitrov, najprije svojim držanjem na lajpciškom procesu, kada je zazvonio na uzbunu pred opasnošću od fašizma, a zatim i svojim istupanjem na Sedmom kongresu Kominterne, gdje se založio za jedinstveni front radničke klase i za stvaranje narodnih frontova.

Moram da kažem da su tu imali prioritet Francuzi, jer su i oni pokrenuli to pitanje narodnog fronta, i onda je to u Kominterni prihvaćeno. Imao sam prilike da izbliza pratim rad Dimitrova i da se osvjedočim u njegov veliki ugled u svjetskom komunističkom pokretu. Na više sjednica lendersekretarijata i raznih komisija upoznao sam se sa prilikama naročito u komunističkim partijama balkanskih zemalja. Bio sam upoznat sa karakterom priprema za Sedmi kongres Kominterne, sa naporima da se prebrodi rascjep među komunističkim i socijalističkim partijama i stvori što širi jedinstveni front radničke klase, što je bilo najbitnije.

Radilo se o tome da jedinstven i snažan pokret antifašistički orijentisanih snaga postane jezgro i oslonac za stvaranje narodnih frontova, kao oblika okupljanja i objedinjavanja svih progresivnih i demokratskih snaga u borbi protiv fašizma. Pažljivo sam cijelo vrijeme pratio rad Kongresa na kome sam učestvovao kao član i sekretar delegacije KPJ. Posebno se sjećam Dimitrovljevog referata, njegove završne riječi, zatim istupanja Toljatija, pa španskih komunista, te Toreza i drugih francuskih komunista, koji su tada bili među začetnicima ideje o narodnim frontovima. Delegacija naše Partije za vrijeme Kongresa, koji je trajao gotovo mjesec dana, sastajala se i pretresla mnoga pitanja, među kojima i kadrovske probleme, te neka lična pitanja naše emigracije u Sovjetskom Savezu i u drugim zemljama. Ona je, dakle, dobila i takva ovlaštenja od Centralnog komiteta. Mogla je da rješava mnoge probleme i u ime KPJ.

Posebno su mi sa Sedmog kongresa ostala u sjećanju dva momenta koja bacaju izvjesno svjetlo na karakter i ugled Kominterne kao i na odnose koji su u njoj vladali.

Prije svega, to je činjenica da se Staljin samo jednom ili dva puta pojavio i sjeo iza jednog mramornog stuba, te ga više nismo vidjeli. Zvali smo ga hazjajin, gazda. Tako se to govorilo u ono vrijeme.

Ostalo mi je živo u sjećanju i to kako je izvršen izbor kandidata za izvršna tijela Kominterne. Delegacija naše Partije je za Izvršni komitet Kominterne predložila mene, i to jedinstveno. Međutim, nekoliko dana kasnije Vladimir Čopić, koji je bio predstavnik naše Partije u Kominterni, zatražio je hitno da održimo sjednicu delegacije, da bi nam saopštio kako su u Kominterni nezadovoljni našom kandidaturom. Čopić je iznio kako se to tu-

mači kao znak nepovjerenja Gorkiću — iako je i Gorkić glasao za mene — odnosno kao nepovjerenje prema Kominterni, koja je u Gorkića imala veliko povjerenje. Rekao je dalje da bi bio red da mi tu odluku promijenimo, čime bismo demonstrirali jednodušnost, kao i to da nema nikakvog suprotstavljanja između Valtera, to jest mene i Gorkića. Ta je scena bila neugodna, naročito meni, iako tome ničim nisam doprinio.

Bilo je jasno da u Kominterni postoje struje i utjecajne ličnosti koje žele da favoriziraju jednu ili drugu stranu u nekoj partiji. Ovog se puta to odnosilo na Gorkića i vjerojatno se radilo o utjecaju Manuilskog, sekretara Izvršnog komiteta Kominterne koji je tražio tu izmjenu. Moram da kažem da to nije bilo zato što bi Manuilski imao nešto protiv mene, mi smo se kasnije bliže upoznali i vrlo smo se lijepo slagali. Ali, tada sam ja još bio nepoznat i nisam imao nikakvog ugleda u Kominterni. Gorkića su tada tamo bolje poznavali.

Kominterna je pokazala određeni odnos prema našoj Partiji i time što od naših kadrova nitko nije bio izabran u njen Izvršni komitet. Jedino je Gorkić izabran za kandidata. To je praktično značilo da KPJ ne stoji baš čvrsto u Kominterni, što je bilo tačno. Na to su sigurno utjecale frakcijske borbe među tamošnjim polaznicima raznih partijskih kurseva, kao i školi, odnosno na univerzitetu gdje je bio najveći broj naših studenata. Tragovi tih svađa još su se osjećali. Kominterna je ocijenila da je Komunistička partija Jugoslavije vrlo slaba partija. Na to je vjerojatno utjecala i činjenica da iz zemlje nisu dopirale vijesti o uspješnom djelovanju naše Partije, iako su tada počele življe akcije radničke klase, sa sve većim štrajkovima, naročito u Sloveniji, kao i široki demokratski pokreti masa.

U vrijeme parlamentarnih izbora, maja 1935. godine, uspješno su vođene akcije Fronta narodne slobode. Štrajkovi su obuhvatili sve veći broj industrijskih grana i prenosili se u razne krajeve zemlje. SKOJ je počeo da izlazi iz faze sektaštva i da pored studenata u većoj mjeri obuhvata i ostale slojeve omladine, posebno radničke.

Sedmi kongres Kominterne imao je i za nas i za čitav komunistički pokret veliki značaj. On je radikalno promijenio tadašnju politiku i postavio novu platformu borbe. Njegove su odluke omogućavale komunistima da savladaju dugogodišnje sektaštvo i zatvorenost, da pokret izađe iz izolovanosti i da se pretvori u ono što u stvari jest i mora da bude — istinski narodni pokret koji jača u borbi za rješavanje životnih problema svoga naroda.

Kako su se provodile odluke Sedmog kongresa Kominterne i koliko su iskorištene mogućnosti koje su pružale našem pokretu? Moram da kažem da te mogućnosti nisu dovoljno iskorišćene i to iz više razloga. Prije svega, delegati koji su došli na Kongres iz zemlje nisu se odmah vratili u zemlju na rad. A ukoliko su se kasnije neki i vratili, nisu bili u stanju da u cjelosti shvate veličinu i značaj ideje koju je pružio Kongres niti da djeluju u tom duhu. Izuzetak je bio Blagoje Parović koji je gotovo neposredno poslije Kongresa otišao na jednomjesečni rad u zemlju. Na žalost, to je bio njegov posljednji boravak u Jugoslaviji, jer je krajem te godine, na intervenciju Kominterne, a kao rezultat postojećih odnosa u rukovodstvu KP Jugoslavije, bio uklonjen iz rukovodstva i ponovo pozvan u Moskvu. Kasnije je otišao u Španiju gdje je kod Madrida i poginuo.

Na sjednici Politbiroa CK KPJ, održanoj u Moskvi 18. oktobra 1935. godine bilo je odlučeno da se i ja vratim na rad u Zemaljski biro CK. Međutim, ta se odluka nije mogla provesti, jer je u zemlji došlo do velikih provala i hapšenja komunista, pa mi je poručeno da odgodim svoj put. Tako sam ostao u Moskvi. Od kraja 1935. do marta 1936. godine u zemlji je uhapšeno oko hiljadu komunista. Najveći dio rukovodećih kadrova iz sedamdeset i pet mjesta pao je u ruke policiji. Pohapšeni su bili gotovo svi članovi pokrajinskih komiteta Partije, mnogi iz rukovodstva CK KPJ-a, provaljena je partijska tehnika itd. Taj novi napad režima na naš pokret, također je usporio proces provođenja odluka Sedmog kongresa Kominterne.

U svemu tome bilo je najteže što su hapšenja utjecala na stavove Centralnog komiteta KPJ, koji se u to vrijeme nalazi u Beču. Zaoštrili su se odnosi u Centralnom komitetu, ponovno su se javila grupašenja, pa i frakcionaštvo. U partijskoj je politici došlo do izvjesnog vraćanja stavovima iz vremena prije Sedmoga kongresa, sektašenju i slično, što je bio jasan znak da se nije shvatio pravi smisao Sedmog kongresa Kominterne. To se osobito odrazilo u odlukama plenarne sjednice CK KPJ, održane aprila 1936. godine. Tada je ponovno uslijedila intervencija Kominterne, poništene su odluke tog plenuma i zaključeno da se smijeni rukovodstvo KPJ. Krajem avgusta 1936. godine u Moskvi je održano savjetovanje rukovodećeg partijskog aktiva, na kojem je data analiza rada CK KPJ, a izvršene su i promjene u rukovodstvu.

Ja sam tada dobio dužnost organizacionog sekretara Centralnog komiteta KP Jugoslavije. Uz saglasnost rukovodstva Kominterne, donesena je odluka da pređem u zemlju i tamo stvorim uslove za formiranje rukovodstva u zemlji, da preuzmem neposredno rukovođenje i da odgovaram za rad Partije u zemlji. Odluka o prelasku dijela rukovodstva u zemlju značila je krupnu pobjedu najboljih kadrova naše Partije, koji su taj zahtjev postavljali još mnogo ranije u naporima za definitivno oslobađanje od frakcionaštva, za jačanje jedinstva KPJ i njeno osamostaljivanje. Razumije se, u zemlju je išao jedan dio, išao sam ja kao organizacioni sekretar koji je imao najviše posla u Partiji, dok je politički sekretar, Gorkić, sa dvojicom članova, ostao u Parizu, rukovodeći izvana.

Mi smo, razumije se, radili na izgrađivanju sopstvene političke strategije jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Morali smo bez kolebanja pristupiti i nekim praktičnim koracima. Osjećali smo da od toga mnogo zavisi i novi koncept srategije i taktike u izgrađivanju Partije kao revolucionarne avangarde radničke klase. Bilo mi je jasno: prvo, da moramo definitivno vratiti iz inozemstva Centralni komitet u cjelini; drugo, da se moramo osloboditi tutorstva Kominterne i slijepog nekritičkog primanja i provođenja direktiva nekog opštevladajućeg komunističkog centra; i treće, da se moramo oslobađati novčane pomoći sa strane. U tome sam naišao na razumijevanje kod Dimitrova. Razumije se da sam za to pitao Staljina on to ne bi dozvolio jer je želio da nas za malo para drži na uzdi.

Bio sam uvjeren da rukovodstvo mora ostvarivati neposredan kontakt sa članstvom i radnim masama. Zato sam otvoreno rekao da nam više nije potrebna subvencija, da će se naša Partija sama brinuti o tome, to jest da možemo u zemlji dobiti novčanu podršku. To je bilo veoma važ-

no učiniti, jer ništa ne može tako da demoralište jedan pokret kao novac koji prima sa strane. Takva pomoć samo kvari kadrove, a da i ne govorimo o njihovoj zavisnosti prema onome ko daje te pare.

Vidite, za nas to poslije nikada nije bio problem. Imali smo novaca za ono što nam je trebalo, izdavali smo i štampu, koju je bilo moguće u to vrijeme u Jugoslaviji izdavati itd. Novac koji smo ranije dobivali bio je jedan od uzroka frakcionaštva, jer se dijelio u vrhovima, nije išao na izdavačku djelatnost, za štampanje naše literature, nego na plate, a plate su bile prilične. Ja se sjećam da sam, kada sam došao u CK imao prilično dobru platu, nikada prije kao radnik takvu platu nisam imao. I kada bi to bilo mjerilo, razumije se da bi se više isplatilo sjedjeti vani, primati dobru platu, a uz to biti i van opasnosti da te policija uhvati za vrat.

No, bili smo odlučni u tome da prestanemo primati pomoć sa strane i da konačno vratimo rukovodstvo Partije u zemlju. Vratili smo ga članstvu, radnicima i omladini, odnosno njihovoj borbi i težnjama. Smatram da je taj korak bio opravdan. Njime ne samo da smo izrazili otpor protiv šematskog rukovođenja iz inostranstva, protiv dogmi i sektaških metoda, već smo KPJ usmjerili ka stvarnim problemima života, okrenuli je licem prema sopstvenim narodima i sopstvenoj radničkoj klasi. Mislim da je to u ondašnje vrijeme bila jedna od presudnih odluka našeg zdravog jezgra u KPJ, jer ona je značila naše oslobađanje zavisnosti od kominterne u kojoj su ubrzo poslije Sedmog kongresa sve više prevladali birokratski metod rada i Staljinov kurs. To je rukovodeće tijelo međunarodnog proletarijata pretvarano u pomoćni organ sovjetske politike.

U stvari, već od tridesetih godina u radu Kominterne prisutni su elementi sektaštva, što je imalo negativnog utjecaja na rad i politiku komunističkih partija, pa i naše, a naročito na pojedine političke dokumente koje je donosio Centralni komitet u emigraciji. Često su to bile apstraktne proklamacije koje nisu imale nikakve veze sa stvarnim stanjem i stoga nisu ni mogle da djeluju mobilizatorski, da usmjeravaju borbu radničke klase i radnih masa. Već se tada vidjelo da se borbom radničke klase ne može dirigovati izvana, iz nekog opšteg centra. To je zapravo početak geneze našeg sukoba sa Staljinom i tako to i treba shvatiti. Jer, mi smo već tada, u nastojanju da osamostalimo Partiju, u suštini poveli borbu protiv dogmatizma, i to ne samo na međunarodnom planu već i u sopstvenim redovima.

Sredinom oktobra 1936. godine stigao sam u Beč gdje je bilo sjedište jednog dijela Centralnog komiteta, a sredinom decembra krenuo sam u zemlju i još istog mjeseca otputovao u Split organizujući odlazak dobrovoljaca u Španiju. Imao sam zadatak da u zemlji mobilišem borce za Španiju. Vidjet će se kasnije da sam tu imao sukob sa Gorkićem, jer je on po svojoj liniji poslao doktoricu Fos u Jugoslaviju da agitira za odlazak boraca u Španiju. Zna se, međutim, kako je propao onaj brod koga je unajmio Gorkić, a kojim su dobrovoljci trebali krenuti u Španiju. Kad su se već mnogi bili ukrcali, došla je jugoslavenska policija da ih pohapsi i zaplijeni brod. I to je vjerojatno utjecalo da je Gorkić kasnije maknut s funkcije sekretara KPJ.

Sve do avgusta 1937. godine ja sam uglavnom bio na partijskom radu u zemlji. Tri do četiri puta sam putovao u Beč i Pariz, pa opet natrag u zemlju. No, na radu u zemlji proveo sam ukupno oko sedam mjeseci.

Najvažniji zadatak dijela tog novog rukovodstva Partije u zemlji bio je da ubrzano provodi sve mjere u pravcu organizacionog, političkog i idejnog izgrađivanja Partije. Veliku smo pažnju polagali i radu komunista u sindikatima i među omladinom. Kod radnih se ljudi opet počelo vraćati povjerenje u Partiju. Mi smo tada ubrzano radili na provođenju odluka o osnivanju KP Slovenije i KP Hrvatske koja je donijeta još na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji.

Neposredne pripreme za Osnivački kongres KP Slovenije, kojima je rukovodio Edvard Kardelj, počele su u januaru, a Kongres je održan u aprilu 1937. godine kod Trbovlja.

Na osnivačkom kongresu KP Hrvatske, koji je održan 1. i 2. avgusta 1937. godine kraj Samobora, podnio sam referat o značenju osnivanja KP Hrvatske. U proglasu o tome istakao sam da osnivanje KP Hrvatske proističe iz dugogodišnje borbe Komunističke partije Jugoslavije, koja je branila ne samo interese radničke klase nego je i na svojoj zastavi uvijek imala ispisanu ideju nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima. Naglašeno je da između radničkih interesa i interesa hrvatskog naroda ne može da bude nesuglasica, jer su radnici dio svoga naroda, krvno zainteresirani da narod bude slobodan, da mu bude osiguran razvitak, da se poštuje sve što je lijepo, i napredno u njegovim tradicijama i kulturi. Boreći se za te ideale — istakao sam dalje — mi se borimo i protiv nacionalne zagriženosti i šovinizma, jer znamo da su pravi napredak i sloboda hrvatskoga naroda osigurani samo u bratskoj slozi i saradnji s ostalim narodima Jugoslavije.

Sredinom te godine obrazovao sam omladinsku komisiju CK KPJ, s Lolom Ribarom na čelu. Zadatak komisije bio je da radi na sređivanju organizacionog stanja u SKOJ-u i omladinskom pokretu. Tada sam razradio i upute za rad SKOJ-a, ukazavši na puteve izrastanja SKOJ-a u borbeno jezgro omladinskog pokreta.

U prvoj polovini avgusta dobio sam poruku od drugova Čolakovića i Žujovića iz Pariza da hitno dođem u Pariz, gdje je bilo sjedište Centralnog komiteta. Stigao sam tamo 17. avgusta 1973. godine. Kazali su mi da je Gorkić dobio poziv i otputovao u Moskvu, gdje je kasnije i uhapšen. Kominterna me je već bila obavijestila o tome, dajući mi ujedno i mandat da rukovodim političkim sekretarijatom. Tako sam zapravo postao generalni sekretar i preuzeo punu odgovornost za našu Partiju. No, cijelo to razdoblje bilo je ispunjeno velikom neizvjesnošću, iz koje su proizlazile i mnoge teškoće u našem radu.

U Parizu sam se zadržao izvjesno vrijeme radi raščišćavanja situacije u dijelu rukovodstva naše Partije, koje se još nalazilo u inostranstvu. Zatim sam se vratio u zemlju i formirao novo privremeno rukovodstvo.

O tome, kao i o konačnoj konsolidaciji naše Partije, govorit ću u idućem izlaganju.

3. Novo rukovodstvo i konsolidacija Komunističke partije Jugoslavije.

U Parizu — kao što sam već rekao u prethodnom izlaganju — preuzeo sam odgovornost za rad KPJ i ostao tamo izvjesno vrijeme nastavljajući rad na konsolidaciji Partije. To je bilo neophodno jer sam od samog početka naišao na jak otpor pojedinih frakcionaških grupa koje su se održale u inostranstvu, a dijelom i u zemlji i pokušavale da svojim intrigama u Kominterni ometaju konsolidaciju naše Partije.

U zemlju sam se vratio krajem marta 1938. godine. Obavio sam konsultacije s rukovodećim partijskim kadrovima, te početkom maja obrazovao privremeno rukovodstvo KPJ.

U to su rukovodstvo ušli: Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Miha Marinko, Josip Kraš, Aleksandar Ranković i Milovan Đilas, a kasnije Ivan Milutinović, Rade Končar, Moša Pijade i drugi. Stvaranje novog rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u zemlji značilo je odlučujući korak na putu ka unutrašnjoj konsolidaciji Partije i otklanjanju svih ostataka frakcionaštva. Novo je rukovodstvo odmah uspostavilo neposredne veze sa pokrajinskim i drugim nižim rukovodstvima u cijeloj zemlji i svojim se radom okrenulo prema problemima radničke klase i radnih ljudi. Ono je organizovalo partijsku tehniku i škole za marksističko obrazovanje.

Kada sam se vratio u zemlju, bile su u jeku pripreme za Četvrti kongres Ujedinjenih radničkih sindikata. To je bio URS zajedno sa Nezavisnim sindikatima — sa ciljem da se stvori jedinstvo sindikata. U pokrajinskim rukovodstvima sindikata i u sindikalnim strukovnim centralama bili su komunisti. Ali vrhovi sindikata bili su u rukama socijaldemokrata, čije su pozicije bile osobito jake u radničkim komorama i drugim institucijama radničke zaštite. S obzirom na ulogu sindikata i na činjenicu da su komunisti dominirali u njima, da su zauzeli čvrstu antifašističku orijentaciju, socijaldemokrati su tada bili prinuđeni na veću spremnost i saradnju sa nama.

Na Četvrtom kongresu sindikata koji je održan aprila mjeseca 1938. godine u Zagrebu, većina socijaldemokratskog vođstva prihvatila je tu saradnju i ulazak komunista u Izvršni odbor URS-ovih sindikata, te u redakciju njihovih listova, na primjer, »Radničkih novina«. Oni su obustavili kampanju protiv naše Partije i Sovjetskog Saveza. Što je najvažnije, prihvatili su u velikoj mjeri i naše koncepcije o rješavanju nacionalnog pitanja, o ravnopravnosti i pravima naroda na samoopredjeljenje, što je bio jedini put za stvaranje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. U centru pažnje bilo je i pitanje omladine. Radili smo na tome da SKOJ postane jezgro širokog omladinskog pokreta u čitavoj Jugoslaviji. Na tome se veoma uspješno angažovao Ivo Lola Ribar, sekretar Centralne omladinske komisije, a od 1938. godine i sekretar SKOJ-a. Lola je bio veoma talentovan mlad čovjek, revolucionar koji se brzo razvijao. Mnogo mi je pomogao u radu.

Za nas je bilo značajno i raščišćavanje situacije među komunistima u mitrovačkoj kaznioni, gdje je bila veoma teška situacija. Radilo se o ozbiljnoj frakcijskoj djelatnosti Petka Miletića, koja je unijela razdor u redove naše Partije. Ko je bio Petko Miletić? Šta su sve radili frakcionaši na robiji? Petko Miletić je bio crnogorski komunista, jedan prilično vješt sektaš,

koji je uspio da na robiji raznim svojim mudrolijama pridobije ljude, mlade članove Partije. I stvorio je takvu situaciju da su ti mladi krenuli u borbu protiv starijih drugova. Svojim demagoškim istupanjem Petko Miletić je uspio — kao što rekoh — da pridobije te mlade članove, među kojima je bilo veoma dobrih komunista. Tako je došlo do ogorčene borbe između njegove frakcije i starih komunista, sa Mošom Pijade na čelu. Ta je frakcija čak htjela da isključi druga Mošu iz Partije. Međutim, kad sam informisan o čitavom slučaju, tada sam u ime Centralnog komiteta uputio pismo partijskoj oganizaciji u mitrovačkoj kaznioni.

U pismu sam naveo da Moša Pijade ima mandat Centralnog komiteta da rukovodi partijskom organizacijom na robiji. Tražio sam da se njegovim odlukama potčine i oni koji su bili uz Petka Miletića. To je izazvalo zaprepaštenje među pristalicama Petka Miletića, od kojih su se neki pokorili. Moša Pijade je vrlo energično radio. Mi smo uspjeli da konsolidujemo partijsku organizaciju na robiji i tako spriječimo daljnji raspad naše organizacije tamo.

Jugoslaviju je u to vrijeme već neposredno ugrozila fašistička opasnost, poslije »anšlusa«, to jest pripajanja Austrije Njemačkoj. To je bilo marta mjeseca 1938. godine. Hitler je došao na granice naše zemlje. Vladajuća buržoazija je vidjela u fašizmu prijatelja i dobrog susjeda, i u suštini se orijentisala na fašizaciju zemlje i kapitulaciju pred Hitlerom.

U proglasu Centralnog komiteta KPJ, koji je naišao na veliki odjek u javnosti, mi smo odlučno reagovali na takve postupke režima i upozoravali na pravu prirodu Hitlerovog nacizma. Govorili smo da je poslije Austrije otvoren put preko Karavanki u našu zemlju, da je sada na redu Čehoslovačka itd. Na žalost, naše su se ocjene uskoro obistinile. Zato je tada naš najvažniji zadatak bio razvijanje svijesti u najširim masama o opasnosti od fašizma, kao i rad na okupljanju progresivnih snaga radi borbe protiv fašizma koji ugrožava nezavisnost Jugoslavije i sudbinu naših naroda. Bili smo svjesni da radnička klasa svoje interese može da ostvari samo u nezavisnoj Jugoslaviji i da se u njoj bori za dalje revolucionarne društvene promjene. Stoga smo veliku aktivnost usmjerili na jačanje obrambene sposobnosti što je dobilo široke razmjere u cijeloj zemlji, posebno među omladinom.

Značajnu ulogu odigrala je u tome slovenačka Pokrajinska konferencija, koja je održana aprila 1938. godine i o tome objavila proglas. Na toj liniji štampali smo niz brošura, pisali u listovima, časopisima, koristili mogućnosti građanske štampe, a sve u cilju okupljanja patriotskih i demokratskih snaga i njihovog suprotstavljanja fašističkoj opasnosti.

Ja sam obavještavao Kominternu, drugove Dimitrova i Pika, o uspješnom razvoju pokreta u zemlji i radu Partije. Na moje traženje dobio sam poziv da dođem u Moskvu. Išao sam preko Pariza, ali sam se tu morao zadržati čitava dva mjeseca, čekajući sovjetsku vizu, koja unatoč mojih intervencija, nije stizala. Tako sam tek krajem avgusta 1938. godine stigao u Sovjetski Savez. Putovao sam avionom preko Kopenhagena, Stokholma i Rige u Moskvu. Čim sam došao, javio sam se Kominterni i bacio se na posao. Trebalo je da napišem izvještaj o razvoju i radu Partije. Situacija u

Moskvi bila je tada vrlo teška. Vladala je atmosfera čistki. U samoj Kominterni osjećalo se veliko nepovjerenje prema našoj Partiji, koje se gomilalo godinama. Situacija sa predstavnicima naše Partije pri Kominterni bila je potpuno nejasna, takoreći nije ih više ni bilo.

Htio bih da kažem nekoliko riječi o tim staljinskim čistkama. Rekao sam već da je tamo bio uhapšen niz rukovodećih ljudi Komunističke partije Jugoslavije pod optužbom da su imperijalistički špijuni i izdajnici. Tokom čistki uhapšeni su, suđeni i likvidirani, ili im se u zatvoru izgubio svaki trag — Filip Filipović, Kamilo Horvatin, Kosta Novaković, Đuka i Stjepan Cvijić, Rade i Grgur Vujović, Mladen Čonić, Anton Mavrak i drugi. Njihova je tragedija bila utoliko veća što su otjerani u smrt pod monstruoznim optužbama za nedjela koja nikad nisu počinili. Situacija je u to vrijeme bila izuzetno teška. Čak je optuživana i cijela naša Partija. Pričalo se u Kominterni i o njenom raspuštanju. To su bili teški, veoma teški dani. Svi su ti drugovi, kao što znate, poslije 20. kongresa KPSS posmrtno rehabilitovani od pravosudnih organa Sovjetskog Saveza. Naš im je Savez komunista odao dužno priznanje na Sedmom kongresu SKJ i na Devetom kongresu povodom 50-godišnjice naše Partije.

Nisam bio siguran da neće i mene zgrabiti jednog dana. Što me nisu uhapsili mogu da zahvalim Dimitrovu koji je već od ranije imao povjerenje u mene i smatrao da trebam snositi kompletnu odgovornost za Komunističku partiju kao generalni sekretar. Ali uzroci svih tih čistki nisu bili poznati kao danas. Za mnoge sam drugove lično intervenirao u Kominterni i njenim aparatima. Govorio sam im da je taj i taj drug dobar komunista, a oni su mi oštro odgovarali da je on trockist, špijun, imperijalista i slično. Gotovo se u svakog Jugoslavena sumnjalo da je trockist.

I ja sam bio optužen pred Kontrolnom komisijom da sam trockist. Moja navodna pripadnost trockistima »dokazivala« se jednim pasusom iz historije SKP (b), koju sam prevodio. To je djelo upravo izašlo iz štampe i pridavan mu je veliki značaj. Prevodio sam zajedno sa Čopićem. No, kada je uhapšen Čopić, tek smo bili kod druge glave — ostao sam da radim sam. Morao sam danju da radim u Kominterni, a noću da prelamam u štampariji. Bio me je oklevetao jedan omladinac, jugoslavenski Nijemac, folksdojčer iz Osijeka, koji zapravo nije radio kod nas nego u njemačkoj partiji, a »njuškao« je po našim stvarima. Tada mi je mnogo pomogao Florin koji je bio predsjednik Kontrolne komisije Kominterne. Bili smo vrlo dobri prijatelji i on mi je govorio da će sve biti u redu, da oni znaju kako stoje stvari. I Boža Maslarić se tu mnogo zalagao, jer smo zajedno objašnjavali da formulacija koju sam ja dao nije trockistička. I tako sam na kraju uspio da se odbranim.

Već prvih dana po dolasku u Moskvu napravio sam cjelovit izvještaj o radu Partije od momenta kada sam iz Kominterne pošao u Beč, a zatim na rad u zemlju s posebnim ovlaštenjima. Pisao sam izvještaj o svim oblastima rada, o političkoj situaciji u zemlji, o narodnom frontu, sindikatima i omladini. Nastojao sam da budu osvijetljeni svi sektori rada da bi se sagledalo stvarno stanje pokreta i njegov puni zamah u zemlji. Na taj način Kominterna je imala mogućnost da stekne pravu sliku o kadrovima u zemlji, o predanosti komunista i herojstvu omladine, o sindikalnoj djelatnosti, o

povezanosti s radnim masama. U izvještaju sam iznio da je frakcionaštvo uglavnom vladalo među emigracijom, rasplamsano od strane karijerista i bolesno ambicioznih ljudi.

Sredinom septembra 1938. godine pozvan sam da podnesem izvještaj na sjednici sekretarijata Kominforme. Izložio sam cjelokupnu situaciju, pozivajući se na izvještaj koji sam napisao. Tadašnja opšta situacija, evropska i svjetska, bila je veoma ozbiljna. Bilo je to vrijeme minhenske kapitulacije, koja je značila ustupak zapadnih sila pred Hitlerovim zahtjevima. Žrtvovana je nezavisnost Čehoslovačke. Imperijalističke kolonijalne sile gurale su Hitlera na Sovjetski Savez. U isto vrijeme Stojadinovićeva vlada razbila je Malu antantu. Evropa je šutila dok je Hitler bezobzirno okupirao Čehoslovačku. U Jugoslaviji se, međutim, na njemačku invaziju Čehoslovačke, odgovorilo snažnim demonstracijama i širokim akcijama pod rukovodstvom Partije. Poznati su vam protesti studenata Beogradskog univerziteta, a takvih je protesta bilo i u Zagrebu. Javile su se hiljade i hiljade studenata da idu u pomoć Čehoslovačkoj, da ratuju protiv Hitlera. Na žalost, Česi sami nisu htjeli ratovati, i tako je i ostalo.

S obzirom na takvu međunarodnu situaciju, na sve očigledniju ofanzivu fašizma, osjećalo se da će se ipak nešto promijeniti u stavu Kominterne prema KPJ. Iz mojih izvještaja kao i iz dnevne štampe, vidjelo se da se u Jugoslaviji razvio snažan antifašistički demokratski i opozicioni pokret, s odlučujućim uticajem Partije. To je ohrabrivalo i ulijevalo nadu da će to i Kominterna morati konačno da prizna. Za mene je posebno bilo važno što sam iz vijesti, koje sam dobijao raznim kanalima iz izvještaja koji su stizali iz zemlje, vidio da je privremeno partijsko rukovodstvo u Jugoslaviji jedinstveno, da izdaje proglase i da djeluje u punom smislu riječi. To je bilo od velikog značaja. I zaista, postepeno se počeo mijenjati stav prema našoj Partiji, pa sam već tokom oktobra mogao da potvrdim da je opasnost raspuštanja KPJ otklonjena. Sada sam bio siguran da nas neće raspustiti i da se vraća povjerenje u našu Partiju. To sam sredinom oktobra izrazio u jednom pismu Dimitrovu sa željom da se što prije vratim u zemlju.

U to vrijeme, u jesen 1938. godine, u Jugoslaviji su bili raspisani parlamentarni izbori. Tada je pao Stojadinović. Procijenio sam da je poraz režima od izvanrednog značaja za našu zemlju, da treba učiniti sve da pobijedi blok demokratskih snaga u kojem su bile Samostalna demokratska partija, Radnička partija itd. Želio sam da se što prije vratim u zemlju, jer sam smatrao da treba da budem na licu mjesta. Međutim, još uvijek mi nisu dopuštali da krenem. Imao sam razgovor s Dimitrovom, ali morao sam čekati sve do decembra, dok dokumenti o našoj Partiji nisu bili razmotreni na sjednici Izvršnog komiteta Kominterne.

Početkom januara 1939. godine održana je sjednica Političkog sekretarijata sa Dimitrovom na čelu. Tada je definitivno potvrđeno rukovodstvo KPJ koje sam formirao u zemlji, priznat je rad koji je obavljen. Ja sam dobio mandat da od tog rukovodstva formiram Centralni komitet, da razradim mjere za odstranjivanje svih frakcionaških ostataka i oportunističkih elemenata iz Partije, te da obavim još neke druge poslove. Dogovoreno je da poslije izvjesnog vremena, za tri-četiri mjeseca, ponovo dođem u Kominternu.

Mogu da kažem da je meni u to vrijeme veliku pomoć pružio Ivan Karaivanov. On je bio iz NKVD, ujedno je vodio izdavačka preduzeća u Moskvi, inostranu štampu itd. Osim toga što je bio NKDV-ovac, radio je u aparatu Kominterne. Ja sam se njemu žalio, pitajući se šta to znači da me tako dugo tu zadržavaju, u vrijeme kada bih morao da budem prisutan u zemlji. On mi je jednog dana savjetovao da napišem pismo Staljinu. A ne — rekao sam — bolje da ne zna za mene. I tako nisam pisao Staljinu.

Kad sam već vidio da se vraća povjerenje u KPJ, ja sam u pismima Edvardu Kardelju, Prežihovu Vorancu i Loli Ribaru, sa kojima sam se dopisivao, javio da je naša stvar kod »Djede« — tako smo nazivali Kominternu — pozitivno riješena. Napisao sam i da nastavljam sa radom, očekujući da ću uskoro doći u Jugoslaviju. Međutim, ja sam još čitava dva mjeseca ostao na radu u Moskvi. Kasnije sam doznao, po dolasku u Pariz, da je to što sam tako dugo ostao u Kominterni stvorilo prilično neizvjesnost i vani u Parizu i kod nas u Jugoslaviji. Ponovo su se počele javljati razne frakcionaške priče, kao i ogovaranja novog rukovodstva koje sam stvorio.

I dalje su širene alarmantne vijesti o mom nestanku, o tome da Kominterna još nije imenovala rukovodstvo, i da u suštini ne postoji KPJ. To je čak utjecalo do te mjere da su se izvjesni dobri drugovi, dobri revolucionari, koji su u to vrijeme bili u Parizu, počeli kolebati. Međutim, tada je naša stvar definitivno pobijedila. Dimitrov je uputio pismo Komunističkoj partiji Francuske da nam pruži podršku u sprovođenju mjera za likvidaciju frakcionaštva i jačanje novog rukovodstva. To je bilo zbog toga što su odnosi između nas i Komunističke partije Francuske do tada bili gotovo prekinuti.

Osjećali su to i naši drugovi u Španiji, pa su zbog toga bili vrlo deprimirani, i tamo su na njih gledali kao na frakcionaše iz jedne partije koja je pred likvidacijom. U nekim se dokumentima čak i govorilo da je naša Partija likvidirana pa zato nisu ni htjeli uspostavljati odnose sa nama, dok ne dobiju oficijelnu potvrdu od Kominterne da Partija postoji i da se konsolidirala. To sam vidio i iz pisma Nikole Kovačevića iz Kanade (koji je radio u CK KP Kanade). On mi je na jedno moje pismo odgovorio da nepovjerenje još nije otklonjeno.

Januara 1939. godine krenuo sam iz Moskve preko Štokholma do Kopenhagena, a odatle u Pariz avionom. Po mom povratku još energičnije i čvršće nastavili smo borbu za jedinstvo Partije i njeno čišćenje od frakcionaških elemenata, za učvršćenje njenih redova i povezivanje s radničkom klasom i radnim ljudima. U Parizu sam se našao i sa Borisom Kidričem koji je došao iz Praga prilično razočaran zbog politike koju je vodio Gorkić. Kidrič je uspješno radio na razbijanju frakcionaških grupa, naročito među studentima iz Jugoslavije kojih je bilo mnogo u Parizu. U tom pogledu bio mi je velika podrška. On je svoj zadatak sjajno izvršio. Sve čega se prihvaćao odlično je obavio. U Parizu sam se ponovno našao i sa Veljkom Vlahovićem, koji je došao iz Španije gdje je izgubio nogu. Ja sam u Kominterni, kod Dimitrova i drugih, sondirao teren da Vlahović bude predstavnik SKOJ-a u Komunističkoj internacionali omladine.

Pošto sam obavio poslove u Parizu, mogao sam da krenem u zemlju- prethodno sam u zemlju poslao partijske materijale i Nacrt rezolucije Cen-

tralnog komiteta KPJ. Tekst koji sam napisao još u Moskvi prihvaćen je i na sjednici sekretarijata Kominterne. U tom je dokumentu data analiza zbivanja u našoj Partiji i određeni su predstojeći zadaci. Sada je trebalo da ga usvoji i naš Centralni komitet, jer je i on imao neko pravo. Trebalo ga je dostaviti članstvu i time ubrzati proces konsolidacije Partije. U Kominterni je također zaključeno da uputimo otvoreno pismo članovima Komunističke partije Jugoslavije u kojem ćemo ih upoznati s tim šta se desilo u rukovodstvu i pozvati u dosljednu i odlučnu borbu za zbijanje redova i djelovanje u svim masovnim organizacijama, posebno sindikatima i među omladinom.

Jedan od centralnih zadataka koji smo tada postavili bio je rad na što intenzivnijem marksističkom i općem političkom obrazovanju. Naročito imajući u vidu da je naša Partija kadrovska partija, sastavljena od revolucionara i boraca koji svojim saznanjima i praktičnim djelovanjem prednjače i služe kao primjer radničkoj klasi i radnim ljudima. To je uglavnom bila suština Otvorenog pisma koje sam napisao odmah poslije povratka u zemlju. Mjere za osposobljavanje Partije bile su neophodne. Bilo je jasno da da se približava rat i da sudbina našeg revolucionarnog pokreta zavisi od toga koliko je Partija osposobljena, koliko su njezini članovi u stanju da samostalno djeluju, ostvaruju partijsku liniju i zadatke.

U suštini, radilo se o sudbini naših naroda kojima je fašistička opasnost zaprijetila neposredno, okružujući našu zemlju gotovo sa svih strana. Marta mjeseca stigao sam u zemlju. Odmah je zatim održana sjednica Centralnog komiteta koja je trajala puna četiri dana. Podnio sam izvještaj o tome kako su stvari tekle u Moskvi, u Kominterni, u vezi sa našom Partijom. Usvojili smo rezolucije i Otvoreno pismo, kao i proglas povodom okupacije Čehoslovačke. Istovremeno smo se dogovorili da jedna od glavnih mjera u procesu konsolidacije Partije bude zemaljsko savjetovanje rukovodećih partijskih kadrova iz cijele zemlje. Odmah sam se dao na posao u vezi sa pripremom savjetovanja. Morao sam putovati u Beograd, u Sloveniju i Hrvatsku, radi izvršavanja zadataka koji su stajali pred nama.

Istovremeno smo ubrzano radili na redovnom izdavanju »Proletera«, koji već mjesecima pa i godinama, gotovo nije ni izlazio. Bilo je važno da se pojača ideološki rad, da svakom članu Partije i simpatizeru budu jasni situacija, problemi i zadaci. Autoritet naše Partije u narodnim masama rastao je naročito zbog toga što je ona zauzela jasne stavove u pogledu odbrane zemlje, što je nastavila intenzivnu borbu protiv fašizma, što je imala pravilne poglede na rješenje nacionalnog pitanja. A to je bio dosljedan zahtjev za pravo na samoopredjeljenje, za ravnopravnost svakog naroda i narodnosti, što je bio i uslov da svi narodi i narodnosti smatraju Jugoslaviju svojom zajedničkom domovinom i budu spremni da je brane od prijeteće fašističke opasnosti.

Poslije martovskog zasjedanja, održali smo do maja 1939. godine još tri sjednice Centralnog komiteta. Početkom juna održano je Zemaljsko savjetovanje pod Šmarnom gorom u Sloveniji, kojem je prisustvovalo tridesetak drugova iz svih krajeva zemlje. Također smo preduzeli mjere za obnavljanje i učvršćenje rukovodstva u pojedinim krajevima naše zemlje. Savjetovanje pod Šmarnom gorom imalo je velik značaj. Na njemu je rukovo-

deći aktiv jasno sagledao probleme i zadatke Partije, energično osudio svako frakcionaštvo i grupašenje i odobrio sve mjere koje je rukovodstvo preduzelo na robiji u vezi sa slučajem Petka Miletića. Potvrđen je također rad Moše Pijade i ostalih drugova protiv razbijačke djelatnosti Petka Miletića na robiji i podržani napori na učvršćivanju partijske organizacije u mitrovačkoj kaznioni.

Na Savjetovanju je istaknut značaj borbe za proširenje redova Partije i njeno jedinstvo. Poseban je akcenat stavljen na potrebu privlačenja što većeg broja radnika, seljaka i napredne inteligencije, te drugih poštenih i uglednih ljudi. Išli smo za tim da se Partija oslanja u prvom redu na proletarijat i na demokratski raspoložene ljude, spremne da u politici Partije i njenom karakteru, vezanosti sa životna pitanja naroda vide i svoju perspektivu. Jednom riječju, da prigrle Partiju odista kao nešto svoje. Tada je Partija povećala svoj uticaj i snagu koja je bila mnogo veća od samog broja članova. Kao što znate, najprije smo imali šest, pa osam hiljada članova, dok smo u rat već ušli sa dvanaest hiljada. Za godinu dana Partija je udvostručila broj članova.

Za nas je bio bitan utjecaj Partije u masama. Mnogo smo vodili računa o tome kakav je ugled partijskog članstva, kakvi su njegovo djelovanje, rad i ponašanje. Izražavajući istinske interese radničke klase i naroda, Partija je postajala stvarna avangarda i snaga, obezbjeđivala svoju predvodničku i organizatorsku ulogu za revolucionarnu i oslobodilačku borbu koja je predstojala.

Maja 1939. godine ponovno sam dobio poziv da dođem u Moskvu. Zapravo, to je bilo već ranije dogovoreno, ali sam, s obzirom na brojnost zadataka pa i ozbiljnost situacije i približavanja rata, tražio odgađanje moga dolaska u Moskvu. Tako sam iz zemlje krenuo tek početkom avgusta 1939. godine. Krajem tog mjeseca stigao sam preko Pariza u luku Avr u Francuskoj, gdje sam se ukrcao na brod »Sibir« za Lenjingrad.

Kao i prethodne godine i ovoga sam puta u Parizu veliku pažnju posvetio problemima naših i španskih dobrovoljaca. Godine 1939. tu je već bio velik broj ranjenih i bolesnih drugova koji su se vraćali iz Španije, jer više nisu mogli učestvovati u borbenim jedinicama. Pretežno je to bio i naš rukovodeći kadar. Radilo se o tome da bolesni i teže ranjeni dobiju mogućnost da otputuju u Moskvu na liječenje, a da se veći broj ostalih počne odmah vraćati u domovinu, jer je njihovo borbeno iskustvo bilo dragocjeno za nas, za dane koji su nam predstojali. Poznato je da su poslije kapitulacije republikanske Španije, jugoslavenski dobrovoljci, kao i dobrovoljci drugih zemalja, bili u francuskim logorima, tako da je njihova situacija bila veoma teška. Preduzeo sam mjere i organizovao punktove za izvlačenje naših drugova iz tih logora i njihovo upućivanje preko Njemačke u Jugoslaviju. Neke od njih koji su se zaposlili u Njemačkoj izvlačili smo otuda i u toku rata.

Mene su na putu za SSSR na brodu »Sibir« zatekla dva značajna događaja: doznao sam za potpisivanje pakta između Sovjetskog Saveza i Njemačke, a kasnije za zaoštravanje situacije oko Gdanjska, poljskog koridora i konačno za Hitlerov napad na Poljsku, koji je označio izbijanje drugog svjetskog rata.

U SSSR sam stigao prvih dana septembra. Čim sam došao u Moskvu, otišao sam u Kominternu. Sada je već bila drukčija situacija. Već prvih dana sreo sam Vilhelma Pika i dobio zadatak da napišem izvještaj. Trenutak je bio osjetljiv, delikatan, postavljalo se pitanje — kakvu politiku sada treba da vodimo, kad je Sovjetski Savez potpisao sporazum sa Njemačkom? Radilo se, s jedne strane, o izbijanju rata, a s druge, o postojanju pakta između jedne socijalističke i jedne fašističke zemlje. To je mnoge ljude zbunjivalo.

Sjećam se epizode kada je Manuilski okupio grupu predstavnika komunističkih sekcija, odnosno partija, i dao nam zadatak da, u skadu sa tadašnjom situacijom, napišemo proglas svaki za svoju zemlju i odredimo pravce aktivnosti. Ja sam pošao od dosta jasnih principa. Smatrao sam da je Hitler paktom želio da neutrališe SSSR za vrijeme predstojećih osvajanja u Evropi, a da se Sovjetski Savez nadao da će za duži period osigurati sebi mir. Smatrao sam da to ne treba bitno da utječe na politiku komunističke partije.

Polazeći od toga da je fašizam i dalje glavna opasnost za progresivno čovječanstvo, ja sam u tom smislu jedne noći brzo napisao proglas. Sutradan, kad smo došli kod Manuilskog u Kominternu, jedino sam ja imao pripremljeni tekst. Drugi nisu imali ništa, ili su došli samo sa nekim tezama. Nitko nije znao kako da formuliše tekst oko potpisivanja pakta. Neki su došli vrlo zbunjeni, nisu znali šta zapravo sada moraju da rade. A kad sam ja pročitao pripremljeni proglas, Manuilskom se to svidjelo i rekao je da sam ja to dobro uradio. Naime, ljudi su se bojali da ne pogriješe, a greška je tada značila Ljubljanku (glavni moskovski zatvor). Ja sam vidio da mi sada ne trebamo u tim svojim proglasima spominjati Sovjetski Savez, to nam je Manuelski rekao naglašavajući pri tom: pišite o opasnosti za vaš narod i vršite pripreme za slučaj fašističkog napada, jer treba da se borite, a ne da se sada bavite onim što je napravio Sovjetski Savez.

Mislim da je bilo veoma korisno što je naša Partija i u tom pitanju imala pravilan stav. Za našu informaciju Manuilski je dodao da je sporazum Sovjetskog Saveza i Njemačke stvar politike i taktike, a da svako od nas ima odgovornost pred svojim narodom, te da mora preduzeti sve kako bi narod bio spreman na otpor, ako danas-sutra dođe do fašističkog napada.

Interesantno je da se tada u Kominterni nije tražilo da sve partije moraju tačno slijediti politiku sporazuma Sovjetskog Saveza sa Hitlerom. Meni je to bio najbolji pokazatelj da je Sovjetski Savez imao razloga da napravi takav sporazum, nadajući se — što je, kako se pokazalo, bila iluzija da će tako moći da duže vremena otkloni opasnost koja mu je prijetila. Međutim, nešto kasnije, kada se i dalje zaoštravala situacija — rat sa Finskom, kriza u odnosima sa zapadnim silama, Engleskom i Francuskom — promijenila su se i gledišta rukovodstva sovjetske partije, pa i Staljina, a razumije se i Kominterne.

Tada su, u ocjeni međunarodne situacije, došla do izražaja stara Staljinova gledišta — da nije osnovna borba protiv fašizma, nego da se treba vratiti tzv. klasnoj konfrontaciji, borbi »klase protiv klase«, proletarijata protiv buržoazije. U vrijeme kada su Hitlerove armije prekrajale kartu

Evrope, u situaciji kada je ofanziva fašizma bila u punom jeku, osjećao sam da bi takva politika, koja zanemaruje nacionalne interese i odbranu nezavisnosti — mogla biti kobna.

Poslije obavljenih poslova u Kominterni trebalo je da se odmah vratim u zemlju, ali nisam mogao. Razbolio sam se od gripe, imao sam visoku temperaturu, tako da sam morao ostati prikovan za bolesničku postelju. Čim sam ozdravio, krajem 1939. godine, krenuo sam na put za domovinu. Do Odese sam išao vozom, a onda brodom za Carigrad. Naime, zbog ratnog stanja na Zapadu više nisam mogao da se vratim istim putem kojim sam došao, nego sam odlučio da idem preko Turske.

Ovoga sam puta imao kanadski pasoš na ime Spiridona Mekasa. No, i u Carigradu su nastupile nepredviđene teškoće sa novim pasošom i vizama, koji mu nisu stigli iz zemlje, pa sam se tu morao zadržati puna tri mjeseca. Taj sam problem najzad nekako i riješio. Kad sam vidio da mi ne stiže novi pasoš, mislio sam, Spiridon Mekas je već mnogo putovao tamo-amo, pa valjda će uspjeti i sada. Šta sam napravio? Uzeo sam kartu za brod »Konte di Savoja« od Italije do Njujorka, na ime Kanađanina, inženjera koji je radio u Sovjetskom Savezu. Tako sam onda dobio i potrebne vize. To me je, razumije se, skupo koštalo jer do Njujorka je dosta daleko. Putovao sam zatim vozom u pravcu Jugoslavije ne produžavajući naravno, za Njujork.

Na putu je sve prošlo dobro. Došao sam do Zagreba, sa pasošem Spiridona Mekasa. Poslije nekoliko dana u kavani »Korzo« pročitao sam u novinama da su Englezi u Gibraltaru zaustavili brod »Konte di Savoja« i cijelog ga pretresli da bi pronašli nekog opasnog špijuna koji putuje za Kanadu. A ja već sjedim u Zagrebu.

U Zagrebu sam odmah održao sastanak Centralnog komiteta KPJ, na kojem sam podnio izvještaj o boravku u Moskvi i stavovima Kominterne. Dogovorili smo se za ubrzano pripremanje Pete zemaljske konferencije KPJ koja je iste godine i održana. Petoj zemaljskoj konferenciji prethodile su pokrajinske partijske konferencije, koje su održane u periodu od maja do početka septembra 1940. godine. Na njima je učestvovalo oko 1.500 delegata. Ja sam prisustvovao konferenciji u Sloveniji, Dalmaciji, Crnoj Gori i Hrvatskoj, a početkom septembra i Šestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a održanoj u Zagrebu.

Na svim tim konferencijama konstatovano je da je došlo do konsolidacije Partije i njenog organizacionog i ideološkog jačanja, da je Partija već stekla povjerenje narodnih masa i postala značajan politički faktor u čitavoj zemlji. U to vrijeme Komunistička partija Jugoslavije već je imala šest i po hiljada članova, a SKOJ oko 18 hiljada. Taj broj je iz mjeseca u mjesec rastao. Moram da kažem da je u SKOJ-u bio prilično dobar kadar, partijski prilično učvršćen. Svi ti skojevci bili su sposobni da budu članovi Partije. U rat smo ušli sa 30.000 skojevaca i 12.000 članova Partije, a to nije tako malo. Dakle, bilo je više od 40.000 ljudi spremnih da podnesu i najteže žrtve u borbi.

U Dubravi, na periferiji Zagreba, od 19. do 23. oktobra 1940. godine održana je Peta zemaljska konferencija, kojoj je prisustvovalo 105 delegata. Zamislite što je to značilo: pod nosom policije dovesti u jednu kuću 105 delegata, držati nekoliko dana konferenciju i nakon toga sve delegate

vratiti svojim kućama, na svoja radna mjesta, a da niko ne bude uhapšen. Poslije toga — bez obzira što je to moglo biti opasno za nas — mi smo tamo organizirali partijsku školu, u kojoj smo predavali Kardelj, ja, Popivoda i još neki drugovi. Tada se pokazalo šta je naša Partija postigla, kakve je uslove stvorila. Očistila je svoje redove od frakcionaša, raznih prišipetlja koji su bili policijski doušnici itd. To je sa moralne tačke gledišta za nas bila ogromna satisfakcija.

U izvještaju o radu Centralnog komiteta, govorio sam o razvitku KPJ poslije Četvrtog kongresa, s tim što sam najviše pažnje posvetio periodu od 1937. godine, tj. borbi za konsolidaciju Partije. Analizirali smo političku situaciju, kako u zemlji tako i u svijetu, te međunarodni položaj Jugoslavije. Osim toga, podneseni su referati o sindikalnom, seljačkom, nacionalnom i omladinskom pitanju, o agitaciji i propagandi, o radu među ženama i u vojsci, o partijskoj tehnici i konspiraciji, o narodnoj pomoći. Konferencija je konstatovala da se požar rata širi, da fašističke sile uništavaju nezavisnost jedne zemlje za drugom i da se opasnost sve neposrednije nadvija i nad Jugoslavijom.

Na kraju rada izabran je Centralni komitet KP Jugoslavije s preko 20 članova i oko 15 kandidata. Pored mene kao generalnog sekretara, u Politbiro su ušli: Kardelj, Leskošek, Milutinović, Ranković, Končar i Đilas. Peta zemaljska konferencija zauzima u historiji KPJ posebno mjesto. Značaj te konferencije je prije svega u tome što je pokazala da je KPJ na svom dotadašnjem putu savladala sve svoje unutrašnje teškoće, odoljela strašnom pritisku klasnog neprijatelja, izgradila se u organizaciono i idejno čvrstu i monolitnu revolucionarnu partiju radničke klase. Konferencija je potvrdila političku liniju koja će osigurati da KPJ bude spremna, da se nađe na pravom mjestu u sudbonosnim događajima koji su dolazili.

Rekao bih da su upravo odluke Pete zemaljske konferencije dale partijskim organizacijama onu jasnoću i orijentaciju, ona sredstva i metode koji su bili odlučujući za kasniji razvoj narodnooslobodilačkog rata. U toj konferenciji Partije i njene politike, u snažnom osloncu na radne mase leži prije svega odgovor na pitanje, kako je bilo moguće da svega nekoliko desetina hiljada komunista i skojevaca bude sposobno da povede narode Jugoslavije u presudnu historijsku narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju.

Razumije se, nije mogućno u nekoliko predavanja iznijeti sve ono što nam je omogućilo da u najtežim časovima historije naših naroda organizujemo takvu borbu. To i danas muči mnoge historičare. Ima i mnogo proizvoljnih tumačenja.

Neki je dan bio kod mene major Dikin, koji se u sastavu prve engleske vojne misije, spustio padobranom ispod Durmitora. Pitao me, da li smo znali šta treba da radimo, ili smo u rat uletjeli onako iznenada? Rekao sam da nismo uletjeli iznenada, da ne mogu sada da mu ispričam čitavu historiju, ali moram reći da smo mi duže vrijeme, na našu sreću, ipak predviđali šta će se dogoditi, da smo preduzimali potrebne mjere i pripremali se za oslobodilački rat. Mi smo i na vojnom planu učinili sve što smo mogli. — Pa dobro, vi ste imali partizanske odrede, rekao je dalje Dikin, ali kako

ste mogli da stvorite tako veliku armiju kad niste imali ni oficire? Odgovorio sam da jesmo i to vrlo dobre. Svaki je odred birao sebi za komandanta onog koji je bio najhrabriji, najsposobniji. Rekao sam dalje da kod nas nije bilo problema, da nije dolazilo do sukoba između boraca i njihovih komandira — komandiri su uvijek išli prvi naprijed. Mnogi su tako izginuli, ali oni su morali pokazati svoju hrabrost, a ne da negdje tamo daleko sjede u štabovima.

4. KPJ u pripremama NOB i socijalističke revolucije

Sada bih prešao na pripremanje naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Pred Komunističkom partijom Jugoslavije krajem 1940. i početkom 1941. godine stajao je važan zadatak — da izvrši sve političke i organizacione pripreme za sudbonosne dane rata. Mi smo bili svjesni činjenice da je poslije okupacije cijele Evrope — Hitlerova agresija na Jugoslaviju samo pitanje dana.

Do aprila 1941. godine broj članova KPJ porastao je na osam hiljada, od kojih je oko tri hiljade bilo u zatvorima. Partija je ipak bila u mogućnosti da osigura čvrstinu svojih redova i da uspješno usmjerava revolucionarnu aktivnost. Mi nismo samo nastojali da članovima Partije predočimo šta treba da rade, nismo išli samo za tim da naše ćelije razrađuju političke materijale i rezolucije koje smo donosili, upozoravajući na fašističku opasnost. Radili smo na tome da čitav naš narod shvati veliku opasnost koja mu prijeti. Dosljedno zastupajući partijsku liniju u nacionalnom pitanju, mi smo i u tim teškim danima otvoreno kazali da svaki narod ima pravo da odlučuje o svojoj sudbini, ali da se zajednički moramo boriti protiv okupatora i na tome ujediniti sve svoje snage, u jedan jedinstveni front.

U tim danima sudbonosnim po zemlju, osnovna snaga i uticaj KPJ bila je u činjenici što je ona stvarno bila vodeći dio širokog revolucionarnog pokreta i demokratskog fronta narodnih masa. Što se više približavala opasnost od fašističke agresije to se, pored društvenih, ekonomskih, nacionalnih problema i protivrječja koji su potresali Kraljevinu Jugoslaviju — posebno oštro postavljalo problem odbrane zemlje. KPJ nije imala iluzija u pogledu vojno odbrambene sposobnosti i političke spremnosti vladajuće buržoazije da pruži otpor fašističkoj agresiji. Stoga je odbrani zemlje, kao i svim drugim problemima i protivrječnostima tadašnjeg jugoslavenskog društva, Partija prilazila sa klasnog stanovišta. Bila je uvjerena da je obezbjeđenje nezavisnosti i društvenog progresa moguće samo pod uslovima političke demokratizacije i revolucionarnog preobražaja društva u cjelini.

Prema tome, smisao i sadržaj kursa KPJ na obranu zemlje, prisutan u njenoj svakodnevnoj borbi još od »anšlusa« Austrije, bio je sastavni dio njenog cjelovitog koncepta revolucije. Taj koncept Partija je najpotpunije formulisala na svojoj Petoj zemaljskoj konferenciji. To su osobito jasno potvrdili i događaji 27. marta 1941. godine. Neposredni zahtjevi Partije za istinsku narodnu vladu i rješenje osnovnih socijalnih i nacionalnih problema isticani su kao uslov jačanja odbrambene snage zemlje. Činjenica da su

takav zahtjev prihvatile i stotine hiljada ljudi na ulicama naših gradova i sela tokom martovskih demonstracija potvrdila je i afirmisala snagu i odlučnost revolucionarnog demokratskog pokreta, sa Komunističkom partijom na čelu, i jasno pokazala dubinu krize vladajućeg ugnjetačkog režima.

Otuda je logično što Komunistička partija Jugoslavije u danima aprilske agresije nije vezala otpor nacifašističkim trupama za vojne mogućnosti bivše Jugoslavije. Odlučnost KPJ na liniji odbrane zemlje izražena je i u stavu da se svi komunisti i pripadnici pokreta odazovu pozivu na mobilizaciju i da se podstiče pokret dobrovoljaca. To je bio sastavni dio njenih napora za jačanje antifašističkih narodnih snaga i razvijanja borbenih oslobodilačkih i revolucionarnih energija masa, nasuprot duhu kapitulantstva i izdaje državnih i vojnih vrhova. Na toj su liniji osobito bili zahtjevi partijskih rukovodstava pojedinim komandama Jugoslavenske vojske da se naoružaju radnici radi slamanja pete kolone i jačanja odbrane zemlje u cjelini.

Dok su se fašistički tenkovi približavali Zagrebu, ja sam u tom smislu lično formulisao zahtjev CK i poslao ga s našom delegacijom zagrebačkoj armijskoj oblasti. Zahtjev je bio odbijen. Zapravo, ja sam taj zahtjev poslao dva puta. Imali smo sjednicu u Bosanskoj ulici. Tu je bilo nekoliko naših drugova, među njima, čini mi se, Pavle Gregurić, Marko Orešković i Jakov Blažević, koji su imali zadatak da traže oružje da naoružamo radnike. To je bila četvrta vojna oblast. Tamo je bio neki general koji je čak prijetio da će ih pohapsiti, nije im dao oružje, a tenkovi su se već našli pred Zagrebom. Mi smo tada mogli naoružati jedan broj radnika u Zagrebu, ali to, na žalost, tadašnja vojska nije dopustila. Režim je strahovao od narodnih masa i nas komunista koji smo ih predvodili. S obzirom da je kapitulantstvo već bilo unaprijed tako reći podsticalo nevjericu u mogućnost bilo kakvog aktivnog otpora, to je bio razlog što nam nisu dali naoružanje.

Mi smo 10. aprila u Zagrebu, koji je već bio okupiran, održali sjednicu Centralnog komiteta. Mada je rasulo vojske i države bilo vidno, nismo odustali od stava da jugoslavenska vojska svuda, gdje je još moguće, pruži otpor agresorima. CK KPJ se odlučno izjasnio za borbu protiv okupatora i njegovih domaćih izdajnika. I ne samo to — mi smo među vojnicima širili propagandu da se ne predaju, da ne idu u zarobljeništvo, nego da nose oružje kući. I dosta je velik broj ljudi ponio oružje kući, koje nam je u prvim danima ustanka i formiranja partizanskih odreda vrlo dobro poslužilo, pored onoga, razumije se, što smo oduzimali žandarima i policiji.

Naš kurs na oružani otpor došao je jasno do izražaja i u odluci da se pri CK formira Vojni komitet, sa mnom kao generalnim sekretarom Partije na čelu. Time je potvrđena odlučnost KPJ da preuzme u svoje ruke organizovanje i vođenje oslobodilačke borbe. U tom duhu Centralni komitet KPJ uputio je 15. aprila Proglas narodima Jugoslavije. U Proglasu je rečeno da će komunisti i radnička klasa Jugoslavije »ustrajati do konačne pobjede u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača«, da će se u toj borbi »rađati novi svijet i na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije stvoriti slobodna bratska zajednica«.

Mi smo morali unaprijed kazati što treba da budu rezultati borbe koju će narod voditi i koja je bila veoma krvava. To je značilo da više nema povratka na staro, na staru Jugoslaviju u kojoj su radne mase bile ugnjetene

i eksploatirane, a narodi obespravljeni, te da buduća Jugoslavija može biti samo slobodna, bratska zajednica ravnopravnih naroda.

Mislim da je historijski značaj Proglasa od 15. aprila, koji je zapravo bio izraz političke platforme usvojene na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, upravo u tome što je Partija u tom kritičnom času ukazala svim narodima Jugoslavije na društveni smisao i perspektivu predstojeće borbe protiv fašističkih okupatora. Bez tako jasne perspektive naša narodnooslobodilačka borba ne bi dobila zamah, širinu i snagu kakvu je imala, već bi se ubrzo pretvorila u puki pokret otpora kakvih je bilo u nekim zemljama Evrope. Nama još uvijek neki pripisuju da je to bio otpor, da nije bio rat nego otpor — Bugari su na tome najviše insistirali, a ja sam im odgovorio u govoru u Vojnoj akademiji.

U osnovi stavova i odluka sjednice CK od 10. aprila 1941. godine bilo je, dakle, čvrsto uvjerenje o neminovnosti revolucionarnog rješenja društvenih i nacionalnih problema koji su potresali Kraljevinu Jugoslaviju, zatvarali puteve njenog progresa, činili je nestabilnom i konačno, doveli je do kraha u vihoru svjetskog ratnog požara. Drugim riječima, bio je to onaj historijski trenutak koji je zahtijevao smjenu vodećih društvenih snaga. Spomenute činjenice potvrđuju da je KPJ shvatila taj trenutak i da je smjelo i bez kolebanja preuzela historijsku odgovornost za sudbinu naroda Jugoslavije. Tu odgovornost primila je sa dubokom sviješću, pa je razumije se i njezino ukupno djelovanje bilo usmjereno na obezbjeđenje što šireg učešća narodnih masa u toj borbi.

Mislim, inače, da su opšti uslovi za borbu bili u mnogo čemu nepovoljni. Okupacijom Jugoslavije i Grčke, Hitlerova Njemačka i Musolinijeva Italija izvršile su svoj plan osvajanja jugoistočne Evrope. U tom trenutku one su, obogaćene industrijskim i drugim potencijalima okupiranih zemalja, bile na vrhuncu svoje moći i već su počele da organizuju svoj novi poredak na fašističkim osnovama. Jedino je u to vrijeme vojni otpor silama Osovine pružala Velika Britanija. Dvije velike sile — Sovjetski Savez i SAD — bile su izvan ratnog požara. Sve je to zamračivalo perspektivu porobljenim narodima i podsticalo nevjericu u mogućnost bilo kakvog aktivnog otpora.

I dalje je bio na snazi pakt o nenapadanju između SSSR i Njemačke. Dok je Hitler neposredno pripremao agresiju protiv SSSR-a po planu »Barbarosa«, Staljin je nastojao da održi spomenuti pakt. Što se tiče Kominterne, ona je u duhu te linije SSSR-a, smatrajući rat međusobnim obračunom imperijalista, ostala po strani i nije reagovala na nacifašistička osvajanja.

Jugoslavija je bila razoružana, raskomadana između Njemačke, Italije i njihovih satelita — Bugarske i Mađarske. Njenim narodima nametnut je najokrutniji okupacioni sistem. U taj su sistem bile inkorporirane znatne snage domaće buržoazije i stare državne strukture, pa je došlo do stvaranja raznih kvislinških tvorevina i režima, dok su preostali dijelovi jugoslavenske državne teritorije bili od strane četiri osvajačke sile proglašeni »oslobođenim« i priključeni njihovim zemljama. Kvislinzi su podstrekavali nacionalističke strasti i bratoubilačko istrebljenje, a okupacione sile primjenjivale su najokrutnije metode denacionalizacije, sve do masovnog iseljavanja stanovništva. Iz Slovenije pa i iz Hrvatske iseljeno je mnogo ljudi u

druge krajeve, a najviše je »iseljeno« u Njemačku na rad i u koncentracione logore.

Kralj i vlada, sa oko dvije stotine vodećih funkcionera iz svih građanskih političkih stranaka, pobjegli su iz zemlje još u toku kratkotrajnog aprilskog rata i otišli pod okrilje Velike Britanije. Oni su koristili moralno-politički kapital 27. martovskog otpora naroda i obaranje izdajničke vlade Cvetković-Maček. Te su snage bile samo na riječima za nastavljanje rata protiv osovinskih sila, a u stvari su sve svoje napore usmjerile na jačanje svog međunarodnog položaja u cilju obezbjeđenja obnove Kraljevine Jugoslavije i starog poretka poslije savezničke pobjede.

Koristeći znatne finansijske depozite Kraljevine Jugoslavije u inostranim bankama i podršku britanske vlade, ti su izbjeglički vrhovi organizovali takvu propagandu koja je pridonijela okupljanju unutrašnjih reakcionarnih snaga i njihovom sve organizovanijem otporu naporima Komunističke partije u pripremanju oslobodilačke borbe.

Vidite, ti depoziti — to je bilo zlato — pohranjeni su u Americi, a što se tiče papirnatih depozita i srebrne monete, to smo mi zarobili u banci u Užicu. Radilo se o 56 milijuna dinara, što tada nije bilo malo i prvih nam je dana veoma dobro služilo, tako da nismo morali uzimati od seljaka, već smo sve plaćali. Dok su četnici pljačkali od prvoga dana gdje god su mogli, a nisu ratovali, za nas je vladalo apsolutno pravilo da se ne smije ništa dirati. Na primjer, prolazi jedinica kroz selo, u jesen kroz voćnjake sa zrelim plodovima. I nijedan partizan ne dirne ni šljivu, ni jabuku, ni bilo šta drugo. Seljaci su donosili velike čupove sa rakijom i vinom, nudili nas i čudili se, zašto ne pijemo. Ja sam tih prvih dana, i pod prijetnjom smrću, zabranio i pljačku i piće. No, svijest i disciplina su zbilja vanredni.

Uprkos tako teškim i složenim uslovima, kod nas nije bilo nikakvih dilema ni kolebanja. Za Komunističku partiju je borba protiv okupatora i domaće izdajničke buržoazije bila i ostala jedina alternativa. Komunisti su širom zemlje bili nosioci otpora agresorima.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, nastavljajući aktivnost u duhu usvojenih stavova od 10. aprila, uputio je povodom Prvog maja novi proglas narodima Jugoslavije. U njemu je istaknuto da će KPJ još upornije organizovati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njihovih domaćih slugu.

Odmah zatim, prvih dana maja, Centralni komitet je organizovao savjetovanje rukovodećeg aktiva KPJ. Cilj je toga Majskog savjetovanja bio: prvo, da se partija brzo organizaciono prilagodi novim uslovima; drugo, da se izvuku pouke i zaključci iz minulih događaja; i treće, da se utvrde zadaće koje su stajale pred KPJ u uslovima okupacije.

Partija je u događajima u aprilskom ratu sačuvala svoje organizaciono jedinstvo. Ona nije priznala okupaciju, okupatorsko komadanje jugoslavenske državne teritorije. Time je ona ostala jedina jedinstvena revolucionarna politička snaga koja je obuhvatila sve krajeve zemlje, sve narode i narodnosti Jugoslavije.

Majsko savjetovanje podrobno je analiziralo uzroke aprilskog poraza Kraljevine Jugoslavije, orijentaciju vlade u izbjeglištvu i stanje u zemlji

stvoreno okupacijom. Na temelju toga, na savjetovanju su potvrđene već ranije usvojene ocjene i stavovi, da je poraz u aprilskom ratu u suštini izraz totalnog kraha buržoaskog sistema i da će se KPJ boriti protiv nastojanja vlade u izbjeglištvu da obnovi stari reakcionarni poredak.

Savjetovanje je istaklo da stanje u okupiranoj Jugoslaviji karakterišu nasilje i teror, i da je jedini izlaz za sve njene narode borba protiv okupatora i svih njegovih domaćih slugu. Konstatovali smo da je u narodnim masama porastao ugled i uticaj KPJ, i da je narod u osnovi borbeno i antifašistički orijentisan. Na temelju toga, Savjetovanje je postavilo osnovne političke linije KPJ u uslovima okupacije — organizovanje i predvođenje borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje. S obzirom na specifične uslove u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, na Savjetovanju su postavljeni najznačajniji pravci akcije za svaku nacionalnu i pokrajinsku organizaciju Partije.

U pogledu strategije i taktike zauzet je stav da je borba protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika stvar najširih slojeva naroda. To Partiju upućuje na stvaranje široke političke osnove te borbe — narodnooslobodilačkog fronta. Rekli smo da na toj liniji treba okupljati pristalice pa i vođe građanskih političkih partija, koje su se uoči rata praktično već raspadale.

Borba za takve ciljeve bila je podjednako stvar svih naroda Jugoslavije, jer samo vlastitom borbom svaki narod može osigurati svoje oslobođenje, punu nacionalnu afirmaciju i pravo da odlučuje o svojoj sudbini. To je, ujedno, i jedina moguća osnova na kojoj će se prevazići teško nasljeđe prošlosti u međunacionalnim odnosima i vratiti vjera u državno jedinstvo naroda Jugoslavije zasnovano na vlasti radnog naroda i nacionalnoj ravnopravnosti.

Tada smo utvrdili osnovne pravce i oblike ne samo političkih nego i vojnih priprema. Odlučili smo da se pri svim rukovodstvima KPJ formiraju vojni komiteti sa zadatkom da prikupljaju oružje, pripremaju ljudstvo za oružane formacije, organizuju obavještajnu službu itd.

Pored ocjene da je KPJ u idejnom, političkom i organizacionom pogledu sposobna da preuzme vodeću ulogu u organizovanju narodnooslobodilačke borbe, bili smo svjesni činjenice da su uslovi za omasovljene Partije povoljni i da treba smjelije primati odane i provjerene ljude.

Već sam rekao da je međunarodna situacija u to vrijeme bila veoma složena i da objektivno nije mogla pozitivno utjecati na razvijanje borbenog raspoloženja u narodu. Štaviše, bila je u mnogo čemu protivrječna, što je otežavalo realizaciju platforme KPJ. Razumljivo je da KPJ nije mogla tražiti oslonac u Engleskoj, koja je tada bila jedina u ratu sa silama Osovine. Tu su podršku imali četnici, koji su kasnije oružje što su ga dobivali upotrebili protiv narodnooslobodilačke borbe.

Vidjeli smo već da je koncepcija borbe KPJ izlazila iz okvira tadašnjih stavova Kominterne. Jedino što je u tom trenutku za našu strategiju bilo realno, jeste činjenica da postoji prva velika zemlja socijalizma. Stoga je KPJ, zasnivajući svoju koncepciju o narodnooslobodilačkoj borbi prvenstvena na uslovima Jugoslaviji, isticala postojanje SSSR kao pozitivan međunarodni faktor, predviđajući da će doći do sukoba Njemačke sa SSSR, da

će drugi svjetski rat dobiti oslobodilački karakter, a time olakšati i oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije.

Majsko savjetovanje imalo je veliki značaj. Ono je podstaklo široku i organizovanu aktivnost KPJ na političkim i vojnim pripremama za oružanu oslobodilačku borbu. Partija je narodu objašnjavala uzroke aprilske katastrofe i otvarala revolucionarne perspektive oslobodilačke borbe. Razotkrivala je stvarne ciljeve onih buržoaskih snaga koje su širile iluzije o mogućnostima koegzistencije sa okupatorom i zagovarale odlaganje borbe za »povoljnije vrijeme«. Nosioci tih kapitalističkih koncepcija bili su četnici. Posebno je bilo važno raskrinkavati okupatorsku politiku. Ona je raspirivala nacionalističke strasti, koristila pri tome domaće izdajnike i snage starog poretka, pretvarala ih u kvislinške tvorevine i nastojala da preko njih usmjeri jedan naš narod protiv drugoga i nametne bratoubilački rat.

Partija je organizovala i predvodila mnoge akcije koje su imale za cilj podizanje borbenog duha i morala, antiokupatorskog raspoloženja u narodu i njegove spremnosti za borbu. To su bile akcije protiv uvođenja totalitarnog fašističkog sistema i raznih oblika denacionalizacije, zatim akcije ekonomskog karaktera, sabotaže i štrajkovi. Osobito je u tom pravcu djelovao SKOJ, koji je mnogo brige zadao okupatorima i kvislinzima i uspješno razbijao njihove paklene planove koji su imali za cilj da u duhu fašizma zavedu omladinu. Bio je to put okupljanja sve širih slojeva naroda oko oslobodilačke i revolucionarne platforme Komunističke partije Jugoslavije i njene borbe. U tom pogledu Partija se, pored SKOJ-a oslanjala na one snage koje su se do rata okupljale oko legalnih i polulegalnih organizacija demokratskog antifašističkog pokreta.

Odbori radničkog jedinstva i narodne pomoći, razna kulturo-prosvjetna, stručna, sportska i druga društva, odbori protiv skupoće, demokratske organizacije žena itd., sve su se te organizacije pod utjecajem komunista ubrzano prilagodile uslovima okupacije i potrebama predstojeće borbe, pa su tako bile prvi oblici organizacije narodnooslobodilačkog pokreta. U tome se izražavao kontinuitet u politici i praksi KPJ u stvaranju narodnog fronta odozdo u masama.

Uprkos negativnim iskustvima iz doratnog perioda, KPJ je u isto vrijeme nastojala da oko svoje borbene platforme okupi one pojedince i grupe iz vrhova buržoaskih stranaka koji su ostali rezervisani prema okupatoru i kvislinzima. To su bili uglavnom samostalni demokrati i neke druge manje grupe.

Polazeći od svoje ocjene o krahu buržoaskog sistema stare Jugoslavije, Partija je smatrala saradnju sa tim pojedincima i grupama mogućom samo na osnovama koje su bile usmjerene u pravcu narodnooslobodilačke borbe. To praktički znači da Partija nije bila spremna da u interesu ostvarivanja saradnje s takvim grupama i pojedincima odstupi od tih bitnih ciljeva.

Pokazalo se da u buržoaskom političkom taboru nije bilo snaga spremnih da prihvate bilo kakav koncept oslobodilačke borbe, u kojoj bi naoružani narod izrastao u subjekt rješavanja svoje sudbine, u kojem bi došle do izražaja njegove socijalne i nacionalne težnje.

Saradnju KPJ na platformi narodnooslobodilačke borbe prihvatili su oni pojedinci i grupe koji su još u godinama uoči rata s njom sarađivali na narodnofrontovskoj platformi. U tom pogledu, pored nekih inicijativa u Beogradu, zapaženiji su uspjesi postignuti u Sloveniji. Na inicijativu KP Slovenije, tamo je krajem aprila — u sporazumu sa grupom kršćanskih socijalista, demokratskim krilom »Sokola« i drugim naprednim kulturnim radnicima —došlo do stvaranja Osvobodilne fronte i njenih terenskih organizacija koje su okupljale sve šire slojeve slovenačkog naroda.

Htio bih ovdje da spomenem da sam ja u Beogradu poslije okupacije imao sastanak sa pokojnim Ivanom Ribarom i još jednim članom njegove partije koja se otcijepila od Demokratske partije. Tu smo se dogovorili da oni sa svoje strane pokrenu akciju među svojim pristalicama, da svi jedinstveno pristupe narodnooslobodilačkoj borbi koju vodi Komunistička partija. Oni nisu za sebe tražili nikakvih drugih beneficija, ili neke političke ustupke, nego su prihvatili program na kojem se zasnivala naša narodnooslobodilačka borba.

Za taj je period inače karakterističan proces daljnjeg produbljavanja jaza između KPJ i vrhova buržoaskih stranaka. Radi se o strankama koje su bile režimske. Vrijeme za pozitivna politička prestrojavanja u tim vrhovima već je bilo prošlo. Posljednja šansa bila se javila u doba političkih gibanja u narodu i stvaranja bloka udružene opozicije. Sav kasniji razvoj obilježen je raspadanjem toga bloka i reakcionarnom orijentacijom vrhova stranaka koje su ga činile, sve do pristupanja Trojnom paktu i kapitulacije u aprilskom ratu.

Ja nisam ovdje govorio o izdajstvu mačekovaca koji su u Hrvatskoj imali vlast. Ban Šubašić je tada takoreći predao elitu naše inteligencije, zatočene u Kerestincu, ustašama u ruke koji su ih sve poubijali. A Maček je dao neke izjave koje su bile više podrška ustašama, nego što su bile protiv njih. To nam je onemogućilo da sa tim rukovodstvom povedemo bilo kakve pregovore o saradnji ili zajedničkom istupanju.

One grupe i pojedinci iz vrhova tih stranaka koji se nisu otvoreno stavili u službu okupatora, kao i oni koji su se čak deklarisali protiv njega — izjašnjavali su se protiv borbe. Bilo je takvih koji su nas komuniste optuživali za avanturizam, koji su govorili da treba pričekati povoljnije vrijeme, koji su istupali sa antikomunističkom propagandom itd.

Na toj su liniji djelovali i vlada u izbjeglištvu i lideri buržoaskih partija koji su s njom emigrirali. Stoga su preko Radio-Londona stizale poruke u kojima se stalno isticalo da je Jugoslavija u aprilskom ratu dala najveći mogući doprinos borbi protiv osovinskih sila (a znamo da je za deset dana kapitulirala), da je to garancija da će poslije savezničke pobjede i dalje ostati Kraljevina Jugoslavija, da narod treba da čuva mir i dostojanstvo, da stoički podnosi sve nedaće okupacije i da se kloni avanturizma. To je, zapravo, bilo nagovaranje naroda da prikloni glavu pred okupatorskom čizmom i da žrtvuje svoju slobodu za račun kontrarevolucionarnih interesa stare jugoslavenske buržoazije i monarhizma.

U isto vrijeme Partija je provela svoje pripreme. Pri svim rukovodstvima formirani su vojni komiteti, iz kojih su se u vrijeme oružane borbe razvili nacionalni i pokrajinski štabovi i štabovi partizanskih odreda.

To nije išlo baš jednostavno. Ja sam tada bio u Beogradu. I kad su se počeli formirati partizanski odredi u Srbiji dobivao sam izvještaj svakodnevno. Tu sam izdavao i sve one biltene koji su izvještavali o akcijama koje se vrše na terenu. Kada sam vidio da ti odredi jačaju, izdao sam direktivu da se mogu stvarati bataljoni.

Inače, ja sam najprije bio mislio da tadašnji glavni štab smjestimo negdje u Homolju, homoljskim šumama. Međutim, gledajući geografske karte, meni se ipak najviše svidio prostor zapadne Srbije, s obzirom na to da je odatle u slučaju ofanzive bio otvoren put za Bosnu i Sandžak i na druge strane, dok su se homoljske šume mogle lako pročešljati, a u slučaju odstupanja odatle, našli bismo se na prostoru na kojem bi nas neprijatelj mogao lako uništavati. Zato sam na kraju riješio da krenemo prema zapadnoj Srbiji i tamo smjestimo glavni štab.

Osvajanjem Krupnja, nakon borbe kod Šapca koji smo mi opkoljavali, bio je tada razvijen front koji je odatle išao preko Valjeva do Gornjeg Milanovca i Kraljeva. Čak smo kod Kraljeva oteli od Nijemaca topove i tenkove. U to vrijeme, bivša jugoslavenska vlada, koja je djelovala u emigraciji, organizirala je borbu četnika protiv partizana. Mi smo već u Užicama zaratili sa četnicima, kojima smo, inače, najveći udarac zadali u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi na Neretvi.

Vojni komiteti — kao što sam već prije pomenuo — imali su u početku najvažniji zadatak da prikupljaju sve što je potrebno za borbu. Oni su također obavljali dužnosti pozadinskih vlasti. Imali su zadatak da organizuju prikupljanje hrane, odjeće i oružja, što je u nekim krajevima dalo značajne rezultate. U cjelini uzevši, bile su to relativno male količine oružja, ali dovoljne za početak, za uspjeh prvih oružanih akcija partizanskih odreda. Razumije se, u borbama su od neprijatelja otimane nove količine oružja.

Odmah smo počeli da formiramo udarne borbene grupe i okupljamo borce za partizanske odrede, da održavamo sanitetske kurseve, organizujemo obavještajnu službu i slično. Radilo se na prikupljanju financijskih sredstava za oružanu borbu, u čemu je osobito bila angažirana organizacija Narodne pomoći.

KPJ je svojim radom na pripremi oružane borbe, u periodu od dva i po mjeseca, izvršila značajan uticaj na politička kretanja u zemlji. Njena je aktivnost odlučujuće djelovala na suzbijanje demoralizacije i malodušnosti nastale u danima aprilskog rasula i osjećanja bespomoćnosti pred okrutnim okupatorom. Ukazujući na put borbe kao jedinu realnu perspektivu, Partija je podizala borbeno raspoloženje naroda i njegovu odlučnost da se odupre zločinačkom okupatorskom režimu. Na to su ukazivale pojave aktivnog otpora, osobito u krajevima u kojima je bjesnio teror okupatora. To se događalo u Bosni i drugdje gdje su ustaše strahovito masakrirale Srbe, ubijale i čak ih spaljivale u crkvama.

Znatan porast broja članstva KPJ u tom periodu (od osam na dvanaest hiljada) ilustruje širinu njene aktivnosti na pripremama za oružanu borbu

i širenje njenog uticaja u narodu. Brzo je narastalo i članstvo SKOJ-a, premda je znatno povećanje u tom kratkom vremenu broja članova Partitije zapravo značilo dolazak skojevaca u partijske redove. U isto vrijeme SKOJ je još više rastao, jer mu je pristupalo sve više omladine. Tako se uoči ustanka broj skojevaca povećao na 50 hiljada. Od osobitog značenja bila je i odlučnija orijentacija na stvaranje partijskih uporišta na selu. To je imalo presudni značaj za masovni, općenarodni karakter ustanka.

Zahvaljujući tome što je KPJ u vlastitim redovima uspješno savladavala jednu dugu fazu svih mogućih unutrašnjih borbi i što je iz njih izašla čvrsta i osposobljena, kao i jasnoj programskoj orijentaciji i provedenim političkim i vojnim pripremama, o kojima sam vam govorio, ona je uspjela da izvrši najznačajniji historijski akt, da provede revoluciju i postavi temelje novog socijalističkog društva.

Htio bih još na kraju da kažem nešto i o samom formiranju proleterskih brigada, jer to je bio značajan momenat već u početnom usmjeravanju ustanka. Poslije povlačenja iz Užica, odakle smo se povukli nakon žestokih borbi sa Nijemcima, koje su trajale više od mjesec dana, vidjeli smo da mnogi partizanski odredi, manji odredi, nisu htjeli da se povlače nego su se sklanjali u šume i u razna druga mjesta. Htjeli su ostati blizu svojih sela. Meni se činilo da je to vrlo opasno, i ja sam tada riješio da idem među te vojnike koji su se odmarali u raznim selima, u oblasti Zlatibora i Zlatara. I postavljao sam im pitanja, da li su spremni da stupe u jedinice koje će biti čisto vojničkog karaktera, koje će ići kuda god im se naredi, a da ćemo ih prozvati proleterske. Jer, većinu su tu činili radnici.

Kada sam došao u Kraljevački bataljon, razgovarao sam sa jednim bivšim oficirom, avijatičarom jugoslavenske vojske, Pavišićem, koji je bio komandir četa rudara na Kosovu. On me je upitao: A šta mu to znači proleter? Ja sam mu to morao objasniti. Rekao sam: proleteri, to su u prvom redu oni koji svojim rukama zarađuju za život, radnici, koji nemaju ni kuće ni kućišta, ni zemlje ni išta drugo. Eto, to su proleteri. A ima i onih, rekao sam dalje, koji imaju nešto, ali to su vrlo veliki siromasi. I seljaci u Vojvodini su više poljoprivredni radnici nego samostalni seljaci, E, sad znam — odgovorio je on i dodao: pristajem da formirate proletersku brigadu.

Dobro, on je pristao, ali me Staljin napao. Staljin mi je prigovorio zašto ja brigade nazivam proleterskim. Šta će nam srp i čekić na kapama — pitao je. Jer oni su tamo stvarali neku jugoslavensku četu, pa brigadu od zarobljene domobranske vojske, kojoj su dali kape sa kokardama. Tako da smo i sa Staljinom imali okapanja zbog te naše odluke.

Ja sam tada tim vojnicima objasnio: mi, drugovi, stvaramo sada vojsku, redovnu vojsku. Doduše, to je dobrovoljačka vojska, mi nećemo nasilno mobilisati. Ali, u toj vojsci treba da vlada disciplina, zapravo, više samopožrtvovanost i samodisciplina nego neki vojnički dril.

Znao sam da ćemo sada morati da idemo u one krajeve gdje pokret treba da se također orijentiše u novom pravcu, tj. na stvaranje jačih vojnih jedinica. Bila je to Bosna. Ja sam imao da stignem tamo sa našom Prvom

proleterskom brigadom. Drugi dan nakon formiranja, brigada je napala Talijane i četnike, kojih je tamo kod Rudog bilo barem tri bataljona. U nekom selu, četnici su se zabarikadirali u jednoj školi. Proleteri su bili uporni, bombama su napali i ovi su se predali. Oficire su strijeljali, a vojnike zarobili. Bilo je 120 zarobljenika koji su kasnije bili naša komora. Jednom riječju, počeli smo sretno, i to nam je dalo podsticaj da produžimo tim putem.

A znate, kako je onda rasla naša armija. Svagdje, pa tako i u Bosni, gdje smo vodili najviše borbi, imali smo veliki broj onih koji su dobrovoljno došli. I može se reći da je to bila armija veoma dobro naoružanih vojnika. U to je vrijeme i u Hrvatskoj jako rastao pokret, tu su se već stvarale i redovne vojne jedinice, u Sloveniji također. Zatim smo prodrli i u Makedoniju. Tamo su Bugari vodili propagandu da je Makedonija bugarska, da su Makedonci Bugari, da će pod Bugarskom najbolje živjeti, da su dugo godina pod jarmom Jugoslavije, da su sada slobodni. U isto vrijeme Bugari su vršili i najgrublji masakr nad onima koji nisu vjerovali u njihove priče, nego su pružali otpor takvoj politici. Tako smo uspjeli da organizujemo cijelu našu zemlju, sve naše narode i narodnosti za borbu protiv okupatora.

Da nismo na Petoj zemaljskoj konferenciji jasno obrazložili naše principe o nacionalnom pitanju, teško bi se moglo dogoditi da sve nacionalnosti u Jugoslaviji daju od sebe ono najbolje, najzdravije, najdemokratskije za našu oslobodilačku borbu i za uspjeh naše revolucije. Pravilan stav o nacionalnom pitanju pomogao nam je u tome.

Tako je već godine 1941. u sudbonosnim danima za svijet, kada je hitlerovska čizma gazila Evropom, upravo komunistička partija Jugoslavije, ona ista koju su u Kominterni gotovo već otpisali, bila ta koja je časno ispunila svoje obaveze pred svojim narodima, pred svojom radničkom klasom, pred cijelim međunarodnim radničkim pokretom i slobodoljubivim čovječanstvom.

Dakle, kad je Evropom vladao fašizam, kada se u njoj osim KPSS nije javljala nijedna partija, Komunistička partija Jugoslavije digla je svoju revolucionarnu zastavu i povela radničku klasu, radne mase, narode i narodnosti u pobjedonosni narodnooslobodilački rat i socijalističku revoluciju. Time je na djelu časno ispunila svoj revolucionarni i internacionalistički dug.

* * *

Drugovi, da vam još nešto kažem na kraju. Dobro je što sam došao u vašu školu da vam govorim o vremenu u kojem sam lično bio na rukovodećem mjestu, ali uvijek mi je misao bila da dođem ovdje na nekoliko dana, pa da ja mogu te stvari sistematskije da izložim i da malo diskutiramo, i da vas ja malo i pitam.

Komunist, 23. 5. 1977

Osnivanje KPH i njena uloga u našem revolucionarnom razvoju

Vladimir Bakarić

1.

Osnivački kongres Komunističke partije Hrvatske održan je prvih dana kolovoza 1937. godine.* Održan je formalno (kao i osnivački kongres Komunističke partije Slovenije) kao ostvarenje, provođenje u život odluke Četvrte zemaljske konferencije KPJ, održane u prosincu 1934. godine u Ljubljani.

U »Odluci o izvještaju Centralnog komiteta i zadaćama Partije« te konferencije kaže se u glavi VII (»Zadaće Partije«):

»6. Radi jačanja borbe protiv nacionalističkog utjecaja i radi olakšanja i ubrzanja razvitka vlastitog kadra iz redova radnika koji pripadaju ugnjetenim narodima, konferencija donosi odluku *da se u okviru KPJ osnuje KP Hrvatske i KP Slovenije* (istaknuo — V. B.) i u najbližoj budućnosti KP Makedonije. Internacionalistički karakter i partijsko-političko i organizaciono jedinstvo KP koja djeluje na teritoriji države Jugoslavije neće biti ovom odlukom oslabljeno, jer će KP Hrvatske i KP Slovenije biti sastavni dijelovi KP Jugoslavije, imati u njenom rukovodstvu predstavnike i potčinjavati se zajedničkom rukovodstvu CK KPJ.

Konferencija donosi odluku da se u najskorije vrijeme provedu konstituirajući kongresi KP Hrvatske i KP Slovenije«.

Do ostvarenja te odluke protekle su dvije i dvije i po godine: Komunistička partija Slovenije i Komunistička partija Hrvatske osnovane su tek 1937. godine. Razumije se, te partije nisu tada stvarane. Organizacije Komunističke partije s tog područja konstituirale su se u zasebne partije u sastavu zajedničke Komunističke partije Jugoslavije.

Kao i Osnivački kongres Komunističke partije Slovenije tako i Osnivački kongres KPH nije bio brojan po delegatima. Bila je to mala grupa ljudi. Značenje Kongresa i nije bilo, niti je trebalo biti u brojnosti delegata organizacija koje su u to vrijeme ogromno rasle. Značenje mu je trebalo biti, a i bilo je, u praktičnom definiranju i učvršćivanju one političke linije koju je Komunistička partija Jugoslavije počela praktički razrađivati, a koja je linija bila od članstva primljena s ogromnim oduševljenjem i koja mu je dala mnogo novog poleta.

Odluka o stvaranju KP Hrvatske (i KP Slovenije) pokazala je da je u KP Jugoslavije prevladalo (ili gotovo prevladalo) pravilno stanovište o »nacionalnom pitanju«. U samoj formulaciji, kako je i ovdje citirano — još se opažaju tragovi starih kolebanja. Postojanje ostataka tih kolebanja i jest raz-

* Govor na proslavi 30-godišnjice KPH, 1967, god. (op. ur.)

log što se odluka prilično dugo nije provodila, mada je nakon nje uslijedilo još nekoliko odluka u istom pravcu i s mnogo određenijim programom. Na samom Kongresu nije bilo nikakvog kolebanja. Niti kolebanja oko pravilnosti stvaranja KPH, a niti sumnji u njezino ispunjavanje internacionalističkih obaveza, odnosno obaveza prema bratskim organizacijama u KPJ. Sve je to bilo obična pretpostavka — pretpostavka o kojoj ne treba ni diskutirati — za formuliranje praktičnog programa rada u predstojećem periodu. Upravo zato, Kongres je praktično počeo rad na ostvarivanju onih formi zajedničke borbe radničke klase i naroda Jugoslavije koje su već počele ostvarivati elemente oblika zajednice naroda Jugoslavije kakvi su ostvarivani u toku narodnooslobodilačke borbe, poslije Oslobođenja a i danas, i tako prešao okvire samih odluka Četvrte konferencije.

Kongresom dominira upozoravanje na opasnost od fašizma i potreba obrane. On se stoga ne samo zalaže nego i traži praktične putove narodnog jedinstva i putove suradnje među narodima u toj borbi.

Kongres pravilno ocjenjuje opasnosti od rastućeg fašizma. Pravilno ocjenjuje i opasnosti u unutrašnjem razvoju u zemlji i zato traži i šire i nove saveznike u borbi protiv tih opasnosti. Zalaže se za jedinstvo svake nacije i za bratsku suradnju među nacijama u toj borbi. Time je definitivno raskrstio s pojmovima i shvaćanjima zadržanim od ranijeg revolucionarnog vala u našoj zemlji, vala iz godina kraja prvog svjetskog rata i godina neposredno nakon toga rata — pojmovima, shvaćanjima i parolama koje su u novoj promijenjenoj situaciji bili ostali još samo kamene dogme, uz pridržavanje kojih se Partija samo mogla pretvoriti u usku sektu sve više izoliranu od od narodnih masa pa i same radničke klase.

Rječnik Kongresa, njegovi dokumenti, program koji je dao i parole stubokom se razlikuju od ranijeg rječnika, programa i parola. Oni su izraz potreba toga vremena i izraz novog revolucionarnog vala koji se tih godina počeo ponovo nezadrživo širiti.

Kongres, naravno, ne bi trebalo svesti na »nacionalno pitanje« u Jugoslaviji i na usvajanje ispravnog lenjinističkog stava prema njemu u samoj Partiji. Time bismo samo umanjili značenje i Kongresa i partijske linije toga doba. Od onoga što je Kongres dao značajno je upravo to što je i nacionalno pitanje ispravno povezao sa zadacima radničkog progresivnog gibanja u svijetu. To je omogućilo izvanrednu jasnoću i u tom pitanju i dalo otvorenu i jasnu pretpostavku njegovog razvoja.

Pred perspektivom jačanja fašizma u Evropi, Kongres upozorava narode Jugoslavije i Hrvatske kako na životnu opasnost njihovog još dubljeg fašističkog porobljavanja, tako i na određene uspjehe u borbi protiv tada najotvorenijih agenata fašizma (Stojadinovićevog režima). On se ne zadovoljava samo tim upozorenjima nego zahtijeva da se Komunistička partija Hrvatske i radnička klasa praktički aktivno angažuju na mobilizaciji čitavog naroda na tom planu, daje upute kako za svakodnevni posao tako i na općem političkom planu. Kongres je jasan i u parolama na kojima se ta mobilizacija provodi. Traži angaživanje na dnevnim ekonomskim pitanjima radnih masa, na pitanjima demokratizacije zemlje, na pitanjima obrane od fašističke opasnosti izvana. Takav program, razumije se, omogućuje mnogo širu suradnju nego

svi dotadašnji programi. Šire se krugovi društva i nacije koji se mogu oko njega okupiti. Proglas zato i poziva čitavu naciju na jedinstvo.

Kongres pri tom i raspodjeljuje uloge. Uz priznanje određenih uspjeha (o čemu sam već govorio), odgovara na široko stvarana mišljenja o formiranju tog jedinstva, tj. nasuprot tvrdnji da se u okviru tadašnje Hrvatske seljačke stranke, Seljačko-demokratske koalicije i Udružene opozicije takvo jedinstvo ostvaruje, a da mu samostalna organizacija radničke klase samo šteti, on se izjašnjava za postojanje takve organizacije i određuje njenu ulogu u stvaranju tog jedinstva.

On stvara samostalni radnički pristup problemu nacionalnog (i društvenog — kako bismo mi danas kazali) jedinstva u tadašnjoj situaciji, definirajući pri tom uloge (i potencijalne uloge) tadašnjih klasa društva. Definirajući te uloge, otvara vrata mnogo široj suradnji Partije sa narodnim masama, njihovim organizacijama, ali i vrata Partiji da se distancira i povede borbu protiv slobode i izdaje na tom putu, a koje su bile na pomolu.

Ta linija Kongresa (kao i Kongresa KP Slovenije) bila je sastavnim dijelom izgradnje političke linije i linije praktičke akcije KPJ. Ta je linija učinila da je KPJ stvarno prestala biti običnom sekcijom Kominterne, običnim izvršiteljem zajedničkih (ili manje zajedničkih) odluka te organizacije i počela se pretvarati u samostalnu, modernu organizaciju radničke klase. U samostalnu organizaciju u tom smislu što je postala sposobna da donosi vlastite pravilne ocjene kako razvoja međunarodnih odnosa tako i odnosa u zemlji i da tako dade samostalan doprinos radničkom i progresivnom kretanju u svijetu. Tu je svoju osobinu KPJ potvrdila pravilno ocjenjujući i unutrašnje manevre reakcije u zemlji, i međunarodna zbivanja od toga doba pa sve da danas. Da sumarno nabrojim samo najvažnije: ocjena karaktera sporazum Cvetković-Maček, karaktera rata, pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, karaktera Simovićeve vlade, odnos prema hitlerovskom napadu na Jugoslaviju, mogućnosti i perspektive općeg narodnog ustanka nakon napada Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez, mogućnosti suradnje sa saveznicima, izgledi međunarodnog priznavanja nove Jugoslavije i njene nove društvene strukture, perspektive očuvanja tekovina socijalističke revolucije nakon razilaženja sa Staljinom i njegovog pritiska na zemlju, definiranje politike aktivne miroljubive koegzistencije, izgradnja shvaćanja položaja i uloge male socijalističke zemlje u današnjem svijetu itd.

Sve su ove ocjene praktična aktivnost Komunističke partije i kasnije Saveza komunista Jugoslavije, a s njom i Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Hrvatske, stavljaje i stavile Partiju u prve redove snaga progresa u svijetu, a u datim trenucima — kada je ona stvarno unosila nove momente u razvoj svijeta — činile je simbolom vremena. To su takvi momenti kao rušenje Trojnog pakta usprkos opasnosti rata, razmah narodnooslobodilačke borbe nakon izgubljenog rata, održavanje socijalizma uz potpunu izolaciju, politiku aktivne miroljubive koegzistencije — do sada. Mnoge su takve zadaće još pred nama.

Ti su događaji logičan nastavak one politike koja je u vrijeme Kongresa počela prožimati Partiju i koja ju je definitivno izvukla da ne bude privjesak u sastavu Kominterne kao i iz provincijalnih okvira politike u zemlji.

Na samom kongresu glavni je referent i glavna politička ličnost bio drug Tito. Kurs koji je Kongres usvojio bio je njegov kurs. To je bio kurs koji je Partija s ogromnim oduševljenjem primila, koji je odgovarao njenim shvaćanjima i koji je bio jasno formuliran i praktički vrlo određen.

Naravno, osnovna linija Kongresa, linija stvaranja Narodnog fronta, nije bila izum naše Partije ni druga Tita. Bila je to općeusvojena linija, proklamirana još 1935. godine na VII kongresu Kominterne. Ali način ostvarivanja te linije, njene praktične parole, a naročito kurs osposobljavanja Partije na njeno provođenje i daljnje razvijanje — bila je linija druga Tita. On je od Partije tražio da se očisti od frakcionaša i grupaša, da bude svakodnevno aktivna u borbi za interesa radnih masa, a ne sektaška grupa, i da se — učvrstivši se u narodnim masama — politički i materijalno osamostali. To je logičan nastavak njegove akcije na VIII konferenciji zagrebačke mjesne organizacije u 1928. godini, a učinilo je Partiju sposobnom da se snađe u svim onim presudnim momentima za njenu sudbinu i sudbinu naših naroda i da odigra onu ulogu koju je imala do danas. Drug Tito je dalje bio formulator i inicijator politike na tim presudnim tačkama. Time je zadužio ne samo našu Partiju, naše narode, radnički pokret u svijetu, nego i čovječanstvo.

Centralni komitet, odnosno rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, koje je drug Tito formirao u tim danima, tj. nešto poslije našeg Osnivačkog kongresa, ostalo je praktički isto sve do Petog kongresa, održanog 1948. godine, a faktički s nebitnim promjenama, i znatno dulje.

S Centralnim komitetom Komunističke partije Hrvatske, izabranim na Osnivačkom kongresu, nije bilo tako. Mada je sama Komunistička partija Hrvatske s velikim oduševljenjem i razumijevanjem usvojila liniju svog Osnivačkog kongresa, ustanovljavanje adekvatnog rukovodstva, bio je ne baš brz i lagan proces. Onaj Centralni komitet, koji je Kongres izabrao, bacio se odmah na posao popularizacije kongresnih odluka. Nikada do tada komunisti nisu tako osvajali masovne organizacije radnog svijeta, imali toliko utjecaja na organizacije sindikata, različite stručne organizacije, organizacije seljaka itd. Utjecaj se širio na gradske i seoske organizacije opozicionih partija i organizacije pod njihovim utjecajem. Radeći na tom poslu sam Centralni komitet zapostavio je najprije organizacione principe Partije i zapustio njeno jačanje, te je sve češće padao pod utjecaj građanskih opozicionih partija i nacionalističkih elemenata i u mnogim važnim političkim pitanjima uzimao njihove stavove. Odlukom Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije bio je smijenjen i postavljen novi. Prva konferencija KPH, održana septembra 1940. godine, odobrila je to smjenjivanje i dala detaljnu javnu kritiku političkih organizacionih grešaka Centralnom komitetu. Osnovnu je pažnju posvetila oslobađanju Partije i radničke klase od utjecaja građanskih elemenata i izgradnji vlastite organizacije. Konstatirala je, međutim, da je KPH ipak uspjela postati najvećom organizacijom u KPJ.

Osim nedovoljnog shvaćanja linije od strane prvog CK KPH, formiranje adekvatnog rukovodstva priječila su česta hapšenja i policijski progoni velikog broja drugova, pri čemu i niza članova Centralnog Komiteta.

Bez takve javne kritike i velikog truda na ispravljanju grešaka teško bi se KPH bila ispravno orijentirala u onim sudbonosnim danima prije fašisti-

čkog napada na Jugoslaviju, u samom ratu i uspostavljanju bratstva i jedinstva tokom rata.

U toj se kritici i u pomaganju da se pronađu ispravni revolucionarni putovi svesrdno i mnogo angažirao drug Tito. On je sudjelovao na nizu savjetovanja, razgovarao s nizom partijskih i političkih ljudi, rukovodio pripremama konferencije itd.

U tom se radu angažiralo neposredno više drugova članova CK KPJ, ili drugova koje je on odredio. Treba naročito istaći dugotrajnu i kontinuiranu pomoć druga Kardelja, Mihe Marinka (za vrijeme rata) Vlade Popovića, kao i mnogih drugih (naročito na radu u Dalmaciji, koja se organizacija na Kongresu po prvi put ujedinila s organizacijom ostalog dijela Hrvatske).

Ova ispravljana i ispravljena linija imala je velikog uspjeha. Ona je već pred rat bila ne samo politički prisutna kao jedina ozbiljna snaga koje se režim bojao, nego je faktički iz dana u dan sve više odnosila pobjede i u svojoj osnovi do te mjere pobijedila, da je ne samo bilo moguće održati demonstracije 27. marta nego je i usprkos stvaranja »Nezavisne Države Hrvatske« bila moguća i realistična politika oružanog ustanka. Ona se odrazila u relativno brzom podizanju u oružanu borbu gotovo cjelokupnog srpskog stanovništva, te stalnom i kontinuiranom mobilizacijom hrvatskog. Kod toga su Hrvatsko Primorje i Dalmacija (s najmanjim buržoaskim utjecajem na narodne mase) igrali izuzetnu ulogu. Možemo lako konstatirati da je do 1943. i 1944. godine KPH upornim radom uspjela gotovo u svako selo unijeti ne samo svoj program, nego i konkretnu odluku na koju će se stranu opredijeliti s oružjem u ruci. Za stare partije tu nije bilo mjesta. I sami smo bili iznenađeni koliko je splasnuo onaj predratni i toliko očekivani utjecaj Mačeka i sličnih.

Društvene klase, nacija i socijalizam
Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 44—50.

B
Socijalistička revolucija i narodnooslobodilačka borba

U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije

Josip Broz Tito

Bilo bi suviše neskromno i nepravilno misliti da sadržina ovoga članka može i približno odgovoriti na pitanje koje je postavljeno u naslovu. Ne! Zbivanja u toku oslobodilačkog rata i rezultati tih zbivanja toliko su komplicirani i bogati po svojoj sadržini, po izvjesnoj originalnosti — da je potrebna duboka analiza i naučna obrada da bi ih se mogli pravilno i svestrano osvijetliti. U ovom članku čini se samo prvi korak, daje se samo izvjesni pravac, odnosno — daje se samo nekoliko karakterističnih primjera specifičnosti tog zbivanja.

Mnogi ljudi sa strane, iz drugih zemalja, čak i neki ljevičari koji su prema našoj zemlji prijateljski nastrojeni, objašnjavali su, i još danas žele objasniti ne samo herojsku Narodnooslobodilačku borbu, već i revolucionarni probražaj, odnosno vanredne uspjehe u stvaranju nove Jugoslavije, novog društvenog uređenja, kao i uspjehe u izgradnji naše zemlje, nekim sretnim okolnostima, slučajnostima itd. Za opći narodni ustanak i uspjeh Narodno-oslobodilačke borbe uzimani su potpuno besmisleni argumenti, kao na pr.: visoka brda, šume, nacionalna neravnopravnost, koja je postojala u staroj Jugoslaviji, pa čak i neka fatalistička shvatanja našeg naroda prema životu i smrti, svojstvena primitivnim narodima. Razumije se, sve je to netačno, besmisleno i uvredljivo. Takvi argumenti vrijeđaju naše narode, jer se takvim argumentima hoće prikazati ustanak naroda Jugoslavije kao neka nesvjesna spontanost, neki očajnički korak koji graniči s avanturom i samoubojstvom, a ne kao rezultat visoke svijesti i pune spoznaje naroda Jugoslavije sve težine te borbe i žrtava u borbi koju je preduzeo. Dalje, zaboravlja se ili hotimično previđa ona beskrajna mržnja kojom su narodi Jugoslavije bili zadojeni prema fašističkim okupatorima koji su provalili u zemlju i porobili je, zaboravlja se tradicionalna ljubav naših naroda prema slobodi i nezavisnosti za koju su i naši preci vjekovima lili svoju krv i žrtvovali, ako je bilo potrebno, sve što im je bilo najdraže. Zaboravlja se, pa čak i potcjenuje onaj najvažniji faktor

koji je ne samo omogućio ustanak, već mu je osigurao i uspjeh, a to je: *organiziranost ustanka i pravilno vođenje njime, — što je zasluga Komunističke partije Jugoslavije, njezinih kadrova, koji su u najtežim danima historije naših naroda ostali do samoodricanja vjerni svome narodu, i prvi u borbi, sa oružjem u ruci dali herojske primjere te vjernosti.* Treba da se zna i to da su naši narodi od prvih dana svoje teške borbe duboko vjerovali u nepobjedivost velike socijalističke zemlje — Sovjetskog Saveza, i bez predomišljanja stali na njegovu stranu, doprinašajući svoj dio u borbi protiv zajedničkih neprijatelja.

Jugoslavija se ne sastoji samo iz brda i šuma, a ustanak je buknuo u čitavoj zemlji, — isto tako u ravnom Sremu, kao i u brdovitoj Bosni i drugdje. Naši su narodi pošli u borbu baš zbog toga što vole život, što vole slobodu. Naša omladina nije pošla u borbu zato što mrzi život, već zato što je voljela život, što je vjerovala u bolji i sretniji život, u sretniju budućnost. Nacionalna neravnopravnost, mržnja i netrpeljivost koja je postojala u staroj Jugoslaviji krivnjom njenih upravljača, nije mogla biti pogonska snaga toga ustanka, već naprotiv — ona je bila iskorištavana od okupatora, za lakše porobljavanje naroda Jugoslavije. Okupatori su rascjepkali Jugoslaviju, iz jednog dijela su stvorili ustašku državu NDH, jedan veliki dio je bio pod talijanskom okupacijom, jedan dio pod okupacijom bugarskih i mađarskih fašista, a sve skupa pod vrhovnom okupacijom Nijemaca, koji su pravili planove za međusobno istrebljenje naših naroda, za stvaranje životnog prostora tzv. višoj rasi. Trebalo je mnogo upornosti dok se ubijedilo sve nacionalnosti u to da je jedino u Narodnooslobodilačkoj borbi, u borbi protiv okupatora i domaće izdajničke reakcije moguće izvojevati sva nacionalna prava i to tako da se stvori nova Jugoslavija, bez starih upravljača, na sasvim novim temeljima. Istina, tada kada su se svi narodi Jugoslavije ubijedili u ispravnost te linije koju je pred mase postavila Komunistička partija Jugoslavije — postalo je i nacionalno pitanje jedna od snažnih poluga u oslobodilačkoj borbi. Komunistička partija Jugoslavije, samo blagodareći svojoj pravilnoj liniji po nacionalnom pitanju, koju je uporno vodila kako do rata tako i u vrijeme rata, zatim upornoj borbi protiv šovinizma i nacionalne netrpeljivosti, a za bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije — uspjela je savladati taj negativni faktor, uspjela je spriječiti daljnje međusobno istrebljenje i sijanje nacionalne mržnje, uspjela je onemogućiti okupatore da pomoću domaćih izdajnika zauvijek razjedine naše narode, uspjela je ostvariti krvlju zapečaćeno bratstvo koje danas predstavlja jedan od najjačih stubova nove Federativne Narodne Republike Jugoslavije. To nije bio lak posao. Tu je trebalo postupati vrlo taktički, vrlo smišljeno; trebalo je mnogo strpljivosti, mnogo samoprijegora i mnogo upornosti svakog pojedinog borca dok se to postiglo. Baš to bratstvo i jedinstvo, koje je postignuto sa toliko napora i žrtava u toku rata, predstavlja jednu od najvećih tekovina naše Narodnooslobodilačke borbe. Prema tome, vidi se sva besmislenost tvrđenja da je nacionalna neravnopravnost u Jugoslaviji i međusobna mržnja, koja je bila raspirivana kako od prijašnjih režima tako i od okupatora, imala pozitivno dejstvo na uspjeh ustanka naroda Jugoslavije. Naprotiv, ta nacionalna mržnja bila je veliko zlo, pro-

tiv koga su se narodi morali u toku rata isto tako uporno boriti kao i protiv svih ostalih neprijatelja.

U čemu je bila specifičnost oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije?

Prvo, uslijed kukavičluka, nesposobnosti i izdajstva višeg vojnog rukovodstva, došlo je do toga da je poslije par dana slabog otpora jugoslovenska armija kapitulirala, ljudstvo većim dijelom otjerano u zarobljeništvo, a cjelokupno naoružanje i drugi vojni materijal pali su u ruke okupatora. Dakle, narod je izdajstvom vojnih i državnih rukovodilaca ostao bez svoje armije, ostao je bez oružja, licem u lice protiv najvećih neprijatelja naših naroda, koji su došli ne samo da ga porobe nego i istrijebe.

Drugo, državni aparat se raspao, a vlada na čelu sa kraljem pobjegla je u inostranstvo prepustivši porobljenu zemlju svojoj sudbini.

Treće, prepušteni sami sebi, bez armije, bez naoružanja, bez vojnih magacina za snabdjevanje, bez generala i oficira (sa vrlo malom iznimkom) — narodi Jugoslavije ustali su pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije na oružanu borbu protiv okupatora, osvajajući golim rukama oružje od neprijatelja i borili se na život i smrt za svoju slobodu i nezavisnost.

Četvrto, uoči oružane borbe naroda protiv okupatora nije bilo nikakve koalicije sa drugim partijama, jer su mnogi vođe drugih partija stupili u službu okupatora, a drugi su se pasivizirali i čekali što će biti. To je bilo u svim oblastima Jugoslavije (osim u Sloveniji gdje je stvorena OF), narod je na poziv Komunističke partije pošao u borbu bez razlike na partijsku, nacionalnu ili vjersku pripadnost.

Peto, u procesu borbe razvijala se i zakaljivala nova narodna armija, čije su jezgro sačinjavali prvi partizanski odredi i na čije su čelo došli dovi oficiri, koji su proizašli iz naroda i školovali se na bojnom polju u neprekidnim krvavim borbama na život i smrt.

Šesto, borba, kako partizanskih odreda, tako i nove narodne armije (čija je prva brigada već bila formirana decembra 1941. godine na osnovima regularne vojne jedinice, a poslije čega su bile brzo formirane sve nove i nove brigade i divizije, tako da je već 1942. godine postojala snažna Narodnooslobodilačka vojska) — nije imala epizodičan karakter. Ne, to je bio jedan permanentni rat, krvavi rat sa svim njegovim posljedicama, rat do istrebljenja — protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je bio općenarodni rat, ali dobro organiziran, vođen iz jednog centra, iz Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama, koje su bile uslovljene postojanjem slobodnih teritorija i formiranjem velikih vojnih jedinica, divizija i korpusa.

Sedmo, bez obzira na ogromnu brojčanu i tehničku nadmoćnost neprijatelja, bez obzira na to što je taj oslobodilački rat bio vođen na prostoriji čitave Jugoslavije i Julijske Krajine sa mnogo slabijim tehničkim sredstvima nego što ih je imao neprijatelj, ipak neprijatelju nije uspjelo kroz čitavi period rata nigdje da uništi narodne snage. Naprotiv, te su snage obično poslije teških borbi postajale sve jače i jače.

Osmo, bez obzira na vanredno krvavu borbu koja je bila beskompromisna i iziskivala ogromne žrtve u ljudstvu i narodnom dobru, ipak se narod nigdje nije dao pokolebati niti je odustao od borbe. Naprotiv, ogromne žrtve u ljudstvu i u materijalu (često su čitave oblasti i sva narodna imovina bili uništavani) još više su izazivali riješenost i upornost da se izdrži do kraja.

Deveto, narodi Jugoslavije nisu vodili borbu samo protiv okupatora, već i protiv njihovih saveznika, domaćih izdajnika, — bandi Pavelića, Nedića, Rupnika i Draže Mihailovića. I uprkos ujedinjenih snaga okupatora i domaćih izdajnika, naši su narodi ipak pobijedili u svojoj velikoj borbi.

Eto, u tome je specifičnost oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, u tome je njezina veličina. Takve borbe nije bilo ni u jednoj drugoj okupiranoj zemlji u Evropi i na nju su naši narodi s pravom ponosni.

U toku oslobodilačkog rata rađala se i konačno je i stvorena država novoga tipa. Država sa sasma drukčijim društvenim uređenjem no što ga je imala stara Jugoslavija, — uređenjem mnogo boljim i pravednijim za najšire narodne mase. Stvorena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Republika umjesto stare nesposobne monarhije. Država sa pravilno riješenim nacionalnim pitanjem, na novim demokratskim načelima, sa novom socijalnom i ekonomskom strukturom. Kako se moglo to dogoditi, kad je opće poznato da se takvi krupni preobražaji mogu postignuti obično samo revolucijom, otvorenom borbom protiv onih koji drže vlast u rukama mimo volje naroda?

Eto, u tome i jeste specifičnost stvaranja i razvitka nove Jugoslavije.

Nova Jugoslavija je stvorena u procesu oslobodilačke borbe, na ruševinama stare Jugoslavije čiji se državni aparat raspao čim je zemlja bila okupirana. Strašna tragedija koja je pogodila naše narode sa okupacijom i izdajom reakcionarnih vladajućih klika — otvorila je svim rodoljubima oči. Zbog izdaje i kukavičluka bivših vladajućih klika, zbog protunarodne politike bivših režima, narodi Jugoslavije zamrzili su ono staro i čvrsto riješili da se ono nikad više ne vrati. Samo time se može objasniti činjenica da su naši narodi vodili tako beskompromisnu borbu protiv domaćih izdajnika kao što je bio Draža Mihailović, koji je sarađivao sa okupatorima u prvom redu zbog toga što je htio da se povrati stari režim, režim nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja. Saradnja Nedića, Mihailovića, Rupnika i nečuvenog zločinca Pavelića sa okupatorima, — sve je to također otvorilo oči najširim masama naroda. Narodu je postajalo sve jasnije da je reakcija spremna da služi i đavolu samo da zaštiti svoje interese i obezbijedi svoju vladavinu nad narodima, tj. — da povrati stari poredak. Prema tome, nije bilo dovoljno pozvati samo narod u borbu protiv okupatora, pod tako teškim uslovima već se moralo u isto vrijeme dati narodu i perspektivu za bolju budućnost. Moralo se odmah pristupiti ostvarenju preduslova za tu bolju budućnost, radi koje je narod uglavnom i mogao da izdrži takva teška iskušenja u toku rata. Samo poziv da se ide u borbu protiv okupatora, a istovremeno ne dati narodu razumjeti da će se tom borbom ujedno postići nešto novo,

mnogo bolje, da se više neće vratiti staro, — tako ne bi bilo moguće pokrenuti sve narode u tu borbu, niti tako široke mase naroda zainteresirati za nju, niti bi se moglo u njoj izdržati do kraja, tj. pobijediti.

Prema tome, mi smo morali odmah u početku te borbe, tj. još 1941. godine odbaciti stare forme vlasti, kako u selu tako i u gradu, i početi odmah stvarati nove organe vlasti, koje smo nazvali zbog njihovog karaktera — narodno-oslobodilački odbori. Ti odbori po svim svojim osobinama predstavljaju vlast novog karaktera, najdemokratskiju poslije organa vlasti u Sovjetskom Savezu. Da smo time pogodili želje naroda vidjelo se po tome, što je narod odmah počeo stvarati takve odbore ne samo svugdje na oslobođenoj teritoriji, već i na neoslobođenoj, kako u gradovima tako i u selima.

Dakle, to su bile klice nove države, koja je postepeno nicala u procesu oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Ne slučajno i spontano, već temeljito pripremljeno, smišljeno i organizirano, ne bez teškoća i ne bez borbe i krvi, već sa mnogo teškoća i u krvavoj borbi protiv domaćih izdajnika, koji su vodili na strani okupatora beskompromisan rat protiv naroda, da bi onemogućili stvaranje nove narodne države i obezbijedili stari poredak.

Baš u toj dvostrukosti oružane borbe — borbe protiv okupatora i borbe protiv domaće izdajničke reakcije, koja je sarađivala sa okupatorom — i jeste specifičan karakter puta ka stvaranju nove države. Ali to je revolucionaran put, koji još nije dovršen, jer ima još neprijatelja naše nove države, koji ne miruju, ima još reakcionara koji sanjaju za starim, za promjenom postojećeg stanja u našoj zemlji. Neki od tih reakcionara maskiraju se demokratskim ruhom. Svi ti reakcionari polažu svoje nade u međunarodnu reakciju, oni očekuju intervenciju iz vana, iako bi im trebalo biti iz historije poznato da su obično takve intervencije bile bezuspješne, bez obzira na to što su često bile vrlo krvave. Neka se samo sjete Francuske revolucije i najnovije proleterske revolucije u Rusiji, i odmah će vidjeti da narodi koji su stvarali novi bolji poredak ni po cijenu najvećih žrtava nisu dozvoljavali da se točak historije okrene natrag. Zbog tih svojih nada i naša reakcija služi interesima međunarodne reakcije, koja je neprijateljski raspoložena prema novoj Jugoslaviji. Ta naša reakcija radi protiv interesa naroda svoje zemlje radi svojih ličnih interesa, iako to prikriva raznim frazama, kao što su: briga za seljaštvo, sloboda od straha, demokratija itd.

Razumije se, da su te nade naše reakcije jalove, jer se one neće nikad ostvariti. Narod koji je izvojevao ove velike tekovine znaće da ih i sačuva. Mi smo zato tu — da pokrećemo točak historije naprijed, a ne da dozvolimo da ga reakcija pokrene natrag.

Kako to da su tako široke mase naroda, bez obzira na partijsku, nacionalnu i vjersku pripadnost, bile a i danas su, tako jedinstvene protiv domaće reakcije? Kako se moglo dogoditi da su pripadnici drugih partija poslušali poziv Komunističke partije na borbu, a ne sirenski glas svojih reakcionarnih vođa da se čeka sa borbom? To je zbog toga što je kod širokih narodnih masa Jugoslavije bila *visoko razvijena pozitivna nacionalna svijest;* to je zbog toga što su široke narodne mase u Jugoslaviji bile i jesu rodoljubive, slobodoljubive i progresivne, — one su brzo shvatile svu ozbiljnost historijskih zbi-

vanja; to je zbog toga što su se naši narodi uvjerili na djelu u anacionalnost domaće reakcije, bez obzira kojoj bi ona nacionalnosti pripadala; to je zbog toga, što su se narodne mase uvjerile na djelu da izdaja domaće reakcije nije imala samo karakter borbe protiv komunista, kako su obično tvrdili ti izdajnici, već da je ta izdaja imala karakter borbe protiv čitavog naroda, borbe protiv ostvarenja težnji naroda, koje je on ipak ostvario; to je zbog toga, što je narod već odavna na svojim leđima osjetio blagodati kvazidemokracije, koju još i danas uporno preporučuju narodu razni Groli, Mačeci, Dragoljubi, Šuteji i mnogi drugi, po uputstvima reakcije iz inostranstva.

Za razvitak i učvršćenje nove republike Jugoslavije ima veliki značaj ta činjenica što je u ratu, u procesu oslobodilačke borbe stvoren jedan snažan, nesalomljiv savez masa, pravi narodni savez.

U toku Narodno-oslobodilačke borbe bilo je iskovano nesalomljivo jedinstvo naroda, koje je nazvano Narodnim frontom. To je ne samo savez radnika i seljaka, to je nešto više. To je savez svih rodoljuba, svih progresivnih ljudi naše zemlje, svih onih koji su krenuli novim putem za izgradnju i učvršćenje nove Jugoslavije. To jeste i treba da ostane savez radnog naroda: radnika, seljaka, narodne inteligencije, i ostalih radnih građana naše zemlje. Bilo bi nepravilno i štetno sužavati taj savez, koji predstavlja snažan temelj naše mlade Republike. Ne sužavanje putem sektaškog shvatanja u radu u masama, koje ponekad čine čak i čestiti i zaslužni rukovodioci, već proširivanje i neumorno učvršćivanje toga saveza. Eto, to je dužnost svih rukovodilaca, ma na kojim se položaju oni nalazili, bilo u državnim ili privrednim organima, bilo u frontovskim ili bilo kojim drugim organizacijama.

Iz gore navedenih činjenica može se vidjeti, da je baš blagodareći mobilizaciji svih rodoljubivih snaga, blagodareći neumornom proširivanju i učvršćivanju fronta otpora, bilo moguće savladati i najveće teškoće u toku ovoga rata. To što je važilo u ratu, isto toliko, ako ne više — važi i u mirnoj izgradnji naše zemlje.

Na kraju bih htio dodati još i to: U Narodnooslobodilačkoj borbi i rezultatima te borbe postoje elementi historijske zakonitosti u razvitku društva, koju su otkrili naši veliki učitelji K. Marx i F. Engels, koju su teoretski obogatili, produbili i primijenili na djelu naši veliki učitelji V. I. Lenjin i J. V. Staljin. Ta historijska zakonitost imala je i ima u svome razvoju kod nas u Jugoslaviji, do izvjesnog stepena, nove *forme* koje su u toku rata bile uslovljene novim karakterom rata i novim *posljedicama* toga rata, *koje su uslovljene* skoro tridesetgodišnjim postojanjem velike socijalističke zemlje — Sovjetskog Saveza sa njegovim ogromnim svestranim napretkom. Prema tome — specifičan karakter razvoja i rezultati toga razvoja kod nas ne protivrječe nauci marksizma-lenjinizma, naprotiv oni se potpuno slažu sa tom naukom. Ovo nam u isto vrijeme još jedanput potvrđuje svu genijalnost naših velikih učitelja, koji su nas uvijek učili da marksizam-lenjinizam nije dogma, već rukovodstvo za akciju.

Samo takvo shvatanje je pravilno i njime mora da se rukovode naši kadrovi u svome radu u masama i svugdje gdje bi se oni nalazili. Ako ćemo

tako posmatrati stvari, onda nema opasnosti da će se pojedini rukovodioci izolirati od masa, nego, naprotiv, oni će se na taj način čvrsto povezati sa njima. Takvo shvatanje i rad u tome duhu pretvoriće naše rukovodioce-komuniste u čvrste karike, koje će taj veliki savez naroda, savez novoga tipa, učiniti još monolitnijim, nesalomljivim.

Komunist, Organ Centralnog komiteta KPJ, broj 1, oktobar 1946, str. 1—9.

Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe

Josip Broz Tito

Htio bih da ovaj članak, namijenjen najširim masama naroda, doprinese lakšem shvatanju ogromnog značaja što ga za sve narode Jugoslavije ima ova velika i pravedna današnja borba, koju već devetnaest mjeseci vode najbolji sinovi naših naroda. Htio bih da svi oni koji se boje za svoju sudbinu i strahuju pred budućnošću, uvide da postoji jedino moguć, iako trnovit put ka boljoj njihovoj budućnosti, ka slobodi i ravnopravnosti, a to je: Narodnooslobodilačka borba, učešće u toj borbi u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Niko danas ne treba da se osjeća usamljen, da se boji raznih prijetnji onih koji su u prošlosti počinili toliko zločina nad našim narodima i nad čitavom našom zemljom, tako da danas nemaju prava ni u čije ime govoriti. Bratstvo i borbeno jedinstvo, koje se kuje u ovoj teškoj Oslobodilačkoj borbi iz krvi najboljih sinova naših naroda, daje jasnu perspektivu — sloboda i nezavisnost naših naroda biće zaista izvojevane; u Jugoslaviji ne smije više biti nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja.

Izgleda da ono što je danas jasno naprednom čovjeku — antifašisti i rodoljubu, ne samo u našoj zemlji već i u svim zemljama svijeta gdje se bije boj protiv osovinskih fašističkih osvajača — nikako neće da bude jasno jugoslovenskim izbjegličkim vlastodršcima u Londonu. Njima nikako nije jasno:

Prvo, da ovaj rat nije jednak prošlom svjetskom imperijalističkom ratu, već da je otadžbinski, oslobodilački rat — pravedni rat;

Drugo, da skoro u svim porobljenim zemljama, a napose u Jugoslaviji, taj rat protiv okupatora ne vode razni generali, ministri itd., već sam narod, bez i protiv volje tih generala, oficira i druge izdajničke gospode;

Treće, da u ovom oslobodilačkom ratu učestvuje Sovjetski Savez, koji nosi devedeset procenata težine rata na svojim leđima, i da neće dozvoliti da plodove džinovske borbe, koju vodi, poberu razni izdajnici i reakcionari, da bi ponovo mogli ugnjetavati druge narode i kovati planove o novim ratovima;

Četvrto, da je baš nacionalno ugnjetavanje i neravnopravnost u mnogim zemljama omogućila fašističkim osvajačima da lako porobe dotične zemlje.

Peto, da Atlantska povelja ne znači proširivanje granica na račun drugih naroda, ne znači porobljavanje i ugnjetavanje drugih naroda, već treba da znači slobodno samoopredjeljenje naroda — jer u povelji stoji da će poslije pobjede nad fašističkim osvajačima narodi moći sami da riješe svoju sudbinu.

Do Atlantske povelje došlo je na osnovu gorkog iskustva sa Versajskim mirom, koji je, naročito za narode Jugoslavije, imao katastrofalne posljedice. Versajski mir je rodio i ovaj osvajački fašističko-imperijalistički rat, najstrašniji rat koji poznaje historija čovječanstva.

Eto, to neće da razumiju izbjeglička gospoda u Londonu i zato njihov Draža Mihailović sarađuje, zajedno sa svojom četničkom bratijom, sa okupatorima; zato oni ni jednom riječju ne spominju potrebu rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, već, naprotiv, otvoreno prijete drugim narodima i kuju planove o proširivanju granica i o velikosrpskoj hegemoniji. Današnji postupak Draže Mihailovića sa muslimanima, Hrvatima itd., potpuno razotkriva te njihove planove.

Rođena na Krfu, u Londonu i Parizu, versajska Jugoslavija je postala najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi. Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili su potčinjeni narodi, neravnopravni državljani Jugoslavije. Makedonci, Arnauti i drugi bili su porobljeni i podvrgnuti istrebljivanju. Muslimani, njemačka i mađarska manjina služili su kao moneta za potkusurivanje ili kao instrument u borbi protiv Hrvata i drugih naroda Jugoslavije.

Jedna brojčano neznatna manjina velikosrpskih hegemonista, nenasita u svojoj pohlepi za bogaćenjem, na čelu sa kraljem, vladala je dvadeset i dvije godine Jugoslavijom, stvarala je režim žandarma, režim glavnjaća, režim socijalnog i nacionalnog bespravlja. Na svaki opravdani zahtjev ugnjetenih naroda Jugoslavije za ravnopravnošću, odgovarala su ta gospoda: »mi smo se borili na Solunskom frontu«, »mi smo oslobodili ovu zemlju«, »mi smo prolivali krv na Kajmakčalanu«! Ovu bezočnu laž upotrebljavala su ova gospoda vlastodršci, razni špekulanti, ratni bogataši i korupcionaši, oskvrnjujući na taj način svijetle grobove pravih srpskih junaka-seljaka, koji su ginuli s dubokom vjerom da svoje živote daju za slobodu i sreću budućnost srpskog naroda. S druge strane, razni frankovci, današnji ustaše i njima slični, pripisivali su zločinački rad velikosrpske hegemonističke klike čitavom srpskom narodu, stvarajući na taj način mržnju kod hrvatskog i drugih naroda prema bratskom srpskom narodu. Srpski narod ne samo što nije imao ničeg zajedničkog sa takvom zločinačkom nacionalnom politikom svoje gospode, već je i on kroz čitave dvadeset i dvije godine bio isto tako izrabljivan i podvrgnut žandarmskoj samovolji kao i ostali narodi Jugoslavije. Štaviše, on je uvidio da je prevaren i da su stotine hiljada žrtava koje je dao u prošlom ratu bile uzaludne, da su plodove njegove herojske borbe prisvojili oni koji su za vrijeme rata sjedjeli po francuskim, londonskim, švicarskim kafanama i rivijerama. Srpski narod je s bolom primio uvrede i neopravdane optužbe da je sukrivac svojih izroda za nacionalno ugnjetavanje ostalih naroda Jugoslavije.

Nacionalna politika velikosrpske hegemonističke klike bila je:

1) Korumpiranje najreakcionarnijih elemenata Hrvata, Slovenaca, muslimana itd., iskorišćavajući ih za unutrašnje razbijanje naroda koji su se borili za svoju ravnopravnost;

2) Podmićivanje vrhova slovenačkih, muslimanskih i džemijetskih partija i držanje, pomoću njih, u potčinjenosti hrvatskoga naroda. Drugim riječima, to je značilo iskorišćavanje jednog naroda protiv drugoga, to je značilo sistematsko razjedinjavanje naroda Jugoslavije, značilo je sijanje mržnje i produbljivanje jaza među bratskim narodima Jugoslavije. To je značilo razjedinjavanje, a ne ujedinjenje naroda Jugoslavije u jednu bratsku ravnopravnu državnu zajednicu.

Uporno i grubo brbljanje hegemonističke klike da su Srbi, Hrvati i Slovenci samo plemena jednog te istog naroda imalo je za cilj srbizaciju Hrvata i Slovenaca. Jugoslavija je bila samo maska za tu srbizaciju, koja se potpuno razotkrila u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i Pere Živkovića.

Hrvati, kao najsnažnija nacionalna individualnost među ostalim ugnjetenim narodima Jugoslavije, davali su i najžešći otpor protiv takve velikosrpske nacionalne politike. Ali, razumije se, taj otpor nije mogao dati one rezultate koje je hrvatski narod očekivao. Prvo — zbog toga što su na čelu Hrvatske stranke stajala gospoda koja su rješenje nacionalnog pitanja Hrvata posmatrala sa stanovišta podjele vlasti između njih i velikosrpske gospode, podjele interesnih sfera. Drugo — zbog toga što su ta hrvatska gospoda kanalizirala borbu hrvatskoga naroda u pravcu borbe protiv čitavog srpskog naroda, a ne samo protiv velikosrpskih hegemonista, što su sijali mržnju protiv Srba isto onako kao što su sijala velikosrpska gospoda protiv hrvatskog naroda. Treće — zbog toga što su gospoda iz vodstva HSS ignorirala rješavanje nacionalnog pitanja ostalih naroda, kao npr. Slovenaca, Makedonaca itd. Na taj način, borba hrvatskog naroda ostala je izolirana, ne samo od srpskog naroda već i od ostalih naroda Jugoslavije. Ostali ugnjeteni narodi Jugoslavije s pravom su gledali u težnjama Hrvata velikohrvatsku tendenciju, tendenciju ugnjetavanja drugih, kao što je to činila i velikosrpska hegemonistička klika. Na koncu — zbog toga što su i velikosrpska i hrvatska gospoda iz HSS smatrala da će jednim običnim sporazumom o podjeli vlasti skinuti s dnevnog reda nacionalno pitanje svih naroda Jugoslavije.

Do čega je dovela takva nacionalna politika jugoslavenskih vlastodržaca? Na ovo pitanje daje najjasniji odgovor katastrofa Jugoslavije u aprilu mjesecu 1941. godine, kada je zemlja porobljena od osovinskih fašističkih osvajača.

Za dvadeset i dvije godine velikosrpska hegemonistička klika oslanja se u svojoj protivnarodnoj politici na one koji su kumovali stvaranju versajske Jugoslavije, oslanja se, uglavnom, na francusku reakciju, kao i na englesku. No čim je truli versajski sistem Evrope omogućio da se promijeni ravnoteža evropskih imperijalističkih sila u korist osovinskih fašističkih država, velikorpska reakcionarna hegemonistička klika orijentisala se prema osovini Rim-Berlin, samo da bi sačuvala svoju hegemoniju i držala u potčinjenosti ostale narode Jugoslavije. Slučaj Stojadinovića, Jevtića, Cvetkovića i drugih to najbolje potvrđuje.

Međutim, bilo bi nepravilno optuživati samo te reakcionarne ličnosti za takvu protivnarodnu politiku. Ne, takvim putem išla su i gospoda slovenački reakcionari, na čelu sa Koroščem, Natlačenom, Krekom i drugima; takvim putem išla su i gospoda reakcionari iz vodstva HSS na čelu sa Mačekom, Krnjevićem, Pernarom i drugima; takvim putem išli su reakcionarni vrhovi raznih partija drugih naroda Jugoslavije.

Vjerna svojim načelima da svaki narod ima pravo da odlučuje o svojoj sudbini, Komunistička partija, za čitavo vrijeme opstanka Jugoslavije, sta-

jala je neprekidno u borbi protiv takve nacionalne politike velikosrpskih hegemonista. Komunistička partija Jugoslavije ustala je najodlučnije protiv ugnjetavanja Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Arnauta i drugih. Baš zbog toga se sav bijes velikosrpske hegemonističke gospode iskaljivao na našu Komunističku partiju. Zbog toga su se kroz dvadeset i dvije godine punile jugoslavenske glavnjače najboljim komunističkim borcima, zbog toga nas i danas londonska izbjeglička gospoda i njihovi agenti u zemlji mrze neodoljivom mržnjom, zbog toga — jer znaju da je nacionalna sloboda i ravnopravnost naroda Jugoslavije najveća zapreka za njihove sebične ciljeve, za njihovu pljačku i izrabljivanje.

Njemački i talijanski fašistički osvajači znali su u punoj mjeri iskoristiti nacionalne suprotnosti u svakoj zemlji, pa i kod nas u Jugoslaviji. U Čehoslovačkoj su svim silama raspirivali mržnju između Čeha i Slovaka, raspirujući kod slovačkih reakcionara težnju za tobožnjom nezavisnošću i otcjepljenjem. Na taj način su njemački fašisti uspjeli da bez borbe raskomadaju Čehoslovačku i porobe je.

U Jugoslaviji su njemački i talijanski fašisti na najnevjerojatniji način žonglirali, samo da bi što bolje iskoristili nacionalne suprotnosti i oslabili zemlju. S jedne strane, uzeli su Pavelića i njegove malobrojne ustaške bande pod zaštitu, godinama ih hranili i omogućavali im da u Jugoslaviji organiziraju razne atentate u vozovima itd., a s druge strane — do neba su hvalili u svojim novinama i na banketima veliku državničku »mudrost« Stojadinovića i njegovih nasljednika, zbog njihove »mudre i odlučne unutrašnje i vanjske politike«. Čas su hvalili Srbe što znaju imati čvrstu ruku i ne popustiti, čas su podjarivali Hrvate da ne popuste, da imaju prava na ono što traže itd. Njihov cilj je bio da po svaku cijenu razbiju i oslabe zemlju iznutra i onda je porobe. U tome su fašistički osvajači i uspjeli. Pomoglo im je i to što su našli u svakom narodu u Jugoslaviji dovoljno izdajnika, koji su ih poduprli. Fašističko rješavanje nacionalnog pitanja jeste: naći u svakoj zemlji jednog ili nekoliko Kvislinga, već prema tome, koliko ima nacionalnosti, sastaviti marionetsku vladu, ekonomski i politički potpuno podjarmiti zemlju i takvu je proglasiti »slobodnom« i saveznicom u takozvanom novom evropskom poretku.

Šta predstavlja danas Pavelić i njegova ustaška banda u Hrvatskoj? Ništa drugo do obične agente u okupiranoj i porobljenoj Hrvatskoj. Šta predstavlja danas Nedić i kompanija u Srbiji? Ništa drugo do agente okupatora u okupiranoj i porobljenoj Srbiji. Šta predstavlja danas Draža Mihailović i njegovi četnici u Jugoslaviji? Ništa drugo do agente i saveznike okupatora u borbi protiv naroda. Ali svi ti banditi služe ne samo kao agenti već kao svirepi krvnici u službi okupatora, pomoću kojih on nemilosrdno istrebljuje naše narode, pomoću kojih nastoji da održi u ropskoj potčinjenosti narode Jugoslavije.

Iz svega toga se jasno vidi da je fašizam najveći i najsvirepiji neprijatelj nacionalne slobode i ravnopravnosti svakog naroda. Iz toga proizlazi da je potrebna borba na život i smrt protiv fašizma, da je potrebna borba na život i smrt protiv svih onih koji pomažu osvajački fašizam.

Današnja Narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša Narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako

uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo sa prošlim režimom, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, muslimana itd., kada Narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština Narodnooslobodilačke borbe.

Današnja Narodnooslobodilačka borba ne bi se mogla završiti pobjedom nad okupatorima i njihovim slugama, ako u toj borbi ne bi bilo narodnog jedinstva, ako u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ne bi učestvovali Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i Muslimani. Potpuno oslobođenje svakog naroda posebice ne bi se moglo postići, ako on ne bi sada već uzeo pušku u ruku i pošao u borbu za zajedničku pobjedu svih naroda Jugoslavije nad svim neprijateljima naroda.

Glavna smetnja za takvo puno borbeno jedinstvo jesu oni koji gledaju unatrag, koji teže da uspostave ono staro što je bilo do propasti Jugoslavije. To su vodstva raznih bivših građanskih partija; to je tzv. londonska linija: »Čekajte, još nije vrijeme«; to je Draža Mihailović i njegovi četnici, koji pod parolom »Za kralja i otadžbinu« vode borbu na strani okupatora, protiv naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda; to su, jednom riječju, svi oni koji se boje da narod dobije oružje u svoje ruke, jer znaju da onda više neće biti moguće ostvariti reakcionarne, nenarodne zamisli o uređenju Jugoslavije.

Perspektiva koju narodima Jugoslavije nose londonske izbjeglice vrlo je crna i predstavlja strašnu opasnost za sve one narode koji su bili ugnjetavani od postanka Jugoslavije. Žandarmski kundak i četnička kama bili bi glavno sredstvo te londonske izbjegličke vlade za ujedinjavanje naroda Jugoslavije, kada bi se ona kojom nesrećom ponovo dokopala vlasti u Jugoslaviji.

Makedonci, Arnauti, Hrvati, Muslimani itd. sa strepnjom se pitaju: pa šta će biti sa nama, ako se povrati ono staro? Londonska izbjeglička vlada već prijeti, četnici već kolju gdje mogu, uz pomoć okupatora, i bruse kame za još strašnije pokolje — to je ono čega se svi narodi boje. Ali mi dovikujemo svima da se ne boje, spas od svega toga je moguć i to jedino na taj način ako se već sada, odmah, bez oklijevanja, uzme puška u ruke i pođe u sveti boj koji bije naša junačka Narodnooslobodilačka vojska protiv okupatora, za slobodu i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. To je jedini spasonosni put kojim treba da idu svi narodi Jugoslavije.

Moram ovdje podvući činjenicu da se u redovima naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, od samog početka pa do danas, nalaze u ogromnoj većini baš Srbi, umjesto da bude obratno. Baš srpski, crnogorski, bosanski i lički partizani i brigade koje su bile sastavljene gotovo isključivo od Srba, vodile su i danas vode nemilosrdnu borbu ne

samo protiv okupatora već i protiv četnika Draže Mihailovića i ostalih neprijatelja ugnjetenih naroda. Šta to dokazuje? To dokazuje da svi narodi Jugoslavije, koji su u prošlosti bili ugnjetavani od velikosrpskih hegemonista, imaju svog najboljeg i najdosljednijeg saveznika u srpskom narodu. Srpski je narod dao i još uvijek daje najveći doprinos u borbi protiv okupatora i njegovih izdajničkih slugu, ne samo Pavelića, Nedića, nego i protiv Draže Mihailovića i njegovih četnika, za punu slobodu i nezavisnost svih naroda Jugoslavije. Srpski narod ne želi da se povrati ono staro, kao što to ne žele ni Hrvati, ni Slovenci, ni Makedonci, ni Crnogorci, ni Muslimani. Srpski narod vrlo dobro zna zbog čega je došlo do nacionalne tragedije, tko je glavni krivac, i zato se on tako herojski bori i prezire svoje domaće izdajnike. Stoga je sveta dužnost svih ostalih naroda Jugoslavije da bar isto toliko, ako ne i više, učestvuje zajedno sa srpskim narodom u ovom velikom Oslobodilačkom ratu, protiv okupatora i svih njegovih slugu.

Zastava Narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora, koju je podigla Komunistička partija Jugoslavije 1941. godine, jeste u isto vrijeme i zastava borbe za nacionalnu slobodu i ravnopravnost svakog naroda posebice. To je ona ista zastava koju, neokaljanu, nosi Komunistička partija još od postanka Jugoslavije, beskompromisno se boreći za nacionalnu slobodu i ravnopravnost svih naših naroda. Nikada se Komunistička partija nije odrekla niti će se odreći svog principa, koji su postavili naši veliki učitelji Marks, Engels i Lenjin, principa da svaki narod ima pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja. Ali, u isto vrijeme, Komunistička partija Jugoslavije nikada neće dozvoliti i boriće se protiv toga da to pravo iskoriste neprijatelji naroda i umjesto slobode i nezavisnosti stvore za narod srednjovjekovni mrak i kolonijalno ropstvo, kao što je to slučaj za Pavelićevom »nezavisnom« Hrvatskom.

Komunistička partija Jugoslavije će se i dalje boriti za bratsku, slobodnu i ravnopravnu zajednicu svih naroda Jugoslavije. Boriće se podjednako protiv velikosrpskih hegemonista, koji teže ponovnom ugnjetavanju drugih naroda Jugoslavije, kao što će se boriti protiv onih koji bi za interese bilo koje imperijalističke sile pokušali da siju razdor i smetaju bratskoj slozi naroda Jugoslavije.

Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine lako će se riješiti na opšte zadovoljstvo svih samo na taj način što će ga rješavati sam narod, a to pravo svaki narod stiče, s puškom u ruci, u svojoj današnjoj Narodnooslobodilačkoj borbi.

Tito, Govori i članci, knjiga I
Naprijed, Zagreb 1959, str. 124—134

Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realiziranju

Edvard Kardelj

1. Društveno-istorijska suština revolucionarne strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije

Politička strategija Komunističke partije Jugoslavije uoči drugog svjetskog rata* i u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji bila je polazna tačka i sastavni dio njene vojne strategije, kao i obrnuto. Od uspješnosti ostvarivanja političke strategije zavisilo je da li ćemo imati vojsku za ostvarivanje celokupnog našeg strateškog koncepta narodnooslobodilačkog rata. Jer pogrešno je ako neko misli da su samo patriotizam i patriotski deo platforme narodnooslobodilačkog pokreta bili dovoljni da masa boraca dobrovoljno uzme oružje u ruke i da ide u rat. Ogromna većina naroda je zaista bila veoma patriotski raspoložena i spremna za borbu protiv okupatora. Ali, taj veliki masovni patriotski pokret imao je, pored nacionalne, i klasne, socijalno-ekonomske političko-ideološke, kulturne i druge društvene komponente, te je u sebi nosio i određene protivrečnosti, kao i akutne i potencijalne sukobe. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo bi politički naivno i brzo bi izgubilo bitku da nije vodilo računa o svim tim komponentama, odnosno da se prepustilo samo pragmatističkom vođenju ustanka.

1. Bitni elementi naše političke i vojne strategije

Politička i vojna strategija Komunističke partije Jugoslavije uoči drugog svjetskog rata i u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji morala je da vodi računa naročito o sledećim bitnim elementima:

prvo, da narodnooslobodilački rat, odnosno ustanak i rat, nije moguće razviti ni izvojevati pobedu nad okupatorom bez svjesnog i dobrovoljnog učešća osnovnih slojeva naroda u tom ratu, to jest bez učešća pre svega radnika, seljaka i demokratske inteligencije;

drugo, da su u narodnooslobodilačkom frontu, u njegovoj političkoj platformi i u sistemu nove, narodne vlasti koja je počinjala da se stvara na slobodnoj teritoriji morali doći do izražaja prvenstveno interesi tih osnovnih slojeva naroda;

treće, da je učešće osnovnih narodnih masa u narodnooslobodilačkom ratu i stvaranje nove, narodne vlasti koja je izražavala interese tih osnovnih

* Tekst je nastao povodom dodjeljivanja doktorata vojnih nauka Josipu Brozu Titu, 1976. (op. ur.)

slojeva naroda nužno vodilo tesnom povezivanju, odnosno ispreplitanju narodnooslobodilačkog rata sa socijalističkom revolucijom;

četvrto, da su narodi i narodnosti Jugoslavije bili spremni da se ujedine u jedinstvenom narodnooslobodilačkom ustanku samo pod uslovom da im bude otvorena perspektiva i data garancija da će nova Jugoslavija biti država slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti;

peto, da je za takvo pokretanje naroda na ustanak bila neophodna široka oslobodilačko-patriotska, demokratska i socijalno-progresivna politička i idejna platforma kakvu je izražavao upravo naš narodnooslobodilački front;

šesto, da je u takvim uslovima kao osnovni faktor za pobedu našeg narodnooslobodilačkog rata i za takav revolucionarni razvoj bila neophodna vodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije kako u narodnooslobodilačkom frontu tako i u samom narodnooslobodilačkom ratu, jer je jedino ona bila organizaciono i kadrovski sposobna da organizuje i vodi ustanak, a ujedno je za revolucionarne mase naroda bila i garancija da će nova Jugoslavija biti drukčija od stare.

Svaka druga politika koja ne bi vodila računa o ovim faktorima praktično bi značila zatvaranje perspektive širokim narodnim masama u pogledu izmene karaktera političkih i društvenih odnosa u Jugoslaviji i time razbijanje jedinstva naroda i narodnooslobodilačkog fronta, što bi, u stvari, bila samo priprema poraza narodnooslobodilačkog ustanka, odnosno njegovo svođenje na najelementarnije oblike takozvanog pokreta otpora.

Upravo na takvim saznanjima Komunistička partija Jugoslavije je izgrađivala svoju političku i vojnu strategiju u narodnooslobodilačkom ratu. Da naša Partija nije videla te činjenice, i da nije u svojoj politici vodila računa i o mogućim posledicama njihovog dejstva na razvoj i jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta, ona ne bi ni bila sposobna da organizuje i vodi narodnooslobodilački rat do pobede. A upravo takvoj strategiji Tito je dao svoj presudan stvaralački udeo i doprinos.

(...) U takvoj situaciji rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo je utoliko više upućeno na to da izgradi *takvu političku platformu koja će biti najbliža dugoročnim demokratskim, socijalnim i drugim interesima narodnih masa i koja će joj omogućiti da u datom trenutku okupi najšire mase naroda* u narodnooslobodilačkom pokretu. Ali, Partija je istovremeno vodila i takvu praktičnu politiku koja je u tom pokretu *stalno jačala njegovo avangardno i progresivno jezgro*, pošto je jedino ona mogla da obezbedi kako kontinuitet narodnooslobodilačkog rata tako i konačnu pobedu demokratskih i socijalno-progresivnih društvenih snaga, to jest takvu pobedu kojom će narodne mase koje su nosile narodnooslobodilački ustanak obezbediti sebi slobodu u demokratskom odlučivanju o konačnom društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije.

Mi komunisti bili smo duboko ubeđeni da će zbog svega toga rezultat prethodnog narodnooslobodilačkog ustanka biti socijalistička revolucija. Doduše, mi taj cilj nismo isticali kao neposredni cilj samog narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, očekivali smo i borili smo se za to da narodnooslobodilački ustanak stvori revolucionarne i demokratske uslove u kojima će revolucionarne narodne mase moći da se odluče za takav istorijski korak. Me-

đutim, iako socijalistička revolucija nije bila naš neposredni cilj u samom narodnooslobodilačkom ustanku, mi smo bili svesni da izvesni njeni revolucionarno-demokratski i socijalni vidovi postaju uslov jačanja ustanka i da tu revoluciju uslovljava, priprema i podstiče ceo niz faktora u samom narodnooslobodilačkom ratu. Među tim faktorima posebno su se isticali: nacionalno izdajstvo vrhova stare Jugoslavije; socijalna i politička struktura narodnooslobodilačkog pokreta koja je nastala, između ostalog, i kao rezultat nespremnosti vodećih političkih snaga stare Jugoslavije da se bore protiv okupatora; revolucionarni otpor naroda i narodnosti Jugoslavije protiv svake pomisli na obnavljanje starog sistema hegemonije i nacionalnog ugnjetavanja; vodeća politička i organizatorska uloga Komunističke partije Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ustanku, koja nije bila spremna da kapitulira pred izdajničkim vrhovima i eksponentima snaga jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu. I tako se u narodnooslobodilačkom ustanku istovremeno odvijao i sa tim ustankom ispreplitao i revolucionarni proces dubokih društvenih prestrojavanja koja su, u krajnjem rezultatu, socijalističku revoluciju činila neminovnom i pobedonosnom. Stvaralačka uloga Tita u narodnooslobodilačkom ratu je, između ostalog, i u tome što je znao da otkriva oba ta elementa u zbivanjima u našoj stvarnosti i što je na takvim saznanjima pokretao inicijativu za akciju koja je odgovarala uslovima u kojima smo se mi, jugoslovenski komunisti i radnička klasa u datom trenutku morali boriti.

Dakako, u svemu tome ni Tito ni rukovodstvo naše Partije nisu bili nepogrešivi. U toj politici bilo je i grešaka i promašaja. No, bitno je da ti promašaji nikad nisu bili tako veliki i sudbonosni da bi ugrozili pobedu narodnooslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije. A, osim toga, te promašaje smo na temelju stečenog iskustva brzo ispravljali.

2. *Narodnooslobodilački front i uloga Komunističke partije Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu*

Iako je sastavni dio naše političke i vojne strategije u narodnooslobodilačkom ustanku i tokom celog narodnooslobodilačkog rata i revolucije bilo obezbeđivanje i ostvarivanje vodeće uloge Komunističke partije Jugoslavije, ona tu svoju ulogu nikad nije isticala kao nekakvo pravo na monopol u političkom rukovođenju narodnooslobodilačkim pokretom. Naprotiv, borili smo se za širok i dobro organizovan narodnooslobodilački front, odnosno pokret sposoban da bude vrhovni odlučujući organ narodnooslobodilačke borbe. Međutim, u situaciji kakva je nastala nacionalnim izdajstvom vrhova stare Jugoslavije vodeća uloga Partije u tom pokretu bila je objektivni uslov njegovog jedinstva i akcione sposobnosti. Jer potpuno je jasno da narodnooslobodilački pokret nije mogao nastati, boriti se i razvijati se samo stihijski. Razume se, bilo je elemenata stihije u narodnooslobodilačkom ustanku, što je samo znak njegovog istinski narodnog karaktera. Ali, takav stihijski pokret bi se pod udarcima okupatora brzo osuo da nije bilo pokretačke, organizatorske i vodeće snage koja je strateški i taktički usmeravala akciju pokreta kao celine. Stoga su njegov razvoj i njegova borbena sposobnost zavisili od karaktera idejnih, socijalnih i političkih snaga koje će mu davati odlučujući pečat.

Ističući svoju vodeću ulogu, Komunistička se partija Jugoslavije, u stvari, borila za to da narodnooslobodilački pokret bude organizovana i jedinstvena akciona snaga, a istovremeno i zato da, s obzirom na nacionalno izdajstvo vrhova stare Jugoslavije, odlučujući pečat tom pokretu daje revolucionarno-demokratski organizovan sam narod, odnosno pre svega čvrst savez radnika, seljaka i demokratske inteligencije. Jer u političkim i vojnim vrhovima stare Jugoslavije strah od masa i njihovog oružanog narodnooslobodilačkog ustanka, to jest strah da oružani pokret masa može sutra ugroziti njihove klasne, hegemonističke i druge reakcionarne interese, bio je toliko jak da je potisnuo svaki osjećaj patriotske odgovornosti za sudbinu naroda i za budućnost zemlje. U takvoj situaciji *samo nove socijalne i političke snage su mogle stupiti na čelo narodnooslobodilačkog fronta.* A to su bile: radnička klasa, seljaštvo i demokratska inteligencija.

(...) Vodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije, dakle, nije bila nikakav nametnuti status, nego izraz njene sposobnosti da svojim idejnim i političkim uticajem i svojom akcijom organizuje široke mase naroda i pokreće ih na narodnooslobodilački ustanak. Upravo u takvoj istorijskoj ulozi Komunističke partije Jugoslavije i jeste pravi smisao i sadržina pojma njene vodeće uloge. Tu ulogu Partiji niko nije doneo na zlatnom tanjuru, niti ju je ona nametnula nekim svojim ideološkim stavom, nego ju je stekla svojom sposobnošću da postane uspešan i priznat vođ i snaga naroda u jednoj teškoj istorijskoj borbi za njegov opstanak i slobodu u kojoj su ga njegovi jučerašnji vlastodršci izdali.

Komunistička partija Jugoslavije je morala da vodi računa o tome da jedina snaga koja može dosledno da vodi rat i da pobedi u njemu jeste upravo savez radnika, seljaka i demokratske inteligencije povezane sa osnovnim slojevima naroda.

(...) Razume se, Komunistička partija Jugoslavije nije nikome ko je sa njom sarađivao u narodnooslobodilačkom frontu postavljala uslov da socijalizam mora biti cilj narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, Partija je postavljala zahtev da narod koji se bori mora posle rata biti u mogućnosti da slobodno odluči o karakteru budućeg jugoslovenskog društva, a u određenoj meri o tome da odlučuje još u toku narodnooslobodilačkog rata, i to preko demokratske i progresivne socijalne strukture narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Bili smo duboko ubeđeni da sama socijalna i politička struktura narodnooslobodilačkog fronta obezbeđuje progresivna istorijska rešenja. Zato mi nikad nismo pristajali na to da narodnooslobodilački front bude samo nekakva koalicija političkih partija ili grupa, a pogotovo ne neki bezuslovni savez sa vodećom strukturom stare Jugoslavije. Jer bili smo svesni da je to nerealno i da u takvom slučaju ne bi ni bilo narodnooslobodilačkog ustanka. Zato je naša osnovna strateška postavka i bila da je narodnooslobodilački rat u konkretnim uslovima Jugoslavije, u stvari, rat kome na čelu stoji radnička klasa, jer je samo ona u savezu sa drugim radnim masama i bila sposobna da ga zaista dobije. (...)

3. *Društveno-istorijski izvori unutrašnjih otpora narodnooslobodilačkom ustanku*

Narodnooslobodilački otpor okupatoru uspostavio je visok stepen jedinstva naroda bez obzira na određene ideološke i političke razlike. Ali, objektivna dijalektika klasnih suprotnosti i suprotnosti koje je stvarao stari sistem ugnjetavanja naroda i narodnosti time nije prestala da deluje. Praksa je veoma brzo pokazala da ni u ratu nema »klasnog mira«. Već sam rekao da su vojsku narodnooslobodilačkog ustanka činili prvenstveno radnici, seljaci i demokratska inteligencija. Oni su u narodnooslobodilački pokret unosili svoje klasne, socijalne i demokratske težnje, interese i ciljeve. Pri tome narodi Jugoslavije nisu bili spremni da se bore za obnavljanje stare Jugoslavije, nego za svoje sopstveno oslobođenje, i to kako od okupatora tako i od hegemonističkih vlastodržaca stare Jugoslavije koji su od nje napravili »tamnicu naroda«.

(...) Takvim težnjama naroda suprotstavljale su se društvene snage koje su imale drukčije klasne, socijalne i političke interese i ciljeve. To je bila vladajuća klasna i politička struktura stare Jugoslavije. Ali, logikom politike spasavanja svoje klasne i hegemonističke vlasti od naoružanog naroda koji je tražio promene, ta politička struktura stare Jugoslavije veoma brzo je došla u fazu otvorene suradnje sa okupatorom. Jugoslovenska izbeglička vlada i drugi politički i vojni eksponenti tih snaga su u početku, kad im je to sa naše strane bilo ponuđeno, formalno izražavali spremnost za saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom i partizanima, ali pod dva glavna uslova. Prvi uslov je bio da Tito i narodnooslobodilačka vojska priznaju vrhovnu komandu Draže Mihailovića, odnosno četnički vrhovni štab kao svoju vrhovnu komandu, to jest da se upravljaju prema odlukama te četničke vrhovne komande. A drugi uslov je bio da se na oslobođenoj teritoriji likvidira vlast narodnooslobodilačkih odbora i uspostavi stari sistem upravne vlasti, odnosno vojna vlast koja bi, u stvari, bila u rukama četnika.

Kad je Tito, 1941. godine, pregovarao sa Dražom Mihailovićem o zajedničkoj borbi protiv Nemaca, Draža Mihailović je u centar svih svojih zahteva postavio upravo te uslove. Za narodnooslobodilački pokret i partizansku vojsku prihvatanje tih uslova značilo bi pomiriti se upravo sa politikom takozvanog »čekanja«, sa svim njenim konsekvencama. Drugim rečima, to bi značilo odreći se kako narodnooslobodilačkog ustanka, tako i interesa i ciljeva naroda koji se latio oružja.

Tito i Komunistička partija Jugoslavije su, prema tome, tada stajali pred alternativom: ili ići u pakt sa političkim snagama stare Jugoslavije i time se odreći borbe protiv okupatora, kao i svake revolucionarne perspektive koju su osnovne narodne mase ulazeći u narodnooslobodilački ustanak nametnule; ali osloniti se upravo na te osnovne narodne mase i voditi politiku koja njima odgovara i na taj način od njih stvoriti oružanu armiju narodnooslobodilačkog ustanka. Razume se, Tito i Komunistička partija Jugoslavije odlučili su se za ovu drugu alternativu. Treće nije ni bilo. Mi smo bili svesni da time jugoslovenska izbeglička vlada preko četničke vrhovne komande nameće zemlji još jedan oblik građanskog rata, pored onoga koji su nametnuli ustaše i drugi jugoslovenski kvislinzi. Međutim, drugog

izlaza nije bilo nego odgovoriti na taj politički i vojni ultimatum odgovarajućim političkim i vojnim sredstvima.

Takav odnos političkih snaga nužno je nametnuo potrebu da se narodnooslobodilački pokret veoma jasno opredeli prema izdajničkoj politici jugoslovenske izbegličke vlade. Pri tome smo nastojali da ne vodimo borbu, bar ne u početku, frontalnu borbu sa samom jugoslovenskom izbegličkom vladom, nego sa raznim aspektima njene politike. I to ne zato što se rukovodsivo narodnooslobodilačkog pokreta zanosilo nekakvim sektaško-klasnim ideološkim konceptom, kao što nam danas ponekad prebacuju neki istoričari, nego zato što bi svaka druga politika značila odricanje od ustanka.

(...) Sastavni deo takve politike Komunističke partije Jugoslavije bio je i stvaranje nove, narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Ta vlast nije imala samo da rešava zadatke tekuće situacije, nego i da bude — toliko koliko je to u teškim uslovima rata bilo moguće — i primer za budućnost. Štaviše, trebalo je da borci u toj vlasti vide jednu od garantija svoje budućnosti. Zato su još od Užičke republike, Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački front punu pažnju posvećivali sistematskoj izgradnji narodne vlasti i političkoj platformi na kojoj je ona stvarana. U stvari, ta vlast je rasla direktno iz narodnooslobodilačkog fronta kao revolucionarnog demokratskog pokreta naroda. Zato nije čudo što je Draža Mihailović kao uslov saradnje sa narodnooslobodilačkim pokretom postavio raspuštanje organa nove, narodne vlasti i priznavanje starog sistema.

Mi smo na temelju analize stanja na terenu i naše političke strategije stvarali narodnooslobodilačke odbore, i to putem jednog delegatskog mehanizma koji je omogućavao da se sam narod uključi u organe vlasti. Pri tome smo smatrali da osnovna snaga tih organa vlasti treba da budu ljudi koji aktivno učestvuju u narodnooslobodilačkom ustanku. To ne znači da smo bili, kao što sada neki istoričari hoće da nam pripišu, za konfrontaciju siromašnih i bogatih ili na selu za borbu protiv »kulaka«. U narodnooslobodilačkom pokretu kao borci učestvovali su mnogi iz građanske sredine, odnosno imućnih slojeva, pa i iz redova imućnih seljaka. I obrnuto, na strani saradnika okupatora učestvovali su i siromašni seljaci i radnici. Mi borce narodnooslobodilačkog pokreta nikad nismo delili po tome iz koje su klase ili društvenog sloja, nego smo ljude ocenjivali po tome da li su spremni da se bore protiv okupatora ili ne. Istina, bilo je i pojava uskih sektaških pristupa na osnovu staljinističkog »istraživanja« socijalnog pokreta, ali Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije stalno su se borili protiv takvih pojava. U stvari, naša osnovna orijentacija u tom pogledu bila je: boriti se za svakog čovjeka ma iz koje sredine došao ako je spreman da se tuče sa neprijateljem. Upravo zato mi smo se zalagali za demokratsku vlast naroda i kao takvu smo je izgrađivali. Delegati su tako birani da u toj vlasti obezbedimo u najvećoj mogućoj meri prisustvo interesa osnovnih slojeva naroda koji su bili glavna snaga narodnooslobodilačkog pokreta i naše narodnooslobodilačke vojske. Takva nova narodna vlast bila je za radne ljude garancija lepše budućnosti, a samim tim postajala je i mobilizatorska snaga narodnooslobodilačkog ustanka.

Ali, kao odgovorno rukovodstvo jednog ustaničkog pokreta i kao marksisti morali smo analizirati i realistički ocenjivati situaciju u svakoj pojedinoj

fazi naše borbe. A situacija je bila takva da su snage neprijatelja imale svoj oslonac prvenstveno u buržoaskim slojevima i gradovima, u ne malom delu crkvenog klera, među »uglednim« imućnim seoskim gazdama i slično. Zato je bilo prirodno i neophodno da upozoravamo komuniste i borce narodnooslobodilačkog rata na budnost prema političkom delovanju iz tih krugova, pa i na infiltraciju ljudi iz tih sredina u organe narodne vlasti. Uostalom, krajem 1941. i početkom 1942. godine upravo takvi ljudi su bili među glavnim pokretačima i sprovodiocima izdajstva i čak pokolja političkih komesara i komunista u nekim seljačkim jedinicama koje su — uglavnog pod utjecajem pada Užičke republike — prešle na stranu četnika. Upozoravanje na budnost je, dakle, i te kako bilo potrebno. U praksi je, doduše, ta budnost poprimila ponekad i nakaradne oblike, ali to ne znači da ona nije bila potrebna. Protiv takvih izopačavanja Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije uvek su se borili, nastojeći da budnost nikad ne naruši osnovni kurs politike narodnooslobodilačkog fronta.

Mi smo od samog početka rata pa sve do njegovog kraja, pa i u početku obnove Jugoslavije, uporno predlagali svima bez obzira na ideološko i političko opredeljenje, saradnju i jedinstveni front u borbi protiv okupatora i za oslobođenje naroda Jugoslavije, kao i za stvaranje nezavisne, Nove Jugoslavije. Ali, istovremeno smo insistirali na tome da sam narod, a ne politička struktura stare Jugoslavije, treba da odluči kakva će biti nova Jugoslavija. U isto vreme uporno smo se borili za jedinstvo radnika, seljaka i demokratske inteligencije kao nosilaca i motorne snage narodnooslobodilačkog pokreta i narodnooslobodilačke vojske. Na taj način svi naši borci koji su se s puškom u ruci borili i svi oni koji su ih podržavali u toj borbi znali su da će o budućnosti Jugoslavije odlučivati upravo oni, a ne oni koji su ih u staroj Jugoslaviji ugnjetavali. U tome je i bila snaga našeg narodnooslobodilačkog pokreta. (...)

4. O učešću i ulozi seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ustanku

Veoma značajnu ulogu u našem narodnooslobodilačkom ratu odigrali su seljaci. U ocjenjivanju te uloge u nas su postojala i, vjerovatno, još postoje veoma divergentna mišljenja: od gledišta da je naš narodnooslobodilački rat bio pre svega ustanak seljaka pa do potpunog potcenjivanja njihove uloge u tom ratu. Međutim, ni jedna ni druga ocena ne odgovara istorijskoj istini.

Seljak uopšte je po svom društvenom i kulturnom biću »konzervator« nacionalne svesti. On ne podnosi tuđu vlast i teško ga je denacionalizovati, iako se njegov otpor ne ispoljava uvek u revolucionarnom obliku. Ali, seljak, po pravilu, čini vojsku ili je oslonac vojsci narodnooslobodilačkog pokreta. Takav je i naš seljak i tako se on i ponaša u toku drugog svetskog rata.

Seljaci su u velikom broju učestvovali u našem narodnooslobodilačkom ustanku — ili kao borci ili kao aktivni oslonac ustanka. U nekim delovima Jugoslavije i u određenim periodima oni su činili većinu boraca partizanskih odreda, odnosno jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Iz njihovih redova izrastao je velik broj proslavljenih partizanskih komandanata i narodnih heroja. A i kad nisu bili aktivni učesnici ustanka seljaci su ga velikom veći-

nom ili aktivno podržavali ili svojim pasivnim otporom okupatoru znatno doprinosili slabljenju njegove vojne i političke pozicije u okupiranoj Jugoslaviji. Ovde podsećam samo na masovne predaje i na prelazak hrvatskih domobrana — mahom seljaka — partizanskim jedinicama, ili na pasivni otpor srpskih seljaka okupatoru i četnicima posle nemačke okupacije Užičke republike i drugih slobodnih teritorija u Srbiji, ili na pasivni otpor onog dela muslimanskog življa u Bosni i Hercegovini koji nije aktivno učestvovao u narodnooslobodilačkom ratu ali nije podržavao ni okupatora, i slično.

Dakako, okupator, odnosno domaći neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta također su imali svoje pozicije u seljačkim slojevima. U stvari, vojsku kvislinga sačinjavali su mahom seljaci. Ali, to je bio, ipak, samo jedan relativno veoma mali procent u odnosu na većinu seljaka koji su ili aktivno učestvovali u ustanku ili su ga svojim pasivnim otporom u većoj ili manjoj meri pomagali. A sve to bilo je manifestacija ne samo seljačkog otpora okupatoru, nego i činjenica da je seljak u većini počeo da okreće leđa svojim dojučerašnjim građanskim vođama u koje je izgubio svako poverenje.

U tom pogledu naročito je karakteristično držanje seljaka u Sloveniji. Ne samo stari reakcionarni politički vrhovi, nego i većina vodećeg katoličkog klera bili su u direktnoj političkoj i vojnoj saradnji sa okupatorom ili su se tolerantno odnosili prema takvoj saradnji. Pa ipak, velika većina slovenačkih seljaka, koji su većinom religiozni, aktivno je učestvovala u ustanku ili ga je podržavala ili je svojim pasivnim otporom pritisku okupatora i kvislinga doprinosila jačanju narodnooslobodilačkog pokreta. Pokazalo se da ni pretnja »paklom« nije mogla u slovenačkom seljaku uništiti njegovu spremnost da se bori za svoju nacionalnu slobodu niti njegovo poverenje u Komunističku partiju Jugoslavije i Osvobodilnu frontu koje su vodile tu borbu.

Doduše, aktivno učešće seljaka u ustanku u svim delovima Jugoslavije odvijalo se uz određena veća ili manja kolebanja — uglavnom u zavisnosti od situacije na frontovima narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, svoju osnovnu reakciju — otpor okupatoru i njegovim saradnicima — seljak u većini nije promenio.

Slično bi se moglo govoriti i o ulozi demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ratu. Tu ne mislim samo na takozvanu levu inteligenciju, nego u mnoge šire njene krugove sa manjim ili većim razlikama u ideološkim i političkim shvatanjima. U velikom broju u partizanskim jedinicama ili u sistemu narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji učestvovali su studenti, kulturni radnici, lekari, učitelji, oficiri stare jugoslovenske vojske, svećenici i uopšte intelektualci najrazličitijih profesija. Njihov doprinos uspehu narodnooslobodilačkog ustanka je veliki, jer oni su u ustanak unosili znanje, stručnu i organizatorsku sposobnost, što je sve doprinosilo da narodnooslobodilačka vojska, pa i sistem narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji postanu dobro organizovana i stručno sposobna snaga. A sve to je u šire mase boraca unosilo poverenje u sposobnost narodnooslobodilačkog pokreta i njegove vojske da izvojuju pobedu. Intelektualci su zajedno s radnicima učestvovali i u ilegalnoj borbi na okupiranoj teritoriji i u raznim oblicima podrške narodnooslobodilačkom pokretu. Može se, dakle, reći da je većina inteligencije aktivno ili svojim pasivnim otporom okupatoru bila na strani narodnooslobodilačkog ustanka.

Iz svega toga su neki zaključili da je naš narodnooslobodilački rat bio uglavnom seljački rat uz učešće intelektualaca, odnosno da su seljaci bili glavna pokretačka snaga u toku rata, s tim što su ih — više ili manje spontano — organizovali intelektualci i »ugledne« seoske gazde. Neprijatelji socijalizma su čak tvrdili da je narodnooslobodilački ustanak bio spontana akcija seljaka i patriotske inteligencije koju su komunisti iskoristili »za svoje ciljeve« pošto su bili bolje organizovani. Međutim, ma koliko da je bilo široko i značajno učešće seljaka u narodnooslobodilačkom ustanku i ratu, ono se ne može ni zamisliti bez odlučujuće uloge radnika koji su se masovno i istrajno angažovali u ustanku ili su ga podržavali, bez širokog učešća demokratske inteligencije koja je u ustanak unosila svoje znanje, bez narodnooslobodilačkog fronta koji je ujedinjavao i usmeravao snage narodnog ustanka, bez Komunističke partije Jugoslavije kao vodeće idejne, političke organizatorske snage. To se može utvrditi, pored ostalog, i po tome tko su sve bili komandanti i politički komesari partizanskih odreda i jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Istina, ustanak je bio izraz spontane volje narodnih masa. Bez takve spontane volje ne bi ni bilo ustanka. Ali, ta volja nije bila nesvesna. Ona se oslanjala na saznanje da postoje društvene snage koje su sposobne da vode i organizuju tu spontanu volju u pokret koji će biti sposoban da izvojuje pobedu. A izraz tog saznanja je već sama činjenica da tok ustanka nije bio spontan, nego organizovan i rukovođen jasnom strateškom koncepcijom i odgovarajućom taktičkom primenom te strategije. Doduše, u prvim mesecima okupacije bilo je i spontanih ustaničkih akcija bez jasnog koncepta i odgovarajuće organizacije. Ali, one bi doživele poraz da se nisu uključile u organizovanu akciju vodećih snaga narodnooslobodilačkog pokreta.

No, ono što je bitno za učešće seljaka u ustanku jeste upravo činjenica da su radnička klasa i njena avangarda, Komunistička partija Jugoslavije, uspele da se povežu sa seljakom i da ga angažuju u narodnooslobodilačkom ustanku. Radnička klasa je uticale pre svega svojim sopstvenim masovnim učešćem u ustanku, što je kod seljaka i inteligencije učvrstilo veru u uspeh ustanka. A Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački front su to postigli takvom svojom politikom o kojoj sam ranije govorio, tj. politikom koja je odgovorila i trenutnim i dugoročnim interesima seljaka i demokratske inteligencije. Seljacima kao i inteligenciji ta politika je govorila, prvo, da postoje snage koje su sposobne da vode uspešnu borbu za oslobođenje zemlje i, drugo, da će nova Jugoslavija biti drugačija od stare, tj. da će odgovarati njihovim interesima. Za to su oni videli praktične dokaze još u toku rata, pre svega u narodnom karakteru partizanske vojske i u samoupravnom karakteru organa narodne vlasti. (...)

5. Narodnooslobodilački ustanak i socijalistička revolucija

Takvom objektivnom istorijskom procesu strukturnih promjena u jugoslavenskom društvu, čega je rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta bilo postupno svesno, morala je odgovarati i njegova praktična politika, odnosno politička i vojna taktika. Ono je moralo kombinovati narodooslobodilačku platformu sa platformom demokratskih, socijalnih težnji narodnih masa, pre svega radničke klase, seljaka i demokratske inteligencije. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije moralo je biti spremno da se suoči sa političkim posledicama tog procesa strukturnih promena u jugoslavenskom društvu, odnosno sa objektivno istorijski nametnutim klasnim i političkim suprotnostima koje je taj proces izazvao. Ono je moralo unapred sagledavati koje će društvene snage taj proces angažovati protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Pri tome, kao što sam već rekao, pojedini akcenti te njegove politike u svim tim pravcima nisu mogli biti potpuno isti — na primer, u fazama razmaha i ofanzive narodnooslobodilačkog ustanka i u fazama njegova odstupanja i obrane. Isto tako, ni intenzitet ni oblici borbe protiv unutrašnjih neposrednih i potencijalnih neprijatelja narodnooslobodilačkog ustanka nisu mogli biti uvek isti. Otuda i izvesne razlike u političkim parolama narodnooslobodilačkog pokreta i u partijskim uputstvima u određenim momentima i fazama borbe. Prema tome, da bi se razumeo smisao tih razlika, treba shvatiti celinu strateškog koncepta Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta, kao i društveno-istorijsku uslovljenost takvog koncepta.

To je bio naš kurs kome je Tito presudno doprinosio svojim razumevanjem uslova borbe i svojom inspiracijom. Kada danas gledam unazad, duboko sam uveren da bez takvog kursa ne bismo mogli ni angažovati narodne mase u narodnooslobodilačkom ratu. Radnici, seljaci i demokratska inteligencija bili su vojnici naše revolucionarne armije. Da nismo vodili takvu politiku koja je odgovarala njihovim težnjama, ne bismo imali tih vojnika. Samo čovek koji nema smisla za istorijsku realnost može danas da tvrdi da bismo sa nekakvom politikantskom taktikom u odnosu na političke vrhove stare Jugoslavije koji nisu hteli ustanak mogli organizovati takav pokret kakav smo organizovali i stvorili takvu vojsku kakvu smo stvorili. A upravo takvo gledište su u vreme rata, a naročito na početku ustanka, branili neki oportunistički nastrojeni ljudi sa levice koji su se bojali ustanka. Isto tako, izgleda da i neki pojedinci među istoričarima i danas misle da smo vodili »usku klasnu« ili ideološki ograničenu politiku zato što nismo hteli da se podredimo politici onih vrhova stare Jugoslavije koji su se prividno ponašali kao neprijatelji okupatora, a, u stvari suprotstavljali su se oružanoj borbi protiv okupatora jer su nastojali da spreče svako naoružavanje naroda van njihove kontrole, pa zato i svaku oružanu akciju naroda. Mi smo, u stvari, svojom politikom pružali ruku i stvarali uslove za punu saradnju sa tim krugovima, naravno, ako su hteli da se bore. Najbolji dokaz za to je sporazum Tito-Šubašić. Ali, mi smo znali da oni to neće. Stoga smo se svojom celokupnom politikom okrenuli pre svega ustaničkim narodnim masama u narodnooslobodilačkom pokretu. A upravo to je bila suština narodnooslobodilačkog fronta u svim delovima Jugoslavije i vodeće uloge Komunističke partije Jugoslavije.

Ako na sve te procese gledamo kroz prizmu dugoročnog istorijskog kretanja, onda možemo reći da su se socijalistička revolucija i borba za nacionalno oslobođenje u našem narodnooslobodilačkom ratu ispreplitale u specifičnom istorijskom pokretu koji je radničku klasu u punoj mjeri istakao i potvrdio kao vodeću snagu u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije. U stvari, naš narodnooslobodilački pokret bio je prvi pokret u Evropi na čijem čelu nisu stajali buržoazija i građanski slojevi, nego radnička klasa u savezu sa seljacima, demokratskom inteligencijom i drugim patriotskim snagama. Time je naš narodnooslobodilački pokret u praksi odbacio staljinističko dogmatsko shvatanje nacionalnog pitanja kao pretežno seljačkog, odnosno buržoasko-demokratskog pitanja. Jer problem nacije, njene slobode i zavisnosti predstavlja isto toliko interes same radničke klase kao i drugih klasa i slojeva naroda.

Time je naša politička praksa odbacila i tezu koja je duže vremena bila nametana našoj Partiji od strane Kominterne i samog Staljina. Najme, oni su zastupali gledište da će Jugoslavija najpre proći kroz fazu buržoasko-demokratske revolucije koja će istovremeno rešiti i nacionalno pitanje, a tek zatim kroz fazu socijalističke revolucije. Mi smo tu tezu faktički odbacili — još na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije, održanoj 1940. godine u Zagrebu. Tito je još tada ukazao na neophodnost da radnička klasa postane vodeća snaga i u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije. Komunistička partija Jugoslavije je tada ukazala i na činjenicu da je radnička klasa duboko zainteresovana za slobodu i ravnopravnost naroda Jugoslavije. Ona je istovremeno ukazala i na to da je politička nadgradnja i buržoazija pojedinih naroda Jugoslavije zbog svojih klasnih interesa nesposobna da bude bilo kakva pokretačka snaga borbe za slobodu i ravnopravnost naroda u staroj Jugoslaviji, a da taj zadatak treba da ostvari radnička klasa koja u toj borbi mora da postane vodeća snaga. Drugim riječima, još je Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije, u suštini, proklamovala povezanost narodnooslobodilačke borbe sa socijalističkom revolucijom. A upravo na toj pretpostavci mi smo zasnivali našu osnovnu stratešku političku orijentaciju i u vreme narodnooslobodilačkog rata. (...)

2. Ostvarivanje i pobeda političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije

Iz takve političke strategije proizlazila je celokupna praktična politika Komunističke partije Jugoslavije, kao i sve njene akcije uoči i u toku rata. Nasuprot toj strategiji u to je vreme bila moguća samo još jedna, tj. pakt sa političkom strukturom stare Jugoslavije. Ali, da smo prihvatili ovu drugu strategiju, narodnooslobodilačkog pokreta ne bi ni bilo. U najboljem slučaju — ako bi ga i bilo — taj pokret bi se sveo na ono što se u Zapadnoj Evropi naziva pokretom otpora. Međutim, naš narodnooslobodilački ustanak je nešto sasvim drugo i više nego što je pokret otpora. Prema tome, oni koji nam danas predbacuju ili su nam i ranije predbacivali što nismo prihvatili taj drugi strateški pravac zaboravljaju da bi to bio kurs odustajanja od narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije. Uostalom, pobeda narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji svakako je najbolji dokaz da su osnovne komponente političke strategije kojoj je odlučujući stvaralački doprinos dao Tito bile ispravne.

(...)

2. Titov koncept strategije i taktike narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije

Kad je reč o vojnoj strategiji, čini mi se da još nemamo jednu svestranu analizu te strategije u svetlosti društveno-istorijskih zbivanja suvremene epohe, pa i uloge Tita i Komunističke partije Jugoslavije u stvaranju i praktičnoj primeni te strategije. Imam utisak da su u tom pogledu ponekad neke analize pod uticajem projekcija kasnije nastalih shvatanja i pogleda na prošlo vreme. Bilo je čak perioda kada su se neki autori takvih analiza počeli stideti što smo u vreme narodnooslobodilačkog rata bili partizani, a ne »regularna armija«. A to je bila jedna od najvećih vrednosti našeg narodnooslobodilačkog ustanka i revolucije. Neki su pokušavali po svaku cenu da dokažu kako smo od početka bili nekakva regularna armija koja je vodila svoju politiku, zaboravljajući da je narodnooslobodilačka vojska u svim fazama svog razvoja bila armija narodnog ustanka i socijalističke revolucije. U stvari, i u ovom slučaju rat je bio samo produžetak politike drugim sredstvima.

A kad je reč o tome, ono što važi za državu važi i za politiku revolucionarne partije. Rat koji su pokrenuli i vodili jugoslovenski komunisti značio je politiku Partije i narodnooslobodilačkog fronta vođenu drugim sredstvima. Izgrađujući kurs saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ratu, mi smo — da upotrebim taj termin — revolucionarno-vojnu doktrinu prilagođavali toj politici i konkretnim mogućnostima ratovanja u uslovima ustanka u jednoj okupiranoj zemlji. Jer, da je nismo prilagođavali, ne bismo ni mogli široke mase naroda mobilisati za rat.

Karakteristika naše narodnooslobodilačke borbe i ono novo što je ona dala revolucionarnom procesu u Evropi jeste to što se u Jugoslaviji prvi put socijalistička revolucija spojila, odnosno ispreplitala sa narodnooslobodilačkim ratom. Kad to kažem, mislim na činjenicu da se tada prvi put u Evro-

pi radnička klasa predvođena svojom avangardom, Komunističkom partijom, i u savezu sa seljacima i demokratskom inteligencijom pojavila kao vodeća snaga narodnooslobodilačkog rata. A zatim, taj se rat vodio u jednoj okupiranoj zemlji usred Evrope, bez ikakvog oslonca na spoljne snage. Skromna pomoć o oružju stigla je kad je naš ustanak bio već prevalio veći dio svog puta, a znatnija tek u završnim fazama rata. A jedna i druga činjenica morala je uticati na Titov koncept strategije i taktike narodnooslobodilačkog ustanka.

Taj koncept je uneo u arsenal vojne strategije i taktike revolucionarne borbe takve novine koje su značajne ne samo za nas, nego i za mnoge druge slične revolucionarne pokrete u svetu.

Tito je polazio od političke strategije o kojoj sam već govorio, kao i od rasporeda i odnosa moći i snaga koje su bile u konfliktu. Klasična teorija oružanog ustanka, koje se u drugom svetskom ratu pridržavala Kominterna, odnosno mnoge komunističke partije, bila je pod uticajem oružanih borbi radničke klase u devetnaestom veku i posebno oktobarske revolucije. Suština tog koncepta sastojala se u tome da je težište oružanog ustanka u gradovima i da on, po pravilu, treba da izraste iz štrajkova i demonstracija radnika. Oslanjajući se na takve koncepte, ne tako mali broj evropskih komunista je 1941., pa i kasnije, kritikovao naš koncept oružanog ustanka kao »seljački« i bez šansi za uspjeh. Predbacivali su nam da smo »otišli u šume«; umesto da se borimo u gradovima. A takav koncept koji su zagovoravali drugi usmeravao je radničku klasu na frontalni sukob sa neprijateljem tamo gdje je on bio najjači dakle na najteže uslove i oblike borbe. Jer u uslovima fašističke okupacije upravo se u gradovima nalazila snažna koncentracija ne samo oružanih snaga, nego i celokupne represivne nadgradnje. Znači radnici i drugi borci za nacionalno oslobođenje morali bi se, tako reći, goloruki boriti protiv ogromne koncentracije moći neprijatelja. Samo slepac ili avanturista mogao se nadati da takva strategija oružane borbe može dati rezultate.

Osim toga, branioci takvih zastarelih koncepata oružanog ustanka zaboravili su da je seljak bio aktivno angažovan u borbi protiv okupatora i da je kao takav bio saveznik na koga se revolucionarni radnički pokret kao pokretač ustanka mogao osloniti, odnosno sa kojim je mogao računati u određivanju vojne strategije i taktike ustanka. A upravo s tom činjenicom su Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta računali kad su se opredelili za partizanski rat. A to što je važilo za nas važilo je u to vreme, više ili manje, za sve okupirane evropske zemlje.

U periodu između dva svetska rata, a posebno sa pojavom nacističkog imperijalizma, bitno su se u odnosu na oktobarsku revoluciju promenili uslovi za svaki oružani ustanak, a pogotovo za oružani ustanak socijalističkog karaktera. U vreme drugog svetskog rata nastala je takva koncentracija moći i oružja i takva nadmoć vladajućih sistema u gradovima da ni najrevolucionarnija radnička klasa, ma kako bila organizovana, nije mogla goloruka da se suprotstavi toj snazi, osim metodima ilegalne političke borbe, diverzijama, sabotažama, individualnim terorom i slično.

Ti i takvi uslovi su nametali drukčiju taktiku i strategiju naše oružane revolucionarne borbe. Neprijatelj se mogao pobediti samo drukčijom stra-

tegijom i taktikom od one koja je u revolucionarnom radničkom pokretu važila kao »klasična«. Postalo je neophodno, rekao bih, angažovanje centralizovane mašinerije okupatora na širokom prostoru na kojem ona nije mogla više da dejstvuje kao što bi dejstvovala u uslovima podizanja barikada usred grada. A takav način prinudno »decentralizovanog« ratovanja zahtevao je od neprijatelja da angažuje velike kontingente svoje vojne snage koje nije imao uvek na raspolaganju.

Tito i Komunistička partija Jugoslavije su shvatili da je za pobedu narodnooslobodilačkog ustanka neophodno da snage tog ustanka budu sposobne da dekoncentrišu moć neprijatelja i da se sukobljavaju sa njegovim delovima tamo gde snage ustanka mogu da izvojuju pobedu. Jedino je takav koncept partizanskog rata kakav je Tito izgradio odgovarao našim uslovima. Mi smo, naravno, i u gradovima vodili sve oblike borbe, odnosno rata koji su bili realno mogući, to jest koji živu silu naše revolucije nisu izlagali opasnostima istrebljenja. Ali, težište naše narodnooslobodilačke borbe, pogotovo u njenim prvim fazama, bio je partizanski rat. Naravno, koncept partizanskog rata ne bi uopšte bio moguć da se nije oslanjao na koncept saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije. A on je bio moguć upravo zato što je — zahvaljujući politici narodnooslobodilačkog fronta — većina seljaka bila spremna da se bori zajedno sa radničkom klasom i da pomaže narodnooslobodilački ustanak. Sama ta činjenica najbolje pokazuje u kojoj meri je naša vojna strategija i taktika bila zavisna od političke.

3. *Revolucionarna armija narodnooslobodilačkog ustanka*

Mi naš partizanski rat nismo shvatili kao pomoć velikim armijama naših saveznika u antihitlerovskoj koaliciji, kako to pokušavaju da prikažu neki loši zlonamerni komentatori istorije našeg narodnooslobodilačkog rata. Doduše, naš partizanski rat bio je i to, ali je bio nešto daleko više nego to. Za nas je partizanski rat bio polazna faza formiranja narodne revolucionarne armije ustanka koja će biti sposobna da samostalno, u ravnopravnosti sa armijama naših saveznika učestvuje u donošenju konačnih odluka drugog svetskog rata uopšte i posebno u pogledu budućnosti Jugoslavije. A to je bio sastavni deo naše političke strategije. Slobodno se može reći da je u izgradnji takvog koncepta armije Titova uloga bila od dugoročnog istorijskog značaja. Jer taj se koncept pokazao u praksi uspešnim. A to je odlučujuće za jednu istorijsku ocenu.

Na bazi političke strategije i taktike o kojoj sam govorio Tito je neprekidno razvijao stvaralačku inicijativu za izgrađivanje celovitog sistema revolucionarne armije narodnooslobodilačkog ustanka na sve višem nivou i u sve razvijenijim oblicima. Na taj način naš narodnooslobodilački ustanak je ubrzo prerastao ne samo pojam pokreta otpora, nego je postao celovit sistem revolucionarne vlasti naroda koji se borio za svoj opstanak i za svoju punu pobedu, oslanjajući se na sve snažniju sopstvenu armiju. Kao takav on je borbom neprekidno održavao veću ili manju oslobođenu teritoriju i postepeno razvijao svoju oslobodilačku i revolucionarnu vojnu snagu, počev od odreda do brigada, divizija, korpusa i armija.

Posmatrajući stvari u toj svetlosti, mogli bismo reći da su narodnooslo-

bodilački ustanak i proces formiranja njegove revolucionarne armije prošli kroz tri faze.

Prva faza bila je stvaranje četa i odreda, kao i bataljona u okviru većih odreda, i vođenje partizanskih ratnih akcija. Sa razmahom odreda nastali su i razni oblici njihovog povezivanja u grupe odreda, operativne zone i slično. Odredi su imali vojnu i političku funkciju, to jest funkciju mobilisanja naroda za narodnooslobodilački ustanak. Stoga su oni bili uglavnom vezani za određenu teritoriju i vodili su uglavnom klasične partizanske vojne akcije.

Uspeh te faze ratovanja zavisio je prvenstveno od držanja seljaka, to jest od toga da li će se oni pridružiti radnicima i demokratskoj inteligenciji u pokretu narodnooslobodilačkog rata. Zahvaljujući svojoj privrženosti slobodi svog naroda, kao i odgovarajućoj politici Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta, seljaci su to učinili. Velika većina seljaka je ili neposredno učestvovala u narodnooslobodilačkom ustanku ili ga je na ovaj ili onaj način podržavala ili ga je svojim pasivnim otporom objektivno olakšavala. Time je partizanski rat postao moguć i brzo se pretvorio u opštenarodni ustanak. Koncept povezivanja političke i vojne strategije time je dobio ubedljivu potvrdu.

Međutim, ustanak se nije mogao zadržati samo na elementarnim oblicima partizanskog rata i partizanske armije. Da bi ustanak zaista mogao biti uspešan, on je morao od partizanskih jedinica da stvori takvu udarnu snagu koja će biti u stanju da zadaje sve teže udarce neprijatelju i da, najzad, postane sposoban i za razbijanje koncentrisane vojne snage neprijatelja, to jest da oslobađa gradove i konačno istera neprijatelja iz zemlje. Upravo takvu perspektivu Tito je otvorio svojim konceptom prerastanja partizanskih odreda najpre u brigade, a kasnije i u krupnije jedinice koje će biti sposobne da vode rat u bilo kom delu zemlje i da se uspešno bore i sa velikim koncentracijama snaga neprijatelja. To je bila druga faza razvoja narodnooslobodilačke armije i samog ustanka.

U ostvarivanju takve strategije mislim da je Titova stvaralačka misao dostigla najviši domet. Takva strategija predstavljala je specifičnu karakteristiku jugoslovenskog narodnooslobodilačkog ustanka. Istovremeno ona predstavlja krupan doprinos teoriji i praksi oslobodilačkih ratova, naročito kad je reč o borbi s nadmoćnijim snagama neprijatelja. Zahvaljujući upravo toj Titovoj strategiji, naš narodnooslobodilački ustanak je uspeo da izgradi udarne jedinice koje su bile sposobne da iz godine u godinu zadaju neprijatelju sve teže i teže udarce a da se istovremeno ne odvajaju od osnovnih masa naroda. Pored brigada i krupnijih jedinica, partizanski odredi nisu bili ukinuti. Jer ti odredi su, oslobađajući zemlju, istovremeno imali veliku političku ulogu na terenu. Oni su bili neposredno ratno i političko oružje narodnog ustanka. Partizanski odredi su dekoncentrisali i demoralisali snaga neprijatelja i bili su istovremeno stalan izvor sposobnih boraca za brigade i druge jedinice moderno organizovane narodnooslobodilačke armije. Taj aspekt naše vojne strategije je, u krajnjoj liniji, rezultat političke strategije o kojoj sam napred govorio.

Posle nemačke ofanzive na Užice nekima je izgledalo kao da smo izgubili rat, a, u stvari, upravo iz tih bitaka rodio se novi tip narodnooslobodilačke vojske. Naši borci su svesno išli u nove bitke. Očigledno, to se moglo

dogoditi samo zato što su znali za što se bore. Znali su da se ne bore za obnavljanje stare Jugoslavije, nego za nešto novo, za nove odnose u društvu.

(...) Treća faza razvoja Titove vojne strategije i taktike, nastavila se kad se naš ratni front spojio s frontom sovjetske armije. U tom trenutku narodnooslobodilačka armija je već bila sposobna da uspostavi samostalan front protiv neprijatelja od Vojvodine do Jadranskog mora, i da ga isteruje iz zemlje svojom koncentrisanom snagom. Na severu tog fronta ona je dobila značajnu pomoć sovjetske armije, a i pobede zapadnih saveznika kao i oružje koje smo dobili od njih bili su značajna pomoć, ali daleko najveći deo jugoslavenskog fronta držala je ona sama. Time je naša narodnooslobodilačka armija postala ravnopravni deo savezničkih armija. Istovremeno je završila svoj put od partizanskih odreda do razvijene armije savremenog tipa, ostajući do kraja oružje narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Time je praksa u celini potvrdila osnovni kurs Titove vojne strategije kao dela celovite političke strategije narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije.

4. *Istorijski značaj političke i vojne strategije narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji*

Značaj te političke i vojne strategije došao je do punog izražaja krajem rata. Vojna i politička nadmoć narodnooslobodilačkog pokreta bila je toliko velika da snage starog političkog sistema više nisu imale nikakvu moć da ugroze punu pobedu socijalističke revolucije.

I tada je ponovo došla do izražaja Titova dalekovidnost. Imajući u vidu probleme sa kojima će se naša zemlja suočiti u borbi za svoje međunarodno priznanje, kao i teškoće koje u vezi s tim mogu nastati u okviru antihitlerovske koalicije, Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije kao i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije odlučili su se za pregovore o društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije sa reformisanom jugoslovenskom vladom u Londonu, iza koje su, naravno, stajali zapadni saveznici. Sporazum Tito-Šubašić je bio izraz toga nastojanja. On je, u stvari, sadržavao samo stav koji su Komunistička partija Jugoslavije i AANOJ uvek zastupali, naime — da će narod posle rata sam odlučiti o obliku društvenih, međunacionalnih i političkih odnosa i o pitanju monarhije i republike. Ali, mi se u taj sporazum nismo upustili bezglavo, po svaku cenu i bez svoga dugoročnog koncepta. Bili smo svesni da taj sporazum može da donese pozitivne rezultate narodima Jugoslavije samo ako ne ugrozi vodeću ulogu radničke klase u savezu sa drugim radnim masama. Bili smo spremni da prihvatimo određene koncesije kako bismo izbegli ona unutrašnja politička zastrašivanja koja je bilo moguće izbeći, ako bismo dokazali našu spremnost za demokratsko rešavanje suprotnosti i kako bismo olakšali međunarodno priznanje nove Jugoslavije, ali samo pod uslovom da ključne pozicije u društvu zadrže one društvene i političke snage koje su stvarno ratovale, to jest koje su sa Komunističkom partijom na čelu bile udružene u okviru AVNOJ-a.

U toku tih pregovora bili smo izloženi žestokom pritisku ne samo zapadnih vlada, nego i Staljina koji je tražio od nas da dozvolimo povratak

kralju Petru. Međutim, upravo snaga narodnooslobodilačkog ustanka i njegove armije, koju smo uspeli tokom nekoliko godina izgraditi u moćnu revolucionarnu snagu, omogućila nam je da se odupremo jednim i drugim zahtevima i da ostvarimo svoj politički koncept socijalističkog preobražaja društva.

Pobeda koju smo izvojevali svedoči da su politička i vojna strategija naše partije bile ispravne, bez obzira na trenutna kolebanja, greške ili promašaje kojih je katkad tokom rata bilo. Stoga sve trenutke političke akcije i konkretne situacije tokom narodnooslobodilačkog rata treba posmatrati pre svega kroz prizmu tih osnovnih strateških pravaca naše borbe. Upravo zahvaljujući takvoj strategiji naše narodnooslobodilačke borbe, prelaz na revolucionarne društvene promene i izgradnju našeg socijalističkog društva u periodu posle rata, to jest na puni razmah socijalističke revolucije, tekao je uglavnom mirnim demokratskim putem. I tu se Titova misao koja je dovela do sporazuma Tito-Šubašić, potvrdila kao ispravna.

Želeo bih tome dodati i svoje uverenje da ta pobeda ima i krupan međunarodni značaj za revolucionarne pokrete. Mislim, naime, da je vojna doktrina našeg ustanka i revolucije zaista predstavljala sasvim nov pristup strategiji i taktici oružanog ustanka. Ona je dokazala da se i mali narodi mogu boriti protiv nadmoćnog neprijatelja ako primenjuju strategiju i taktiku koja odgovara savremenim uslovima. Osim toga, ona je ponovo dokazala da radnički pokret ne može računati na svoju pobedu bez demokratskog saveza sa seljaštvom, sa progresivnom inteligencijom i drugim slojevima radnog naroda.

Sve u svemu, možemo reći da se naš narodnooslobodilački rat kvalitativno razlikuje od svih pokreta otpora u Evropi. Kad to kažem, ponavljam, nikako ne želim da potcenim ogroman doprinos evropskih naroda koji su oni svojim otporom okupatoru i svojim partizanskim akcijama dali pobedi antihitlerovske koalicije. Ali, tako uporno i na Istoku i na Zapadu pokušavaju istorijske činjenice prikazivati u krivom svetlu — iz razloga koje nije teško pogoditi, da to moramo reći. Naša borba protiv okupatora nije bila samo partizanska borba, pa čak ni samo narodnooslobodilački rat, nego opštenarodna demokratska i socijalistička revolucija koja je uspela sopstvenim snagama — naravno, u opštim uslovima uspeha antihitlerovske koalicije koji su bili i nama pomoć — da oslobodimo zemlju od okupatora i da uspostavi revolucionarno-demokratsku vlast naroda sa radničkom klasom na čelu.

Time, dakako, ne želim da tvrdim da je sve to subjektivna zasluga vodećih snaga narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Nema sumnje da su same objektivno date prilike stvorile neophodnost da se u novim uslovima deluje na nov način, to jest te objektivne prilike su se nametnule kao najbolji »savetnik« šta da se radi. O tome ubedljivo govori i činjenica da je sličnim putem pre nas pošla kineska revolucija, a posle nas oružani ustanci i narodnooslobodilački ratovi u Vijetnamu, u Alžiru i u drugim malim azijskim i afričkim zemljama.

Razume se, svi ti oblici revolucionarne strategije i taktike ne mogu se poistovetiti. Ali se zato utoliko pre može reći da iskustvo naše vojne strate-

gije i taktike, zajedno sa savremenim iskustvom drugih naroda i revolucionarnih pokreta, predstavlja veoma značajan doprinos iskustvu svetske borbe za oslobođenje potlačenih naroda za društveni progres i socijalizam, koje se već koristilo i koje će se i u budućnosti koristiti.

A pre svega to je iskustvo za nas same. Sa tim iskustvom narodi Jugoslavije bit će sposobni da brane svoju nezavisnost kao i slobodu unutrašnjeg socijalističkog, samoupravnog i demokratskog razvoja. Zato je upravo na tom iskustvu zasnovan i naš koncept opštenarodne odbrane.

Komunist, Beograd, 28. II. 1977. godine

III
SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE I SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

A
Idejno-teorijske osnove socijalističkog samoupravljanja

Trudbeničko upravljanje privredom

Josip Broz Tito

Drugovi i drugarice narodni poslanici,*

Pred Narodnom skupštinom nalazi se danas na pretresu projekt jednog od najznačajnijih zakona socijalističke Jugoslavije — projekt Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.* Donošenje tog zakona biće najznačajniji historijski čin Narodne skupštine poslije donošenja zakona o nacionalizaciji sredstava za proizvodnju. Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke još nije bila ostvarena akciona parola radničkog pokreta »Fabrike radnicima«, jer parola »Fabrike radnicima, zemlja seljacima«, nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam.

Taj naš zakon o davanju na upravljanje radnim kolektivima fabrika, preduzeća itd. logična je posljedica razvitka socijalističke izgradnje naše zemlje. To je dosljedan nastavak u nizu mjera koje naša narodna vlast sprovodi na svom nepokolebljivom putu u socijalizam. Uslovi za to već su djelimično sazreli. Naši radni kolektivi svakodnevno pokazuju svoju zrelost, svoju visoku svijest koju ispoljavaju u svojim herojskim naporima na izvršavanju svojih planskih zadataka.

Otkuda taj elan i požrtvovnost naših trudbenika u takmičenju i izvršavanju planskih zadataka prije roka? Otuda što su naši trudbenici shvatili

* Govor održan 26. juna 1950. u Narodnoj skupštini FNRJ, povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

da izgradnja socijalizma u našoj zemlji zavisi od njih samih i da plodovi napora koje oni ulažu idu u njihovu korist. Naši trudbenici mogli su se dosada ubijediti da naša narodna vlast gaji prema njima puno povjerenje i brigu. S druge strane, naši radni ljudi pokazuju na djelu da su spremni da savladavaju i najveće teškoće u svom radu. Zar, prema tome, ti trudbenici, koji čine takve napore, koji s tolikim elanom i požrtvovanošću nastoje da proizvedu čim više raznih proizvoda, koji s tolikom energijom grade nove fabrike, nove objekte, nove željeznice i drugo, koji pokazuju ljubav prema tim svojim fabrikama time što nastoje svim silama usavršiti oruđa za proizvodnju putem novatorstva — zar ti radni ljudi nisu sposobni da sami upravljaju tim svojim fabrikama? Naravno da jesu, sposobni su da upravljaju, a novi radnici koji će dolaziti u fabrike, rudnike i druga preduzeća naučiće to od svojih drugova.

Možda neko misli da će taj zakon biti preuranjen, da radnici neće moći da savladaju komplikovanu tehniku upravljanja fabrikama i drugim preduzećima. Ko tako misli, taj se vara, a takvo gledanje na to pitanje značilo bi imati nepovjerenje u naše trudbenike, značilo bi ne vidjeti kakve će ogromne stvaralačke snage baš to upravljanje razviti kod naših trudbenika, jer će taj zakon našim radnim ljudima još više otvoriti perspektivu njihove budućnosti, budućnosti čitave naše zajednice. To, dakle, ne samo da nije preuranjeno, već je došlo i sa izvjesnim zakašnjenjem. A razloge za to zakašnjenje treba objasniti time što je naša Partija do donošenja famozne Rezolucije Informbiroa gajila suvišne iluzije i suviše nekritički primila i presađivala kod nas sve što nije bilo u skladu s našim specifičnim uslovima, ni u duhu nauke marksizma-lenjinizma. Htjeli su se gotovi recepti koji su nam nametani ili smo i sami težili za njima; bilo je tendencija da se ide po liniji manjeg otpora.

Ali danas mi sami izgrađujemo socijalizam u našoj zemlji, ne upotrebljavamo više šablone, već se rukovodimo marksističkom naukom i idemo svojim putem, vodeći računa o specifičnim uslovima koji postoje u našoj zemlji. Šabloni su do danas nama nanijeli mnogo teškoća i još uvijek se osjećaju njihove teške posljedice, jer su oni upravo stihijski ulazili u praksu naših ljudi i sada ih se teško oslobađaju, iako i sami to žele. Ali mi smo u posljednjem času preduzeli na svim linijama mjere da se prestane s takvom praksom. Zbog toga i postižemo svakog dana sve veće i veće uspjehe u izgradnji. Ta uspješna realizacija marksističke nauke u našoj praksi omogućava nam i uspješnu borbu protiv revizionizma u toj nauci, a za pobjedu istine o našoj socijalističkoj zemlji. Mi smo se na praksi u svojoj zemlji ubijedili kako snažno i duboko osvjetljava ta nauka i najzamršenija pitanja: ko želi i ko je sposoban da je shvati i da razumije njen duh — tome nisu potrebni nikakvi drugi autoriteti, nikakvi tutori, nikakvi surogati marksističke nauke koji ga mogu samo skrenuti s pravilnog socijalističkog puta na put revizionizma.

Kod Marksa, Engelsa i Lenjina nalaze se uglavnom odgovori na sva principijelna pitanja, a razradu i primjenu tih principa u svakoj zemlji posebice mogu vršiti samo oni koji su izrasli iz njedara naroda dotične zemlje, koji poznaju probleme svoje zemlje, koji poznaju njenu historiju, njene običaje, njene slabosti i pozitivne strane, koji mogu budno pratiti sve po-

jave na licu mjesta, ali koji u isto vrijeme poznaju marksističku nauku, to jest — shvaćaju njen duh i umješno rukuju njome i sprovode je u praksi. I danas, u jeku političkog i ekonomskog haosa u svijetu, u vrijeme idejnog i političkog haosa u zemljama koje imaju uslove da izgrađuju socijalizam ali su u tome ometane izvana, bilo bi važnije nego ikad da se ne odstupa od osnovnih principa i duha te nauke, bilo bi važno da komunisti-rukovodioci u tim zemljama imaju smjelosti da misle svojom glavom, bilo bi važno da se ta nauka zaista primjenjuje na djelu u zemljama u kojima za to već postoje uslovi, a naročito bi bilo važno da se ona primjenjuje u praksi u odnosima među socijalističkim zemljama, a ne da se ta nauka zloupotrebljava za ciljeve suprotne socijalizmu, kao što je to slučaj sa sovjetskim rukovodiocima i vladama koje su pod njihovim uticajem u pogledu nesocijalističkih odnosa prema Jugoslaviji.

Razumije se, drugovi i drugarice, da meni nije samo cilj u ovom izlaganju da odbijem razne optužbe i da kritikujem Sovjetski Savez i druge istočne zemlje, već da pokušam objasniti, u vezi s donošenjem ovog zakona, u najgrubljim crtama, da je naš put u socijalizam u skladu s marksističkom naukom, da ukažem na uspjehe koje smo postigli na osnovu tog učenja i na perspektive našeg daljeg razvitka. Ukoliko ću se osvrtati na klevetanje naše socijalističke zemlje od strane Informbiroa, na čelu sa rukovodiocima Sovjetskog Saveza, to ću učiniti samo u vezi s teoretskim iskrivljavanjem te nauke i praktičnim sprovođenjem tog revizionizma kod njih samih i u odnosu među socijalističkim zemljama. To činim zbog toga što se kod nas, kako rekoh, bilo ustalilo mišljenje da je sve ono što se radi u Sovjetskom Savezu najbolje i jedino pravilno i da to samo treba prenijeti kod nas i primijeniti u našoj praksi, pa šta iz toga bude ispalo. To nemarksističko shvatanje mi smo ipak na vrijeme opazili kod sebe i pošli svojim putem.

Kad govorimo o našim uspjesima, onda to ne činimo zbog toga da ih suprotstavimo uspjesima Sovjetskog Saveza, jer je Sovjetski Savez prvih 15 — 20 godina besumnje imao velike uspjehe u ekonomskom razvitku (ali za socijalizam ni to još nije sve); — činim to radi toga da odbijem nelojalnu, nepoštenu i skroz netačnu kritiku i propagandu koja hoće da obmane svijet o tome šta se dešava u našoj zemlji. Mi smo, drugovi i drugarice, donosili do danas masu raznih mjera i zakona na osnovu kojih izgrađujemo socijalizam, ali se o tome nije mnogo ni pisalo ni govorilo, jer nam je to izgledalo samo po sebi razumljivo. Pokazalo se da mi imamo štete od toga što dovoljno ne popularizirамo sve to izvan naše zemlje, a znamo da je svijet danas zaglušen silnom drekom štampe i radioemisija Informbiroa, čiji je cilj negiranje činjenica kod nas.

Drugovi i drugarice, danas nam rukovodioci Sovjetskog Saveza, a s njima i svi poslušni rukovodioci drugih komunističkih partija, osporavaju našu revoluciju, našu tešku borbu, osporavaju nam ne samo da smo marksisti i da gradimo socijalizam, već čak kažu da smo i fašisti. Nema takve gadosti koju oni još nisu bacili na nas. Ali, to je samo obična nemoralna propaganda, dostojna fašističkih propagandista tipa Gebelsa i sličnih. Razumije se, ona izaziva izvjesnu zabunu u zemljama u kojima se vrši i u svijetu u kome su činjenice o našoj stvarnosti još nedovoljno ili nikako poznate. Ali ta propaganda ne može promijeniti našu stvarnost. Ona to ne mo-

že, jer ne zavisi od nje da li ćemo mi biti samo ono što nismo, a što ona želi; njom oni nikada neće postići da mi iznevjerimo sami sebe, da iznevjerimo učenje velikih mislilaca Marka, Engelsa i Lenjina. Da ne bi neko pomislio da se branimo samo golim riječima, ja ću ovdje iznijeti samo neke od najvažnijih činjenica koje kazuju što smo mi dosad izvršili i kakva je, prema tome, naša zemlja i kuda mi idemo.

Prvo. Još u toku oslobodilačke borbe mi smo uništili staru državnu mašinu kao silu ugnjetavanja, i to: a) administraciju; b) policiju i žandarmeriju na koju se opirala vladajuća buržoazija; i c) ostatak vojne organizacije emigrantske vlade u licu četnika Draže Mihajlovića, ustašku vojnu organizaciju Pavelića i Rupnikovu vojnu organizaciju, takozvanu belu gardu. Taj revolucionarni posao mi smo izvršili dosljedno, u duhu principa koje su postavili klasici marksizma, jer smo u punoj mjeri primijenili njihovo učenje. Naša Armija je potpuno nova od oficira do vojnika, sastavljena od radnika i seljaka, naoružanih u toku oslobodilačke borbe, u Narodnoj revoluciji. Njen komandni sastav sastoji se — od podoficira do generala — od radnika, seljaka i narodne inteligencije koja je učestvovala u ratu, u Narodnoj revoluciji. Milicija i organi bezbjednosti sastavljeni su od istog elementa. Državna administracija sastavljena je od radnika, seljaka i narodne inteligencije, naročito rukovodećí kadar. Rukovodeća mjesta u privredi zauzimaju isto tako u većini provjereni ljudi iz redova narodne inteligencije, iz redova radnika i seljaka, tako da se zaista može kazati da svu vlast ima u svojim rukama radni narod naše zemlje.

Na ovo će sigurno odgovoriti informbiroovci da nije istina, već da nas je oslobodila Crvena armija. Šta ćemo, činjenice govore drugo. One govore o tome da smo za vrijeme rata baš sa te strane bili ometani u našem revolucionarnom radu na realizaciji tekovina oslobodilačke borbe naših naroda. Činjenice govore o tome da su temelji naše narodne vlasti postavljeni već 1941. godine, kad su nas dijelile hiljade kilometara od Crvene armije, koja je u to vrijeme bila u povlačenju. Činjenice govore o tome da smo mi, ne uz pomoć već nasuprot politici naših kritičara, u toku rata uništavali i sami uništili vojnu silu vladajuće klase, to jest profašističke reakcionarne buržoaske klase Jugoslavije. Činjenice govore o tome da smo mi sami, prije dolaska Crvene armije na našu granicu u jesen 1944. godine, već bili uništili staru državnu mašinu. Činjenice govore o tome da su se narodi naše zemlje u borbi sami naoružali i na taj način stvorili svoju oružanu snagu od preko 700.000 naoružanih radnika i seljaka. Činjenice govore o tome da je u toj borbi na život i smrt palo stotine i stotine hiljada naših građana koji su se borili protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Drugo. Čim je prestao rat mi smo proglasili Jugoslaviju demokratskom federativnom narodnom republikom. Činjenice govore o tome da smo mi još u toku rata riješili nacionalno pitanje i na taj način likvidirali nacionalno ugnjetavanje u našoj zemlji. To je izvršeno stvaranjem Narodne Republike Makedonije, Narodne Republike Crne Gore, Narodne Republike Hrvatske, Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Narodne Republike Slovenije i Narodne Republike Srbije.. To je bilo djelo naše Komunističke partije koja se borila preko dvadeset godina za ostvarenje tog cilja. Mi smo tako temeljito riješili nacionalno pitanje, da to zaista može poslužiti kao

primjer ne samo zemljama sa neriješenim nacionalnim pitanjem već i samom Sovjetskom Savezu. Jer, kod nas narodi zaista upravljaju sami sobom, a ne nameću im se neki rukovodioci sa strane, od takozvane vodeće nacije, i to prosto zbog toga što mi negiramo postojanje neke vodeće nacije. Čim se dopusti postojanje neke rukovodeće nacije samim tim neminovno dolazi i do nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog izrabljivanja od strane jače nacije koja ima monopol rukovođenja. (...)

Treće. Mi smo poslije proglašenja Republike i donošenja Ustanka izvršili najvažniji historijski akt — položili smo temelje za likvidaciju eksploatacije čovjeka čovjekom, uzeli smo sredstva za proizvodnju iz ruku privatnih kapitalista u državne ruke, nacionalizirali smo sve fabrike, rudnike i druga preduzeća, transportna sredstva na vodi i na suhu, krupne posjede i trgovinu (ne samo krupnu već svu uopće), hotele, sanatorije itd., itd. To smo izvršili najtemeljitije i danas kod nas nema više nijednog preduzeća ili rudnika ili kakve druge ustanove javnog karaktera koja bi bila u rukama stranog ili domaćeg kapitaliste. Sva naklapanja informbiroovaca o tobožnjem ponovom infiltriranju stranih kapitalista u našu zemlju obična su drska izmišljotina i zlonamjerna kleveta. Kad u ovom domu sada donosimo rješenje o tome da radnički kolektivi učestvuju u upravljanju fabrikama, rudnicima, željeznicama i drugim — to je definitivan i najubjedljiviji odgovor svim klevetnicima. Svi trudbenici naše zemlje odgovoriće ubuduće na njihove kletve još većim stvaralačkim poletom koji će se razvijati u fabrikama i preduzećima kojima oni upravljaju. Oni će sami govoriti čija su to preduzeća, fabrike, rudnici itd.

Četvrto. Mi smo izvršili tako temeljito agrarnu reformu da smo ostavili u rukama bogatih seljaka najviše do dvadeset pet hektara zemlje. Oko 700.000 hektara podijeljeno je bezemljašima i siromašnim seljacima iz fonda nacionalizirane zemlje, veleposjeda i zemlje koja je oduzeta bogatim seljacima i crkvi na osnovu agrarne reforme.

Peto. Imajući u vidu činjenicu da je socijalizam nemogućno graditi i izgraditi u industrijski zaostaloj zemlji kao što je naša, a da se za to prethodno ne stvore i materijalni uslovi, mi smo, uzevši u ruke vlast i sredstva za proizvodnju, poslije rata prišli ostvarenju uslova za pobjedu socijalizma u našoj zemlji: donijeli smo Petogodišnji plan industrijalizacije i elektrifikacije naše zemlje. To je zapravo naš najteži zadatak, ali koji mi danas ipak s uspjehom izvršavamo, o čemu svjedoče stotine naših fabrika i preduzeća, nove željeznice, moderni putevi, nove škole, razne naučne ustanove itd.

O čemu sve to govori? Da li o fašizmu ili o socijalizmu? O čemu govore i ostali naši zakoni kao što su: Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i razdora, po kome se oštro kažnjavaju kršitelji tog zakona. Da li je ma koja fašistička zemlja imala ili ima takav zakon? Dalje, o čemu govori Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije, Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Zakon o prijelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine — a taj neprijatelj nije bio samo suradnik okupatora već i klasni neprijatelj — zatim, Zakon o konfiskaciji neprijateljske imovine i izvršenju konfiskacije, Osnovni zakon o eksproprijaciji, Osnovni zakon o zadrugarstvu — zakon o prijelazu na socijalističku privredu na selu. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Zakon

o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova; dalje, Zakon o osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica kojim je država preuzela na sebe njihovo osiguranje; dalje, Zakon o narodnim odborima koji predstavlja temeljnu vlast naroda; zatim, Zakon o Petogodišnjem planu, čije izvršenje znači preduslov za izgradnju socijalizma u našoj zemlji? U tom duhu donijeti su manje—više svi naši zakoni i sprovode se u život. Daju li ti zakoni i sa pravnog gledišta našoj zemlji socijalističko obilježje? Razumije se da daju i u isto vrijeme, kao činjenice, pobijaju sve napade i klevete na našu zemlju.

Evo to je nekoliko najvažnijih historijskih činjenica koje u punoj mjeri osvjetljavaju karakter naše Revolucije, karakter našeg društvenog uređenja. One pokazuju da je naš put u skladu s marksističkom naukom, da je on uspješan i pobjedonosan. Kad kažem da je naš put u skladu s marksističkom naukom, onda time ne mislim reći da je to jedini put u socijalizam i da se u svim zemljama mora raditi baš tako kako smo mi radili i kako radimo mi u Jugoslaviji. Ne, mi smatramo da je to jedini put samo za nas u Jugoslaviji. Različiti ekonomski, kulturni i drugi uslovi u raznim zemljama traže i različite forme u radu; nikakvi recepti ili šabloni nisu preporučljivi u tom smislu. Imamo marksističku nauku kao osnovnu i samo moramo znati da se rukovodimo tom naukom u praksi, da njen duh, njen smisao ostvarujemo u život. Iskustvo koje se stiče na osnovu te nauke najbolja je škola; razumije se, to iskustvo može poslužiti i drugima, ali ne u svim detaljima. Treba gledati pozitivne rezultate postignute u jednoj socijalističkoj zemlji, ali onda tražiti i najbolji odgovarajući metod za postizanje tih rezultata. Isto tako je važno vidjeti i negativne pojave i rezultate u jednoj socijalističkoj zemlji i onda nastojati da se to negativno iskustvo u svojoj zemlji izbjegne, da se nađe bolji način i bolje rješenje. S druge strane, kad komunisti kritikuju slabosti i nedostatke druge socijalističke zemlje, onda tu kritiku moraju zasnivati u prvom redu na posebnim uslovima koji postoje u dotičnoj zemlji, a ne na uslovima u njihovoj sopstvenoj zemlji. Oni moraju vidjeti korijene takvih slabosti, odvojiti subjektivne od objektivnih slabosti i nedostataka i onda subjektivne podvrgavati kritici, ako rukovodeći ljudi takve zemlje sami ne vide i ne ispravljaju takve nedostatke i grješke. To sam spomenuo radi toga da i mi ne padnemo u istu grješku kao što je slučaj danas s rukovodećim komunistima mnogih zemalja, i to ne samo istočnih nego i u čitavom svijetu.

Najveća tragedija, ne samo za radničku klasu već i za čitav napredni pokret u svijetu uopće, jeste u tome što su vođe jedne partije, to jest SKP(b), uspjeli okovati mozgove rukovodećih ljudi drugih partija. Oni su to uspjeli na taj način što su se služili autoritetom velike Oktobarske revolucije — djelom velikog Lenjina. Razumije se da je tu posrijedi kao uzrok i dugogodišnja kriza koja je vladala i prije rata i još danas vlada u radničkim pokretima mnogih zemalja svijeta. Ali nikome od tih ljudi ne pada na pamet da traži korijene tih kriza. Uslijed slabosti u radničkim pokretima, rukovodeći ljudi gledaju sa sve većim strahopoštovanjem na sve što govore i rade rukovodeći ljudi Sovjetskog Saveza, stvaraju sebi nedokučive autoritete i božanstva, onako kako je to nekad činio primitivni svijet koji nije poznavao prirodne zakone već u svakom dobru i zlu gledao ruku nekog božanstva — razumije se s tom razlikom što su onda ta božanstva bila nevidljiva, a

ova danas možeš vidjeti i čuti. Oni očekuju pomoć tog autoriteta donesenu na tuđim bajonetama. Kad bi se počelo smjelo ispitivati, odnosno tražiti korijene tih slabosti, sigurno je da bi mnoge niti vodile do onih koji pretenduju da budu nepogrešivi. Sigurno bi se dokazalo da je komandovanje i šablon iziranje u prošlosti i danas glavni razlog slabosti naprednih pokreta u svijetu. Evo, baš takvi »nepogrješivi« autoriteti predstavljaju kočnicu koja zadržava pravilan razvitak progresivnog svijeta uopće i skreće ljude u komunističkim pokretima na put revizionizma, dovodeći do slabljenja radničkog pokreta u svijetu.

Uzmimo kao primjer naše iskustvo. Dok je naša Partija dobijala direktive izvana o tome šta i kako treba da radi, mi smo imali jednu slabu, malobrojnu partiju, razjedanu unutarnjim frakcijskim borbama, odvojenu ne samo od širih narodnih masa nego i od većine radničke klase. Ali, čim smo mi od 1936. godine nadalje imali manje direktiva izvana, tim brže i brže razvijala se naša Partija i postajala vođa širokih radnih masa naroda. Kad smo pripremali ustanak, mi nismo dobijali direktivu izvana, već smo to radili na svoju ruku, na osnovu vlastite procjene situacije — i u tome se nismo prevarili. Mi nismo nikog pitali, da li da dižemo ili ne dižemo ustanak protiv fašista, već smo ga digli odmah — na osnovu vlastite procjene — čim smo vidjeli da je došlo vrijeme. Kad smo još 1941. godine u Užicu počeli stvarati našu narodnu vlast, mi na sreću nismo imali nikakvih veza s Moskvom, tako da smo nesmetano mogli stvoriti prve temelje naše narodne vlasti, s kojom evo sada gradimo socijalizam. Kad smo poslije povlačenja iz Srbije, 1941. godine, počeli stvarati prve proleterske brigade, mi nismo nikog pitali za dozvolu (a nismo ni mogli, jer nismo imali veza), ali čim smo bili u mogućnosti da o tome obavijestimo rukovodioce u Moskvi, oni su nas odmah napali i kritikovali što smo to učinili. Oni nisu htjeli da shvate da smo mi stvorili proleterske brigade onda kada je ustanak u najvažnijim krajevima bio u opasnosti, nisu htjeli razumjeti da smo mi time željeli jače da podvučemo učešće radničke klase i ulogu Komunističke partije u ustanku, jer smo se na praksi ubijedili da bez masovnog učešća radničke klase i njenog samoprijegornog zalaganja nema uspjeha u ustanku. Baš u tim proletarskim brigadama najviše su bili zastupljeni radnici, komunisti i omladina. Radnička klasa je u njima vidjela svoje udarne odrede koji zajedno sa seljacima rješavaju i pitanje budućnosti radničke klase. I umjesto da to zaplaši naše narode, kao što su oni mislili, desilo se obratno: to je još više ulilo povjerenje naroda u Komunističku partiju Jugoslavije, još više je približilo Partiju i narod u zajedničkim stradanjima. Mi nismo uzeli kritiku na znanje i — kad se to kasnije pokazalo — dobro smo učinili što nismo. Kad smo pripremali drugu skupštinu AVNOJ-a u Jajcu, mi nismo nikoga pitali za dozvolu, jer smo znali da bi nam se pravile razne smetnje — i nismo se prevarili. A kad je sve bilo gotovo, mi smo ih obavijestili o gotovim činjenicama. Odgovorili su nam da smo im time zabili nož u leđa. Dakle, mi smo ostvarili jedno historijsko djelo naših naroda, djelo koje je došlo kao rezultat natčovječanske borbe naših naroda protiv okupatora i domaćih izdajničkih vladajućih krugova, to jest reakcionarne buržoazije, osigurali smo time pobjedu naroda u ratu i realizaciju tekovina oslobodilačke borbe, a oni su to nazivali zabijanjem noža u leđa. Takvih i sličnih stvari bilo je i kasnije, ali smo mi sve važnije akte činili na osnovu vlastite procjene situacije i cjelishodnosti.

Bilo bi duboko netačno kad bi se iz toga stvorio zaključak da smo mi vodili računa samo o interesima naše zemlje, a ne i o interesima jačanja međunarodnog radničkog pokreta. Samo oni koji nastoje izvrnuti i na svoj način prikazati, odnosno negirati herojsku borbu naših naroda, mogu tako govoriti. Razumije se da smo mi često slušali i njih i to se negdje pokazalo donekle pravilno, a negdje nam se i osvetilo, jer je išlo na štetu naše socijalističke zemlje.

Drugovi i drugarice, prije svega želim tačno utvrditi u čemu je suština našeg puta u socijalizam. Da li je to nešto novo što traži teoretsko obrazloženje, što bi negiralo pravilnosti marksističke nauke na sadašnjoj etapi, bar u nekim pitanjima? Razumije se da nije. Suština našeg puta u socijalizam, ili bolje reći u komunizam, može se definirati u svega nekoliko riječi: naš put u socijalizam sastoji se u tome što mi marksističku nauku, na datoj etapi, primjenjujemo u praksi u najtješnjem skladu sa specifičnim uslovima koji postoje u našoj zemlji. Za nas ta nauka nije dogma već sredstvo za rukovođenje, sredstvo za orijentaciju u svakoj konkretnoj situaciji, pa ma kako ona bila zamršena. Mi nastojimo da u sva naša djela unesemo duh te nauke, jer smo duboko uvjereni da je to pravilno i jer se potvrđuje u praksi — da su principi te nauke, blagodareći genijalnim naučnim predviđanjima naših velikih učitelja, i na današnjoj etapi međunarodnog zbivanja u punoj važnosti i svako odstupanje od tih principa bilo pod kakvim izgovorom značilo bi revizionizam i izdaju stvari ne samo radničke klase, već i čitavog progresivnog čovječanstva.

U čemu se mi razilazimo u teoriji sa rukovodiocima Sovjetskog Saveza? Da bi se na to pitanje odgovorilo bar djelomično, potrebno je vidjeti njihovu i našu praksu u vezi s naukom marksizma-lenjinizma i to: a) po pitanju uloge države u prelaznom periodu i pitanju njenog odumiranja; b) po pitanju uloge partije, odnosno njenog odnosa prema državi; c) po pitanju niže faze komunizma ili, kako se ona naziva, socijalizam; i d) po pitanju državne ili socijalističke svojine.

Uzmimo najprije primjer naše zemlje. Mi smo, kao što je već naprijed rečeno, uništili staru državnu mašinu i stvorili novu, narodnu državnu mašinu, bez koje radni narod naše zemlje ne bi bio u stanju zadržati vlast u svojim rukama i izvršiti eksproprijaciju sredstava za proizvodnju i mnoga druga revolucionarna djela, bez kojih se pobjeda socijalizma u jednoj zemlji ne može zamisliti.
Lenjin kaže:

»Proletarijatu je potrebna državna vlast, centralizirana organizacija sile, organizacija nasilja i radi gušenja otpora eksploatatora i radi *rukovođenja* ogromnom masom stanovništva, seljaštvom, sitnom buržoazijom, poluproleterima, pri »uređenju« socijalističke privrede.«[1]

»Ali, ne treba zaboraviti — kaže Lenjin citirajući Marksa — da je proletarijatu nužna samo odumirući država«.

Tako postavlja stvar Lenjin. A šta je nužno buržoaziji? Buržoaziji, eksploatatorskoj klasi, potrebna je država kao trajna sila za održavanje u potči-

[1] Lenjin, Država i revolucija, str. 24, izd. Kulture, Zagreb 1947.

njenosti izrabljivanih klasa, to jest većine naroda. Buržoazija ne misli na slabljenje svoje državne mašine, a kamoli na njeno odumiranje, jer ona smatra svoj sistem, sistem eksploatacije, vječnim i savršenim. Prema tome, razlika između buržoaske države, ma kako se ona zaodijevala u demokratski plašt i recimo naše države, u tome je što buržoaska država, to jest aparat sile u rukama jedne manjine, odnosno klase eksploatatora, ugnjetava većinu naroda i ima tendenciju da se sve više pojačava, dok kod nas, iako država ima zadatak da drži u potčinjenosti manjinu eksploatatora i neprijatelja nove Jugoslavije, ona postepeno odumire, jer njene funkcije, najprije privredne, postepeno prelaze u ruke trudbenika.

Prema marksističkoj nauci, država je produkt klasnih sukoba i ona će odumrijeti kad nestane klasa, kad više neće imati koga ni za što držati u potčinjenosti.

U čemu je kod nas početak odumiranja države? Ja ću navesti samo ove primjere. Prvo, decentralizacija državne uprave, naročito privrede. Drugo, davanje fabrika i uopće privrednih preduzeća na upravljanje radnim kolektivima itd. Već sama decentralizacija, ne samo privrede nego i političkog, kulturnog i drugog života, nosi u sebi ne samo duboko demokratski karakter, već i klice odumiranja ne samo centralizma nego i države uopće, kao mašine za prisiljavanje. Evo, to su činjenice u čiju realnost se može uvjeriti svako kod nas, ako to želi.

A kako stoji stvar u Sovjetskom Savezu 33 godine poslije Oktobarske revolucije? Oktobarska revolucija omogućila je da država uzme sredstva za proizvodnju u svoje ruke. Ali ta sredstva nalaze se i danas, poslije 33 godine, u rukama države. Da li se tu ostvarila parola »Fabrike radnicima«? Razumije se da nije. Radnici nemaju još ni danas nikakvog udjela u upravljanju fabrikama, već to vrše direktori, to jest činovnici koje je postavila država. Radnici imaju samo mogućnost i pravo da rade, ali se to ne razlikuje mnogo od uloge radnika u kapitalističkim zemljama. Razlika je za radnike samo u tome što u Sovjetskom Savezu nema besposlice — i to je sve. Prema tome, rukovodioci Sovjetskog Saveza nisu ni do danas izvršili jedan od najkarakterističnijih akata za jednu socijalističku zemlju, kao što je davanje fabrika i drugih privrednih preduzeća iz državnih ruku u ruke radnika radi upravljanja. Pošto rukovodioci SSSR-a smatraju državnu svojinu najvišim oblikom društvene svojine, to nedavanje sredstava za proizvodnju u ruke radnika na upravljanje proizlazi vjerojatno baš iz tog shvatanja o državnoj svojini. Osim toga, to je potpuno u skladu s jačanjem njihove državne mašine. To je činjenica u koju se takođe može svako uvjeriti ako želi da upozna istinu.

Moram da naglasim da mi, kad govorimo o 33 godine otkako je izvršena revolucija, ne uzimamo kao glavni elemenat za kritiku Sovjetskog Saveza samo sporost ekonomskog razvitka, sporost stvaranja materijalnih uslova za socijalizam. Ne, jer uzimati to kao glavno, a ne uzimati u obzir sve faktore koji uslovljavaju sporiji ili brži razvitak, bilo bi nepravilno i nepravedno. Prvi mi znamo da su klasici marksizma polazili od pretpostavke da neminovnost društvenog preobražaja, to jest socijalizam, dolazi u vrijeme kad su proizvodne snage razvijene do visokog stepena kad su industrija, elektrifikacija i drugo na tako visokom stepenu da nužno zahtijevaju njihov prelazak u društvenu svojinu. Mi znamo i to da je sovjetska vlast naslijedila jednu

od industrijski najzaostalijih zemalja i da je prema tome jasno da je tamo bilo potrebno stvaranje materijalnih uslova za socijalizam koji već postoje u visoko razvijenim kapitalističkim zemljama, a što se ne može postići tako brzo. Ali, s druge strane, ne mora da bude da država ima sve funkcije — i privredne — tako dugo u svojim rukama dok se ne stekne taj visoki stepen industrijalizacije i stvore svi potrebni materijalni i drugi uslovi za socijalizam. Tako mogu postaviti stvar samo oni koji hoće da revidiraju učenje o odumiranju države, koji smatraju da se u socijalizam ide u skokovima i da se tačno mogu odrediti granice niže i više faze komunizma. Mi kritikujemo u prvom redu i najviše nešto drugo: 1) mi kritikujemo način upravljanja koji sa svoje strane, između ostalog, smeta i bržem razvitku ekonomike u Sovjetskom Savezu, jer da je način bio bolji i uspjesi bi u ekonomskom razvitku SSSR-a do danas bili veći; 2) kritikujemo način vaspitavanja ljudi u SSSR-u; 3) mi kritikujemo njihove pojmove o ulozi velike nacije itd.

Kako stoji stvar sa odumiranjem države kao takve u Sovjetskom Savezu? (Ovdje se država uzima ne kao geografski ili nacionalni pojam, ona nije identična sa upravljanjem.) Da li tamo ima tendencija prenošenja državnih funkcija, bilo privrednih ili političkih, naniže — to jest da li ima znakova decentralizacije ili ne? Razumije se da dosad nema nikakovih znakova o svemu tome. Naprotiv, ide se sve krućem centralizmu koji je svojstven najizrazitijoj buržoaskoj birokratskoj centralističkoj državi. Kao najjači izraz te centralizacije jeste:

a) koncentracija svih funkcija, privrednih, političkih, kulturnih i drugih u jednom centru; b) ogroman birokratski aparat; c) jačanje umjesto smanjenje oružanog unutrašnjeg državnog aparata, kao što su milicija, oružane snage ministarstva unutrašnjih poslova, NKVD, itd. Pri tome bih napomenuo da je jedina državna funkcija koja još ne može doći u obzir da odumire — funkcija armije, jer stepen njenog slabljenja ili jačanja zavisi od vanjskih okolnosti, od toga kolika opasnost prijeti jednoj socijalističkoj zemlji izvana da bude spriječena mirna izgradnja socijalizma u njoj, ili čak da bude ugrožen njen opstanak. Ali ta funkcija može doći u obzir samo za odbranu jedne socijalističke zemlje, a nikako za agresiju bilo protiv koga, jer ta zemlja gubi socijalistički i dobija imperijalistički karakter ako ide za osvajanjem tuđih teritorija i ugnjetavanjem drugih naroda.

Takav centralizam svojstven je i najizrazitijoj centralističkoj buržoaskoj državi. Lenjin kaže:

»Centralizirana državna vlast svojstvena buržoaskom društvu, nastala je u doba raspadanja apsolutizma.«[2]

Otkud taj centralizam i stagnacija u daljem razvitku Sovjetskog Saveza u pravcu socijalizma? To proizlazi iz pogrešne interpretacije i praktičnog primjenjivanja Marksovog i Lenjinovog učenja o državi od strane sovjetskih rukovodilaca. Staljin ima drugačije gledište o odumiranju države. Marks, Engels i Lenjin uče nas da država počinje odumirati od časa kad proletarijat dođe na vlast. Razumije se, radi se o tome da proletarijat odista dođe na vlast u svakom pogledu. To odumiranje države počinje prvo u »njenim privrednim funkcijama«, u upravljanju proizvodnjom od strane proizvođača, u

2
Lenjin, Država i revolucija, str. 26.

postepenom prenošenju privrednih funkcija s države na radne kolektive, ne skokovito, odjedanput, već postepeno, jer bi inače došlo do anarhije.

»Kad ne bude više ni jedne društvene klase koju treba držati u potčinjenosti, kad skupa s klasnom vladavinom i s borbom za individualni opstanak, zasnovanom na dosadašnjoj anarhiji proizvodnje, budu uklonjeni sukobi i ekscesi koji otuda proističu, onda više nema tko da se tlači, onda iščezava potreba za državnom vlašću koja danas vrši tu funkciju. Prvi akt u kome država stvarno istupa kao predstavnik cijelog društva — prisvajanje sredstava za proizvodnju u ime društva — ujedno je i njen posljednji samostalan čin kao države. Miješanje državne vlasti u društvene odnose postaje malo po malo suvišno i onda samo od sebe prestaje. *Mjesto vladavine nad ljudima dolazi rukovanje stvarima i upravljanje procesom proizvodnje.* Država ne biva »ukinuta«, *ona odumire.*«[3]

Eto, tako nas uče Marks i Engels. A kako je govorio Staljin na XVIII kongresu SKP(b) 1939. godine? Prvo, on je pitanje Engelsovih formulacija o odumiranju države stavio pod dva uslova i rekao:

»Da li je pravilna ova Engelsova teza? Da, pravilna je, ali samo uz jedan od dva uslova: a) *ako* socijalističku državu proučavamo samo i jedino s gledišta unutrašnjeg razvitka zemlje, apstrahirajući unaprijed međunarodni faktor, izolirajući zemlju i državu od međunarodne situacije radi lakšeg istraživanja, ili b) *ako* pretpostavimo da je socijalizam već pobijedio u svim zemljama ili u većini zemalja, da umjesto kapitalističkog okruženja postoji socijalističko okruženje, da više nema opasnosti od napada izvana, da više nema potrebe za jačanjem vojske i države.«[4]

Odmah zatim on kaže da funkcija države, »kao organizatora privrede« još ostaje i da funkcija sovjetske države prema unutrašnjim odnosima ne postoji, nego samo prema spoljnjem svijetu. On je rekao:

»Osnovni zadatak tog perioda (govori o drugom periodu sovjetskog razvitka — J. B.) bila je organizacija socijalističke privrede u čitavoj zemlji i likvidacija posljednjih ostataka kapitalističkih elemenata, organizacija kulturne revolucije i organizacija potpuno moderne vojske za obranu zemlje. U skladu s tim izmijenile su se i funkcije naše socijalističke države. Otpala je, odumrla, funkcija vojnog ugušivanja u samoj zemlji, jer je eksploatacija uništena, jer eksploatatora više nema i nema tko da bude ugušivan...«[5]

I dalje:

»Što se tiče naše vojske, kaznenih organa i obavještajne službe, njihova oštrica nije više uperena prema unutrašnjosti zemlje, nego napolje, protiv vanjskih neprijatelja... Sačuvala se i potpuno razvila funkcija privredno-organizatorskog i kulturno-odgojnog rada državnih organa.«[6]

3
Engels, Anti-Dühring, str. 29, izd. Naprijed.
4
Staljin, Pitanja lenjinizma, str. 566—567, izd. kulture, Zagreb.
5
Pitanja lenjinizma, str. 569
6
Isto, str. 570

Tako Staljin postavlja pitanje odumiranja države i izlaže stanje u Sovjetskom Savezu 1939. godine. Za 1939. godinu zaista se moglo kazati da je Sovjetski Savez živio, u punom smislu te riječi, u kapitalističkom okruženju. Ali, poslije Drugog svjetskog rata, kada je nastao čitav niz novih socijalističkih zemalja baš oko Sovjetskog Saveza, ne može se ni u kom slučaju govoriti o kapitalističkom okruženju Sovjetskog Saveza. Govoriti da su funkcije države kao oružane sile, ne samo armije nego i takozvanih kaznenih organa, okrenute samo prema vani — znači govoriti nešto što zaista nije imalo nikakve veze sa stvarnošću kao što nema veze ni s današnjom stvarnošću u Sovjetskom Savezu. Jer, šta radi ogroman birokratski centralistički aparat? Zar su njegove funkcije prema vani? Šta radi NKVD i milicija? Zar su njihove funkcije prema vani? Ko i pomoću čega deportira milione građana razne nacionalnosti u Sibir i na daleki sjever? Valjda neće tvrditi da je to mjera protiv klasnog neprijatelja, valjda neće reći da su čitavi narodi klasa za uništavanje?! Ko ometa i omogućava borbu mišljenja u Sovjetskom Savezu? Ne čini li to sve jedan najcentraliziraniji, najbirokratskiji državni aparat koji ni po čemu nije sličan državnoj mašini koja odumire? U jednome je Staljin ovdje u pravu, ako se primijeni na današnje vrijeme, a to je — da tu zaista postoje i funkcije te državne mašine prema vani, ali treba dodati i to, da su one usmjerene i tamo gdje treba i tamo gdje ne treba. One su usmjerena i ka miješanju u unutrašnje stvari drugih zemalja, a protiv volje naroda tih zemalja. Prema tome, to nisu nimalo funkcije jedne socijalističke odumiruće države, već više liče na funkcije jedne imperijalističke državne mašine, koja se bori za uticajne sfere i podjarmljivanje drugih naroda.

Dalje, kako Staljin postavlja pitanje uloge partije prema državi? U svojim djelima on nigdje nije odredio ulogu partije u prvoj fazi komunizma, to jest u socijalizmu; on svodi ulogu partije na to da ona rukovodi državnim aparatom koji još nosi biljeg klasnog društva. Prema tome, nije nikakvo čudo što se partija u Sovjetskom Savezu sve više birokratizira i srasta u jednu cjelinu s birokratskim državnim aparatom, to jest identificira se s njim, postaje i sama dio birokratskog aparata i na taj način gubi vezu s narodom i sa svim onim što bi zaista bila njena dužnost. A to je: dužnost organizatora i najaktivnijeg učesnika u svim političkim, kulturnim i privrednim akcijama, dužnost organizatora masovne kontrole i neposrednog učešća na svim poljima društvene djelatnosti, dužnost dizanja poleta stvaralačkih masa sa svojim primjerom. Svesti partiju i njenu ulogu na birokratski aparat, na dio državne mašine za prisiljavanje, za sprovođenje raznih prinudnih mjera — to je suprotno učenju Lenjina o ulozi partije u prvoj, prelaznoj fazi, kao rukovodiocu i vaspitaču, a ne onome koji prinuđava. Taj šablon se bio počeo i kod nas prakticirati, ali smo mi preuzeli potrebne mjere i strogo ćemo se čuvati takve prakse kod nas.

A kako postavljaju sovjetski rukovodioci razvitak u komunizam? U marksističkoj nauci nigdje se ne govori o prijelazu u komunizam u skokovima, iako se govori o dvije faze, o nižoj i višoj fazi komunizma, koje predstavljaju jednu cjelinu u kojoj se vrši postepeni prijelaz ka komunizmu. Govori se o postepenom razvitku u višu fazu, komunizam, poslije zauzimanja vlasti od strane proletarijata. A ipak, sovjetski rukovodioci postavljaju stvar tako kao da oni mogu odrediti kad se može smatrati da se prešlo u vi-

šu fazu, komunizam. To nije nikakva šala, već žalosna istina, jer je svima poznato da je Staljin još 1939. godine objavio da je izgrađeno socijalističko društvo, a Molotov je 1948. godine proglasio ulazak u višu fazu komunizma.

Evo kako je Marks definirao prelaženje u višu fazu:

»U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ropske potčinjenosti individuuma podjeli rada, a s njome i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život, nego i prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individuuma porastu i produkcione snage i kad svi izvori društvenog bogatstva poteku obilnije — tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uski buržoaski pravni horizont i društvo će moći na svojoj zastavi napisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.[7]«

Eto, tako se postavlja stvar s višom fazom komunizma, a od toga su u Sovjetskom Savezu još vrlo, vrlo daleko, a razumije se i kod nas.

Bilo je ljudi, i još uvijek ih ima, koji su mislili i misle da je rukovanje sredstvima za proizvodnju riješeno time što se postavljaju kao direktori ili upravitelji najbolji radnici. To je dobra stvar, jer na taj način dolaze na tu dužnost ljudi u koje se može imati povjerenje i u koje država radnog naroda ima povjerenje, jer preko radnika-direktora koji je i sam potekao iz redova trudbenika, narodna država ima bolju kontrolu u poslovanju s jedne strane, a s druge strane, takav direktor bolje razumije razne potrebe radnika i više vodi računa o radnicima i o državnoj, to jest narodnoj svojini. No to je bila najpreča mjera pri uzimanju sredstava za proizvodnju u državne ruke i tako, razumije se, ne može ostati, ako hoćemo izbjeći mnoge nezgode koje bi kroz jedan dulji period mogle nastati iz toga. To je jedno, a drugo — na taj način još nije ostvarena parola »Fabrike radnicima« i na taj način ne bi se mogla ostvariti ideja odumiranja državnih funkcija u privredi.

Kao što sam već naprijed kazao, projekt zakona koji mi ovdje treba da usvojimo od vanredno je velike važnosti za dalji pravilni razvitak naše socijalističke zemlje, ali on još u potpunosti ne rješava to pitanje; on predstavlja samo još jedan korak dalje ka komunizmu. Državne funkcije u upravljanju privredom još u potpunosti ne prestaju, ali one više nisu isključive. One slabe uslijed toga što se na upravljanje privlače trudbenici. Oni ulaze postepeno a ne odjedanput, u cjelini, u svoja prava da kao proizvođači i upravljaju tom proizvodnjom. Zašto trudbenici ulaze postepeno, a ne odjedanput? Da li će to trajati dugo i koliko? Ne može se odgovoriti koliko će vremena to trajati, jer to zavisi od raznih okolnosti. Zavisi od toga kako će brzo napredovati kulturni razvitak, to jest svestrana naobrazba radnika, da bi oni bili u svakom pogledu sposobni da upravljaju uspješno, na korist zajednice, fabrikama, rudnicima, transportom itd., jer bez toga radnici neće moći da vrše evidenciju i kontrolu. Bez kulturnog uzdizanja radnici neće moći da ovladaju potpuno tehnikom upravljanja. To, dalje, zavisi od tempa razvitka proizvodnih snaga itd.

Kulturno uzdizanje trudbenika je tim važnije za nas i predstavlja jedan od najtežih problema zbog toga što je naša zemlja bila među najzaostalijim

[7] Marx, Kritika Gotskog programa, str. 20, izd. Kulture, Zagreb, 1950.

zemljama u Evropi u pogledu stepena proizvodnih snaga. Naša je industrija tek sada počela da se razvija punim zamahom. Prema tome, brže ili sporije prenošenje svih funkcija upravljanja u privredi na trudbenike zavisi kod nas i od brže ili sporijeg razvitka proizvodnih snaga. To zavisi u prvom redu od samih radnika, od njihove brige da se što prije i što više proizvede potrošnih dobara, od brige radnika da se štedi a ne rasipa itd. Lenjin kaže:

»Komunizam počinje tamo gdje se pojavljuje samoprijegorna, od teškog rada nadmoćnija briga *običnih radnika* da se poveća produktivnost rada, da se sačuva *svaki pud žita, uglja, gvožđa* i drugih proizvoda koje ne dobivaju radnici lično niti njihovi »bližnji« već oni »daljnji«, tj. društvo u cjelini.«[8]

Zašto ja ističem na prvo mjesto nužnost kulturnog razvitka? Ako pogledamo koliki je bio broj industrijskih radnika u staroj Jugoslaviji, a koliki je danas i koliki će još biti, onda nije teško pogoditi u čemu je stvar. Ko dolazi danas u industrijska i druga preduzeća? Seljaci. Dakle, ogroman broj seljaka, ili poluseljaka i poluradnika, dolaze u preduzeća i njih najprije treba priučiti kao radnike, a onda vaspitavati kao radnike-upravljače. To nije kratak i lak posao i prema njemu se treba odnositi s najvećom ozbiljnošću i strpljenjem i energično ga savladivati. Kod vaspitavanja tih novih radnika imaćemo, i danas imamo, ne malo posla s tuđim shvatanjima kod velikog dijela radnika o njihovoj dužnosti kao radnika, o njihovom odnosu prema državnoj, odnosno narodnoj svojini itd.

Uzmimo samo činjenicu da mi mnoge objekte, pa čak i neke najveće fabrike, rudnike i drugo, gradimo i otvaramo baš u najzaostalijim krajevima, kao što su najzaostaliji dijelovi Bosne, Sandžak, Makedonija, Kosovo i Metohija, Lika, Crna Gora itd., dakle, svuda gdje je dosada bilo vrlo malo ili skoro nimalo industrije. A ko će raditi u tim fabrikama, rudnicima i drugim preduzećima? Seljaci iz tih zaostalih krajeva. Siromašni seljaci tih zaostalih krajeva treba da uđu i ući će u te fabrike i rudnike. Oni treba od siromašnih seljaka, čije su generacije stoljećima životarile na najnižem nivou kulturnog i životnog standarda, da postanu svjesni radnici, graditelji boljeg života za sebe i čitavu socijalističku zajednicu. To neće biti tako lak i brz proces, mi smo toga svjesni, jer već danas imamo prilično iskustva u tome koliko je teško iz poluseljaka-poluradnika vaspitati svjesnog i disciplinirano industrijskog radnika. Da bi se to postiglo potrebni su veliki napori, potrebno je uporno dokazivanje tim poluradnicima da oni u našoj socijalističkoj zemlji postaju ne samo proizvođači u industriji, rudarstvu, itd., već i vlasnici sredstava za proizvodnju; treba im dokazati da su ulaskom u te fabrike, rudnike i druga preduzeća oni postali i njihovi vlasnici. Ne ono parče neplodne zemlje koje im nikad nije moglo dati mogućnosti života dostojnog čovjeka, već fabrike, rudnici i drugo mogu njima osigurati bolji život no što su ga imali oni i njihovi preci! Zašto je potrebno da ti poluseljaci-poluradnici postanu svjesni industrijski radnici? Potrebno je u prvom redu zbog toga što mi gradimo mnogobrojne fabrike i preduzeća, otvaramo sve nove i nove rudnike, jednom riječju industrijaliziramo našu socijalistič-

8
Lenjin, Djela. T. XXIV, str. 342, III rusko izdanje.

ku zemlju da bismo je učinili bogatijom, da bi neiskorišćena bogatstva bila pristupačna svim građanima naše zemlje, da bi se ljudi mogli tim bogatstvima koristiti itd. Da bi se te fabrike, rudnici itd. mogli pokrenuti, potrebni su radnici koji će biti sposobni da ovladaju i pokreću novu, savremenu tehniku. Tom savremenom tehnikom neće moći da rukuje poluseljak, koji više misli na svoje parče neplodne zemlje nego na savremena moderna sredstva za proizvodnju, koja sada kod nas više nisu privatna, kapitalistička, već društvena svojina čitave naše zajednice. Njima više ne upravljaju kapitalisti ili njihovi dobro plaćeni vjerni činovnici, birokratija koja se brinula samo o interesima kapitalista, to jest o tome da se iz radnika iscijedi što više profita za kapitalistički džep, pri čemu bi mrvicu dobila i ta birokratija. Danas će kod nas upravljati tim fabrikama, rudnicima i drugim sami radnici. Oni će sami određivati kako će se i koliko raditi, oni će znati zašto rade i na šta će se upotrebljavati rezultati njihova rada. Da bismo to mogli postići svugdje u našoj zemlji, i u najzaostalijim krajevima, potrebno je uporno savlađivati zaostalost, potrebno je dići poluseljake na nivo svjesnih industrijskih radnika koji će shvatiti i svoje dužnosti i svoja prava graditelja socijalizma.

Iz gornjeg se vidi da postoje vanredno velike teškoće na putu izgradnje komunizma, u jednoj zaostaloj zemlji, kao što je, na primjer, naša. Ali šta sada? Hoćemo li čekati da svi radnici budu jednako pametni i sposobni da upravljaju poduzećima? Razumije se da ne, jer bismo u tom slučaju morali beskrajno dugo čekati. Baš u procesu upravljanja, u neprekidnom procesu rada i upravljanja, svi radnici će steći potrebno iskustvo. Upoznaće ne samo proces rada, već i sve probleme svog preduzeća. Trudbenici će samo u praksi moći da nauče da se služe evidencijom, da se upoznaju s tim koliko materijala smiju utrošiti a koliko se može uštediti, upoznat će se s tim na šta sve ide njihov rad, to jest kuda ide njihov višak rada i na šta se on upotrebljava. Upoznaće se s tim koliko mora biti akumulacija njihovog preduzeća kao dio opće planske akumulacije, a koliko oni mogu ostalim viškom proizvoda povećavati svoj standard života. Oni moraju biti upoznati s tim koliko i kojim tempom oni moraju povećavati produktivnost rada itd. Oni se bezuslovno moraju upoznati s radnom disciplinom, jer onog momenta kad trudbenici uzimaju na sebe odgovornost da učestvuju u upravljanju privredom — otada pitanje radne discipline spada u njihovu prvu dužnost.

Naročito važna stvar biće za savjete radnih kolektiva da utiču da se čim racionalnije raspoređuje radna snaga, da ne dozvoljavaju da se u njihovim preduzećima ugnjezdi nepotrebna neproduktivna radna snaga, odnosno suvišna birokratija u administraciji, jer će se na taj način samo povećati troškovi proizvodnje i smanjiti rentabilnost njihovih preduzeća, što će ići na štetu čitavog kolektiva. Treba znati razlikovati potrebu za specijalistima od suvišnog administrativnog, neproduktivnog aparata.

Predavanje fabrika, rudnika itd. na rukovođenje radnim kolektivima onemogućit će da se ugnijezdi u našoj privredi jedna zarazna bolest, koja nosi ime birokratizam. Ta bolest se nevjerojatno lako i brzo prenosi iz buržoaskog društva i opasna je u prelaznom periodu, jer kao polip svojim hiljadukrakim pipcima sputava i ometa pravilan i brz proces razvitka. Birokratizam spada među najveće neprijatelje socijalizma baš zbog toga što se

uvlači neprimjetno u sve pore društvene djelatnosti, a da ljudi ispočetka ni sami toga nisu svjesni. Bilo bi pogrešno misliti da birokratizam već nije počeo i kod nas hvatati korijena. I kod nas se on već počeo uvlačiti u razne ustanove, u državni aparat i privredu, ali mi smo toga svjesni i zato smo već preduzeli čitav niz mjera da ga onemogućimo. Tu nisu dovoljne kampanjske mjere, već neprekidna borba i vaspitavanje ljudi.

Lenjin kaže da je kulturna i tehnička zaostalost najpovoljnije tlo da birokratizam uhvati svoj korijen, ali on ujedno kaže i kako je najlakše, odnosno jedino moguće uspješno se boriti protiv birokratizma.

»Boriti se protiv birokratizma do kraja, do pune pobjede nad njim, mogućno je samo tako ako sve stanovništvo bude učestvovalo u upravljanju, U buržoaskim republikama to je bilo ne samo nemogućno, *tome je smetao i sam zakon.* Najbolje buržoaske republike, pa ma kako one bile demokratske, imaju hiljade zakonskih smetnji koje sprečavaju trudbenike da učestvuju u upravljanju. Mi smo učinili da takvih smetnji kod nas ne bude, ali dosad nismo postigli da bi radne mase kod nas mogle učestvovati u upravljanju, — osim zakona postoji još i kulturni nivo koji ne možeš potčiniti nikakvom zakonu. Taj niski kulturni nivo čini da su sovjeti, koji na osnovu svog programa treba da budu organi upravljanja *kroz trudbenike,* ustvari su organi upravljanja *za trudbenike* preko najnaprednijeg sloja proletarijata, a ne kroz trudbeničke mase.«[9]

To je zbog kulturne zaostalosti o kojoj Lenjin govori i u tome je opasnost birokratizacije upravljanja.

Po Lenjinu, vidi se da birokratizam cvate naročito tamo gdje je zaostalost veća. Ove riječi najjasnije govore o tome gdje moramo tražiti korijene birokratizma. Zar to ne pokazuje da birokratizam cvate baš tamo gdje ljudi još nisu svjesni svojih prava kontrole i odlučne borbe protiv svakog birokratskog postupka, gdje ljudi još nisu svjesni da je birokratizam jedna štetna pojava za socijalizam, koja se ne može iskorijeniti samo dekretima odozgo, već je potrebno da se protiv njega bori svaki svjestan čovjek u svakodnevnoj praksi. Ne treba pri tom misliti da birokratizam može da se zacari samo u visokim ustanovama, a da je to dolje teže. Ne, i dolje, do najnižih državnih i privrednih administrativnih ustanova birokratizam prodire, ako se protiv njega ne borimo. Razumije se, tragedija je za jednu socijalističku zemlju ako se birokratizam ustali od najviših do najnižih ustanova, ako vrhovi ne vide ili neće da vide njegovu štetnost. Da bi se birokratizam s uspjehom pobijao, nije dosta da se protiv njega preduzimaju mjere samo gore, u najvišim nadleštvima, a dolje da se smatra da on, tobože, nije opasan. I te kako je opasan i dolje; to je kod nas i praksa pokazala. Prema tome, i u administraciji republika i u administraciji oblasti i u administraciji srezova i mjesnih organa i u administraciji raznih trgovinskih i drugih privrednih ustanova birokratizam je opasan i nužno je da se, uz pomoć najširih masa, borimo protiv njega, da ne dozvolimo da ta, za socijalizam štetna pojava, uzme maha.

Danas, kada je ne samo državna administracija već i cjelokupna privreda u rukama naroda, narod je i kompetentan da budno kontrolira rad

9
Lenjin, Djela, T XXIV, str. 145, III rusko izdanje.

onih koji su postavljeni u administraciji da vrše svoje dužnosti na korist socijalističke zajednice. Radni kolektivi i njihovi savjeti koji će upravljati fabrikama, rudnicima itd. imaće vrlo važan zadatak da onemoguće birokratske metode u upravljanju.

Uloga sindikata

Pitanje uloge sindikata pod novim uslovima, pod uslovima učešća trudbenika u upravljanju privredom, donekle se mijenja, jer se funkcija sindikata sada uglavnom usmjerava na ono što je najvažnije u radu sindikata — na vaspitavanje, na svestrano kulturno uzdizanje trudbenika. Rad sindikata usmjerava se na to da se novopridošli radnici, to jest bivši seljaci, kroz uporan rad sindikata, a pod rukovodstvom Partije, čim prije otresu starih sitnosopstveničkih navika, da se čim prije uzdignu na nivo najsvjesnijih industrijskih radnika, radnika s novim, socijalističkim odnosom prema sredstvima proizvodnje, prema fabrikama, prema rudnicima, prema društvenoj svojini, prema radu. Te nove radnike treba čim prije vaspitati da budu neumorni i požrtvovni graditelji komunističkog društva, to jest ljepšeg i sretnijeg života svih trudbenika.

U vezi sa učešćem radnika u upravljanju preduzećima, odnosno proizvodnjom uopće, slabi onaj zadatak sindikata koji su oni imali u vezi sa zaštitom radničkih interesa, jer sada tu stvar radnici sami rješavaju preko svojih savjeta, odnosno upravnih odbora u proizvodnji. Time se ujedno olakšava dvostruka uloga sindikata, koji su s jedne strane imali da štite interese radnika, a s druge strane morali isto tako da vode računa o interesima narodne države, o interesima cjeline, o interesima čitave zajednice. Upoznavanjem radnika u procesu upravljanja proizvodnjom sa svim problemima: sa akumulacijom, s troškovima proizvodnje, s raznim mnogobrojnim teškoćama s kojima su se dosad morali boriti sami direktori, odnosno dosadašnje uprave i sindikati biće olakšan i rad sindikata u tom pogledu. To će u svakom slučaju mnogo doprinijeti stabilizaciji radne discipline u fabrikama, rudnicima i drugim preduzećima.

Iz nacrta zakona vidi se da trudbenici na najdemokratskiji način ulaze u svoje funkcije upravljanja. Radničke savjete biraju neposredno tajnim glasanjem radnici i službenici po fabrikama, rudnicima i preduzećima uopće. Ti radnički savjeti i upravni odbori, koje biraju članovi savjeta između sebe, moraju imati svestranu podršku sindikata. Da bi to bilo moguće, u upravne odbore ulaze i članovi sindikata radnika i namještenika u tom preduzeću koji na taj način nose svoj dio odgovornosti u upravljanju, umjesto da budu samo savjetodavni organi bez naročite odgovornosti, odnosno odgovorne dužnosti.

Ovaj zakon predstavlja jedan od najdemokratskijih akata koje smo mi do danas donijeli; on po svojoj sadržini odražava našu socijalističku stvarnost. Uzmimo samo dužnost i prava radničkih savjeta. U članu 23 kaže se: »Radnički savet preduzeća:
odobrava osnovne planove i završni račun preduzeća;

donosi zaključke za upravljanje preduzećem i za ostvarenje privrednog plana;
bira, razrešava i smenjuje upravni odbor preduzeća ili pojedine njegove članove;
donosi pravila preduzeća uz potvrdu upravnog odbora višeg privrednog udruženja odnosno nadležnog državnog organa;
raspravlja o izveštajima o radu upravnog odbora i donosi zaključke o odobravanju njegovog rada;
raspravlja o pojedinim merama upravnog odbora i donosi zaključke o njima;
vrši raspodelu onog dela akumulacije koji ostaje na raspolaganje preduzeću odnosno radnom kolektivu.«

Dalje, u članu 27 govori se o dužnostima upravnog odbora preduzeća i kaže se:

»Upravni odbor preduzeća:

sastavlja predloge osnovnih planova preduzeća;
donosi mesečne operativne planove;
stara se o pravilnom poslovanju preduzeća;
sastavlja predlog za unutrašnju organizaciju preduzeća i predlog sistematizacije radnih mesta;
sastavlja predlog pravila o radnom redu u preduzeću i donosi mere za učvršćenje radne discipline;
rešava o postavljenju službenika na rukovodeće položaje u preduzeću;
donosi rešenja povodom prigovora radnika i službenika na rešenja o otkazu i unutrašnjem rasporedu na poslove;
preduzima mere za unapređenje proizvodnje preduzeća, a naročito za racionalizaciju proizvodnje, povećanje proizvodnosti rada, sniženje troškova proizvodnje, poboljšanje kvaliteta proizvoda, sprovođenje štednje, smanjenje otpadaka i škarta;
rešava o pitanjima radnih normi u preduzeću;
rešava o proglašenju udarnika i o racionalizatorskim i novatorskim predlozima;
preduzima mere za stručno uzdizanje radnika i službenika preduzeća, kao i za njihovo pravilno raspoređivanje na pojedina radna mesta;
stara se o pravilnoj primeni propisa o radnim odnosima u preduzeću, o platama, nadnicama i unapređivanju radnika i službenika, o zaštiti rada i socijalnom osiguranju, kao i o poboljšanju životnih uslova radnika i službenika u preduzeću;
donosi plan korišćenja godišnjeg odmora radnika i službenika u preduzeću;
preduzima mere za zaštitu i pravilnu upotrebu opštenarodne imovine kojom upravlja preduzeće i mere za otkrivanje, sprečavanje i otklanjanje, pojava štetočinstva, rasipništva i drugih oblika nesavesnog odnosa prema opštenarodnoj imovini.

Upravni odbor preduzeća je odgovoran za izvršenje plana i pravilno poslovanje preduzeća.«

Ova dva člana zakona govore o tome kakve se sve funkcije u proizvodnji prenose na radne kolektive koje je do sada imala država i vršila ih sama preko svojih određenih predstavnika, uz izvjesno učešće sindikata.

Otsada državna svojina sredstava za proizvodnju, fabrika, rudnika, željeznica, prelazi postepeno u viši oblik socijalističke svojine. Državna svojina je najniži oblik društvene svojine, a ne najviši, kao što smatraju rukovodioci SSSR-a.

Evo, u tome je naš put u socijalizam, i to jedino pravi put kad se radi o odumiranju državnih funkcija u privredi.

Neka zapamte informbiroovci da njihova klevetnička dreka ne može zatamniti naš svijetli put izgradnje socijalizma!

S druge strane ovaj naš zakon o učešću radnih kolektiva, to jest naših trudbenika, u upravljanju privredom zemlje, predstavlja najsnažniji odgovor na pitanje gdje je istinska demokratija: ovdje kod nas ili toliko hvaljena i opjevana zapadna demokratija. Kod nas je demokratija zasnovana na materijalnoj bazi za najšire mase trudbenika. Nju osjećaju mase, služe se njome za ostvarenje ljepše i sretnije budućnosti za sve trudbenike naše zemlje. To je odgovor onima na Zapadu koji toliko pričaju o tome da kod nas nema prave demokratije, da je naša zemlja policijska država itd., koji vole da pričaju o našoj oskudici, o tome da nemamo to i to itd. Da, kod nas zaista postoji oskudica još u mnogo čemu, jer mi još nismo u stanju da stvorimo dovoljno sredstava, dovoljno raznih predmeta za upotrebu, dovoljno svega onoga čime bi ljudi sebi uljepšali život, podigli svoj standard života. Ali, mi smo sada baš na putu da to ostvarimo i ostvarit ćemo za sve, a ne samo za jednu manjinu ljudi, kao što je to slučaj na Zapadu. Šta koristi na Zapadu što su magazini puni svega što čovjek samo može poželjeti? Ko tamo može danas udovoljiti želji da to nabavi? Razumije se, samo jedan vrlo mali sloj ljudi, vladajuća klasa može sebe zadovoljiti, a ne ogromna većina radnih ljudi. Prema tome, to je demokratija za jednu manjinu, jer radni ljudi koji zarade da jedva životare, ili besposleni radnici i činovnici, nemaju ništa od takve demokratije koja njima oduzima plodove njihovog rada, a njih održava samo zato da bi druge, fizički sposobne, izdržavali, to jest osiguravali im bogate uslove života. Mi, međutim, radimo na tome da oni koji rade uživaju plodove svog rada i u tome i jeste materijalna suština naše demokratije.

Mi smo svjesni da ćemo imati dosta muke dok naši radnici savladaju sve teškoće koje proističu iz naše zaostalosti, ali budimo uvjereni da će naši trudbenici pobjedonosno proći kroz sve te teškoće, jer su svjesni da je pitanje izgradnje socijalizma njihova sopstvena stvar, da to može biti ostvareno samo njihovim sopstvenim, upornim, požrtvovnim, stvaralačkim elanom.

Naša narodna vlast je od samog svog postanka vodila i danas vodi najviše brigu o trudbenicima, o ljudima naše zemlje, jer inače ne bi bila narodna kad ne bi tako radila. Sve što se kod nas radi i gradi ima jednu svrhu; usrećiti naše trudbenike, stvoriti im bolje uslove života. Sami trudbenici grada i sela gospodari su svoje današnjice i svoje sretne budućnosti. Kako će brzo doći ta sretna budućnost, kad više neće biti potrebno da se ljudi toliko naprežu, zavisi od samih trudbenika grada i sela naše zemlje, zavisi od njihove upornosti, požrtvovanosti i strpljivosti, zavisi od naprezanja svih snaga, od toga da bude čim manje onih koji stoje po strani, da

svaki da sve od sebe u svakodnevnoj borbi za izvršenje Petogodišnjeg plana, za podizanje produktivnosti rada, za proizvodnju čim više i čim boljih potrošnih predmeta za potrebu građana naše socijalističke zemlje.

Seljaci u zadrugama, kojima sami upravljaju, i radnici u fabrikama, u kojima će otsada sami upravljati, imaju danas svoju sudbinu zaista u svojim sopstvenim rukama.

Komunist, Organ Centralnog komiteta KPJ,
broj 4—5, juli—septembar 1950, str. 1—25.

Samoupravljanje — jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma

Edvard Kardelj

(...)

Samoupravljanje, dakako, nije izum jugoslovenske teorije i prakse*. Ideja samoupravljanja je stara koliko i ideja humanizma i, posebno, koliko i međunarodni radnički pokret, istorija njegove klasne borbe i istorija socijalističke prakse. Samoupravne ideje i težnje izrazile se na razne načine u svetu, u mnogobrojnim borbama radničke klase i progresivnih ljudi i pokreta za slobodu rada čovjeka, i u svim dosadašnjim socijalističkim revolucijama, iako su kasnijim razvitkom socijalističke prakse, pod uticajem raznih objektivnih i subjektivnih faktora i uzroka, dobile, u većoj ili manjoj meri, karakter participacije radnika u upravljanju proizvodnjom, a time, u izvesnom smislu, i sekundarnu društvenu ulogu. U nas je samoupravljanje postalo, više ili manje, kontinuiran proces, koji i svojim pozitivnim rezultatima i određenim negativnim iskustvima, može biti od interesa za sve ljude koji teže napretku socijalizma i društvenom progresu uopšte.

Samoupravljanje se u nas rodilo u vreme narodnooslobodilačkog rata, i od samog početka je bilo jedan od faktora i oblika socijalističke revolucije. Ono se razvijalo na oslobođenoj teritoriji — počev od 1941. godine pa do kraja rata. Pošto se ta oslobođena teritorija neprekidno menjala i po veličini i po međusobnoj povezanosti, to na njoj nisu postojali objektivni uslovi za nastajanje nekakvog centralizovanog upravnog i državnog sistema, a još manje za centralizovano upravljanje radom, privredom, socijalnim i drugim područjima društvenog života. Morali smo se orijentisati na maksimalan stepen inicijative, samoupravljanja i samostalne odgovornosti svih delova narodnooslobodilačkog pokreta i svih ljudi u svakom delu i naselju oslobođene teritorije. Na taj način, društvenu i političku vlast na toj oslobođenoj teritoriji, usred Hitlerovog evropskog carstva, preuzimali su narodnooslobodilački odbori kao organi masovnog narodnooslobodilačkog pokreta, a fabrike i radionice preuzimali su radnici, i u raznim spontanim i organizovanim oblicima obezbeđivali rad u njima, njihovo upravljanje i funkcionisanje. Tako je stvarana samoupravna baza — kao uslov i polazna tačka za izgradnju sistema vlasti i upravljanja na oslobođenoj teritoriji, koji je u idejnom i političkom pogledu bio jedinstven i u najvećoj mogućoj meri koordiniran, ali daleko od toga da bude centralistički.

U prvim godinama posle rata, samoupravno iskustvo iz narodnooslobodilačkog rata bilo je, u izvesnoj meri, potisnuto i zamenjeno centralizovanijim oblicima upravljanja u raznim područjima društvenog života. Ta pojava nije bila samo izraz idejnog i političkog kolebanja u pogledu oblika demo-

* Iz pozdravne reči prilikom otvaranja Okruglog stola Međunarodnog udruženja za političke nauke, 1975. u Dubrovniku.

kratskog učešća masa u upravljanju radom, sredstvima za proizvodnju i društvom, već je bila, pre svega, posledica niza objektivnih uzroka i teškoća u kojima se našla naša zemlja posle rata. Drugim rečima, objektivno je bilo nemoguće ostati na samoupravnim oblicima koji su nastali u vreme narodnooslobodilačkog rata. Međutim, samoupravna komponenta je, ipak, bila i dalje snažno prisutna i u razvoju našeg društvenog sistema, a još više u našoj društvenoj i političkoj praksi toga vremena. Štaviše, ona je bila i jedan od uzroka našeg sukoba sa Staljinom. Zato nije bilo slučajno što su, posle sukoba sa Staljinom 1948. godine, i kasnije — kada je naša zemlja došla u težak međunarodni ekonomski i politički položaj — radnička klasa, narodi i ljudi naše zemlje reagovali ponovnim jačanjem i razvijanjem samoupravnih odnosa, koji su im omogućavali i veću inicijativu u borbi protiv nastalih teškoća i veći uticaj na upravljanje udruženim radom i društvom uopšte. Tada je to bila pojava koja je pratila talas otpora protiv Staljinovog pokušaja nametanja hegemonije, ali je ona pokazala da je upravo u tome unutrašnja snaga i izvor toga otpora. Ohrabren takvim spontanim samoupravnim tendencijama, Savez komunista je izgradio svoj prvi celovit koncept radničkog i društvenog samoupravljanja, koji je došao do izražaja u Zakonu o radničkom samoupravljanju 1950. godine, u poznatom Titovom govoru prilikom njegovog donošenja, kao i u Ustavnom zakonu iz 1953. godine. Samoupravljanje je, postepeno, obuhvatalo sva područja društvenog rada, aktivnosti i upravljanja društvom. Samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa prilagođavan je i podređivan, u sve većoj meri, i politički sistem. Promene u njegovoj prirodi i organizaciji išle su dosledno u tom pravcu, da je on sve više postajao sastavni deo samoupravnog sistema, a ne odvojena politička struktura, van rada i samoupravljanja. Neću da tvrdim da je taj proces završen, ali učinjeni su značajni koraci u tom pravcu.

Pokretačka snaga razvoja našeg društva, na osnovi samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa, nije bila niti je danas neka utopistička ideja o uspostavljanju nekakvog statičnog i beskonfliktnog sistema, idealnih društveno-ekonomskih i demokratskih institucija i odnosa među ljudima. Ni socijalizam uopšte, ni samoupravni socijalizam nije društvo bez protivrečnosti i konflikata interesa u društvenoj strukturi, iako on, dugoročno posmatrano, smanjuje i uklanja takve antagonističke suprotnosti kao što su klasne. Više istorijskih faktora je uticalo da se naše socijalističko društvo svesno opredelilo za celovit društveni sistem samoupravljanja. Mislim da mogu reći da osnovni izvor takvog društveno-istorijskog opredeljenja nije bio u nekom subjektivističkom ideološkom konceptu, već, prvenstveno, u jednoj objektivnoj zakonitosti razvoja socijalističkog društva. Da bi, naime, čovek zaista postao slobodna stvaralačka ličnost u demokratskoj društvenoj zajednici, nije dovoljno da raspolaže samo političkom slobodom. Neophodno je, pre svega, da ima pravo i mogućnost da slobodno, to jest u uslovima ravnopravne, uzajamne zavisnosti i odgovornosti svih ljudi, raspolaže svim uslovima i sredstvima svoga rada i života. Razvoj proizvodnih snaga i socijalizma, stvarali su, i u sve većoj meri će stvarati, objektivne uslove za realizaciju takvog položaja čoveka. A upravo samoupravno-demokratski sistem odnosa među ljudima je onaj instrument koji omogućuje da ljudi ne samo raspolažu i upravljaju tim uslovima i sredstvima rada i živo-

ta, već i da u demokratskoj akciji neposredno rešavaju najveći deo zajedničkih problema i konflikata interesa.

Država, kao faktor vlasti, i u uslovima samoupravljanja zadržava, i još dugo će zadržati, veoma značajnu ulogu u regulisanju materijalnih tokova društvenog razvitka, u obezbeđivanju planske privrede i u drugim oblastima obezbeđivanja nesmetanog funkcionisanja socijalističkog samoupravnog sistema. Ali, razvojem samoupravljanja njena društveno-istorijska uloga počinje da se menja. Ona više nije samostalna snaga iznad društva, niti pojam identiteta sa društvom, već postaje sve više jedna od funkcija samoupravno organizovanog društva. Država je sve manje sopstvenik uslova i sredstava rada u ime radnika, a sve više jedna od funkcija društvene svojine, izražene u takvim proizvodnim odnosima u kojima, uslovima i sredstvima za proizvodnju, neposredno i na osnovu jednakih prava i odgovornosti — raspolažu radnici, radni ljudi udruženi u društvenom radu i razvoju društvenih proizvodnih snaga. Time i idejna i politička avangarda radničke klase i druge snage socijalističke društvene svesti, sve manje mogu da dolaze u položaj da u otuđenom političkom sistemu države vladaju umesto radničke klase. One u uslovima samoupravljanja postaju, tako reći, unutrašnja snaga svesti te klase i svih radnih ljudi koji, kao demokratska, slobodna samoupravna zajednica proizvođača, upravljaju kako udruženim radom, razvojem proizvodnih snaga i celokupnim materijalnim i socijalnim razvojem društva, tako i državom kao oruđem vlasti i prinude, za obezbeđivanje takvih njihovih interesa, sve dok takva prinuda bude istorijski neophodna.

Na takav način, socijalističko samoupravljanje stvara uslove da sloboda čoveka postaje sloboda stvaraoca koji, u sve većoj meri, raspolaže uslovima, sredstvima i rezultatima svega rada i života, na toj osnovi preuzima odgovornost prema istim pravima drugog čoveka i time neposredno utiče na sva područja društvenog upravljanja. Socijalističko samoupravljanje tako postaje veliko pravo, ali i velika odgovornost. Takav društveni položaj čoveka ujedno podstiče dalju demokratizaciju i humanizaciju čovekove društvene sredine.

Svesni smo da je to dugoročan društveno-istorijski proces koji ne zavisi samo od progresivnih težnji ljudi i stanja društvene svesti, već i od niza faktora objektivne prirode koji u najvećoj meri određuju i karakter i brzinu takvog društvenog kretanja. I izgradnja samoupravnog socijalističkog društva, neminovno, proces koji se ne odvija samo linijom uspona, već i kroz grčeve, kolebanja, konflikte, zastoje i slično.

Tako vodeće idejne i političke snage našeg društva shvataju društveno-istorijsku ulogu, ciljeve i puteve socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali, tako ih shvata i radnik i čovek u svojim spontanim akcijama i reakcijama. Njegova svest je, doduše, i pod uticajem prošlosti, kao i životnih teškoća u kojima danas živi, i svakodnevnih konflikata interesa koji ga često zbunjuju, pa čak i dezorijentišu. Sve to ga, neretko, navodi da reaguje neracionalno, a ponekad čak i suprotno sopstvenim dugoročnim interesima. Međutim, i pored svih tih kolebanja, on se i spontano i svesno buni protiv toga da bude najamni radnik države, ili pasivni instrument i točkić u birokratsko-menadžerskoj mašini, ili samo potrošač plate koju mu drugi određuju i na koju ne može uticati svesno, već samo spontano pritiskom

svoga nezadovoljstva. U svemu tome se izražava neuništiva težnja savremenog radnika i čoveka koji, po nekom dubljem instinktu društvenog bića, a i po rastućoj društvenoj svesti, oseća da savremeni razvoj proizvodnih snaga već omogućuje snažnije i punije izražavanje čovekove stvaralačke individualnosti. Zato su naši radni ljudi, i spontano i svesno, samoupravno reagovali u celom toku naše socijalističke revolucije, a pogotovo na njenim presudnim prekretnicama. I upravo te reakcije su podsticale postepeno izgrađivanje idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta socijalističkog samoupravljanja i kontinuiran proces praktičnog preobražavanja socijalističkog sistema u tom pravcu.

Međutim, i pored značajnih uspeha koje smo postigli, ne možemo reći da se samoupravljanje u našoj zemlji razvijalo isključivo linijom uspona. Njega su ograničavali, a i danas ga ograničavaju, relativno nizak stepen ekonomske razvijenosti našeg društva i brojni drugi faktori u unutrašnjoj strukturi društva i u međunarodnom položaju zemlje, što sve skupa utiče na tempo i pravac razvoja samoupravljanja u svakodnevnoj praksi. Zato razvoj samoupravljanja u nas nije imao samo svoje uspone, već i kolebanja, pa i zastoje i deformacije. Imao je on i svoje kritične prekretnice u kojima je naše društvo došlo u položaj da se moralo odlučivati ne samo za održavanje samoupravnog sistema, već i za ispravljanje promašaja i traženje novih rešenja, a i za otvorene sukobe sa onim tendencijama i društvenim i političkim snagama koje su nastojale da ga deformišu. Sve je to logičan put u razvitku jednog društva, utoliko pre što se ima u vidu da ne raspolažemo »gotovim formulama« kojima bismo uvek mogli da postignemo željene rezultate.

Međutim, posmatrano kroz prizmu dugoročnog trenda, mi ocenjujemo da je sistem socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji uglavnom izdržao dosadašnje istorijske probe, i da je na kritičnim raskrsnicama svoga razvoja obično znao da nađe puteve i rešenja koji su mu omogućili da čini korake dalje i da ojača svoju unutrašnju koheziju, kao i svoju društvenu i političku snagu. U svakom slučaju, ni jedna kriza nije bila takva da bi zapretila okretanjem točka istorije nazad.

Takav razvoj nije tekao stihijski, sam od sebe. On je bio moguć, pre svega, zato što sistem socijalističkog samoupravljanja u nas nije samo oblik demokratskog upravljanja radnika uslovima i sredstvima za proizvodnju, već i polazna tačka samoupravnog preobražaja celog društva, a posebno učvršćivanja vlasti i rukovodeće uloge radničke klase i svih radnih ljudi. Da u našem društvu nije bila obezbeđena takva vlast radnika, zajedno sa svim radnim ljudima, koja jedina može dosledno da obezbeđuje društveno-svojinski karakter sredstava za proizvodnju, samoupravljanje bi se u nas svelo, u najboljem slučaju, na jedan oblik participacije radnika u upravljanju sredstvima za proizvodnju. Doduše, svaka participacija radnika u sistemu privatnosvojinskog ili državnosvojinskog monopola, može značiti korak napred u društvenom progresu, ne samo u smislu jačanja političke pozicije radničke klase u društvu, već i u smislu ograničavanja tog svojinskog monopola. Takva je bila naša situacija u prvim godinama posle rata. Pa ipak, participacija i samoupravljanje radnog čoveka, po našem shvatanju, nisu identični pojmovi i odnosi. Naš sistem socijalističkog samoupravljanja je postepeno

prerastao fazu participacije time što je radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, upravo kao samoupravno organizovan udruženi rad, stekla neposredan uticaj na odlučujuće institucije sistema državne vlasti. Takva pozicija radničke klase i udruženog rada u celini, u sistemu vlasti je u poslјednje vreme posebno ojačala delegatskim sistemom. A takav sistem vlasti ozbiljna je prepreka recidivima društveno-birokratskog ili tehnokratsko-menadžerskog monopola u društvenom radu i društvu uopšte.

Bitan faktor i pokretačka snaga kontinuiranog razvoja samoupravljanja u našoj zemlji je, nesumnjivo, i to što su se vodeće idejne i političke snage našeg društva, a, pre svega, Savez komunista Jugoslavije, ne samo opredelile za samoupravljanje, već su razradom njegovog idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta neprekidno podsticale i usmeravale razvoj samoupravnog sistema i njegovu unutrašnju integraciju u pravcu izgradnje jedinstvenog, konzistentnog i celovitog društvenog sistema. Očigledno je da u prevladavanju protivrečnosti i konflikata interesa, kojih ima i u našem samoupravnom socijalističkom društvu, spontanitet i empirizam ne mogu biti jedini faktor razvoja. Ne samo nauka, već i idejne i političke snage društva, kao i drugi faktori svesnog ljudskog stvaranja, neophodna su i u mnogom pogledu odlučujuća komponenta toga procesa. Mi nastojimo da u našem sistemu te snage ne budu partijskopolitički faktor u odvojenom političkom sistemu državne vlasti, već unutrašnji sastavni dio sistema samoupravljanja, to jest oblik organizovane svesne aktivnosti samoupravljača kako u sistemu udruženog rada, tako i u sistemu državne vlasti.

Ovakav proces integrisanja sistema samoupravljanja i sistema državne vlasti rađa, dakako, i određene specifične protivrečnosti, a samim tim i mogućnosti za sukobe tendencija, neravnomernosti, prolazna kolebanja u razvoju samoupravljanja itd. Ali, to je realnost koju istorija neminovno nameće i koja se ne može preskočiti nikakvim »idealnim« društvenim rešenjima. Takva realnost se može postepeno prevazići samo svesnom akcijom ljudi, pre svega radničke klase i svih socijalističkih snaga, to jest upornom borbom za socijalističko i samoupravno rešavanje konflikata tendencija i interesa, i za stvaranje materijalnih i društvenih uslova daljeg progresa.

U budućnosti, kada dalji razvoj proizvodnih snaga bude stvorio odgovarajuće uslove, sigurno je da će i društveni položaj čoveka i odnosa među ljudima sve manje određivati njihov tekući rad, a sve više ukupan rezultat društvenog rada i stvaranja. Time će se smanjivati i snaga unutrašnjih konflikata interesa i uloga državne vlasti u sistemu samoupravljanja. Ali, ne samo to. Prostor samoupravne slobode toliko će se proširiti da samoupravna demokratija, kao oblik državne vlasti radničke klase, više neće biti oblik za zaštitu socijalističkih proizvodnih odnosa, već slobodan odnos stvaralačke saradnje među ljudima. Naše društvo je, doduše, tek na početku toga puta, ali mi moramo biti dosledni i radikalni u kursu, kao što moramo biti realisti u pogledu konkretnih koraka u njegovom ostvarivanju. Zatrčavanje u rešavanju problema za koje u našem društvu još ne postoje uslovi, jednako je opasno kao i zatvaranje očiju pred problemima koje je istorija stavila na dnevni red savremenog čovečanstva. Drugim rečima, ukidati ili slabiti ulogu države pre nego što samoupravno društvo bude sposobno da živi bez oslonca na snagu državne vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, bilo bi ravno odricanju upravo od socijalističkog samoupravljanja. Ali, mi smatramo da

koraci koje sada činimo idu u pravcu takvih dugoročnih ciljeva, i to kako u društvenoekonomskim odnosima, tako i u daljem razvoju našeg političkog sistema.

Socijalističko samoupravljanje, i kao koncept i ideja, i kao praksa naših radnih ljudi, istovremeno znači najsnažnije obezbeđenje slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti koji žive u Jugoslaviji. Polazna tačka za razvoj međunacionalnih odnosa u našem društvu nije samo politička i kulturna, odnosno demokratska sloboda naroda, već i njegova ekonomska samostalnost koja, tako reći, automatski proizlazi iz samoupravnog položaja radnika i svih radnih ljudi. Na takav način, samoupravljanje radnika, radnog čoveka, istovremeno obezbeđuje svakoj naciji samoupravnu samostalnost u radu i raspolaganju rezultatima rada, odnosno u izgradnji materijalne baze za razvoj sopstvene kulture i civilizacije. Jer, za obezbeđenje slobode jednoga naroda bitno je da, pored političke i kulturne samostalnosti, on raspolaže rezultatima, odnosno dohotkom svoga društvenog rada, i da upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom, dakako, u odgovarajućoj ravnopravnoj uzajamnoj zavisnosti i odgovornosti sa drugim narodima koji žive u istom privrednom sistemu. Ova nacionalna ekonomska samostalnost u našoj zemlji nije ni etatističko-administrativna kategorija, ni autarhija, niti pravo na nacionalistički egoizam, već upravo specifičan vid i izraz samoupravljanja radnog čoveka.

A upravo takva samoupravna samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije pokazala se i kao uslov i najsnažnija pokretačka snaga u njihovom zbližavanju, ujedinjavanju i jačanju ravnopravne međusobne odgovornosti u rešavanju zajedničkih problema i ciljeva. Nikako time ne bih želio da tvrdim da u tim odnosima više nema i konflikata interesa. Oni postoje, a sigurno će se i ubuduće pojavljivati. Ali, celokupno naše dosadašnje iskustvo potvrđuje da je upravo samoupravljanje onaj najsnažniji faktor u prevazilaženju takvih konflikata interesa, odnosno u demokratskom rešavanju zajedničkih problema koji niču iz takvih konflikata.

Za ljude koji su većito skloni podržavanju postojećeg stanja i reda stvari, samoupravljanje je utopija i anarhija. Međutim, za ljude koji traže izlaz iz suprotnosti savremenog društva na socijalistički i demokratski način, socijalističko samoupravljanje je jedna mogućnost takvog progresivnog izlaza, a za neke je i istorijska neminovnost. Za nas, pak, koji smo angažovani u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, samoupravni sistem je naše društvo, svakodnevna problematika u kojoj živimo, zadatak i cilj koji vidimo pred sobom. Ne bih želeo da idealiziram uspjehe našeg dosadašnjeg razvoja samoupravljanja. Međutim, mi smatramo da su postignuti ozbiljni rezultati. U svakom slučaju samoupravljanje više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Ono je i praksa i društvena stvarnost koja već tri decenije živi i kontinuirano se razvija. To još jednom potvrđuje da samoupravljanje nije efemerna pojava neke subjektivističke ideologije niti politička konstrukcija, već jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma.

Međutim, svesni smo da se nalazimo tek na početku tog istorijskog kretanja. Pred najodgovornijim idejnim i političkim faktorima našeg društva, kao i pred celokupnom našom samoupravnom praksom, otvaraju se nepre-

kidno nova pitanja, sada čak više nego ranije, jer je i samoupravno društvo razvijenije i zrelije. Na ta pitanja ne može da daje odgovore samo samoupravna i politička praksa. Više nego ikada ranije, našoj samoupravnoj praksi je potrebno i angažovanje nauke, pogotovo one nauke koja je spremna da preuzme i odgovornost za određena praktična rešenja u daljem razvoju samoupravnih odnosa u raznim područjima društvenog života.

Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji
Centar PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 266—275.

B
Historijsko mjesto socijalističkog samoupravljanja i osnovne karakteristike njegovog razvoja

Platforma za pripremu odluka i stavova Desetog kongresa

Orijentacija na socijalističko samoupravljanje u razvoju našeg društva postavila je odnos samoupravljanja i države mnogo potpunije i sveobuhvatnije. Dvadesetogodišnje iskustvo samoupravnog razvoja pokazuje da je sagledana bit tih odnosa. U praksi, te u mnogim teoretskim raspravama, naše samoupravljanje je dobro razgraničeno od birokratskog etatizma kao i od naše prve faze socijalizma. Samoupravljanje je, međutim, često razrađivano samo kao negacija te faze, a pri tome mu nije dovoljno jasno određen pozitivan smjer kretanja. U ekstremnoj kritici dosadašnje faze razvoja socijalizma često se javljaju takvi elementi kritike koji se graniče, a često to jesu, s antikomunističkom kritikom socijalizma uopće. Uz to se javljaju i neki elementi restauracije kapitalizma.

Drugu tendenciju predstavljaju mišljenja da je samoupravno društvo jedna potpuno zaokružena društvena cjelina s vlastitim unutrašnjim zakonitostima, tj. zakonitostima koje su, doduše, negacija zakonitosti naše »prve faze«, ali su se osamostalile i predstavljaju osnovicu nezavisnog, vlastitog ničim drugim određenog društva. Smatra se da će se i to društvo dalje razvijati, najprije na svom usavršavanju, a onda će iz toga izaći nove motorne snage napretka. Prema tim mišljenjima, unutrašnje zakonitosti takvog društva i njegova napretka treba da utvrdi svakodnevna praksa. Ta shvaćanja nisu tako jasno izražena, ali čine podlogu mnogih teoretskih radova i postupaka u praksi.

Uz ovakva mišljenja, ima i shvaćanja o sposobnosti i automatizmu u razvoju socijalističkog samoupravljanja, odnosno negiranju uloge svjesnog činioca u razvoju samoupravnog socijalizma, a posebno negiranju vodeće uloge Saveza komunista kao avangarde radničke klase. To je vodilo negiranju diktature proletarijata i slabljenju nužnih zaštitnih funkcija države, kao

instrumenata u rukama radničke klase za ostvarivanje njezine historijske uloge.

Zbog toga treba i sada naglasiti da naš samoupravni sistem predstavlja, također, jednu »prijelaznu etapu«, odnosno etapu prelaza od kapitalizma preko naše početne faze socijalizma pa do (Marksove) »asocijacije slobodnih proizvođača«, tj. do komunizma. Polazeći od takvog povijesnog mjesta samoupravljanja, potrebno je istaknuti nekoliko činjenica:

1. Samoupravno socijalističko društvo, bez njegove povezanosti s razvojem prema komunizmu (»asocijaciji slobodnih proizvođača«) je besmislica, nije moguće i ne vodi nikamo. Samoupravno socijalističko društvo nije građeno na »svojoj« osnovi, nego sadrži elemente i buržoaskog društva i socijalizma. Njegov je zadatak, upravo, dalje savladavanje elemenata buržoaskog društva. Ako se ne poštuje taj princip, može se dogoditi da (privremeno) jačaju elementi starog društva, pa i da dođe do krize socijalističkog razvoja. Mi smo upravo imali početak jedne takve krize koja se izražavala u pritiscima za slabljenje klasne orijentacije, u pojavama i tendencijama monopoliziranja uvjeta rada i upravljanja tim uvjetima i sredstvima rad, reproduciranja starih i uspostavljanja novih kapital-odnosa, u nedovoljnoj odlučnosti i kolebanjima u borbi protiv sve otvorenijeg nastupanja protivnika samoupravljanja i socijalizma, u prodorima liberalizma i drugih socijalizmu tuđih ideologija. Dvadeset prva sjednica Predsjedništva SKJ i Pismo predsjednika SKJ i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ označili su izlaženje iz te krize.

Razumije se da se samoupravnom društvu kao prijelaznoj etapi ne može negirati ni dugotrajnost niti specifičnost njegove strukture. Ova etapa, kao i sve prijašnje, ima svoje specifične zakonitosti koje treba ispitivati, pri čemu je bitno da se te zakonitosti uklapaju u dugoročniji razvitak ka komunizmu.

2. Samoupravno socijalističko društvo, kao »prijelazna etapa«, je oblik diktature proletarijata. Zbog izmijenjenog oblika diktature proletarijata u našim uvjetima, mnogi su previdjeli činjenicu da je i naš sistem jedan od oblika diktature proletarijata. Ta je činjenica bila dulje vremena gotovo sasvim ispuštena u većini napisa o samoupravljanju. Samoupravno društvo često se nije shvaćalo i nije se uvijek dosljedno ostvarivalo kao oblik diktature radničke klase. Radnička klasa je često bila degradirana od subjekta na objekt, tj. nije se govorilo o njezinoj ulozi, aktiviranju i zadacima, nego najčešće o njezinom »položaju« i to, prije svega, materijalnom. U posljednje vrijeme to se znatnije popravlja, ali ponekad u nedovoljno definiranom smislu, tj. govori se o »klasnom sadržaju« samoupravljanja, što nedovoljno definira klasne zadatke, pa se može shvatiti i kao briga o radnicima. Bez svijesti o toj suštini ostavljaju se širom otvorena vrata elitizmu, tehnokratizmu i birokratizmu, što vodi u nacionalizam, liberalizam i slično.

Bez afirmacije socijalističkog samoupravljanja kao dominantnog produkcionog odnosa postoje realne opasnosti od birokratizma, tehnokratizma, liberalizma, nacionalizma i vraćanja u administrativni socijalizam.

3. Vodeći računa o toj »prijelaznosti« i prolaznosti etape, moraju se, barem u najopćijem okviru, postaviti zadaci koje ta etapa treba da ispuni. Raz-

jašnjavanje tih zadataka, koji su kao neka vrsta priprema za likvidaciju etape koja jedva da je počela, može u velikoj mjeri dati smisao i zadacima sadašnje etape.

Za našu sadašnju etapu te zadatke smo u načelu i najuopćenije prilično utvrdili. Oni se sastoje u tome da od »udruživanja« koncentracijom i centralizacijom društvenih sredstava, koja su se odvajala od radničke klase, preko udruživanja rada i sredstava, prelazimo na udruživanje rada i slobodnu vlastitu organizaciju njegove podjele.

Ta etapa zahtijeva prevladavanje otuđenosti društvenih sredstava od samoupravno udruženog rada, odnosno upućivanje tih sredstava na izravno upravljanje udruženih radnih ljudi koji s njima rade — kao jedan problem, i (istodobno kao uvjet toga) nameće proces ukidanja viška vrijednosti (Marksovo pretvaranje viška društvenog radnog dana u »potreban rad«).

Na tom je planu u idejnom smislu učinjen progres u ustavnim amandmanima. Osim samoupravljanja, kao cilja i društvene prakse, više je istaknuta suština udruženog rada (procesa udruživanja rada).

Time se više ističe sadržaj samoupravljanja i pojačava barijera protiv zloupotrebe samoupravljanja. Naime, »samoupravljanje« se uvodilo u takvim organizacijskim oblicima i putem kojim je učvršćivan tehno-birokratski monopol vlasti, što je bilo u direktnoj suprotnosti s osnovnim obaveznim socijalističkim trendom. Time je radničko samoupravljanje degradirano i svođeno na »izjašnjavanje« o općoj globalnoj politici poduzeća i sl.

Udruživanje rada nad sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu izražava bit samoupravljanja i označava na čemu naše društvo teži da se organizira. Dakako, mi smo na početku procesa udruživanja i naš rad još nije »udružen«.

Ustavni amandmani i predložene ustavne promjene dublje pokazuju suštinu tog novog društvenog odnosa. Pokazalo se da samoupravljanje u poduzeću, kakvo smo zatekli iz prošle etape, znači određeni napredak, ali da nije dovoljno — i onda kada predstavlja izvjesno mijenjanje osnovnog društvenog položaja radnog čovjeka — za dalji razvitak samoupravnog socijalističkog društva.

Ustavni amandmani i predložene ustavne promjene daju i dalju, širu osnovicu za integraciju privrede i društva na temelju udruživanja rada. Već je u rezolucijama IX kongresa ukazano gdje će biti glavne teškoće u ostvarivanju takve orijentacije. Riječ je o ostacima trgovačkog i novčanog kapitala i koncentraciji ekonomske i političke moći u organizacijama koje vladaju tim ostacima kapitala. Na temelju amandmana, u toku je utvrđivanje praktičnih rješenja za premašivanje tih teškoća, odnosno ostataka starih odnosa integracijom privrede i društva na samoupravnim osnovama.

U pogledu društvenih djelatnosti, koje su do sada bile alimentirane iz otuđenog viška rada, amandmani i predložene ustavne promjene daju načelno vrlo ispravna rješenja i pokazuju put za pronalaženje instrumenata, metoda i oblika za oživotvorenje ustavnog načela o tome da radni ljudi svoje osobne i zajedničke potrebe u obrazovanju, znanosti, kulturi, zdravstvu i u drugim društvenim djelatnostima osiguravaju slobodnom razmjenom svojega rada s radom radnika u organizacijama udruženog rada u tim djelatnostima.

2. Neke osnovne karakteristike razvoja samoupravljanja

1. Socijalističko samoupravljanje izvire iz općih kretanja suvremenog društva k socijalizmu, teorijskih i naučnih pretpostavki i iskustava radničkog pokreta u svijetu, i karaktera naše socijalističke revolucije. Njega je uspostavila i uspostavlja, svojom svjesnom revolucionarnom i društvenom aktivnošću, sama radnička klasa sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu.

Samoupravljanje je tekovina dugotrajne i teške revolucionarne borbe radničke klase i radnih ljudi.

Počeli smo izgradnju samoupravljanja u uvjetima nerazvijene materijalne baze, relativno malobrojne radničke klase, s pretežnim procentom seoskog stanovništva koje se u toku borbe za samoupravljanje veoma brzo mijenjalo i transformiralo. Otuda se samoupravljanje od samog početka moralo sukobljavati i rješavati razne složene unutrašnje proturječnosti i materijalne teškoće.

Isto tako, sukob sa staljinističkim sistemom i njegova kritika dali su snažan podstrek punijoj afirmaciji težnji radničke klase i radnih ljudi k samoupravljanju.

U početku — s obzirom na objektivne materijalne i druge uvjete i nivo svijesti i spoznaja — samoupravljanje je po svojoj materijalnoj osnovici, društvenom, ekonomskom i demokratskom sadržaju bilo uglavnom ograničeno na upravljanje radnika proizvodnjom i njihovim odlučivanjem o prostoj reprodukciji. Najveći dio društvene akumulacije bio je koncentriran u fondovima društveno-političkih zajednica, prije svega, federacije, a materijalna baza samoupravljanja u radnim organizacijama bila je veoma skučena.

Ustavom SFRJ iz 1963. godine, a osobito privrednom reformom iz 1965. godine, počinje slijedeća etapa u kojoj je težište borbe za proširivanje samoupravljanja na cjelokupnu društvenu reprodukciju i društvo u cjelini. Prije svega pristupilo se deetatizaciji i decentralizaciji društvenih investicijskih i drugih fondova i prenošenju upravljanja sredstvima tih fondova na radne organizacije. Međutim, unatoč određenim rezultatima, došlo je do snažnih otpora reformskoj orijentaciji, pa i do napuštanja pojedinih bitnih ciljeva i zadataka te reforme.

Umjesto savezne države, koja je postupno prestajala biti glavni činilac u odlučivanju o akumulaciji, kao činilac društvenog razvitka pojavljuju se sada druge organizacije i drugi nosioci. Višak rada (a i upravljanje društvenim sredstvima u različitim oblicima) teče drugim kanalima. Osamostaljenje privrednih poduzeća, bankarskog i kreditnog sistema i njegovo postupno pretvaranje u najmoćniju silu društva, osamostaljenje uslužnih funkcija i društvenih službi, čine sve ove činioce relativno neovisnim jedne od drugih, naročito u odlukama o svom vlastitom razvoju. U takvim uvjetima rađa se i jača tehnokratskobirokratski sloj. Taj sloj, vezan uz određene političke i društvene faktore, postavlja radničkoj klasi i proizvođačima samo zahtjeve, nastoji svoje potrebe osamostaliti i povećati jedan dio viška rada, ne vodi brigu o povećanju proizvodnje i produktivnosti, a zainteresiran je za relativno podređenu ulogu proizvođača itd. Disproporcije su rasle (točnije, rastao je taj dio viška rada), a tehnokratskobirokratski sloj se povezivao s ne-

kim organima Saveza komunista i s organima vlasti (osobito u komuni i u republici). Rađala se i tendencija da se i Savez komunista potčini i pretvori iz organizacije radničke klase u instrument tog sloja.

Ako bi tehnokratsko-monopolistički odnosi i tendencije prerasli u dominantno svojstvo proizvodnih odnosa, oni bi ne samo sve više sputavali razvoj samoupravljanja i ograničavali samoupravna prava radnih ljudi u udruženom radu, već bi potkopavali cjelokupan sistem socijalističkog samoupravljanja, te sistem društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Naše društvo se sukobilo sa svojevrsnom opasnošću sraščivanja tehnokratsko-upravljačkog monopola u privredi i aparata državne vlati, s tim što su, za razliku od poslijeratnog razdoblja, sada glavnu ulogu preuzeli nosioci tehnokratsko-upravljačkih monopola u privredi.

Otuđivanje i prelijevanje dohotka, odnosno značajnog dijela viška rada i akumulacije iz proizvodnje u prometnu sferu (trgovine, banke, društveni fondovi i dr.), formiranje odgovarajućih centara ekonomske i financijske moći izvan sfere proizvodnje i nad proizvodnjom, zajedno s još uvijek visokim stupnjom državnog posredovanja u društvenoj reprodukciji — velikom odvojenošću između pojedinih sfera društvenog rada — vodilo je degradaciji odnosa u proizvodnji i osiromašenju proizvodnih organizacija. Time je poduzeće svedeno na razinu proste reprodukcije, dok je radnička klasa, odnosno zaposleni u proizvodnji, svedena na prostu reprodukciju radne snage, u kojoj su u osnovi i dalje zadržani ostaci najamnih odnosa i mentaliteta.

U takvim uvjetima javljale su se grupno-vlasničke tendencije, težnje i pojave privatizacije društvenog vlasništva, pokušaji tehnobirokratskih i drugih antisamoupravnih snaga da se promijeni karakter društvenog vlasništva i bit socijalističkog samoupravljanja. Sve je to dovodilo do usporavanja razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa ali u isto vrijeme i do pojačanih napora radničke klase i komunista da se takve nepovoljne tendencije zaustave i otklone.

2. Borba za razvoj samoupravljanja, za nove samoupravne produkcijske odnose vodila se i na političkoidejnom planu i razvijala se ovisno o odnosima snaga u društvu i u Savezu komunista.

Novi koraci u sagledavanju stvarnog stanja društvenih odnosa i prodori i raščišćavanja na idejno-političkom planu, istodobno su omogućavali da se učine dalji koraci u razvoju samoupravljanja i na ekonomskom planu. I obrnuto, čim su se pojavljivala kolebanja i zastoji u idejno-političkoj sferi, redovito je dolazilo do kolebanja i zastoja u razvoju samoupravljanja i u ekonomskom razvitku.

Samoupravljanje se nužno moralo sukobiti s etatističkim odnosima, odnosno praksom važne administrativne centralizacije i preraspodjele sredstava društvene reprodukcije na razini federacije, a također se sukobilo s istim karakteristikama državnog odlučivanja i na razini republika, pokrajina i komuna. Pri tome su se, usporedo s težnjama i borbom za samoupravljanje, stalno javljale tendencije za obnavljanje centralizma, odnosno vraćanje na staro.

Samoupravljanje se, također, sukobilo s tehnokratskim konceptom društveno-ekonomskih odnosa, njegovom praksom i ideologijom. Tehnokratizam

ne samo što se pokazao nesposobnim da rješava vitalna pitanja razvoja društva već je kočio njihovo rješavanje. Tehnokratizam i birokratizam su jedan od osnovnih uzroka inflacije i nestabilnosti, koje se povećavaju i produbljavaju ako se takvi odnosi dulje zadržavaju. Razvoj samoupravljanja i potiskivanja tehnokratskih i birokratskih odnosa stvara osnovicu za trajnije rješavanje problema ekonomske stabilizacije.

Samoupravljanje je neminovno stavljalo na dnevni red sva velika društvena, ekonomska, politička i idejna pitanja od bitnog interesa za razvoj socijalizma.

Unatoč svim kolebanjima, teškoćama i otporima, samoupravljanje je izraslo u masovan, istinski, demokratski sistem radničkog i društvenog upravljanja i afirmira se kao najuspješnija i najbrža škola društvene svijesti i odgovornosti. Samoupravljanje je duboko prodrlo u svijest radničke klase i radnih ljudi u cjelini i postalo njihova neotuđiva tekovina. Svijest o samoupravljanju i sama postaje materijalna snaga socijalističkog samoupravnog razvitka. Kao što je prednost revolucije u samoj revoluciji, tako je i prednost samoupravljanja, kao nastavka revolucije, u samom samoupravljanju.

Samoupravljanje je snažno potaklo kritičku svijest prema naslijeđenim društvenim odnosima. Ono se pokazuje kao značajan činilac razvoja društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, povezivanja i integriranja do juče razdvojenih sfera ljudskog rada, razvoja društvene i znanstvene misli i socijalističke prakse.

Samoupravljanje je vršilo i vrši stalan pritisak na organizacije Saveza komunista da u većoj mjeri djeluje kao avangarda radničke klase, da svoju ulogu u izgradnji samoupravnog socijalizma ispunjavaju kao instrument radničke klase.

Ono je nametnulo potrebu razvoja političkog sistema u kome će radnička klasa biti izravnije osnovna motorna snaga. Naime, razvoj političkog sistema nije odgovarao daljem razvoju samoupravljanja, odnosno nije u dovoljnoj mjeri osiguravao razvoj samoupravnih socijalističkih produkcijskih odnosa i poticao procese u tom pravcu. Ustavne promjene otvaraju perspektivu takvog razvoja političkog sistema, tj. radnici su nosioci i ostvaruju funkciju vlasti i funkciju upravljanja drugim društvenim poslovima.

Samoupravljanje je pridonijelo ostvarivanju ravnopravnosti i jačanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima, i uopće rješavanju problema u međunacionalnim odnosima.

3. Drugi kongres samoupravljača znači završetak relativne stagnacije samopravljanja i početak sadašnje etape bitke za dalje prodore samoupravljanja. Kongres je ukazao na suštinske probleme i osnovne zadatke suvremene bitke za razvoj samoupravljanja. Na njemu je izraženo puno jedinstvo i odlučnost radničke klase i njezina nepokolebljivost da se problemi u društvu mogu uspješno rješavati jedino daljim i dosljednijim razvijanjem samoupravljanja, ostvarivanjem njezine odlučujuće uloge i utjecaja na sve tokove ekonomskog, društvenog i političkog života, produbljivanjem ravnopravnosti i jačanjem bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti.

Drugim kongresom samoupravljača dat je snažan zamah procesu osposobljavanja Saveza komunista za nove bitke u razvoju samoupravljanja.

Dvadesetprvom sjednicom Predsjedništva SKJ, Drugom konferencijom SKJ, a naročito Pismom predsjednika SKJ i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, razotkrivana je suština otpora, kolebanja i nedosljednosti koji su sprečavali da se ostvaruju osnovni zadaci sadašnje bitke za samoupravljanje i Savez komunista se mobilizirao za akciju.

Ta su zbivanja pokazala da u društvu postoje jake socijalističke snage koje je dosadašnji društveni razvoj akumulirao, i da je radnička klasa, sa Savezom komunista na čelu i s ostalim socijalističkim snagama našeg društva, sposobna da sagleda bit sadašnjih problema u društvu i da ih riješava. Postalo je jasno da se samoupravni socijalistički produkcijski odnosi mogu razvijati jedino uz svjesnu akciju organiziranih socijalističkih snaga društva i vodeću ulogu Saveza komunista, kao idejno-politički jedinstvene i akciono sposobne organizacije radničke klase.

Jačanje jedinstva i akcione sposobnosti Saveza komunista i ostalih socijalističkih snaga našeg društva, odlučno raščišćavanje sa snagama koje se s antisamoupravnih i antisocijalističkih pozicija suprotstavljaju razvoju samoupravljanja, stvorilo je uvjete da se intenzivnije pristupi provođenju usvojnih amandmana i uspješno obave golemi zadaci u drugoj fazi ustavnih promjena. Sada predstoji usvajanje novog teksta Ustava i bitka da se njegov sadržaj oživotvori.

Prevaga u društvu ideja i snaga za dalje prodore samoupravljanja, za dominantnu ulogu radničke klase, za vodeću ulogu Saveza komunista stvara uvjete za:

— dalje promjene odnosa u društvu, promjene u raspolaganju dohotkom, sredstvima društvene akumulacije, odnosno viškom rada u korist samoupravno udruženog rada, a prije svega proizvođača, za njihov odlučujući utjecaj na sve ekonomske, društvene, socijalne i političke tokove;

— ekonomsku i društvenu stabilizaciju na trajnijim osnovama;

— prevladavanje društveno neprihvatljivih socijalnih razlika i realiziranje socijalne politike samoupravnog društva.

Ostvarivanje zadataka sadašnje etape razvoja samoupravljanja potiče i dalji preobražaj Saveza komunista, Sindikata i svih ostalih organiziranih socijalističkih snaga.

Komunist, Beograd 1973, str. 37—46.

C
Radnička klasa osnovni subjekt socijalističkog samoupravljanja

Radnička klasa — osnovni pokretač društveno-ekonomskih procesa

Vladimir Bakarić

Prije nego što prijeđemo na izvjesne probleme koje bismo morali fiksirati i kojima bi trebalo da damo rješenja u odlukama Desetog kongresa, morali bismo raščistiti pitanje pristupa samoj stvari.* Upravo sam tako postupio radeći na jednom prethodnom materijalu namijenjenom organiziranju priprema platforme Desetog kongresa.[1] Naime, tu sam pokrenuo nekoliko pitanja koja bi se mogla smatrati ne kao priprema, kao nešto što se samo po sebi razumije, već kao predpriprema, da tako kažem.

Pošao sam, prvo, od teze da se naše samoupravno društvo, odnosno razvoj samoupravnih društvenih proizvodnih odnosa nalazi u prelaznoj fazi od kapitalizma do slobodne asocijacije proizvođača, u Marxovom značenju toga pojma. Mada izgleda da o tome nema nikakvog spora, ovo sam pokrenuo zato što se u praksi dešavalo i nešto drugo: mnogi su to zaboravljali, smatrajući da je samoupravno društvo nešto posebno, manje-više neodređeno, nezavisno od historijskog zadatka radničke klase. Pri takvom shvaćanju samoupravljanja, kao nečeg neodređenog, nečeg što je izvan historijskog konteksta, prelaska od kapitalizma k slobodnoj asocijaciji proizvođača u Marxovom smislu, mogle su se krijumčariti različite pretpostavke: da će doći do vlasti jedne vrste tehnokratske, birokratizirane elite ili da će se postepeno restaurirati kapitalistički odnosi. Mnogi su se u svijetu nadali dá će se upravo to dogoditi, to jest da ćemo mi polako ponovo uvesti, bar u izvjesnoj mjeri, kapitalističke odnose. Kod nas, kažem, nije bilo toliko spor-

* Iz razgovora s redakcijom Komunista, Beograd, 6. III 1973.

1 Vidi: Pitanja razvoja i izgradnje socijalističkih samoupravnih proizvodnih društveno-ekonomskih odnosa i zadaci Saveza komunista na tom području (odnosno Platformu za pripremu odluka i stavova Desetog kongresa — historijsko mjesto samoupravljanja — V. K.)

no u glavama naših ljudi o kakvom je historijskom procesu riječ, ali su u praksi često mnogi bili veoma liberalni prema pojavama koje su upravo značile ili restauraciju kapitalističkih odnosa ili uzurpiranje vlasti od strane nekih birokratskih, tehnokratskih i sličnih društvenih slojeva.

Stavljajući samoupravljanje u kontekst prelaska od kapitalizma k slobodnoj asocijaciji proizvođača, htio sam, dakle, da istaknem da tendencije koje skreću s tog smjera razvoja nisu imanentne našem historijskom zadatku.

U okviru historijskog zadatka radničke klase ovo je jedna od etapa. A u ovoj etapi bitno je upravo to da je radnička klasa glavni pokretač društvenih procesa. Njen je zadatak sada, kao što je to i u prelaznoj etapi uopće, da likvidira kapitalističke odnose, zatim da likvidira i sebe kao klasu, likvidirajući na taj način klasno društvo. Da ponovim: mora da bude sasvim jasno i čisto da nema povratka nazad, nema restauracije kapitalizma, niti može biti nekakvog društva u kojem bi vladale neke birokratske ili tehnokratsko-birokratske snage, nego radnička klasa ostaje vodilac društva. To, naravno, već po definiciji, znači diktaturu proletarijata. Htio bih da odbacim onda, da tako kažem, primitivna shvaćanja o tome šta je to diktatura proletarijata. Riječ je o diktaturi proletarijata koja se razvila, koja slijedi iz one naše prve, ranije faze. To je nešto bitno novo. Diktatura proletarijata o kojoj je riječ je najdemokratskija, najhumanija u historiji. Ta diktatura ima svoje posebne forme kakve do sada nisu bile poznate.

Naravno, u okviru ovog prelaza postoji posebna zakonitost, kao što postoji u svakoj etapi koja duže traje. Koliko će dugo trajati ova etapa, ovakvog samoupravljanja, ne bih htio da prorokujem, ali ono što je za nju karakteristično, to je da ona razvija društvene odnose, da likvidira radničku klasu kao klasu, da likvidira klasno društvo i da vodi k slobodnoj asocijaciji proizvođača.

Kad smo već definirali da je to samoupravljanje, i to samoupravljanje u kojem vodeću ulogu igra radnička klasa, time smo rekli nešto i kvalitativno novo. U onoj prvoj, tj. ranijoj fazi socijalizma, vodeću je ulogu imala država. Kad kažem država, odmah postavljam pitanje: šta je to država? Država je uvijek klasna organizacija, ali organizacija radničke klase u vezi sa seljaštvom u kojoj je vodeću ulogu imala radnička klasa. Mi smo tu vodeću ulogu radničke klase temeljito iskoristili za to da bismo razvili proizvodne snage, koncentrirali društvena sredstva i time omogućili brži razvoj društva. Ono što se, međutim, dogodilo, a što nismo željeli, to je da se počela razvijati vlast birokracije, država osamostaljivati od svoje baze, od radničke klase.

Sada, u ovoj etapi, moramo postići to da radnička klasa neposredno, pa i bez svog posrednika — Partije, postaje vodećom snagom, tj. da u ekonomiji, u društvenim odnosima bude taj odlučujući faktor koji pokreće sve inicijative. Ranije je to radnička klasa morala raditi preko organa države i tada je radnik, manje-više, bio u najamnom odnosu, jer je stupao u radni odnos s poduzećem gdje je njegova klasa stajala prema njemu u liku direktora, s kojim je on sklapao ugovor o radu.

Mi smo onda prihvatili stav da radnik mora neposredno da rukovodi, manje-više sa radnog mjesta, svim društvenim kretanjima i društvenom re-

produkcijom, a to je nova forma diktature ili vodeće uloge radničke klase. To je i objektivni smjer razvoja i ono što želimo, što nastojimo da omogućimo i faktorom svjesnog usmjeravanja. Prema tome, tu ne može da bude suvišnog liberalizma i treba da se zna, ako se počne javljati neki kapitalistički odnos, da to nije u skladu s historijskim zadatkom samoupravnog društva koje se u našim uvjetima razvija.

Etatizam kod nas nije uvijek dobro definiran. Malo prije sam već rekao da se kod nas stvarala državna organizacija u kojoj je radnička klasa imala odlučujuću ulogu, ali se ta organizacija počela osamostaljivati od svoje baze, jer se reproduciralo ono što je Marx nazvao vlastitom birokracijom radničke klase. Mi smo tu tendenciju nazvali — etatizam. Dali smo i kritiku te tendencije. Rekli smo da je riječ o tome da država, tj. u ovom slučaju relativno osamostaljena birokracija, preuzima rukovodeću ulogu u svim vodećim pitanjima razvoja društva. Rekli smo i to da je ta tendencija suprotna tendenciji razvoja društva, jer ne odgovara rukovodećoj ulozi radničke klase.

Razumije se, nismo ostali samo na kritici. Neću spominjati sve reorganizacije, ali spominjem ovu najnoviju, na osnovu ustavnih amandmana, koja polazi od toga da se državna organizacija oslobodi svih tendencija koje vode k birokratizaciji, a to se osigurava na taj način što se ta organizacija veže uz neposredan i historijski zadatak radničke klase. Zbog toga i dolazi do promjena kao što je delegatski sistem i svega drugog što vodi k tome da državni organi postanu organi radničke klase koji će podupirati samoupravljanje.

Da bi se ti procesi — procesi razvijanja diktature proletarijata i stavljanja države u funkciju te diktature — mogli uspješnije razvijati, neophodno je da pri današnjoj kritici etatizma imamo na umu sve to što se dešavalo u dosadašnjem razvoju i države i raznih drugih tendencija u društvu. Valja se, prije svega, zapitati: na koga se država oslanja prije ustavnih amandmana, na koji društveni faktor? Teoretski, naravno, oslanjala se na radničku klasu i da je došla u ozbiljan, temeljit sukob s radničkom klasom, te države bi istog trenutka nestalo, jer radnička klasa ima kod nas velik politički utjecaj. Međutim, država se ipak počela sve više oslanjati upravo na birokratsko-tehnokratske elemente, na elemente koji su odvajali i osamostaljivali višak rada od radničke klase. Tako se državna organizacija počela sve više nalaziti u sprezi s tehnokratsko-birokratskim elementima i s dijelom organizacije Saveza komunista, koja je također sa svoje strane došla u dodir, i po sastavu i po ponašanju, s tehnokratsko-birokratskim elementima. Dakle, državna organizacija počela se odvajati od radničke klase.

Zbog toga danas govoriti o etatizmu nije isto kao što je to moglo značiti otprilike u toku šezdesetih godina. Mi smo tada odlučno išli na likvidiranje vlastite birokracije i s tog stanovišta razvlastili smo naročito saveznu državu, lišivši je njene ekonomske funkcije. Ona je prestala biti vladalac reprodukcije, prestala komandirati viškom rada. Ali šta se dogodilo razvlašćivanjem savezne države? Njene funkcije iščezavale su, kao što rekoh, ali nisu prenošene na radničku klasu, radnička klasa nije ovladavala tim funkcijama. Upravljanje viškom rada, što je bila nadležnost države, prenijeli smo kompletno na bankarski sistem, na republike i na ostale društveno-političke

organizacije. A taj bankarski sistem pokazao je širu inicijativu, ali ne sasvim u pravcu koji smo željeli. Zadržao je podjelu, odnosno osamostaljenost viška rada od potrebnog rada i zadržao je čitav društveni sloj koji je živio od te odvojenosti — odvojenosti viška rada od potrebnog rada. Uz tu ulogu bankarskog sistema počeo je da se veže državni aparat.

(...)

Kod pitanja šta je to diktatura radničke klase morali bismo obnoviti i pitanje šta je to moderna radnička klasa. Ne bih ovoga časa ulazio u razmatranje definicije radničke klase uopće, ali bih nešto rekao o radničkoj klasi kod nas. Zna se da mi u ustavima upotrebljavamo izraze: »radnička klasa«, »radnik«, »radni čovjek«, »građanin«. To su strogo određene kategorije, pojmovi s određenim značenjem, što znači da se u ustavima u vezi sa svakim od tih pojmova govori o određenim pravima i obavezama. Kada smo govorili o radničkoj klasi, imali smo na umu njen historijski zadatak. Polazili smo od toga da je radnička klasa pojam historijski definiran: da je nastala u prošlom stoljeću i da je njezin zadatak da promijeni društvo — stvori besklasno društvo.

Kod nas se u diskusiji postavlja pitanje kako može postojati radnička klasa kada nema kontraklase. Pošto smo buržoaziju razvlastili, zašto se onda govori o radničkoj klasi? Međutim, put od razvlaštenja buržoazije do likvidacije radničke klase kao klase jako je dugačak. Mi smo i svjedoci toga procesa. To da radnička klasa ne posjeduje ništa drugo osim svoje radne snage, mi smo naslijedili i u našoj praksi pošli smo od toga da radnička klasa postane vlasnik sredstava za proizvodnju. Ali, ne završava se brzo ni proces u kojem radnička klasa postaje vlasnik sredstava za rad i život. Radnička klasa je, kao što sam rekao, k tome cilju išla posredno: sredstva za rad su, prije svega, postala društveno vlasništvo, tako da je država time komandirala. Tek sada je u toku proces da radnička klasa upravlja sredstvima za rad neposrednije. Već iz tog je očevidno da radnička klasa može da postoji i bez kontraklase, tj. bez buržoazije koja bi kao takva, kao konstituirana klasa, postojala u društvu.

Pojam radnog čovjeka je nešto drugačiji. I tu je riječ o čovjeku koji radi. Odmah poslije rata imali smo drugi termin: radni narod. Pod tim terminom razumijevaju se uz radničku klasu radni seljaci, obrtnici, tj. oni ljudi koji stiču dohodak svojim radom, pri čemu su osnovne kategorije — radnik i seljak. Radni čovjek se razlikuje od radnika kao pripadnika radničke klase. Pri tom terminu nije riječ o čovjeku koji živi od svojeg rada na društvenim sredstvima, već o čovjeku čiji se rad alimentira iz viška rada. No, i taj čovjek radi. I htjeli smo da tog čovjeka, tj. »radnog čovjeka«, izjednačimo u pravima sa svim onim ljudima koji rade, što znači i s radničkom klasom.

Onda se pojavila teza da napustimo stav da je radnička klasa osnovni pokretač razvitka društva, a da se to značenje dade radnom čovjeku, jer je on u svemu izjednačen s radničkom klasom. Iz toga je slijedilo da mi nemamo radničku klasu, da se došlo do nečega novog. Zatim je proizišao problem kako razjasniti i kako regulirati odnos radničke klase i radnog čovjeka. Taj je problem nastao kada smo državu skoro ukinuli u njenoj funkciji re-

gulatora društvenih odnosa, jer dok je država to regulirala, onda su radni ljudi (iz društvenog sektora), koji nisu direktno u proizvodnji, bili na budžetu. To je zdravstvo, školstvo, uslužne djelatnosti, državni aparat i slično. Jedno vrijeme razmišljali smo ovako: budući da te službe ne stvaraju materijalne vrijednosti, već žive od viška rada, treba da radnička klasa, tj. onaj radni čovjek koji živi u proizvodnji, odredi koliki dio viška vrijednosti treba da daje na te djelatnosti i zato smo prenijeli alimentiranje dohotka tih ljudi, i ne samo dohotka, već cjelokupne djelatnosti, na odluku radnika koliko on daje na te službe. To bi otprilike značilo da im se daje onoliko koliko se smatra da je nužno, ili koliko je to »dobra volja« onih koji daju. Osnovno školstvo, na primjer, to je pitanje opće kulture, i za tu potrebu izdavanja se vrše iz osnovnog dohotka. Za visoko školstvo također iz osnovnog dohotka. Koliko ćemo dati za proširenu reprodukciju, opet je zavisilo od našeg dogovora, tj. manje-više od subjektivnog elementa.

Kad bismo te odnose zadržali, to bi značilo da se diktatura proletarijata izražava na taj način što radnička klasa odlučuje u kojem će se položaju nalaziti radni ljudi. Sada smo išli dalje i rekli smo da u procesu reprodukcije društva treba da svi sudjeluju, to znači i ti radni ljudi ali ne u sistemu odnosa koji bi njihove djelatnosti tretirao kao trošak tog društva, da je, na primjer, školstvo trošak društva. Mi to okrećemo, jer jedno moderno društvo ne može postojati bez razvijenog školstva i bez razvijene zdravstvene službe. Zato sada kažemo da nije pitanje »dobre volje« da li će proizvođač u fabrici dati dio dohotka za te službe, već je nužno da on to da, i nađena je formula po kojoj ćemo se sporazumijevati. Ta formula sastoji se u tome da razmjenjujemo rad. To je rečeno u »radničkim« amandmanima. Riječ je, naime, o tome da smo našli instrumente po kojima ćemo tražiti, tj. utvrđivati objektivno mjerilo za procjenjivanje društvene svrsishodnosti stvarnih doprinosa tih službi. U ovoj razmjeni rada treba da se kaže: vi koji ne proizvodite materijalna dobra, doprinosite po našoj ocjeni taman toliko koliko se možemo dogovoriti. Zbog toga smo i išli da tražimo instrumente kojima bismo taj odnos na neki način materijalizirali, pa smo tako došli do interesnih zajednica, koje su u prvoj svojoj fazi bile cehovska udruženja tih djelatnosti; na primjer, prosvjetni su radnici preko tih zajednica nastupali kao jedna stranka prema drugima. Upravo pokušavamo nadvladati tu podvojenost, ne likvidiranjem ugovornih strana, već njihovim spajanjem. Negdje je to relativno lako. Ako je riječ o specijaliziranom školstvu, onda to treba vezati za industriju, koja je ovisna od raznih specijalnosti. Kad je riječ o općem školstvu, treba naći neke druge instrumente.

Mi ponekad zaboravljamo da bi se samoupravljanje moglo drugačije tumačiti, ne kao nov društveni odnos, već kao neka vrsta participacije. Kada smo ranije govorili o samoupravljanju, onda se shvaćalo da je radni kolektiv u izvjesnoj zatvorenoj domeni. I participacija je otprilike takva. Kapital ili profit dijeli se na poduzetničku dobit i na kamate, odnosno u kasnijoj fazi to se malo pomiješalo u akcije i u prihode od akcija, tako da je pravi odnos kapitala bio ono što se zove dividenda. Poduzetnička dobit dobrim je dijelom išla u područje participacije, i to na način koji je čuvao kapitalistički odnos. Kako su kapitalisti zainteresirani za veću proizvodnost, to su oni, naravno, zainteresirani i za participaciju radnika u upravljanju. U Njemačkoj je to i zakonom regulirano. No, razumije se, to još ne mijenja kapitalistički od-

nos, iako to ne treba potcjenjivati. U svakom slučaju, participacija označava izvjestan napredak i određenu tekovinu u poboljšavanju položaja radnika.

Preciziranjem samoupravljanja u kontekstu udruživanja rada, mi sada prevladavamo shvaćanje i praksu samoupravljanja kao neke zatvorene domene. Ranije se stvar mogli postaviti ovako: vi u fabrici samoupravljate, mi u banci samoupravljamo, mi u školi samoupravljamo, i svi se međusobno sukobljavamo. U tim odnosima nije se mnogo učinilo u pogledu stvarnog samoupravljanja. Samo su stvarne suprotnosti i izlazile na vidjelo u većem stupnju nego ranije. Kada smo sada pošli od toga da rad treba da se udružuje, počevši od osnovne ćelije pa dalje, time smo pristupili stvaranju uvjeta da se te suprotnosti prevladaju. Osnovno je pri tome da izgrađujemo takve odnose da se sve mora reflektirati u osnovnoj ćeliji udruženog rada, jer se upravo time isključuje mogućnost nekog kapital-odnosa.

(...)

... Opet nas to pitanje vraća temi diktature proletarijata. Dovođenje radnih ljudi izvan neposrednog proizvođača u vezu s njim, to je jedan od elemenata likvidiranja radničke klase kao klase, jer će se oni na kraju krajeva naći u razmjeni rada na sasvim istoj poziciji. Samo, ovdje je činjenica da sve to ovisi od materijalne proizvodnje i da je, prema tome, primarni faktor onaj koji tu materijalnu proizvodnju producira, a to je i faktor stabilizacije, jer time i proizvođači i ostali radni ljudi postaju podjednako zainteresirani za proizvodnost.

(...)

I oslobađanje od države u republici traje dugo. Ali, to je sastavni dio osnovnog problema, jer je federacija prividno ispala sasvim iz toga, a još nije ispala stvarno. Te su obaveze od ranije, dobrim dijelom prešle na republike, a to je velik teret.

Način na koji se mi bunimo protiv tehnokratizma bio je sve donedavno političko-propagandni. U okviru ideologije. Međutim, to je pitanje društvenih odnosa. Stvoreni su takvi društveni odnosi koji pogoduju tehnokratizmu. I njih treba promijeniti. No, ako provedemo amandmane, možemo čak o tome i šutjeti, takvi će odnosi ipak morati iščezavati.

(...)

Na koga se SK danas oslanja, Ranije se znalo: SK je bio prilično srastao s državnim aparatom. Kada kažemo: treba se osloniti na radničku klasu, onda još nešto treba precizirati — na koji njen dio. Da li na onaj koji se dobro »smjestio«, ili na onaj koji to još nije postigao? Oni koji će gurati naprijed, to su oni koji se nisu dobro smjestili. Ako uzmemo one koji su se smjestili, to su, prvo, malo konzervativni ljudi, jer čuvaju pozicije koje su stekli prema onima koji hoće da ih steknu, drugo, oni su društvena sredstva mobilizirali za sebe, ne stvarajući dovoljno uvjeta da i drugi dođu. Znači, Savez komunista, ako hoće da bude revolucionarna partija, mora da o tome vodi računa.

(...)

Spomenut je i Šesti kongres. Taj je kongres u osnovnoj zamisli bio u pravu. On je otcijepio Savez komunista od državne vlasti, išao je za tim da spriječi »slizavanje« Saveza komunista s državnom vlašću. I to je dobra stvar. Međutim, u formiranju stavova, s obzirom i na to što je jedan od formulatora bio Đilas, neke formulacije s tog kongresa bile su neprecizne i on je unekoliko i neku svoju ideologiju nametnuo tada Savezu komunista. Zbog toga su neki ljudi počeli tako da tumače Šesti kongres, slično kao što je Deseta sjednica CK Saveza komunista Hrvatske u suštini bila jedno, a po fami koja se potom širila — nešto drugo.

Dakle, takve pogrešne interpretacije Šestog kongresa stvorile su mogućnost onoga što smo bili nazvali đilasovštinom, a i imale reperkusije i unutar foruma Saveza komunista. Zato se Tito na njega ovako osvrnuo, tim više što je Tito često isticao potrebu da Savez komunista bude čvršći i odlučniji u akcijama.

Ne bi trebalo da bude sporno da je u ovakvoj prelaznoj etapi nemoguće bez jedne svjesne snage, koja poriče stihiju što joj se odupire i izvlači elemente koji vuku društvo naprijed. Na Šestom kongresu to nije bilo dovoljno poentirano, jer je njegova osnovna teza bila druga: odlijepiti se od državne vlasti. Sedmi kongres bio je određeniji. Osmi je kongres išao još korak dalje. Deveti je imao dosta elemenata kompromisa s ovom stihijom i nezauzimanja dovoljno čvrstih stavova, ili bolje reći — formulacije su bile čvrste, ali nisu bili dati elementi za njihovo provođenje. I da nismo imali 21. sjednicu Predsjedništva SKJ, mi bismo i na Deseti kongres išli vrlo tralјavo.

Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija
Informator, Zagreb 1974, str. 94—96, 97—99, 100, 100—101, 101—102.

D
Udruženi rad temelj socijalističkog samoupravljanja

Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja nacrta Zakona udruženom radu

Edvard Kardelj

Donošenju Zakona o udruženom radu opravdano pridajemo izvanredno velik značaj.* On predstavlja krupan korak u razvoju i stabilizaciji unutrašnjih odnosa u našem sistemu samoupravno udruženog rada, u ostvarivanju i obezbeđivanju vodeće društvene uloge radničke klase, u razvoju i učvršćivanju međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi koja su uslov njihove ravnopravnosti u međusobnim odnosima, kao i njihove slobode u radu i u društvu.

Ali, Zakon o udruženom radu nije samo to. Razrađujući Ustavom utvrđen položaj osnovne organizacije udruženog rada kao nosioca celokupnog dohotka, Zakon o udruženom radu daje radnicima ne samo pravna sredstva za političku kontrolu nad procesom društvene reprodukcije i planiranja, već i materijalna, ekonomska sredstva kojima oni takvu kontrolu obezbeđuju, to jest pravo da upravljaju društvenim kapitalom u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada i preko njih u svim oblicima njegovog udruživanja i kretanja. Time upravljanje društvenim kapitalom, kao podruštvljenim minulim radom pojedinačnih i udruženih radnika, postaje, s jedne strane, stvar samih udruženih radnika, to jest uslov ostvarivanja njihovog prava rada društvenim sredstvima i njihovog upravljanja svojim tekućim radom. S druge strane, upravljanje društvenim kapitalom postaje zajednička ekonomska snaga celokupnog udruženog rada kojom radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada raspolažu odgovorno, to jest u skladu sa odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti prema svim drugim radnicima u udruženom radu.

Upravo zbog toga Zakon o udruženom radu uspešnije nego naša dosadašnja praksa rešava, mislim da se bez preterivanja može reći, sva cen-

* Izlaganje E. Kardelja na Trećoj sjednici CK SKJ, 17. IV. 1976. godine u Beogradu.

tralna pitanja koja istorija neprekidno postavlja pred savremenu socijalističku praksu.

Prvo, Zakon o udruženom radu otvara mogućnosti i daje sredstva za uspešnije prevladavanje jedne od osnovnih protivrečnosti savremene socijalističke prakse koja se izražava u odnosu između radnika kao nosioca radne snage i živog rada na radnom mestu, s jedne, i nosioca ekonomske i političke vlasti nad društvenim kapitalom, s druge strane, bilo da je reč o državno-svojinskoj ekonomskoj vlasti čiji je izvršilac državni aparat, odnosno državni organi, ili o stihijski nastalom tehnokratsko-upravljačkom monopolu raspolaganja društvenim kapitalom. Ta protivrečnost krije u sebi ne samo elemente nesocijalističkih odnosa, već je i neprekidan izvor takvih deformacija i konzervativnih tendencija u razvoju socijalizma kao što su tehnokratizam, državni apsolutizam, državno-svojinski konzervativizam, velikodržavni hegemonizam, kult ličnosti i slično. Nerešavanje te protivrečnosti zatvara perspektivu socijalističkog progresa i zatvara socijalističko društvo u njegove prelazne oblike koji su bili nužni posle socijalističke revolucije, ali kojima se revolucionarne snage socijalizma ne mogu zadovoljiti kao nekim konačnim ciljem ili idealom socijalizma. Štaviše, ti oblici su već do te mere iscrpli svoju unutrašnju snagu da postaju kočnica daljeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa.

Drugo, Zakonom o udruženom radu rešava se načelno uspešnije nego do sada pitanje o tome kakav pojavni oblik društvene svojine je potreban jednom samoupravnom socijalističkom društvu, to jest kakvi treba da budu odnosi između radnih ljudi u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i socijalističkog samoupravljanja. I teorijski i načelno mi smo već poodavno napustili tezu da je državno-svojinski monopol na sredstvima za proizvodnju trajni, a pogotovo da je jedini oblik društvene svojine. Smatrali smo da je državno-svojinski oblik društvene svojine bio nužan u određenoj fazi naše socijalističke revolucije i smatramo da će i u mnogim drugim zemljama ubuduće taj oblik društvene svojine biti neophodan, pogotovo u onoj fazi koju su Marks i Engels nazivali eksproprijacijom eksproprijatora. Ipak, kao odnos između ljudi, državno-svojinski monopol je, istorijski gledano, još uvijek kao pupčanom vrpcom povezan sa onim svojinskim kategorijama koje pripadaju društvenoekonomskim formacijama u kojima se rad nalazio u jednim, a sredstva za proizvodnju u drugim rukama.

Daleko sam od toga da tvrdim da je državno-svojinski monopol na sredstvima za proizvodnju isto što i kapitalistički monopol, iz prostog razloga što uloga državno-svojinskog monopola zavisi od klasne strukture državne vlasti, koju socijalističke revolucije iz temelja menjaju. Takođe sam daleko od toga da tvrdim da prevazilaženje državno-svojinskog monopola kao dominantnog faktora društvenog razvoja zavisi samo od subjektivne volje vladajućih snaga u socijalističkom društvu. Naprotiv, to je proces koji zavisi od celog niza objektivnih uslova u kojima se odvija određena socijalistička revolucija i određena socijalistička praksa. Ali, o tome u okviru ovog mog izlaganja svakako nije potrebno govoriti.

No, kao društveno-ekonomska i kao pravna kategorija državno-svojinski monopol je, ipak, još uvek klasična svojinska kategorija, to jest sredstva za proizvodnju u državnoj svojini nisu i u svojini radnika, osim u onoj meri u kojoj država predstavlja kolektivni interes radničke klase. Međutim, stvar-

ni subjekt te svojine u praksi je država, njeni organi i njen aparat, a ne radnik. A u takvim odnosima uvek se mogu razviti tendencije i deformacije da kolektivnu volju radnika zameni volja državnih organa, pa čak i državnog aparata, iz čega se rađaju sve one negativne društveno-ekonomske i političke posledice koje su nam već poznate iz sopstvene prakse.

U Zakonu o udruženom radu nastojali smo, sasvim konkretnim sredstvima i oblicima, ne da preko noći izađemo iz te protivrečnosti, već da je uspešnije i brže nego do sada rešavamo. Drugim rečima, ni novi Zakon neće sam po sebi i automatski ukinuti tu protivrečnost koju praksa stihijski nameće. Ali, on daje sredstva uspešnija od dosadašnjih za njeno razrešavanje samim tim što mnogo određenije formuliše i institucionalizuje oblik društvene svojine i njenu društveno-ekonomsku sadržinu u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Dohodovni odnosi kakvi su formulisani i institucionalizovani u novom Zakonu o udruženom radu dosledno i jasno izražavaju društvenu svojinu kao sistem odnosa među ljudima — što je, uostalom, svaka svojina uvek i bila — a ne kao odnos između čoveka i stvari, ali takvih odnosa u kojima ona nije monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Štaviše, Zakon postavlja snažne brane i nastajanju faktičkih svojinskih prava koja se mogu pojaviti i koja su se i pojavljivala u našoj dosadašnjoj praksi, na primer, u obliku stvarnog monopolskog prava vodećih snaga u tehnostrukturi udruženog rada da raspolažu, više ili manje neograničeno, centralizovanim dohotkom, odnosno društvenim kapitalom. Društvena svojina je na taj način zajednička svojina svih ljudi koji rade, a samim tim i svojina svakog pojedinačnog radnog čoveka u onoj meri u kojoj mu ona obezbeđuje pravo rada društvenim sredstvima, zajedno sa svim onim njegovim neotuđivim pravima koja su vezana za to njegovo osnovno pravo. A ta prava uključuju i pravo prisvajanja sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju prema radu, a pod uslovima jednakosti i ravnopravnosti sa drugim radnicima. Na taj način društvena svojina se izražava u pravu rada društvenim sredstvima, a u isto vreme i u odgovornosti svakog radnika da to pravo ostvaruje u punoj ravnopravnosti sa svakim drugim radnikom koji ima to isto pravo, zajedno sa svim drugim i pravima i odgovornostima koja su vezana za to osnovno društveno-ekonomsko pravo. Time društvena svojina zaista postaje — u pozitivnom smislu te izreke — ničija i svačija, to jest i zajednička i lična.

Međutim, time se ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada, već se samo menja njihova društveno-ekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje niti da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike. A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko ne može otuđivati od radnika ni jedno od onih prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju pod uslovima ravnopravnosti sa drugim radnicima u samoupravno udruženom radu. Uprošćeno govoreći, društvena svojina se u nas izražava kao sistem institucionalizovanih međusobnih prava i odgovor-

nosti radnika i svih članova društva, a ne kao odnos individualnih ili kolektivnih subjekata prema stvarima ili kao odnos svojinskog monopola prema ljudima, prema radnicima koji ne raspolažu takvim monopolom. Na taj način Zakon o udruženom radu — kao što je to u načelu i sam Ustav učinio — i formalno skida sa svojinskih odnosa spoljnu fasadu koja ih, kako Marks kaže, predstavlja kao odnos između čoveka i stvari, a, u suštini, reč je o odnosu između ljudi.

Verujem da je Zakon o udruženom radu time izrazio upravo onu sadržinu pojma društvene svojine o kojoj je govorio Karl Marks. Dozvolite mi da i ovom prilikom podsetim na neke njegove veoma poznate misli koje u vezi sa ovim Zakonom postaju posebno aktuelne.

U *Kapitalu* Marks je o društvenoj svojini rekao:

»Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovina kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad«.[1]

Ali još ranije, u *Manifestu komunističke partije*, Marks je o istom pitanju rekao:

»Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova u krajnoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva. Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila. Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Menja se samo društveni karakter svojine, ona gubi klasni karakter.«[2]

I konačno, u *Građanskom ratu u Francuskoj*, govoreći o Pariskoj komuni, Marks kaže:

»Ona je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada... Ako zadružna proizvodnja ne treba da ostane varka i zamka, ako ona treba da potisne kapitalistički sistem, ako udružene zadruge treba da regulišu nacionalnu proizvodnju po jednom zajedničkom planu i da je tako uzmu pod svoju sopstvenu kontrolu i učine kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, koje su neizbežna sudbina kapitalističke proizvodnje, — što bi to, gospodo, bilo drugo nego komunizam, »mogući« komunizam?«[3]

1
K. Marx-F. Engels, Sabrana dela, tom XXI, Prosveta, Beograd, 1970, str. 672.
2
K. Marx — F. Engels, Sabrana dela, tom VII, Prosveta, Beograd, 1974, str. 391.
3
Pariska komuna, Rad, Beograd, 1971, str. 99—100.

Za Marksa je izvor svih klasnih diferencijacija uvek bio neminovni sukob između bilo kog oblika monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i viškom rada, s jedne, i radnog čoveka koji mora da radi tim sredstvima da bi živeo, s druge strane. Pri tome Marks taj monopol nije vezao samo za formalno svojinsko pravo. On je ukazivao na to da i sam stvarni monopol u raspolaganju društvenim kapitalom, makar i ne postojalo formalno svojinsko pravo, uspostavlja iste odnose. Stoga i u citatima koje sam istakao Marks ne govori o državno-svojinskom monopolu kao zameni za privatnokapitalistički monopol, već smatra da društvena svojina mora biti zajednička, odnosno opšta svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva. U tom smislu Marks je ukazao i na moguću genezu oblika društvene svojine, govoreći da će se društvena svojina pojaviti najpre kao klasna svojina radnika, a zatim kao svojina svih članova društva, najpre na nivou nacije, a potom i u međunarodnim okvirima. Pri tome je on predvideo i mogućnost da se u revoluciji, u prelaznom periodu socijalizma uspostavlja državna svojina kao prvi revolucionarni akt radničke klase u ukidanju kapitalističke privatne svojine, to jest kao prvi revolucionarni korak radničke klase u menjanju proizvodnih odnosa. Ali, Marksove misli koje sam napred citirao jasno pokazuju da on u državnoj svojini nije video cilj socijalizma, već revolucionarno sredstvo u rukama radničke klase koja je stekla vlast, odnosno vodeću ulogu u društvu.

Mi u novom Zakonu o udruženom radu ne polazimo od nekakvog statičkog modela društvene svojine, kao što ne polazimo ni od shvatanja da ima mnogo modela socijalizma od kojih bi svaki za sebe trebao da bude — kao što se neretko može pročitati u propagandnim člancima — jedino pravi, najbolji, pa čak i večiti. Za nas je nastajanje socijalističkih društvenih odnosa složen i dugotrajan istorijski proces u kojem progresu nema kraja, jednako kao što progres nikad u istoriji nije imao kraj. A glavna pokretačka snaga tog procesa u uslovima savremene socijalističke prakse je, po mom mišljenju, upravo razvoj društveno-svojinskih odnosa u kojem materijalne i subjektivne snage socijalističkog društva postaju sposobne da postepeno prevladavaju sve oblike svojinskog monopola. U tom smislu naš novi Zakon o udruženom radu nije model za sebe niti je završni ni savršen akt procesa našeg socijalističkog razvitka. Naprotiv, on predstavlja kontinuitet naše socijalističke revolucije i razvoja našeg sistema socijalističkog samoupravljanja. U stvari, on je zasnovan na načelnim osnovama koje su već davno utvrđene u razvoju naše revolucije. A kao takav on je istovremeno i nova, da tako kažem, odskočna daska za dalji razvoj socijalističkih i samoupravnih odnosa, koji, naravno, ne zavise samo od ovog Zakona, nego i od celokupnosti materijalnih i subjektivnih, unutrašnjih i spoljnih uslova u kojima se razvija naše socijalističko samoupravno društvo. Mi možemo biti ponosni što smo u mogućnosti da donesemo ovakav zakon, ali bismo mnogo pogrešili ako bismo mislili da je to najviši domet do kojega socijalizam može i treba da stigne.

Međutim, bez preterivanja možemo reći da Zakon o udruženom radu, zajedno sa Ustavom i drugim novim sistemskim zakonima i u skladu sa revolucionarnim programom subjektivnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu koji je dobio posebnu potvrdu na Desetom kongresu SKJ, otvara našim radnim ljudima i vodećim socijalističkim snagama mnogo ja-

sniju perspektivu i daje mnogo snažnije oružje u borbi za dalji napredak socijalističkog samoupravnog i demokratskog društva nego što ga sada imaju. To posebno važi za dalje učvršćivanje društvenog položaja radnika kao slobodnog društvenog stvaraoca u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti prema jednakim pravima drugog radnog čoveka, što je uslov nastajanja slobodnog socijalističkog društva koje je Marks nazivao zajednicom slobodnih proizvođača.

Novi Zakon o udruženom radu odbacuje tezu o neophodnosti državno-svojinskog monopola po kojoj je on neophodan zato što, navodno, samo država može centralistički usklađivati i planirati društveni razvoj. Zakon odbacuje i tezu po kojoj je samo stručno-upravljački aparat u udruženom radu sposoban da upravlja, odnosno raspolaže društvenim kapitalom zato što, navodno, samo on raspolaže znanjem i stručnim sposobnostima potrebnim za obavljanje te funkcije. Ukidajući mogućnost za bilo koji oblik svojinskog monopola na sredstvima za proizvodnju, odnosno, pravilnije rečeno, sužavajući na minimum mogućnosti nastajanja takvih monopola. Zakon odlučujuću ekonomsku i političku vlast nad društvenim kapitalom prenosi na radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada. Pri tome oni, u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti, svoj rad i dohodak, a samim tim i društveni kapital kojim upravljaju, slobodno — a samo izuzetno i na osnovu zakonske prinude — udružuju sa radom i dohotkom radnika drugih osnovnih organizacija udruženog rada u raznim oblicima udruživanja i zajedničkog planiranja. Svoje međusobne odnose u udruživanju rada i dohotka radnici regulišu, na osnovu načelnih odredbi Ustava i Zakona o udruženom radu, prvenstveno međusobnim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, u kojima istovremeno sami obezbeđuju jednakost svih radnika u pogledu njihovih prava i odgovornosti.

Razume se, Zakon predviđa da u svim tim odnosima određenu ulogu i dalje mora da ima i država, podrazumevajući pod njom sve društveno-političke zajednice, pogotovo kad samoupravno sporazumevanje ili društveno dogovaranje ne može uspešno da reši sukobe interesa koji su objektivno uslovljeni. I najzad, sasvim je jasno da se svi problemi međusobnih odnosa u udruživanju rada i dohotka i daljeg razvoja tih odnosa ne mogu rešavati isključivo empirijskom akcijom samoupravnih subjekata niti samo Zakonom niti samom intervencijom države. Zakon predviđa kao nužnost i daje širok prostor za svakodnevnu akciju organizovanih snaga socijalističke svesti, a to su, pre svega, kada je reč o udruženom radu, sindikati, Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, naučne i druge stručne i društvene organizacije. Zakon uspostavlja takve odnose među svim ovim faktorima i utvrđuje takvu ulogu svakoga od njih pojedinačno u procesu društvene reprodukcije da time omogućuje demokratsko usklađivanje pojedinačnih i zajedničkih i opštih društvenih interesa. Mogućnosti primene državne prinude u tim odnosima, od koje ne treba bežati kada je ona neophodna, u Zakonu su veoma konkretno određene, rekao bih, gotovo taksativno nabrojane.

Prema tome, sistem društvene svojine u novom Zakonu nije formulisan ni kao bilo čiji svojinski monopol, bez obzira na to kakvim opštim i višim interesima on pokušava da se opravdava, niti kao odnos ljudi prema stvarima u cilju uređivanja stvari, već kao sistem odnosa između ljudi, polazeći

od neophodnosti učvršćivanja vodeće društvene uloge istorijskih interesa radničke klase i svih ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Jer upravo ti interesi su u našoj epohi pokretačka snaga opšteg društvenog progresa.

Stoga bismo kao osnovne karakteristike odnosa društvene svojine, prema Zakonu o udruženom radu, mogli istaći sledeće:

Pre svega, tu je reč o pravu rada radnika društvenim sredstvima za proizvodnju, koje sobom nosi i niz drugih neotuđivih prava radnika, koja mu ni zakon, ni praksa niti neki državni organ ne mogu oduzeti ili zakidati, ako se radnik sam pridržava jednakih prava drugih radnika.

Zatim, iz takvog sistema odnosa društvene svojine proizlazi i odgovornost radnika jedne osnovne organizacije udruženog rada prema radnicima drugih osnovnih organizacija udruženog rada i prema celokupnom udruženom radu — u cilju obezbeđivanja jednakih uslova i ravnopravnosti svih radnika u ostvarivanju njihovog prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo sticanja sredstava za ličnu potrošnju na osnovu svoga rada u skladu sa zajednički utvrđenim merilima rada.

Tu je, dalje, i pravo i odgovornost radnika da preko svog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i svojih samoupravnih prava neposredno kontrolišu i usmeravaju tok proširene i opšte društvene reprodukcije i da stiču deo dohodovnih rezultata ostvarenih u mehanizmu te reprodukcije, to jest po osnovu povećane produktivnosti zajedničkog društvenog rada, srazmerno doprinosu koji su tim rezultatima dali svojim tekućim i svojim minulim radom, odnosno onim delom dohotka koji se svakodnevno podruštvljuje kao društveno, odnosno kao zajedničko sredstvo i uslov udruženog rada, to jest kao društveni kapital.

Iz svega toga istovremeno proizlazi i odgovornost radnika prema zajedničkim i opštim društvenim interesima, pre svega prema zajedničkim interesima udruženog rada, a zatim i prema opštim interesima društva u celini. Pri tome se ti zajednički i opšti interesi društva ne mogu subjektivistički i voluntaristički određivati u nekakvim »vrhovima« tehnostrukture udruženog rada ili države, pa makar to bila i Skupština. Ti se interesi utvrđuju prvenstveno samoupravnim sporazumima unutar samog udruženog rada i, zatim, slobodnim društvenim dogovorima udruženih samoupravnih subjekata sa organima društveno-političkih zajednica koji, u skladu sa Ustavom utvrđenim nadležnostima, snose odgovornost za stanje u društvu, kao i sa kreativnim i vodećim društveno-političkim i naučno-stručnim i drugim zainteresovanim snagama našeg socijalističkog samoupravnog društva. U svemu tome poseban značaj imaju samoupravni sporazumi i društveni dogovori o osnovama zajedničkih planova, koji postaju najznačajniji instrument udruživanja rada i sredstava. I najzad, ti se interesi utvrđuju i onim prinudnim aktima države za koje je ona Ustavom ovlašćena.

Celokupnost svih tih odnosa između ljudi i sastavnih delova samoupravno udruženog rada i društva u celini i jeste suština našeg sistema društvene svojine. Sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini niko pojedinačno — ni kao pojedinac, ni kolektivno kao grupa, ni kao državni organ — ne može da raspolaže niti može da prisvaja neki njihov deo bez

odgovornosti prema jednakim pravima drugoga. Na taj način društvena svojina postaje samo opšti uslov koji omogućuje pojedinačnom radniku u udruženom radu da ostvaruje svoje pravo rada društvenim sredstvima, odnosno da na osnovu slobodnog korišćenja tog uslova može da stiče svoj lični dohodak srazmerno doprinosu koji je svojim tekućim i minulim radom dao ukupnom rezultatu društvenog rada. Takav sistem odnosa društvene svojine je istovremeno i nukleus, odnosno početak ukidanja svakog oblika svojinskog sistema, jer će zajednička, odnosno društvena svojina, sa daljim razvojem proizvodnih snaga i porastom produktivnosti rada, sve više izražavati odnose raspodele prema potrebama, a sve manje odnose raspodele prema radu. Time će društvena svojina, u stvari, postajati sve manje ograničavajući faktor ličnog prisvajanja prema ličnim potrebama.

Novom društveno-ekonomskom pozicijom osnovne organizacije udruženog rada i radnika udruženih u njoj, kao i drugim promenama o kojima sam govorio, okrenut je tok kretanja viška rada radnika, odnosno cirkulacije društvenog kapitala u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji. U društvu svojinskog monopola cirkulacija društvenog kapitala neprekidno dovodi do njegove centralizacije u vrhovima privrede i države, to jest u rukama onih koji imaju monopol nad kapitalom, a u poslјednje vreme i u takozvanim nadnacionalnim kompanijama, otuđujući na taj način višak rada od radnika i od nacija i neprekidno jačajući monopolističke centre ekonomske i političke moći, koji sve manje podležu bilo kakvoj stvarnoj kontroli društva. Takav proces istovremeno rađa i poznate političke posledice po razvoj jedne zemlje, o kojima sam napred govorio, pošto u sve većoj meri pretvara radnika u slepog i bezuticajnog izvršioca volje takvih otuđenih centara. Jer, cilj takvog sistema svojinskog monopola nije i ne može biti čovek i njegov društveni položaj, već centralizacija kapitala sama po sebi, jer nju objektivno nameće sama priroda tog sistema.

Nasuprot takvom procesu, novi Zakon o udruženom radu razradom ustavnih odredbi o dohotku osnovne organizacije udruženog rada i o dohodovnim odnosima uopšte — ustanovljava takve odnose koji ceo tok cirkulacije društvenog kapitala okreću ka radnicima udruženim u osnovnim organizacijama udruženog rada. Celokupan dohodak, koji se realizuje na tržištu ili na bilo kom stepenu udruživanja rada i dohotka i društvene reprodukcije, uvek se mora u svim svojim vidovima koncentrisati u osnovnim organizacijama udruženog rada. Zato se i svi rezultati koji se realizuju u tom procesu društvene reprodukcije moraju vraćati radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje time neprekidno — naravno, pod normalnim uslovima — povećavaju masu dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima radnici u tim organizacijama upravljaju, a samim tim proširuju i materijalne izvore za poboljšavanje svojih radnih i životnih, kao i opštih društvenih uslova.

A na osnovu tako sticanog i — pod normalnim uslovima — stalno uvećavanog dohotka osnovne organizacije udruženog rada, radnici, zatim, uvek iznova udružuju rad i dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada i radi poboljšavanja svojih radnih i životnih, kao i opštih društvenih uslova. Taj proces udruživanja vrši se, kako je rečeno, na osnovu samoupravnih spora-

zuma o udruživanju, koje su sve osnovne organizacije udruženog rada po Ustavu i Zakonu obavezne da donesu, a naročito putem sporazuma o osnovama zajedničkih planova. U tom pogledu Zakon posebno veliku ulogu daje srednjoročnom planu, pre svega zato da bi takav proces udruživanja učinio što stabilnijim i dugoročnijim, sa precizno utvrđenim uzajamnim obavezama i odgovornostima za neizvršavanje prihvaćenih obaveza. Centralizujući dohodak takvim demokratskim putem, osnovne organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad, istovremeno ga pretvaraju u zajedničku ekonomsku snagu udruženog rada, kojom on stvara uslove za otvaranje novih radnih mesta i za porast produktivnosti ukupnog društvenog rada. A ukupni rezultati takvog procesa udruživanja rada i dohotka se ponovo raspoređuju na osnovne organizacije udruženog rada u zavisnosti od doprinosa koji su one svojim tekućim i svojim minulim radom dale tim rezultatima. Višak rada, kao element klasnog odnosa među ljudima, na taj način, u stvari, prestaje da postoji, jer njime kao delom ukupne vrednosti koju je proizveo svojim radom raspolaže sam radnik. Ta vrednost koja je predstavljala višak rada postaje sastavni dio dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima upravlja sam radnik u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Pri tome su društveno-ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada, u koje one stupaju kada udružuju svoj rad i dohodak u cilju zajedničkog ulaganja u društvenu reprodukciju i ostvarivanja zajedničkog dohotka, oslobođeni ne samo kapitalističke klasne sadržine, već i ekonomske logike kapitalističkog profita. Jer ti odnosi se ne zasnivaju na podeli profita, već na specifičnom obliku slobodne razmene rada. I upravo je to jedan od glavnih razloga što Zakon o udruženom radu tretira društveni kapital kao minuli rad udruženih radnika, to jest kao vrednosni rezultat njihovog rada koji se razmjenjuje za rad drugih radnika u okviru opštih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje. Naravno, ta razmena se ne odvija na nekakvom slobodnom tržištu kapitala, već u slobodnoj razmeni rada na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. A motivacija radnika za takvu vrstu razmene rada je pre svega u njihovim radnim interesima, a ne u nekakvom rentijerstvu ili izvlačenju profita na račun tuđeg rada.

U stvari Zakon ne samo da formalno zabranjuje takvo rentijerstvo i profiterstvo, već ga i materijalno do krajnosti destimuliše i na taj način smanjuje mogućnosti za njegovo stihijsko pojavljivanje. Jer učešće jedne osnovne organizacije udruženog rada u dohotku zajednički ostvarenom sa drugom ili drugim osnovnim organizacijama udruženog rada po osnovu minulog rada, to jest po osnovu sredstava koja je uložila u cilju ostvarivanja zajedničkog plana, prestaje kada se toj osnovnoj organizaciji uložena sredstva vrate zajedno sa društveno opravdanom naknadom. Ta naknada ima, u krajnjoj liniji, uprošćeno da kažem, karakter promenljive kamate, koja može biti niža ili viša od bankarske, a njena isplata, kao i povraćaj uloženih sredstava, zavisi od toga da li je i u kojoj meri predviđeni rezultat zajedničkog ulaganja sredstava stvarno postignut. Povraćaj uloženih sredstava i isplata te naknade obavlja se, u stvari, kroz učešće u zajednički ostvarenom dohotku. I sama visina konkretnog učešća u dohotku zavisi od faktički postignutih rezultata i od karaktera rizika koji osnovne organizacije udruženog rada snose u zajedničkom poduhvatu. Ta je naknada neophodna ne samo kao sastavni deo »cene« minulog rada, već i kao ekonomski stimulans za

najracionalnija ulaganja društvenog dohotka. Naime, ta naknada stimuliše radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da celokupan svoj dohodak ulažu ne samo u svoju organizaciju, već u one delove udruženog rada u kojima će to ulaganje doneti najveće zajedničke ekonomske rezultate, i to ne samo sa gledišta rentabilnosti investicija, već i sa gledišta zajedničkih radnih i poslovnih interesa udruženog rada.

Na taj način se celokupna novostvorena vrednost neprekidno vraća u osnovne organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji da bi se jednim delom, na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora i na osnovu Zakonom utvrđenih obaveza, raspoređivala putem slobodne razmene rada u dohodak društvenih delatnosti izvan sfere materijalne proizvodnje i za opšte društvene potrebe, a drugim delom u čisti dohodak osnovnih organizacija udruženog rada. A čisti dohodak je izvor sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju radnika i za akumulaciju. Odluku o raspodeli čistog dohotka na te tri namene donose slobodno sami radnici osnovne organizacije udruženog rada, u skladu sa interesima i potrebama njihovog rada i sticanja ličnog dohotka, pridržavajući se samo onih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora koje su sami potpisali, kao i onih propisa koje, u skladu sa svojim ustavnim ovlašćenjima, donose državni organi u cilju zaštite određenih opštih društvenih interesa, kao i ravnopravnosti radnika.

Čisti dohodak je u nas nova kategorija, naravno, ne u teoriji, već u oblasti pravnog regulisanja društveno-ekonomskih odnosa u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Po mom mišljenju, ta zakonska kategorija nam je potrebna pre svega iz sledeća dva razloga:

Prvo, čisti dohodak je onaj deo dohotka o kojem radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zaista samostalno odlučuju, jer ostali deo dohotka praktično je već predodređen, bilo zakonom, bilo obavezama koje su nužne i od kojih organizacije udruženog rada ne mogu odstupiti, bilo obavezama u okviru slobodne razmene rada sa društvenim delatnostima izvan materijalne proizvodnje i drugim društvenim obavezama. Ali upravo zato će odnos između tog dela dohotka i čistog dohotka biti stalan i veoma ubedljiv pokazatelj, rekao bih, društvenog pritiska na dohodak udruženog rada. Kao takav, čisti dohodak će biti veoma značajan faktor u realizaciji društvenog planiranja i u utvrđivanju društveno-ekonomske politike.

A drugi, po mom mišljenju, još važniji razlog je načelne prirode. U takvoj strukturi čistog dohotka najdoslednije dolazi do izražaja istinska društveno-ekonomska, rekao bih čak, klasna sadržina dohotka. U čistom dohotku se izražava jedinstvo upravljanja radom i upravljanja društvenim kapitalom u rukama radnika. Tu načelno nestaje svaki oblik najamnog položaja radnika, jer u čistom dohotku on sam raspolaže i sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju i društvenim kapitalom. Naravno, u praksi će se još pojavljivati deformacije, ali sam sistem koji uspostavlja Zakon omogućuje uspešnu borbu protiv takvih deformacija.

I ne samo to. U takvom odnosu radnik ne stiče lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju u odnosima konfrontacije sa vlasnikom ili sa faktičkim monopolskim upravljačem društvenog kapitala, već sopstvenim gospodarenjem svojim kako tekućim tako i minulim radom kojim upravlja. Radnik će u odnosima čistog dohotka još jasnije nego do sada moći da uvidi da

svoje radne i životne uslove može poboljšavati samo ako bude odvajao dovoljan deo čistog dohotka za razvoj, odnosno za ulaganja u svoju ili u drugu organizaciju udruženog rada u cilju porasta zajedničke produktivnosti rada, odnosno ako tim sredstvima zaista bude racionalnije gospodario. Takav društveno-ekonomski položaj radnika mora još brže nego do sada da oslobađa radnika i od ostataka najamnog mentaliteta. Radnik će upravo kroz politiku akumulacije u sve većoj meri sagledavati ne samo trenutne probleme svojih radnih uslova, već i dugoročne probleme produktivnosti svoga rada, a samim tim i stvaranja sve povoljnijih uslova za svoje stvaralačke ambicije i za svoj socijalni i kulturni život.

Uspostavljanjem takvih dohodovnih odnosa novi Zakon o udruženom radu uklanja, ili bar u velikoj meri ublažava, još jednu ozbiljnu dosadašnju slabost našeg sistema samoupravljanja u udruženom radu koja se izražava u nedovoljnoj brizi i u nedovoljnoj stimulaciji za efikasnost korišćenja društvenog kapitala. Taj problem je neretko veoma potcenjivan ne samo u našoj praksi, već i u našoj teoriji, uz isticanje da jedino živi rad radnika proizvodi vrednost i da je on odlučujući faktor razvoja proizvodnih snaga. To je, doduše, samo po sebi tačno i nije sporno, ali je isto tako tačno i nije sporno da efikasnije gospodarenje društvenim kapitalom, odnosno minulim radom radnika, stvara povoljnije uslove za porast produktivnosti tekućeg rada, a time i uslove za opšti razvoj društva. Upravo potcenjivanje te činjenice u nas dovodi do pojava kao što su političke investicije, dupli kapaciteti, praktično nepostojanje društvene odgovornosti bilo koga kada se pojavi izuzetno nizak efekat ulaganja društvenih sredstava, odnosno neopravdano niska rentabilnost investicija, što u nas nije tako redak slučaj, i tome slično.

Zakon ne smatra da je ukupan dohodak, odnosno čisti dohodak jedne osnovne organizacije udruženog rada rezultat rada radnika samo te osnovne organizacije. Taj se dohodak formira na osnovu objektivnih ekonomskih zakona robne proizvodnje i tržišta, kao i procesa društvene reprodukcije. A to znači da, po pravilu, viša produktivnost rada »daje« i veći dohodak, pa se zato i dohodak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada razlikuje od individualnog kvantuma rada radnika te osnovne organizacije. Moglo bi se, u stvari, reći da u normalnim uslovima poslovanja osnovne organizacije udruženog rada stiču svoj dohodak uglavnom prema nekom društveno potrebnom radnom vremenu, s tim da za istu jedinicu proizvoda neke utroše više, a neke manje radnog vremena u odnosu na takvo društveno potrebno radno vreme. A to ne zavisi samo od sposobnosti radnika, od individualnog kvantuma njegova rada, od produktivnosti individualnog rada i od radnikove subjektivne volje, već daleko više od organskog sastava faktora proizvodnje i karaktera tehnologije. Stoga Zakon o udruženom radu ne dozvoljava da stečeni kvantum dohotka osnovne organizacije udruženog rada automatski bude i merilo za visinu ličnih dohodataka, jer bi to dovelo do velikih razlika u nivou ličnih dohodaka radnika u pojedinim organizacijama udruženog rada. A to dalje znači da bi, ako bi se to tolerisalo, znatan deo društvene akumulacije bio raspoređen, u stvari, na lične dohotke u produktivnijim organizacijama udruženog rada na račun organizacije sa nižom produktivnošću, koje bi zbog toga teže dolazile do društvenih sredstava neophodnih za njihov razvoj, za porast njihove produktivnosti rada. Zato Zakon o udruženom radu predviđa da se radnici osnovne organizacije udruženog rada,

mada u načelu samostalno odlučuju o visini ličnih dohodaka i sredstava za zajedničku potrošnju, moraju pri tome pridržavati određenih društveno utvrđenih merila kvantiteta i kvaliteta rada koja treba da obezbede da kretanje ličnih dohodaka što više bude u skladu sa načelom — za jednak rad jednak lični dohodak. Razume se, dinamika rasta čistog dohotka, kao i njegove strukture, svakako će biti jedno od merila za određivanje kvantuma rada u raspodeli ličnog dohotka, ali ukupan kvantum čistog dohotka ne može sam po sebi, van dinamike tog dohotka, da bude merilo raspodele ličnog dohotka.

Pri tome Zakon o udruženom radu, dajući načelne osnove za takva društvena merila rada, polazi od gledišta da se rad radnika u samoupravno udruženom radu više ne sastoji samo od konkretnog rada i fizičkih rezultata na njegovom radnom mjestu, već i od njegovog umnog rada koji obavlja kao odgovorni društveni, odnosno samoupravni radnik i upravljač, dajući svoj doprinos uspešnijem upravljanju organizacijom udruženog rada, uspešnijem planiranju i poslovanju, racionalnijem odlučivanju o udruživanju rada i dohotka, od čega takođe u velikoj meri zavisi visina dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Razume se, Zakon o udruženom radu priznaje kao merilo rada i minuli rad radnika kojim on upravlja u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju, odnosno, pravilnije rečeno, priznaje kao merilo rada rezultate ostvarene gospodarenjem tim minulim radom. Reč je o tome da radnik na odgovarajući način bude neposredno i materijalno i stvaralački stimulisan da minuli rad, kojim kao društvenim sredstvima upravlja, ekonomski što racionalnije koristi, udružuje i ulaže i da od rezultata ostvarenih po tom osnovu stiče i određen deo svog ličnog dohotka, da bi kroz to, u stvari, mogao da meri i ekonomski efekat takve svoje akcije. Naravno, u nije reč o nekakvoj akcionarskoj dividendi, već, u suštini, o jednom merilu doprinosa samog tekućeg rada, to jest o doprinosu u oblasti svakodnevnog gospodarenja minulim radom, odnosno društvenim sredstvima. Uveren sam da će dalji razvoj društva dovesti i do širih oblika solidarnosti radnika u pogledu raspolaganja rezultatima gospodarenja minulim radom u okviru celokupnog udruženog rada. Mislim da upravo zbog toga i naš postojeći penzijski sistem treba u bliskoj budućnosti da doživi prilično korenite promene.

Na osnovi takvog sistema odnosa u samoupravno udruženom radu radnik preko svoje osnovne organizacije udruženog rada, bilo da je reč o materijalnoj proizvodnji ili o društvenim delatnostima, stiče direktnu ekonomsku i političku kontrolu nad stanjem i kretanjem svih rezultata njegovog rada. I ne samo to. Svi efekti društvenog rada koncentrišu se u samoupravnoj bazi udruženog rada i društveno-političkim zajednicama, to jest u osnovnim orgnizacijama udruženog rada, u mesnim zajednicama i opštinama. Na taj način svi građani mogu da prate i kontrolišu kretanje i korišćenje društvenih sredstava, pa čak i da utiču na to kretanje, naravno, ako to hoće, to jest ako su za to zainteresovani. Sva sredstva za opšte društvene potrebe idu, u stvari, iz osnovnih organizacija udruženog rada, tako da su i ona pod neposrednom kontrolom ne samo radnika u osnovnim organizacijama, nego i građana u opštinama i mesnim zajednicama.

I konačno, ne samo svaka osnovna organizacija udruženog rada, već i svaka njena radna jedinica je istovremeno i izvor prihoda za samostalan pri-

vredni, socijalni, komunalni i opšti društveni razvoj područja na kojem se nalazi i deluje. Na taj način samoupravljanje u udruženom radu postaje prava materijalna osnovica i za samoupravljanje u društvu, to jest u društveno-političkim zajednicama, u svim oblastima društvenih delatnosti, a i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u društvu. Istovremeno, to je materijalna baza i za razvoj radnika kao stvaralačke ličnosti i za društveno i ekonomski celishodno korišćenje celokupnih društvenih sredstava kako u njegovom ličnom — radnom i životnom — interesu tako i u interesu razvoja društva. U stvari, i nekvalifikovani radnik postaje istovremeno i duhovni stvaralac u određivanju ne samo razvojnih pravaca njegove osnovne organizacije udruženog rada, već i razvojnog pravca zdravstva, obrazovanja, kulture, školstva, fizičke kulture itd., kao i socijalne, kulture i komunalne politike u njegovoj mesnoj zajednici i opštini. Radnik prestaje da bude »točkić u mehanizmu« koji drugi navijaju, ili se bar stvaraju uslovi da on prestane to da bude, a postaje nosilac i cilj celokupnog sistema samoupravno udruženog rada i društva kao celine.

Mi time, u stvari, praktično odgovaramo i na jednu dilemu koja se u savremenoj socijalističkoj praksi, a i u teoriji, veoma često postavlja. Reč je o tome da li je u socijalističkom društvu potrebno primenjivati materijalnu ili moralnu stimulaciju radnika u njegovom radu. Ima mišljenja da je materijalna stimulacija nemoralna i nevaspitna, dok drugi, pak, smatraju da je moralna stimulacija prazna reč i da za radnika ništa ne znači. Mislim da je tako postavljena dilema izraz paternalističkog odnosa prema radničkoj klasi. U stvari, ta dilema može da se postavlja jedino u takvim proizvodnim odnosima u kojima radnik raspolaže samo svojom radnom snagom, to jest u odnosima u kojima je društveni kapital izvan njegove ekonomske i političke kontrole i vlasti. U takvim uslovima materijalna stimulacija zaista često može da se svede na svojevrsnu korupciju ljudi, na borbu za novac i da stimuliše mentalitet sebičnosti. Ali, s druge strane, iz iskustva nam je vrlo dobro poznato da se takozvana moralna stimulacija veoma često u praksi svodi na prinudu u ime nekih voluntarističkih tumačenih i konstruisanih »viših ciljeva« i »viših vrednosti« čoveka. A te ciljeve i te vrednosti onda određuje bilo državni sistem bilo neki drugi društveni autoriteti u zavisnosti od svojih posebnih potreba i interesa, a ne od potreba i interesa radnika.

Ne tvrdim da smo u našoj praksi prevazišli tu dilemu i da u našoj praksi ne postoje deformacije i jedne i druge vrste. Ali, već od samog početka razvoja našeg socijalističkog društva naglašavali smo da je najveća stimulacija radnika ona koja od njega čini samostalnog mislećeg stvaraoca i u tom stvaranju sloobodnog čoveka. Ali, da bi to mogao da bude, on mora raspolagati i materijalnim sredstvima, to jest uslovima i rezultatima svoga rada. Novi Zakon o udruženom radu nastoji da to načelo što je moguće više konkretizuje u našim sadašnjim uslovima i na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga našeg društva. Naš radnik je u načelu moralno stimulisan time što u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, u svom dohotku i u svojim samoupravnim pravima na osnovu prava rada društvenim sredstvima, ima materijalnu osnovu na kojoj može samostalno i slobodno da razvija svoje stvaralačke sposobnosti. Samim tim radnik je i materijalno stimulisan, jer svi njegovi stvaralački napori i uspesi neprekidno jačaju upravo

tu materijalnu osnovu njegovog stvaralaštva, a time i njegovih radnih i životnih uslova.

Istovremeno, on je i materijalno i moralno stimulisan time što sa sredstvima kojima slobodno raspolaže zakljućuje samoupravne sporazume i društvene dogovore o njihovom korišćenju za ekonomski, socijalni, kulturni i prosvetni razvoj, kao i za razvoj opšte društvene sredine u kojoj živi i od koje zavisi. Jer najviša i najsnažnija stimulacija je ona koja omogućuje radniku i radnom čoveku uopšte da se bori i da istovremeno raspolaže sredstvima za izgradnju takve zajednice slobodnih proizvođača u kojoj će on biti slobodna stvaralačka ličnost u ravnopravnim odnosima sa drugim radnicima, s tim što će rezultati njihovih ličnih stvaralačkih napora, kao i napora celokupne zajednice slobodnih proizvođača, neprekidno stvarati materijalne i društvene uslove da čovek zaista bude u najvećoj mogućoj meri sam »kovač svoje sreće«. A upravo to je uslov stvarne slobode čoveka.

Naravno, pri tome moramo biti svesni da je sve to jedan istorijski proces, a ne zadatak od danas do sutra. Međutim, društveni progres kao uslov stabilnosti društva ne izražava se u iluzornoj borbi da postojeće društvo bude idealno društvo, već u tome da ono oslobađa puteve za akciju onih društvenih snaga koje taj društveni progres stvarno nose i mogu da ga nose. Mislim da je to glavni cilj i našeg novog Ustava. I naš novi Zakon o udruženom radu nastoji da ostvari u najvećoj mogućoj meri upravo taj cilj.

Iz svega toga izvukao bih još jedan zaključak. Naime, Zakon o udruženom radu ima velik značaj ne samo za razvoj odnosa u samoupravnom udruženom radu. On će najneposrednije uticati i na izmene i razvoj celokupnog društvenog sistema. A u tom pogledu, nesumnjivo, najznačajniji će biti njegov uticaj na dalji razvoj samoupravne demokratije kao celovitog sistema u našem društvu.

Već smo odavno utvrdili načelo, a i celokupna naša praksa je potvrđivala i potvrđuje to načelo, da samoupravnom socijalističkom društvu ne odgovara sistem višepartijske demokratije koji je nastao u buržoaskoj političkoj državi niti jednopartijski sistem koji je nastao u specifičnom prelaznom periodu između buržoaske i socijalističke demokratije. To, dakako, ne znači da poričemo istorijsku mogućnost, a ponegde čak i neophodnost, da socijalistički odnosi mogu da pobede i u uslovima postojanja višepartijske demokratije buržoaskog tipa ako za to postoje odgovarajući istorijski uslovi. Međutim, naša zemlja je prošla kroz duboku socijalističku revoluciju i ona ne bi mogla da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorila prostor za delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema, iz prostog razloga što te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute, već je bio promenjen samo odnos snaga.

Međutim, uvek smo bili svesni da socijalizam ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Boreći se protiv akata neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, istovremeno smo stvarali uslove za razvoj novog tipa demokratije socijalističkog samoupravljanja. U takvoj demokratiji ne postoji više potreba za takmičenjem političkih partija, to jest za borbom među njima koja od njih će na čelu centralističke države vladati radom i društvenim kapitalom, jer su

i rad i društveni kapital u rukama radnika udruženih u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada i u svim drugim oblicima udruženog rada i samoupravnih zajednica.

Zato smo uvek isticali da Savez komunista nije nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije klasična politička partija. Drugim rečima, Savez komunista se takmiči za vlast sa drugim političkim partijama, već se bori za to da radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, ima, u obliku neposredne samoupravne demokratije, stvarnu vlast u društvu. Razume se, kao idejna i politička snaga radničke klase, kao organizovana avangarda svest te klase i svih radnih ljudi, Savez komunista je dužan da se bori za to da ključne pozicije te vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje su nepokolebljivo na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali, to ne znači da Savez komunista uspostavlja svoju vlast kao jednopartijski sistem klasične političke države buržoaskog tipa.

Osim toga, uvek smo naglašavali da diktatura proletarijata za nas nije diktatura državnog aparata, državnog despotizma, već je po svojoj suštini revolucionarni oblik neosporne vodeće uloge radničke klase, odnosno njenih istorijskih klasnih interesa u upravljanju društvom. Drugim rečima, za nas diktatura proletarijata nije vlast koja treba da sprečava demokratiju društva, već, obrnuto, vlast koja treba široko da otvara puteve takve demokratizacije i da štiti takav proces, ali ne putem restauracije buržoaske političke demokratije, već na tlu socijalističkog samoupravljanja.

(...)

Socijalizam, broj 4, 1976, str. 493—509.

Problem ukidanja radničke klase

Vladimir Bakarić

(...) Raspravljalo se u marksističkim krugovima pitanje o odnosu diktature proletarijata i procesa odumiranja države.* Manje je razrađivan problem procesa ukidanja radničke klase ili proletarijata kao klase.

Prvi se proces odvija na političkom planu, na planu društvene nadgradnje, a drugi u samoj društvenoj osnovi. O prvom procesu neću govoriti. U drugom procesu upravo namjeravamo učiniti još jedan korak u pravcu preobražaja radničke klase i radnih ljudi u asocijaciju slobodnih proizvođača. Korak se sastoji u tome, kao što je već bilo riječi, da radnik kao proizvođač materijalnih sredstava društva svojim radom ne stiče samo pravo na udio u društvenom bogatstvu, odnosno pravo na sredstva svog životnog standarda, nego i pravo da mnogo neposrednije upravlja sredstvima cjelokupnog društvenog života i razvitka (razumije se na planu materijalne proizvodnje).

Osnovni instrumenti ovog pristupa su koncepcija osnovne organizacije udruženog rada i koncepcija dohotka. Osnovna organizacija udruženog rada omogućuje društvenu ocjenu o društvenoj potrebnosti rada te organizacije, tj. da li je taj rad potreban, da li u toj količini i da li u toj produktivnosti. Dohodak ujedinjuje onaj dio stvorenog društvenog bogatstva koji otpada na osnovnu organizaciju udruženog rada u svrhu kako zadovoljavanja ličnog životnog standarda, tako i zadataka u izgradnji društva. Tako taj dohodak nije niti jednak, niti osnovan na nekoj »pravednosti«, nego, po tendenciji barem, na potrebama proizvodnje i organizacije društva i lične potrošnje.

Svaka proizvodnja, naime, ne zahtijeva jednako skupo istraživanje, jednako stanje obrazovanosti društva, jednako stanje zdravlja društva, i tome slično. Veća zainteresiranost na odgovarajućem stupnju stanja društva u tim pogledima stvara i veće obaveze na razvijanje takvih stanja.

Lični se dohoci — po tendenciji — reguliraju prema količini utrošenog rada.

Ovo je, razumije se, samo jedan korak dalje u približavanju asocijaciji slobodnih proizvođača. Ovdje se još rad, da se poslužim Marxovim istraživanjem, svodi na apstraktni rad i mjeri pomoću svojevrsnog oblika zakona vrijednosti ove vrste robne proizvodnje. Tendira prema društvenom knjigovodstvu utrošenog apstraktnog rada. Nije još niti na pomolu onakva organizacija podjele rada za asocijaciju slobodnih proizvođača kada će ta podjela značiti — da se opet poslužim Marxovim terminima, a ovdje naročito glosama uz čitanje Milla —, značiti ukidanje apstraktnoga rada i uvođenje šivenja, krojenja, kovanja i drugih oblika konkretnog rada.

*

Iz izlaganja na Okruglom stolu »Socijalizam u svijetu«, održanog 1. X 1976. godine u Cavtatu.

Može se postaviti pitanje što se dobiva time što udruženi radnik u svojim radnim organizacijama odlučuje o stanju i razvoju društva u materijalnom pogledu. Može to raditi i na drugi način, i radio je na drugi način. Dobiva se to da se počinje rušiti fiksiranje viška vrijednosti u posebnu kategoriju. Fiksiranje pak vodi tom da radnik, doduše, odlučuje o njegovoj upotrebi, ali kao građanin, manje više na političkom planu, a ne kao proizvođač. Fiksiranje tako stvara mogućnost i da se stvori nova klasa ili sloj društva koji će vladati tim fiksiranim viškom vrijednosti.

Ovdje se počinje takvoj tendenciji zabijati — kako mi kažemo — glogov kolac. Nije, dakle, u prvom redu pitanje kvantiteta u raspodjeli nego društveni razvoj u pravcu likvidacije moguće osnovice za novu klasnu podjelu. Sama pak radnička klasa postaje sve više udruženi proizvođač a ne najamni radnik.

Još jedno moguće pitanje. Jugoslavija zapravo tek stvara radničku klasu, pa je već misli likvidirati kao klasu. Ne mislimo da smo preuranili. Viši oblik mora konsumirati elemente nižega, pa nema razloga da industrijalizacija stvara najamne radnike ako može stvarati udružene proizvođače.

Uz ovu temu — to je ta druga podtema — bi trebalo spomenuti rješavanje suprotnosti umnog i fizičkog rada. Bilo je u toj temi dosta govora u proteklim danima. Ocjena je bila, otprilike, da se radi o položaju takozvanih neproduktivnih radnika u smislu materijalne proizvodnje.

Nastavljajući na teze Smitha preko Marxa do duboko u ovaj vijek, usluge tih radnika su se naplaćivale iz onog dohotka koji je bio namijenjen potrošnji, definitivnoj potrošnji, a ne iz onoga dijela koji se kapitalizirao. Tako su oni ostali »neproduktivnima«. Kapitalist je rezultate nauke uz te uvjete dobivao zabadava. Plaćali su ih građani, među kojima i kapitalisti. Mnogo se štošta od onda promijenilo, mnoga velika poduzeća imaju vlastite laboratorije i vlastite ljude od nauke. Troškovi njihovog rada idu u materijalne troškove proizvodnje. Alimentiraju se, dakle, ili iz knjigovodstvene stavke materijalnih troškova ili iz onog dijela dohotka koji se kapitalizira. Nije sa svim neproduktivnim radnicima tako. Ako potražimo odgovore na probleme socijalističkog odnosa prema tim djelatnostima kod klasika marksizma, naći ćemo jedno Engelsovo pismo iz godine 1893. ili 1895. (ne mogu se točno sjetiti) profesoru Bönigku, (iz Wroclava ako se ne varam)* gdje kaže da će radnička klasa unajmiti ljude od nauke i slično.

Mi nismo išli tim putem.

Pokušavamo sistemom slobodne razmjene rada, a u posebno organiziranim interesnim zajednicama povezati naučni i drugi rad tih takozvanih neproduktivnih ljudi s uspjesima u materijalnoj proizvodnji, odnosno u stvaranju uvjeta određene materijalne proizvodnje. Tako se počinje ostvarivati program suradnje u proizvodnji materijalnih sredstava na samoupravnoj osnovici, ali s ocjenom uspjeha te suradnje, datom u samoj toj proizvodnji i njenim kretanjima. Ovo znači da i onaj dio nauke i drugih aktivnosti koji nije prešao u materijalne izdatke u knjigovodstvenom smislu te riječi ide na teret onog dijela dohotka koji se ulaže u reprodukciju društva, — reklo

* Pismo Engelsa Bönigku od 21. VIII 1890. MEW 37, s. 447.

bi se, koji se kapitalizira — i tako ulazi u troškove reprodukcije društva u širem smislu. Time se i ovi, takozvani neproduktivni radnici, vežu s proizvodnjom i materijalnom osnovicom društva u mnogo neposrednijem kontaktu i dobivaju ravnopravan položaj u pravcu izgradnje asocijacije slobodnih proizvođača.

Ove su novosti u procesu razvitka samoupravljanja pokazale, već sad na početku, veću snagu ne samo u očuvanju socijalističkih društvenih odnosa u razmjeni na svjetskom tržištu, nego i veću snagu u traženju novih puteva suradnje među zemljama različitih društvenih i političkih sistema. Ali o toj temi ne bih danas govorio.

(...)

Komunist, 10. X 1976.

E
Socijalističko samoupravljanje i međunacionalni odnosi u Jugoslaviji

Govor na Općem saboru Federacije 23. 4. 1973.

Josip Broz Tito

U pogledu osnovne političke orijentacije ka ostvarivanju vlasti radničke klase, novi ustavni sistem predstavlja organski nastavak do sada izvršenih revolucionarnih promjena u našem društvu. On znači nastavljanje ustavnopravne izgradnje naše socijalističke federativne zajednice, počevši od historijskih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a preko Ustava donesenog 1946. i Ustavnog zakona iz 1953., do Ustava iz 1963. godine. On na nov način — adekvatno sadašnjem vremenu, postignutim rezultatima i stepenu razvoja našeg društva — izražava historijska opredjeljenja i interese radničke klase.

Nije slučajno što smo, u izgradnji novog sistema, krenuli najprije od Federacije. Za stabilnost naše višenacionalne zajednice bilo je od presudnog značaja da se ukine stari centralistički način prelijevanja dohotka, što je, pored ostalog, izazvalo poremećaje u odnosima među narodima i narodnostima naše zajednice. Ono što je u tom pogledu učinjeno u prvoj fazi ustavnih promjena, mislim da možemo danas ocijeniti veoma pozitivno. Učinjeni su, kao što sam to već istakao, krupni zahvati u produbljavanju ravnopravnosti naroda i narodnosti, a u vezi s tim ojačana je samostalnost republika i pokrajina i njihova odgovornost za sopstveni razvoj i razvoj zajednice u cjelini. Institucija međurepubličkog sporazumijevanja i dogovaranja pokazala se kao uspješan način odlučivanja koji odgovara samoupravnoj višenacionalnoj zajednici. Tim putem već se rješavaju mnoga značajna pitanja, uključujući i neka koja su dugo vremena opterećivala ekonomske odnose i političku situaciju u našem društvu. Smatram da je u svemu tome važnu ulogu odigralo novo ustrojstvo organa Federacije, pri čemu je doprinos Predsjedništva SFRJ bio značajan. To se ogleda u uspješnom izvršavanju njegovih ustavnih funkcija, naročito u usaglašavanju stavova republika i pokrajina o najvažnijim političkim i ekonomskim pitanjima. Značajan doprinos Predsjedništva bio je u razmatranju i rješavanju pitanja bezbjednosti, narodne odbrane i spoljne politike. Zato je ovih dana, u svim republikama i pokraji-

nama, pozitivno ocijenjen dosadašnji rad Predsjedništva SFRJ koje se već afirmisalo kao najviši kolektivni organ države.

Možemo da kažemo da je prvom fazom ustavnih promjena ojačana stabilnost i čvrstina naše zajednice, i da smo zadovoljni novostvorenim odnosima u Federaciji. Time su ujedno demantovane špekulacije raznih neprijatelja u zemlji i inostranstvu. Poznato je da su birokratske i unitarističke snage nastojale da prikažu amandmane kao rezultat nacionalističkog pritiska i da će njihova primjena dovesti do slabljenja, pa čak i rasparčavanja jugoslavenske zajednice. Na drugoj strani, nacionalisti su potkopavali samoupravnu suštinu amandmana, očekujući da će se time stvoriti prostor za njihove ambicije. Te snage su poražene i činjenica je da se čak ni one ne usuđuju da javno osporavaju to što je postignuto.

Kad je riječ o sprovođenju tzv. radničkih amandmana, očigledno je da oni otvaraju dalekosežan društveni proces, nove puteve samoupravljanja. Jasno je da onim što je postignuto u njihovoj dosadašnjoj realizaciji ne možemo biti zadovoljni. Uzroci leže, prije svega, u birokratsko-etatističkim i tehnokratskim otporima. Tim snagama, koje raspolažu značajnim dijelom viška vrijednosti, jasno je da im amandmani izbijaju vlast iz ruku, da više neće moći manipulisati radnicima i rezultatima njihovog stvaralačkog rada. Ima radnih organizacija u kojima se primjeni amandmana prilazi samo formalno, sa organizacionog aspekta, a gubi se iz vida da je njihova suština u korjenitoj promjeni društveno-ekonomskih odnosa u kolektivu. Upravo radi toga nužno je najšire učešće radnika u ovom značajnom poslu.

Do zastoja u sprovođenju ovih amandmana došlo je, takođe, zbog nedovoljne organizovanosti, a negdje i pomanjkanja spremnosti subjektivnih snaga, a posebno Saveza komunista. A tamo gdje su njegove redove zahvatili liberalizam i oportunizam — to je samo išlo naruku protivnicima samoupravljanja. Međutim, akcija koju smo preduzeli Pismom podstakla je radne ljude, tako da se sada sprovođenje amandmana nalazi u centru njihove aktivnosti.

Nakon usvajanja radničkih amandmana, kojima se utvrđuju oblici ostvarivanja odlučujuće uloge radničke klase u organizacijama udruženog rada, bilo je neophodno da učinimo korak dalje. Naime, trebalo je usavršiti društvenopolitički i ekonomski sistem koji bi omogućio da radnička klasa u cjelini ovlada čitavim procesom društvenog života, od osnovne organizacije udruženog rada i opštine do Federacije. To je upravo zadatak druge faze ustavnih promjena.

U skladu s tim predviđa se i izgradnja skupštinskog sistema na delegatskom principu. To znači da će radnici neposredno upućivati svoje delegate, svoje drugove sa radnog mjesta, u skupštine opština i republika i na taj način odlučivati o svim bitnim pitanjima društvenog razvoja. Time se ukida predstavnički sistem u klasičnom smislu. U skladu s tim pripremljeni su i prijedlozi za novu Saveznu skupštinu, koju je, takođe, neophodno prilagoditi svim ovim društvenim promjenama i novom karakteru Federacije. Delegatskim sistemom još potpunije se obezbjeđuje da Savezna skupština bude zbilja organ vlasti i samoupravljanja radnih ljudi. Buduća Savezna skupština

treba da podigne na još viši nivo princip međurepubličkog dogovaranja i sporazumijevanja o ključnim društveno-političkim i ekonomskim pitanjima. I ona će biti to mjesto gdje će se ostvarivati međurepubličko dogovaranje i sporazumijevanje. Time će garantovati i najviši stepen ravnopravnosti svih naših naroda i narodnosti.

Novim Ustavom preciziramo, također, odnose u oblasti društveno-ekonomskog sistema koji odgovaraju samoupravljanju. To uključuje i mehanizam kojim će se spriječiti elementi državno-svojinskih odnosa, kao i stihijnost kretanja u robnonovčanim odnosima. U tom pogledu Ustav predviđa takva rješenja kojima se obezbjeđuje da svi oblici udruživanja i koncentracije financijskih sredstava u svakom momentu budu pod kontrolom radnih ljudi. Nacrt novog Ustava daje i velik značaj društvenom planiranju i njegovom povezivanju sa osnovnim organizacijama udruženog rada i njihovim zajednicama. Na taj način treba da se ostvari skladniji razvoj društva i njegova samoupravna integracija. U svemu tome posebno mjesto ima samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje.

U nacrtu novog teksta Ustava precizira se, jasnije nego u prethodnom, pojam društvene svojine, to jest da ona pripada društvu u cjelini. To znači da u raspolaganju društvenom imovinom i dohotkom, svako mora poštovati opšte društvene interese i ponašati se prema utvrđenim društvenim sporazumima i dogovorima. Jer, na primjer, dohodak koji stvara neka organizacija udruženog rada nije rezultat napora samo njenih radnika, već, na određeni način, svih radnih ljudi, pa i prethodnih generacija.

Promjene koje ostvarujemo, dakle, imaju historijski značaj. Nije u pitanju samo dotjerivanje i dorada postojećeg Ustava, već revolucionarne promjene u bazi našeg društva, u produkcionim odnosima, a isto tako i u čitavoj nadgradnji. Mislim da mogu sa punim pravom podvući da proizvođači i svi radni ljudi nikada u historiji nisu bili bliže ostvarivanju vizije klasika marksizma o raspolaganju rezultatima svoga rada i njihovoj odlučujućoj ulozi u vođenju cjelokupne politike društva.

Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja,
Svjetlost, Sarajevo, 1975, str. 202—205.

Društvena reforma i reforma Federacije

Edvard Kardelj

Jasno je da se u izmenjenom sistemu društvene reprodukcije — koji je, uz to što je nov, ujedno i opterećen problemima o kojima sam pre govorio — drukčije nego juče ponašaju ne samo radni ljudi i radne organizacije, već i narodi i republike, pogotovo u odnosu na Federaciju.* Ako su republike ranije isterivale »pravdu« prvenstveno u oblasti podele »državnog kapitala«, odnosno investicija, sada su postale krajnje osetljive na sve mere ekonomske politike Federacije koje imaju bilo neposredan, bilo posredan uticaj na materijalni ili drugi položaj republike, odnosno njene privrede. A na sve to se onda nadograđuju i sve one emocionalne i ideološke reakcije koje su svojstvene društveno-istorijskom subjektu koji se zove nacija.

Da navedem samo neke primere.

U novim uslovima mere državno-ekonomske politike mogu znatnije da izmene položaj radnih organizacija i radnih ljudi nego ranije. Ovakav ili onakav devizni režim, ovakve ili onakve carinske stavke ili stavke poreza na promet ovih ili onih proizvoda ili usluga, ovakav ili onakav spoljnotrgovinski režim, emisiona ili kreditna politika i slične mere, mogu veoma bitno da izmene ne samo ekonomski položaj ove ili one privredne grane, već i celokupne privrede u određenim regionima ili republikama, pa i sam položaj republike.

Osim toga, i sama raspodela na tržištu ima relativno veći značaj za položaj radnih organizacija nego ranije, pa je i sistem cena postao još osetljivije pitanje nego ranije. Međutim, mi smo od starog sistema zadržali diferencirane metode formiranih cena, što u sadašnjim uslovima može da vodi, a stvarno i vodi, i ka direktnoj diskriminaciji.

U odsustvu ili zbog slabosti i nedovoljnosti odgovarajućih samoupravnih ili drugih nacionalnih rešenja za takve ili slične probleme, kao i odsustvo odgovarajućih neposrednih društvenih dogovora među republikama, uloga državne intervencije u svim tim i sličnim odnosima i dalje je veoma velika i koncentrisana je uglavnom u Federaciji. A pošto sukobe protivrečnih interesa Federacija ne može uvek da rešava snagom prinuda — štaviše, ona to sve manje može da čini — ona mora da traži sporazumevanje sa nosiocima tih interesa, ili da se sa njima politički sukobljava. A izlaz iz te dileme je, vrlo često, u odlaganju odluka i rešenja. Ponekad je to dobro, a ponekad je upravo odlaganje najgore rešenje. Na taj način se protivrečnost između samoupravljanja i državnog centralizma u svakodnevnoj političkoj praksi izrazila kao sukob između republika i Federacije, odnosno kao neka vrsta krize političkog i privrednog mehanizma Federacije. Pošto smo kao društvo dosta sporo priznavali neophodnost da se zajedno i u sklopu sa reformom našeg privrednog sistema, pa i celokupnog društva, mora reformisati i dru-

*

Iz referata na sjednici Predsjedništva SKJ, 2. III 1971. u Beogradu.

štveno-politički sistem u celini, a u tome, pre svega, sama Federacija, u našem društvenom životu pojavili su se takozvani međunacionalni problemi i trvenja kao centralni politički problem trenutka. Međutim, iako objektivno to, u stvari, nisu centralni problemi, nego su u veoma velikoj meri posledica drugih dubljih uzroka, ipak je njihova pojava, sama po sebi, dovoljno ubedljiv dokaz da Federaciju moramo reformisati i da bi svako odlaganje te reforme samo dalje gomilalo i zaoštravalo probleme u međunacionalnim odnosima.

Svemu tome treba dodati i činjenicu da se bitno izmenila struktura naših nacija. Iz revolucije su one izašle kao još uvek ekonomski relativno zaostale i pretežno seljačke nacije, sa više ili manje ograničenim potencijalom tehnike, tehnologije i nauke. One su danas — bez obzira na međusobne razlike u razvijenosti — postale kompletne moderne nacije, koje ne mogu a da ne traže sve neophodne uslove za punu i svestranu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju među drugim narodima sveta, a posebno u međunarodnoj ekonomskoj razmeni. I ta činjenica, očito, traži reforme u strukturi odnosa u Federaciji.

Međutim, zavaravali bismo sami sebe ako bismo smatrali da ćemo samom reformom Federacije automatski rešiti sve glavne protivrečnosti i probleme sadašnje faze u razvoju našeg društva. Reforma Federacije i obezbeđivanje mogućnosti narodima Jugoslavije da, isto kao i svaki radni čovek, raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada, u stvari je samo neophodan uslov i prvi korak ka rešavanju drugih gorućih otvorenih problema u sistemu naših društveno-ekonomskih, a samim tim i političkih odnosa. Međutim, ako ne bismo dosledno produžili putem privredne i društvene reforme kojim smo pošli i ako ne bismo sada — uz bitno povećanu odgovornost i mogućnost inicijative republika, kao i autonomnih pokrajina — brže rešavali otvorene probleme društveno-ekonomskog, samoupravnog i političkog sistema, tada ni problemi u međunacionalnim odnosima neće biti rešeni.

Ovu ću tvrdnju ilustrovati samo jednim primerom. Neraščišćeni ekonomski odnosi u proširenoj reprodukciji i cirkulaciji sredstava društvene reprodukcije, ne samo što često postaju izvor nesporazuma i sukobljavanja među radnim kolektivima, već stvaraju i teškoće u međunacionalnim odnosima. Neću govoriti o konfliktima oko bankarskog sistema, spoljnotrgovinskih organizacija itd., već o jednom jednostavnijem primeru. U praksi se, na primer, na razne načine zaobilaze ustavni i zakonski principi o zajedničkim ulaganjima u udruženom radu. To je u znatnoj meri posledica činjenice da su ti propisi sami po sebi preuski da bi zadovoljili potrebe razvoja naše savremene privrede i svih njenih unutrašnjih odnosa. S druge strane, te pojave su i posledica prilično tolerantnog odnosa organa inspekcije, kontrole i pravosuđa prema određenim vrstama kršenja zakonitosti. Tako se, neretko, događa da se dohodak pojedinih radnih organizacija bez ekvivalenta i bespovratno otuđuje od njih, pa se na taj način samoupravljanje u takvim radnim kolektivima ponovo, u suštini, vraća isključivo u sferu proste reprodukcije, dok se sredstva proširene reprodukcije koncentrišu u rukama upravljačkih centara integracije na takav način da radnik gubi svaki direktan ekonomski odnos sa minulim radom u kojem je deo i njegovog neposrednog rada, a sa tim zajedno i ekonomski interes za udruživanje dohotka radi integracije i zajedničkih napora u borbi za višu produktivnost rada. To što se

pri raznim generalnim direkcijama stvaraju neki centralni radnički saveti koji imaju samo političko pravo da kažu »da« ili »ne« o nekim predlozima, nimalo ne menja činjenicu da se u velikoj meri gubi ekonomska veza između radnika i njegovog minulog rada, koji — čim se pretvorio u sredstva društvene reprodukcije — u najvećem delu »ispada« iz njegove ekonomske kontrole i postaje ekonomska baza za nastajanje financijsko-tehnokratskih centara koji — umesto da budu instrument udruženog rada — teže da vladaju tim radom i radnim ljudima.

Ako se takvi odnosi razvijaju među preduzećima sa područja raznih republika, oni vrlo lako poprimaju i karakter međunacionalnih sukoba, nepoverenja i nacionalističkih ekscesa. Jer, jasno je da svaka ekonomska akcija koja se — iako pod firmom integracije rada — svodi na eksproprijaciju dohotka, mora izazvati ne samo sumnje, nego i opravdan otpor i radnih ljudi i naroda koji se osećaju pogođeni u raspolaganju svojim dohotkom. To važi za svaki oblik koncentracije dohotka kojim se plodovi ulaganja minulog rada jednog radnog kolektiva ili sa jednog nacionalnog područja, a koji dolaze do izražaja u povećanju produktivnosti rada u drugim organizacijama ili na drugim područjima, prisvajaju ili postaju stvar isključivog raspolaganja upravljačkih centara integracije, a ne sastavni deo dohotka svakog radnika, svih radnih organizacija koje su svojim tekućim i minulim radom doprinele takvom povećanju produktivnosti rada i ukupnog dohotka. Tu treba tražiti i jedan od uzroka što integracija rada, a pogotovo koncentracija dohotka u nas teško probija regionalne granice.

To samo potvrđuje da su reforma Federacije i međurepubličkih odnosa i dalje dosledno ostvarivanje privredne i društvene reforme, samo dve strane istog procesa i da su zadaci u obe te oblasti uzajamno povezani i zavisni.

Svemu tome i sličnim problemima mogao bih da dodam i niz drugih promena koje su nastale u strukturi našega društva. Bitno je ojačala i izmenila se naša radnička klasa; ona je samoupravljanjem stekla velika iskustva i veliku političku snagu. Ona zahteva da njen uticaj snažnije dođe do izražaja u celokupnom društvenom životu. To nije više radnička klasa koja nema šta da izgubi. Naprotiv, naša radnička klasa je sve više svesna da ne samo restauracijom kapitalizma, već i restauracijom državno-sopstveničkog monopola ili monopolom tehnokratizma, može veoma mnogo da izgubi. Zato se naši radni ljudi i kolektivi veoma odgovorno ponašaju čak i onda kada se nalaze u ozbiljnim ekonomskim teškoćama. A upravo to nalaže Savezu komunista, da konkretnom aktivnošću na neprekidnom oblikovanju akcionog programa našega društva i na ostvarivanju zadataka o kojima sam govorio, stalno otvara radničkoj klasi jasne perspektive i puteve za njenu sopstvenu akciju u jačanju njenog društvenog, materijalnog i kulturnog položaja.

Ogromno se povećao broj obrazovanih ljudi u našoj zemlji i to u svim republikama i autonomnim pokrajinama. Time ne samo što jača stručni i naučni potencijal naše zemlje, već se proširuje i obogaćuje idejni i politički život u našem društvu. U svemu tome ima mnogo pomodarskih ideoloških priklanjanja i provincijalističkog i mediokritetskog podražavanja efemernim ideološkim pojavama u savremenom svetu, kako u buržoaskim, tako i u drugim socijalističkim zemljama, ali sve više ima i intenzivnih stvaralačkih napora i rezultata sa pozicija socijalizma, samoupravljanja i socijalističke demokratije.

Ako svemu tome dodamo i duboke generacijske promene nastale u toku poslednje dve decenije, biće jasnije otkuda izviru postojeći društveni i politički problemi i zašto su potrebne ne samo ustavne promene u pogledu odnosa u Federaciji, već i drugi progresivni koraci u razvoju našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema i u našoj društvenoj praksi.

Još o nacionalnom pitanju

Protivrečnosti i problemi našeg društveno-ekonomskog i političkog razvoja, o kojima sam pre govorio, u znatnoj meri objašnjava gde su izvori određenih problema u međunacionalnim odnosima sa kojima se sada srećemo, kao i nacionalizma — bilo u obliku unitarizma i velikodržavnog centralizma, bilo u obliku kratkovidnog malograđanskog provincijalizma, bilo u vidu reakcionarne buržoaske ili državnosopstveničke birokratske ideologije, koja, u stvari, svoj nacionalizam postavlja, pre svega, kao fasadu za antisocijalističke ili birokratsko-antisamoupravne otpore. Međutim, time nikako nisu data sva objašnjenja za takve pojave. A pogotovo time se ne tumače i ne objašnjavaju oni opravdani i progresivni otpori u našem društvu koji se već dugi niz godina — rekao bih, u čitavom periodu posle pobede revolucije — pojavljuju kao reakcija na razne oblike narušavanja i »zakidanja« načela o kojima su se narodi Jugoslavije, sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu i uz njegovu punu odgovornost, sporazumeli u toku narodnooslobodilačkog rata i formulisali ih na Drugom zasedanju AVNOJ-a 1943. godine. Drugim rečima, određene izvore za sve te pojave treba tražiti i u samom stanju međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, to jest u tome kako su se oni u praksi ostvarivali ili se ostvaruju.

Mi smo sa pravom tvrdili, i tvrdimo, da smo u Jugoslaviji uglavnom rešili nacionalno pitanje u klasičnom smislu toga pojma. Narodi Jugoslavije imaju svoje države, svoju vlast, svoju ekonomsku samostalnost, svoje pravo da raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada i ostvaruju svoja suverena prava prvenstveno u republikama, a putem Federacije samo u određenim njihovim aspektima. To su principi. Međutim, praksa nije bila, niti je danas, uvek takva. Tako su se, i pored generalnog rešenja nacionalnog pitanja u celini, u praksi često otvarala mnoga pitanja međunacionalnih odnosa u pojedinostima, često i od velikog značaja za položaj naroda.

Nije ovo mesto za jednu iscrpnu raspravu o svim tim problemima. Ipak bih želeo da ukažem na nekoliko osnovnih aspekata tog problema o kojima bezuslovno moramo da vodimo računa ako želimo da u budućnosti svedemo na minimum pojave ne samo reakcionarnog nacionalizma, nego i realnih međunacionalnih trvenja.

Kod nas su bila, a i danas su prilično rasprostranjena, na primer, mišljenja da su jugoslovenske nacije drukčije od ostalih nacija; drugim rečima, da one u stvari i nisu potpune nacije, nego da je njihova svest nešto na sredini procesa preobražavanja jedne provincijalne u nacionalnu svest. Tu je jedan od izvora takozvanog unitarističkog jugoslovenstva. To je veoma opasna zabluda koja može da postane izvor teških grešaka u nacionalnoj poli-

tici. Ne tvrdim da su ikada u socijalističkoj Jugoslaviji takva shvatanja imala dominantnu ulogu u društvenom životu, ali se ne može poricati da su vršila jak uticaj na neke aspekte politike organa Federacije.

A, u stvari, kao što sam već istakao, jugoslovenske nacije su formirane i stabilizovane nacije, i to ne od juče, već sa dugom tradicijom i učvršćenom svešću. One se ponašaju i reaguju kao sve druge nacije u svetu, i osećaju svoje interese podjednako kao i sve druge nacije. Zato one ni svoje međusobne odnose ne mogu rešavati i neće biti spremne da ih rešavaju drukčije nego što ih rešavaju sve druge nacije, dakako, s tim što sama naša socijalistička društvena struktura, kao i saznanje ekonomskih i tehnoloških nužnosti, orijentišu naše narode ka internacionalizmu i intenzivnoj međunarodnoj saradnji uopšte, a posebno u okviru zajedničke jugoslovenske državne zajednice.

Moderna nacija predstavlja integraciju društvenog rada i integraciju svesti nastalu u epohi razvoja proizvodnih snaga u kojoj se razvijao kapitalizam. Međutim, iako je nacija nastala u epohi kapitalizma, ona nije tekovina samo buržoazije, već je velika tekovina i društvenog procesa uopšte, a posebno radnog čoveka i same radničke klase. U onoj meri u kojoj jedna nacija slobodno i samostalno raspolaže viškom svog ukupnog društvenog rada, ona je i sposobna da gradi i razvija celokupnu nacionalnu nadgradnju, materijalnu bazu svoga socijalnog života, nauke, tehnike, tehnologije, kulture itd., a i celokupnog razvoja proizvodnih snaga za budućnost. Svaki oblik ograničavanja nacije u tom njenom elementarnom istorijskom interesu ne samo da izaziva međunacionalne konflikte, već i pojačava otpor radničke klase i zaoštrava klasnu borbu. Prema tome, bitno za osećanje slobode jednog naroda jeste to da, pored političke i kulturne samostalnosti, raspolaže i viškom svog društvenog rada i upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom.

Moderno vreme, doduše, prevazilazi u ekonomskom smislu granice nacionalnog autarhizma, s tim što, istovremeno, pokriva i zadovoljava nacionalne interese u sklopu zajedničkih međunarodnih interesa. Međutim, taj proces nije i ne može biti stvar prinude spolja, već saznanja svake nacije da je upravo šira međunarodna saradnja i integracija u savremenim uslovima jedini mogući put ostvarivanja njenih sopstvenih interesa i interesa savremenog čovečanstva. Nacionalna sloboda je, prema tome, uslov zbližavanja i ujedinjavanja naroda u novim, savremenim oblicima integracije rada i svesti čovečanstva.

U nas je dolazilo do međunacionalnih trvenja i konflikata između Federacije i republika uvek kada se na jedan ili na drugi način narušavao takav položaj naroda Jugoslavije — pojedinih ili svih. To je prvo o čemu smo pri sadašnjim ustavnim promenama vodili računa.

Sa druge strane, jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije nije građeno samo na nekoj goloj ekonomskoj ili političkoj računici. Narode i narodnosti Jugoslavije povezuje dobar deo zajedničke istorije, duboko osećanje sudbinske povezanosti, etnička bliskost većine njih i, pre svega, zajednička svest koju je izgradila revolucija i zajednička borba za samoupravno demokratsko socijalističko društvo. Svi su ti elementi značajan »cement jedinstva« i treba

ih negovati i jačati. Ali, sve to ipak nimalo ne menja suštinu društveno-istorijske pojave koja se naziva nacija. Kod nas su neki, međutim, iz svih tih činjenica izvlačili, ili izvlače, obrnut zaključak, odnosno dokaz kako se, navodno, radi o postojanju ili formiranju neke jedinstvene nacije, pa onda nervozno reaguju na određene pojave koje su svuda u svetu sasvim normalne manifestacije nacionalnog života. Želim samo da vas podsetim na štetne i, po mome mišljenju, nepotrebne diskusije u vezi sa nazivom jezika, amblema, himni i drugih sličnih pitanja. Sva ta pitanja bi imala, odnosno dobila, potpuno normalne dimenzije i okvire ako bi se manje živelo u predrasudama i iluzijama koje nam je u nasledstvo ostavila istorija i kada bi se više vodilo računa o realnoj istorijskoj ulozi nacije. Predlogom amandmana smo nastojali da te realnosti jače dovedemo do izražaja.

I najzad, mi moramo računati sa činjenicom da u odnosima među narodima, odnosno republikama Jugoslavije, postoje ne samo različiti, nego i objektivno protivrečni interesi. Na jedinstvenom tržištu, na primer, nije isti položaj jedne razvijene i jedne nerazvijene republike. A i unutrašnji pritisci radničke klase u tim republikama u pogledu životnih uslova i društvene reprodukcije su različiti. Različita je, i ponekad protivrečna, i struktura proizvodnih snaga u pojedinim republikama, pa se zato vrlo lako događa da mere jedinstvene politike Federacije nejednako pogađaju republike i stvaraju konflikte. Očigledno je da te objektivne protivrečnosti ne možemo savladati ideološkim formulama, a još manje samo državnom prinudom putem Federacije. Naprotiv, hipertrofija takve prinude mogla bi da dovede Federaciju u krajnje ozbiljnu političku krizu.

Zato smo u predloženim amandmanima nastojali da tim problemima pristupimo otvoreno, tako reći sa čistom računicom, i da nađemo rešenja ili bar put za stalno prevazilaženje takvih protivrečnosti. Pri tome smo se orijentisali prvenstveno na metod dogovaranja i sporazumevanja među republikama. Jer, u takvim direktnim dogovaranjima republika, prilikom usaglašavanja njihovih interesa, lakše će se naći i odgovarajući oblici uzajamnih kompenzacija u slučajevima kada će nečiji opravdani interesi biti pogođeni.

Ako sve to imamo pred očima, onda mora postati jasna i uloga republike kao države i instrumenta vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Tendencije da se državnost republika svede, u suštini, na određene administrativne funkcije, bile su u prošlosti u nas dosta jake. Predlozima novih ustavnih amandmana su nejasnosti te vrste otklonjene do kraja.

Premda tome, iako cilj sadašnjih ustavnih promena nije prosto prenošenje nadležnosti sa Federacije na republike, odnosno pokrajine, pogrešno je potcenjivati značaj tog prenošenja ili tvrditi da toga uopšte ne treba da bude. Neosporna je, naime, potreba za određenim državnim funkcijama na nekim područjima, a postoji dosta širok krug pitanja koja je moguće državnim putem lakše regulisati na nivou republike nego Federacije, jer ljudi unutar jedne republike lakše podnose određene državne regulativne mere i promene koje potiču od republike, nego kada one dolaze sa nivoa Federacije. Zato je besmisleno poricati neophodnost da se izvrši decentralizacija funkcija i u »etatističkom« smislu, ili tvrditi da danas, i još za duže vreme, potrebne državne funkcije treba da ostanu prvenstveno na federalnom nivou, a da njihovo prenošenje na republičke organe rađa »opasni republički etatizam«. Mada

se takvo mišljenje, ponekad, iznosi u ime odbrane samoupravljanja, u suštini to objektivno vodi odbrani centralizma u Federaciji.

Veliki značaj u životu jednog naroda ima i njegovo osećanje da je u svojoj stvaralačkoj afirmaciji ne samo slobodan, već i da samostalno raspolaže uslovima i sredstvima za takvu afirmaciju koju je sposoban sam da stvori. To se odnosi kako na materijalnu sferu, tako i na sve druge oblasti društvenog i kulturnog života jednoga naroda. Osećanje da ga iz nekog federalnog centra ograničavaju u toj njegovoj stvaralačkoj akciji i inicijativi, automatski stvara nezadovoljstvo i otpore čak i kada te inicijative iz centra odgovaraju njegovim interesima i vrše progresivnu društvenu ulogu.

Zato smo u predloženim amandmanima težili tome da se čak i u onim oblastima zakonodavstva u kojima ne postoje nikakvi protivrečni interesi republika, pa bi se ono moglo obavljati u Federaciji, odgovornosti prenose na Republike. Kao primer da navedem samo Krivični zakonik. Na taj način će biti intenzivnije angažovani naučni, stručni i intelektualni kapaciteti republika u celokupnom stvaralačkom životu svoje republike i cele Jugoslavije. Nikakve sumnje nema da će upravo iz tih inicijativa proizići i razni oblici intenzivnih i stalnih kontakata i dogovaranja među republikama van državnog mehanizma Federacije.

Napred rečeno o nacijama odnosi se, u odgovarajućem smislu, i na narodnosti kojima su Ustavom obezbeđena prava kao aktivnom konstitutivnom faktoru društveno-ekonomskog i političkog sistema zasnovanog na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi u doslednoj socijalističkoj demokratiji. Svaki napredak u razvoju ravnopravnih demokratskih odnosa među narodima i narodnostima napredak je u pravcu veće i stvarnije ravnopravnosti naroda i narodnosti u ostvarivanju prava narodnosti, odnosno nacionalnih manjina. I u razvoju narodnosti izvršene su, za dvadeset pet godina socijalističkog razvitka zemlje, slične promene kao i u razvoju nacija. U ustavnim amandmanima su ti odnosi i položaj narodnosti, pored postojećih odredaba Ustava o narodnostima koje se ne menjaju, još potpunije izraženi time što je izričito rečeno da pripadnici narodnosti, pored prava koja su im obezbeđena u drugim društveno-političkim zajednicama, autonomnim pokrajinama i republikama, ostvaruju određena svoja suverena prava i u opštini kao osnovnoj društvenoj političkoj samoupravnoj zajednici. Ovo se odnosi na sve narodnosti u Jugoslaviji.

U vezi sa ovakvim utvrđivanjem odnosa i funkcija Federacije i republika, mogla su se čuti i pitanja u kojem pravcu se, zapravo, razvila naša jugoslovenska socijalistička državna zajednica, to jest da li je ona uopšte još federacija ili postaje konfederacija. Od početka je bilo jasno, a to je došlo do izražaja i u predloženim amandmanima, da se ona ne može veštački uklapati ni u kakve klasične forme federalizma ili konfederalizma. No, iako se sada u strukturi Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije duboko menja mnogo štošta što odstupa od pravnih definicija klasične federacije, mi ipak nemamo potreba niti da menjamo naziv naše zajedničke države, niti da se sporimo oko toga koliko smo federacija, a koliko konfederacija. Jer, mi federaciju ne izgrađujemo po nekim statičkim državno-pravnim formulama, već kao specifičnu socijalističku kako državnu, tako i samoupravnu zajednicu koja mora odgovarati u prvom redu potrebama, uslovima i per-

spektivama socijalističkog, demokratskog i samoupravnog razvoja svakog naroda, a u okviru zajedničkih ekonomskih i političkih interesa i potreba naroda Jugoslavije. Prema tome, ne postavlja se pitanje da narodi Jugoslavije biraju između federacije i konfederacije, već kakvi su njihovi interesi i njihova društvena svest koji ih ujedinjuju. Dimenzija jednog i drugog uticaja će — u krajnjoj liniji — uvek određivati i oblike i odnose u jugoslovenskoj socijalističkoj državnoj zajednici.

Uostalom, ni jedna državna tvorevina nije ostala statična, okamenjena u nekim državno-pravnim formulama, a pogotovo ne višenacionalna. I u nas su se od samog početka, to jest od stvaranja AVNOJ-a pa nadalje, stalno menjali ti odnosi zavisno od toga kako se naše društvo razvijalo, i sigurno ćemo ih menjati i u budućnosti. Prema tome, mi ni sada sigurno nećemo kazati poslednju reč o tome kako će se u budućnosti razvijati odnosi među našim narodima.

A ono što ujedinjuje naše narode i što, u krajnjoj liniji, određuje i sasvim originalan karakter našeg federalizma i našeg Ustava, to su — imajući u vidu i predlog novih ustavnih amandmana — pre svega sledeća ustavna načela i faktori:

1) pravo svakog naroda na samoopredeljenje, koje uključuje i pravo na otcepljenje, kojim se načelno opredeljuje dobrovoljnost ujedinjenja, državni položaj i suverenitet naroda i njihovih republika u okviru jugoslovenske državne zajednice;

2) takav položaj svakog naroda koji mu zajemčuje sve mogućnosti samostalnog raspolaganja celokupnom društvenom reprodukcijom u republici i koji ga ne samo zaštićuje od eksploatacije, već mu i omogućuje svestranu nacionalnu afirmaciju, obezbeđenu kako položajem i ulogom republika kao država, tako i socijalističkim, samoupravnim i demokratskim karakterom društvenih i ekonomskih odnosa; to nalaže svakoj republici i odgovornost za poštovanje jednakih prava i interesa drugih republika;

3) zajednička revolucija i zajednička borba za izgradnju vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, kao i socijalističkog, samoupravnog i demokratskog društva, koja jača zajedničku društvenu svest, revolucionarnu solidarnost i istinski demokratski internacionalizam radničke klase i svih radnih ljudi; zato se ustavnim sistemom Federacije obezbeđuju jedinstvene osnove društvenog i političkog sistema i prava čoveka;

4) niz zajedničkih ekonomskih i drugih interesa koji se ostvaruju na jedinstvenom tržištu i jedinstvenom privrednom području, doprinose kako bržem ekonomskom razvoju svakog naroda, tako i njihovom položaju u međunarodnoj ekonomskoj razmeni; zato se organima Federacije poveravaju regulativne funkcije u onom obimu koji je neophodan za ravnopravan položaj radnih organizacija i republika u takvim ekonomskim odnosima, s tim da se elementi ekonomske politike Federacije, koji su od značaja za vitalne interese republika, utvrđuju u saglasnosti sa njima;

5) uzajamna solidarnost i pomoć naroda Jugoslavije u političkom i ekonomskom smislu, a posebno u pogledu zajedničkih napora za brži ekonomski razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, kao ekonomski, društveni i politički interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije i bitan

uslov njihove stvarne ravnopravnosti; zato se predviđa da se u Federaciji i dalje ostvaruje politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u vidovima koji su u Ustavu utvrđeni;

6) svest o sudbinskoj povezanosti koja upućuje narode Jugoslavije na zajedničko obezbeđivanje svoje nezavisnosti i nacionalne bezbednosti; zato se organima Federacije poverava izvršenje zajednički utvrđenih osnova spoljne politike u međunarodnim odnosima;

7) puna odgovornost republika i autonomnih pokrajina — u okviru usklađenih zajedničkih odbrambenih napora naroda Jugoslavije — za razvijanje odbrambenih sposobnosti naroda i za organizaciju i rukovođenje snaga opštenarodne odbrane, s tim da je Jugoslavenska narodna armija zajednička i jedinstvena oružana snaga i jezgro odbrambenih snaga naroda Jugoslavije;

8) obaveznost sporazumnog odlučivanja republika u Federaciji — pored već pomenutih — i u onim pitanjima koja se odnose na ustavni položaj republika, kao i na neke druge njihove vitalne interese koji se odnose na njihov ravnopravni ekonomski i politički položaj;

9) uspostavljanje takve strukture osnovnih organa Federacije koja obezbeđuje direktno učešće republika u utvrđivanju i sprovođenju bitnih elemenata politike saveznih organa.

Nastojali smo da sva ta načela našeg ustavnog sistema budu još doslednije formulisana, i, pre svega, zajamčena u praksi.

Mislim da ta načela i takvi odnosi snažnije opredeljuju suštinu jugoslovenskog federalizma nego diskusije o tome da li treba da budemo federacija ili konfederacija. Oni ukazuju i na snagu jedinstva te zajednice i na pravac njenog daljeg razvitka.

U prošlosti su načela na kojima se zasnivao takav sistem međunacionalnih odnosa — u suštini proklamovan već na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu — neretko bila u praksi izložena pritiscima velikodržavnih centralističkih ili tehnokratsko-pragmatističkih tendencija koji su unosili, više ili manje, ozbiljne poremećaje u međunacionalne odnose i podsticali nacionalizam i šovinizam. Sukobljavali smo se i sa pristalicama reakcionarnog i šovinističkog nacionalizma koji se hranio na takvim deformacijama u međunacionalnim odnosima i koji je služio reakcionarnim i konzervativnim snagama kao pokriće za političku akciju protiv socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja. Samim tim je, istovremeno, i jačao i »opravdavao« snagu velikodržavnog centralizma.

Ne pominjem sve to radi toga da bih podvrgavao analizi prošlost. U stvari, želeo bih time samo još jednom da upozorim na poznatu činjenicu da stanje u jednom društvu, pa i u međunacionalnim odnosima, ne zavisi samo od ustavnih propisa i deklarisanih načela, već i od realnog odnosa društvenih snaga i od stanja društvene svesti, i to pre svega — kad je u pitanju naše društvo — svesti vodećih društvenih snaga sa radničkom klasom i Savezom komunista Jugoslavije na čelu. Prema tome, ne treba ni u pogledu budućnosti imati iluzije da će sami ustavni propisi rešiti sve ukoliko najprogresivnije društvene snage ne budu bile u stanju da se u svojoj svakodnevnoj prakti-

čnoj socijalističkoj akciji sa puno osetljivosti i obzira odnose prema kompleksu odnosa koji se naziva nacionalno pitanje.

Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji,
Centar PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 96—109.

Novi karakter Federacije, republika, pokrajina i komuna

(Platforma)

1. Bitka za samoupravljanje značila je bitku za novi karakter federacije, kao funkcije državnosti i suvereniteta svake republike i autonomne pokrajine, uporišta ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, republika i pokrajina, zasnovane na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i kao socijalističke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi, građana i ravnopravnih naroda i narodnosti. Time je otvorena nova faza u razvoju federacije i u odnosima između republika i pokrajina.

Produbljivanje i dalje jačanje klasne suštine samoupravnog društva i samoupravnih socijalističkih produkcijskih odnosa bio je neodvojivo od izgrađivanja federacije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti i njihove slobodne nacionalne afirmacije.

Snage koje su se suprotstavljale jačanju uloge radničke klase i ostvarivanju odlučujuće uloge samoupravno udruženog rada protivile su se i jačanju samostalnosti republika i autonomnih pokrajina. Te snage su djelovale s pozicija unitarizma, državnog etatizma i hegemonizma. S druge strane, djelovale su snage koje su jačanje samostalnosti i odgovornosti republika htjele iskoristiti za narušavanje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, a to znači temelja zajedničkog života naroda i narodnosti Jugoslavije. I jedne i druge idejno-političke orijentacije u suštini su se suprotstavljale samoupravljanju i bile duboko reakcionarne.

Usporedo s procesom dublje afirmacije uloge radničke klase i samoupravno udruženog rada, tekao je i proces dublje afirmacije nacija i narodnosti, suvereniteta republika i autonomnosti pokrajina, a ujedno je otvoren proces povezivanja naroda i narodnosti na novim osnovama. Pokazalo se da je afirmacija naroda i narodnosti, republika i pokrajina, odnosno njihovih ekonomskih i drugih interesa, moguća jedino na dosljednom samoupravnom socijalističkog kursu, u kome se perspektiva njihovog razvoja povezuje s razvojem socijalističke zajednice u cjelini.

Birokratsko-tehnokratske centralističke težnje išle su usporedo s težnjama snaga koje se uvijek okreću nazad prema prošlosti. Na toj osnovi je došlo do jačanja buržoaske koncepcije o nacionalnom pitanju. U tom sklopu i uvjetima značajne otuđenosti viška rada od radničke klase i samoupravno udruženog rada, jačale su autarhične tendencije i težnje k zaokruživanju nacionalnih privreda, a to je vodilo sukobu nacionalnih kapitala i jačanju trenda koji je vodio ka kontrarevoluciji.

2. Samoupravljanje je omogućilo da se afirmiraju realni interesi nacija, odnosno republika i pokrajina za svestraniji društveni i ekonomski razvitak koji nalazi svoj izraz i u nacionalnim, odnosno republičkim i pokrajinskim ekonomijama. Takve nacionalne ekonomije zasnivaju se na dominantnim interesima radničke klase i interesima naroda i narodnosti, i u tom smislu na međuzavisnosti vlastitog i zajedničkog razvoja, uz ravnopravno sudjelo-

vanje i odgovornost u usklađivanju interesa i rješavanju problema od zajedničkog interesa.

U nas je bilo dosta nejasnoća u pogledu odnosa prema nacionalnim ekonomijama. To je bilo osobito zato što su zastupnici ideja nacionalnih ekonomija vezivali te ekonomije za nacionalne kapitale otuđene od radničke klase i samoupravno udruženog rada.

Razbijanje nosilaca nacionalizma i liberalizma značilo je veliku pobjedu u razvoju samoupravljanja, kako s gledišta afirmacije radničke klase i samoupravnog udruženog rada tako i s gledišta dublje afirmacije naroda i narodnosti i uspostavljanja novog samoupravnog karaktera ne samo federacije već i republika, pokrajina i komuna.

Pokazalo se da ako radnička klasa nije tumač nacionalnih interesa, već to teže preuzeti birokratsko-tehnokratske snage ili sve one snage koje predstavljaju ostatke prošlosti, dolazi do težnji za hegemonizmom, partikularizmom, za potčinjavanjem svojeg i drugog naroda i narodnosti, »svoje« radničke klase i radničke klase i radnih ljudi u cjelini. U takvim uvjetima, ni realni nacionalni ekonomski i drugi interesi ne mogu naći rješenje, već dolazi do međunacionalnih sukobljavanja i konfrontacija. Njihovo slobodno izražavanje i rješavanje moguće je jedino u uvjetima pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina, što se može postići uvjetima dominantne uloge i vlasti radničke klase.

3. Ustavnim amandmanima se čini korak dalje u razvoju produkcijskih odnosa, a time i u afirmaciji ravnopravnosti naroda i narodnosti i jedinstva na novim osnovama.

Narodi i narodnosti, radni ljudi i građani ostvaruju i osiguravaju u federaciji: suverenost, ravnopravnost i nacionalnu slobodu, nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost, sigurnost i društvenu samozaštitu, obranu zemlje i međunarodni položaj, sistem samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, jedinstvene osnove političkog sistema, osnove demokratskih sloboda i prava čovjeka i građanina, solidarnost i socijalnu sigurnost radnih ljudi i građana, jedinstveno tržište, usklađuju zajednički privredni i društveni razvitak i druge svoje zajedničke interese.

Ovi zajednički interesi ostvaruju se preko organa i organizacija federacije, uz ravnopravno učešće i odgovornost republika i autonomnih pokrajina u utvrđivanju i provođenju politike federacije preko organa i organizacija federacije na temelju odluka, odnosno suglasnosti republika i autonomnih pokrajina. Oni se ostvaruju, također, izravno suradnjom i dogovorom republika, autonomnih pokrajina, općina i drugih društveno-političkih zajednica, samoupravnim sporazumijevanjem, društvenim dogovaranjem i udruživanjem organizacija, udruženog rada i drugih organizacija i samoupravnih zajednica. Osiguravaju se i aktivnošću društveno-političkih i drugih organizacija i udruženja i slobodnom i svestranom aktivnošću građana.

Povezivanje nacija i narodnosti na novim osnovama omogućava porast osjećaja odgovornosti za zajednički život i za zajednicu, što se izražava u većoj spremnosti da se brže i efikasnije rješavaju godinama nagomilani sporovi i otvoreni problemi, da se prevazilaze autarhične partikularističke i lo-

kalističke tendencije, da jačaju interesi i odgovornosti za jedinstvo jugoslavenskog tržišta i zajedničku politiku privrednog i društvenog razvoja.

4. Razvojem samoupravljanja i ustavnim promjenama izvršene su i vrše se velike promjene i u komunalnom sistemu. Stvaraju se, prije svega, uvjeti: da se općine sve više razvijaju kao samoupravne zajednice u kojima će, u svim oblicima samoupravljanja u komuni, radnička klasa i njezini interesi imati odlučujuću ulogu; da se međusobni odnosi u općini prvenstveno usklađuju samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima; da organi vlasti u općini u većoj mjeri postaju činioci vlasti radničke klase i svih radnih ljudi u općini. Osnovu samoupravljanja u komuni čini samoupravljanje radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada i mjesnim i interesnim zajednicama. Samoupravljanje u komuni predstavlja temelj cijelog političkog sistema, zasnovanog na delegatskom principu.

Razvijajući samoupravni socijalistički koncept komune na temelju ustavnih promjena, potrebno je učiniti dalje društvene napore da se mjesna zajednica razvije i afirmira kao samoupravna zajednica. U mjesnoj zajednici radni ljudi treba da odlučuju o ostvarivanju svojih zajedničkih interesa i solidarnom zadovoljavanju zajedničkih potreba u različitim oblastima društvenog života i rada, da se povezuju s organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama radi ostvarivanja zajedničkih interesa, te da sudjeluju u odlučivanju o svim pitanjima od zajedničkog interesa u općini i širim društveno-političkih zajednicama.

5. Sadašnjim ustavnim promjenama čini se dalji korak u pogledu usklađivanja političkog sistema s daljim razvojem samoupravnih socijalističkih produkcijskih odnosa. Uvođenjem delegatskog principa značajno se utječe ne samo na isticanje klasnog karaktera organa vlasti u općinama, pokrajinama i republikama, već i na novi karakter federacije. Ustavnim promjenama uspostavlja se novi i demokratski način ostvarivanja utvrđenih nadležnosti federacije koji će omogućiti efikasnije funkcioniranje organa federacije.

Produbljuju se osnove društveno-ekonomske ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina. Polazni princip toga je pravo svakog naroda, odnosno svake republike i pokrajine — radničke klase i radnih ljudi, naroda i narodnosti koji žive u njoj — da samostalno raspolažu svojim radom i dohotkom, odnosno viškom rada, u skladu s karakterom naših društveno-ekonomskih odnosa. Učvršćuje se njihova odgovornost za usklađivanje i usmjeravanje zajedničkih ekonomskih i drugih interesa na jedinstvenom tržištu u jedinstvenom socijalističkom i samoupravnom sistemu. Stvaraju se uvjeti za uspostavljanje jedinstva klasnih i nacionalnih interesa preko jedinstvenih interesa radničke klase i samoupravno udruženog rada i zajedničkih interesa svih naroda i narodnosti, republika i pokrajina.

Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa,
Komunist, Beograd, 1973, str. 90—93.

F
Socijalistička demokracija i delegatski sistem

Osnove političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije

Edvard Kardelj

Delegatsko-skupštinski sistem — okosnica celokupnog političkog sistema našeg samoupravnog života i sistema državne vlasti

(...)

Pošto su problemi daljeg razvoja političkog sistema od dalekosežnog značaja za pravac i uslove razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva u celini, neophodno je da Savez komunista Jugoslavije zauzme jasne stavove upravo o pravcima i sredstvima rešavanja tih problema, odnosno o putevima i oblicima daljeg razvoja političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije.* Razume se, te probleme nismo mogli postaviti na dnevni red pre nego što je naše društvo dobilo svoju pravu, rekao bih, »društveno-ekonomsku dušu«, to jest dok nisu uspostavljeni takvi oblici i unutrašnje veze društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa koji su sposobni da funkcionišu bez presudnog pokroviteljstva državnog aparata.

Stoga sada društvena nadgradnja u celini, a posebno politički sistem postaje odlučujuće pitanje daljeg uspešnog samoupravnog razvoja. To utoliko pre jer se čak može reći da je razvoj političkog sistema u određenom zaostajanju, odnosno da neka njegova institucionalna rešenja već dolaze u nesklad sa dostignutim stepenom razvoja odnosa i oblika koji se uspostavljaju i razvijaju u samoupravno organizovanom udruženom radu, i u oblasti samoupravljanja uopšte. Ako bi taj nesklad potrajao, on bi mogao postati ozbiljna kočnica daljem uspešnom razvoju i učvršćenju stabilnosti sistema socijalističkog samoupravljanja u celini.

Osim toga, donošenjem novog Ustava naše društvo je u sistemu socijalističke državne vlasti, a posebno u skupštinskom sistemu prevazišlo i ukinulo većinu ostataka političkog sistema buržoaske države, koje, inače, socijalizam u prvim fazama svog razvoja pozajmljuje od njega. Delegatsko-

* Uvodne napomene na 30. sjednici Predsjedništva CK SKJ, održanoj 13. VI 1977. godine u Beogradu.

-skupštinski sistem je načelno postao, odnosno treba stvarno da postane okosnica celokupnog političkog sistema našeg samoupravnog života i sistema državne vlasti. Međutim, sa tim novim demokratskim političkim oblikom društvenog samoupravljanja još uvek nisu usklađeni ni svi drugi vidovi ne samo političkog sistema, nego ni položaj i način delovanja subjektivnih socijalističkih snaga. Ako bi taj nesklad duže potrajao, delegatski sistem bi se teško oslobađao svojih početnih slabosti, a bio bi podložan i raznim deformacijama koje bi, nesumnjivo, negativno uticale na demokratizam našeg društvenog života.

Svi ti problemi sada pred nas postavljaju pre svega trojake zadatke:

Prvo, moramo kritički razmotriti sadašnje stanje našeg političkog sistema i preduzeti mere da se on uskladi sa promenama u društveno-ekonomskoj i samoupravnoj strukturi društva i s opštim perspektivama koje te promene otvaraju razvoju našeg socijalističkog društva;

Drugo, odgovarajućim merama moramo šire da razvijemo i učvrstimo demokratske odnose i odlučivanja u celini; i

Treće, u takvom sistemu samoupravne demokratije moramo jasnije i konkretnije da opredelimo položaj, ulogu i način delovanja subjektivnog faktora socijalističkog društva, a posebno način i sredstva ostvarivanja vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista Jugoslavije.

Pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam ne samo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije kao što su Socijalistički savez radnog naroda, Sindikati, Savez socijalističke omladine itd., nego i sve one društvene organizacije raznovrsnog tipa koje imaju svoj interes i uticaj u društvenim odnosima i koje na različite načine utiču na društvenu svest i na rešavanje društvenih problema. Tu mislim i na državne organe, nauku, stručne službe i sve druge organizovane faktore idejnog, političkog, stručnog, materijalnog, naučnog i kulturnog stvaranja. I najzad, iako ne na poslednjem mestu, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam i spontanu socijalističku svest, inicijativu i akciju najširih masa naroda kao izraz elementarnih društvenih htenja radnog čoveka i njegovih iskustava. Ukratko, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam svu socijalističku i demokratsku kreativnu snagu društva koja mora slobodno i u punoj meri da dođe do izražaja.

Naš prvenstveni zadatak u izgradnji demokratskog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja svakako mora da bude upravo njegovo dalje učvršćivanje kao sistema. Jer, ukoliko sistem kao celina bude stabilniji i efikasniji, odnosno ukoliko bude doslednije obezbeđivao vodeću društvenu ulogu radničke klase, odnosno radnog čoveka uopšte, ukoliko ključni položaji u društvu budu čvršće u rukama radnog čoveka, utoliko će naše društvo brže, smelije i odlučnije moći da razvije sve one raznovrsne oblike demokratske prakse koji su potrebni za funkcionisanje i za dalji progresivni razvoj samoupravnog društva. To je istovremeno i uslov proširivanja dimenzija demokratske slobode u našem društvu, i to ne putevima buržoaskog liberalizma, nego putevima samoupravnog demokratizma.

(...)

Naši napori treba da budu usmereni na jačanje i razvijanje demokratskog sistema samoupravnog pluralizma

Ako naš politički sistem treba da bude izraz socijalističkog samoupravljanja, onda on ne može da bude ni jednopartijski niti višepartijski sistem i uopšte nikakav sistem političkog monopola. On to već i danas nije, iako su objektivno u njemu još uvek ipak prisutni elementi i jednog i drugog sistema. Ali ti elementi više nisu bitna karakteristika našeg političkog sistema nego element prelaznosti. Oni će svakako odumirati u istoj meri i istim tempom kojim će odumirati vlast države nad društvom. Prema tome, ni u ovoj oblasti društvene akcije mi komunisti ne smemo da uzmičemo pred realnošću našeg vremena koja zahteva niz prelaznih razvojnih oblika, ali pri tome istovremeno ipak moramo uvek imati u vidu jasan dugoročni cilj.

Ako bismo hteli nasuprot višepartijskom ili jednopartijskom političkom sistemu ukratko da formulišemo taj cilj, onda tom cilju, verovatno, najviše odgovara pojam samoupravnog pluralizma, tj. pojam pluralizma samoupravnih interesa, odnosno pluralizma interesa samoupravnih zajednica integrisanih u delegatskom sistemu. Takav samoupravni pluralizam se u našem društvu razvija i sve više jača gotovo tri decenije, a sa delegatskim sistemom već postaje integralan demokratski organizam i kao takav pravi nosilac našeg celokupnog društvenog i političkog sistema. Svi naši napori treba da budu usmereni na dalje jačanje i razvoj upravo takvog celovitog demokratskog sistema samoupravnog pluralizma. I sve demokratske institucije našeg društva i svi demokratski odnosi među ljudima u našem društvu i karakter svih demokratskih i ljudskih prava naših ljudi treba da budu usmereni na podržavanje i dalje jačanje i razvoj takvog političkog sistema samoupravne demokratije.

To znači da moramo upravo sa gledišta funkcionisanja i zaštite demokratskog pluralizma samoupravnih interesa kritički analizirati i učvrstiti sistem demokratskih prava i sloboda čoveka. Na toj osnovi moramo predvideti i sve potrebne odbrambene mehanizme za njihovu zaštitu kada se ta prava i slobode narušavaju u vidu tehnokratsko-monopolitičkih i drugih sličnih zakidanja ili kada se zloupotrebljavaju u svrhe koje nisu u skladu sa samim sistemom socijalističkog samoupravljanja i njegovim demokratskim »pravilima igre«.

Iz istih razloga moramo se i dalje odlučno suprotstavljati svim vidovima takozvane teorije spontaniteta, to jest shvatanjima da radni čovek — samoupravljač može kvalifikovano da odlučuje i obezbeđuje svoj društveni progres samo svojim spontanim, odnosno empirijskim reakcijama na zbivanja oko sebe, bez čvrstog oslonca na organizovane snage socijalističke svesti i stvaranja.

Sistem samoupravne demokratije ne čine samo spontane inicijative građana, zborovi radnika, radnički saveti, samoupravne interesne zajednice, sistem državne vlasti i slično, nego i celokupna socijalistička svest društva, njegove pokretačke idejne i političke snage, naučni i stručni stvaralački potencijal i kultura, društveno-političke i društvene organizacije, ideološka i politička sukobljavanja, odnos moći društvenih snaga u društvu, odnos prema svetu i društveno-istorijskim zbivanjima u njemu itd. Na svakom nivou

i u svim odnosima samoupravnog i društvenog upravljanja — na ovaj ili onaj način i u manjoj ili većoj meri — svi ti faktori društvene svesti i stvaranja moraju biti prisutni da bi samoupravljači ili pojedinačna zajednica samoupravnih interesa mogli da shvate pravi sopstveni interes u sklopu opšteg progresivnog kretanja društva i savremenog čovečanstva.

A posebno je u svemu tome značajna uloga avangardnih socijalističkih snaga, to jest Saveza komunista i drugih organizovanih faktora socijalističke svesti. Gubiti iz vida, odnosno zanemarivati ulogu svih tih faktora u svakodnevnoj praksi i u sistemu socijalističkog samoupravljanja i njegovog demokratizma i posebno u njegovom delegatskom sistemu, znači onesposobljavati taj sistem za život i kompromitovati ga, a samim tim otvarati puteve za prodore birokratsko-konzervativnih i drugih reakcionarnih tendencija. Upravo zbog toga smatram da je bliže preciziranje položaja, uloge i društvene odgovornosti svih organizovanih faktora socijalističke svesti sa Savezom komunista na čelu jedan od najznačajnijih zadataka u daljoj izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

A to je potrebno pogotovo zato što se i u samom Savezu komunista Jugoslavije ponekad pojavljuju kolebanja oko pitanja u kojoj meri on treba da uzme na sebe društvenu odgovornost. Podsetio bih samo na naša kolebanja i razmišljanja u vezi sa uvođenjem društveno-političkih veća u skupštinski sistem. I zbog toga, između ostalog, na prvim izborima nisu izabrana onakva društveno-politička veća kakva su trebalo da budu izabrana. Postojala su i kolebanja u vezi sa pitanjem da li Savez komunista treba da bude zastupljen u Predsedništvu SFRJ i u predsedništvima republika i pokrajina. Isto tako je došao do izražaja i otpor stvaranju takvih društvenih saveta kao što su sadašnji savezni saveti za pitanja društvenog uređenja i za privredni razvoj i ekonomsku politiku, itd.

Međutim, alternativa takvom demokratski odgovornom društvenom položaju Saveza komunista Jugoslavije je samo jedna: da Savez komunista postane neka vansistemska ili takva društvena organizacija koja će vansistemski i bez formalne društvene odgovornosti, to jest izvan demokratske saradnje sa radnim masama, samoupravljačima, društveno-političkim organizacijama i socijalističkim snagama uopšte, putem internih direktiva i rezolucija dirigovati radom samoupravnih i državnih organa. Takve uloge Saveza komunista mi smo se s pravom već odavno odrekli.

Najzad, želeo bih da istaknem još jedan zadatak od posebnog značaja koji često suviše zanemarujemo. Naime, moramo preduzeti sve potrebne i moguće mere i korake da uspostavljene institucije i organizacije političkog sistema mogu slobodno, demokratski i društveno odgovorno, to jest u okviru svojih nadležnosti i prava, zaista i da funkcionišu u praksi. Pošto to sada nije uvek slučaj, onda je i problem odgovornosti pojedinih organa, institucija i funkcionera u našem političkom sistemu prilično zamagljen. A to u određenim slučajevima može prilično ozbiljno da poremeti demokratske odnose u samoupravnom i društvenom upravljanju.

Glavni uzrok takvih pojava je, po mom mišljenju, u tome što se ne tako retko odluke koje treba da donosi određeni organ ili institucija donose izvan njih, pa se onda te odluke u tim organima, odnosno institucijama samo

formalno prihvataju. Zbog toga stvarna i formalna odgovornost više nisu isto. Do toga, očigledno, dolazi zato što je u nas još uvek moguće nastajanje uskih grupa koje se nameću kao centri moći, kao i zbog toga što u praksi nije uvek na odgovarajući način rešeno pitanje položaja i odgovornosti društveno-političkih organizacija. Stoga se često događa da se društveno-političke organizacije na neodgovarajući način mešaju u odlučivanje odgovornih samoupravnih, državnih i društvenih organa i organizacija ili, pak, prepuštaju da ti organi i organizacije odlučuju izvan demokratske odgovornosti prema društvu. A drugi, možda još značajniji uzrok takvih pojava je taj što su određeni samoupravni i društveni organi, a pogotovo državni i izvršni organi i njihove institucije u samom sistemu suviše zatvoreni u sebe, to jest premalo otvoreni prema normalnom i stalnom demokratskom uticaju celokupne strukture stvaralačkih socijalističkih snaga, što onda i dovodi do pojava nedemokratskog mešanja spolja u njihov rad.

Podrobnija kritička analiza takvih i sličnih uzroka treba da nam ukaže na praktična rešenja koja treba da obezbede da se takve pojave svedu na minimum. Pri tome moramo polaziti od toga da svaki organ i svaka institucija treba samostalno da donese odluke za koje su nadležni i da u punoj meri snose i političku i materijalnu odgovornost za te odluke, s tim što svaka takva odluka, pre nego što se donese, mora biti otvorena za konsultacije i uticaje svih stvaralačkih socijalističkih snaga, a posebno društveno-političkih i drugih društvenih organizacija, kao i naučnih i stručnih institucija. A kad je reč o odlukama organa i institucija u federaciji, onda, naravno, u postupku takve demokratske konsultacije treba da učestvuju i republike, odnosno autonomne pokrajine.

(...)

Demokratsko pravo i sloboda čoveka da sam odlučuje o uslovima i plodovima svog rada i stvaranja

Kad postavljamo sebi ove i slične zadatke, mi se, dakako, moramo istovremeno jasno idejno, teorijski i praktično razgraničiti sa političkim sistemom buržoaskog društva, koji kao sistem u prelaznim fazama socijalizma preuzima u većoj ili manjoj meri, i socijalistička država, bilo u njegovoj jednopartijskoj ili višepartijskoj varijanti. Time mi, naravno, ne zauzimamo paušalno odbojan stav prema takvim sistemima, a pogotovo ne želimo da započinjemo nikakvu ideološku kampanju protiv njih. Naprotiv, mi i te kako moramo imati u vidu da su takvi sistemi ne retko u istoriji odigrali veoma progresivnu ulogu i da takvu ulogu i danas u određenim delovima sveta i u određenim uslovima i dalje imaju. Međutim, isto tako je poznato da su takvi sistemi u prošlosti bili i da su često i danas politički oblik veoma reakcionarnih klasnih, društvenih i političkih odnosa uopšte. A drugo, prihvatanje stava da se sa takvim sistemima istorija demokratije i ljudske slobode završava bilo bi izraz krajnjeg konzervativizma. A upravo takvi koncepti i stavovi se uvek iznova javljaju u ideološkoj i političkoj borbi u savremenom svetu — od prvog dana socijalističke prakse.

Revolucije su uvek bile optuživane za neslobodu, iako su one i nastajale upravo zbog toga da bi ukinule neslobodu. A kontrarevolucije su se uvek hvalile »slobodarstvom«, iako one samo nasiljem mogu da se nametnu i da se održe. I francuski i drugi evropski kontrarevolucionari su u borbi za svoje nazadne ciljeve prebacivali francuskoj revoluciji teror i odsustvo sloboda. A upravo je ta revolucija — zajedno sa drugim buržoasko-demokratskim revolucijama u Evropi i Americi — stvorila uslove, pa čak i oblike onoj demokratiji kojom se danas ponose građanski političari Zapadne Evrope. Sa istih reakcionarnih političkih pozicija i našu revoluciju od njenog prvog dana napadaju da, navodno, nije demokratska i da ograničava ljudska prava. I upravo zato da bismo odbili takve ideološke kampanje, mi se moramo jasno razgraničiti sa političkim sistemima sa čijih pozicija se vrše napadi na naš društveno-politički sistem. To je i glavni razlog što sam u dostavljenom materijalu »Osnove političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije« posvetio prilično prostora kritičkoj analizi onih političkih sistema sa čijih pozicija se već tri decenije vode ideološke i političke kampanje protiv našeg sistema i socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Međutim, potpuno je jasno da se pitanje političkog sistema posebno partijskog pluralizma ne može na isti način da postavlja u jednoj parlamentarnoj građanskoj državi u kojoj se radnički pokret s pravom bori za to da i u okviru tog sistema i kroz odbranu tog sistema ostvari određene socijalističke ciljeve ili u zemlji krajnje zaoštrenih društvenih suprotnosti gdje je socijalizam pobedio oružanom revolucijom i gde bi vraćanje na politički pluralizam parlamentarnog tipa značilo ponovno vraćanje u stare društvene suprotnosti. Prema tome ako zauzimamo kritički stav prema višepartijskom i jednopartijskom sistemu, mi to činimo jer on ne odgovara *našem* samoupravnom socijalističkom društvu, a ne poričemo njegov progresivni značaj za zemlje sa *drugim* sistemom proizvodnih odnosa, pa i za radničke pokrete koji se bore za socijalizam u okviru takvog sistema. Mi nikad nismo bili izvoznici revolucije, pa ni socijalističkog samoupravljanja, ali ne želimo ni da uvozimo modele koji ne odgovaraju potrebama jednog samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva.

Za dogmatičare političkog pluralizma buržoaske države kao da se istorija demokratije zaustavila za sva vremena na buržoaskom sistemu demokratije, a da je, navodno, svaki drugi oblik političkog sistema suprotan demokratiji. Pri tome se zaboravlja da su u istoriji čovečanstva postojali i drugi oblici demokratije sa ne manje slobode od one koju daje oblik parlamentarne demokratije. A, na sreću, ima i biće mnogo demokratskih sistema koji su i koji će biti mnogo demokratskiji od buržoaske parlamentarne države. Nema sumnje da bi se progresivne snage čovečanstva našle u reakcionarnom defetizmu ako bi smatrale da je parlamentarna demokratija vrhunac slobode čoveka.

Naravno, kritika ograničenosti određenih demokratskih prava i ljudskih sloboda u svetu uopšte, pa i u savremenoj socijalističkoj praksi je nužna i opravdana, jer ni jedna zemlja nije bez »mane« u oblasti demokratskih i ljudskih prava. Takva kritika je progresivna pogotovo onda kada je usmerena protiv fašističkih i drugih sličnih reakcionarnih političkih sistema buržoaske države koji radnom čoveku i građaninu ne obezbeđuju čak ni ona

demokratska prava i slobode koliko mu ih obezbeđuje klasični parlamentarni sistem. Ali, kada se rešenje problema traži u kalemljenju političkog sistema buržoaske države na socijalistički sistem koji je nikao iz revolucije, onda je to izrazito reakcionarna politička akcija. A reakcionarnost takvih akcija dolazi do izražaja pogotovo onda kada one pokušavaju da se nametnu jednom takvom demokratskom sistemu kakav je naš sistem socijalističkog samoupravljanja. Jer taj sistem ne priznaje i nikome ne može da priznaje, u ime tobožnjeg obezbeđivanja neke apstraktne slobode, ne samo pravo na eksploataciju i potčinjavanje drugog čoveka, nego ni pravo jednoj, dvema ili nekolikim političkim partijama da prisvajaju monopol na političku vlast nad ljudima i uopšte nikakvo pravo koje otuđuje čoveka od neposrednog upravljanja sobom, svojim radom i njegovim plodovima kao i društvom. Ali upravo zato taj sistem ogromnoj većini građana, to jest svima koji rade, praktično otvara nova područja demokratije i ljudske slobode.

Zbog zaostajanja idejne i teorijske misli socijalistička praksa zaostaje u pronalaženju originalnih oblika socijalističkog demokratizma

Jer, na kraju krajeva, postavlja se pitanje: koje demokratsko pravo i koja sloboda može da zameni ona demokratska prava i one slobode čoveka koje mu omogućuju da — oslobođen sistema klasne eksploatacije i političkog potčinjavanja sistemu centralizovane države — sam odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja, a samim tim i o društvenim uslovima u kojima živi i radi. Takva samoupravna sloboda obezbeđuje i slobodu lične svojine, ali takve svojine koja izražava pravo svakog građanina da slobodno raspolaže sa plodovima svog rada a ne tuđeg. Ako se iz tog ugla posmatra problem sloboda i prava, onda je očigledno da kampanje za takozvanu zaštitu ljudskih sloboda — kad se one svedu na nametanje sistema partijskog pluralizma ili jednopartijskog sistema i bez obzira na to da li su nosioci tih kampanja tog svesni ili nisu — ne pomažu razvitak demokratije, nego ga, naprotiv, sprečavaju, odnosno ograničavaju, svode na ona politička prava građana koja čoveku priznaje građanski parlamentarizam. A ta prava koja priznaje građanski parlamentarizam — pošto su istorijski proizvod borbe za uspostavljanje i održavanje vladavine privatno-sopstveničkog kapitala — nesravnjivo su uža od onih koja ima naš radni čovek-samoupravljač, a pogotovo od onih koja mu može pružiti budući razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Prema tome, kritika ograničenosti demokratskih prava u našem društvu koja dolazi sa pozicija obogotvorenja buržoaske demokratije, odnosno njenog političkog sistema, svodi se na nastojanje — hteli to njeni autori ili ne — da se našem socijalističkom društvu i samoupravnoj demokratiji nametne takav politički sistem koji bi neminovno značio ukidanje prava na samoupravljanje i drugih samoupravnih demokratskih prava i sloboda radnog čoveka. Jer, ako postoji sloboda borbe za monopol na političku vlast, onda ne može postojati sloboda samoupravljanja. Tu se, očigledno radi o vidu ideološke i političke borbe ne »za« ili »protiv« demokratskih prava i

ljudskih sloboda, nego o borbi socijalističkih i antisocijalističkih snaga, odnosno o borbi socijalističkog samoupravljanja i njegovih protivnika, kojoj nasedaju i neki dobronamerni, stvarnoj slobodi, doduše, privrženi ljudi, ali koji se ne snalaze u pogledu društveno-istorijske sadržine savremenih političkih kretanja. Što se nas tiče, za nas nema nikakvog daljeg progresa demokratije osim na tlu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, nezavisno od toga što je taj proces, pod pritiskom društvenih i političkih unutrašnjih i svetskih suprotnosti, još uvek ometan i ograničavan.

No, bez obzira na društveno-istorijski značaj takvih ideoloških borbi, postavlja se pitanje da li u savremenoj socijalističkoj praksi postoji problem demokratskih prava i ljudskih sloboda. Nema sumnje da postoji. Razlozi postojanja tog problema su u nekim društveno-istorijskim zakonitostima, ali i u subjektivnoj ideološkoj i političkoj orijentaciji vodećih socijalističkih snaga. Mislim da nema potrebe podrobnije da razrađujem te razloge, jer mi smo i o jednima i o drugima mnogo ranije i veoma često raspravljali. Ali je činjenica da su i jedni i drugi razlozi uzrok zaostajanja, odnosno zapostavljanja demokratskih aspekata razvoja savremene socijalističke prakse.

Socijalistička i demokratska kritička misao je, svakako, dužna da istražuje prave uzroke takvog zaostajanja i da socijalističkom demokratizmu otvara nove puteve i otkriva nove oblike koji će stvarno odgovarati potrebama i interesima slobodnog razvoja socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa, i to pre svega zato što zaostajanje u razvoju demokratskih oblika socijalističke prakse izaziva otpore i konflikte u samom socijalističkom društvu. Naime, zbog takvog zaostajanja socijalističke idejne i teorijske misli savremena socijalistička praksa zaostaje u pronalaženju originalnih oblika socijalističkog demokratizma. A iz tih otpora i konflikata koji zbog toga u toj praksi nastaju rađa se, pored pozitivnih demokratskih tendencija, i nekakav empirijski protest u obliku raznih »disidenata« i sličnih pojava bez ikakve stvaralačke snage, a najčešće je čak, više ili manje, reakcionaran jer izlaz iz situacije traži u prošlosti, a ne u budućnosti. Jasno je da se protiv takvog empirističkog protesta nije moguće boriti samo njegovim negiranjem i potiskivanjem administrativnim sredstvima, nego pre svega stvaralačkim naporom za dalji razvoj socijalističkog i demokratskog političkog sistema.

Karakteristično je da se takvi empiristički protesti izražavaju najčešće u zahtevima za nekakvim ukršanjem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i parlamentarnog političkog sistema buržoaske države. Time oni, u stvari, izlaze iz problematike koja ih okupira traže upravo tamo gde izlaza nema. Zato takvi protesti više ometaju nego što podstiču demokratski razvoj socijalizma, jer oni otvaraju konflikt između revolucije i kontrarevolucije, umesto da otvore problem demokratije u socijalizmu. Najbolji primer za to je takozvana čehoslovačka kriza u kojoj je poplava jedne empirističke liberalističke fraze sprečila traganje za svakim stvarno demokratskim i u isto vreme socijalističkim izlazom iz krize. Razume se, onda se na sceni pojavila treća snaga.

Još davno su se u razvoju socijalističke misli pojavljivala shvatanja o socijalizmu kao spoju etatizma u oblasti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa i parlamentarizma političko-pluralističkog tipa. Sada se ta-

kav koncept, ma koliko da je nerealan i čak reakcionaran ponovo javlja i dobija izvesnu popularnost, a u određenim krugovima takozvane leve inteligencije postaje čak dominantan i smatra se lekom kako za građansko tako i za socijalističko društvo. I kod nas takav koncept ima određen broj pristalica, naročito među intelektualcima koji vole sebe da nazivaju »levim«, a nisu spremni da prihvate sistem samoupravne demokratije.

Takav koncept je čista iluzija. Jer mehaničko kalemljenje parlamentarnog sistema na socijalističke proizvodne odnose neizbežno mora da dovede do deformacija u samom razvoju tih odnosa. Kada se, na primer, jedan višepartijski sistem u centralističkoj državi nađe u položaju monopolskog upravljača nacionalizovane industrije, odnosno nacionalizovanih sredstava za proizvodnju, on, u stvari, vrši istu ulogu koju vrši i jednopartijski etatistički sistem u uslovima državne svojine, bez obzira na to što se u prvom slučaju smenjuju na vlasti različite političke partije. Jer, ma koliko da se smenjuju političke partije na vlasti, položaj radnika u proizvodnim odnosima ostaje isti. A da bi se takav položaj radnog čoveka promenio, mora se, u stvari, promeniti i sam politički sistem.

Ljudi koji padaju pod uticaj takvih iluzija zaboravljaju da je svaki birokratsko-tehnokratski monopol u oblasti proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa a priori antidemokratski usmeren. A takav monopol gotovo automatski nameće svaki politički sistem koji funkciju upravljanja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini poverava ne radničkoj klasi, nego upravljačkom aparatu, bez obzira na to da li je reč o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu.

Pronalaziti nove puteve i oblike demokratije koja odgovara promenjenim društveno-ekonomskim odnosima

Istorijski zadatak socijalističkih i demokratskih snaga je u tome da traže i krče nove puteve i da pronalaze nove oblike demokratije koji će odgovarati promenjenim proizvodnim, odnosno društveno-ekonomskim odnosima, a ne da prave veštačke konstrukcije spajanjem nečega što se ne može spojiti. Taj cilj, međutim, nije moguće postaviti niti ostvariti ako se polazi od čoveka kao apstraktnog političkog građanina, ili od radničke klase kao nekog apstraktnog pojma a ne od konkretnog čoveka, oslobođenog eksploatacije i potčinjavanja političkom monopolu svih vrsta, koji je neposredni nosilac celokupnog kompleksa parcijalnih i društvenih interesa.

Prema tome, mi nemamo razloga da poričemo da je savremena liberalistička i ultraradikalistička kritika stanja demokratskih odnosa i prava u socijalističkoj praksi ponekad opravdana. Međutim, njena opravdanost se odnosi samo na jedan aspekt tog stanja — na to da se vodeće subjektivne snage socijalističke prakse nalaze suviše pod uticajem preživelih konzervativnih dogmi o političkom sistemu koje su nastale u eri staljinizma. Stoga su te snage sklone — i to jednako kao i dogmatski zastupnici građanskog političkog pluralizma kad se radi o tom sistemu — da brane određene oblike i institucije jednopartijskog političkog sistema koje su već davno došle u

sukob sa realnim potrebama razvoja demokratskog sistema socijalističkog društva. Takvo stanje uslovljavaju i na njega posebno utiču tehnobirokratske tendencije ka političkom monopolu na upravljanje društvom, koje su stalno prisutne kako u socijalističkom tako i u savremenom kapitalističkom društvu. Na takvo stanje utiču i teškoće i problemi sa kojima se mlado socijalističko društvo sukobljava u borbi protiv pritisaka antisocijalističkih snaga, kao i teškoće koje nastaju pri krčenju istorijski novih puteva socijalističke prakse. Pored toga, socijalističko društvo je često opterećeno i ekonomskom ograničenošću koja sa svoje strane posebno otežava razvoj demokratskih odnosa. I najzad, na taj razvoj ograničavajuće utiče zaoštrenost svetskih, a pogotovo blokovskih suprotnosti.

Međutim, ako je sa gledišta konkretnog stanja demokratskih odnosa u jednom socijalističkom društvu takva kritika i opravdana, ona postaje potpuno neopravdana i reakcionarna kada socijalističkom društvu nameće, kao izlaz iz takvih problema i teškoća, klasični politički, odnosno partijski pluralizam građanskog društva. Jer politički sistem buržoaske države mora, pre ili kasnije, da dođe u sukob sa socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima, a pogotovo ako se ti odnosi shvataju i izgrađuju pre svega kao pravo radnika, radničke klase i svih radnih ljudi na samoupravljanje.

Sve u svemu možemo reći da — uprkos prividnoj ideološkoj raznovrsnosti oblika otpora i napada na naš demokratski sistem pluralizma samoupravnih interesa — postoji, u stvari, samo jedna alternativa tom sistemu, to jest politički sistem buržoaske države bilo u njegovom višepartijskom ili jednopartijskom obliku. Tu alternativu mi odbacujemo. A pošto smo protiv takve alternative, mi se moramo i dalje suprotstavljati svim pokušajima — kako u zemlji tako i iz inostranstva — da se bilo koji od ta dva njegova oblika nameće našem društvu putem mešanja u naš unutrašnji razvoj.

Nova područja ljudske slobode i demokracije,
Komunist, 20. VI 1977. godine.

G
Socijalističko samoupravljanje i općenarodna obrana i društvena samozaštita

Opštenarodna obrana i društvena samozaštita

Josip Broz Tito

U proteklom periodu posvetili smo i punu pažnju izgradnji sistema opštenarodne odbrane koji je neposredno utkan u sve ćelije našeg društva.* Odbrana zemlje je postala briga, pravo i obaveza svakog radnog čoveka, a Jugoslavija neosvojivi bastion za svakog agresora. Opštenarodnu odbranu moramo i dalje jačati i usavršavati, jer su ratovi i upotreba sile u savremenom svijetu realnost sa kojom se mora računati. Nema ni jednog područja u svijetu za koje se sa sigurnošću može reći da je van opasnosti od ratnih sukoba. Doduše, Evropa je takvo područje u kome je najneizvjesnije povesti rat, makar on bio i ograničenog karaktera, ali mi ne smijemo isključiti ni tu mogućnost.

Jugoslavija u vojnom pogledu zauzima značajan geostrategijski prostor. Preko naše zemlje vode važni strategijski pravci, iz Evrope prema Bliskom istoku, Mediteranu i severnoj Africi i obrnuto. Naša pomorska pozicija je veoma značajna i sve što bi se moglo dogoditi na Sredozemlju neposredno bi se ticalo i nas. Zbog svega toga su u ovom dijelu svijeta stalno prisutni interesi imperijalističkih i reakcionarnih snaga, što predstavlja i izvor aspiracija prema našoj teritoriji.

Uostalom, u cijelom poslijeratnom periodu naša je zemlja bila izložena direktnim pritiscima imperijalističkih, hegemonističkih, iredentističkih i drugih reakcionarnih snaga. Njihov cilj je da se onemogući naša nezavisna spoljna politika i naš samoupravni socijalistički razvitak.

Međutim, rezultati našeg socijalističkog razvitka, nezavisna međunarodna pozicija, politika nesvrstavanja i izgrađen sistem opštenarodne odbrane, onemogućavaju manipuliranje Jugoslavijom, njenom teritorijom i slobodom naših naroda. Naša opštenarodna odbrana je garancija da će i ubuduće biti

* Iz referata na Desetom kongresu SKJ, održanog 27. V 1974. godine u Beogradu.

osujećene razne političke kombinatorike, strategijske i teritorijalne pretenzije prema našoj zemlji.

Računajući sa mogućnošću izbijanja ratnog sukoba kao objektivnom realnošću našeg vremena, mi moramo imati u vidu, prvo, da se u posljednje vrijeme težište svjetske konfrontacije ispoljilo na Bliskom istoku i Sredozemlju i drugo, da su svi ratovi poslije drugog svjetskog rata bili vođeni tamo gdje su agresori iščekivali najmanji otpor i računali na brz uspjeh. Po pravilu, agresije nisu preduzimane na one zemlje i narode gdje je očekivan jak otpor i gdje je ishod rata za agresora bio neizvjestan.

Mislim da danas više nikog ne treba uvjeravati u to da smo mi dosljedni i uporni borci za mir u svijetu. Savez komunista Jugoslavije je uvijek zastupao gledište da je za razvitak socijalizma i progres čovječanstva neophodan mir. Naši narodi ne žele rat, ali mi nismo defetistički pacifisti. Mi ne živimo van prostora i vremena, već u surovoj realnosti današnjeg svijeta. Naša nastojanja i cjelokupna aktivnost na međunarodnom i unutrašnjem planu usmjerena je protiv politike sile i rata. Mi moramo biti spremni da svakog odvratimo od agresije, da spremni dočekamo rat, ako do njega dođe. Zato naš sistem opštenarodne odbrane i ima dvostruku ulogu: odvraćanje od agresije i vođenje opštenarodnog odbrambenog rata ako nam bude nametnut. Prema tome, naša opštenarodna odbrana je instrument mira.

Da bi opštenarodna odbrana i društvena samozaštita bile spremne za funkcije koje smo im namijenili, treba i dalje osposobljavati sve naše ljudske i materijalne potencijale da se u svakom trenutku mogu staviti u službu odbrane i slomiti svaku agresiju, bez obzira ko je i sa kakvom snagom preduzeo. Bitna pretpostavka ispunjavanja ove obaveze je dalje razvijanje našeg sistema odbrane i samozaštite u skladu sa razvojem socijalističkog samoupravnog sistema. Do sada postignuti rezultati potvrdili su snagu i realnost naše koncepcije i efikasnost sistema odbrane. Danas sa ponosom možemo konstatovati da su naše oružane snage vrhunski obučene, moralno-politički monolitne, savremeno organizovane, naoružane modernim naoružanjem i opremom koji su gotovo u cjelini proizvedeni u našim fabrikama.

Dosadašnja izgradnja sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite spada u najkrupnija ostvarenja našeg društvenog razvoja. Usvajanjem Ustava i zakona koji ga prate, u cjelini je konstituisan ovaj naš historijski gledano novi sistem odbrane. Nastao u periodu svenarodnog odbrambenog rata, u oružanom dijelu naše revolucije, on se razvijao zajedno sa samoupravnim socijalističkim sistemom kao jedan od njegovih bitnih činilaca.

Razvijajući sistem opštenarodne odbrane, izgradili smo dvije veoma snažne komponente jedinstvenih oružanih snaga — Jugoslovensku narodnu armiju i teritorijalnu odbranu — i osposobili ih za uspešno vođenje rata bez obzira na snagu agresora, uslove u kojima bi bio vođen i vrijeme njegovog trajanja.

Jugoslovenska narodna armija je udarni dio naših oružanih snaga. Teritorijalna odbrana je njihov najmasovniji dio, a njene jedinice su organizovane, naoružane, obučene i pripremljene za dejstva na čitavoj teritoriji zemlje. Organizacioni oblici jedinica teritorijalne odbrane su različiti i omogućavaju najveću elastičnost i raznovrsnost dejstva kako na frontu tako i u

neprijateljevoj i sopstvenoj pozadini. To je oblik najmasovnijeg angažovanja širokih masa u borbi i otporu. Jer, punktovi organizovanog otpora moraju biti svaka fabrika, svako naselje, svaki djelić naše teritorije. Jedinice teritorijalne odbrane su pripremljene da vode borbu ne samo zajedno sa Jugoslovenskom narodnom armijom, već i samostalno.

Svi građani naše zemlje, kad pružaju otpor agresoru, bilo sa oružjem u ruci ili na ma koji drugi način, pripadnici su oružanih snaga. I u našem Ustavu izričito je rečeno da niko nema pravo da potpiše kapitulaciju, da prihvati ili prizna okupaciju Jugoslavije. To bi bila izdaja zemlje koja bi bila najodlučnije i bez milosti kažnjena.

Sistem opštenarodne odbrane je integralni dio novih samoupravnih društvenih odnosa. Naši radni ljudi i građani obezbjeđuju time tekovine revolucije, miran razvitak socijalističkog samoupravnog društva, svoju slobodu, nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet. Odlučujuća uloga radničke klase i svih radnih ljudi u sistemu odbrane upotpunjava njihova prava i samoupravni društveni položaj, jača njihovu svijest i odgovornost za dalji razvitak socijalizma i učvršćuje saznanje o sudbinskoj povezanosti svih naših naroda i narodnosti na osnovama ravnopravnosti, bratstva i jedinstva.

Značajnu ulogu u daljem razvoju sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite imaju i društveno-političke i društvene organizacije. Među njima posebno mjesto zauzimaju organizacije koje okupljaju omladinu. Jer, omladina je najveća snaga odbrane. Ona je uvijek znala cijeniti slobodu i za nju se žrtvovati. Ona će to, ako ustreba, znati i ubuduće. Isto tako, značajnu ulogu imaju organizacije boraca i rezervnih starješina. U tim organizacijama su okupljeni oprobani revolucionari i mladi stručno osposobljeni kadrovi čija se iskustva i znanja međusobno dopunjavaju. To značajno doprinosi daljem moralno-političkom jačanju i stručnom osposobljavanju oružanih snaga.

Potreba za daljom modernizacijom odbrane zahtijeva da se, u skladu sa ekonomskim razvojem i našim mogućnostima, odvajaju odgovarajuća materijalna sredstva. Moramo se i dalje zalagati za solidarnost radnih ljudi i građana u obezbeđivanju tih sredstava, ali i za njihovo racionalno korišćenje. Nema te cijene koju naše društvo nije spremno da plati, kad je u pitanju očuvanje slobode i nezavisnosti.

Sa posebnim zadovoljstvom želim da istaknem da pojave nacionalizma, unitarizma, oportunističkog liberalizma i tehnokratizma nisu naišle na plodno tlo u JNA zbog organizovanog, odlučnog i efikasnog djelovanja organizacije Saveza komunista. U toj borbi jačalo je jedinstvo misli i akcije cjelokupnog sastava Jugoslovenske narodne armije i ostvarivana vodeća idejno-politička uloga Saveza komunista Jugoslavije.

Savez komunista u cjelini ima trajnu obavezu da dalje unapređuje sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, da čuva njihovo jedinstvo, da se suprotstavlja svim tendencijama koje slabe moralno-političku snagu i borbeno jedinstvo oružanih snaga, da među svim građanima razvija

svijest da je odbrana zemlje ne samo njihova ustavna obaveza i pravo, nego i pitanje časti i patriotizma svakog pojedinca.

Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije, Deseti kongres SKJ, Dokumenti,
Komunist, Beograd, 1974, str. 45—47.

H
Savez komunista Jugoslavije i socijalističko samoupravljanje

Ostvarivanje vodeće uloge Saveza komunista u razvoju socijalističkog samoupravljanja

Josip Broz Tito

... Naša socijalistička revolucija je postizala uspjehe upravo zato što je u KPJ odnosno u SKJ imala takvu vodeću revolucionarnu organizaciju koja je — uprkos povremenim kolebanjima, greškama i slabostima — znala formulisati idejne i političke ciljeve i akcione zadatke kakve je situacija zahtijevala.* Zbog toga moramo da posvećujemo neprekidnu i najveću pažnju stalnom razvijanju i ostvarivanju avangardne klasne uloge, idejnoj i političkoj usmjerenosti, akcionoj sposobnosti i organizacionoj izgradnji, kao i metodima i oblicima djelovanja Saveza komunista. I zato i na ovom Kongresu treba da to stavimo u centar naših razmatranja, kao jedno od ključnih pitanja naše dalje borbe za socijalizam.

Jačanje vodeće uloge Saveza komunista isticali smo kao naš stalni zadatak u svim fazama revolucije. A da bi se u tome uspjelo, nije dovoljno samo htjeti i o tome govoriti, već treba ujedno shvatiti da će Savez komunista Jugoslavije takvu ulogu imati samo ako bude uvijek iznova sticao povjerenje radničke klase i radnog naroda uopšte. A to povjerenje će sticati samo ako na svakoj razvojnoj etapi bude sposoban da radnim ljudima ukazuje na puteve i sredstva borbe za sve bolji i slobodniji život u socijalističkim produkcionim odnosima i ako bude znao da metode i oblike svoje borbe i akcija usklađuje sa objektivnim uslovima. Bez toga ne bismo pobijedili u narodnooslobodilačkom ratu, ni postigli odlučujuće uspjehe u poslijeratnoj obnovi i izgradnji zemlje, razvijanju socijalističkih samoupravnih odnosa. Isticali smo — što najbolje pokazuje naše bogato revolucionarno iskustvo — da je Savez komunista ostvarivao svoju ulogu samo u borbi za razvijanje revolucije, za produbljivanje socijalističkog samoupravljanja, odnosno za jačanje uticaja radničke klase i njene pozicije kao vladajuće ekonomske i političke snage društva.

*

Iz referata na Desetom kongresu SKJ, održanog 27. V 1974. godine u Beogradu.

Takav politički kurs SKJ nailazio je, naročito u prvom periodu poslije Devetog kongresa, na otpore antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, koje su imale oslonac i u redovima samog Saveza, posebno u nekim njegovim rukovodstvima. To nam je nanijelo velike štete i morali smo povesti odlučnu borbu za energično otklanjanje takvih pojava.

Sukob samoupravljanja sa snažnim ostacima etatizma, sa unitarističko-centralističkim tendencijama, kao i sa jačanjem etatizma na republičkom i drugim nivoima, zatim sa tehnokratsko-upravljačkim monopolima, čija je moć narastala, i uopšte sa praksom odlučivanja mimo radničke klase — bio je prisutan u svim sferama društva. Kao proizvod tih tendencija dolazi do porasta nacionalizma koji je imao korijene i u nekim rukovodećim tijelima u SKJ, i koji je obmanjivao mase u pogledu prave društvene sadržine tih procesa. Taj nacionalizam se počeo direktno povezivati sa kontrarevolucijom. Zajedničko obilježje tih tendencija i uopšte antisocijalističkih snaga bilo je u njihovim nastojanjima da oslabe i obezvrijede vodeću ulogu radničke klase u društvu, i da ospore avangardnu ulogu Saveza komunista u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Pri tome javljali su se i pokušaji da se obnove prevaziđena birokratsko-centralistička gledanja na ulogu Saveza komunista, ili da se on pretvori u instrument ojačanih tehno-birokratskih vrhova u privredi i državi sve manje odgovornih radničkoj klasi i ostalim radnim ljudima. Narušavani su i negirani principi demokratskog centralizma, što je u suštini izražavalo tendenciju svođenja Saveza komunista na oruđe tih tehno-birokratskih vrhova ili, pak, na organizaciju koja se, obiljem deklaracija i rezolucija, u stvari bavi samo tobožnjim vaspitavanjem, a ne i akcijom. Te iste snage su nastojale da se Savez komunista Jugoslavije dezintegriše, da se od njega napravi neka vrsta »federalističke koalicije«, zasnovane na pravu stvaranja frakcija u SKJ. Zbog toga je i bio takav otpor demokratskom centralizmu u SKJ.

Napadi na društvenu ulogu Saveza komunista, prodor građanskih shvatanja o partiji i njenoj ulozi, tendencije ka federalizaciji SKJ, frakcionaško djelovanje, potiskivanje Saveza komunista iz svakodnevne društvene prakse — neizbježno su slabili jedinstvo i akcionu sposobnost i vodili širokoj pasivizaciji članstva i organizacija SKJ. Na te pojave sa svom ozbiljnošću smo ukazali na 17. sjednici Predsjedništva SKJ krajem aprila 1971. godine, a sa 21. sjednicom, decembra iste godine, Savez komunista je poveo društvenu akciju najširih razmjera protiv takvih tendencija i prakse, odlučnu borbu za dosljedno razvijanje socijalističkog samoupravljanja. Obračun sa snagama koje su osporavale vodeću ulogu SKJ bio je važan uslov mobilisanja radnih ljudi u borbi za dalje razvijanje naše socijalističke revolucije.

Prema tome, dalji uspjesi u izvršavanju zadataka u sadašnjoj etapi našeg razvitka zavise od sposobnosti Saveza komunista da ostvaruje svoju vodeću ulogu i jača idejno-političko i akciono jedinstvo, da razvija stvaralački rad svojih članova i organizacija gdje god se vodi borba za afirmaciju socijalističkog samoupravljanja.

Naši najvažniji zadaci u borbi za socijalizam danas su jasno formulisani kako u novom Ustavu, tako i u Platformi i Predloženim dokumentima za ovaj Kongres. Njihovo izvršavanje komunisti treba da shvate i kao dalju

afirmaciju društvene uloge radničke klase, a time i kao dalje jačanje svoje revolucionarno klasne djelatnosti.

Savez komunista i radnička klasa

Revolucionarni kurs naše Partije, uvijek i prije svega, zavisio je od njenog odnosa prema radničkoj klasi, od uticaja radnika na politiku Partije, od toga u kojoj je mjeri vodila brigu o društvenoj poziciji radničke klase i ostvarivanju njenih interesa. Komunistička partija, odnosno Savez komunista je utoliko uspješnije ostvarivao svoje zadatke ukoliko je, svojom idejno-političkom djelatnošću i svojim sastavom, bio radničko-klasna organizacija.

U svim prelomnim trenucima naše revolucije jedinstvo Partije i klase bilo je odlučujuće. Ono se izražavalo i u samom socijalnom sastavu Partije. Iskustva stečena u borbi za samoupravljanje govore o tome da su radnici masovnije ulazili u Savez komunista onda kada je on bio beskompromisno angažovan na ostvarivanju socijalističkog programa razvoja. I obrnuto, radnici su ga napuštali kada je u njemu dolazilo do kolebanja u ostvarivanju revolucionarnog kursa. U ovim situacijama u Savezu komunista su nalazili prostora i pogledi svojstveni građanskom društvu, što je prijetilo da promijeni prirodu organizacije i da parališe njeno djelovanje. Ja želim ovdje da posebno naglasim da radnici, kada se suoče sa odstupanjima od revolucionarno klasne linije, od interesa klase, ne treba da napuštaju redove Saveza komunista. Naprotiv, to treba da ih još više podstiče da se bore protiv takvih negativnih tendencija u Savezu komunista i u društvu. Organizacije i rukovodstva Saveza komunista moraju biti idejno-politički mnogo osjetljiviji na sve stavove i zahtjeve radnika, posebno na njihove kritike, jer se pokazalo da su radnici u najvećem broju slučajeva bili u pravu. Da se tako do sada više radilo, radnici bi u manjem broju napuštali Savez komunista.

Radnička klasa je motorna snaga socijalističke revolucije. Njena revoluluconarnost je data u njenom društvenom biću. Pri tome treba istaći da i druga stvaralačka i radna inteligencija koja je uključena u socijalističke proizvodne odnose u okviru samoupravno udruženog rada i na osnovu načela raspodjele prema radu — čini sastavni dio radničke klase. Uspjeh revolucije zavisi, zatim, i od širine klasnog saveza, to jest od saveza i saradnje radničke klase sa seljacima i svim ljudima koji žive od svog rada, dakle sa onim socijalnim snagama koje svoj interes takođe nalaze u prevazilaženju kapitalističkih odnosa. U svemu tome bitan je kvalitet avangardne organizacije, bitno je koliko je ona osposobljena za svoj historijski zadatak. A revolucionarna organizacija je utoliko efikasnija ukoliko je više povezana sa radničkom klasom i ostalim radnim ljudima, ukoliko svojom ukupnom djelatnošću izražava stvarne interese klase.

Takva uloga Saveza komunista, kao što sam već rekao, zavisi i od socijalnog sastava njegovog članstva. U redove Saveza komunista sve više stupaju ljudi koji izrastaju u borbi za samoupravljanje, prije svega u osnovnim organizacijama udruženog rada. Tu, u samoj praksi, radnici najbolje osjećaju u kojoj je mjeri Savez komunista stvarno njihova politička organiza-

cija. Tu oni konkretno uspoređuju riječi sa djelima. Razumije se, na politiku prijema utiču i drugi momenti, posebno odnosi u Savezu komunista. Zavisi od toga da li su oni demokratski, da li vladaju odnosi drugarskog povjerenja, iskrenosti i ravnopravnosti, bez obzira na funkcije, da li komunista slobodno može da kaže ono što misli, da ukaže na stvarne slabosti i njihove nosioce, bez straha od posljedica.

Poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ postigli smo izvjesne rezultate u mijenjanju socijalnog sastava Saveza komunista. U Savez komunista je više primljeno klasnosvjesnih radnika nego ranijih godina. Ipak, još ne možemo biti zadovoljni socijalnim sastavom članstva. Još ima velikih industrijskih centara u kojima je manje od trećine članstva SK iz redova radnika. Zato je obaveza organizacija da upornije i organizovanije rade na tome da se radnici koji se ističu u samoupravnoj praksi i političkom životu još masovnije primaju u članstvo. I prijem žena — radnica u SKJ mora biti adekvatniji njihovom učešću u proizvodnji i njihovom doprinosu socijalističkom samoupravnom razvoju.

U Savez komunista primljen je u posljednje vrijeme priličan broj mladih radnika. Takav kurs treba nastaviti, jer tu još nismo učinili odlučan zaokret.

Pred nama je i dalje zadatak da podstičemo i razvijamo jačanje klasnog uticaja radništva u Savezu komunista i u društvu, jer je to najbolja prepreka svim birokratskim, tehnokratskim i drugim deformacijama. Zbog toga ostvarivanje radničke većine nije za nas formalno pitanje, kako je to ponegdje shvaćeno, pa i ostvarivano, već je to jedan od vidova borbe za veći uticaj radničke klase na politiku i praksu Saveza komunista.

Naravno, radnička većina u SKJ automatski ne daje revolucionarni karakter politici Saveza komunista. Svi znamo da u svijetu ima partija i sindikata sa radničkom većinom, a da oni ne vode klasnu politiku. Ali, ako u SKJ postoje snage revolucionarne socijalističke svijesti, zasnovane na naučnom socijalizmu, marksizmu, lenjinizmu i svim dosadašnjim tekovinama socijalističke misli i prakse, onda će radnička većina tim snagama obezbijediti moć za akciju. Nasuprot tome, preovlađujući uticaj malograđanskih i tehno-birokratskih slojeva u SKJ potiskivao bi i sputavao u akciji te snage čime bi revolucionarna avangarda gubila kontakt sa svojom klasnom bazom. Upravo sa dosta snažnim prodorom takvih tendencija mi smo se posljednjih godina sukobili.

Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije, Deseti kongres SKJ, Dokumenti,
Komunist, Beograd, 1974, str. 52—56.

Nema ni jednog ozbiljnijeg društvenog pitanja za koje Savez komunista ne treba da se zainteresuje i angažuje

Edvard Kardelj

Sve to još jednom ukazuje na potrebu da se bliže opredeli položaj subjektivnog faktora, a naročito društveno-političkih organizacija u našem društvu.* Ranije su te organizacije, sa formalno-pravnog gledišta bile u položaju kao sve druge društvene organizacije. Dakako, u praksi nije bilo tako, jer su sve one u većoj ili manjoj meri vršile neposredan uticaj na upravljanje društvom, a pogotovo je to činio Savez komunista Jugoslavije. Sa novim Ustavom, međutim, te organizacije su i formalno-pravno uključene u politički sistem kao sastavni deo delegatskog sistema. A to nameće potrebu da se izmene i određeni metodi rada društveno-političkih organizacija, pa i samog Saveza komunista. Uprošćeno govoreći, rekao bih da je potrebno donekle izmeniti pravac i način demokratske komunikacije između društveno-političkih organizacija i samoupravno i demokratski organizovanih radnih ljudi, odnosno njihovih samoupravnih i društvenih organa i organizacija.

Problemi treba da se demokratski rešavaju u tim samoupravnim zajednicama, organizacijama i društvenim organima uz demokratsku i odgovornu saradnju društveno-političkih organizacija i drugih faktora socijalističkog društvenog stvaranja. A alternative i eventualni konflikti koji niču u takvom demokratskom procesu treba zatim da se pojavljuju u forumima društveno-političkih organizacija radi zauzimanja njihovih stavova u demokratskoj borbi mišljenja. To znači da nema ni jednog ozbiljnog društvenog pitanja koje stoji pred odgovornim društvenim institucijama a za koje, na primer, Savez komunista ne treba da se zainteresuje i angažuje. Ali on treba da se angažuje u demokratskoj saradnji sa svim socijalističkim snagama, odnosno u demokratskoj borbi mišljenja tamo gde se takva odluka priprema i donosi. To je važno pogotovo za sve institucije našeg delegatskog sistema, kako u samoupravnim organizacijama i zajednicama tako i u skupštinskom sistemu društveno-političkih zajednica.

Treba reći, da je, u stvari, već danas takav metod rada preovlađujući u delovanju naših društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista. Međutim, određena kolebanja i odstupanja od takvog metoda rada ipak postoje i stalno se pojavljuju. Osim toga, demokratske komunikacije između tih organizacija i ostale društvene strukture su sada još uvek slabo razvijene, naročito u institucionalnom smislu. Upravo zato je potrebno da Savez komunista u tom pogledu jasnije opredeli svoje stavove, da razradi svoje metode rada i da učestvuje u razradi demokratskih metoda rada drugih društvenih faktora. Jer u većoj ili manjoj meri to isto se odnosi na sve

* Uvodne napomene na 30. sjednici Predsjedništva SKJ, održanoj 13. VI 1977. godine u Beogradu.

društveno-političke organizacije, pa i na druge organizovane snage socijalističke svesti. Drugim rečima, za učvršćivanje našeg političkog sistema sada je bitno da se sve snage socijalističkog društvenog stvaranja demokratski organizuju oko delegatskog sistema kao okosnice celog društvenog i političkog sistema.

U takvim uslovima organizovane snage društvene svesti gubiće svojstvo monopolskog raspolaganja političkom vlašću iz kojeg je neminovno izvirala politička podela na partije, a pojavljuju se kao izraz određenih specifičnih samoupravnih interesa. Drugim rečima, ove snage učestvuju kao faktor svesti u konkretnim oblicima samoupravnog i državnog odlučivanja. A to znači da se društvo više ne deli na neku opštu političku većinu i političku manjinu, odnosno na partiju na vlasti i opoziciju. Ali u svakodnevnom konkretnom odlučivanju radni ljudi — samoupravljači mogu slobodno da se dele na većinu i manjinu, koje se stalno menjaju, to jest oko svakog pitanja koje je na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja. Stoga se idejne i političke snage socijalističkog samoupravnog društva ne organizuju na osnovi opštih političkih podela, nego na osnovi opštih društvenih potreba samoupravnih interesa koji se nameću u svakodnevnom demokratskom odlučivanju samoupravnih subjekata i njihovih delegacija u skupštinskom sistemu. Drugim rečima, radni ljudi — samoupravljači odlučuju pre svega o konkretnim pitanjima koja su na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja a ne o kandidatima za monopolsko raspolaganje sa vlašću.

Samo stabilnost ključnih pozicija sistema koje obezbeđuje vodeću ulogu određene klase na vlasti omogućuje razvoj demokratije

Prema tome, naše društveno-političke organizacije *nisu i ne treba da budu izborna tela radi borbe za vlast*, kao što su političke partije u parlamentarnim sistemima, nego *specifičan oblik interesnog organizovanja radnih ljudi i građana u oblasti gde se ti interesi ispoljavaju u obliku ideologije, politike, nauke, opštih društvenih interesa i slično*. Takva njihova uloga je neophodna zato što se društvo ne sastoji samo od mnoštva parcijalnih interesa neposredno vezanih za životne, radne, stvaralačke i kulturne uslove i težnje čovjeka, nego i od celovite idejne, političke, naučne, kulturne i misaone nadgradnje uopšte.

Za nas pojam vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije u našem društvenom životu nikad nije bio identičan sa pojmom političkog monopola na državnu vlast, odnosno sa pojmom jednopartijskog sistema. Savez komunista kao idejna i politička avangarda radničke klase samo je izraz jednog specifičnog kompleksa idejnih i političkih interesa te klase i svih radnih ljudi, pa je prema tome sastavni deo demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, a ne neka politička snaga iznad ili izvan tih interesa. U takvoj svojoj ulozi Savez komunista je sastavni deo većine u društvu u onoj meri u kojoj je sposoban da njegovi idejni i političko-praktični stavovi zaista posta-

ju stavovi mnoštva samostalnih zajednica samoupravnih interesa, to jest većine.

Drugim rečima, mi nismo za vladavinu manjine iako je Savez komunista manjina. On i mora da bude manjina jer samo kao takav može u našim uslovima da bude avangarda društvenog napretka, to jest da sagledava socijalističku praksu u njenoj celini. Ali on ne nameće neku svoju monopolističku vlast društvu. Tek udružen sa radnim ljudima u njihovim demokratskim zajednicama interesa i u političkom sistemu samoupravne demokratije, u delegatskom sistemu, u Socijalističkom savezu radnog naroda itd. on može da bude vodeća idejna i politička snaga većine.

To, dakako, zahteva i specifične demokratske metode u delovanju Saveza komunista. On mora da bude uporan i dosledan u borbi protiv stvarnih neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i u borbi za demokratske odnose među slobodnim narodima i narodnostima naše zemlje. Ali on treba da bude spreman i na odstupanja i na kompromise kad se radi o sukobu interesa unutar samoupravne demokratije ili kad se radi o zaostajanju društvene svesti u radnim masama. Savez komunista treba da bude uporan u svojoj idejnoj i političkoj orijentaciji i u borbi za uticaj te orijentacije na samoupravljače i samoupravne zajednice odnosno zajednice samoupravnih interesa. Ali on mora da bude spreman i na korekciju svojih stavova kada ih praksa demantuje ili kada postojeća društvena svest još nije spremna da ih prihvati. Mislim da je takva demokratska uloga Saveza komunista Jugoslavije uslov uspešnog razvoja političkog sistema samoupravne demokratije.

Takav društveni položaj, organizovanosti i način delovanja subjektivnog faktora istovremeno mora da osposobljava naše socijalističko samoupravno društvo da se brani od pritiska i napada onih ideoloških i političkih snaga unutar i van zemlje koje pokušavaju da našem društvu nametnu politički sistem koji je tuđ i neprijateljski njegovim socijalističkim proizvodnim odnosima, to jest njegovom socijalističkom i samoupravnom karakteru. Izgrađivati takvu sposobnost društva uslov je daljeg razvoja samoupravne demokratije. Jer nestabilnost sistema je izvor nedemokratije. Samo stabilnost ključnih pozicija sistema koje obezbeđuje vodeću ulogu određene klase na vlasti omogućuje razvoj demokratije.

Polazeći od toga, i za našu praksu treba reći da samo odlučujući uticaj radničke klase, radnog naroda i svih socijalističkih snaga na ključnim pozicijama samoupravnog demokratskog sistema obezbeđuje njegovu stabilnost. A posebnu ulogu u tome ima Savez komunista Jugoslavije, koji predstavlja snažnu vodeću idejnu i političku kohezionu snagu revolucije, a samim tim i našeg političkog sistema socijalističkog i demokratskog samoupravnog pluralizma.

Nova područja ljudske slobode i demokratije,
Komunist, 20. VI 1977.

IV
SUVREMENI SVIJET, SOCIJALIZAM KAO SVJETSKI PROCES, MEĐUNARODNI RADNIČKI I KOMUNISTIČKI POKRET, POLITIKA I POKRET NESVRSTAVANJA

Promjene u suvremenom svijetu i spoljna politika Jugoslavije

Josip Broz Tito

Progresivna kretanja u našoj zemlji, tekla su uporedo sa složenim i burnim zbivanjima u međunarodnom životu*. Dubina društvenih preobražaja s mnogim i složenim protivrječnostima, što karakterišu savremeni svijet, potvrđuje da se čovječanstvo nesumnjivo nalazi na jednoj od najznačajnijih prekretnica u svojoj historiji. Ti procesi i promjene, naročito posljednjih godina, vrše se u svim oblastima života.

Iza današnjih radikalnih promjena u svijetu stoji, s jedne strane, snažno buđenje političke svijesti i samopouzdanja mnogobrojnih naroda i društvenih pokreta koji ne žele i ne mogu više da žive u starim političkim i ekonomskim odnosima, a s druge, neslućeni razmah proizvodnih snaga u veza sa današnjom naučno-tehnološkom revolucijom.

Stare društvene strukture i preživjeli društveni odnosi više ne odgovaraju dinamičnom razvitku proizvodnih snaga i društvene svijesti. Nezadrživo prodiru, u različitim oblicima i na različite načine, novi, u osnovi socijalistički društveni odnosi, koji se javljaju u mnogim zemljama svijeta. Sve ovo potvrđuje, što smo i ranije često isticali, da se socijalizam probija kroz razne pore savremenog ljudskog društva, čak i u manje razvijenim oblicima društvenog i državnog života. Zbog toga bi svako dogmatizovanje pojedinih oblika i puteva socijalizma iz osnova bilo pogrešno. Išlo bi na štetu tih procesa.

Druga strana ovog procesa jeste sve veća objektivna međuzavisnost i povezanost, ali i sve veća neravnomjernost u razvoju pojedinih zemalja i regiona svijeta. To dovodi do zaoštravanja postojećih i nastajanja novih društvenih suprotnosti u svjetskim razmjerima. Sve se više ispreplićU tendencije koje vode povezivanju i međuzavisnosti pojedinih dijelova svijeta sa tendencijama koje ga cijepaju i podvajaju, a koje nameću imperijalizam i svi drugi oblici eksploatacije i potčinjavanja naroda.

Na svjetskoj pozornici ogromno se povećao broj međunarodnih subjekata — nezavisnih država, političkih pokreta i drugih činilaca međunarodnog života.

Pored sve većeg broja socijalističkih progresivnih država i njihove sve odlučnije uloge u svjetskim kretanjima, najkrupnije obilježje savremenim svjetskim procesima dalo je i daje brzo rušenje, vjekovima stvaranog i na razne načine održavanog, kolonijalnog sistema. Nastao je velik broj novih samostalnih država. Došlo je do pojačanog djelovanja antikolonijalnih, nacionalnooslobodilačkih i drugih progresivnih pokreta u mnogim krajevima svijeta, posebno na tlu Azije, Afrike i Latinske Amerike.

•

Iz referata na Desetom kongresu SKJ, održanog 27. V 1974. u Beogradu.

Spremnost mnogih naroda svijeta da sami odlučuju o društvenim oblicima i načinu svoga unutrašnjeg života i da djeluju kao ravnopravan partner u međunarodnoj zajednici, presudna je činjenica u savremenom svijetu, sa dalekosežnim značajem za njegov dalji razvoj. Na toj osnovi su nastali politika i svjetski pokret nesvrstanosti koji su sve moćnija snaga današnjeg čovječanstva na njegovom putu ka pravednijim međunarodnim odnosima, opštem društvenom progresu i trajnom miru.

Savremena nacionalnooslobodilačka, antikolonijalna i revolucionarna borba vodi se različitim tempom i na razne načine. Mislim, prije svega, na pobjedu kineske revolucije, na sticanje nezavisnosti naroda Jugoistočne Azije, na pobjedu oružane revolucije kubanskog i alžirskog naroda, na borbu arapskih naroda za samoopredjeljenje i državnu nezavisnost, na borbu naroda Afrike, na jačanje političke svijesti i borbe naroda latinskoameričkog kontinenta za ekonomsku i političku emancipaciju. Ne zaboravimo da je te krupne promjene čovječanstvo platilo desetinama takozvanih lokalnih ratova, koji su se vodili za ovo četvrt vijeka, i da su neki od tih ratova za pojedine narode bili veoma dugotrajni, sveobuhvatni i da su im nanijeli velike ljudske žrtve i ogromna materijalna razaranja. Primjer takvog rata bio je rat u Vijetnamu.

Međunarodna zajednica izgleda danas bitno drukčija od one po završetku drugog svjetskog rata. Krupne promjene koje su se zbile u proteklih četvrt stoljeća u međunarodnim odnosima i u mnogim oblastima društvenog života takvog su karaktera i značaja da se s pravom može govoriti da je čovječanstvo zakoračilo u jedno novo doba svoje historije.

Izvor tih velikih promjena nalazi se u drugom svjetskom ratu — u njegovom prevashodno oslobodilačkom karakteru i njegovim pozitivnim reperkusijama za dalji razvoj odnosa u svijetu.

Za razliku od prvog svjetskog rata, u kome je dominirao sukob imperijalističkih sila zbog nove podjele svijeta, a prije svega kolonija, osnovni, to jest oslobodilački karakter drugom svjetskom ratu dala je borba naroda za nacionalno oslobođenje i društveni progres. Prvi svjetski rat nije riješio ni jednu od osnovnih međunarodnih suprotnosti i ne samo da narodima nije osigurao mir, već je stvorio i žarišta za nove sukobe. Nastao u uslovima opšte krize kapitalizma kao sistema, prvi svjetski rat je samo zaoštrio tu krizu koju je još više produbila oktobarska socijalistička revolucija u Rusiji. Njenom pobjedom je izvršen prvi proboj u sistemu imperijalizma i otpočela je epoha socijalizma.

Uz postojeće imperijalističke suprotnosti, kao neposredna posljedica prvog svjetskog rata, javila se i nova suprotnost koja je proizlazila iz odnosa između pobjedničkih i pobijeđenih sila. Svjetska ekonomska kriza tridesetih godina iz temelja je potresla kapitalizam, pogodujući nastajanju njegovog najreakcionarnijeg izdanka — fašizma. Jedva dvadesetak godina poslije prvog svjetskog rata, čovječanstvo je gurnuto u još veću katastrofu. Drugi svjetski rat su izazvale agresivne fašističke sile koje su težile svjetskoj vladavini.

Ali, ovoga puta politici rata i planovima za svjetskim gospodarstvom suprotstavili su se socijalistička revolucija u licu prve zemlje socijalizma i narastajuća snaga oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta u svijetu. To je

iz osnova izmijenilo karakter drugog svjetskog rata i odlučujuće uticalo na čitav njegov tok.

U borbi protiv fašizma, koji je ugrozio i sam opstanak čovječanstva, ujedinio se čitav slobodoljubivi svijet. Na toj osnovi je i stvorena široka antihitlerovska koalicija.

Stupanje SSSR-a u rat bilo je od presudnog značaja da je drugi svjetski rat dobio oslobodilački karakter. Porobljeni evropski narodi vidjeli su u tome i garanciju da njihova borba protiv fašizma neće biti uzaludna.

To je ohrabrilo i narodnooslobodilačke i revolucionarne pokrete u kolonijama i zavisnim zemljama, koji nisu ušli u borbu radi odbrane svojih kolonijalnih gospodara, nego radi svog sopstvenog oslobođenja. Time se njihov rat protiv fašizma prožeo sa antikolonijalnom borbom.

U snažnim nacionalnooslobodilačkim pokretima, koji su nastali u otporu fašizmu i imperijalističkoj agresiji, tokom drugog svjetskog rata razvile su se i pobijedile mnoge narodne, u osnovi socijalističke revolucije.

Zato su rezultati i posljedice drugog svjetskog rata na dalji tok svjetske historije bile iz temelja drukčije. Pored nastanka novih socijalističkih zemalja i socijalizma kao svjetskoga procesa, te posljedice su se ispoljile u oslobođenju velikog broja kolonijalnih naroda, a time i u raspadanju svjetskog kolonijalnog sistema.

Osim toga pobjedom antifašističkih snaga u toku drugog svjetskog rata stvoreni su uslovi za najšire kretanje naroda ka socijalizmu, u skladu sa historijskim, kulturnim i uopšte nacionalnim specifičnostima pojedinih zemalja.

Sve ovo govori da su bitno oslabljene snage imperijalizma. Pozitivni ciljevi drugog svjetskog rata bili su nagoviješteni i u Atlantskoj povelji, a naročito snažno su došli do izražaja u Povelji Ujedinjenih nacija i u samom stvaranju svjetske organizacije, koja ima sve značajniju ulogu u rješavanju međunarodnih problema i u borbi za međunarodne odnose na demokratskim principima.

Naravno, reakcionarne imperijalističke snage nisu se pomirile sa gubljenjem svojih monopola i privilegovanih pozicija. One nastoje da zadrže društveni progres i napredovanje antikolonijalne revolucije i teže da nametnu svijetu politiku podjele interesnih sfera između velikih sila. To je dovelo i do hladnog rata, koji je prelazio i u stvarne lokalne ratove, kao i do blokovske podijeljenosti i vojnopolitičkih konfrontacija. U poslijeratnom razdoblju svijet je ne jednom bio na ivici opšteg rata koji bi neminovno bio nuklearni. No, zajednički napori miroljubivih snaga čovječanstva i zastrašujuća opasnost opšteg razaranja poštedjeli su do sada svijet od katastrofe u kojoj ne bi bilo pobjednika ni pobijeđenih.

Narastanje snaga mira i progresa u čitavom svijetu doveli su do smanjivanja opasnosti nuklearnog rata, a velike sile su morale pristati regulisanju svojih odnosa putem pregovaranja i sporazumijevanja. Za popuštanje međunarodne zategnutosti i prevazilaženja hladnog rata nesvrstane zemlje su

se još od Beogradske konferencije aktivno zalagale i značajno doprinijele takvom procesu i afirmaciji aktivne miroljubive koegzistencije.

Krupne promjene u međunarodnim odnosima i unutrašnjem razvitku mnogih zemalja mijenjaju odnos snaga u korist mira i progresa. Imperijalizam i neravnopravni međunarodni odnosi dospjeli su u duboku krizu iz koje nema povratka nekadašnjoj svjetskoj dominaciji. Rastući sukob između proizvodnih snaga i produkcionih odnosa u savremenom kapitalizmu zaoštrava njegove suprotnosti, kao i suprotnosti između samih kapitalističkih sila, koje nastoje da sačuvaju svoje privilegovane pozicije na međunarodnom planu.

Potrebe ekonomskog i društvenog razvitka čovječanstva i akcije svjesnih društvenih snaga ubrzavaju opšta kretanja ka socijalizmu. Tako socijalizam sve više postaje i proces univerzalnih razmjera. Danas su sve aktivnije snage koje se bore za suštinske promjene u međunarodnim odnosima, za novi raspored proizvodnih snaga i preraspodjelu svjetskog dohotka, za brži ekonomski razvoj, za nacionalnu i društvenu emancipaciju.

U daljnim svjetskim kretanjima ka progresivnim promjenama međunarodnih odnosa izvanredan značaj imaju socijalističke zemlje, kao i sve ostale socijalističke snage u svijetu. Odgovornost socijalističkih zemalja je utoliko veća, a i teža što je socijalizam, kao društveni sistem, do sada uspostavljen uglavnom u relativno nerazvijenim zemljama, koje su, zato, bile prinuđene da, uporedo sa zadacima socijalističke revolucije na stvaranju novih društvenih i ekonomskih odnosa, rješavaju i niz krupnih zadataka prethodnih epoha.

Splet ovih historijskih okolnosti je složen i zbog toga što se neravnomjernost u razvitku savremenog svijeta manifestira i u razvoju socijalističkih zemalja. Naime, i razvitak socijalizma teče neravnomjerno. Pored razlika u razvitku proizvodnih snaga, na to djeluju i mnogi drugi faktori, kao širina i homogenost društvenih snaga koje se bore za socijalizam, bogatstvo i veličina zemlje, njen međunarodni položaj, koncepcije vodećih snaga o suštinskim pitanjima društvenih kretanja i slično.

Osim toga, i socijalistički proizvodni odnosi su, u većoj ili manjoj mjeri, protkani različitim elementima starog i novog. Zbog svega toga, i u socijalističkim zemljama javljaju se protivrječnosti i mogu nastati različiti sukobi, kako zbog neravnomjernosti u razvoju, tako i zbog dejstva tih različitih snaga i interesa. Ti isti razlozi mogu da dovedu, a do sada su, na žalost, i doveli, i do zaoštravanja odnosa i sukoba između pojedinih socijalističkih zemalja. A to ima reperkusije i na međunarodne odnose u cjelini, kao i na njihovu ulogu i položaj u tim odnosima.

Socijalističke zemlje ne mogu da jačaju svoje pozicije u svijetu, da jačaju stvar mira i socijalizma, ako njihovi međusobni odnosi nisu postavljeni na principima ravnopravnosti, nezavisnosti, međusobnog uvažavanja i nemiješanja u unutrašnje stvari.

Socijalističke zemlje, koje se rukovode Marksovom naukom — po kojoj oni isti zakoni koji treba da vladaju među ljudima, moraju da vladaju i u odnosima među pojedinim zemljama i narodima — moraju se boriti da do maksimuma eliminišu međusobne sporove, obezbjeđujući što uspješnije kretanje ka zajedničkim ciljevima.

U današnje vrijeme kada naučno-tehnička revolucija svojim epohalnim dostignućima pruža ogromne šanse upravo socijalizmu, socijalističke zemlje ne smiju da apsolutiziraju ili glorificiraju samo svoje puteve i specifičnosti svoga razvitka, niti da svoj sistem nameću drugima. Razlike i specifičnosti su neizbježne i moraju se uvažavati. To, naravno, ne isključuje i potrebu dijaloga i uzajamne konstruktivne kritike. Jer, to će obogaćivati misao i praksu socijalizma i unapređivati njihove međusobne odnose. Na taj način socijalističke zemlje će postajati sve značajniji faktor i u razvoju savremenih međunarodnih odnosa.

U širokom frontu progresivnih snaga radnička klasa, koja je i sama ogromno narasla, jača savezništvo sa drugim društvenim slojevima u borbi za progresivne preobražaje. U mnogim zemljama jačaju tendencije većeg i neposrednijeg uključivanja radničke klase u procese upravljanja proizvodnjom i raspodjelom. I u zemljama u razvoju radnička klasa sve više postaje faktor koji se, zajedno sa drugim progresivnim društvenim snagama, bori za ekonomsku i političku emancipaciju.

Danas u svijetu rastu mogućnosti za veću ulogu i uticaj međunarodnog radničkog pokreta. Jačaju uvjerenja da nezavisnost i nemiješanje predstavljaju osnovnu pretpostavku za razvijanje ravnopravnih odnosa i solidarnosti među socijalističkim zemljama, komunističkim i radničkim partijama i drugim pokretima. Internacionalistička solidarnost dokazuje se prije svega u stvarnoj podršci društvenim snagama koje se bore za slobodu i nezavisnost svojih naroda i zemalja, za uspostavljanje ravnopravnih međunarodnih odnosa, za socijalističku misao i praksu.

Savez komunista Jugoslavije stalno je razvijao suradnju sa komunističkim i radničkim partijama i naprednim pokretima upravo na takvim osnovama, polazeći od principa pune samostalnosti i odgovornosti svake partije i pokreta pred svojom radničkom klasom i svojim narodom. Mi smo uvijek zastupali gledište da razlike u stavovima, koje su izraz različitih uslova u kojima djeluju pojedine partije i progresivni pokreti, ne treba da budu smetnja suradnji. Naprotiv, izgrađivanje stvarnog jedinstva moguće je samo uz uvažavanje interesa i gledišta svake partije i pokreta.

Narodnooslobodilački pokreti predstavljaju važan sastavni dio progresivnih snaga. Svojom borbom za nacionalno oslobođenje oni daju krupan doprinos antiimperijalističkoj i antikolonijalnoj borbi. Pružanje svestrane podrške i pomoći tim pokretima jeste internacionalistička obaveza svih socijalističkih i demokratskih snaga.

Izrasla iz borbe za oslobođenje i suprotstavljanja imperijalizmu i stranoj dominaciji, iz najdubljih težnji naroda i zemalja za nezavisnost, ravnopravnost i slobodan razvoj, politika nesvrstanosti igra sve veću ulogu u međunarodnim odnosima. Dosljedno zastupajući principe miroljubive aktivne koegzistencije, ona se afirmisala kao svjetska politika i sve uticajniji međunarodni faktor. Politika nesvrstanosti je kontinuirano jačala i proširivala pravce svoje aktivnosti. Od Beogradske konferencije, preko konferencije u Kairu, Lusaki i Alžiru, nesvrstane zemlje su sve odlučnije istupale protiv svih vidova strane dominacije, a za demokratizaciju međunarodnih odnosa,

nezavisan razvoj zemalja i očuvanje svjetskog mira. Danas više od dvije trećine članica Ujedinjenih nacija čine nesvrstane i zemlje u razvoju. Djelujući jedinstveno, one bitno utiču na karakter i sadržinu odluka i pravce angažovanja svjetske organizacije.

Po svojoj društveno-historijskoj suštini politika nesvrstanosti je antiimperijalistička i antihegemonistička i zbog toga nije i ne može biti ničiji instrument, niti rezerva bilo koga i bilo koje druge politike. To proizlazi, kao što sam rekao, iz same činjenice da je ona nastala kao izraz borbe za nezavisnost i ravnopravnost naroda. Njen antiimperijalistički karakter je objektivno zasnovan i ne zavisi od toga da li se to priznaje ili ne. Opredjeljenje nesvrstanih zemalja za ovakvu politiku, nije proizvod privremenih taktičkih potreba, već njihov vitalni interes. Mi smo uvijek isticali da nesvrstanost nikako ne znači neutralnost. Prema velikim silama i drugim državama politika nesvrsanosti se odnosi u zavisnosti od njihovog stvarnog ponašanja i djelovanja u međunarodnom životu.

Borba za nacionalnu i društvenu emancipaciju odvija se u stalnom sukobu sa snagama koje žele da zadrže preživjele odnose neravnopravnosti i eksploatacije. Imperijalizam nastoji da svoje privilegovane pozicije očuva i zaštiti svim sredstvima — miješanjem, raznovrsnim pritiscima, pa čak i upotrebom sile, vojnim intervencijama i oružanom agresijom. Snage imperijalizma udružuju se u suprotstavljanju narasloj snazi progresivnih pokreta i pokušavaju da spriječe neminovne preobražaje unutar pojedinih zemalja i u međunarodnim odnosima. Imperijalizam se naročito oslanja na takozvani vojnoindustrijski kompleks i tehno-birokratske strukture koje sve više postaju sila iznad društva i instrument održavanja neravnopravnih odnosa u svijetu.

Kao izraziti vid monopolističkog kapitalizma i neokolonijalizma, nadnacionalne kompanije nastoje da se nametnu kao dominantan faktor i u mnogim razvijenim zemljama. Sve veća penetracija ovih kompanija nailazi na otpore u nekim od tih zemalja, koje nastoje da ograniče širenje njihovog uticaja. Posebno negativno ove kompanije djeluju u zemljama u razvoju — ekonomski, jer iz njih izvlače velike profite; politički — jer se miješaju u njihove unutrašnje poslove. Kontrolišući ogromna ekonomska i financijska sredstva, nadnacionalne kompanije teže da ostvare sve veću društvenu i političku moć i time još više osiguraju svoje profite i uticaj, prije svega u interesu svojih metropola. Zato je neophodno onemogućiti njihovo štetno djelovanje i podvrgnuti ih suverenitetu zemalja u kojima posluju.

Suprotnosti u međunarodnim odnosima sve više se zaoštravaju u oblasti svjetske privrede. Očigledno je da pokušaji očuvanja postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa ne mogu biti izlaz iz sadašnje situacije.

Skok cijena nafte i drugih sirovina drastično je razotkrio dubinu ovih suprotnosti i stepen u kojoj se mjeri razvijeni dio svijeta decenijama bogatio na bazi niskih cijena energije i sirovina iz zemlja u razvoju. To je omogućilo, veliki prosperitet industrijski razvijenih zemalja, uz stalno zaostajanje zemalja u razvoju, što je još više produbljivalo jaz između razvijenih i nerazvijenih. I danas razvijene zemlje raspolažu neuporedivo najvećim dijelom svjetskog dohotka, dok veliku većinu čovječanstva teško pritiskuju problemi ekonomske nerazvijenosti, neimaština, pa i masovna glad u nekim dijelovima Azije i Afrike.

Političku dekolonizaciju, dakle, nije pratila i ekonomska dekolonizacija. No, danas je i ovaj proces konačno otvoren i on se ne može zaustaviti. Orijentacija nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju, podstaknuta odlukama Četvrte konferencije nesvrstanih na vrhu da afirmišu svoj suverenitet nad prirodnim izvorima i svoje pravo na nacionalizaciju od najvećeg je značaja. Oslanjajući se u sve većoj mjeri na svoje bogatstvo u energiji i sirovinama, one će se izboriti za ravnopravan položaj u međunarodnoj razmjeni i time ubrzati sopstveni ekonomski i društveni razvoj.

Nedavno Specijalno zasjedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, posvećeno sirovinama i razvoju, predstavlja u tom pogledu krupan korak najprijed. A tome su, svojom udruženom akcijom, u najvećoj mjeri doprinijele upravo nesvrstane zemlje.

Značaj Specijalnog zasjedanja je, prije svega, u tome što je, na inicijativu nesvrstanih zemalja, sporazumno, bez glasanja, usvojenim odlukama postavljena osnova za izgradnju novog, pravednijeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. Deklaracija o uspostavljanju novog ekonomskog poretka i Program akcije polaze od principa ravnopravnosti, suverene jednakosti i uvažavanja interesa svih zemalja. A na toj osnovi i saradnje razvijenih i zemalja u razvoju u cilju prevazilaženja jaza koji ih dijeli i rješavanja drugih akutnih svjetskih ekonomskih problema. Ovaj proces sigurno neće ići lako i bez otpora. Reakcionarne imperijalističke snage nastojaće da stvaraju mnoge teškoće na tom putu. One posebno pokušavaju da razjedine nesvrstane zemlje, služeći se raznoraznim mahinacijama i pritiscima. Jedinstvo nesvrstanih i uopšte svih zemalja u razvoju je zaloga njihovih daljnih uspjeha. Zato se stalno moraju ulagati napori za jačanje akcionog jedinstva i solidarnosti nesvrstanih zemalja.

Veliki značaj ima što skorije ostvarivanje odluke Četvrte konferencije o osnivanju Fonda za ekonomski i socijalni razvoj nesvrstanih zemalja. Time se stvara prva samostalna finansijska institucija koja bi trebalo da služi svim nesvrstanim i zemljama u razvoju. Zato je potrebno da se prikupe što veća financijska sredstva ovih zemalja. U skladu sa svojim mogućnostima Jugoslavija će dati svoj doprinos ovom Fondu.

Popuštanje zategnutosti, pregovaranje i mirno rješavanje međunarodnih problema je nesumnjivo pozitivan proces, ali još uvijek veoma ograničen i nestabilan. Postignuta ravnoteža snaga, u globalnim okvirima i uz oslonac na vojnu silu ne može biti trajna i čvrsta osnova svjetskog mira i bezbjednosti. Nuklearni paritet smanjio je opasnost od svjetskog ukoba. Međutim, i dalje se nastavljaju lokalni i ograničeni ratovi kao izraz borbe za osvajanje pozicija i uticaje. Nisu isključeni ni takvi udari imperijalizma i reakcionarnih snaga protiv slobode i nezavisnog razvoja zemalja kao što je bio puč vojnofašističke klike u Čileu koja je zavela nečuven teror nad narodom, brutalno gušeći osnovna prava čovjeka. Trka u naoružavanju nije obuzdana, a u posljednje vrijeme se intenzivira i proširuje na nova područja. Na naoružanje se troši preko 200 milijardi dolara.

Proces popuštanja zategnutosti ne može napredovati ako ne obuhvati i rješavanje međunarodnih ekonomskih problema. Nisu samo nedjeljivi svjetski mir i bezbjednost. Sa njima su najtješnje povezani i ekonomski

razvoj i prosperitet svih zemalja. Ni jedna zemlja, ma koliko razvijena, ne može sama za sebe.

Ja sam već više puta isticao da je međunarodna situacija bremenita mnogim opasnostima. Krize i ratna žarišta u pojedinim oblastima svijeta ozbiljno opterećuju međunarodne odnose. Oktobarski rat na Bliskom istoku u mnogome je izmijenio ranije stanje. Ali, ni danas još nema garancija da se razvoj zaista kreće u pravcu iznalaženja pravednog i trajnog mira. Izrael, izgleda, još nije shvatio da agresija i ekspanzija na račun susjednih arapskih zemalja ne mogu biti baza njegove sigurnosti. Jer, mir i dobri odnosi, ni tamo kao ni drugdje, ne mogu se graditi na sili i diktatu. Svaka zemlja ima legitimno pravo da svim sredstvima brani svoja prava i nezavisnu egzistenciju.

Mi i dalje smatramo da se pravedno i trajno rješenje na Bliskom istoku može ostvariti samo pod uslovom potpunog povlačenja Izraela sa svih okupiranih arapskih teritorija od juna 1967. godine naovamo, ostvarenja legitimnih nacionalnih prava arapskog naroda Palestine i priznanja svim zemljama i narodima na Bliskom istoku prava na suverenitet i integritet, na život u miru, bezbjednosti i slobodi. Ne smije se dozvoliti Izraelu da odugovlačenjem i drugim manevrima, eventualno i parcijalnim rješenjima, sračunatim na produžavanje okupacije arapskih teritorija, izigrava odluke Ujedinjenih nacija. Uloga svjetske organizacije i ubuduće je neophodna u naporima za rješavanje ove krize.

Iako je poslije Pariskih sporazuma rat u Vijetnamu formalno obustavljen, još uvijek nije i okončan. Herojski vijetnamski narod, koji je izvojevao velike pobjede, ni danas nije u mogućnosti da uživa plodove svoje borbe, jer reakcionarni sajgonski režim, uz izdašnu podršku i pomoć sa strane, onemogućava punu primjenu Pariskih sporazuma. Suprotno volji i stvarnim interesima naroda Vijetnama i Kambodže, po svaku cijenu se nastoje održati marionetski režimi u Sajgonu i Pnom Penu. Mora biti jasno da su prestanak svakog miješanja SAD i priznanje legitimnog prava tim narodima da sami odlučuju o svojoj sudbini, bitan preduslov stabilnog i trajnog mira u Indokini. Mi ćemo se i ubuduće zalagati za što širu međunarodnu afirmaciju Privremene revolucionarne vlade Republike Južnog Vijetnama, kao i Kraljevske vlade nacionalnog jedinstva Kambodže.

U Africi, kao i nekim drugim područjima svijeta, još uvijek se održavaju uporišta kolonijalizma i narodima tih zemalja onemogućava se da ostvare svoju slobodu i nezavisnost. To je u flagrantnoj suprotnosti sa opštim tokom savremenih kretanja u svijetu. Rasistički režimi u Africi, koji prkose svjetskoj javnosti, ne bi se mogli održati kada ne bi uživali podršku međunarodnog kapitala i nekih reakcionarnih krugova na Zapadu. Nadamo se da će promjene u Portugalu olakšati proces likvidacije kolonijalizma i ubrzati oslobađanje naroda Angole, Mozambika i Gvineje Bisao od kolonijalne dominacije. Međunarodna zajednica mora se još energičnije založiti za neodložno uklanjanje ostataka kolonijalizma i rasne diskriminacije.

Sve šira i odlučnija akcija zemalja Latinske Amerike za punu političku i ekonomsku emancipaciju od ogromnog je značaja za progresivni razvoj u svijetu. Nesvrstane zemlje ovog regiona, povezujući svoju aktivnost sa nesvrstanim zemljama drugih kontinenata, daju dragocjen doprinos zajedničkoj borbi za ravnopravne međunarodne ekonomske i političke odnose. Iako ovi procesi nailaze na velike teškoće i snažne otpore imperijalizma i domaćih reakcionarnih snaga, oni ne mogu biti zaustavljeni, jer odražavaju istinske interese i težnje naroda i zemalja tog područja. Neće ih pokolebati ni mogući privremeni porazi, ni žrtve koje moraju da daju. Odlučnost čileanskog naroda da, uprkos teroru hunte, nastavi borbu za demokratiju i progres — to najbolje potvrđuje.

Što se tiče Evrope, treba istaći da su znatno napredovali odnosi i saradnja među evropskim zemljama na načelima miroljubive i aktivne koegzistencije. Postepeno nestaje ranija zatvorenost, intenzivira se i proširuje saradnja koja prevazilazi dosadašnje podjele. Razumije se, sve to doprinosi boljem međusobnom upoznavanju evropskih naroda, njihovih kulturnih i drugih dostignuća, jačanju povjerenja i njihovom daljem zbližavanju. U dosadašnjem radu Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji, koja se nalazi pred završetkom, od velikog je značaja saglasnost o principu nepovredivosti granica, kao i utvrđivanje drugih principa na kojima treba da se temelje odnosi među zemljama učesnicama ove Konferencije. Sve je to, naravno, veoma pozitivno sa stanovišta učvršćenja mira. Međutim, ovi procesi još uvijek se nisu stabilizovali. Osim toga, u nekim aspektima, još uvijek se polazi od blokovskih struktura.

Bezbjednost Evrope mora biti cjelovita, obuhvatiti sve zemlje i regione, uključujući i Mediteran. Samo takva Evropa može doprinositi miru, bezbjednosti i razvoju drugih područja u svijetu.

Ako se, na primjer, misli da je moguće prihvatiti princip teritorijalnog integriteta i nepovredivosti granica, a istovremeno isticati teritorijalne pretenzije prema svom susjedu — onda takvo ponašanje sigurno ne ide u prilog sređivanju prilika u Evropi.

Suprotno duhu i praksi dobrosusjedskih odnosa i dugogodišnje saradnje, u kojoj su postignuti veliki rezultati, italijanska vlada je nedavno ispoljila otvorene teritorijalne pretenzije prema Jugoslaviji. A to je direktan atak na suverenitet i teritorijalni integritet naše zemlje. Pitanje zone B više ne dolazi u obzir kao pitanje. To je riješeno. Odlučno odbijajući teritorijalne pretenzije italijanske vlade, mi smo, međutim, spremni da nastavimo i unapređujemo odnose i saradnju sa Italijom na onim principima na kojima su se i do sada veoma uspješno razvijali. No, svima mora biti jasno da će naše granice, slobodu i nezavisnost Jugoslavije jedinstveno braniti svi naši narodi i narodnosti.

Jugoslavija je uvijek pridavala veliki značaj prijateljskoj saradnji i dobrim odnosima sa svim susjednim zemljama, na principima ravnopravnosti, suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nemiješanja u unutrašnje poslove. Takva saradnja bila je obostrano korisna. Uvjereni smo da je u zajedničkom interesu svih zemalja i naroda ovog područja da, rukovodeći se pomenutim principima, stalno doprinose takvom razvoju.

Veoma značajnu ulogu u tom pogledu imaju i nacionalne manjine. Razumije se pod uslovom da se poštuju njihova prava, da njeguju i razvijaju svoj nacionalni identitet, jezik, kulturu i običaje. To što su se one tokom historijskog razvoja našle odvojene od svoje cjeline, ne bi nikako smjelo voditi negiranju njihove nacionalne i etničke pripadnosti, njihovog jezika i kulture, a pogotovo ne njihovoj asimilaciji od strane nacija čijoj državnoj cjelini sada pripadaju.

Mi smo uvijek polazili od stanovišta da su nacionalne manjine mostovi koji treba da zbližavaju narode, da doprinose prijateljstvu i saradnji između zemalja njihove nacionalne pripadnosti i onih koje su sada njihova domovina. Uvijek smo polazili od priznanja prava svakom narodu na njegov nacionalni identitet i afirmaciju njegovog bića. Obezbjeđujući punu ravnopravnost i slobodan svestrani razvoj svakog našeg naroda i narodnosti i uzajamno obogaćivanje nacionalnih kultura, mi smo jačali jedinstvo naše zemlje i bratstvo naših naroda, a time i doprinosili našoj saradnji sa susjednim zemljama. Zato ne možemo, a da se ne interesujemo za život i položaj i dijelova jugoslovenskih naroda koji kao nacionalne manjine žive u susjednim zemljama i da ne nastojimo da i oni uživaju sva prava koja im pripadaju na osnovu Povelje Ujedinjenih nacija i međudržavnih ugovora.

Cijeli poslijeratni razvoj pokazuje da borba za pravednije međunarodne odnose uključuje i borbu za oslobođenje radnog čovjeka i naroda od svih oblika izrabljivanja i neravnopravnosti. Za čovječanstvo i njegov progres nema druge alternative osim dosljedne primjene aktivne miroljubive koegzistencije u odnosima među svim zemljama. To podrazumijeva neophodnost da se potpuno isključe ne samo ratni sukobi, već i svaka vrsta dominacije i pravo jačega. Nema stabilnog svjetskog mira i bezbjednosti dok popuštanje zategnutosti ne obuhvati sve regione svijeta i dok u rješavanju osnovnih međunarodnih problema ne budu ravnopravno učestvovale sve zemlje. Jer, svaka zemlja ima i pravo i dužnost da, u saradnji sa drugim zemljama, preuzme svoj dio odgovornosti za očuvanje mira i napredak međunarodne zajednice, što je u vitalnom interesu i njene vlastite nezavisnosti.

Kao aktivni učesnik u međunarodnim zbivanjima, naša socijalistička i nesvrstana zemlja je istrajala na principima za koje smo se opredijelili još u narodnooslobodilačkoj borbi. Spoljna politika Jugoslavije utemeljena je na istim osnovama na kojima je i naš socijalistički samoupravni sistem. Ona je jedinstvena, jer izražava interese svih naših naroda i narodnosti, svih naših radnih ljudi. U njenom kreiranju i sprovođenju učestvuju sve naše republike i pokrajine i svi drugi subjekti našeg društva.

Ne jednom smo bili izloženi pritiscima da se odreknemo politike koju vodimo ili da je promijenimo. Takvim nastojanjem uvijek smo se mogli odupriječi, jer smo bili jedinstveni i spremni da branimo našu nezavisnost. Tako će biti i ubuduće. Neka se niko ne zavarava praznim nadama da bi Jugoslavija mogla postati drugačija. Upravo takva kakva je, nezavisna socijalistička i nesvrstana Jugoslavija najbolje služi interesima mira i progresa u svijetu.

Jugoslavija će i ubuduće na principima aktivne miroljubive koegzistencije razvijati odnose i saradnju sa svim zemljama, posebno sa nesvrstanim i socijalističkim, kao i svim snagama koje se bore za mir, ravnopravnost i opšti

napredak u svijetu. Na istim principima, Savez komunista Jugoslavije, dosljedan svojim internacionalističkim obavezama, razvijaće saradnju sa komunističkim i radničkim partijama i svim drugim progresivnim i oslobodilačkim pokretima.

Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije, Deseti kongres SKJ, Dokumenti,
Komunist, Beograd, 1974, str. 11—21.

Praksa socijalizma nema gotovih i ranije datih rješenja

Josip Broz Tito

1.

Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope održava se u vrijeme značajnih i dinamičnih procesa na našem kontinentu i u svijetu u cjelini.* Današnja međunarodna situacija odražava svu složenost i protivrječnost tih procesa, njihovu povezanost i međuzavisnost, i traži najveće napore u pravcu stvaranja uslova za rješavanje gorućih problema međunarodne zajednice.

Narasle snage demokratije, progresa i socijalizma vode danas odlučnu borbu za mir, očuvanje nacionalne nezavisnosti i suvereniteta, političku i ekonomsku emancipaciju, za slobodan i samostalan razvitak naroda. Njihova aktivnost je usmjerena protiv imperijalizma, ostataka kolonijalizma, neokolonijalizma, protiv svih vidova dominacije i diskriminacije u svijetu uopšte.

Za sadašnja kretanja u svijetu karakteristična je duboka kriza kapitalističkog sistema, koja potencira stare i rađa nove protivrječnosti. Ona obuhvata društveno-ekonomske odnose i međunarodne odnose i u isto vrijeme je ekonomska, socijalna, politička i moralna.

Kriza kapitalizma i međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa čini neophodnim progresivne društvene preobražaje, duboke promjene u tim odnosima i dalje jačanje socijalizma i demokratije. Razumije se, pod uslovom da sve progresivne snage shvate hitnost mijenjanja situacije u kojoj se održavaju neravnopravnost i eksploatacija, te bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji.

Imperativ je vremena da se realizuju historijske težnje radničke klase i radnih ljudi svake zemlje da raspolažu viškom vrijednosti koji stvaraju. Istovremeno, nacionalna bogatstva naroda, koja su se ranije kapitalističkom eksploatacijom najgrubljih oblika, a danas putem mehanizma ekstra profita, multinacionalnih kompanija i na druge načine, prelivala i prelivaju u razvijene zemlje — moraju doći pod puni suverenitet tih naroda.

Sve više se pojačava energična borba naroda i zemalja, naročito zemalja u razvoju za radikalno mijenjanje postojećih neravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa. Samo putem takvih promjena mogu se obezbijediti istinska nezavisnost i sloboda svih naroda. U tome je stvarna klasna suština borbe za novi međunarodni ekonomski poredak, bez čega se ne može zamisliti ni stvaranje pravednijih odnosa u svijetu.

Otuda i dolazi do tako snažnih previranja u savremenom društvu, do pojačane uloge radnih masa u društvenim i političkim zbivanjima danas i do izvanrednog porasta njihove političke svijesti.

* Govor na konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope u Berlinu, održan 30. VI 1976.

Radnička klasa i radni ljudi postaju sve više svjesni svoga položaja i uloge u postojećim društvenim sistemima. Oni su sve kritičniji u odnosu na njihove ograničenosti i sve određeniji u zahtjevima da im se omogući učešće u odlučivanju o bitnim uslovima njihove egzistencije i budućnosti, o raspolaganju rezultatima svoga rada i upravljanju društvom. Dakle, o takvom svom položaju koji obezbjeđuje slobodu ličnosti i njen svestrani stvaralački razvitak.

Na toj osnovi se vrši pomjeranje političkog raspoloženja u širokim slojevima radnih ljudi u korist naprednih socijalnih preobražaja. Pod tim pritiskom, sve društvene snage su prinuđene da preispitaju svoje poglede i vrijednosti i da traže odgovarajuća rješenja. Isto tako, kada je riječ o praksi socijalizma, ni ona nema gotovih, jednom zauvijek i za sve prilike datih rješenja. I nju prate teškoće i protivrječnosti. Vrijeme nosi nove zahtjeve u skladu sa rastom proizvodnih snaga i društvene svijesti. Otuda i neophodnost različitih puteva u borbi za socijalizam i njegovoj izgradnji.

Bitno je da rješenja koja danas nude progresivne snage proizlaze iz istinskih interesa radničke klase i radnih ljudi. Uvjereni smo da se mogu dati potrebni odgovori za neophodne društvene preobražaje samo ako vodeće snage socijalizma budu tako postupale, djelujući u skladu sa objektivnim zahtjevima savremenog svijeta.

Svjesne socijalističke snage treba da iznalaze takva rješenja koja će ne samo obuhvatiti, nego i nadmašiti dostignute pozitivne političke, ekonomske i duhovne vrijednosti demokratije. Tako će one odlučujuće uticati na tokove socijalnih zbivanja i biti faktor razvitka i afirmacije socijalizma kao sinonima demokratije, ravnopravnosti, nezavisnosti, ljudske pravde i slobode.

Velika antikolonijalna revolucija koja je dovela do raspada svjetskog kolonijalnog sistema, izvela je na međunarodnu političku scenu ranije potlačene narode koji su izvojevali svoju političku nezavisnost. U njihovim zemljama se danas ostvaruju društveni preobražaji u složenim međunarodnim okolnostima i specifičnim unutrašnjim uslovima. Na putu bržih društvenih promjena, osnovne prepreke predstavljaju ekonomska zaostalost, pritisci imperijalizma, neokolonijalizma, snaga dominacije uopšte, a, prije svega, ekonomska neravnopravnost. Produbljavanje jaza između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, na osnovu sadašnjeg nepravednog međunarodnog ekonomskog poretka, koji stalno reprodukuje nejednakosti u korist razvijenih, osnovni je izvor mnogih i opasnih međunarodnih problema i sukoba, a bez prevazilaženja toga jaza nije moguće ostvariti trajan mir i bezbjednost. Rješavanje suprotnosti koje proističu iz pomenutog sistema odnosa bitna je pretpostavka ekonomske i političke nezavisnosti svih zemalja. Sve određenija je orijentacija niza zemalja u razvoju ka socijalističkim preobražajima društva, što proizlazi iz objektivnih unutrašnjih potreba razvoja i obezbjeđivanja nacionalne nezavisnosti.

U savremenim uslovima borba naroda za političku i ekonomsku emancipaciju, za nezavisan i slobodan nacionalni razvoj, za ravnopravnu i demokratsku međunarodnu saradnju svih naroda i zemalja bez obzira na razlike u društvenim sistemima, za mir i bezbjednost u svijetu, najsnažnije se izrazila u velikom pokretu nesvrstavanja.

Pokret nesvrstanosti je izrastao u snažan međunarodni faktor koji nezavisno i samostalno utvrđuje svoju politiku i stavove i bez kojeg se više ne mogu upješno rješavati svjetski problemi. Nesvrstane zemlje se direktno suprotstavljaju imperijalističkoj politici i dominaciji svake vrste. Njihova borba je izraz globalnog progresivnog i revolucionarnog procesa, karakterističnog za našu epohu. To je proces borbe protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja i svih vidova eksploatacije i potčinjavanja, a za jačanje mira, bezbjednosti i ravnopravne saradnje među narodima. Predstojeća Peta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu imaće izvanredno veliki značaj za rješavanje akutnih i drugih složenih problema današnjeg svijeta.

Politika nesvrstavanja je trajna orijentacija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i našeg Saveza komunista. Učestvujući aktivno u međunarodnom životu i posebno u pokretu nesvrstanih, radnička klasa, narodi i narodnosti Jugoslavije izvršavaju svoj internacionalistički dug prema svjetskoj zajednici i ljudskom napretku. To smo i na djelu u svim prilikama pokazivali, podržavajući sve one koji su se borili i bore za slobodu, nezavisnost i društveni progres uopšte. I tokom posljednjih godina dobro je poznata pomoć koju smo pružali oslobodilačkoj borbi naroda Vijetnama, Kambodže, Laosa, Angole i uopšte svim narodnooslobodilačkim pokretima i ugroženim narodima, kao i naše angažovanje u nastojanjima da se pronađu rješenja za krizu na Bliskom istoku i ostala žarišta koja ugrožavaju svjetski mir.

2.

U Evropi je poslije drugog svjetskog rata i poraza fašizma došlo do dalekosežnih promjena. Posebno stvaranjem niza novih socijalističkih zemalja. Na našem kontinentu, na kome su se u ovom vijeku odigrali najstrašniji oružani sukobi u historiji čovječanstva, danas je, zajedničkim naporima evropskih zemalja, ostvaren značajan napredak u pravcu učvršćenja mira i razvoja saradnje. U mnogome je prevaziđeno stanje hladnog rata. Ruše se posljednja uporišta fašizma. U značajnoj mjeri su porasli zainteresovanost i spremnost evropskih zemalja da, i u uslovima sadašnje blokovske podijeljenosti, unapređuju međusobne odnose i saradnju, kao i saradnju sa ostalim zemljama i narodima u svijetu. Istina, za sada pretežno na ekonomskom polju. Ali, ona se počinje sve više unapređivati i u ostalim oblastima — političkoj, kulturnoj i drugim.

Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji bila je jedan od najvažnijih rezultata ovog pozitivnog razvoja. Ona je potvrdila da uvažavanje interesa svih zemalja i strpljivo pregovaranje mogu dati značajne pozitivne rezultate. Završni akt Konferencije, utvrđujući principe evropske bezbjednosti i saradnje, otvorio je široke mogućnosti za dalje svestrano unapređivanje odnosa između evropskih zemalja.

Protekla godina dana je kratak period za cjelovitije ocjenjivanje konkretnih rezultata Helsinške konferencije. No, ipak se može reći da se i za ovo vrijeme moralo postići znatno više u ostvarivanju njenih odluka i pre-

poruka. Jer, činjenica je da su u bilateralnim odnosima između pojedinih zemalja do sada zaključeni sporazumi od većeg značaja jedino između Jugoslavije i Italije i između Poljske i SR Njemačke.

Mi smo uvijek pridavali poseban značaj naporima za prevazilaženje postojećih blokovskih barijera, diskriminacije i svih prepreka ekonomskoj i drugoj saradnji, što sputava uspješniji razvoj odnosa u Evropi.

U pogledu mjera za jačanje povjerenja na planu bezbjednosti, postignuti su samo početni rezultati. Ali, što se tiče suštinskog procesa razoružanja i izgradnje efikasnog sistema jednake bezbjednosti za sve evropske zemlje — do sada nije ostvaren napredak.

Štaviše, nastavlja se i pojačava trka u naoružanju. U okviru postignute globalne ravnoteže vojnih snaga, i dalje raste kvantitativna i razorna moć atomskog i konvencionalnog oružja. Ovo je posebno opasno u Evropi gdje i inače postoji daleko najveća koncentracija oružanih snaga.

Nema sumnje da bi pozitivne promjene ovakvog stanja bitno olakšale zategnutosti u Evropi u svijetu. Krajnje je vrijeme da se otpočne sa suštinskim razgovorima o razoružanju i da se učini zaokret u rješavanju ovog sudbonosnog problema koji zadire u sve oblasti međunarodnih odnosa i teško opterećuje sve narode, a prije svega radničku klasu i radne ljude svih zemalja. Sve očiglednije se nameće potreba sazivanja specijalnog zasjedanja Generalne skupštine OUN o razoružanju.

Popuštanje zategnutosti, koje se za sada najviše ispoljilo u Evropi mora da prevaziđe blokovske okvire i regionalne granice. Ono mora postati univerzalno obilježje međunarodnih odnosa. Međuzavisnost mira i bezbjednosti u Evropi i na Mediteranu — koja je priznata i u Helsinkiju — treba da dobije svoj konkretni vid, sada prvenstveno u rješavanju krize na Bliskom istoku i drugih problema u tom regionu. Jugoslavija se, dakle, zalaže za univerzalni karakter popuštanja zategnutosti, imajući u vidu da su evropski i svjetski mir, bezbjednost i progres nedjeljivi. Napredne snage Evrope treba tomu da daju svoj puni doprinos, oslanjajući se prije svega na Ujedinjene nacije, kao najbolje mjesto za rješavanje međunarodnih problema i unapređivanje ravnopravne saradnje među narodima. Odlučno se treba suprotstaviti svim pokušajima da se degradira svjetska organizacija i umanji njena uloga.

Kao što je poznato, Jugoslavija će slijedeće godine biti domaćin sastanka predstavnika zemalja učesnica Konferencije o saradnji i bezbjednosti u Evropi. Mi smo već u pripremama za Helsinki, kao i na samoj Konferenciji, iznijeli naše shvatanje da taj historijski skup predstavlja samo prvu fazu u organizovanim naporima da se ojačaju uslovi mira, bezbjednosti i ravnopravne saradnje među svim narodima Evrope. Zemljama učesnicama Konferencije i svim progresivnim i demokratskim snagama u Evropi predstoje veliki napori u dosljednom ostvarivanju usvojenih odluka. Savez komunista Jugoslavije i Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija dali su i davaće i ubuduće puni doprinos njihovom ostvarivanju.

Pomenuo sam već da su riješeni i preostali sporni problemi između Jugoslavije i Italije. Mi se u cjelini zalažemo za razvoj svestranih prijateljskih odnosa sa susjednim zemljama. Pri tome polazimo od principa poštovanja

suvereniteta i teritorijalnog integriteta svih država. Taj stav smo energično zastupali i u toku priprema Konferencije u Helsinkiju. U stalnim naporima za razvoj dobrih odnosa sa susjednim zemljama zalažemo se za strpljivo rješavanje svih problema, posebno onih koji se tiču položaja naših nacionalnih manjina u njima.

Nepriznavanje nacionalnih manjina i njihovih prava je u direktnoj suprotnosti sa elementarnim ljudskim pravima, a pogotovo sa marksističkim prilazom nacionalnom pitanju. Smatram da je rješavanje pitanja njihovog položaja od krupnog značaja za odnose među narodima i za jačanje mira i saradnje u Evropi, jer nacionalne manjine mogu i treba da budu mostovi saradnje i prijateljstva.

Kada je riječ o miru, treba istaći da je upravo miješanje u unutrašnje stvari drugih ono što ga je ugrožavalo i što je uvijek izazivalo konflikte među zemljama u Evropi i svuda u svijetu. Zato smo se suprotstavljali i dalje ćemo se suprotstavljati svim oblicima miješanja u unutrašnje stvari drugih zemalja. Svako miješanje izvana, u bilo kom vidu, direktno šteti miru, bezbjednosti i saradnji među narodima u Evropi i svijetu uopšte.

U posljednje vrijeme, međutim, ponovo se čuju razne teorije koje propagiraju otvoreno ili prikriveno, politku interesnih sfera, osporavajući pravo naroda na nezavisnost i samostalni razvoj. To je u suprotnosti sa odlukama Helsinkija i Poveljom Ujedinjenih nacija i naišlo je na otpor i osudu ne samo komunista, nego i drugih progresivnih snaga, pa i najšire javnosti.

3.

Stalno proširivanje fronta borbe za progres, kao nasušne potrebe svih naroda, ističe u prvi plan veliku odgovornost svih progresivnih i demokratskih snaga. Od njih se očekuje da djeluju u skladu sa savremenim mogućnostima ostvarivanja širih demokratskih i socijalističkih preobražaja i stvaranja ravnopravnih međunarodnih odnosa.

Danas se u komunističkom pokretu sve više afirmišu različiti putevi borbe za socijalizam i nove forme saradnje revolucionarnih i najširih demokratskih snaga, zasnovane na principima nezavisnosti, ravnopravnosti, samostalnosti i nemiješanja. Pri tome, posebno se izražava odgovornost svakog revolucionarnog pokreta pred svojom radničkom klasom i narodom. To je već dovelo do jačanja niza komunističkih i radničkih partija i porasta njihovog političkog uticaja u nacionalnim razmjerima, što se pozitivno odražava i na opšte političke prilike u Evropi.

Savez komunista Jugoslavije zalagaće se i ubuduće za afirmaciju tih principa, polazeći od toga da je saradnja među svim progresivnim i demokratskim snagama na takvoj osnovi u interesu daljeg uspješnog razvoja socijalizma kao svjetskog procesa. Tome naročito može da doprinese slobodna i ravnopravna razmjena mišljenja u cilju realnog sagledavanja međunarodnih odnosa i aktuelnih problema borbe za socijalizam i progres. Objektivni uslovi savremenog razvoja i specifičnosti pojedinih zemalja nametnuli su traženje različitih odgovora na suštinska i praktična pitanja borbe za pro-

gres na unutrašnjem planu i u svjetskim razmjerima. Dijalog o tim razlikama, koje su objektivne i zakonske, nije se mogao odlagati, niti zaobilaziti. Stvaralačka rasprava o svemu tome, koja, razumije se, mora isključivati etiketiranje i napade, jedan je od neophodnih uslova za prevazilaženje svega što smeta razvitku radničkog pokreta i predstavlja doprinos razvoju socijalističke misli i prakse.

Rukovodeći se time, jugoslovenski komunisti uvijek su kritički preispitivali i vlastitu praksu i iskustva drugih i tako izgrađivali socijalističke samoupravne odnose u svojoj zemlji. Pomenuo bih ovdje, između ostalog, i dvije marksističke postavke koje smo uvijek imali u vidu. Prvo, da je izgradnja socijalizma identična sa procesom oslobođenja rada i radničke klase i uspostavljanja slobodnih asocija neposrednih proizvođača. I drugo, da je socijalizam univerzalan proces i da se klasna borba vodi u širokim svjetskim razmjerima. Jer, stvarno oslobađanje radničke klase najuže je povezano sa borbom naroda svuda u svijetu za političko, ekonomsko i nacionalno oslobođenje.

Razmjena mišljenja u okviru priprema za ovu Konferenciju bila je izvanredno značajna prilika za sagledavanje mogućnosti djelovanja svih progresivnih snaga u borbi za mir, bezbjednost, saradnju i društveni progres. Ta razmjena mišljenja, koja je vođena u atmosferi otvorenosti, tolerancije i međusobnog uvažavanja gledišta, omogućila je bolje upoznavanje stavova svih partija učesnica i postizanje saglasnosti o glavnim pitanjima koja su na dnevnom redu ovoga skupa. I ovom prilikom se jasno pokazalo da radnički pokreti djeluju u različitim uslovima. To nameće potrebu raznovrsnih, pa i novih oblika saradnje komunističkih, radničkih i drugih progresivnih partija i pokreta. Tim prije što je dosadašnje historijsko iskustvo nedvosmisleno pokazalo neodrživost propisivanja opštevažećih recepata za rješavanje složenih zadataka sadašnjice.

Na kraju, želim da istaknem da predstoji mnogo upornog rada da bi se efikasno rješavali današnji najkrupniji problemi, bez čega su trajan mir i bezbjednost nemogući. Sve socijalističke zemlje i komunističke partije Evrope, s obzirom na njihov značaj i uticaj na međunarodne odnose, snose veliku odgovornost za mir i bezbjednost, za dalji pozitivni razvoj u Evropi. To od svih nas zahtijeva nove napore u pravcu proširivanja saradnje sa svim progresivnim demokratskim snagama na kontinentu i smjelo suočavanje sa izazovima našeg vremena, u kome socijalizam kao svjetski proces krči danas nove puteve i odnosi nove pobjede.

SKJ u novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja,
Centar PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 527—535.

Vizija svijeta čije se ostvarenje ne može spriječiti

Josip Broz Tito

(...)

Prošlo je petnaest godina od Prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održane u Beogradu.* Iako smo i tada sa vjerom gledali u budućnost i snagu naših principa, ipak nismo mogli pretpostaviti da će pokret nesvrstanosti, za samo deceniju i po, toliko narasti i pretvoriti se u tako krupan faktor na međunarodnoj sceni. To nas mora ispunjavati zadovoljstvom, ali i ne manjim osjećanjem odgovornosti za ono što danas i ubuduće treba činiti.

Mi pridajemo velik značaj i tome što se prvi put sastajemo na tlu Azije, i to u Šri Lanki, zemlji koja spada među osnivače pokreta nesvrstanih.

Nakon Drugog svetskog rata, upravo u Aziji antikolonijalna revolucija i oslobađanje naroda i zemalja uzeli su širokog maha i doveli do stvaranja niza novih nezavisnih država. Opredjeljujući se najvećim dijelom za nesvrstavanje i pružajući otpor pokušajima njihovog vezivanja za blokove, one su predstavljale ohrabrenje i za druge zemlje sa sličnim težnjama.

Na ovom kontinentu je došlo do historijskih revolucionarnih pobjeda narodnooslobodilačke borbe, čije je jedno od najslavnijih poglavlja nedavno završeno u Vijetnamu, Kampučiji i Laosu. Lideri azijskih zemalja dali su veliki doprinos afirmaciji principa aktivne i miroljubive koegzistencije, a ideje Panč Šile i poruke iz Bandunga i sa drugih skupova bile su značajan podsticaj u razvijanju politike nesvrstanosti. Jugoslavija, koja je rođena u narodnooslobodilačkoj borbi, našla je u nesvrstanim zemljama Azije kao i u drugim dijelovima svijeta, prijatelje sa sličnim težnjama i istom privrženošću slobodi, nezavisnosti i napretku. Imena Džavaharlala Nehrua, Solomona Bandaranaike, Sukarna i drugih ostaće trajna inspiracija u naporima za stvaranje boljeg svijeta.

Od naše Prve konferencije do danas u svijetu je zaista došlo do epohalnih promjena. Sjetimo se samo da je u to vrijeme ovjekovječenje blokovske podjele izgledalo gotovo neizbježno, a pravo da se u užem krugu sila odlučuje o sudbini drugih — neprikosnoveno. Nasuprot tadašnjim neizvjesnostima i velikim opasnostima da se hladni rat pretvori u nuklearnu katastrofu, došlo je do popuštanja zategnutosti i započela je organizovana borba nesvrstanih zemalja za nove principe na osnovu kojih bi trebalo da se rješavaju krupni međunarodni problemi i izgrađuju novi, pravedniji međunarodni odnosi.

Zahvaljujući naporima nesvrstanih, socijalističkih i drugih miroljubivih zemalja, kao i svih progresivnih i demokratskih snaga u svijetu, postignuti su veliki uspjesi u oslobađanju naroda i čovjeka. Raspadanje kolonijalnog

* Govor na Petoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Kolombu, održan 17. VIII 1976. godine.

sistema približava se kraju. Politika hladnog rata pretrpjela je neuspjeh. Jačaju otpori blokovskim podjelama i nadmetanjima kao stvarnoj opasnosti po svjetski mir. Vodi se borba za nove pravedne i ravnopravne, međunarodne ekonomske odnose. Narodi se odlučno suprotstavljaju raznim doktrinama i pokušajima uspostavljanja interesnih sfera i odbijaju nametanje raznih tuđih modela u svom razvoju. U borbu protiv imperijalizma, kolonijalizma, neokolonijalizma, hegemonizma i svih drugih oblika strane dominacije, aktivno se uključuje sve veći broj zemalja i političkih pokreta. U tome se oni oslanjaju na Organizaciju ujedinjenih nacija, koja prerasta u univerzalni i nezamjenjivi instrument međunarodne ravnopravne saradnje.

Nesvrstane zemlje, izražavajući najdublje težnje čovječanstva i istupajući sa novim idejama i principima, dale su veliki doprinos ostvarenju pomenutih ciljeva. Polazeći od shvatanja da je svijet sudbinski povezan, mi smo ustali u odbranu mira, za pravo svakog naroda da odlučuje o svojoj sudbini i učestvuje, ravnopravno sa drugim narodima, u rješavanju međunarodnih problema.

Nesvrstane zemlje se bore za najšire interese cijelog čovječanstva, a ne za neke svoje uže ciljeve. Zato se na njihovoj platformi okupljao sve veći broj zemalja. One se nisu zatvarale u sopstveni krug, već su nastojale da sarađuju sa svim zemljama koje se u svojoj politici inspirišu istim ili sličnim težnjama. Naročito od naše konferencije u Alžiru, nesvrstane zemlje se posebno afirmišu pokretanjem akcije za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

U posljednje vrijeme se i izvjesne zemlje iz vojnopolitičkih saveza približavaju politici nesvrstanosti, čemu treba pružiti punu podršku. To je zbog toga što u toj politici vide put i način za jačanje svog položaja i zaštitu vlastitih interesa i što svuda inače raste svijest da sutrašnjica čovječanstva pripada svijetu bez blokova. Uostalom, svakome već postaje jasno da u današnjem svijetu ne postoji mogućnost prevlasti bilo koje od postojećih blokovskih grupacija.

Nesvrstanost je danas zaista postala svjetska politika, jer polazi od integralnih interesa svijeta i zalaže se za univerzalna rješenja u uslovima kada su ideološke i mnoge druge podjele još uvijek realnost. Zbog svega toga, nesvrstanost se nikako ne može ograničiti na uže okvire zemalja u razvoju ili takozvanog trećeg svijeta, južne hemisfere i slično. Kao što je današnji svijet međuzavisan, tako i politika nesvrstanosti ima globalni karakter. I svako zatvaranje samo bi smanjivalo njen značaj, ulogu i uticaj na međunarodnom planu. Nerealno je misliti da bi takvo zatvaranje moglo zaštititi od dominacije velikih i spoljnih pritisaka uopšte. To je moguće postići jedino angažovanjem što širih snaga na platformi politike nesvrstanosti.

Uostalom, mi smo otpočetka pošli od toga da je osnovno naći jedinstvenu platformu borbe za slobodu, nezavisnost, ekonomski razvitak i ravnopravnu saradnju među narodima. Samo djelovanje na takvoj platformi može sačuvati svijet od katastrofe i otvoriti perspektive mira i progresa. Da je nesvrstanost bila pravi odgovor pokazuje i činjenica da je izrasla u veliku snagu i svjetski faktor. Zato na toj orijentaciji moramo istrajati.

Neke snage, umjesto da prihvate pruženu ruku saradnje, ne odriču se

pokušaja da pritiscima i miješanjem, pa i intervencijom silom, razbiju jedinstvo nesvrstanih ili da neke od njih podrede svojoj politici. To se naročito ispoljilo u vrijeme priprema ove naše Konferencije. Učestali su i pokušaji podrivanja unutrašnje stabilnosti pojedinih zemalja i njihovih vlada. Koriste se izvjesne razlike i sporovi među nesvrstanim zemljama. Štaviše, ove snage pokušavaju da ih rasplamsaju kako bi, u jednom tako značajnom trenutku našeg pokreta, paralisali akciju nesvrstanih zemalja. U tačnost svega toga ne treba sumnjati, jer postoje prijetnje i javne izjave nekih poznatih političkih ličnosti, a i konkretne akcije u nekim zemljama.

Mi smo uvijek polazili od toga da su nesvrstane zemlje dio svijeta punog protivrječnosti i sukoba od čega ni same nisu imune, a da trpe posljedice svoje relativne nerazvijenosti. Politički i ekonomski problemi sa kojima se danas suočavaju nesvrstane zemlje najvećim dijelom su rezultat kolonijalnog nasleđa, ili im se oni nameću spolja. Rješavati se mogu jedino uklanjanjem spoljnih pritisaka i raznih prepreka, kao i strpljivim usklađivanjem međusobnih interesa. Ako bi se dozvolilo da se među nesvrstanim produbljuju sporovi oko pojedinih teritorija ili graničnih i sličnih pitanja, to bi predstavljalo prijetnju slobodi i nezavisnosti svih zajedno.

Politika nesvrsanosti bori se za nove odnose među zemljama, uz puno poštovanje samostalnosti, nezavisnosti i ravnopravnosti svake zemlje. Prirodno je da i pitanja iz međusobnih odnosa nesvrstane zemlje moraju rješavati držeći se dosljedno principa za čiju se primjenu, već dugi niz godina, bore i u globalnim razmjerima. Moramo poštovati realne razlike u interesima, koje proizlaze iz objektivnih uslova života svake nesvrstane zemlje, nacionalnih i kulturnih specifičnosti, iz različitog stepena razvoja, geografskog i političkog položaja, itd. Mi nesvrstanost ne poistovjećujemo sa ideološkim opredjeljenjima i ne treba dozvoliti da se neka zemlja kvalifikuje manje ili više nesvrstanom zbog ovakvog ili onakvog političkog sistema u njoj. Svaka zemlja je suverena u traženju najboljih rješenja za vlastite probleme. Te razlike, same po sebi, ne predstavljaju slabost pokreta nesvrstanih. Važno je samo imati u vidu da su tolerancija i međusobno razumijevanje nužni upravo radi većih mogućnosti borbe za osnovne ciljeve i da, uprkos izvjesnim razlikama, moramo ostati jedinstveni u onome što je za sve najbitnije.

Uostalom, nesvrstanost je oduvijek izražavala jedinstvo interesa u osnovnim pitanjima mira i bezbjednosti, nezavisnosti, svestranog društvenog i ekonomskog razvoja. I nikada nije težila nekakvoj vještačkoj ili nametnutoj monolitnosti koja je suprotna demokratskom karakteru našeg pokreta. Zato je od tako velikog značaja usklađivanje gledišta i rješavanje problema putem konsensusa i uzajamnog poštovanja stavova i interesa.

2.

Gospođo Predsjedniče,

Okupili smo se na ovoj Konferenciji da, po mogućnosti, nađemo odgovore na sve složenije dileme suvremenog svijeta. Iako je međunarodna zajednica postigla značajan napredak u stvaranju uslova za očuvanje mira i

rješavanje spornih pitanja, situacija u svijetu je i dalje vrlo složena i opterećena mnogim suprotnostima. Imperijalističke i ostale snage koje teže potčinjavanju drugih nastoje da zaustave proces političke i ekonomske emancipacije, da održe stare i uspostave nove odnose zavisnosti. Zaoštravanje krizних žarišta i odlaganje rješavanja ključnih problema, nepovoljno se odražavaju na međunarodne odnose, a prijete da ugroze i ono pozitivno što je postignuto.

Nezavisnost i bezbjednost mnogih nesvrstanih zemalja su ugroženi spoljnim pritiscima i pokušajima miješanja, što pokazuje da neprijatelji mira i slobode ne miruju i zato im se moramo zajednički suprotstaviti.

Kriza postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa se produbljuje, prije svega na štetu zemalja u razvoju koje se bore sa mnogim teškoćama i preprekama.

Nesvrstane zemlje su se stalno i dosljedno zalagale za popuštanje zategnutosti i miroljubivo rješavanje problema putem pregovaranja. Nesumnjivo je da su na tom planu, zahvaljujući naporima svih miroljubivih snaga, već postignuti određeni rezultati, što potvrđuje da narodi svijeta ne žele nove ratove i obračun blokova, već mir i razvoj u slobodi. Velike sile su poboljšale međusobne odnose. U Evropi su, uspješnim završetkom Konferencije o saradnji i bezbjednosti u Helsinkiju, ostvareni prvi koraci ka postepenom prevazilaženju blokovske podjele i unapređenju saradnje među evropskim narodima. Sada treba da se izvršavaju odluke ove Konferencije, jer je do sada, na žalost, postignuto malo.

Jugoslavija, kao i neke druge evropske zemlje, naročito neblokovske, zalaže se za jačanje pozitivnih procesa i veći doprinos zemljama Evrope stabilizaciji mira i rješavanju kriza u drugim regionima. Naročito u onim sa kojima je bezbjednost Evrope usko povezana, kao što su Mediteran i Bliski istok.

A upravo ovdje se sve više gomilaju snage i oružja i demonstrira silom. Trebalo bi zato da nesvrstane zemlje budu odlučne u zahtjevima da Mediteran postane oblast mira i saradnje svih zemalja ovog područja, pa i šire.

Pozitivne posljedice popuštanja zategnutosti još se ne osjećaju u drugim oblastima svijeta. Štaviše, zategnutost i trka u naoružavanju se proširuje i na nove zemlje i regione, što je suprotno interesima mira i bezbjednosti koji su nedjeljivi. Oživljavaju čak i tendencije stvaranja novih interesnih sfera, dok neki krugovi zagovaraju i pravo na intervenciju u cilju sprečavanja samostalnog razvoja i unutrašnjih demokratskih promjena u pojedinim zemljama, i rušenja nezavisnih i progresivnih režima.

Smatram da i ova naša Konferencija treba odlučno da se založi da popuštanje zategnutosti obuhvati cio svijet i sve oblasti odnosa među zemljama. Jer, rješavanje osnovnih međunarodnih problema nije više moguće bez učešća svih zemalja na ravnopravnoj osnovi i putem univerzalne primjene principa aktivne i miroljubive koegzistencije.

Mislim da je došlo vrijeme da se pokrene najširа međunarodna akcija, pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, za brže rješavanje kriza i akutnih problema. Razumije se, i velike sile bi trebalo da se uključe u takvu aktivnosti, kako bi se već jedanput brže krenulo naprijed.

Bliski istok je danas najopasnije krizno žarište. Izrael je, podržavan od nekih velikih sila, glavni uzročnik takvog stanja, jer se ne odriče agresivne politike aneksije i okupacije arapskih teritorija. Štaviše, pojačava teror nad palestinskim stanovništvom. Veliku odgovornost snose i oni koji mu, vojnom i ekonomskom pomoći, omogućavaju da se tako ponaša. Nesvrstane zemlje su položile osnove na kojima je moguće riješiti ovu krizu na pravedan način. To, razumije se, pretpostavlja povlačenje Izraela sa svih teritorija okupiranih 1967. i ostvarenje nacionalnih prava palestinskog naroda, uključujući i pravo na vlastitu državu. Bez toga nema trajnog mira i bezbjednosti za narode i države na tome području. Mora se spriječiti svaki pokušaj »rješavanja« ove krize na uštrb palestinskog naroda. Svaki pokušaj potiskivanja i razbijanja Palestinske oslobodilačke organizacije, kao njegovog zakonitog predstavnika, samo će dalje produbljivati bliskoistočnu krizu. Ako Izrael nastavi sa svojom ekspanzionističkom politikom, onda Ujedinjene nacije treba da preduzmu efikasne sankcije u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija.

Neophodno je također što prije riješiti libansku krizu. Moraju se osigurati jedinstvo, suverenitet i teritorijalni integritet nesvrstanog Libana i zaštititi interesi Palestinaca. Smatram da je neophodno da arapske zemlje što prije prevaziđu međusobne razlike i da ne dozvole spoljnim faktorima da te razlike raspiruju i iskorišćavaju, i na tome ostvaruju svoje ciljeve.

Ni kiparska kriza još, na žalost, nije riješena. Uprkos jednoglasno prihvaćenim odlukama u svjetskoj organizaciji, Kipar se sve više faktički dijeli na odvojene teritorije, sa odvojenim upravama. Mislim, da je neophodno da kiparske zajednice, pod okriljem Ujedinjenih nacija, a na bazi poznate Rezolucije Generalne skupštine, postignu, na ravnopravnoj osnovi, sporazum koji bi osigurao suverenitet, nezavisnost, teritorijalni integritet i nesvrstanost Republike Kipar.

I na ovom našem skupu posebnu pažnju moramo posvetiti mobilizaciji svih demokratskih i progresivnih snaga, kako bi se u antikolonijalnoj i oslobodilačkoj borbi — koja je nedavno dovela do oslobođenja Mozambika, Angole i drugih zemalja — što prije izvojevala konačna pobjeda. Moramo se još odlučnije angažovati da bi se likvidirala i posljednja uporišta kolonijalizma, rasizma i aparthejda, čiji je bastion Južna Afrika. Svakako, zajednička akcija za oslobođenje Namibije i Zimbabve predstavlja našu prioritetnu obavezu. To podrazumijeva kako angažovanje u okvirima Organizacije ujedinjenih nacija i Organizacije afričkog jedinstva, tako i još organizovaniju i efikasniju pomoć i podršku oslobodilačkim pokretima u njihovoj borbi protiv kolonijalističkih i rasističkih snaga. Isto tako, moramo pokazati solidarnost sa onim afričkim zemljama koje se nalaze pod neposrednim udarima kolonijalnih snaga i pomoći im u naporima za odbranu i očuvanje njihove nezavisnosti.

U svemu ovome moramo biti odlučni i brzi. U protivnom, produžavanje sadašnjeg stanja neminovno će voditi daljem zaoštravanju i pretvaranju juga Afrike u žarište sa opasnostima po mir ne samo na tome kontinentu, nego i u cijelom svijetu.

I mnoge azijske zemlje suočene su sa raznim problemima i izložene stra-

nim pritiscima. Posebno zabrinjava stanje u oblasti Indijskog okeana zbog pokušaja velikih sila da ojačaju svoje pozicije i prošire uticaje. Zato nesvrstane zemlje treba da podrže akcije da se Indijski okean pretvori u zonu mira i saradnje, bez stranih baza, nuklearnog oružja i ratnih flota velikih sila.

Sprečavanje miroljubivog ujedinjenja Koreje predstavlja takođe opasnost od zaoštravanja u tom dijelu svijeta. Zato treba da podržimo zahtjeve za neodložno povlačenje stranih trupa iz Južne Koreje i pravo korejskog naroda na nezavisno i mirno ujedinjenje, kao i napore koje Demokratska Narodna Republika Koreja čini u tom pitanju.

Danas smo također svjedoci pojačanog pritiska imperijalističkih i monopolističkih krugova na zemlje Latinske Amerike i Kariba. Na svaki način se želi onemogućiti da one postanu gospodari svojih nacionalnih prirodnih bogatstava. Spoljne sile pokušavaju da zadrže svoju kontrolu i sačuvaju svoje privilegije. Radi toga se vrše napadi na nezavisne zemlje koje žele da idu svojim putem i na razne načine podriva se njihova unutrašnja stabilnost. No, ja sam uvjeren da sve to ne može zaustaviti nezadržive procese emancipacije naroda Latinske Amerike, kome najveći doprinos daju nesvrstane zemlje ovog kontinenta. Zemlje Latinske Amerike i Kariba mogu i ubuduće da računaju na našu punu solidarnost i podršku.

Nastavljanje trke u naoružavanju, koja je već dostigla ogromne razmjere, postaje sve više jedan od glavnih izvora nestabilnosti, zategnutosti i opasnosti za mir i bezbjednost u svijetu. Zato treba preduzeti nove inicijative i uložiti nove napore kako bi se trka obustavila i bez odlaganja postigao sporazum o mjerama stvarnog razoružanja. Jer, u tome, na žalost, nema napretka. To pokazuje i činjenica da sve do sada nije postignuta saglasnost o sazivanju svjetske konferencije o razoružanju. Zbog toga smatramo da sada treba ići na sazivanje specijalnog zasjedanja Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija.

Veoma krupno je i pitanje dekolonizacije u oblasti informacija i kulture uopšte. Ohrabrujući su početni rezultati postignuti u toj oblasti. Primjena odluka nedavne Konferencije u Nju Delhiju o saradnji nesvrstanih zemalja u oblasti informacija biće od ogromnog značaja.

Gospođo Predsjedniče,

Nesvrstane zemlje su stalno pridavale izuzetan značaj ekonomskim problemima, koji su izbili u prvi plan cjelokupnih odnosa. Oblast međunarodnih ekonomskih odnosa postala je već odavno jedno od glavnih područja aktivnosti nesvrstanih zemalja u zajednici sa ostalim zemljama u razvoju. Nesvrstane zemlje su postavile političku osnovu borbe za rješavanje međunarodnih ekonomskih problema. One su razotkrile duboku političku suštinu međunarodnih ekonomskih problema i njihov odlučujući značaj za nezavisnost i ravnopravnost naroda i zemalja, za međunarodnu saradnju, za mir i progres. Jedino su one razradile cjelovitu koncepciju za uspostavljanje novih ekonomskih odnosa u svijetu.

Neprestano produbljavanje jaza u svjetskom privrednom razvoju i stalno pogoršavanje položaja zemalja u razvoju, predstavljaju danas jedno od

najopasnijih izvorišta zaoštravanja i sukoba u svijetu. Još uvijek nisu preduzete mjere koje bi ulivale povjerenje da će se ovo krajnje zabrinjavajuće stanje početi da mijenja. Što je još i teže, posljedice duboke ekonomske krize, koja je zahvatila mnoge oblasti privrede, prebacuje se na zemlje u razvoju, šta dalje pogoršava njihov položaj.

Događaji koji su uslijedili poslije Alžirske konferencije potvrdili su opravdanost njenih odluka i prijedloga. Borba za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka prožima danas gotovo sve aktivnosti, bez obzira na otpore pojedinih razvijenih zemalja. Promjene u ovoj oblasti su historijska nužnost, jer odgovaraju savremenim potrebama i zasnivaju se na principima koji odražavaju interese ne samo zemalja u razvoju, već i razvijenih zemalja, to jest cijele svjetske privrede. Treba jasno da kažemo da ćemo u tako zacrtanoj politici istrajati, bez obzira na teškoće sa kojima se suočavamo.

Nesvrstane i druge zemlje u razvoju su već počele da koriste svoje ogromne potencijale i mogućnosti međusobne saradnje. U tom pravcu one su već ostvarile krupan napredak. Ta saradnja, koja se stalno proširuje na nove oblasti — počev od privrede pa sve do saradnje u korišćenju atomske energije u miroljubive svrhe — od bitnog je značaja za njihov privredni i društveni razvitak i za međunarodne ekonomske odnose u cjelini. U vezi s tim, treba posebno istaći značaj osnivanja Fonda solidarnosti za ekonomski i socijalni razvoj nesvrstanih zemalja i preduzeti sve potrebne mjere da ova važna institucija što prije otpočne sa radom.

Uporedo sa ovim naporima, nesvrstane i druge zemlje u razvoju se zalažu za konstruktivnu saradnju sa svim ostalim zemljama, polazeći od međuzavisnosti, u cilju uspostavljanja nove strukture privrednih odnosa, u interesu cijele međunarodne zajednice, a posebno bržeg razvoja zemalja u razvoju. Takva saradnja zahtijeva odlučno sprovođenje u život usvojenih odlukaa, bez čega bi pregovaranje izgubilo svaki smisao. Treba jasno istaći da nesvrstane zemlje neće odstupiti od principa koji čine osnovu njihove nezavisnosti, ravnopravnosti i suvereniteta nad sopstvenim prirodnim bogatstvom i svim ekonomskim aktivnostima. Samo na tim osnovama, one će nastaviti da učestvuju u pregovorima. Mi očekujemo da će u predstojećem periodu doći do zaokreta i poboljšanja položaja zemalja u razvoju i posebno do eliminisanja gladi, siromaštva i drugih nedaća sa kojima se suočavaju zemlje u razvoju.

Želim naročito da istaknem da je grupa 77 zemalja u razvoju odigrala izvanredno važnu ulogu u borbi za rešavanje međunarodnih ekonomskih problema i izgradnji novog ekonomskog poretka. Nesvrstane zemlje treba da daju najveći doprinos jačanju solidarnosti i jedinstva ove grupe i stalnom povećavanju njene uloge u svim daljim aktivnostima u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa.

Šesto i Sedmo specijalno zasjedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija ulili su nade da je takav zaokret na pomolu i pružili osnove za pregovore koji su uslijedili. Dosadašnji rezultati, međutim, nisu zadovoljavajući i daleko zaostaju za onim što je već do sada bilo neophodno učiniti. Ukoliko se ne ispolji veća politička spremnost ekonomski najmoćnijih i najraz-

vijenijih zemalja, svi ovi problemi će se samo dalje zaoštravati. A time će biti pogođene i razvijene zemlje.

Četvrti UNKTAD, također, nije doveo do očekivanog zaokreta i tek ostaje da se vidi da li će se i one odluke koje su usaglašene sprovesti u život. Na ovom zasjedanju se još jednom potvrdilo da uspostavljanje novih odnosa ostaje kao osnova svih pregovora. U isto vrijeme, pokazalo se da su snažni i otpori koji se tome pružaju. Krupna je historijska odgovornost na svima onima koji se suprotstavljaju takvim odnosima. Mislim, da su sve razvijene zemlje dužne da u tome pruže svoj puni doprinos.

3.

Gospođo Predsjedniče,

Naša Konferencija se održava u jednom prelomnom trenutku našeg vremena. Svijet mnogo očekuje od ovoga do sada najvećeg skupa nesvrstanih zemalja. To je i razumljivo. Jer, nesvrstane zemlje nisu nikada samo identifikovale probleme, već su uvijek istupale i sa konkretnim programima za njihovo rješavanje. I svaka od naših dosadašnjih konferencija — u Beogradu, Kairu, Lusaki i Alžiru — dala je svoj specifičan doprinos jačanju mira i ravnopravne međunarodne saradnje i uopšte pozitivnim promjenama u svijetu. Naše odluke nailazile su na sve širi odjek kod svih miroljubivih i demokratskih snaga. Ne sumnjamo da će tako biti i ovoga puta.

Zato je naša dužnost da i sada formulišemo i usvojimo potrebne odluke radi još efikasnijeg doprinosa izgrađivanja novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Po mome mišljenju naša akcija bi trebalo da se koncentriše na ono što je osnovno.

Mislim, u prvom redu, na univerzalnu primjenu načela aktivne i miroljubive koegzistencije, na dalje širenje ideja i principa nesvrstanosti u sve dijelove svijeta i na demokratizaciju međunarodnih odnosa.

Od ne manjeg značaja treba da budu konkretne mjere solidarnosti sa narodima koji se bore za nezavisnost, samoopredjeljenje i slobodan nacionalni razvoj, i sa zemljama kojima je ugroženo ono što su izvojevale uz velike žrtve.

Svakako, u centru mora da bude još energičnije nastavljanje započete borbe za nove međunarodne ekonomske odnose, naročito za pomoć zemljama koje su najmanje razvijene i najteže pogođene nepovoljnim svjetskim ekonomskim kretanjima.

Dostignuća našeg pokreta su i do sada bila jedino moguća zahvaljujući jedinstvu i stalnoj zajedničkoj akciji nesvrstanih zemalja. U skladu sa demokratskom suštinom našeg pokreta, moramo obezbijediti efikasnost i kontinuitet u akciji kao bitne preduslove našeg punog i uspješnog učešća u rješavanju suštinskih međunarodnih pitanja. Zato je od izuzetne važnosti dalje razvijanje odgovarajućih formi međusobnog dogovaranja i koordinacije.

Koordinacioni biro nesvrstanih zemalja odigrao je i do sada veoma važnu ulogu. Neophodno ga je još više osposobiti da, kao organ koordinacije

cijelog pokreta, i na bazi usaglašenog mandata, još uspješnije djeluje u interesu svih nesvrstanih zemalja.

Nesvrstane zemlje su preuzele svoj dio odgovornosti, za stvaranje pravednijeg svijeta. One su, kao i do sada, spremne da ravnopravno sarađuju sa svima u ostvarenju tog revolucionarnog zadatka. Tu svoju historijsku misiju izvršavaće utoliko uspješnije, ukoliko budu stalno jačale svoje jedinstvo i međusobnu solidarnost. Kao vjesnici novih međunarodnih odnosa, moramo se za njih boriti u međusobnoj saradnji i u odnosima sa drugima.

To znači da i ovdje u Kolombu moramo ostavljati po strani sve ono što može da nas privremeno razdvaja i okretati se onome što nam je svima zajedničko i što nas ujedinjuje. Drugim riječima, ako želimo da sačuvamo jedinstvo i akcionu sposobnost nesvrstanih, u interesu efikasnijeg rješavanja najkrupnijih međunarodnih problema, onda nesvrstane zemlje svoje bilateralne probleme treba da rješavaju na drugom mjestu i u drugo vrijeme. Mi imamo u vidu da će u promijenjenom svijetu svaki narod moći lakše i brže ostvarivati svoje legitimne interese i rješavati svoje probleme. Zbog toga je jačanje našeg pokreta — na bazi jedinstva, solidarnosti i saradnje — jedan od najvažnijih zadataka ove Konferencije. Jer, samo ujedinjeni predstavljamo snagu sa kojom svi u svijetu moraju da računaju.

Mi pozivamo sve narode i vlade na saradnju u naporima za preobražaj svijeta, jer mislimo da je ono što zastupamo u stvarnom interesu svih. Što se nesvrstanih zemalja tiče, uvjeren sam da će one uporno nastaviti sa svojom misijom u saradnji sa svakim ko je prihvati. Sa svoje strane, Jugoslavija će i dalje ulagati sve svoje snage i potencijale u tom našem historijskom poduhvatu.

Na putu nesvrstanosti, za koji smo se opredijelili, bilo je teškoća i biće ih. Savlađivali smo ih dogovaranjem i akcijom i kao cjelina uvijek izlazili ojačani. Ako su danas pokušaji podrivanja i suzbijanja našeg pokreta agresivniji, to je i zato što jačamo i što se mijenja odnos snaga na štetu onih čije su pozicije i nepravedne privilegije sve više ugrožene. U našim odlukama i programima data je vizija sutrašnjeg svijeta, čije se ostvarenje ne može spriječiti. Ali, ta vizija se neće ni ostvariti sama po sebi — za nju se treba boriti. Neka ova Konferencija protekne u znaku dogovora za našu još uspješniju borbu i akciju.

SKJ u novoj etapi razvoja socijalističkog samoupravljanja,
Centar PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 536—548.

Istorijski koreni nesvrstavanja

Edvard Kardelj

(...)

O pojmu nesvrstavanja

Kao više ili manje ujedinjena akciona snaga, pokret nesvrstavanja je nastao u vreme hladnog rata*. Pojavio se tada kao otpor blokovskoj podeli sveta i blokovskom razvrstavanju, po čemu je i dobio svoje ime. Zbog toga imena, kojim se ne izražava celovitost istorijskog značaja i uloge te pojave, taj pokret se često tumači kao prosta reakcija na blokovsku podelu sveta i dominantnu ulogu blokova u svetu, to jest isključivo kao jedna od posledica posleratnog razvoja međunarodnih odnosa. Pokret nesvrstavanja svakako i jeste i to. Ali on je istovremeno i izraz jedne mnoge dugoročnije društveno-istorijske tendencije savremenog čovečanstva koja se nije rodila tek posle drugog svetskog rata. Naprotiv, može se reći da je ona bila već među onim odlučujućim faktorima koji su samom razvoju drugog svetskog rata, odnosno unutarnjem odnosu snaga u njemu, u sve većoj mjeri nastojali da nametnu, a u znatnoj mjeri i uspevali su da nametnu, oslobodilački, progresivni i demokratski karakter. Riječ je o najšire prisutnoj težnji naroda i njihovoj aktivnoj borbi da postignu punu nacionalnu slobodu i da obezbede pravo da se u toj slobodi društveno razvijaju saglasno svom vlastitom izboru, da ne budu ili da prestanu da budu ekonomski i politički privesak velikih svetskih sila, odnosno centara vojno-političke i ekonomske moći, da se u tom procesu obezbede od spoljne dominacije i eksploatacije i da sa tih pozicija mogu da utiču na razvoj međunarodnih odnosa. Drugim rečima, te i takve tendencije, koje su danas jedna od osnova politike nesvrstavanja, nisu bile samo posledice, već i uzrok i pokretačka snaga takvog razvoja drugog svetskog rata. U tom smislu pokret nesvrstavanja značio je uvek više, a ne samo politiku suprotstavljanja blokovskoj podeli sveta, a još manje neutralnost, odnosno pragmatističko traženje neke ekvidistancije između blokova, iako je kod nekih nesvrstanih zemalja i takva politika u većoj ili manjoj meri dolazila do izražaja.

Često se za pokret nesvrstavanja upotrebljava i pojam »treći svet«. Ako se pod pojmom podrazumeva celovitost društveno-istorijske uloge pokreta nesvrstavanja, onda su, naravno, za političku praksu upotrebljiva oba ta naziva. Ali, upotrebom pojma »treći svet« ponekad se različito tumači i sužava upravo ta društveno-istorijska uloga nesvrstanih zemalja.

*

Referat Edvarda Kardelja na Naučnoj konferenciji povodom 30. godišnjice završetka drugog svjetskog rata: »Snage i putevi rata i mira«, održanoj u Zagrebu od 8. do 13. septembra 1975. godine.

Pojmom »Treći svet«, kad ga identifikuju sa pojmom nesvrstavanja, neki potencirano tretiraju pokret nesvrstavanja isključivo ili pretežno kao antitezu blokova. Takvo sužavanje uloge pokreta nesvrstavanja svelo bi njegovu politiku na nekakvu političku konfrontaciju sa zemljama u blokovima, odnosno sa vodećim silama tih blokova, i to na jednoj besprincipijelnoj osnovi, bez obzira na konkretnu ulogu koju u svakom pojedinačnom slučaju progresivnog istorijskog zbivanja vrše blokovi, odnosno pojedine zemlje koje njima pripadaju.

Bitna karakteristika pokreta nesvrstanih zemalja je svakako, u tome da se one jedinstveno, sa većim ili manjim intenzitetom — što zavisi od njihovog međunarodnog položaja, snaga pritisaka spolja kojima su te zemlje izložene, njihove unutrašnje društvene, odnosno klasne strukture i slično — suprotstavljaju blokovskoj podeli sveta i pritiscima da same budu svrstane u blokove. Međutim, takav stav ne proizlazi iz neke apriorne konfrontacije sa protagonistima blokova ili iz njihovog jednakog i jedinstvenog odnosa prema ideologiji jednog ili drugog bloka, već iz saznanja da globalna blokovska podela sveta ne može da bude takav izlaz iz suprotnosti savremenog sveta, koji bi otvorio perspektivu demokratizaciji međunarodnih odnosa za koju se bore nesvrstane zemlje. I upravo zbog toga što nisu u nekoj apriornoj ili besprincipno neutralističkoj konfrontaciji sa blokovima, nesvrstane zemlje u svojoj velikoj većini nisu mehanički izjednačavale ulogu pojedinih blokovskih zemalja u pojedinim svetskim zbivanjima, već su ocenjivale prema njihovim konkretnim postupcima u svakom pojedinačnom slučaju. Time su nesvrstane zemlje uspevale da ostvare i da održavaju visok stepen jedinstva u borbi za svoje zajedničke ciljeve, bez obzira na razlike u društveno-ekonomskom i političkom sistemu tih zemalja i bez obzira na intenzitet njihovog učestvovanja u akciji nesvrstanih zemalja.

S druge strane, pojam »treći svet« se često tumači kao zajednički naziv za zemlje u razvoju i za svu onu ekonomsku i političku problematiku koja se odnosi na interese tih zemalja, pa se onda takva sadržina toga pojma identifikuje sa pojmom pokreta nesvrstavanja. Očito je da se tako interpretiran pojam »treći svet« ne može identifikovati sa celovitošću sadržine i uloge pokreta nesvrstavanja. Rešavanje problematike neravnomernog ekonomskog razvoja u svetu, a pre svega problematike nedovoljno razvijenih zemalja, svakako, jeste jedan od glavnih izvora i ciljeva pokreta nesvrstavanja. I to pre svega zato što se problemi te vrste ne mogu rešavati izvan procesa dubljih izmena u celokupnom svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima i izvan dubljih društveno-ekonomskih promena u tim odnosima. Ali pokret nesvrstavanja ne izražava samo takve interese i potrebe naroda. Naprotiv, svojom borbom za nezavisnost i ravnopravnost naroda u međunarodnim odnosima, za njihovu bezbednost i mir, za miroljubivu koegzistenciju, među narodima i njihovu aktivnu međusobnu saradnju na osnovama ravnopravnosti i ravnopravnosti uvažavanja njihovih interesa, pokret nesvrstavanja je duboko angažovan u svim oblastima međunarodnih odnosa i, u stvari, imajući u vidu opštedruštvenu neophodnost te borbe, izraz je tih opštih realnih dugoročnih istorijskih interesa svih naroda, onih van blokova i onih u blokovima. Zato nije nimalo slučajno što se poslednjih godina i niz razvijenih, pa čak i veoma razvijenih zemalja u većoj ili manjoj meri priključuje aktivnosti nesvrstavanih zemalja ili se u većoj ili manjoj meri identifikuje sa ciljevima te aktivnosti.

Ukratko rečeno, ma kakva imena davali istorijskoj pojavi koju nazivamo pokretom ili politikom nesvrstavanja, njenu pravu suštinu, snagu i istrajnost sa kojima se pojavila na savremenoj ekonomskoj, političkoj i društvenoj sceni čovečanstva moguće je razumeti samo ako se ima i u vidu celovitost društveno-istorijskih korena i funkcija te velike svetske snage, kao i celovitost njenih težnji, interesa i ciljeva.

Svetska antiimperijalistička revolucija naroda

Pokušaj fašističkog imperijalizma u Evropi i Aziji da drugim svetskim ratom nametne čovečanstvu novi imperijalistički rat tipa prvog svetskog rata, to jest rat za novu podelu sveta, ne samo što nije uspeo, već se u samom svom toku u sve većoj meri pretvarao u svoju suprotnost — u rat za oslobođenje naroda, demokratizaciju međunarodnih odnosa i društveni progres uopšte.

(...)

Među najvažnije faktore te vrste, svakako, spada jedna pojava koja nije nova po svojoj sadržini, ali je postala nova po intenzitetu svog ispoljavanja u toku i neposredno posle drugog svetskog rata. Reč je o jednom tako snažnom talasu emancipacije naroda koji možemo nazvati pravom svetskom antiimperijalističkom revolucijom naroda za njihovo oslobođenje i za njihovu ekonomsku i političku nezavisnost. Narodi ne samo da nisu hteli da budu pasivan objekt nekih svetskih preraspodela, već su jače nego ikada ranije postavili na dnevni red istorije probleme likvidacije ekonomske i političke zavisnosti i hegemonije svake vrste. Mnogi narodnooslobodilački i drugi narodnorevolucionarni pokreti u kolonijama i zavisnim zemljama ušli su u borbu tokom drugog svetskog rata radi sopstvenog oslobođenja, a ne za odbranu svojih kolonijalnih gospodara. Drugi su tu istu borbu produžavali i dovodili do pobede u godinama nakon tog rata. Time je njihov rat protiv fašističkog imperijalizma bio prožet antikolonijalnom i progresivnom demokratskom i socijalnom akcijom. Za nepunih trideset godina srušen je sistem velikodržavnih imperija koji je bio izgrađivan nekoliko stotina godina.

Nove nezavisne zemlje su nastale kao krajnji rezultat borbe koja je tekla nezavisno od promenjivog kursa kojim su se kretali odnosi između razvijenih zemalja, a posebno velikih sila, u predvečerje i u toku drugog svetskog rata.

(...)

Uporedo sa lomljenjem kolonijalnog sistema u Evropi i na drugim kontinentima raspadali su se, negde brže, negde sporije, i ostaci polukolonijalnih odnosa ekonomske i političke zavisnosti, što je bilo karakteristično, na primer, za staru Jugoslaviju. A u pojedinim zemljama kao što su Kina, Jugoslavija, Vijetnam i još neke druge zemlje u drugim delovima sveta iz narodnooslobodilačkog rata izrastale su istinske narodne i socijalističke revolucije, koje su znatno suzile područje akcije za imperijalističku politiku i ispo-

ljile se kao jedan od značajnih faktora u razrešavanju svetskih problema i suprotnosti.

(...)

A iz toga se u savremenom svetu i međunarodnim odnosima pojavila nova suprotnost — između društvenih, ekonomskih, političkih i socijalnih potreba politički nezavisnih zemalja koje ne raspolažu dovoljnim sopstvenim sredstvima i uslovima za brži razvoj, i razvijenog dela sveta koji tim sredstvima i uslovima monopolistički raspolaže. A na tom monopolu zasnivaju se novi oblici ekonomske i političke hegemonije nad narodima kao preobraženi vid imperijalističke politike u uslovima »dekoloniziranog« sveta.

(...)

Doduše, neravnomernost društvenog i ekonomskog razvoja je jedna od objektivnih zakonitosti u razvoju čovečanstva. Ali u istorijskim razdobljima nacionalno ograničene privrede, a pogotovo u ranijim epohama, suprotnosti koje su proizlazile iz te neravnomernosti nisu mogle dobiti onu snagu koju dobijaju danas kada je izvršena ogromna koncentracija sredstava za proizvodnju i takva centralizacija kapitala u manjem delu sveta da je taj kapital gotovo stekao monopol nad uslovima i sredstvima rada i razvoja u celom svetu. A taj monopol ne samo održava ekonomsku zaostalost najvećeg dela sveta, već mu zatvara i svaku perspektivu izlaska iz nje. Već i zbog takve svetske raspodele sredstava za proizvodnju i kapitala narodi su danas više nego u svojoj ranijoj istoriji postali uzajamno zavisni, što i čini da jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja proizvodi jednu od kardinalnih svetskih suprotnosti. Obim onoga što se zove zajednički interes čovečanstva se kvantitativno i kvalitativno bitno proširio i izmenio, ali monopolistički i hegemonistički sistem taj interes pretvaraju u sopstveni interes, namećući narodima stare i nove oblike ekonomske i političke zavisnosti.

(...)

Zemlje u razvoju, odnosno pokret nesvrstanih zemalja, zato izražavaju samo objektivno datu istorijsku neophodnost kada sa velikom odlučnošću postavljaju zahtev da se problemi te vrste moraju rešavati kao problemi globalnog svetskog društva, a ne samo kao problemi svake pojedinačne zemlje. Stoga su svetski ekonomski problemi danas izbili u prvi plan i postepeno potiskuju stari način posmatranja i rešavanja nasleđenih međunarodnih problema.

(...)

Svetska antiimperijalistička revolucija naroda zapravo je od samog početka nagovestila one ekonomske probleme u međunarodnim odnosima koji se naročito poslednjih godina akutno postavljaju na dnevni red čovečanstva, i koji će se u narednim godinama, sigurno i dalje zaoštravati. Upravo iz te uporne borbe za nezavisnost, za miroljubivu i aktivnu koegzistenciju među narodima uopšte, kao i za novi svetski sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima, nastala je politika nesvrstavanja, i to ne samo kao oružje borbe za nacionalnu nezavisnost, već i kao nova tendencija u procesu integrisanja čovečanstva na osnovama nacionalne ravnopravnosti i demokratskog ujedinjavanja naroda, a ne putem stvaranja hegemonističkih sistema

i podele njihovog »uticaja« u svetu ili putem podele sveta na blokove. Idejni i politički koncept pokreta nesvrstanih zemalja rađao se i razvijao od samog početka kao izraz težnji i potreba naroda koji su se oslobađali i oslobodili imperijalističkog gospodstva, a i kao izraz realnih i neminovnih istorijskih potreba svih naroda da budu slobodni i ravnopravni i da samo kao takvi, a ne kao podređeni deo ili točkić nekog hegemonističkog sistema, stupaju u odnose međusobne zavisnosti i preuzimaju na sebe odgovarajuće uzajamne obaveze. U tom smislu pokret nesvrstavanja je istorijski instrument neminovne potrebe za izmenom sistema međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, to jest za njihovom demokratizacijom i humanizacijom i prilagođavanjem potrebama savremene ekonomske i druge integracije čovečanstva. Samim tim svetska antiimperijalistička revolucija naroda i dalje ostaje ne samo čvrst oslonac pokreta nesvrstavanja, već njegov osnovni društveno-istorijski sadržaj. Štaviše, ako imamo u vidu sve te procese, s pravom možemo tvrditi da je pokret nesvrstavanja nastao kao izraz, rezultat i produžetak te svetske antiimperijalističke revolucije naroda.

Zato za nas nikada nije bilo sporno pitanje da li je politika nesvrstavanja antiimperijalistička ili nije. Ona je po svojoj najdubljoj sadržini usmerena protiv svih oblika političkog i ekonomskog ugnjetavanja i potčinjavanja naroda, pa je, prema tome, od samog svog početka po svojoj suštini faktor ograničavanja imperijalističke politike, iako je reč o zemljama sa različitim društvenim sistemima, pa zato i o njihovom različitom odnosu prema ideologiji socijalizma i pojedinim aspektima politike socijalističkih zemalja. Na kraju krajeva, čak i nesvrstane zemlje sa veoma konzervativnim unutrašnjim sistemom, u onoj mjeri u kojoj se bore za svoju ekonomsku i političku nezavisnost, u toj meri vrše određenu progresivnu ulogu u međunarodnim odnosima, a time i u odnosu moći svetskih društvenih snaga.

Novi odnos moći društvenih snaga u svetu

(...)

Aktivnu miroljubivu koegzistenciju, za koju su se uporno zalagale, nesvrstane zemlje nisu shvatile kao nekakav modus vivendi u međusobnim odnosima naroda i posebno među zemljama sa različitim društvenim sistemima. Formulisale su je i kao aktivnu uzajamnu saradnju u svim oblastima gde je to moguće. Miroljubiva koegzistencija, naime, nije mogla niti može biti status quo, a pogotovo ne miroljubiva koegzistencija između ugnjetača i ugnjetenih naroda, između eksploatatora i eksploatisanih, između imperijalizma i naroda koji hoće da budu nezavisni, kao ni između hegemonizma i ravnopravnosti naroda. Naprotiv, ona može da postoji samo između istinski nezavisnih naroda, a to znači da je upravo borba za oslobođenje i nezavisnost naroda, za njihovo pravo da sami određuju oblik društvenog i političkog sistema, odnosno za ukidanje svih oblika ekonomske i političke zavisnosti naroda i svih oblika mešanja spolja u njihove unutrašnje odnose prvi uslov za afirmaciju i stabilnost miroljubive i aktivne koegzistencije.

Politika nesvrstavanja i politika blokova

(...)

Zbog takvih svojih težnji politika nesvrstavanja morala je doći u sukob sa politikom globalne blokovske podele sveta. Oštra blokovska podela najrazvijenijeg dela sveta, bez obzira na ideološke, društveno-ekonomske i međunarodne političke razlike u karakteru i politici blokova sama po sebi je pogodovala i još uvek pogoduje održavanju i afirmaciji ekonomske i političke hegemonije nad narodima. Ona je kočila, pa čak i sprečavala procese ekonomske razmene i povezivanje sveta, što je moralo da ima, pored drugih i negativne posledice po svetsku privredu i da se manifestuje kao još jedan faktor zaoštravanja međunarodnih suprotnosti. Sem toga, pod određenim uslovima takvi sistemi morali su da se pojave i kao direktan pritisak na nezavisan politički i društveni razvoj pojedinih zemalja.

Takvi i slični faktori razvoja međusobnih odnosa kao što je uspostavljanje dugoročnije ravnoteže u odnosu snaga blokova i objektivna nemogućnost orijentisanja na novi svetski rat kao sredstvo razrešavanja suprotnosti između blokova, doveli su do detanta, to jest do napuštanja hladnog rata i do priznanja statusa quo kao polazne tačke za dalji razvoj odnosa između blokova. Ali, strah od narušavanja ravnoteže u odnosu snaga izaziva i strah od labavljenja blokovske kohezije i gubljenja stečenih pozicija. Ali zato postojeća blokovska podela — iako nije slučajna niti se može ukinuti samo dobrom voljom društvenih snaga i naroda koji u njoj učestvuju — objektivno i dalje otežava neophodan proces demokratizacije međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Suprotstavljajući se hegemonističkim tendencijama, nesvrstane zemlje su se morale sukobiti i sa blokovskom podelom sveta jer ona, kao što je već rečeno, pogoduje održavanju i afirmaciji takvih tendencija.

Nesvrstane zemlje se pri tome nisu unapred opredelile za konfrontaciju sa određenim društvenim sistemima, razvijenim zemljama, blokovima ili njihovim vodećim državama. One nisu to ni želele ni mogle iz više razloga. Prvo, one same, zbog različitog karaktera svog društvenog i političkog sistema i svoje ideologije, kao i zbog različitog konkretnog međunarodnog položaja, ne dele uvek i o svim pitanjima jednaku ocenu društveno-istorijske uloge jednog ili drugog bloka. Zatim, u zbivanjima, suprotnostima i konfliktima savremenog sveta ni oba bloka ni sve zemlje unutar jednog ili drugog bloka ne igraju jednaku ulogu. I najzad, pojedine nesvrstane zemlje dobijale su ili dobijaju i podršku jednog ili drugog bloka u ostvarivanju nekih svojih trenutnih interesa, pa je i tu razlog razlika u njihovom odnosu prema jednom ili drugom bloku. Ali, bez obzira na sve te razlike, nesvrstane zemlje su se prilično jedinstveno suprotstavile i suprotstavljaju se blokovskoj podeli sveta i svojoj zavisnosti od blokova, i to zbog onih reperkusija te podele koje predstavljaju opasnost po nezavisnost i bezbednost svih naroda, a posebno onih koji ne pripadaju blokovima. Isto tako, one su se suprotstavile i suprotstavljaju se tendencijama nastalim na suprotnostima između dvaju društvenih sistema koje stvaraju uslove za nametanje jednog ili drugog društvenog sistema pritiskom spolja. I najzad, one su se suprotstavile i suprotstavljaju se onim međunarodnim ekonomskim tendencijama i shvata-

njima koji imaju koren i mesto u onim jednostranim interesima visoko razvijenog sveta koji produbljuju polarizovanje svetskog bogatstva i svetskog siromaštva.

(...)

Naravno, ni socijalistički sistem se ne rađa iz revolucije čist i oslobođen svih protivrečnosti i svih ostataka odnosa i shvatanja društva iz kojeg nastaje. Naprotiv, niz uzroka čini da su ne samo unutrašnji društveni odnosi u socijalističkim zemljama, već i odnosi među njima, kao i odnosi socijalističkih zemalja sa drugim zemljama, još uvek opterećeni određenim karakteristikama i tendencijama koje pripadaju sistemu protiv kojeg se ideologija socijalizma bori. Još je Lenjin upozoravao marksiste da ni socijalistička revolucija, to jest pobednički proleterijat jednog naroda nije automatski imun od iskušenja da se u ime revolucije »popne na grbaču« drugog naroda. Takva iskušenja posebno podstiču sledeće okolnosti: neravnomernost ekonomskog razvoja socijalističkih zemalja; velike razlike u nivou razvijenosti proizvodnih snaga i životnih uslova radnika u njima; konflikt između ciljeva i nada revolucije, s jedne, i nedovoljne materijalne baze u jednoj ekonomski nedovoljno razvijenoj zemlji, s druge strane; zaostala i konzervativizmu podložna društvena svest; velika uloga ideološkog i političkog subjektivizma; trenutni državni interesi, koji su nametnuti logikom objektivne nametnute borbe za održavanje u svetskom odnosu snaga, kao i subjektivnim težnjama jedne državne politike; različitost objektivnih i subjektivnih uslova za razvoj socijalizma, što nameće i različitost razvojnih puteva socijalizma i dometa u razvoju socijalističkih društvenih odnosa; različit ekonomski, geopolitički i međunarodni položaj socijalističkih zemalja koji stvara objektivne konflikte interesa; razlike u društvenoj svesti, ideologiji, unutrašnjoj i spoljnoj politici koje nastaju na takvoj osnovi itd. Zbog svega toga savremeno socijalističko društvo, kao što je još Marks predviđao, ne samo da samo po sebi nije beskonfliktno, već ni odnosi među socijalističkim zemljama i među narodima na socijalističkom putu nisu atomatski oslobođeni deformacija i konflikata. Danas to ne treba više samo teorijski dokazivati. Savremena svetska socijalistička praksa dala je dosta konkretnih potvrda za takva predviđanja. Na tlu takvih objektivno datih sukoba interesa, i očigledno, ima uslova ne samo za pojavu nacionalističkog ekonomskog egoizma, već i za pokušaje jednostranog nametanja svoje volje i svog socijalističkog »modela« drugim narodima, za hegemonizam i za druge slične tendencije. Sukob socijalističke Jugoslavije 1948. godine sa Staljinom je i nastao zbog toga što joj je on pokušavao da nametne hegemonističke odnose. Zato se s pravom može reći da je i problem odnosa među nezavisnim socijalističkim državama, odnosno među slobodnim narodima na putu u socijalizam, koji je istakla i za čije se demokratsko i socijalističko razrešavanje borila i bori i naša revolucija, sastavni deo istog procesa emancipacije naroda.

Konflikti interesa koji neminovno niču iz takvih i sličnih protivrečnosti mogu se više ili manje zaoštravati, pa samim tim postaju faktor uticaja na odnos snaga između dvaju blokova, čime se i blok nesocijalističkih zemalja na ovaj ili onaj način uključuje u te konflikte. Tako su oba bloka praktično angažovana ne samo u svim svetskim problemima i međunarodnim konflik-

tima unutar blokova ili van njih, već i u svim onim unutrašnjim društvenim konfliktima, bez obzira na kakvoj bazi oni ničу, koji mogu da imaju značaja za postojeći odnos blokovskih snaga, bilo u smislu sticanja određenih prednosti ili u smislu borbe protiv narušavanja uspostavljene ravnoteže.

(...)

Ralnost savremenog sveta je u tome da su blokovi više posledica stanja u njemu i odnosa koji u njemu vladaju nego uzrok takvog stanja. Blokovi su posledica postojećih svetskih društvenih, ekonomskih i političkih protivrečnosti i suprotnosti.

(...)

Razrešavanje blokovskih suprotnosti i nastajanje sveta bez blokova moguće je, dakle, samo u jednom istorijskom procesu u kojem će se menjati svet kao celovit sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima. Drugim rečima, neće se svet izmeniti raspuštanjem blokova, već će blokovi i nestati menjanjem sveta. Taj proces ima, dugoročno gledano, prvenstveno dva aspekta.

Prvi aspekt su unutrašnji društveni procesi, to jest unutrašnja klasna borba i unutrašnja akcija demokratskih, socijalističkih i drugih progresivnih političkih snaga u svakoj zemlji što je njihova unutrašnja stvar i gde je svako mešanje spolja samo prepreka slobodnom odvijanju takvih procesa. Drugi aspekt istog procesa su takve promene u sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa koje će doprinositi jačanju nezavisnosti ravnopravnosti naroda. A upravo tu je uloga nesvrstanih zemalja postala izvanredno značajan faktor u progresivnom razvoju savremenog sveta. Jer, na kraju krajeva, činjenica je da politika nesvrstavanja sama po sebi ograničava mogućnosti i imperijalističkih sukobljavanja i blokovskih konfrontacija. Time ona ograničava moć društvenih snaga, koje su izvor takvog sukobljavanja i konfrontacije i vrši svoj progresivni uticaj kako na unutrašnja društvena kretanja, tako i na ublažavanje svetskih suprotnosti...

(...)

Zbog svega toga perspektiva globalne blokovske podele sveta nije perspektiva stabilnog mira. Celokupan svetski sistem ekonomskih, političkih i drugih odnosa među narodima mora brže da se menja da bi nastali uslovi za svet bez blokova. U tome je suština akcije nesvrstanih zemalja i njihovog odnosa prema blokovima. To je osnovni razlog što se nesvrstane zemlje nisu bavile iluzijom o mogućnosti mehaničkog raspuštanja blokova, ali su se, ipak, istovremeno odlučno suprotstavljale i suprotstavljaju se pritiscima da budu potčinjene blokovima i insistirale su na zahtevu da svetske probleme ravnopravno rešavaju svi narodi sveta, zajedno sa blokovskim zemljama, u uslovima miroljubive koegzistencije, nenametanja društvenog ili političkog sistema i nemešanja u unutrašnje poslove drugih naroda, a na osnovu dogovaranja i sporazumevanja, priznajući svim narodima ne samo pravo na samoopredeljenje, nego i pravo na demokratsku ravnopravnost u svim međunarodnim odnosima. Gledano kroz tu prizmu, borba za mir i za demokratizaciju međunarodnih odnosa — nasuprot hladnom ratu, konfrontaciji blokova i blokovskoj podeli sveta — nije bila samo humanistički cilj politike ili ideologije nesvrstavanja, već istovremeno i imperativni uslov političke i eko-

nomske nezavisnosti i ravnopravnosti naroda tih zemalja. I upravo tu je razlog što je posle popuštanja hladnog rata i blokovskih napetosti snaga pokreta nesvrstanih zemalja ojačala, a nije oslabila, kako su govorili oni ljudi i krugovi koji su proricali kraj politike nesvrstavanja.

Emancipacija nacije i integracija čovečanstva

(...)

U takvom preobražaju svetskog sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima, u traženju koje proizlazi iz uzajamno suprotnih interesa i u traženju rešenja za problematiku koja taj proces nameće, u savremenim međunarodnim odnosima se ocrtavaju dve osnovne i često uzajamno protivrečne tendencije. Iz njihove protivrečnosti rađa se niz više ili manje dubokih suprotnosti i konflikata interesa koji potresaju savremeni svet. Reč je o istorijskoj alternativi čiji je konačan progresivni rezultat jasan, ali koja danas još uvek nameće sledeće goruće pitanje čovečanstvu: da li će se taj proces odvijati pod dominantnim uticajem politike imperijalizma i hegemonizma, interesa monopolističkog kapitala i centara ekonomske i političke snage i hegemonje nad narodima uopšte ili će ga ostvarivati slobodni i ravnopravni narodi i radni ljudi u okviru demokratskog svetskog sistema međusobne saradnje i uzajamne odgovornosti.

Ekonomski razvoj i društvena struktura u nesvrstanim zemljama

(...)

Među savremenim marksistima ima skeptika koji smatraju da tu ne može biti govora o socijalizmu, pa neretko za te procese upotrebljavaju pojam »nekapitalistički« put društvenog razvoja. Veoma sumnjam da istorija dozvoljava ili da je ikada dozvolila nekakav »ne put« u razvoju društva. Jer takav »ne put« vodio bi društvo u ćorsokak i krizu, a to bi sigurno nametnulo jedan realan put, progresivan ili reakcionaran. Međutim, ovde nije reč o takvom ćorsokaku, nego o jasnoj izražajnoj orijentaciji na socijalističko društvo, s tim što se njene prve realizacije ostvaruju pretežno u obliku državno-svojinskih odnosa, ali takvih odnosa koji zaista mogu da budu ili jesu prvi koraci socijalizma. Na kraju krajeva, kroz takav stadijum su u većoj ili manjoj meri prošle sve evropske socijalističke zemlje, uključujući i Jugoslaviju, a i danas bismo teško mogli da tvrdimo da su u ekonomici tih zemalja, pa i u Jugoslaviji, prevaziđeni svi ostaci takvih odnosa. A, sem toga, niz nesvrstanih zemalja je otišao dalje od tih prvih koraka.

Prema tome, nema razloga, za skepticizam u pogledu realnosti socijalističke orijentacije mnogih nesvrstanih zemalja. Tačno je da su ti procesi nestabilni i izloženi mnogim kolebanjima i da postoji mogućnost društvenih i političkih kriza pod uticajem unutrašnjih i spoljnih pojedinih reakcionarnih snaga. Kakav će biti rezultat tih kriza u pojedinim zemljama, to zavisi

prvenstveno od unutrašnjeg odnosa moći društvenih snaga, od moći i subjektivne sposobnosti progresivnih društvenih snaga, a pre svega mlade radničke klase, kao i od uticaja svetskih političkih faktora, uključujući i uticaj samog pokreta nesvrstanih zemalja. U svakom slučaju, realno je pretpostaviti da će se taj proces odvijati sa kolebanjima i krizama, a ne u jednom pravolinijskom usponu.

Društveno-istorijska uloga i značaj akcije nesvrstavanja

(...)

Politika i pokret nesvrstavanja danas su već nesumnjivo afirmisali principe suverene jednakosti i teritorijalnog integriteta, neuključivanja u vojno-političke grupacije, izbegavanja pretnje silom i korišćenje sile u međunarodnim odnosima, konstruktivnog dogovaranja i miroljubivog rešavanja sporova u skladu sa ciljevima i principima Povelje Ujedinjenih nacija. U cilju uspostavljanja istinske nezavisnosti svih naroda i zemalja, pokret nesvrstavanja bori se za ukidanje inostranih monopola i preuzimanje nacionalnih bogatstava i njihovo korišćenje za dobro naroda; za to da narodi očuvaju svoju vlastitu ličnost, da povrate i obogate svoju kulturnu baštinu, da u svim oblastima unaprede svoju autentičnost i da stvarno vrše nacionalni suverenitet protiv svakog oblika strane dominacije.

(...)

Posmatran kroz tu prizmu, pokret nesvrstavanja nije samo oblik međunarodne politike i akcije, već i jedan vid društvenih, klasnih, ekonomskih, političkih i kulturnih prestrojavanja savremenog sveta. Stoga se ovaj pokret ne može svesti na nekakvu političku rezervu socijalizma ili međunarodnog radničkog pokreta, već je jedna od bitnih komponenata društvenog preobražaja čovečanstva naše epohe, a time i dalje razvoja samog socijalizma. Ne tako retko čuje se mišljenje da svojom platformom ekonomske i političke akcije i svojim ujedinjavanjem u toj akciji pokret nesvrstavanja postaje svojevrsni blok u savremenom svetu. Međutim, on to nije i ne može da bude iz više razloga. Pokret nesvrstavanja ne raspolaže ni političkom, a još manje vojnom snagom kojom bi mogao nametnuti svoje interese drugima. Međunarodni ekonomski i politički položaj i konkretni interesi pojedinih nesvrstanih zemalja su različiti, različiti su njihovi međusobni odnosi i unutrašnji društveni i politički sistemi, odnosi i problemi. I što je najvažnije, pokret nesvrstanih zemalja kao vid neblokovskog ujedinjavanja akcije, svojim težnjama i delovanjem izražava upravo skup onih najznačajnijih potreba i problema savremenog čovečanstva i njegovog društvenog progresa koji se ne mogu ostvarivati i rešavati ni unutar pojedine nesvrstane ili druge zemlje niti u okviru pokreta nesvrstanih zemalja kao nekakve zatvorene formacije, već samo u okviru svetskog sistema aktivne saradnje i uzajamne odgovornosti naroda na osnovi miroljubive koegzistencije. Reč je o problemima koji proizlaze iz istorijske neophodnosti oslobođenja i ravnopravnosti naroda; opšte neravnomernosti ekonomskog i društvenog razvoja u svetu; odnosa u međunarodnoj razmeni i integraciji rada; odnosa u međunarodnoj koncentra-

ciji i cirkulaciji kapitala; prenosa tehnologije; mnogih drugih ekonomskih, socijalnih i sličnih pitanja; elementarnih interesa njihove bezbednosti, mira, nezavisnost unutrašnjeg razvoja, korišćenja dostignuća svetske nauke i kulture itd. Ni sama ekonomska i politička sloboda tih zemalja — a da se i ne govori o svakodnevnim ekonomskim, socijalnim i drugim problemima razvoja nesvrstanih i drugih zemalja koje se nalaze u sličnom međunarodnom položaju — ne može biti obezbeđena u uslovima stihijskog razvoja u svetskom sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, kao ni unutar u sebe zatvorenih blokova, uključujući tu i nekakav »blok« nesvrstanih zemalja.

(...)

Neki kažu da su ideologija i ciljevi pokreta nesvrstavanja utopija. Pokret nesvrstavanja nije prvi kome se pripisuje tako nešto, jer nove realnosti se po pravilu pojavljuju najpre kao utopija ili se bar u početku tako shvataju. Ali ovde nije reč o utopiji. Već dosadašnja akcija nesvrstanih zemalja bitno je uticala na određena pozitivna kretanja u međunarodnim odnosima, postigavši prve uspehe u pozitivnom menjanju tih odnosa. Pri tome se mora poći od saznanja da je sve to, doduše, dugoročan istorijski proces, ali da njega uopšte ne može ni biti ako se ljudi, narodi, radnička klasa, progresivne društvene snage uopšte, ne budu borili za takav pravac društvenog razvoja i ako u njemu ne budu znali da sebi i čovečanstvu postavljaju jasne ciljeve. A težnja čoveka i naroda da budu slobodna i ravnopravna stvaralačka individualnost je neuništiva. Uprkos svih kolebanja i prolaznih teškoća, te težnje će se uvek ponovo probijati kroz sve pore društva i sistema međunarodnih odnosa. U tome i jeste snaga pokreta nesvrstavanja. On nije subjektivistička konstrukcija i efemerna pojava jednog određenog trenutka međunarodne situacije, već dugoročan društveno-istorijski faktor sa snagom istorijske neminovnosti.

Celokupan posleratni razvoj ekonomskih i političkih odnosa u svetu i realna uloga koju je politika nesvrstavanja u tome imala nesumnjivo pokazuju da je ona dugoročna perspektiva čovečanstva. Uprkos svih kriza kroz koje je pokret nesvrstavanja do sada prolazio, on nije izgubio niti iz objektivnih razloga o kojima je bilo reči može izgubiti značaj za progresivno čovečanstvo sve dok u svetu postoje uslovi, snage i procesi koji narode dovode u položaj ekonomske i političke zavisnosti i neravnopravnosti ili koji su usmereni na ograničavanje slobode i ravnopravnosti naroda, to jest na dominaciju i hegemoniju svetskih centara ekonomske i političke snage bilo koje vrste.

Istorijski koreni nesvrstavanja,
Komunist, Beograd, 1975, str. 5—9, 9, 10—11, 12, 13, 14, 15, 17—18, 23, 29—31, 35—37, 37, 38—39, 40, 50—51, 55—56, 58—59, 63—65, 67—68.

Klasni smisao nesvrstanosti

Vladimir Bakarić

Trebalo bi dalje reći nekoliko riječi o odnosu socijalističke zemlje Jugoslavije prema pokretu nesvrstanosti i implikacijama koje taj pokret nosi, kako na političkom tako i na društvenom planu.*

Mislim da ne treba govoriti o porijeklu samog pokreta nesvrstanosti. Htio bih samo naglasiti nekoliko momenata.

Bijući bitku za pravo zemalja, a posebno zemalja koje su bile pod stranom dominacijom, pokret se bori za pravo svake zemlje da sama odlučuje o svojoj sudbini i svojem putu razvoja. To je, stoga, bio pokret zemalja koje su se oslobađale tuđe dominacije. On je značio oslobađanje terena za unutarnje klasne bitke ali bez strane intervencije.

Uz malo zlobe mogao bih reći da je za razvoj socijalizma takva bitka za pravo na vlastite odluke došla u Evropu. Mislim to u prvom redu na akutni položaj Italije pa Francuske, ali ne samo njih.

Takva bitka znači borbu protiv ustanovljenog svjetskog pokreta kakav je bio prije drugog svjetskog rata i onoga kakav se nastoji uspostaviti poslije njega. Bitka za pravo samostalnog odlučivanja, razumije se, ne rješava nikakvo pitanje socijalizma, ona naprotiv, samo otvara mogućnosti, ili stvara najbolje uvjete da se takva bitka zadjene. Može, naravno, imati u pojedinačnom slučaju reakcionarni karakter, ali praksa pokazuje da je u globalu napredna. Zemljama ostavlja mogućnosti različitog razvoja, ali im je zajedničko da ruše uspostavljeni sistem dominacije.

Iz razrade i razvitka pokreta nesvrstanosti nikla je i praksa borbe za drugačiji odnos među zemljama na ekonomskom polju. To se obično naziva sukobom između razvijenih i nerazvijenih, a i problemom »trećeg svijeta«.

Ponajprije želim istaći da taj problem, po našem shvaćanju, nije problem ni »trećeg svijeta« ni nerazvijenih. To je problem današnjeg svijeta, i to jedan od najgorućih. Tko želi igrati neku ozbiljnu ulogu u razvoju svjetskih odnosa mora imati određeni stav prema tom problemu, jer on nije samo problem praktične dnevne politike. Kao marksisti mi smo tražili i odgovore na ta pitanja kod klasika. Navest ću — opet po sjećanju i zato samo približno — neka mišljenja Marksa i Engelsa. Marks pišući Engelsu kaže da će za zapadne razvijene zemlje biti problem kako da se odnose prema tadašnjim kolonijama kad u Evropi i na Zapadu pobijedi socijalizam, a ondje se kapitalizam još nije iživio.[1] Engels u jednom pismu Kautskom govori kako socijalizam u Evropi ne može držati npr. Indiju kao koloniju, nego joj mora

* Iz izlaganja na Okruglom stolu »Socijalizam u svijetu«, održanog 1. X 1976. godine u Cavtatu.

1 Pismo od 8. X 1858. MEW 29, s. 360, ili Prepiska II, str. 376.

dati slobodu da ide svojim putem, a da takvim zemljama treba pružiti pomoć u pravcu razvoja prema socijalizmu i primjerom i drugim sredstvima[2].

Nalazimo se u drugoj situaciji. Kapitalizam se, očigledno, još nije iživio u većini, ili barem ne u velikom broju razvijenih zemalja, te ondje za ovaj momenat nema revolucionarnog socijalističkog pokreta ozbiljnih razmjera. A iživio se u velikom nizu zemalja u kojima nije mogao riješiti tekuće probleme. Razumije se po sebi da u tim zemljama ni revolucija, a ni izgradnja socijalističkih odnosa ne može ići onim putem kako je to bilo zamišljeno za razvijene zemlje u prošlom stoljeću. Za nas se postavlja pitanje hoćemo li ostaviti da taj problem rješava kapitalizam uz zadržavanje sadašnjih odnosa ekonomske dominacije ili same nerazvijene zemlje, ili ćemo tražiti nešto treće. Ako nismo u stanju ponuditi i praktičnih rješenja i mobilizirati se na rješavanje onoga što je zajedničko u problemima nerazvijenih, znači da nismo sposobni da budemo kao socijalizam niti idejno vodeća snaga na svijetu, tj. da još nije dospio momenat kad socijalizam postaje dominantnim sistemom u vođenju bitke za bolji život. Sva svjetska praksa govori obratno.

I kod nas je postojala stihijska težnja da se samo što brže razvijamo i da se što prije upišemo u klub razvijenih. To bi značilo biti negdje pri dnu razvijenih i guranje u sistem privilegiranih. Mislili smo da je važnije da pronalazimo puteve novih odnosa koji bi ubrzavali socijalistički razvitak i izoliravali monopolističke i slične tendencije kapitalizma.

Do nedavno taj problem uopće nije postojao, a znalo se da socijalizam znači podruštvljavanje proizvodnih sredstava koja su već razvijena a da drugdje nije moguć. Sada se zna da postoji težnja za suprotstavljanjem postojećem pokretu i težnja da se nađu novi oblici koji bi postojeće težnje više vezali za pokret socijalističkih elemenata u čitavom svijetu.

Ta tendencija može da ima svoje plime i oseke, ali ona mora rasti. Razumije se da je moguć kapitalistički razvitak u nerazvijenim zemljama, ali nije moguć takav kapitalistički razvitak koji bi ugrožavao poziciju današnjih razvijenih zemalja. Moguća su manja ili nešto veća vezivanja uz postojeće velike kompanije, što podržava sadašnje stanje, ali što mora dovesti do sukoba s unutrašnjim snagama svakog takvog društva.

Ono što je sada zajedničko zemljama u razvoju, ali ne samo njima, jeste da se ukloni u sistemu odnosa ono što ide isključivo u korist razvijenih, tj. da izvori sirovina, energije i slično, pretežno koriste razvijeni, uz istovremeno nerazvijanje ni tržišta ni proizvodnih snaga u onom svijetu odakle se ta sredstva bogatstva crpu. I za razvijene ova tendencija može imati velikog značaja. Može dati još većeg razmaha razvitku proizvodnih snaga i njihovom širenju po čitavom svijetu. Naravno, kod toga treba savladati one sile koje žele ići putem konzerviranja starog i podržavanja novih oblika dominacije.

Mislim da i mi kao socijalistička zemlja nismo smjeli izostati iz takvog procesa. Analiza dosadašnjeg rada može pokazati da je ovaj proces na početku i da još mnoge stvari nisu niti razjašnjene niti pokrenute, što sve zahtijeva veću našu angažiranost.

2
Pismo Engelsa Kautskom 12. IX 1882. MEW 35, o. 357/358.

Izlagao sam ovo da bih ilustrirao motive koji su nas vodili na određenu politiku, ne zato da stvari propagiram, nego zato da nas ljudi bolje razumiju, zato da iz toga izvlače za sebe pouke kakve god misle da su za njih potrebne, i kao što se ne želimo miješati u unutrašnje stvari drugih u pokretu nesvrstanih tako se i na ovom ideološkom planu ne želimo niti nametnuti nego želimo da nađemo zajednički jezik na onim faktičkim konkretnim problemima koji kreću današnji svijet u pravcu socijalizma.

Komunist, 10. X 1976.

Marksizam
i
socijalističko samoupravljanje

Izdavač: Centar za kulturnu djelatnost
Saveza socijalističke omladine Zagreba,
za Izdavača: Branko Miškić, oprema:
Mihajlo Arsovski, tisak: »Ognjen Prica«,
Zagreb, 1977.